

# Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

## RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

### Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

LAWRENCE VE BRİTANYA'NIN  
ARABİSTAN'DAKİ GİZLİ SAVAŞI: 1916-1918

# Çöl Ateşi



*Kırmızı Çizgi*  
kitabının yazarından  
taşları yerinden  
oynatacak  
bir kitap daha...

JAMES BARR



Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>



**“Görevim Türkiye’ye karşı bir Arap isyanı tertip etmektir...”**

**Thomas Edward Lawrence**

1916 yılı, Orta Doğu tarihinin yeniden yazılmasına sebep olan olaylara sahne olmuştu. Öncelikle Kût’ül-Amâre’de Osmanlı İmparatorluğu önderliğindeki İttifak Devletleri, başta İngiltere olmak üzere İtilaf Devletleri karşısında kesin bir zafer kazanmıştı. İngiltere, Kût’ül-Amâre bozgunundan 17 gün sonra Fransa ve Rusya ile, Osmanlı İmparatorluğu’nun Orta Doğu’daki hükümranlığına son vermek için gizlice Sykes-Picot Anlaşması olarak da bilinen Küçük Asya Anlaşması’nı imzalamıştı.

Bu sırada İngiltere, Osmanlı’yı bölgeden atmak ve Arap petrolünü denetim altına almak için bağımsız bir Arap devleti kurulması konusunda Mekke Şerifi Hüseyin ile anlaşmış, bu sürecin ilk adımı olarak Kahire’de bir Arap Bürosu kurmuş ve Orta Doğu’nun kaderini değiştirecek en önemli aktörlerden birini, Thomas Edward Lawrence’ı, Mekke Şerifi Hüseyin’in oğlu Faysal’ın kuracağı Arap ordusuna teknik danışman olarak atamıştı. Artık Arap İsyanı’nın fitili yakılmış ve Orta Doğu tarihinde kanlı bir dönem başlamıştı.

James Barr, yıllarca Avrupa’nın arşivlerinin dehlizlerinde yol alarak Lawrence’ın Orta Doğu’nun kaderini değiştiren adam olarak nasıl ün saldıgını tüm gerçekliğiyle ortaya koyuyor. Batı emperyalizminin yeniden Orta Doğu’ya yöneldiği, Orta Doğu’da taşların yerinden oynadığı bugünlerde bölgeyi tarihsel bir açıdan yeniden ele almak elzem hale geldi. *Çöl Ateşi*, Orta Doğu’nun tarihinin kırılma anına ilişkin bir anlatı olduğu kadar parlak, entelektüel ve yeni bir perspektifle çizilmiş Lawrence portresidir.

**“Lawrence, bugün de Orta Doğu’da dolaşan hayalettir.”**

*The Telegraph*

[www.pegasusyayinlari.com](http://www.pegasusyayinlari.com)

# ÇÖL ATEŞİ

Pegasus Yayınları: 2300

**Çöl Ateşi**

**James Barr**

**Özgün Adı: Setting the Desert on Fire**

**Yayın Koordinatörü: Yusuf Tan**

**Editör: Onur Gayretli**

**Düzeltili: Halûk Kürşad Kopuzlu**

**Sayfa Tasarımı: Ezgi Gültekin**

**Baskı-Cilt: Alioğlu Matbaacılık**

**Sertifika No: 45121**

**Orta Mah. Fatin Rüştü Sok. No: 1/3-A**

**Bayrampaşa/İstanbul**

**Tel: 0212 612 95 59**

**1. Baskı: İstanbul, Eylül 2020**

**ISBN: 978-605-299-610-2**

**Türkçe Yayın Hakları © PEGASUS YAYINLARI, 2020**

**Copyright © James Barr, 2006**

**Bu kitabın ilk baskısı Setting the Desert on Fire: T. E. Lawrence and Britain's Secret War in Arabia, 1916-1918 adıyla İngilizce olarak yayımlanmıştır.**

**Bu kitabın Türkçe yayın hakları AnatoliaLit Ajans aracılığıyla Felicity Bryan Literary Agency'den alınmıştır.**

**Yayıncı Sertifika No: 45118**

**Pegasus Yayıncılık Tic. San. Ltd. Şti.**

**Gümüşsuyu Mah. Osmanlı Sk. Alara Han**

**No: 11/9 Taksim / İSTANBUL**

**Tel: 0212 244 23 50 (pbx) Faks: 0212 244 23 46**

**www.pegasusyayinlari.com / info@pegasusyayinlari.com**

**f pegasusyayinlari t pegasusyayinevi i pegasusyayinlari y Pegasus Yayınları**

James Barr

# ÇÖL ATEŞİ

Lawrence ve Britanya'nın Arabistan'daki  
Gizli Savaşı: 1916-1918

*İngilizceden çeviren:*  
İrem Sağlamer

PEGASUS YAYINLARI



# İÇİNDEKİLER

|                                                 |        |
|-------------------------------------------------|--------|
| <i>Görsellerin Listesi</i>                      | 7      |
| <i>Kitaptaki Önemli Kişilerle İlgili Notlar</i> | 11     |
| <i>Haritalar</i>                                | 19     |
| <i>Kitapla İlgili Bir Not</i>                   | 23     |
| <br>Giriş                                       | <br>25 |
| 1 Yol Ayrımı                                    | 29     |
| 2 Bu İşe Yarar mı?                              | 44     |
| 3 Tuhaf, Esrarlı Bir Yer                        | 56     |
| 4 Dış Etkiler                                   | 69     |
| 5 Pençeler ve Dişler                            | 82     |
| 6 Râbiğ Krizi                                   | 97     |
| 7 Dönüm Noktası                                 | 110    |
| 8 El Vecih ve Sonrası                           | 121    |
| 9 İlk Demiryolu Saldırıları                     | 132    |
| 10 Taktiklerle İlgili Anlaşmazlıklar            | 146    |
| 11 Bir Yalan Yüzünden Bizim için Savaşıyorlar   | 158    |
| 12 Akabe                                        | 172    |
| 13 Akabe'nin Etkisi                             | 184    |



|    |                                        |     |
|----|----------------------------------------|-----|
| 14 | Politik Olmayan Gerçekler              | 196 |
| 15 | Zor Zamanlar                           | 209 |
| 16 | Gazze ve Yermük                        | 220 |
| 17 | Dera mı Azrak mı?                      | 233 |
| 18 | Yahudiler ve Kudüs                     | 239 |
| 19 | Lüks Savaş                             | 251 |
| 20 | Yeni Koşullar                          | 262 |
| 21 | Tam Bir Beceriksizlik                  | 276 |
| 22 | Hücum Hazırlığı                        | 288 |
| 23 | Operasyonlar                           | 299 |
| 24 | Dera Saldırısı                         | 310 |
| 25 | Şam'a Giden Yol                        | 325 |
| 26 | Kapısı Olmayan Ev                      | 336 |
|    | Sonuç                                  | 350 |
|    | <i>Notlarda Kullanılan Kısaltmalar</i> | 359 |
|    | <i>Notlar</i>                          | 361 |
|    | <i>Kaynakça</i>                        | 403 |
|    | <i>Teşekkür</i>                        | 413 |
|    | <i>Dizin</i>                           | 415 |

## GÖRSELLERİN LİSTESİ

Konstantiniyye, 14 Kasım 1914, Cihad Çağrısı  
(*Informations und Dokumentationszentrum Armenien, Berlin*).

Mekke, Kutsal Cami (*İmparatorluk Savaş Müzesi Q73539*).

Amman yakınlarında inşası devam eden Hicaz Demiryolu (*Anadolu Ajansı'nın izniyle*).

İki Bedevi (*İmparatorluk Savaş Müzesi Q60079*).

Şerif Hüseyin, Aralık 1916 (*İmparatorluk Savaş Müzesi Q59888*).

Üç adam, üç vaat. Sir Henry McMahon (*Britanya Kütüphanesi, 592/5[28]*), Arthur Balfour (*İmparatorluk Savaş Müzesi Q30737*) ve Sir Mark Sykes (Shane Leslie, *Mark Sykes, His Life and Letters*, Cassell & Co., Londra, 1923 [Orion Publishing Group iştiraki]).

Cidde'de savaş konseyi, Ekim 1916 (*İmparatorluk Savaş Müzesi Q58706*).

Neşeli Abdullah (*İmparatorluk Savaş Müzesi Q59956*).

Şerif Faysal, Paris Barış Konferansı (*İmparatorluk Savaş Müzesi Q105615*).

## GÖRSELLERİN LİSTESİ

T. E. Lawrence, David Hogath ve Alan Dawnay, Mısır, 1918 (*İmparatorluk Savaş Müzesi Q59595*).

Lawrence'ın, gün ağarırken çektiği Yanbu Vadisi'nin girişindeki Arap kamplarının fotoğrafı, Aralık 1916 (*İmparatorluk Savaş Müzesi Q58838*).

Cidde, Ekim 1916 (*İmparatorluk Savaş Müzesi Q58710*).

“Yalnızca bir ordu değil, aynı zamanda bir dünya”. El Vecih'e yönelen Araplara liderlik eden Faysal. (*İmparatorluk Savaş Müzesi Q58861*).

Dans eden Bedeviler (*İmparatorluk Savaş Müzesi Q59249*).

Demiryolunun Dara bölgesinde patlayan bir “lale” bombası (*İmparatorluk Savaş Müzesi Q60020*).

Hicaz, Wayban'ın güneyinde enkaza dönmüş bir tren, Mart 2005 (*James Barr*).

Hattı tamir eden Türkler (*İmparatorluk Savaş Müzesi Q60116*).

Herbert Garland (*İmparatorluk Savaş Müzesi Q59338*).

Stewart Newcombe, Hicaz, 1917 (*İmparatorluk Savaş Müzesi Q58909*).

Auda Abu Tayi (*Bodleian Kütüphanesi, Oxford Üniversitesi, MS Photog c. 124 fol 1r*).

İtm Vadisi, 5 Temmuz 1917 (*İmparatorluk Savaş Müzesi Q59207*).

Bir Bedevi, İngiliz çift kanatlı makineli tüfekleri denetliyor (*İmparatorluk Savaş Müzesi Q58702*).

## GÖRSELLERİN LİSTESİ

Zırhlı Rolls-Royce ve Talbot araçlar ve onların Kuveyre'deki personeli, 1918 (*Bodleian Kütüphanesi, Oxford Üniversitesi, MS Photog c. 124 fol 28*).

Tel el Şebab'da, Yermük Vadisi'nde bir köprü (*İmparatorluk Savaş Müzesi Q59641*).

İngilizlerin Kudüs'e girişi, 11 Aralık 1917 (*İmparatorluk Savaş Müzesi Q12616*).

Ayrı yollara gitmek. Muzafer Bedevi savaşçılar ve Türk esirler, sokakta yürüyor, Şam, 1918 (*İmparatorluk Savaş Müzesi Q12367*).

Faysal, Şam'da Victoria Oteli'nden ayrılıyor, 3 Ekim 1918 (*İmparatorluk Savaş Müzesi Q12364*).

Yorgun Lawrence, 3 Ekim 1918, Şam (*İmparatorluk Savaş Müzesi Q75534*).



## KİTAPTAKİ ÖNEMLİ KİŞİLERLE İLGİLİ NOTLAR

**Abdullah bin Hüseyin** (1882-1951): Hüseyin'in ikinci oğlu. Babasının arkasındaki hırslı güç olan Abdullah bin Hüseyin, Hicaz'ı Yemen'le birleştirmeyi ve Abdülaziz bin Suud'un oluşturduğu tehdidi savuşturmayı arzuluyordu. Mayıs 1923'te İngilizler tarafından Maverai Ürdün emîri olarak tanınan Abdullah bin Hüseyin, Kudüs'te öldürüldü.

**Abdülaziz bin Suud** (1876-1953): Orta Arabistan'da Necid sultanı. 1902'de Riyad'ı ele geçiren Abdülaziz bin Suud, savaş sırasında İngilizlerle ittifak yaparak onların desteğini aldı. Rakipleri İbn-i Raşid'i 1921-22'de, Şerif Hüseyin'in oğlu Ali'yi de 1925'te yenilgiye uğrattı.

**Ahmed Cemal Paşa** (1872-1922): Aralık 1914'ten başlayarak 4. Ordu Komutanlığı ve Suriye Askerî Valiliği görevlerinde bulundu. Ağzı sıkı bir adam olan Cemal Paşa, Mısır'ın işgali için Şerif Hüseyin'in desteğini alma konusunda başarısızlığa uğradıktan sonra, yeni yeni filizlenmeye başlayan Arap milliyetçiliğine karşı kendisine "Seffah" lakabını kazandıran sert önlemler aldı. Aralık 1917'de Kudüs'ün elden çıkmasının ardından görevinden ayrıldı.



**Ali Haydar** (1866-1935): Haziran 1916'da Osmanlı hükümeti tarafından Şerif Hüseyin'in yerine Mekke emîri olarak atandı. Medine'de sekiz ay kaldıktan sonra Mart 1917'de Lübnan'a döndü.

**Antonin Jaussen** (1871-1962): Savaş öncesinde Hicaz'ın her yerini gezen, rahipliği bırakıp arkeolog olan Fransız, savaş sırasında olağan bir şekilde istihbarat işine girdi.

**Arthur Balfour** (1848-1930): Lloyd George tarafından Aralık 1916'da dışişleri bakanı olarak geri getirilen eski başbakan (1902-5). Kasım 1917'de Balfour Deklarasyonu'nu yayımladı. 1922'de istifa etti.

**Auda abu Tayi** (1924'te öldü): Huveytât şeyhi. Auda savaş öncesinde bölgeyi ziyaret eden gezginler tarafından çok iyi tanınan kötü şöhretli bir yağmacıydı. İki vergi tahsildarını öldürmesinin ardından Osmanlılar tarafından suçlu ilan edilen Auda, İngilizlerin gözünde Arap İsyanı'nın doğal bir destekçisiydi.

**Cafer el Askerî (Cafer Paşa, 1885-1936):** Savaşta Kahire'de esir düşen Osmanlı subayı. Şubat 1916'da Senusi İsyanı'nı bastıran İngilizler tarafından yakalanan Cafer Paşa, bir *ajan provokatördü*. Arap isyancıların yanında yer almaya ikna edildi ve 1917 yazında onlara katıldı. Bağdat'ta doğan Cafer Paşa, bir darbede öldürülünceye kadar 1923-1936 arasında iki kez Irak başbakanı ve birkaç kez savunma bakanı olarak görev yaptı.

**Cyril Wilson** (1873-1938): Sudan'ın Kızıldeniz eyaletinde valilik yaptıktan sonra Haziran 1916'da İngiltere'nin "hac subayı" olarak atandı. Britanya'ya yönelik aşırı görev bilinci bağlamında, Wingate'in Hüseyin'e yardım etmek için asker gönderilmesi çağrısını açıkça reddetti.

## KİTAPTAKİ ÖNEMLİ KİŞİLERLE İLGİLİ NOTLAR

**David Hogarth** (1862-1927): Ağustos 1915'te Kahire'ye geldi. Arap Bürosu'nun 1916 ilkbaharındaki kuruluşundan aynı yılın sonbaharına kadar müdürlüğünü yaptı. Hogarth, savaşın patlamasıyla birlikte gönüllü olan Lawrence'ın Kahire'de istihbarat işine sokulmasında etkili oldu. Hicaz'a karşı geniş çaplı bir müdahaleye karşı çıktı.

**David Lloyd George** (1863-1945): Mayıs 1915-Temmuz 1916 arasında silahlanma bakanı, Temmuz-Aralık 1916'da savaş bakanı. Lloyd George Aralık 1916'da (Ekim 1922'ye kadar) başbakan olarak emeline ulaştı, enerjisiyle Muhafazakârların ve Liberallerin desteğini topladı. Filistin'i sömürgeleştirme umuduyla Kudüs'e doğru ilerlenmesine verdiği destek ilk başta Araplara yardımcı olduysa da sonunda onları yarı yolda bıraktı.

**Edouard Brémond** (1868-1948): Yaralanmadan önce Fransa'daki bir piyade birliğine komuta ediyordu ve sonra Kuzey Afrika'daki kapsamlı savaş öncesi deneyiminden ötürü Ağustos 1916'da Hicaz'daki Fransız Askerî Misyonu şefliğine atandı. Aralık 1917'de görevden alındı.

**Faysal bin Hüseyin** (1883-1933): Şerif Hüseyin'in üçüncü oğlu. İki ağabeyinin tavrının tersine İngilizlere yardım etmeye istekli olduğunu gösterince İngilizlerin desteğini aldı. Temmuz 1919'da Fransızlar tarafından Suriye'den gönderildi. Ağustos 1921'de İngilizler tarafından Irak kralı ilan edildi.

**Francis Stirling** (1880-1958): 1915'te savaş travması yaşadığı için Mısır'a geri gönderilen istihbarat subayı. Temmuz 1918'de savaşın son aşamalarında Arapların yanında yer aldı.

**George Lloyd** (1879-1941): 1910'da Batı Staffordshire milletvekili seçilen Lloyd Akdeniz Sefer Gücü'ne ve Türkçe konuşan bir istihbarat subayına bağlıydı. Aralıklı olarak Arap Bürosu'nda görev yapan Lloyd

ekonomik ve mali konularla yakından ilgileniyordu ve ateşli bir emperyalistti.

**Gilbert Clayton** (1875-1929): 1914-16'da İngiliz ordu karargâhında istihbarat müdürü; 1916-17'de Arap Bürosu ve Hicaz operasyonları sorumlusu; 1917-18'de Mısır Seferî Gücü'nde baş siyasi memur olarak görev aldı. Osmanlı'nın cihat ilanının Mısır'a karşı tehdit oluşturduğuna inancı büyüktü.

**Haim Weizmann** (1874-1952): İngiliz hükümeti için çalışan bilim insanı Weizmann, 1918'de Filistin Siyonist Komisyonu'nun başkanlığına atandı. Mayıs ayında Faysal'la görüştü ve sonunda 1949-1952 yılları arasında İsrail'in ilk cumhurbaşkanı olarak görev yaptı.

**Herbert Asquith** (1852-1928): 1908'den Aralık 1916'ya kadar İngiltere'nin liberal başbakanı olarak görev yaptı.

**Herbert Kitchener** (1850-1916): 1914-16'da savaş bakanlığı yaptı. İngilizlerin Şerif Hüseyin'in isyan planlarını teşvik etmesini destekledi. Tam da isyanın hızını kaybettiği bir sırada Haziran 1916'da denizde ölmesi, Whitehall'daki Arap İsyanı taraftarlarını kilit bir müttefikten yoksun bıraktı.

**Hüseyin bin Ali** (1853-1931): 1908'de Sultan Abdülhamid tarafından Mekke emîri olarak atandı. Haziran 1916'da Osmanlı hükümetine karşı isyan etti. 1916'da Hicaz kralı olan Hüseyin bin Ali, 1924'te tahta en büyük oğlu Ali'yi geçirdi. Abdülaziz bin Suud'un 1925'te Hicaz'ı ele geçirmesinin ardından hayatının geri kalanını sürgünde geçirdi.

**Nuri Said** (1888-1958): Arap Osmanlı subayı. 1916'da Arap İsyanı'na katıldı, Cafer Paşa'nın genelkurmay başkanı olarak görev yaptı. Savaş sonrasında Faysal'a bağlı kaldı ve -bölgenin siyasi istikrarsızlığının

kanıtı olarak– 1930’dan, bir darbede öldürüldüğü 1958’e kadar on dört kere Irak başbakanı olarak görev yaptı.

**Nuri Şaalan** (1845 dolaylarında doğdu): Arabistan’ın kuzeyindeki Ruala Bedevilerinin şeyhi. Ruala büyük Aniza kabilesinin önemli ve yaygın bir bileşeniydi. Nuri Şaalan şeyh unvanını alabilmek için iki erkek kardeşini katletmişti. İstikrarsız olsa da önemli bir müttefik olarak hem Osmanlılar hem de İngilizler tarafından rağbet görüyordu.

**Otto Liman von Sanders** (1855-1929): Osmanlı İmparatorluğu’nun 5. Ordusu’nun Alman komutanı. Başlangıçta Osmanlıların silahlı kuvvetlerini geliştirmeyi hedefleyen bir Alman askerî misyonunun başı olarak 1913’te Konstantiniyye’ye gönderilen Liman von Sanders’e Şubat 1918’de Filistin’deki Türk ve Alman ortak güçlerinin komutası verildi.

**Ömer Fahreddin (“Fahri”) Paşa** (1868-1948): Bir isyanın patlak vermek üzere olduğu yönündeki şüphelerin ardından Mayıs 1916’da Medine’yi savunmaya gönderilen Osmanlı komutanı. Ocak 1919’a kadar görevini sürdürdü.

**Pierce Joyce** (1878-1965): Mısır ordusunda subay. Kasım 1916’da yeni İngiliz havaalanını koruma göreviyle Râbiğ’e geldi ve Osmanlı saldırısına karşı köyü etkili bir şekilde savundu. Joyce, Hicaz ve Akabe operasyonlarının örgütlenmesinde kilit adam haline geldi. Savaş sonrasında Irak Ordusu’na danışmanlık yaptı.

**Ronald Storrs** (1881-1955): 1909-1917 arasında Kahire’deki İngiliz yüksek komiserliğinde Doğu müsteşarı. Entelektüeldi, Şerif Hüseyin’in isyan edip halifelîği ele geçirmeye teşvik edilmesini destekliyordu. Aralık 1917’de “geçici” Kudüs askerî valisi olarak atandı.

**Rosslyn Wemyss** (1864-1933): Çanakkale’de görev yaptıktan sonra Ocak 1916’da Kraliyet Donanması Mısır Filosu komutanlığına atandı. İsyanın ilk evrelerinde Arapların donatılması çalışmalarına destek verdi. Temmuz 1917’de Londra’ya çağrılarak Birinci Deniz Lordu yapıldı.

**Sir Archibald Murray** (1860-1945): Ocak 1916-Haziran 1917 arasında Mısır Seferî Gücü başkomutanı. Fransa’ya savaşmak üzere mümkün olduğunca fazla adam yollamakla görevlendirilen Murray, İngiliz askerlerinin Hüseyin’i desteklemek üzere Hicaz’a gönderilmesine şiddetle karşı çıktı. Sonunda çelişkili siyasi ve askerî baskıların altında ezildi ve başarısız olan İkinci Gazze Savaşı’nın ardından Haziran 1917’de İngiltere’ye çağrıldı.

**Sir Austen Chamberlain** (1863-1937): Mayıs 1915’ten 1917’ye kadar Hindistan işleri bakanı. Başlangıçta İngilizlerin Hicaz’a müdahalesine karşı çıkan Chamberlain, Osmanlıların Mekke’yi yeniden ele geçirmesinin sonuçlarından korkmaya başladı ve İngiliz birliklerinin gönderilmesini destekledi. 1916’da Kût’ül Amâre’de bir facia yaşayan Hint Ordusu’nun başarısız Bağdat seferiyle ilgili kendisini suçlayan bir rapor yüzünden istifaya zorlandı.

**Sir Edmund Allenby** (1861-1936): Ekim 1915’ten başlayarak Fransa’daki Britanya 3. Ordusu’nun komutanı. Arras’taki öngörülen başarısızlığının ardından Haziran 1917’de Mısır’a gönderilen Allenby moral bozukluğu içindeki Mısır Seferî Gücü’ne bir amaç duygusu getirdi. En çok Aralık 1917’de Kudüs’ü ele geçirmesiyle tanınıyor. Savaşın ardından, Mart 1919’dan sonra Mısır’da zor koşullar altında yüksek komiserlik görevini yürüttü.

**Sir Edward Grey** (1862-1933): 1905-16 arasında İngiltere dışişleri bakanı. Henry McMahon’ı 1915’te Kahire’de kendi isteğiyle Şerif

## KİTAPTAKİ ÖNEMLİ KİŞİLERLE İLGİLİ NOTLAR

Hüseyin'le ilgilenmekle görevlendiren sorumluluk sahibi ama giderek kararsız hale gelen politikacı.

**Sir Henry McMahon** (1862-1949): 1914-16 arasında Mısır'da yüksek komiser. 1915'te Londra tarafından Şerif Hüseyin'le anlaşmaya varmakla görevlendirildiğinde belirsizlik ve oyalama politikası izledi.

**Sir Henry Wilson** (1864-1922): 1916'da Fransa'daki İngiliz Sefer Gücü'nde kolordu komutanı. Wilson karmaşık askerî konulara getirdiği net açıklamalarla ve siyasi bilinciyle Lloyd George'un gözüne girdi ve onun tarafından Şubat 1918'de Robertson'ın yerine kraliyet genelkurmay başkanlığına getirildi. 1922'de emekli oldu ve aynı yılın haziran ayında İrlandalı Cumhuriyetçiler tarafından katledildi.

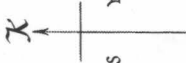
**Sir Hubert Young** (1885-1950): 1915-1918'de Mezopotamya'da yardımcı siyasal memur ve lojistik memuru. Mart 1918'de Araplara yardım etmesi için Suriye'ye gönderildi. Çabuk öfkelenen Hubert savaş sonrasında dışişleri ve sömürge bakanlıklarında çalıştı.

**Sir Mark Sykes** (1879-1919): (1911'den itibaren) Britanya Hull milletvekili ve (1915 ilkbaharından itibaren) hükümetin Orta Doğu danışmanı. 1915'te Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğiyle ilgili tartışmaların içinde yer alan Sykes, Fransa ve Rusya'yla Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşımı konusunda anlaşmaya varmakla görevlendirilmişti; anlaşma uyarınca Fransa'ya bugünkü Suriye ile Lübnan veriliyordu.

**Sir Reginald Wingate** (1861-1953): 1899-1916'da Sudan genel valisi ve Mısır Ordusu başkomutanı. Ekim 1916'da Mısır yüksek komiserliğine atandı. İsyanın hızı kesildiğinde ısrarla Hicaz'a İngiliz askeri gönderilmesini önerdi. 1919'da yerine Allenby geçti.

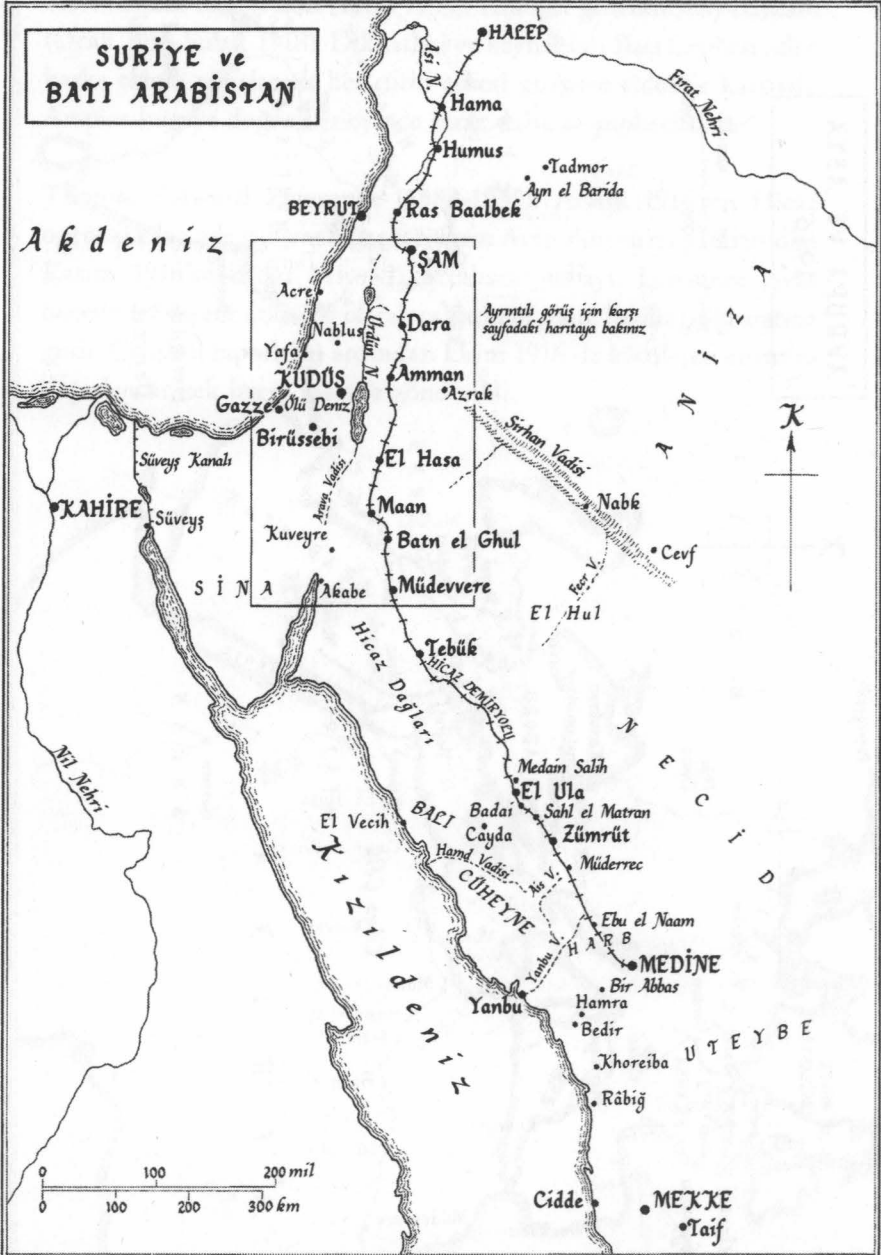
**Sir William Robertson** (1860-1933): Kraliyet genelkurmay başkanı (Ocak 1915-Şubat 1918). Dikkatleri ve kaynakları Batı Cephesi'nden başka tarafa yöneltecek her türlü askerî girişime şiddetle karşıydı. Araplar kuzeye doğru ilerleyince biraz daha az şüpheli oldu.

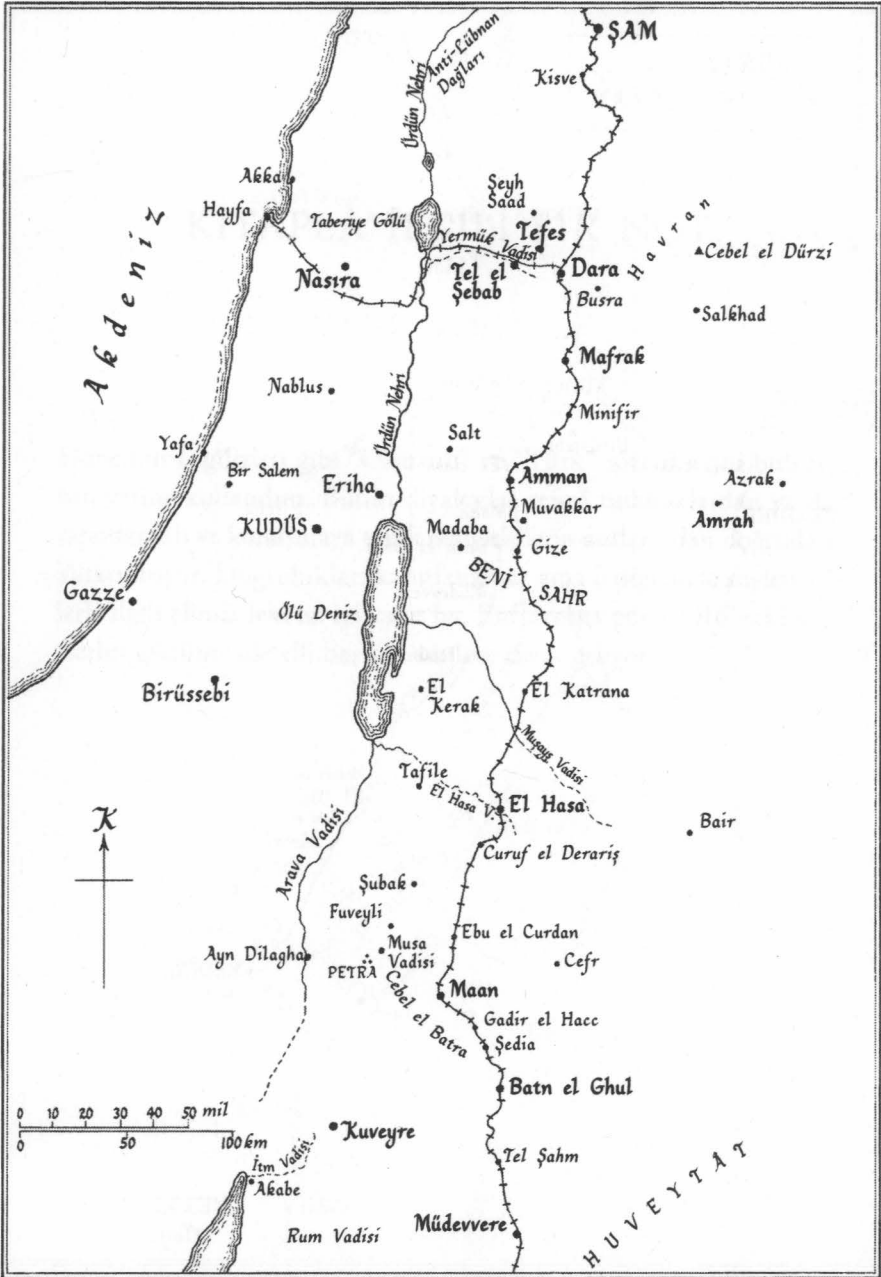
**Thomas Edward Lawrence** (1888-1935): Aralık 1914'ten Hicaz operasyonlarında çalışmak üzere resmen Arap Bürosu'na gönderildiği Kasım 1916'ya kadar Mısır'da istihbarat subayı. Lawrence savaş öncesinde bölgede arkeolog olarak çalıştıktan sonra İngiliz istihbaratına girdi. Çelişkili raporların ardından Ekim 1916'da kötüleşen durumu değerlendirmek üzere Hicaz'a gönderildi.





**SURİYE ve  
BATI ARABİSTAN**







## KİTAPLA İLGİLİ BİR NOT

Dönemin İngilizleri gibi “Osmanlı” ve “Türk” sözcüklerini birbirinin yerine kullandım. Bütün diyaloglar resmî tutanaklardan ya da raporlardan ve konuşmaya tanık olan kişilerin anılarından doğrudan aktarılmıştır. Doğrulukları kanıtlanamaz ama o dönemde söylenenlerle ilgili elimizdeki en iyi kayıt bu. Enflasyona göre, 1916’daki bin sterlin günümüzde elli beş bin sterline denk geliyor.



## GİRİŞ

26 Mart 2005'te aradığım şeyi buldum. Suudi Arabistan'ın batısında bulunan Hicaz Dağları'ndaki kayalık bir vadide, Medine'nin yüz altmış kilometre kuzeyinde pas rengi bir buharlı lokomotif duruyordu. Bir zamanlar işlediği demiryolunun on metre ötesinde, tekerlekleri uçuşan çöl kumlarına yarı gömülü, kuzeye bakıyordu. Demiryolu hattının ilerisinde, kömür vagonu ters yöndeydi. İki vagondan geriye kalanlar sadece ters dönmüş bir enkaz ve yamulmuş tekerleklerdi. Demiryolunun kendisi gibi ahşap bölümleri de yok olalı uzun zaman olmuş. Burada, bodur dikenli çalılarının arasında ve puslu mavi çöl göğünün altında, sert bir facianın sarsıcı bir sahnesi vardı.<sup>1</sup>

Enkaza yakından bir bakış, bu felaketin olası nedenini gösteriyordu. Kazanın –hâlâ sıcak ama artık kavurucu öğlen güneşi yüzünden– arkasındaki kötü bir ezik ve altında, ateşçinin durduğu yerdeki boşluk tekerleklerin altında meydana gelen bir patlamanın bu lokomotif raydan çıkardığına işaret ediyordu: Bu tren muhtemelen mayına çarpmıştı. Bugün bu, demiryolu hattında kalan sadece dört enkazdan, Haziran 1916'da başlayan, İngilizler tarafından yönetilen gizli bir savaşın yavaş yavaş dağılıp çürüyen anıtlarından biriydi.

Yüz on kilometre kuzeyde ve üç yıl önce, kadim Şam kentinin –modern Suriye'nin başkenti– arka sokaklarından birinde bir dizi benzer, tekerleklerinin arası büyüyen kuru otlarla kaplanmış,

eski buharlı lokomotif görmüştüm. İlk başta merakımı uyandıran bu görüntüydü. Bunlar bir zamanlar Şam'ı İslam'ın kurucusu Hz. Muhammed'in defnedildiği kutsal Medine kentine bağlayan Hicaz Demiryolu'nun kuzey garının manevra istasyonlarıydı.

Yapımına 1900'de başlanan Hicaz Demiryolu, Osmanlı sultanı Abdülhamid'in parlak fikriydi ve en başından İngilizlerin şüphelerini çekmişti. Daha bitmeden *The Times*'in savaş yanlısı dış politika editörü Valentine Chirol, projeyi Sultan'ın, "Konstantiniyye'nin Sultanı olarak dünyevi iktidar koltuğunu Mekke Halifesi olarak manevi iktidarıyla birleştirme" çabası olarak tanımlamıştı. Chirol, Sultan'ın stratejisinin "Müslüman dünyasında İslam Halifesi olarak dayattığı manevi yetkesini" güçlendirmek için tasarlandığını iddia ediyordu.<sup>2</sup> Halife -Hz. Muhammed'in vekili ya da halefi-, ölümünün ardından Hz. Muhammed'in en yakın destekçilerine verilen unvandı; halifelik fethettikleri geniş imparatorluktu. Unvan 15. yüzyılda Osmanlılara geçti. 20. yüzyılın başında bile Osmanlı Sultanı'nın Sünni Müslümanlar üzerinde İngilizleri çok şaşırtan bir etkisi vardı. Pek çok İngiliz gibi Müslümanları potansiyel olarak fanatik bir kitle olarak gören Chirol, Sultan'ın Halife olarak gücünün, ona dünya çapında rahatsız edici ve yıkıcı bir nüfuz sağladığına inanıyordu. İngilizler özellikle Sultan'ın bu konumunu, Britanya'nın yaklaşık üç yüz milyon kişiden oluşan küresel Müslüman nüfusunun yüz milyonunu barındıran doğudaki imparatorluğunun istikrarını bozmak için kullanmasından korkuyordu.

Sultan, dünyanın dört bir yanındaki Müslümanları demiryoluna bağış yapmaya teşvik etmişti. İngiliz hükümeti Hindistan'daki Müslümanların cömert bağışlarda bulunduğunun farkındaydı. Resmî bir tahmine göre, Bombaylı bir ailenin ortalama gelirinin ayda 52 rupi olduğu bir dönemde Hindistan'dan projeye 5 milyon rupi gönderilmişti.<sup>3</sup> Medine'ye, 1908 yılında, planlanandan bir yıl önce ulaşan demiryolunun maliyetinin üçte birini bağışlar karşılamıştı. Sekiz yıl sonra, vahşi topraklarda yapılan seyahat Hicaz Demiryolu'yla birlikte değişmişti. Çölde kırk günlük yürüyüş ya da İngiliz denetimiindeki Süveyş Kanalı'ndan geçerek yapılan pahalı deniz yolculuğu,

artık trenle sadece üç gün sürüyordu. Sonuç olarak Sultan dünya-daki Müslümanların minnettarlığını toplamıştı. Sultan'ın zayıflayan denetimi yenilenmiş görünüyordu; bir zamanlar sınırlı olan etkisi, küçülen Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılan sınırlarının çok ötesine ulaşmış gibiydi.

Chirol'un öngörüsü sorun çıkacağı yönündeydi. "Hicaz Demiryolu'nun tamamlanması," diyordu, "Sultan'ı Büyük Britanya'yla, Arabistan'la olan ana iletişim hattının korunması için gereken dostça ilişkileri sürdürmeye yönelik gurur kırıcı bağımlılığını büyük ölçüde azaltacaktır."<sup>4</sup> Ve haklıydı. Osmanlılar, 1914'te savaşın patlak vermesiyle birlikte Almanların yanında yer aldı. Müslümanların yaratacağı karışıklığın, Britanya İmparatorluğu'nun muazzam boyutunun sağladığı üstünlüğü korkunç bir engelle çevirebileceğine inanan Almanların cesaretlendirdiği Sultan, kasım ayında kışkırtıcı bir açıklama yaptı. Sözcüsü Konstantiniyye'de çarpıcı bir duyuru yaparak, "Bugün devletimiz İslam'ın amansız düşmanları olan Rusya, İngiltere ve Fransa hükümetleriyle savaş halindedir," dedi. "Müminlerin komutanı, Müslümanların Halifesi sizlere cihat çağrısı yapıyor!"<sup>5</sup>

Mısır ve Hindistan'da, İngiliz güçlerini hayati Batı Cephesi'nden çıkaracak bir Müslüman ayaklanmasını engellemek için çaresizce çabalayan İngilizler, Sultan'ın kutsal savaş çağrısının gücünü zayıflatmak için şaşırtıcı ve benzersiz bir karşılık düşündü. Arap kabile politikalarına müdahale etmeye ve Hicaz'a –Müslüman âleminin en kutsal bölgesine– bağımsızlık vererek İslam'ı bölecek bir isyan çıkarmaya karar verdiler. Bu isyan, nihayet 1916'da bir yaz günü şafak sökerken, kutsal Mekke kentinde o ayaklanma sonunda başladı.





## YOL AYRIMI

*(Şubat 1914-Ekim 1915)*

Mehmed Ziya, Müslüman âleminin merkezinde, Mekke'deki belediye binasında yere çömelmişti çünkü ayakta durmak çok tehlikeliydi. Zaman zaman binanın uzun ahşap pancurlarını delip geçen kurşunlar başının üzerinde uçuyordu. Kurşunlar tozları havalandırıyor, güneşten solmuş gümüşü pancur kıymıklarını yerlere saçıyor ve gün ışığının sızdığı, bilinmeyen takımyıldızlarına benzeyen delikler oluşturuyordu. 10 Haziran 1916 sabahıydı.

Kutsal kentteki Osmanlı güçlerinin Türk komutanı Ziya, durumunu değerlendirdi. Üç hafta önce, Mekke'ye Osmanlı'nın düşmanı İngilizlerin Kızıldeniz'i abluka altına almaya başladığı haberi gelmişti. Avrupa'yı kasıp kavuran büyük savaş, bir zamanlar müttefik olan iki gücü karşı karşıya getirmişti ve Ziya, bu son hareketi savaşın engellenemez bir şekilde bütün dünyaya yayılmasının bir işareti olarak görmüş olmalıydı.

Britanya'nın ilerlediği haberleri Mekke'de bir yiyecek sıkıntısı paniğine yol açmıştı. Mekke müftüsü –Mekke'nin dinî konulardaki en yüksek otoritesi– bunun üzerine kent sakinlerine Türkleri kentlerinden kovalamadıkça açlıktan ölecekleri gibi kıyamet habercisi bir uyarıda bulundu. Pek de şaşırtıcı olmayan bir şekilde bunun ardından Osmanlılar ile kent halkının arası aniden bozuldu. Sabahın üç buçuğunda, sabah ezanı kent sokaklarını inlettikten hemen sonra, en sonunda silahlar patladı.

Kış boyunca Ziya'nın elinde şiddeti durdurmaya yetecek kadar asker vardı. Öte yandan şimdi Arabistan yazının en kavurucu dönemiymiş ve genelde Mekke'de konuşlanan Osmanlı askerlerinin yarısından fazlası, altmış beş kilometre doğuda ve bin iki yüz kilometre yükseklikte bulunan dağ köyü Taif'te, modern Suudi Arabistan'ın batı kıyısındaki, bölgeye göz korkutucu, Arapça engel anlamındaki Hicaz adını veren pürüzsüz dağ zincirinin tepesindeydi.

Ziya, yaklaşık bin adamla birlikte düzeni korumak için, öğle sıcağının kırk beş dereceye ulaşabildiği Mekke'de kalmıştı. Bunların hemen hepsi kentte, Cidde yolundaki kışlalardaydı ama kentin güneyine hükmeden Ciyad Kalesi'nde de bir avuç asker vardı. Ne var ki önceki gün şafak sökmeden önce kalenin suyu ve Cidde, Medine ve Taif'le kurulan telgraf bağlantısı kesilmişti. Ziya kışlalardaki telefon hatlarının kesik olduğunu da keşfetmişti. Bölgedeki güçlerine emirler göndermeye kalktığı anda, ulak belediyeden çıkar çıkmaz birkaç metre ötede vuruldu. Adam anında ölmüştü, yerde yatıyor, kanı sokağı kaplayan toprağın üzerine akıyordu.

Ofisindeki kurşun deliklerini dikkatle inceleyen Ziya, ateşin kentin üzerindeki kayalık, koyu sarı amfiteatra benzeri tepelerden açıldığına ve bu yüzden de çölün vahşi göçebe kabileleri olan Bedevilerin sorumlu olduğuna karar verdi. Hicaz'da hayat vahşiydi –bir ziyaretçi, “Mekke'de Araplar için kılıç, hançer ve terlikten başka bir şey üretilmiyor,” demişti– ve Bedeviler çoğunlukla gergindi, özellikle de Hicaz Demiryolu sekiz yıl önce Medine'ye ulaştığından beri. Demiryolu Osmanlıların, imparatorluklarının en güneyinde yer alan en önemli kesimi üzerindeki denetimlerini güçlendirmişti. Mekke'ye hac ziyaretini de eskisinden çok daha hızlı, ucuz ve güvenli bir hale getirmişti. Ne var ki bütün bu getiriler, Osmanlıları Bedevilerle tırmanan bir anlaşmazlığın içine sokmuştu. Kabile üyelerinin geçim kaynaklarını, gezginlere deve ve rehber kiralamanın yanı sıra koruma haraçları ve işin hırsızlıkla bağlantılı yan kollar oluşturunuyordu. Bu yaşam biçimini, Osmanlı vergi tahsildarlarının artan talepleri ve birbirine çok yakın kabileleri mahveden kolera gibi demiryolunun

getirdiği hastalıklar tehdit ediyordu. Bedevilerin yarattığı karışıklık, Hicaz'da hayatı giderek daha fazla kesintiye uğratsa da Ziya, kabilelere bazı ödünler verilerek ateşkes sağlanabileceğini biliyordu. Bu yüzden Mekke'nin bir numarasını arayıp Şerif Hüseyin'le konuşmak için telefonu kendine çekti.<sup>2</sup>

Telefon numarasının gösterdiği gibi kabileleri durdurabilecek biri varsa, o da Hüseyin'di. Mekke emîri ya da valisi Hüseyin, aynı zamanda bir şerifti, doğrudan Hz. Muhammed'in soyundan geldiklerini iddia ettiklerinden ötürü hasım olan Zeyd ve Avn ailelerine mensup yaklaşık sekiz yüz erkekten biriydi. Avn ailesinin bir üyesi olan Hüseyin, demiryolunun Medine'den Mekke'ye kadar uzatılmasını engellemek için yerel kabile üyelerinin yarattığı şiddeti desteklemiş ve muhtemelen bunu gizlice planlamıştı. Ancak ilerici güçlere ne kadar karşıysa telefonu kullanmayı da o kadar seviyordu.

"Emîr'e telefon ettim," diye anımsıyordu Ziya, "ve aynı zamanda 'Bedeviler devlete karşı ayaklandı; bir çözüm bul,' diyerek bütün bunların ne demek olduğunu sordum."<sup>3</sup>

"Elbette bulacağız," diye yanıtladı Hüseyin, gizemli bir şekilde telefonu kapatmadan önce.

Sultan Abdülhamid, kendisini sekiz yıl önce, elli beş yaşındayken emîrliğe atadığından beri Şerif Hüseyin, giderek yalıtılmıştı. Abdülhamid 1909'da tahttan indirilmişti ve iktidara gelen yeni "Jön Türk" rejimi, onun Mekke'de atadığı kişiye şüpheyle bakıyordu. Osmanlıların Hz. Muhammed'in soyundan gelen birisini kovmaktan kaçınacağını bilen Hüseyin, kıskanç akrabalarına ve Osmanlı müdahalesine geçit vermemek için soyunu fazlasıyla kullanmıştı. Yavaş ama anlaşılması zor bir şekilde konuşuyordu ve siyah cübbesi ve çevresine ince beyaz bir türban sarılı fesiyle sade giyiniyordu. Türbanı ve ipek gibi, neredeyse apak sakalı, iri kahverengi gözlerini ve ciddi, gizemli ifadesini çerçeveliyordu.

Hüseyin konumunu büyük cömertlik gösterileriyle pekiştiriyor, günde üç bin Mekkeliyi ağırlayıp kahve ikram ediyordu.<sup>4</sup> Baş başayken insanlara yakınlık gösteriyor, konuklarını pırpıslıyor ya da

kolunu omuzlarına doluyor, onlara “ibn-i” –oğlum– ya da “habibi” –canım– diye hitap ediyordu.<sup>5</sup> Bu, kasıtlı olarak uzlaştırmacı taktiklere kanan bir adam, “Gözlerindeki o hoş ışıltıyla ne kadar da nazik bir ihtiyar,” diye yazmıştı.<sup>6</sup> Öte yandan, daha zeki bir başka ziyaretçi, onu soğuk bir tavırla, “olaylarla doğrudan ilgilenmeyi” seven bir adam olarak tanımlamıştı.<sup>7</sup> Hüseyin’in uhrevi yüzünün arkasında, dört oğlu, Ali, Abdullah, Faysal ve Zeyd’in ona yazdığı mektuplarını “kulunuz” şeklinde imzaladığı, bazı rakiplerinin öldürülmesini emreden ve bazılarını da sarayının bodrumundaki berbat hapishanede yere zincirlediği söylenen saplantılı bir aile reisi gizleniyordu.<sup>8</sup> Sonradan, o bulutsuz sabah vaktinde kentte patlayan silahları tetikleyen tek el atışı onun yaptığı ortaya çıktı.

Bu isyanın arkasında, Britanya’nın henüz görünmeyen eli yatıyordu. Britanya’nın Hüseyin’e teklifleri iki yıl öncesine, Kahire’de 1914 başında gerçekleşen kısa bir flörtleşmeye uzanıyordu. Savaş öncesinde Kahire tıpkı bugünkü kadar yoğun, kozmopolit ve pisti. “Sokaklar Yunanlarla, Dagolarla ve tüccarlardan *petites dames*’lara” kadar her çeşit Fransızla, suratsız ve kibirli Almanla, her düzeyden Yahudi’yle, bir tutam Amerikalıyla dolup taşıyor,” diye gözlemliyordu şaşkın bir ziyaretçi.<sup>9</sup> Eski Kahire, uçuşan cübbelerine bürünmüş sarıklı Arap bilginlerinin kılıksız işçileri itip kakarak dolambaçlı, loş pazarlarda dolaştığı, İslami düşüncenin Orta Çağ kalesiydi. Yeni kentte yerli iş adamları güneş batarken Turf Club’ın verandasında toplanmış, cinlerini yudumlayarak hükümeti eleştiriyordu. Nil’deki bir adanın üzerinde bulunan Gezira Spor Kulübü’nde tenis kortları kalabalık, at yarışları yoğundu. O dönemde ruh çağırma toplantıları yaygındı ve kıyafet baloları çok rağbet görüyordu. Saçları dökülmeye yüz tutmuş, ilk yurt dışı görevindeki genç İngiliz diplomat Ronald Storrs, bu balolardan birinde Özerk Sina Kilisesi Başpiskoposu II. Porfirios’un

\* (İsp.) Argoda İtalyan, İspanyol ya da Portekiz kökenli kimse. (yay. n.)

\*\* (Fr.) Küçük hanım. (yay. n.)

onun kılığında ortaya çıkışını hiç unutamadı. Gezira Spor Kulübü'nün eski sekreterlerinden birinin görüşüne göre "tümüyle ilkesiz"<sup>10</sup> Storrs'un basit bir işi vardı, makul miktarda çalışma ve fazlasıyla taşkınlık içeriyordu. Bir başka partide, göz kamaştırıcı Avrupalı bir *comtesse*'in<sup>11</sup> soyluluğunu kanıtlamak için külotuna işlenmiş altın tacı eteğini açıp gözüne sokarcasına gösterdiği o an belleğine çıkmayacak şekilde kazınmıştı.

Nisan 1914'teki bütün bu kargaşanın içinde, sanki başka bir dünyadan gelmiş gibi Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah ortaya çıkmış, babasının Osmanlı amirleriyle yaşadığı sıkıntılardan yakınmıştı. İngilizlerden sıra dışı bir istekte bulunmuştu. "Büyük Britanya'nın Büyük Şerif'e bir düzine, hiç olmazsa yarım düzine makineli tüfek verip veremeyeceği sorusuyla karşı karşıya kaldım," diye anımsıyordu Abdullah'la görüşme görevi verilen Storrs.<sup>11</sup> Abdullah'ın babasının Osmanlılara karşı direnişine yardım edilmesi ricasını reddetti ama daha sonraki bir fikir değişikliğini engellemeyecek bir çerçevede: "Dost bir güce karşı kullanılacak silahları sağlama fikri aklımızdan bile geçemezdi," diye açıklayan Storrs, sözlerini dikkatle seçmişti.

"Abdullah başka bir yanıt bekleyemezdi ve dostane bir biçimde ayrıldık."

Storrs'un kurnaz bakış açısına göre 1914'te Osmanlılar, sadece lafta dost güç olarak kalmıştı. Altmış yıl önce, iki gücün arasındaki ilişki çok farklıydı. Britanya, 1854'te Osmanlı İmparatorluğu'nun Rus yayılmacılığına karşı bir tampon olarak bütünlüğünü korumak için Kırım'da Rusya'yla savaşa girmişti. O dönemde imparatorlukları parçalanmaya başlamış olsa bile Osmanlılar, hâlâ Doğu Akdeniz'in büyük bölümünü denetliyordu. Toprakları, merkezleri Anadolu'yu ve batıda Balkanlar'ın büyük bölümünü, güneyde Libya ve Mısır'ı içeriyordu. Denizin doğu ucundaki –Filistin dâhil– Suriye ve Irak da Osmanlı'ydı, Arabistan'ın kıyı kesimleri de öyleydi. Yunanlar, Slavlar, Ermeniler, Kürtler, Yahudiler, Çerkesler ve Araplar: Hepsi

\* (Fr.) Kontes. (yay.n.)

de Konstantiniyye'den, –sultandan başlayarak– Türklerin egemen olduğu bir hükümet tarafından yönetiliyordu. Özellikle Araplar, Osmanlı İmparatorluğu içindeki fırsatlarının sınırlı olmasına giderek daha fazla içerliyordu.

Öte yandan Osmanlı sultanı, Arabistan'a gittikçe daha fazla bel bağlıyordu. İslam ona sadece farklılıklar içeren imparatorluğu içinde birleştirici bir güç sağlamakla kalmıyor, –halifelik ve Hicaz'ın denetimi aracılığıyla– liderliği ona bütün dünyadaki Müslümanlar arasında bir nüfuz kazandırıyor. Osmanlı İmparatorluğu'nun, başka türlü istikrarsız olabilecek bir bölgede dengeleyici etkisinin bulunduğu ve sultanla bol bol reklamı yapılan dostluklarının Müslüman uyruklarıyla, özellikle de Britanya Hindistanı'nda yaşayan ve hatalı bir şekilde ama genel olarak 1857 ayaklanmasının arkasında oldukları düşünülen altmış milyon kişiyle ilişkilerini düzeltebileceği inancıyla İngilizler onu cesaretlendiriyordu.

1870'lerde ise İngilizler ile Osmanlıların arasındaki ilişkiler soğumaya başladı. 1869'daki açılışından beri Süveyş Kanalı, sorunları giderek artan ve 1876'da borçlarını ödeyemez hale gelen Osmanlı İmparatorluğu'ndan geçme zorunluluğunu ortadan kaldırıyor. İki yıl onra Rusya, Balkanlar'daki Osmanlı topraklarını işgal ettiğinde Britanya, daha önceki kadar güçlü bir şekilde müdahale etmedi. Dahası İngilizlerin, bunaltıcı finansal sorunlarla uğraşan Osmanlılara yardım etme arzusunun bedeli çok yüksekti. Britanya 1878'de Kıbrıs'ın yönetimini devraldı ve dört yıl sonra –Storrs bir yaşındayken– bazı karışıklıkların doğrudan kanalın güvenliğine karşı tehdit oluşmasıyla Mısır'ı işgal etti; Britanya'nın Hindistan'a yönelik askerî ve ekonomik bağımlılığı büyümeye devam ederken Süveyş Kanalı artık kilit bir stratejik değer haline gelmişti.

Britanya ile Osmanlı İmparatorluğu birbirinden uzaklaşıyordu ama Britanya İmparatorluğu'nun Müslümanlarının çoğunluğu, sultanı hâlâ halife olarak görüyordu ve kayıtsız şartsız onun peşinden gidiyordu. Bir Mısırlı, Storrs'un seleflerinden birinin dikkatle arşivlediği rahatsız edici bir mektupta, “Halife kutsal mekânları ve kutsal

emanetleri elinde tutuyor,” diyordu. “Halife, Bayezid kadar bahtsız, Murad kadar merhametsiz ya da İbrahim kadar deli de olsa,<sup>†</sup> Allah’ın gölgesidir ve her Müslüman hevesli bir hizmetkârın efendisinin işi için yapacağı gibi, onun çağrısıyla yerinden fırlamak zorundadır.”<sup>12</sup> Yunanistan 1897’de Osmanlı’yla çarpıştığında Hindistan’daki İngiliz yetkililer, uzak kuzeybatı sınırındaki Müslümanların bile dindaşlarını Yunanlara karşı nasıl desteklediğini korkuyla gözlemlemişti.

Müslümanların İngiliz İmparatorluğu’nu nasıl istikrarsızlaştırabileceğini kavrayan Almanlar da artık Osmanlıları hilafete önem vermeye teşvik ediyordu. “Sultan ve ona liderleri olarak büyük saygı duyan üç yüz milyon Müslüman şunu bilmelidir ki Alman İmparatoru onların ebedi dostudur,” diye ilan ediyordu imparator 1898’deki Şam ziyaretinde.<sup>13</sup> Söylediklerinin kanıtı olarak ve tartışmalı bir zevk sergileyerek Selâhaddîn Eyyûbî’nin, yedi yüzyıl önce Haçlıları yenilgiye uğrattığı için kahramanlaştırılan bu Müslüman savaşçının sade mezarına çakılmak üzere kente bir de abartılı altın kaplama çelenk hediye etti. Gösterişli metal yapı, tomurcuklanan Alman-Osmanlı dostluğunda önemli bir rol oynamaya devam ediyordu: Sultanın Hicaz Demiryolu’nun, raylarının ve trenlerin çoğunun yapımı için gerek duyduğu mühendislik bilgisini Almanya sağlıyordu.

Ağustos 1914’te savaş patladığında Osmanlılar bir süre tereddüt etse de Britanya, Fransa, İtalya ve Rusya’ya karşı ittifak kuran Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’na desteğini ilan etti. Artık Osmanlılar Britanya’nın düşmanı olduğuna göre, Storrs’un daha önce Abdullah’a ilettiği koşul ortadan kalkmıştı. Cihat tehdidiyle karşı karşıya kalan Storrs’un kuyrukları birbirine değmeyen tilkilerin dolandığı zihni, Arapların Türklere yönelik hoşnutsuzluğunu kışkırtacak yollar aramaya başladı. Özellikle ilgisini çeken bir fikir vardı: Halifenin, Abdullah ile babası Şerif Hüseyin’in de üyesi olduğu Hz.

† Üç Osmanlı sultanı: I. Bayezid’in (1389-1402) Konstantinopolos’i fethetme planları, beklenmedik şekilde ortaya çıkıp onu esir alan Timurlenk yüzünden gerçekleşmedi; IV. Murad (1623-40) yirmi bin muhalifi öldürerek Osmanlı devletinde düzeni sağladı; I. İbrahim’in (1640-48) ruhsal sorunları vardı.



Muhammed'in üyesi olduğu Kureyş kabilesinden gelmesi gerektiği yönündeki çok eski bir ilke; Osmanlılar bu ilkeye uymadıkları için onun önemsiz olduğunu savunuyordu.<sup>14</sup>

Öte yandan Britanya'nın hilafetle uğraşırken yakalanmasının ümmetçi bir tepkiye yol açabileceği korkuları, bazı yetkilileri yıldırıldı<sup>15</sup> ve bu nedenle Storrs ihtiyatlı ilerlemek zorunda kaldı: "Hilafetle oynanmasına ya da onun yönlendirilmesine şiddetle karşıyım," demişti daha sonra tam bir ikiyüzlülükle, "ve Mekke şerifliğine dönmesi gerektiğine ve döneceğine ve bu yönde her türlü katkıyı sağlamamız ve başkasına geçmesini önlememiz gerektiğine de aynı ölçüde inanıyorum."<sup>16</sup> Storrs'un fikri en yüksek düzeyde kabul gördü çünkü eski patronu, Mısır'daki İngiliz Temsilcisi Lord Kitchener, artık Londra'da savaş bakanı olmuştu. Ekim 1914 sonunda, birkaç gün içinde sultanın cihat çağrısı yapmasını bekleyen Kitchener, Storrs aracılığıyla Hüseyin'e ayartıcı bir mesaj gönderdi: "Bugüne kadar İslam'ı Türklerin şahsında savunduk ve destekledik; bundan sonra soylu Arapların şahsında olacak. Gerçek Arap soyundan gelen birisi, Mekke ya da Medine'de halifeliği üstlenebilir ve bugün yaşanan kötülüklerden Tanrı'nın yardımıyla iyilikler doğabilir."<sup>17</sup> Öte yandan Hüseyin temkinli bir karşılık verdi ve İngilizler bir süre Kitchener'in ortaya koyduğu olasılık üzerinde daha fazla ısrarcı olmadı.

İngiliz hükümeti, 1915 yılı başında Osmanlıları savaş dışında bırakacak bir saldırı başlatmayı kabul ettiğinde, konu yeniden su yüzüne çıktı. Plan Konstantiniyye'nin iki yüz kırk kilometre güneybatısındaki Çanakkale Boğazı'na çıkarma yapıp Osmanlı İmparatorluğu'nun gırtlığına yapışmaktı. İngiliz güçleri savaşarak Gelibolu Yarımadası'nda ilerleyip başkente ulaşacak ve Osmanlıları teslim olmaya zorlayıp süreç içinde Avusturya ve Almanya'ya karşı yeni bir güney cephesi açacaktı. Her ne kadar biraz iyimser olsa da savaş sonrası planlaması üzerinde büyük bir dikkatle çalışan İngilizler sultanı devirdiklerinde hilafetin aşikâr halefinin Şerif Hüseyin olmasına karar vermişti. Ama planlar suya düştü. Zamansız deniz harekâtıyla Osmanlılar İngilizlerin niyetlerini fark etti ve çok az hazırlık, sürpriz

faktörü ya da ateş gücüyle 25 Nisan'da Gelibolu'ya çıkarma yapan çoğunluğu Avustralyalı ve Yeni Zelandalı askerlerden oluşan güçler ağır kayıplar verdi ve hızla tükendi.

Bu çıkmazdan kurtulmanın yolları arayan Gelibolu'daki İngiliz komutan, Osmanlıları çökertmenin planlarını yapıyordu. Karşısındaki güçlerin önemli bir bölümünün Arap askerlerinden oluştuğuna inanarak Şerif Hüseyin'le yeniden temas kurmayı gündeme getirdi. Kahire'de Kitchener'in yerine geçen Sir Henry McMahon –savaş patladığında Britanya Mısır'da himaye yönetimi kurduğu için artık yüksek komiser unvanına sahipti– daha sonra olanları şöyle hatırlıyordu: “Dışişleri bakanı bana derhal eyleme geçmem ve Arapları savaştan çıkarmam için yalvardı.”<sup>18</sup>

McMahon, mayıs sonunda Hüseyin'le temasa geçip İngiliz hükümetinin kendisiyle gizlice haberleşmek istediğini söyledi.<sup>19</sup> Kahire ayrıca haziran ayında Cidde'ye havadan cihadı kınayan broşürler atılmasına da izin verdi. Zengin bir ironi duygusuna sahip bir kişi tarafından yazıldığı apaçık olan bu hava propagandasında, “Elbette bütün gerçek Müslümanlar dinlerinin yabancı bir güç tarafından kendi bencilce hırslarına katkıda bulunması için utanmazca kullanılmasını nefretle karşılamalıdır,” deniyordu. Broşür, “Arap Yarımadası bağımsız kalacaktır,” diye devam ediyordu: “Bir metrekare toprağını bile ilhak etmeyeceğimiz gibi bir başka gücün de bunu yapmasına göz yummayacağız.”<sup>20</sup> Bu esnada Hüseyin'in çekinceleri zayıflamıştı. Kendi güvenliğinden kaygılanan Hüseyin, artık Britanya'yla bir anlaşmaya varmaya çok daha hevesliydi.

Hüseyin, Hicaz'ın hemen doğusunda güçlü bir rakibin ortaya çıkışını endişeyle izliyordu. Abdülaziz bin Suud, Arabistan'ın orta kesimindeki Riyad kasabasını –dönemin kerpiç kaleler yığını, bugünün modern Suudi Arabistan'ın ruhsuz gökdelen başkentini– ele geçirerek ünlenen genç, savaşçı bir kabile reisiydi. Abdulaziz bin Suud, Riyad'dan Arabistan'ın orta kesimindeki bir bölgeye Vehhabîliği, İslam'ın fazlasıyla bağnaz bir şeklini yaymaya başladı.

1915'te, Vehhabî fikirlerinin yayılması Hüseyin'i giderek daha fazla düşündürüyordu.<sup>21</sup> Arabistan'ın kış yağmurlarının mevsimsel kuyuları doldurmaya ve geniş otlaklar sağlayan bitkileri canlandırmaya başladığı kasım ayı geldiğinde, Mekke çevresindeki Harb ve Uteybe kabilelerinin üyeleri, çölün derinliklerine doğru ilerliyordu.<sup>†</sup> Orada Abdulaziz bin Suud tarafından desteklenen Vahhabi inancını benimserlerse onlara para, tüfek ve toprak teklif edecek Suudilerle karşılaşılardı. Bedeviler, zor dönemlerde doğal olarak en güçlü kabile liderine yönelirdi ve aşırı kurak geçen son yıllarda giderek daha geniş bir alana yayılmışlardı.<sup>22</sup> Hüseyin, kuraklık, hastalık ve demiryolunun Hicaz'a gelmesinin yol açtığı ekonomik çalkantının içinde, Abdülaziz bin Suud'un kabile üyelerine kendisinden daha zengin ve güçlü görünmesinden endişeleniyordu.

Mekke'nin hükümdarı ve Hz. Muhammed'in torunlarından olması hasebiyle Hüseyin, ilk kez 14 Kasım 1914'te Almanların yanında savaşa girildikten günler sonra yapılan cihat çağrısına uyması için Osmanlı devletinin giderek büyüyen baskısıyla karşı karşıyaydı. Çağrıyı reddederse Osmanlı'nın kendisinden vazgeçmeyi planladığının farkında olan Hüseyin, zaman kazanmak için oğlu Faysal'ı hükümetle yüzleşmek için Konstantiniyye'ye gönderdi. Hüseyin oğluna Suriye'nin yeni valisi Ahmed Cemal Paşa'yla cihada destek verme konusunu görüşmesi ama hiçbir şeyi kabul etmemesi talimatı da verdi. Faysal Şam'dayken Hüseyin'e Arapların Osmanlı İmparatorluğu içinde daha fazla tanınma için verdiği savaşı desteklemesini rica eden Suriye'deki gizli bir Arap örgütüyle görüşmüş, bu talepleri Mekke'deki babasına iletmişti. Hüseyin, Hicaz'daki kendi hanedan mücadelesine katkıda bulunacaksa Arap milliyetçilerinin medeni haklar, adem-i merkezîyet ve özerklik sloganlarını kabullenmeye fazlasıyla istekliydi.

Hüseyin, Suriye'yi de kapsayan bir bölge fikrinden hoşlanıyordu çünkü bu fikir, Hicaz'ın hiçbir zaman sahip olmadığı bir kendine

† Harb ve Uteybe rakip kabilelerdi. Harb, Uteybe'den iki kat daha büyüktü. Harb, Hicaz, Hail, Orta Kuzey Arabistan ve Riyad arasında dolaşüyor ve sert, kabileci savaşçılar olarak biliniyordu.

yeterlilik vadediyordu. Tarihi boyunca yiyecek ve hacılar için dış dünyaya –özellikle de Hindistan’a– bel bağlayan Hicaz, Britanya’nın her ikisini de kestiği savaştan çok kötü etkilenmişti. Şeker fiyatı üç kat artmış, pirinç ve kahve neredeyse yok olmuştu.<sup>23</sup> Hindistan’daki mevcut gemilerin çoğuna, sultanın kutsal savaş çağrısından rahatsız olan ve her durumda hacıların bölücü fikirlere kapılabilecekleri herhangi bir yere gitmesine izin vermeye son derece isteksiz yetkililer tarafından askerî kullanım gerekçesiyle el konmuştu. 1916 yılında ülke dışından Hicaz’a gelen hacıların sayısı, savaş öncesi düzeylerinin dörtte birinden azına düşmüş ve yarattıkları gelir de buna bağlı olarak azalmıştı.<sup>24</sup> Arabistan petrolü hâlâ ithal ediyordu ve Mekkeliler, petrol ile kereste kıtlığı olduğundan yakacak odun alıp karınlarını doyurmak için mobilyalarını, süslü oymalı ahşap kapılarını ve pencerelerini satmak zorunda kalıyordu.<sup>25</sup>

Dindar bir adam olan Hüseyin, ekonomik çöküş işaretlerinin ardında ilahî gazabın olduğuna inanıyordu. “İslam”, “itaat” anlamına geliyordu ve çoğu Müslüman, hükümete kaderci bir gözle bakıyor, Allah’ın kötü yöneticileri kendisini kızdıranları cezalandırmak için gönderdiğine inanıyordu. Hüseyin, emîr olmadan önce yıllarca Konstantiniyye’de yaşadığından orada tanık olduğu toplumsal değişimin Kur’an’ın öğretilerine aykırı olduğunu hissediyordu. Söz gelimi postanede çalışan kadınlar, “çoğalmasında bize büyük zarar verecek bir kötülüğün” örneğiydi.<sup>26</sup> Sorun, nasıl bir karşılık vermesi gerektiğiydi. İslam’ın kutsal kitabı kesinlikle netti: Sultan-Halife’ye karşı ayaklanmak, Allah’a isyan etmektir.<sup>27</sup> Öte yandan sultan ile 1909’da sultanın yetkilerinin çoğunu ele geçiren iktidardaki “Jön Türk” partisi arasındaki ayrım, Hüseyin’e bir çare sunuyordu. Sonrasında sultana bağlı kalırken seçeneklerini, “Ya Osmanlı İmparatorluğu’nu yöneten çeteyi memnun etmek ve Allah’ın gazabına uğramak ya da onların gazabına uğramak ve Allah’ı memnun etmek,”<sup>28</sup> şeklinde açıkladı.

Hüseyin 13 Temmuz 1915’te, Ramazan’ın ilk gününde, Hicaz’daki Osmanlı askerlerine oruç tutmama izni verildiğini gördüğünde kararını verdi.<sup>29</sup> Daha sonra İslam’ın beş şartından birine uyulmamasını

eleştirecekti ama oruçtan muaf tutulanlar cephede görevli askerlerdi ve gördüğü şeyin Osmanlıların kendisini düşman saydığını ortaya koyduğunu kavramış olabilirdi sadece. Ertesi gün Sir Henry McMahon'a bir mektup yazdı ve oğlu Faysal'ın görüştüğü Suriyelilerin kendisinden istediklerini sert bir tavırla tekrarladı. Arapların dostluğunu kazanmak için İngilizlerin "Arap ülkelerinin bağımsızlığını" tanıması gerekiyordu.<sup>30</sup> Hüseyin'e göre bu ülkeler, günümüz bağlamında (o zaman İngilizlerin olan Aden dışında) bütün Arap Yarımadası'nı, İsrail'i, Ürdün'ü, Irak'ı, Lübnan'ı ve Suriye'yle birlikte Türkiye'nin Akdeniz'le İran sınırı arasındaki yatay hattını içeriyordu. Britanya'nın karşılığında ekonomik ayrıcalıklar kazanması için bir Arap halifeyi de kabul etmesi gerekiyordu. Hüseyin'in oğlu Abdullah, konumunun zayıflığını daha kesin bir şekilde yansıtan kapsamlı bir notta, Mısır hükümeti tarafından geleneksel olarak yoksul Mekke ve Medine için Hicaz'a gönderilen yıllık tahıl bağışlarının da yeniden başlatılmasını rica ediyordu.

Yaşamının büyük bölümünü Hindistan'ın ıssız sınırlarını çizmekle geçirmiş, gözlüklü, zayıf ve temkinli bir adam olan McMahon, Hüseyin'in mektubunu ağustosta okuduğunda bu talepleri ciddiye almadı. İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e, Hüseyin'in "İddiaları her bakımdan abartılı, fazlasıyla kabul edilemez olduğuna şüphe yok. Ama onu ciddi şekilde cesaretlendirmeden ayrıntılı bir görüşme yapmak da çok zor görünüyor," bilgisini ilettili.<sup>31</sup> İngiliz hükümetini yerine getiremeyeceği bir yükümlülüğün altına sokmaktan da Hüseyin'i hayal kırıklığına uğratmaktan da korkan McMahon, en güvenli seçeneğin ağırdan almak olduğuna karar verdi. Ronald Storrs'u, Hüseyin'e hâlâ Osmanlı denetiminde olan bir bölgenin gelecekteki yapılanmasının tartışılması için çok erken olduğunu söyleyen bir yanıt yazmakla görevlendirdi.

Storrs, McMahon'ın oyalayıcı yanıtında eksik olan cesaretlendirmeyi, süslü bir üslupla telafi etmeye çalıştı: Sözlerine; "Seçkin ve soylu Seyyid'e, şeriflerin torununa, Asalet Tacı'na, Muhammed'in Ağacı'nın Filizi'ne ve Kureyş Gövdesi'nin dalına..." şeklinde başlıyordu.<sup>32</sup> Hüseyin

doğal olarak bu fazla uzun selamlamayı umursamadan McMahon'ı ilgisiz ve ayrıntılara inmeye isteksiz olmakla suçladı: "Gerçek şu ki," diye ekledi, "önerilen hatlar ve sınırlar talebi savaşın bitimini bekleyebilecek bir bireyin tekliflerini değil, bu sınırların kurulması için çabaladıkları yeni düzenin minimum ögesini oluşturduğuna inanan halkımızın taleplerini temsil etmektedir."<sup>33</sup>

Hüseyin'in yanıtı McMahon'a ulaşmadan önce Osmanlı ordusundan kaçan genç bir Arap, Kahire'ye gelmemiş olsaydı onun sadece Faysal'ın yaptığı görüşmelere dayanan çarpıcı iddiası, İngilizlere abartılı gelebilirdi. Muhammed el Faruki, Gelibolu'da İngilizlere teslim olan bir karargâh subayıydı. Osmanlı ordusundaki Arap subayların yüzde doksanının her an Türklere karşı eyleme geçebilecek güçlü ve paralı bir yeraltı hareketinin üyesi olduğunu iddia ediyordu. Bu tamamen palavra olsa da –kuruluşundan beri Osmanlı ordusunda doksandan fazla Arap eylemci olmamıştı ve ihanetlerinden şüphelenildiği anda Osmanlı Başkomutanlığı tarafından büyük ölçüde dağıtılmışlardı– McMahon'ın Hüseyin'le görüşmelerde bulunduğunu bildiğini açıkladığında, el Faruki'nin güvenilirliği arttı. Arapların İngilizleri mi yoksa Almanları mı destekleme kararını vermenin eşiğinde olduğunu belirtince, İngilizler endişeye kapıldı.<sup>34</sup> Kendilerini, Faruki'nin anlattığı hareketin görünmezliğini onun önemsizliğinin değil de gelişmişliğinin göstergesi olduğuna inandırdılar.

Gelmekte olan bir başka sorun, Faruki'nin birleşik bir Arap örgütüyle ilgili ifşaatını daha da tartışmalı bir hale getirdi. Eylül başında dışişleri bakanlığı ilk kez İngilizlerin Gelibolu'dan çekilmesinin sonuçlarını değerlendiren gizli bir memorandum yayımladı. Belge İngilizlerin yarımadayı terk etmesinin Osmanlıların bir kez daha Süveyş Kanalı'na saldırmasının önünü açabileceği uyarısında bulunuyordu. Bunu geçen şubatta zaten –başarısız bir şekilde– denemişlerdi ama istihbarat raporları o zamandan beri Güney Filistin'deki ulaşım altyapılarını iyileştirdiklerini ve artık daha büyük sayılarda saldırabileceklerini gösteriyordu: Daha sonra iki yüz bin sayısı ortaya atıldı. O sırada Gelibolu, Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmeye ya-

kın ve Britanya İmparatorluğu'nun hemen hemen yenilmez olduğu yönündeki genel inanca meydan okuyordu. Belgenin yazarı, kanala ikinci kez saldırımları durumunda Mısır nüfusunun Osmanlıları destekleyip desteklemeyeceğini merak ediyordu.

Storrs bu korkuya öfkeyle güldü. Memuruna, "Senin ya da çalışma arkadaşlarının benim (ya da Cheetham'ın†) gırtlığımızı ilk kesme girişiminizde maaşlarınız yarıya iner, ikinci saldırıda kovulursunuz," dedi.<sup>35</sup> Yine de Kahire'de bir isyanın mümkün olduğunu yadsımıyordu ve raporları, eline geçen ve cihadı teşvik eden pek çok kışkırtıcı broşür örneği içeriyordu. O dönemde Londra'da dışişleri bakanlığında çalışan romancı John Buchan, 1915 sonunda yazmaya başladığı *Doğudaki Sır* adlı kitabında bu gergin havayı canlı bir şekilde aktarıyordu. Kitapta Buchan, sultanın cihat çağrısının ardından, "Doğu'da soğuk bir rüzgâr estiğini ve kuru otların bir kıvılcım beklediğini," anlatıyordu.<sup>36</sup>

*Doğu'daki Sır*'in kurgusal dışişleri bakanlığı memuru, cihat çağrısının bir Müslüman ayaklanmasına yol açması durumunda Britanya'nın yaşayacağı ikilemi özetliyordu: "Savaş Avrupa'da kaybedilecek ya da kazanılacak. Evet; ama Doğu alev alırsa Avrupa'daki çabalarımız buraya yönelir ve büyük *darbe* başarısız olabilir. Alınan risk, zaferi veya yenilgiyi belirleyecek."<sup>37</sup>

Kuru otların bazı yerlerde çoktan alev aldığıın işaretleri vardı. O ilkbahar Hristiyan Ermenilerin Osmanlı birlikleri tarafından katledildiği haberlerinin yanı sıra 1915 yazında Kahire'nin çöllerle kaplı batısında Senusi'nin –dinsel bağnazlığıyla tanınan bir kabile– Osmanlıların askerî danışmanları, silah ve para desteğiyle Britanya'ya karşı yıkıcı bir mücadeleye başlamak üzere olduğu yönünde raporlar ortaya çıktı.<sup>38</sup> Bundan da önce Kahire'de, Londra'daki hükümetin Müslümanların huzursuzluğu tehdidini yeterince ciddiye almadığı yönünde kaygılar vardı. Genelkurmay, Mısır'daki nazik istihbarat şefi Bertie Clayton'dan Faruki'den aldığı bilgilerle ilgili bir not isteyince

† Milne Cheetham, Kahire'de çalışan bir başka İngiliz yetkiliydi. Storrs'tan kıdemliydi.

Clayton, bunu ortaya koymak için eline altın bir fırsat geçtiğini görmüştü. Patronu Sir Reginald Wingate'e, "Bu fırsatı şunu bir daha tekrarlamak için kullanacağım: Arapların istekleri üzerinde düşünmeyi kesin olarak reddedersek onları düşmanlarımızın kollarına itmek gibi ciddi bir riske gireriz ki bu da şu ana kadar başarısız olan cihadın muhtemelen gerçeğe dönüşmesi demek olur."<sup>39</sup>

Genelde soğukkanlı olan Clayton'dan gelen bu önemli uyarı, görmezden gelinemezdi. Notu hemen telgrafla Kitchener'e iletildi. Kitchener ertesi gün, "Arapların İngiltere'ye karşı geleneksel sadakatlerinin zayıflamasını önlemek için elinizden gelenin en iyisini yapmak zorundasınız," diye yanıtladı.<sup>40</sup> Sonra, 18 Ekim'de McMahon, Hüseyin'in yanıtını aldı. Farukî'nin hikâyesi, Hüseyin'in sadece kendi adına konuşmadığı iddiasını güçlendiriyordu ve McMahon, Şerif'i ciddiye almama yönündeki fikrini değiştirmek zorunda kaldı. Hemen dışişleri bakanlığına telgraf çekerek Hüseyin'in onun yanıtından memnun kalmadığını ve Hüseyin'le görüşme yapmaktan başka seçeneğinin olmadığını bildirdi. McMahon, Arapların hangi koşulları kabul edebileceğini tartışmak için hemen Farukî'yle buluştu. O gün Grey'e çektiği bir başka telgrafta McMahon, şöyle dedi: "Arap tarafının bir yol ayrımında olduğu açıkça görünüyor ve onları tatmin edecek güvenceyi hemen vermezsek kendilerini Almanya'nın kollarına atacaklar."<sup>41</sup>



## BU İŞE YARAR MI?

*(Ekim 1915-Haziran 1916)*

McMahon'ın Arapların Almanları desteklemenin eşiğinde olduğu yönündeki ciddi uyarısının Londra'da hemen etkisi olmuştu. İngiliz politikacıların savaşı yönlendirmek için oluşturduğu beceriksiz bir koalisyon olan Çanakkale Komisyonu, 20 Ekim'de Downing Sokağı 10 Numara'da yaptıkları bir sonraki toplantıda, McMahon'ın Hüseyin'e nasıl bir karşılık vereceğini kararlaştırmak zorunda kalmıştı. Koşullar sorunun dikkatle değerlendirilmesine engel oluyordu. Başbakan Herbert Asquith aşırı çalışmaktan hastalanmıştı ve Arapların sadakati, o dönemde Asquith'in Liberal Parti'sini bölen zorunlu askerlik yasası çıkarılıp çıkarılmaması tartışmasının egemen olduğu bir gündeme gizlice sokulmuştu. Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, McMahon'a talimatlarını sadece konuyla ilgili o günkü tartışma sırasında hazırlamış gibi görünüyordu. Grey de savaş gerginliğinin sıkıntısını yaşıyordu. Gözleri bozulmuştu ve çarpışmalar başladığından beri savaş çabası üzerinde fazla bir etkisi olabileceğinden gitgide daha fazla şüphe duyuyordu. McMahon'ın talebinin acilliği, ona topu başkasına atma fırsatı sunmuştu.

Grey'in elle yazdığı kısa tavsiye metni, bugün Londra'nın banliyölerindeki Kew'da, Ulusal Arşiv'deki belgelerin arasında bulunabilir. Grey, McMahon'a, "Önemli olan Arapların bizden uzaklaşmasını önleyecek güvenceler vermemizdir; mesele acil olduğu ve kesin bir formül üzerinde tartışmaya zamanımız kalmadığı için size bu konuyla

ilgili takdir yetkisi vermek zorundayım,” denmesini önermişti. “En basit plan, bu amaç için temsilciler gönderirlerse bir an önce sınırları tartışmaya başlayacağımızı söyleyerek Arap bağımsızlığı güvencesi vermektir ama bundan daha kesin bir şey gerekirse, siz verebilirsiniz.” Öte yandan en açıklayıcı olan, Grey’in çalışma arkadaşı Kitchener’e masada notu iletmeden hemen önce bu sözlerin üzerine eklemiş olması gereken aceleyle karalanmış mesajıdır: “Lord K. Bu işe yarar mı? EG.”<sup>1</sup>

Anlaşılan Kitchener, bunun işe yarayacağını düşünmüştü. Toplantının ardından iki politikacı kısa ve çok İngiliz bir tartışma yapmıştı. Şerif’e “içten” mi yoksa “dostça” güvenceler mi verilmeliydi? Hüseyin’in oğlu Abdullah’la savaş öncesinde tanışmış olan Kitchener, “içten” güvencelerden yanaydı; Abdullah’ı tanımayan Grey resmî “dostça” güvenceyi yeğliyordu. Grey, aynı gün içinde daha sonra McMahon’a çektiği telgrafta, Şerif’e dostça güvenceler vermesi talimatını ilettili.

Grey’in kararı tuhaftı çünkü McMahon, Kitchener’in Kahire’deki yokluğunda, kendini sadece geçici konumda görüyordu. Gerekenden daha fazla sorumluluk almaktan titizlikle kaçınıyordu ve danışmanlarına fazlasıyla güveniyordu; danışmanlarından biri onu, bir istisna dışında, “tanıdığım en tembel adam” olarak nitelemişti.<sup>2</sup> Onu tanıyan diğerleri, sadece birazcık daha sevecendi. “O iyi bir adam ve ondan çok hoşlanıyorum ama yeteneği çok sıradan,” demişti bir başka eski çalışma arkadaşı.<sup>3</sup> Bu çekincelere rağmen Grey, McMahon’a, Clayton’ın “tam yetki” olarak yorumladığı şeyi vermişti.<sup>4</sup>

Bir İngiliz yetkilinin Grey’in McMahon’a başlatma yetkisi verdiği müzakerelerin yürütülme şekliyle ilgili verecek tavsiyesi vardı: “Konumun en baştan itibaren hem Fransızlar hem de Araplar tarafından açıkça anlaşılması gerekir, yoksa çok ciddi sorunlar yaşarız.”<sup>5</sup> Ancak McMahon, Fransızlara Şerif’le pazarlıklarıyla ilgili bilgi vermediği gibi tamamen kasıtlı bir şekilde Araplara neler önerdiğini açıklamadı. Büyük olasılıkla Faruki’nin Arapların temsilcisi olduğuna karar veren McMahon, Grey’in görüşme yapma tavsiyesini göz ardı etti. 24 Ekim 1915 tarihli bir mektupta Britanya’nın Hüseyin’e talep ettiği alanın en verimli iki bölgesi hariç büyük bölümünü vereceği yönünde be-

lirsiz bir teklif sundu. İki bölgeden biri, Basra Körfezi'nin zaten Hint Ordusu'nun işgali altındaki kuzey ucunda bulunan köprübaşıydı. Diğer, Suriye'nin sadece iç kenarı genel hatlarıyla çizilmiş olan bir kıyı bölgesiydi. Bu hat Şam'dan Humus ve Hama üzerinden Faruki'nin gelecekteki bir Arap devletinin ayrılmaz parçası olduğunda ısrar ettiği Halep'e uzanan bir dizi kenti izliyordu. Amacını daha sonra Grey'e açıkladığı daha genel bir niteleme de ekledi.

McMahon, Hüseyin'e yazdıktan iki gün sonra Grey'e "Fransızların Suriye üzerindeki taleplerinin kapsamını da Majestelerinin hükümetinin bunların ne kadarını tanımayı kabul ettiğini de bilmiyorum," anımsatmasında bulunmuştu:

Şam'ın, Hama'nın, Humus'un ve Halep'in Arap ülkelerinin bölgesinde olduğunu kabul ederken Majestelerinin hükümetinin bu bölgelerle ilgili güvenceleri, "müttefiki Fransa'nın çıkarlarına zarar vermeden hareket edebileceği" şeklinde bir düzeltmeyle verebileceğini söyleyerek Fransız hak iddialarını hesaba katmaya uğraştım.<sup>6</sup>

Bu son ifade, McMahon'ı ve Storrs'u açıkça memnun eden, dikkatle oluşturulmuş bir belirsizlikti. Arapların bakış açısına göre bu, Britanya'nın Suriye'yi Araplara teslim etmeye hazır olduğunun bir delili olarak okunabilse de gerçekte bu ifade McMahon'ın önerisini Fransa'nın Doğu Akdeniz'deki kapsamlı ama henüz tanımlanmamış bölgesel hırslarıyla ilgili kararına bağlı hale getiriyordu. Grey'e belirttiği gibi McMahon, Hüseyin'e Britanya'nın hiçbir zaman tümüyle uymasını beklemediği bir teklifte bulunabilme yeteneğini koruyabilmek için Fransa'nın bölgesel hırsları konusunda bilgisiz kalmayı yeğliyordu.<sup>7</sup>

McMahon'ın işinin uzun dönemli bir yükümlülük değil geçici bir önlem olduğu inancına dayanarak belirsiz olmayı başarabileceği yönündeki varsayımı, geniş ölçüde paylaşılıyordu. Sir Reginald Wingate, Sudan'ın genel valisi ve Mısır ordusunun kumandanı olan bücür Machiavelli, "Sonuçta onun [Hüseyin'in] tekliflerini kabul etmemizin ne zararı olabilir ki?" diye sormuştu. "Başlangıç aşamasındaki Arap devleti suya düşerse bütün vaatlerimiz ortadan kalkar ve onlardan

kurtuluruz: Arap devleti gerçek olursa onu denetim altına almak için hayli yeterli önlemimiz var... Bir başka deyişle kartlar bizim elimizde görünüyor ve onları dikkatli oynamamız gerekiyor, o kadar.”<sup>8</sup>

Hüseyin, Suriye’de kurulacak olası bir Arap devletinin tam kapsamından çok, komşusu Abdülaziz bin Suud’un oluşturduğu tehditlere ve Osmanlı’nın ona karşı almasını beklediği sert önlemlere kafa yoruyordu ve bu yüzden Suriye Arapları için uygun bir temsilci değildi. McMahon’ın aralıktaki bir başka mektupta gönderdiği yirmi bin sterlinlik hediyein yumuşattığı Hüseyin, 1916 başında McMahon’a İngilizlerin Suriye kıyısını dışarıda tutmasını hâlâ kabul etmese de İngiliz-Fransız ittifakında gerginliğe yol açmak istemediğini ve anlaşmazlığın savaştan sonra çözülebileceğini söyledi. Şerif, “Büyük Britanya, Storrs’a –o becerikli ve başarılı adama– bildirmiş olduğumuz kararımıza bağlı kalacağımızdan emin olabilir,” dedi şiddet dolu planlarını ima ederek: “Sadece durumumuza uygun bir fırsat bekliyoruz.”<sup>9</sup>

Hüseyin’in üzerindeki Osmanlı baskısı sürekli artıyordu. 1916 yılının o Şubat ayında hem Suriye Valisi Cemal Paşa hem de Osmanlı Harbiye Nazırı ve cihat politikasının mimarı Enver Paşa, Hüseyin’e cihat için söz verdiği askerleri göndermesi için baskı yapmak üzere trenle Medine’nin güneyine gitti. Tam da İngilizlerin korktuğu gibi, Osmanlıların Süveyş Kanalı’na ikinci bir saldırı düzenleme planları vardı ve bir Arap gücünün Kahire’deki Arap nüfusu istikrarsızlaştırmakta önemli rol oynayacağı umuluyordu. O dönemi hatırlarken, “En büyük arzum,” diyordu Cemal Paşa, “Şerif Hüseyin’in sergilediği devrimci eğilimlerin önüne geçmek için her şeyi ama her şeyi yapmaya ve onu, Filistin’e oğullarından birinin komutası altında bir destek gücü göndermeye ikna etmektir.”<sup>10</sup> Enver’in de cihadı, Afrika Boynuzu’ndaki Müslümanların arasında bir ayaklanmanın Doğu Afrika’nın denetimi için İngilizlerle savaşan Alman güçlerine katkısının olabileceği Afrika’ya yayma planları vardı. Ortak görevleri çaresizlik kokuyordu ama Hüseyin de bunu bir tehdit olarak görüyordu. Enver’in teklifinden korkan ve –muhtemelen haksız yere– asker gönderme-

sinin gerçek nedeninin onu devirmek olduğuna inanan Hüseyin, 18 Şubat'ta McMahon'dan yiyecek, elli bin sterlin değerinde altın ve silah istedi. Karşılığında, oğlu Faysal'ın Suriye'de "en az yüz bin kişiyi" ayaklandıracağı vaadinde bulundu.<sup>11</sup>

Clayton için Hüseyin'in talep listesi, hayatı bir dönüm noktasıydı. Mart başında, "Şerif çıkarlarının Türklerle değil İtilaf Devletleri'yle birlikte olmakta yattığına kesinlikle karar vermiş," diye yazıyordu, McMahon'ın yazışmalarına verdiği sınırlı önemi gösteren bir işaret eklemeden önce: "Müzakerelerin sonucu ne olursa olsun, en azından onun düşmanlarımızın kaderini paylaşmasını önleyecek etkiye sahip oldukları belli."<sup>12</sup> Hüseyin, iki hafta sonra bir mektup daha yazarak Suriye'deki destekçilerine yönelik tahminini iki yüz elli bine çıkardı. İngilizlerin onlara yardım etmek için Suriye kıyısına çıkarma yapmasını ve Osmanlıların kendisine yapabileceği baskıyı azaltmak için demiryolunu kesmelerini önerdi. Artık İngilizlerin Hicaz kıyısını kapatmasını istiyordu, böylece onların eylemlerini bölgedeki Osmanlı varlığına yükleyebileceğini ve -şiddetle Osmanlı yanlısı olan- Cidde tüccarlarını kendisini desteklemeye zorlayabileceğini umuyordu. Hüseyin'in bir isyanın eli kulağında olduğu yönündeki başka vaatlerinin de ardından 1 Mayıs'ta İngilizler beş bin Japon tüfeği ile iki milyon mermiyi gizlice Hicaz'a gönderdi; isyanın o ay sonu başlamasını bekliyorlardı. Kıyıya gizlice büyük miktarlarda altın da çıkarmaya başladılar. Gel gör ki Hicaz'dan ayaklanma haberi gelmiyordu.

Hicaz'da başlamış olan geniş boyutlu kaçakçılık operasyonundan habersiz olsa da Cemal Paşa'nın elinde ayrılıkçı Arap etkinlikleriyle ilgili başka kanıtlar vardı ve eyleme geçmeye karar vermişti. Savaş patladığında aceleyle Beyrut'u terk eden Fransa Başkonsolosu François Georges-Picot'nun geride bıraktığı mektuplardan, on sekiz aydır bazı Arap milliyetçilerinin Suriye'yi özgürlüğüne kavuşturmak için Fransız desteği istediğini biliyordu. "Bu belgelere bakıldığında," diye açıklıyordu daha sonra, "Arap devrimcilerin Fransız koruması altında çalıştığından en ufak bir şüphe bile yoktu."<sup>13</sup> Kısa süre sonra mektuplarda adları geçenlerin tutuklanmasını emretmeye başladı ama

onları yargılatmaya istekli değildi. Yazarların çoğu iyi tanınıyordu ve onların peşine düşmenin, cihadın temelini oluşturan “İslam birliği hareketinin başarısını” tehlikeye atmasından korkuyordu.<sup>14</sup> Cemal Paşa, belki de bu yüzden, sonunda yargılamalara izin verdiğinde, öncelikle komponun ardındaki Hristiyanlardan birini seçti. Picot’ya çok sayıda mektup yazan bir Hristiyan Arap olan Joseph Hani, 1916 ilkbaharında vatana ihanetten suçlu bulundu ve Beyrut’ta asıldı.

Ketum bir adam olan Cemal Paşa, fikrini neden o anda değiştirdiğine yönelik belirli bir neden göstermedi ama büyük ihtimalle cihadın başarıya ulaşamamasından dolayı hayal kırıklığına uğramıştı çünkü Hüseyin’e karşı sabrı tükeniyordu. Kısa bir süre sonra, Hüseyin’e –hâlâ Şam’da olan– Faysal’ın söz verdiği ve Medinelilerden oluşturulacak “Mücahit” alayını göndermesi için yeniden baskı yapmaya başladı. Ardından mayıs ayında, tanınmış ve çoğunluğu Müslüman Arap olan daha büyük bir grubun yargılanmasını emretti.

Bunun üstüne Hüseyin boyundan büyük bir işe kalkıştı. Yeni mahkeme süreciyle birlikte Enver Paşa’ya telgraf çekerek, askerleriyle cihada destek vermek için karşılanmasını istediği taleplerini bildirdi. Hüseyin’in mesajı, Cemal Paşa’nın savaş sonrasında hatırladığı kadarıyla, “aşağı yukarı şöyle diyordu. Sakin kalmamı istiyorsanız Tebük’ten Mekke’ye kadar Hicaz’ın tümü üzerinde bağımsızlığımı tanımak ve beni orada kral ilan edip varislerimin önünü açmak zorundasınız. Suçlu Arapların yargılanmasını da durdurmalı ve Suriye ile Irak’ta genel af ilan etmelisiniz.”<sup>15</sup>

Faysal’ı görüşmeye çağıran Cemal Paşa ona Enver Paşa’nın yanıtını gösterdi. Görünüşe göre Enver Paşa, Hüseyin’i, “Cepheye vadettiğin gönüllüleri göndermezsen, oğlun Faysal’ı bir daha göremezsin,” diyerek tehdit etmişti.<sup>16</sup> “Faysal mektubu heyecanla okumuş ve beti benzi atmıştı,” diye anlatan Cemal Paşa daha sonra Faysal’a babasının zayıf bir konumda olduğunu, dolayısıyla Konstantiniyye’deki, çoğu akrabalarından oluşan düşmanlarının onun altını oymasına katkıda bulunabilecek “bir şey yapmaktan ya da söylemekten kaçınmasının” en iyisi olacağını anımsattı.<sup>17</sup> Cemal Paşa daha sonra Hüseyin’e ver-

diği yanıtta “hainleri” affedemeyeceğini söyleyerek kalıtsal bir unvan konusunda da zamanın “kendisine pek uygun görünmediğini” ekledi. Milliyetçi hareketlerle bağlantılı olmakla suçlanan yirmi bir Arap, 6 Mayıs sabahı erkenden halkın önünde idam edildi. Bu Araplar, sıradan özgürlük savaşçıları değildi. Saat dokuz olduğunda, çok sayıda yerel siyasetçi, bir gazete sahibi, bir yargıç, bir avukat ve diğerleri, Beyrut ve Şam’ın ana meydanlarında gece kurulan darağaçlarında sallanıyordu. İdamlar, eyleme geçmeyi daha fazla erteleyemeyeceğine dair Hüseyin’i ikna etmişti. Kendi oğlunun da tehlikede olduğu şüphesiyle Şam’daki Faysal’ı yanına çağırdı.

Faysal, Cemal Paşa’ya Süveyş saldırısı için toplanan Arap gücüyle görüşmek üzere Medine’ye gideceği şeklinde uydurma bir gerekçe sundu ve aceleyle Şam’dan ayrıldı. Cemal Paşa ancak o zaman bir sorun olduğunu hissetmişti. Savaş sonrasında, “Şerif Hüseyin kadar deneyimli, ihtiyar, bir ayağı çukurda bir adamın bu kadar bencil ve hırslı olabileceği hiç aklıma gelmezdi,” diye yakındı.<sup>18</sup> Onun emirleriyle Mekke’deki Türk makamları şimdi kentin ileri gelenlerine bağlılık yemini ettiriyor ve kabilelerin sadakatini satın alma yönünde pek de gizlenemeyen bir çaba içinde çeşitli şeyhlere –sözüm ona yoksullara hediye olarak– para dağıtıyordu. İngilizlerin 15 Mayıs’ta Cidde’yi ablukaya aldığı haberleri, tam da Hüseyin’in istediği gibi kargaşa yarattı ve Mekke’deki garnizonun komutanı Mehmed Ziya, Cidde’ye destek gönderme emri aldı. Daha sonra anımsadığına göre “Askerlere karşı aşırı bir hoşnutsuzluk duygusu gören” Ziya, aynı günün akşamı Mekke’deki Ciyad Kalesi’ne de asker gönderdi.<sup>19</sup>

Ertesi sabah erkenden Ziya’nın belediye binasındaki telefonu çaldı; arayan Şerif Hüseyin’di. Kentin çevresine neden nöbetçiler yerleştirildiğini ve pazardaki dükkânların neden kapatıldığını soruyordu. Taif yakınlarında olan Hicaz Valisi Galip Paşa, ilk başta bu hareketin yiyecek stoklarını korumaya yönelik bir önlem olduğunu söylemişti. Öte yandan aynı gün içinde bu iddiasından vazgeçmişti. Bu ani değişim, sadece yerel hoşnutsuzluğu kızıştırmaya yaramıştı

ve kaçınılmaz olanı öngören Ziya, adamları için yiyecek stoklamaya başladı.

Cemal Paşa, Hicaz'dan durumun normale döndüğü haberi gelmeyince, 22 Mayıs'ta 12. Kolordu Komutanı Fahreddin Paşa'nın Medine'ye gelmesini emretti. Azimli, göz korkutucu bir adam olan ve İngilizlerin Fahri olarak tanıdığı paşa, bir yıl önce Güney Anadolu'daki Ermeni katliamlarının örgütlenmesine katılmıştı. Kutsal kentin sorumluluğunun kendisine verilmesinden gurur duymuş ve oraya gider gitmez durumla ilgili bilgi aktarmaya söz vermişti. Geldiğinde bölgedeki havadan rahatsız olan paşa, 2 Haziran'da izlenimlerini aktarmak üzere Cemal Paşa'yı aradı.

Cemal Paşa savaştan ardından, "İçimde kötü haberler almak üzere olduğuma dair apaçık bir his vardı," diye anımsıyordu.<sup>20</sup>

Fahreddin Paşa, Cemal Paşa'ya "Demiryolunun bu gece ya da en geç yarın sabah saldırıya uğrayacağı bence kesin," dedi. "Lütfen bizi takviyesiz bırakmayın!"<sup>21</sup>

Fahreddin Paşa ile adamlarının Medine yolunda olduğu haberine karşılık Hüseyin, 23 Mayıs'ta Kahire'ye ulaşan İngilizlere kısa bir mesaj göndererek daha fazla para istedi. Süveyş'te, beş gün sonra bir pazar gecesi Ronald Storrs sessizce kendisini Hicaz'a götürecek bir gemiye bindi. Bagajı sıra dışıydı. İki ahşap sandığın içinde beş bin sterlin değerinde altın, Abdullah ve Faysal için iki karton sigara ve *Hakikat* başlıklı özel olarak basılmış bir çuval gazete (İngiliz istihbaratı tarafından yazılıp düzeltiltikleri göz önünde bulundurulduğunda bu isim biraz iyimserceydi) vardı.

Cidde'nin birkaç kilometre güneyindeki ıssız bir kumsalda 6 Haziran sabahı ayarlanan bir buluşmada, Storrs birkaç Arap kölenin omuzlarında kıyıya taşınıyor, Kızıldeniz'in dalgaları beyaz pantolonunun paçalarını ıslatıyordu. Kıyıdaki koyu renkli bir çadırdaki Hüseyin'in en küçük oğlu Zeyd ve kuzeni Şakir'le buluştu. Storrs, Zeyd'in yaklaşık yirmi yaşında olduğunu tahmin etti, yumuşak yüz hatları vardı ve "Besbelli biraz yavaş büyüyen sakallarının uzaması için uğraşıyor... ailenin en küçüğü olduğu aşikâr," diyordu raporunda umursamazca.<sup>22</sup>



Storrs, Zeyd'in sunduğu talep listesine göz gezdirdi: Aralarındaki yetmiş bin sternlinlik bir talep dikkat çekiyordu.

Storrs parayı, isyanın başladığını öğrendiğinde ödeyebileceğini açıkladı.

“O zaman dün Medine’de isyanın başladığını size bildirmekten mutluluk duyarım,” diye yanıtladı Zeyd biraz hızlıca.<sup>23</sup>

Düşman toprağında gereğinden fazla zaman geçirmek istemeyen Storrs, Zeyd’in sözüne güvendi, ona iki kutu bozuk parayı verdi ve bir anlık kibirli bir cömertlikle altın kol saatini çıkarıp Zeyd’in bileğine taktı. Sonra Zeyd ile Şakir’i teknesine davet etti. İki Arap “onları çok şaşırtan telsizi, silahları, kaptanın banyosunu ve derinliklerin diğer mucizelerini” incelerken Storrs alt kata inip şu telgrafı yazdı.<sup>24</sup>

Bu sabah Zeyd ve kuzeniyle tatmin edici toplantı. İsyân dün Medine’de başladı ama Hicaz’la bağlantı kesik olduğu için haber alınamıyor. Diğer kentler cumartesi ayaklanacak. Araplar Cidde’deki sekiz yüz, Mekke’deki bin ve Taif’teki bin iki yüz Türk’ü teslim olmaya ikna etmeyi umuyor; yoksa onları öldürecekler... Lütfen şimdi kesin olarak söz verilen elli bin sterlini hemen gönderin ama isyanın başlamış olduğu doğrulanana kadar ödenmeyecek.<sup>25</sup>

Öte yandan bir gün önce başlayan ayaklanma, planlandığı gibi gitmiyordu. Arapların saldırısı nihayet 5 Haziran’da başladığında, Fahreddin Paşa hazırды. Yeni demiryolundan dolayı Şam’a Mekke’ye olduğu kadar yakınlaşan bir kentte surların içinde Hüseyin’e ya da ailesine fazla destek yoktu. Dahası Mekke’den farklı olarak eski Medine şehri surlarla çevriliydi, yiyecek konusunda daha fazla kendine yeterliydi ve kenti çevreleyen ovaya yayılmış beton, zigurat benzeri kalelerdeki toprakla ve makineli tüfeklerle desteklenen binlerce asker tarafından iyi korunuyordu. Bunların karşısında, Hüseyin’in en büyük oğlu Ali liderliğindeki deve sırtında savaşan kabile üyelerinin çoğunlukla namluları eğrilmiş, tellerle tutturulmuş çok eski filintaları ve tüfekleri vardı. Üstelik İngilizlerin mayısta sağladığı eski Japon tüfekleri, ateş edildiğinde patlamak gibi kaygı verici bir eğilim gös-

teriyordu.<sup>26</sup> Mermilerin bazılarının çaplarının yanlış olduğu ortaya çıkmıştı.

Faysal, Medine'nin kuzeyine, Hicaz'ı kuzeye bağlayan demiryoluna saldırmaya kalkıştı ama ellerinde patlayıcı olmadığı için kabile üyelerinin yapabildiği tek şey, rayları sökmek ya da demiryoluna kayalar yığmaktır.<sup>27</sup> Osmanlı hükümeti hâlâ demiryolunu güneye uzatmayı umduğu için Medine'de koca bir ray ve travers yığını vardı. Zırhlı bir trendeki mühendisler, bunları gereken yerlerde kullanarak hasarı giderdiler; böylece özel takviye güçleri kente gönderilebildi.<sup>28</sup> Ali ile Faysal hızla kentten ayrılıp güvenli bir mesafeye çekildi. Hiç paraları yoktu. Faysal sonradan ters bir izlenim uyandırmak için taşlarla doldurup kilitletiği bir sandığı sürekli koruma altında tuttuğunu itiraf etti.<sup>29</sup>

Mekke'nin yukarısındaki Taif'te de isyan hızını kaybetmişti. Hüseyin'in oğlu Abdullah, 9 Haziran'da bölgeye vardığında kent şiddetin eli kulağında olduğu söylentileriyle çalkalanıyordu ve pek çok kişi eşyalarını toplamış kaçıyordu. Türkler kente takviye yapıyor, surların dışına hendekler kazıyordu. Abdullah, uyarılara karşın, Hicaz Valisi Galip Paşa'yı görmeye ofisine gitti, iki arkadaşı kapının önünde bekliyordu. Anılarında, "Sorun çıksaydı odadaki *herkesi* vuracaktım ve iki adamım dışarıdan müdahale etmeye kalkışanları öldürecekti," diye yazmıştı.<sup>30</sup> Galip Paşa'yı kentin dışında bir kabile baskınının başında olduğuna ikna etmeye çalıştı ama *vali* ona inanmadı; bembeyaz oldu ve Mekke'de kalmış olmasını dilediğini geveledi. Abdullah gece yarısından hemen sonra saldırıya geçse de kenti ele geçiremedi ama Taif'teki Türk güçlerinin bölgedeki güçlerine yardım etmek için Mekke'ye gelmelerini önlemeyi başardı. Ertesi gün karanlık çökerken Abdullah, "Düşmanı çok sayıda kabile üyesinin toplandığına inandırmak için tepelerde ateşler yaktık, sürekli bağırıp çağırdık ve davullar çaldık," diye anımsıyordu.<sup>31</sup>

Ertesi gün iki İngiliz gemisi *Fox* ve *Hardinge*, Cidde açıklarına geldi, Storrs'un Kahire'ye çektiği telgrafla uyarılmışlardı. İkisi de Kraliyet Donanması'nın en iyileri değildi: Donanmanın kısa boylu

ve enerjik komutanı “Ginger” Boyle’a göre *Fox*, “Donanmanın bir albay komutanlığındaki neredeyse en yavaş ve en eski gemisi” iken *Hardinge* Hindistan Kraliyet Donanması’ndan ödünç alınmıştı.<sup>32</sup> O gece, planlandığı gibi her iki gemi de saat dokuzda projektörlerini yaktı ve kent dışındaki Türk mevzilerini top ateşine tutmaya başladı. Ertesi sabah da Harb kabilesinin dört bin adamı saldırıya geçti. Bir İngiliz askeri, “Arapların saldırı yönteminden dehşete kapılmıştık; topluca ilerliyorlar, bazıları açıkça havaya ateş ediyordu,” diye hatırlıyordu. “Türkler sadece bekliyor ve sonra üstlerine yok edici ateş yağıdırıyordu.”<sup>33</sup> Arapların, üstünlüğü yeniden ele geçirmesine yardım etmeye çalışan İngilizler, kentte bombalayabilecekleri olası hedefleri göstermesi için *Fox*’a bir kabile liderini davet ettiğinde, limanın hayli hizipci politikalarına istemeyerek bulaşmış oldu. Adam uygun görünmeyen bazı binaları gösterdiğinde Boyle şüphelenmeye başlamıştı. Ardından “Aylar sonra benim ilginç şeyhimin gerçekte kentin tüccarlarından biri olduğunu duydum,” diye yazdı; adamın “bu fırsatı ticari rakiplerinden kurtulmak için kullandığını” tahmin ediyordu.<sup>34</sup>

Şerif Hüseyin, seksen kilometre doğudaki Mekke’de, kentin üzerindeki Ciyad Kalesi’nde mevzilenen Osmanlı birliklerinin Kâbe’yi bombalamaya başladığını iddia etti. İddiasına göre ilk top mermisi, binada otuz santimetrelik bir yarık açarken ikincisinin patlamasıyla Kâbe’nin ayetler işlenmiş siyah örtüsü Kiseve alev almıştı.<sup>35</sup> Havada uçan şarapnel parçaları caminin ortasındaki açık alanda bulunan çok sayıda kişinin ölümüne yol açmıştı.

Osmanlı hükümeti, Konstantiniyye’de olanların, Hicaz’da hayatı kesintiye uğratan karışıklıklardan biri değil, geniş çaplı bir isyan olduğunu anında saptadı. Kentin hemen dışında, çamların arasındaki bir konakta Misbah Haydar adlı yedi yaşındaki bir kız çocuğu, Fransızca fiilleri öğrenmeye çalışıyordu. Sıcak bir sabahtı ve dışarıdaki sokak satıcısının baştan çıkarıcı bağırsıklarıyla dikkati dağılan küçük kız, babası Ali ansızın çıkageldiğinde soğuk bir dondurmanın hayalini kuruyordu. Şerif Ali Haydar, Hz. Muhammed’in soyundan gelen

rakip Zeyd kabilesindendi: Hüseyin'in yerine geçeceği kesindi. Kızına sadrazamın kendisinden Mekke'nin yeni emîri olmasını istediğini ve bunu kabul ettiğini açıkladı.<sup>36</sup> Haydar, 16 Haziran'da sadece sultanın kullandığı dört atlı açık bir landoyla Osmanlı başkentinin caddelelerinden geçiyordu. Bir Zeyd şerifinin püsküllü beyaz türbanı ve altın, kıvrık yapraklarla süslü uzun siyah cüppesiyle üzerine Arapça *Allahuekber* yazısı işlenmiş yeşil bir sancağın altında oturuyordu. Hüseyin'in daha tombul, daha gösterişli bir örneği olan Haydar, üç gün sonra Medine'ye gitmek üzere Konstantiniyye'den ayrıldı. 21 Haziran'da, yeni takviye güçler onu izledi.

Kitchener isyan haberini duyacak kadar yaşayamadı. 5 Haziran'da, Medine'de ayaklanmanın başladığı gün, Rusya'ya gitmek üzere bindiği gemi, Orkney açıklarında, İskoçya'nın kuzeyinde Hartum kahramanını da yanında götürerek battı. Cesedi bulunamadı. Kitchener'in ani ölümü, Arapları Londra'daki en büyük yandaşlarından yoksun bıraktı ve onun nüfuzu olmadan, daha şüpheli diğer politikacılar Britanya'nın isyana neden bulaştığını sorgulamaya başladı.

Planlaması çok uzun süren Hüseyin'in isyanı, çok kötü gitmeye başlamıştı.

## TUHAF, ESRARLI BİR YER

(Haziran-Eylül 1916)

Britanya'nın isyana bulaştığı haberi Hindistan'da kötü karşılandı. Simla'nın zümrüt çayırılarına bakan yazlık ofisindeki Genel Vali Lord Chelmsford, 13 Haziran'da Londra'ya öfkeli bir telgraf çekti. İngiliz diplomasisinin boğucu iletişiminin izin vereceği en kaba ifadelerden birini kullandı. "Britanya'nın Cidde'deki deniz etkinliğinden büyük rahatsızlık duyduk," diye şikâyet ederek Müslüman kamuoyu üzerinde yapabileceği etkiyi göz önüne alarak bunun özenle gizli tutulmasını istedi. Britanya'nın savaş patladığında Hicaz'a saldırmama yönünde verdiği söze atıfta bulunarak, "Girişilen eylemi, resmî olarak verilen sözle bağdaştırmak çok zor görünüyor," dedi. Chelmsford, bu taahhüdün özüne zarar verecek başka eylemlere karşı olduğunu da ekledi.<sup>1</sup>

Kahire'deki İngiliz yetkililer tam tersini düşünüyorlardı. İsyân haberlerinin iyice yayılmasını istiyorlar, sultan ile Şerif Hüseyin arasında bir anlaşmazlık yaratarak cihadı zayıflatabileceklerine inanıyorlardı. Şayet bu bölünme duyulursa, Hz. Muhammed'in soyundan gelen Mekke Emîri Hüseyin'in sultanın çağrısını reddetmesi, Müslümanlara cihadın meşruiyetini sorgulatabilirdi.

Kahire kazandı. McMahon'ın Mısır'daki danışmanlarının birinden bilgi alan *Reuters*, 21 Haziran'da Hicaz'da bir ayaklanma başladığını bildirdi. Ertesi gün *The Times* gazetesinde İngilizlerin Hüseyin'in mahallî isyanını tanımladığı şekliyle, "Büyük Arap İsyanı"nın "şaşırtıcı" haberleri yer aldı. Hindistan yönetimi, haberlerin alt kıtaya

sızmasını önlemek gibi artık olanaksızlaşan bir görevle karşı karşıya kalınca, 23 Haziran'da Mekke'de bir isyan patladığını doğrulamak zorunda kaldı.

Hindistan'daki Müslümanlar, buna şiddetli bir tepki göstermişti. Vali, Hindistan'ın kuzeybatı sınırında, Hüseyin'in isyan ederek Hicaz'a şiddet getirdiği için camilerde açıkça lanetlendiğini rapor etti.<sup>2</sup> 27 Haziran'da Luknov'da Müslüman Birliği toplandı ve Şerif'in hareketini, gücü Lord Chelmsford'u hayrete düşüren çok sert bir kararla kınadı.<sup>3</sup> Bombay Müslüman Birliği, daha da tedirgin edici bir şekilde Hüseyin'in eylemlerinin cihat için gerçek bir neden oluşturduğunu öne sürdü.

Müslüman basın Britanya'ya müdahale etmeme çağrıları yapıyordu. Lahor bölgesi gazetesi *Kisan* 30 Haziran'da şunları söylüyordu: "Bu koşullar altında, hükümetimizden, en azından olaylara müdahale etmekten kaçınmasını ve Mekke Şerifi'ni cesaretlendirecek adımlar atmamasını bekliyoruz."<sup>4</sup> Aynı gün İngilizler Cidde'ye patlayıcılar, fazladan üç bin tüfek, altı makineli tüfek, bir milyon iki yüz bin mermi, neredeyse altı yüz ton yiyecek ve dağ toplarının ilk grubunu çıkardı. McMahon bunlara ek olarak Mısırlı topçuları gönderdi. Dışişleri bakanlığına, "Elbette dinsel duyarlılığı olan kimsenin gönderilmemesine dikkat edilecektir," yönünde güvence verdi.<sup>5</sup>

Büyük miktarlarda malzemenin gelişi, isyanın örgütlenmesinde kargaşa yaşandığı gerçeğini gizliyordu. Kahire'deki bir İngiliz subayı temmuz başında, "Son iki haftayı telgraflar, toplantılar ve seyahatlar fırtınası içinde geçirdik," diye yazmıştı.<sup>6</sup> Hartum'daki Wingate etkilenmemişti. "Her yerden gelen birbiriyle uyumsuz telgraf yağmurundan" bıkıp usanan Wingate, subaylarından biri olan Albay Cyril Wilson'ı tam olarak neler yaşandığını tespit etmeye gönderdi.<sup>7</sup> Yiyecek ve silah teslimatı Wilson'a, Cidde'de karaya çıkması için bahane sağlamıştı. Arkadaki leylak rengi tepelerin çerçevelediği liman, uzaktan bakıldığında kızgın güneşin altında fil dişinden oyulmuş gibi görünüyordu ama biri tehlikeli şekilde eğrilmiş minareleri denizden gelen ziyaretçilere kentin çürümüşlüğünü yansıtıyordu. Ekonomisi, Mekke

ya da Medine'den farklı olarak ticarete dayanan Cidde, merkezdeki pazarının çevresinde yükselmişti ama sarkık tentelerinin altındaki pazarda alınacak neredeyse hiçbir şey yoktu. Cidde'yi "tehlike ve ölüm soluyan, tuhaf, esrarlı bir yer" olarak betimleyen bir başka ziyaretçi, "Herkes gözünü dikip hiç konuşmadan sana bakıyor," diye yazıyordu.<sup>8</sup>

Cidde'nin eski kesimi, bugün modern Suudi Arabistan için sıra dışı bir şekilde Wilson'ın doksan yıl önce deneyimlemiş olması gereken mimarının lezzetini ve güçlü bir köhnelik duygusunu barındırıyor. Uzun ince evler dengesizce yan yatmış: Ölü mercanlar bol miktarda bulunsa da hiçbir zaman ideal bir yapı malzemesi olmamıştı ve kızılağaçtan yapılmış hükmedici balkonlar, dolaşık süslemeler ve şatafatlı oyma kapılar ile panjurlar klostrofobik havayı güçlendiriyordu. Beyaz cübbeleri, kırmızı *kefiyeleri*yle yaşlı adamlar yol kenarlarındaki iskemlelerde oturuyor ve –daha yakın zamanlara kadar Kızıldeniz boyunca devam eden köle ticaretinin sürekli bir anımsatıcısı olarak– siyah Afrikalı yüzler ile Araplar birbirine karışıyordu. Bir deri bir kemik kalmış kediler çöp kutularını karıştırıyor ve dört bir taraftan meyvemsi lağım kokuları yükseliyordu. Kişiliksiz merkez çarşıda neredeyse hiç seçenek yoktu ama sonsuz deri sandalet çeşidi ve kadın dış giyiminin –siyah olduğu sürece istediğiniz renkte *abaya* sahibi olabilirdiniz– yanı sıra bir tezgâhtan, satıcının açıkladığına göre doğumu başlatmak için kullanılan odunsu bitkinin çarpık çurpuk dallarını alabilirdiniz.

Wilson, Britanya Konsolosluğu'na ulaşana kadar tozların ince uzun evlerin arasından sızan güneş ışığında dans ettiği daracık, ürkütücü sessizlikteki sokaklarda yürüdü. Sarımsı üniforması ve kolonyal şapkasıyla kısa boylu bir adam kapıyı itip açtı, görünüşe bakılırsa savaşın başlangıcında aceleyle terk edilen konsolosluga giren ilk kişiydi. Birkaç eski koltuk ve bazı dolaplar dışında oda boştu ve biraz boyaya ihtiyacı vardı.

Wilson, kentte bulduklarını açık açık anlattı. Şerif'in isyanı, "yeterli hazırlık olmaksızın ve biraz zamansız" başlattığına karar vermişti.<sup>9</sup> "Kendi insanları arasında, çok yaygın görünen entrikalar

da... işlerini kolaylaştırmıyordu.” Cidde’de en az iki grup vardı: işkenceye meraklı eski kaçakçı, sıırım gibi Şerif Muhsin liderliğinde kenti ele geçiren Harb kabilesi ve altın çerçeveli gözlük takan iri yarı ticaret adamı Muhammed Nessif tarafından temsil edilen tüccarlar. Nessif, Cidde’nin merkezinde, tepesinde bugün de etrafı seyretmenin mümkün olduğu alçı burçları bulunan saray gibi bir evde yaşıyordu. İran halılarıyla ve divanlarla döşeli loş, görkemli üst kat odalarından birinde Nessif, İngilizlere Hüseyin tarafından yönetilmekten nefret ettiğini çünkü “ülkedeki şeriflerin hepsinin de yozlaşmış ve güvenilmez olduğunu” söyledi gizlice.<sup>10</sup>

Wilson, Cidde’de İngilizler tarafından ilk fırsatta terk edilen Farukî’nin sorunların kaynağı olduğuna karar verdi. Söylentilere göre genç Arap, İngiliz karşıtı duyguları kışkırtıyordu ve kendisinin Şerif ile yüksek komiser arasındaki arabuluculuk görevini koruma girişimleri can sıkıcıydı. Wilson, değişiklik yapılmasını istedi. “Cidde’de daimî bir İngiliz temsilci olmazsa, bitmek bilmeyen malzeme taleplerinin yarattığı kargaşa... devam edecektir,” diye uyardı, istemeden işe kendisini önererek.<sup>11</sup>

Mekke’deki Türk direnişinin son kırıntıları da 10 Temmuz’da Mısırlı topçular tarafından bastırıldı. Türklerin kutsal kentten çıkarılmasıyla birlikte Hicaz’ın hayat kaynağı hac, artık yeniden başlayabilirdi. Aynı gün Savaş Komitesi, Hüseyin’e gelecek dört ay boyunca giderlerini karşılaması için ayda yüz yirmi beş bin sterlin ödenmesini onayladı. Wilson, temmuz sonunda Storrs’un Fransa’dan ya da İtalya’dan benzer diplomatik temsilcileri davet etmeyecek kadar renksiz bir unvan olarak değerlendirdiği “hac subayı” unvanını bahane göstererek Cidde’ye döndü. Britanya Konsolosluğu’nun üzerinde eski püskü bir İngiliz bayrağı, yeniden cansızca dalgalanıyordu. Hac mevsimine sadece sekiz hafta kalmıştı ve Wilson’ın görevini üstlenmediği için kendisini şanslı sayan Storrs, o yılki haccın gişe rekoru kırması gerektiğini Kahire’den bildirdi. Hüseyin’in “ilk bağımsız sezonunun mümkün olduğu kadar parlak bir şekilde başlamasını istiyordu; her türlü kavgaya, skandal ya da salgın hastalığın yönetim üzerinde çabuk



ve küçük düşürücü bir etkisi olurdu ve daha sonraki rezervasyonları vazgeçirebilir hatta iptal ettirebilirdi.”<sup>12</sup>

Wilson’ın fikirleri uzun vadeliydi. “İngiliz hükümeti, Şerif’ten daha avantajlı durumda çünkü Şerif, büyük olasılıkla para ya da malzemesiz var olamaz,” iddiasında bulundu kesinlikle diplomatik olmayan bir üslupla. “İngiliz etkisini, Şerif’in hükümetiyle savaşın ardından gelecekte yürütüleceği –muhtemelen zaten kabaca kararlaştırılmış olan– ana hatlar üzerinde uygulama” zamanı gelmişti.<sup>13</sup>

Bu görüşlerin gösterdiği gibi Wilson, çetin bir diplomatik rol gerektiren şey için prensip olarak tuhaf bir seçimdi. Profesyonel askerken Sudan’da eyalet valisi yapılan Wilson, çok iyi Arapça bilmiyordu ve daha kırk yaşlarında olmasına rağmen yıllarca aralıklarla çektiği dizanteri yüzünden yıpranmıştı. “Cyril’in Erkovit’te yakalandığı o hastalığı asla unutamam,” diyordu etkileyici karısı Beryl üzüntüyle.<sup>14</sup> Ne var ki üç yıl önce Britanya’ya dönmesi söylendiğinde Wilson inatla reddetmişti.<sup>15</sup> Muhtemelen, bir dâhi olmayan Wingate, kendisini gölgede bırakmayacak bir adam seçmişti. Belki de babası emekli Tümgeneral Sir Charles’ın gölgesinden hiçbir zaman kaçamayan Wilson kendisini yükseltecek bir fırsatın üzerine minnettarlıkla atlamıştı. Bir çalışma arkadaşının sözleriyle, “yorgun görünüyordu, durup dinlenmeksizin çözümsüz sorunlarla uğraşan bir adam gibiydi... sonsuz bir espri anlayışıyla yerine getirdiği nankör bir görevi vardı.”<sup>16</sup>

Wilson’ın gelişinden birkaç gün sonra, 1 Ağustos akşamı Osmanlı hükümetinin seçtiği yeni emîr Ali Haydar, Medine’de trenden indi. Kalabalıkların arasından geçip istasyondan çıkan Ali Haydar, ilk önce Hz. Muhammed’in mezarının bulunduğu Mescid-i Nebvî’ye gidip namaz kıldı. Arkasından bir kabile liderinin gereksinim duyduğu çadırlar ile halıları ve Doğu’da yaşamanın kaçınılmaz sonuçlarını etkisizleştiren ve hafifleten su filtreleri ile ilaçları taşıyan bir kervan geliyordu. Belli ki Hicaz’a yazın hiç gelmemiş olan sultan, kendisine tuhaf bir şekilde çok sayıda kürk de vermişti. Ali Haydar’ın gelişinin Hicaz’daki durumu çarpıcı bir şekilde değiştireceğini, ekimde hac

başlamadan önce Mekke'yi yeniden ele geçirme girişimlerini canlandıracığını Wilson henüz bilmiyordu.

Fahreddin Paşa, Ali Haydar'ın gelişinden iki gün sonra Mekke'ye giden güneydeki yol üzerinde Şerif Hüseyin'in güçlerine karşı saldırı düzenledi. Ardından çıkan çatışma yirmi dört saatten fazla sürdü. Tesadüfen, ertesi gün Sina Çölü'nde on sekiz bin kişilik bir Türk gücü –İngilizlerin beklediği sayının iki katı– Süveyş Kanalı'nın sadece kırk kilometre doğusunda İngiliz güçleriyle çarpışmaya girdi. İngilizler, Türkleri yenilgiye uğrattı ama bin yüz adamın ölümü ya da yaralanması pahasına. Osmanlı ajanlarının Mısır içinde körüklediği ateşli havadan kaygılanan kanalın savunmasından sorumlu Sir Archibald Murray, Osmanlı ordusunun işgalinin eli kulağında olduğu söylentilerinin yayılmasını durdurma çabası içinde, Osmanlı savaş tutsaklarının Kahire sokaklarında teşhir edilmesini emretti.<sup>17</sup>

İngilizler, Kahire'de, Şerif'in üzerindeki baskıyı hafifletmek için aceleyle bir plan yaptı. Eski hierogliflere ve amatör casusluğa meraklı şen şakrak, tombul Fransız rahip Antonin Jaussen'in savaş öncesinde yaptığı keşifler, demiryolu hattının iki zayıf noktasını ortaya çıkarmıştı. Bu zayıf noktalardan daha iyi –daha ulaşılabilir– olanı, modern Ürdün'ün güneyindeki Akabe Limanı'nın doksan kilometre doğusunda kalan Batn el Ghul'deki dik yokuştur.

Jaussen'in, "Bu yokuşa ağır hasar vermek göreceli olarak kolay olurdu,"<sup>18</sup> şeklindeki gözlemi merakımı uyandırdı ve Eylül 2004'te arabamı Suudi sınırına doğru ilerleyen demiryoluna paralel giden modern yola bırakıp, on dakika boyunca çakmak taşlarıyla kaplı yamaçtan iyi bir seyir noktasına tırmandım. Altımdaki çukurda Batn el Ghul istasyonunun sadece temelleri kalmıştı. Yine de demiryolunun dönemeçli hattı dar bir yarığa girene ve Güney Suriye bozkırından uzaktaki Arabistan'ın siyah ve sarı kumlarına doğru kıvrıla kıvrıla gidene kadar görülebiliyordu.

Demiryolunun bu noktada savunmasız olduğuna dair şüphe yok. Ama Batn el Ghul'e sadece Akabe'den, Huveytât ve Beni Atiye'nin,

iharetleri ve vahşilikleriyle tanınan iki kabilenin dolaştığı topraklardan geçilerek ulaşılıyordu.<sup>19</sup>

Sir Archibald Murray, başlarda Akabe'den yapılacak bir baskın konusunda kararsızdı. Bununla birlikte o zaman başkente kısa bir ziyarette bulunan Bertie Clayton'ın ikna ettiği Londra'daki Savaş Komitesi olasılığı, bir kez daha araştırması için ona baskı yaptı.<sup>20</sup> Biraz gayretlendikten sonra Murray, Akabe'ye denizden keşif yapılması emri verdi. İtiraf ettiği gibi, bölgeyle ilgili "şaşırtacak kadar az bilgisi" vardı.<sup>21</sup> Yakından inceleme, –o zamanlar bakımsız bir kale ve kıyıdaki palmiye koruluğunun arasındaki birkaç evden ibaret– limanın beklenenden daha iyi korunduğunu ortaya koydu. Göreve gönderilen İngiliz gemisindeki bir adam, "Kurşunlar kaptan köşkünün üzerinden öfkeli arılar gibi vızıldayarak geçiyordu," diye hatırlıyordu.<sup>22</sup>

Murray hâlâ kararsızdı. Üstelik Murray'nin amiri Kraliyet Genelkurmay Başkanı Sir William Robertson, Akabe'ye çıkarma yapılmasına şiddetle karşı çıkıyor ve bunu, daha önemli cephelerden sapma olarak görüyordu. "Benim tek amacım savaşı kazanmak," dedi daha sonra, "ve bunu ne Hicaz'da yapacağız ne de Sudan'da."<sup>23</sup> Dışişleri bakanlığını kendi yarattıkları bir sorunla baş başa bırakmayı yeğleyen Robertson, zaten Murray'ı isyana yönelik İngiliz desteğinin denetimini eline almaması yönünde uyarıyordu. Murray'ye bir sefer başlatması için yapılan baskıların arttığını hisseden Robertson, ağustosta bir kez daha yazarak ona "Türlere Sina Yarımadası'nda iyi bir dayak atma"<sup>24</sup> emri verdi ve bir de uyarıda bulundu, "Akabe'ye sadece Şerif'e yardım etmek için gidemeyiz. Operasyonların Mısır'ın savunması konusunda Türlere karşı bize kesin üstünlük sağlayacağından emin olmalıyız... Bu küçük seferlerin bizi nereye götürebileceğini kimse bilemez."<sup>25</sup>

Robertson –Hicaz'a asker gönderilmesi girişiminin arkasında olduğundan şüphelendiği– Wingate'e bir mektup yazarak, isyanı destekleyen operasyonların merkezini kendi bölgesi Hartum'a taşıma önerisini de reddetti. Mektubunda, Wingate'e Avrupa'da farklı boyutta bir savaş sürdüğünü anımsatma fırsatı buldu: Robertson bir aydan biraz fazla bir süre önce başlayan Somme saldırısında topçu

birliklerinin sekiz buçuk milyon atış yaptığını açıklayarak, sahra topraklarının çaplarını da ekledi.<sup>26</sup> Elindeki en ağır sahra topraklarının Somme'da kullanılanların en küçüğü olduğu Wingate'in gözünden kaçmış olamazdı.

Ali Haydar, Medine'de, Britanya'nın Hüseyin'e desteğinin yarattığı siyasi sorunları ustaca kullanıyordu. 9 Ağustos'ta yayımladığı bildiride, Hüseyin'i İngiliz yardımını kabul ettiği ve "Allah'ın evini, İslam'ın kiblesini ve Hz. Muhammed'in mezarını bir Hristiyan'ın koruması altına sokmaya çalıştığı için" saflıkla suçladı.<sup>27</sup>

Haydar, İngilizleri zor bir seçimle karşı karşıya bıraktı. Asker göndermek onun işine yarardı; göndermemek isyanın çökmesi riskini oluştururdu çünkü Wilson, Arapların tek başına Osmanlı güçlerine direnebileceğine ihtimal vermiyordu. Her iki seçeneğin olası sonuçları da hararetle tartışılıyordu. Hindistan'daki bir eyalet valisi, Britanya hükümetine tek bir Britanya askerinin bile Hicaz'a ayak basmasının "şüphesiz Hindistan'da bir yangını körükleyeceği" uyarısında bulundu.<sup>28</sup> Sudanlıların sadakatiyle ilgili kaygıları bulunan Wingate için hiçbir şey yapmamanın tehlikesi de çok büyüktü. "Siz de benim kadar iyi biliyorsunuz ki," diye uyardı Clayton'ı, "Şerif'in hareketinin çökmesi, İslam dünyasındaki saygınlığımıza Çanakkale'deki başarısızlığımızdan ya da Kût'ül Amâre'deki bozgunumuzdan çok daha büyük bir darbe olacaktır." Bu şekilde, o yıl Hint Ordusu'nun bir bölümünün Osmanlılar tarafından kuşatıldıktan sonra teslim olmak zorunda kaldığı Mezopotamya kentine bir gönderme yapıyordu.<sup>29</sup> Bir kriz çıktığında Wingate, Şerif'in İngiliz güçlerinin çıkarma yapmasına izin vermesini umuyordu: İnancı, "İnsan başarı ya da yenilgi seçenekleriyle karşılaştığında dinsel önyargılar, milliyetçi kaygılar ve kişisel duygular uçup gider," yönündeydi.<sup>30</sup>

Wilson, İngiliz birliklerinin hoş karşılanıp karşılanmayacağı konusunda Hüseyin'in oğlu Faysal'ın ağzını aramaya karar verdi ama Hüseyin, oğluyla görüşmesi için kıyı boyunca seyahat etmesine izin vermedi. Hüseyin aslında genel olarak zorluk çıkarıyordu. Patlayıcı-

ların boşaltılmasına izin vermiyordu çünkü muhtemelen –İngilizlerin düşüncesine göre– pek çok Müslümanın birkaç yıl önce para gönderip inşa ettirdiği Hicaz Demiryolu’nun yok edilmesini emrederse, uluslararası topluluğun tepkisiyle karşılaşmaktan korkuyordu. Wilson’ın etkinliklerine karşı saplantılı bir ilgili gösteriyordu. Rıhtımın yanında sıcak, rutubetli bir öğleden sonra Wilson, gelmeye başlamış olan topları çekecek hayvanların koşum takımlarının birleştirilmesine yardım etmek zorunda kalmıştı. Hevesle tek bir topa bir katır ekibini bağlamanın nasıl üç buçuk saat sürdüğünü anlatmadan önce, “Daha önce hiçbirimiz bir top ekibine koşum takılmasını görmemiştik,” diye itiraf etti.<sup>31</sup> İşlem sırasında yarım saat aralıklarla telefon çalmıştı. Arayan Mekke’deki Hüseyin’di, süreçle ilgili düzenli bilgi almak istiyordu.<sup>32</sup> Ancak Wilson, koşumların takılması tamamlandığında topların Taif’in dağ yoluyla ya da iki yüz doksan kilometre kuzeydeki Yanbu’nun kumlu kıyı yoluyla baş edemeyecek kadar ağır olduğunu anladı; bu, işe yaramamıştı.

Nihayet Şerif Hüseyin yumuşadı ve Wilson’ın Yanbu’ya, Faysal’ın o dönemde üslendiği, Cidde kıyısının üç yüz yirmi kilometre yukarısındaki harap limana gitmesine izin verdi. Bu, Cidde’deki çalışmanın hızı yüzünden gerginlik yaşayan Wilson’ı rahatlatmıştı. Wingate’e, “Bu seyahate çıktığıma memnunum,” diye yazdıktan sonra, Hüseyin’in kent dışındayken giymesinde ısrar ettiği kıyafeti görünce irkildiğini ekledi. “Şerif bana ipek atkıyla miğferimin üzerine takacağım ip ten bir Bedevi şeyi gönderiyor,” diye itiraf etti tereddüt içinde. Öte yandan, “Ben Arap kılığına girmeyi kesinlikle reddediyorum,” dedi: “öldürüleceksem kendi üniformam içinde öldürülmeyi yeğlerim.”<sup>33</sup>

Wilson 27 Ağustos’ta Yanbu’ya vardı. Faysal’la görüşen ilk İngiliz subayıydı. Garip bir karşıtlık olmalıydı: miğferinin üzerinde toplanmış ödünç alınmış *kefiyesi*yle kocaman kırmızı bir bone takmış gibi görünen kısa boylu, sert Wilson’ın yanında şık giyimli Faysal, uzun yüzü ve beline bağlı kıvrık Arap hançerinin Orta Çağ görüntüsü verdiği, ince uzun, otuz yaşlarındaki adam. Wilson’ın o an Faysal’a kanı kaynamıştı.

Faysal, Wilson'a kabilesinin adamlarını, Yanbu'nun altmış beş kilometre doğusundaki Bir Abbas'ta, Medine'yi kıyından ayıran ve Türklerin büyük olasılıkla geçeceği, dağların arasındaki son geçitteki bir kuyunun orada nasıl bıraktığını anlattı. Hızla saygınlığını yitirdiğini ima ederek Wilson'a, adamlarına demiryolunu imha edecek adam, para ve patlayıcı sözü vermeden onların yanına dönmeyeceğini söyledi.

Wilson açıkça Faysal'ın dinamit sıkıntısından babasını sorumlu tutması gerektiğini söyledi: "Altmış küsur kutu bomba haftalardır bir savaş gemisinde bekliyor," diye açıkladı. "Faysal," dedi Wilson, "mübarek babasına sanırım bir büyük şerifin oğlunun yapabileceği kadarıyla sövdü."<sup>34</sup>

Faysal, "Babam her şeyi yapmaya çalışıyor ama o bir asker değil," diye açıkladı içini çekerek.

Wilson sonradan, "Yaşlı beyefendiyle bir ay geçirdikten sonra," diye yazdı, "buna yürekten katıldım."

McMahon, Kahire'de, Wilson'ın Faysal'la yaptığı görüşmenin telgrafla gönderilen raporunu kabaran bir umutsuzlukla okudu. Faysal'ın doğal bir lider olduğu anlatılıyordu ama Wilson'ın konuşmalarını aktarışının "sorumluluğu üstlenmeyen" bir adamı gösterdiğine inanıyordu.<sup>35</sup> Wilson, Faysal'ın üç yüz adam istediğini bildirse de McMahon bu sayıyı bine çıkardı. Ancak bu kadar fazla sayıda Müslüman asker bulmak kolay olmazdı. Wingate -Mısır ordusunun serdari olduğu için- hemen yerlerine İngiliz askerlerinin getirilmesi koşuluyla kendi Sudanlı askerlerini göndermeye gönüllü oldu. Bununla birlikte Londra, bu teklifin çıkarlarına ters düştüğünü görüp hemen reddetti.

Diğer Müslüman askerler ya Doğu Afrika'da görev yapıyordu ya da Hindistan yönetiminin Hicaz'a konuşlandırılmalarını muhtemelen reddedeceği Hintlilerdi. Geriye İngilizlerin Mezopotamya'da yakaladığı savaş tutsakları kalmıştı. Hindistan'daki esir kamplarındaki taramanın ardından yaklaşık yedi yüz eski Osmanlı askeri Temmuz ortasında, savaşın başlangıcında İtilaf Devletleri'ne sığınmış olan genç, ufak tefek Iraklı subay Nuri Said liderliğinde Hicaz'a gönderildi. Wingate, "berbat bir gruptu," dedi,<sup>36</sup> bu eski mahkûmların

çoğunun Hicaz'a buraya yerleşecekleri sanrısıyla gelmiş olmasından ve Osmanlılara karşı silah kullanmak istemediklerini ortaya koymalarından hayal kırıklığına uğramıştı.<sup>37</sup> Hizmetini sunan birkaç cesur adamın –yakalanmaları durumunda kendilerinin ve ailelerinin hayatını tehlikeye atıyorlardı– yanı sıra Mekke'den de gönüllüler vardı. Wilson'ın ağustos sonuna doğru itiraf ettiği gibi, “bütün bu Şerif'e askerî destek verme işi zorluklarla doluydu; askerî açıdan işe temel bilgilerden başlamıştı.”<sup>38</sup>

Hüseyin'in davasına yönelik bulunabilen adamları yetiştirmek için çok az zaman vardı. 10 Eylül'de Kahire'ye Medine'deki Türk güçlerinin takviye edildiği ve bir mahmal'in† kente ulaştığı haberi geldi; bu, Türklerin ekimde başlayacak hac mevsiminde Mekke'yi yeniden ele geçirmeyi umduğunu gösteriyordu. Aynı gün, “Bunun ekim ortasında biteceğini tahmin ediyorum,” diye yazdı Bertie Clayton ama nihai sonucun ne olacağını düşündüğünü dile getirmedi.<sup>39</sup> İki gün sonra, McMahon tırmanan krizi ele almak için Mısır'da bir toplantı düzenledi. Orada, –özel olarak Cidde'den kalkıp gelen– Wilson, McMahon ve Murray'yle ilk kez görüştü. Kızıldeniz Donanması Komutanı Amiral Wemyss, Clayton ve Storrs da oradaydı.

Bu toplantıda konuşulanların alışılmamış doğruluktaki tutanakları günümüze ulaştığı için sonradan gelenlerin kavgaya kulak kabartması mümkün. McMahon, “Arapların çok uzun sürmesi mümkün olmayan bu hassas dönemde kuyruğu dik tutmaları için çok etkili bir şey,” gerektiğini öne sürdü.<sup>40</sup> Wilson tartışmayı Hicaz'da kötüye giden durumu anlatarak açtı. “Faysal ile Arapların çok hevesli olduğu şey,” diye açıkladı, “bir miktar düzenli birlik görmek.” İki ya da üç binlik bir sayı öne sürerek devam etti.

Wilson'un tahminini duyan Murray –genelde çekingen ve nazik bir adamdı– patladı. Balkan cephesinde görev yapmak üzere daha yeni üç bin askerlik bir talep gelmişti ve bu ek istek, bardağı taşı-

† Yeni Kısve'yi, Kâbe'yi örten siyah örtüyü taşıyan süslemeli törensel kervan. Kâbe örtüsü her yıl hac sırasında yenileniyordu.

ran son damlaydı. Wilson'ı "dünyadan haberi olmamakla" suçlayan Murray, diğerlerine emirlerinin Mısır'daki İngiliz askerlerinin sayısını azaltmak olduğunu anımsattı. Sonra çabucak Hicaz'dan geçenlerde gelen diğer isteklere geçti. "İki uçak isteyen telgrafı ele alalım," dedi Wilson'a sertçe: "Sanki iki uçak değil de iki kırlangıçmış, sanki oraya kolayca inip istediğiniz her şeyi yapacaklarmış gibi konuşuyorsunuz."

Murray sonunda sözlerini tamamladığında McMahan konuşmaya başladı. "Bu Arap hareketinin sorumluluğunun verildiği gün, hayatımın en talihsiz günüydü," diye yakındı, "benimle hiçbir ilgisi yok: bu tümüyle askerî bir iş." Durumu toparlarken Şerif'in başarısının ya da başarısızlığının sonuçlarının tartışılması zamanının geldiğini ilan etti. Hüseyin'in başarısının çok geniş kapsamlı sonuçları olacağını hissediyordu. "Başarısızlığı –ve bunu vurgulamak istiyorum çünkü tümüyle ferdî bir mesele değil– bütün dünyadaki Müslümanları etkileyecektir. Hindistan'daki etkisi muazzam olacaktır; bunu çözmek için kaç asker gerekeceğini bilmiyorum."

McMahon'ın gündeme getirdiği, Hindistan'ı kurtarmak için binlerce asker göndermek gerekeceği endişesi Murray'i sakinleştirmiş görünüyordu. Murray şikâyetlerini bitirdiğini ve şimdi gerektiğinde yardım etmek için kaç askeri hazır bekletebileceğiyle ilgili bazı sayılara varmak istediği yanıtını verdi. Clayton, Wingate'in önermiş olduğu Sudanlı askerleri sordu. Murray, Wilson'ın yüzünde bir kaygı ifadesi görmüş olmalıydı çünkü araya girdi: "Bence Albay Wilson haklı," dedi. "Bunu yaparsanız, doğru renkli adamlarla yapın; beyaz adamları kullanın."

"Elbette bununla ilgili büyük dinî zorluklar var," diye yanıtladı McMahon.

"Ben siyah asker gönderilmesi taraftarı değilim," dedi Murray. "İngiliz birliklerini –etrafta dolaşıp sigara içen beyaz suratlı askerleri– görmedikçe İngiliz hükümetinin arkalarında olduğunu fark etmeyeceklerdir."

"Bir şey daha var," diye ekleyen McMahon tartışmaya nokta koydu. "Bu birlikleri İngiliz hükümetinden alamazsam, Fransızlar-



dan istemek zorunda kalacağım. Onları yarın alabilirim ama bunu yapmak istemiyorum. Bu da diğer seçenek.”

Wemyss günlüğüne, “Birbirimizin düşüncelerini öğrendiğimizi ve gerginliği biraz azalttığımızı düşünüyorum,” diye yazmıştı.<sup>41</sup> Ne var ki temel soru yanıtsız kalmıştı. Hangisi daha riskliydi: Asker göndermek mi yoksa oturup isyanın başarısız olmasını seyretmek mi? O zaman daha yeni Mısır’a gelmiş olan Fransızlarla uğraşma sorunu vardı. Dahası İngilizlerin bilmediği bir şey de çok yakında farkına varacakları bir başka gelişmeydi.

## DIŞ ETKİLER

*(Haziran 1915-Ekim 1916)*

Genel Vali Lord Chelmsford, 15 Eylül'de Londra'yı Hindistan'daki rahatsız edici bir keşifle ilgili uyardı. Delhi'deki İngiliz istihbaratı, iki hafta önce Kuzeybatı Hindistan'daki yetkililere teslim edilen sarı ipek mendil üzerine yazılı üç mektup iletmişti. İpek Mektuplar olarak bilinen bu mektuplar, Afganistan'ın başkenti Kâbil'de temmuz başında yazılmıştı. Hicaz'daki bir alıcının yararına, "Müslüman krallar arasında bir birlik yaratmak" için tasarlanan bir Müslüman "kurtuluş ordusu" kurma planlarıyla ilgili gelişmeleri ayrıntılandırıyorlardı.<sup>1</sup>

İpek Mektuplar'ı getiren ulak, sorgusunda, mektupları Ubeydullah Sindî'nin Mahmud Hasan'a yazdığını söyledi. Hasan'ın adı, Hicaz'daki İngiliz karşıtı entrikaların çoğunun arkasında olduğunu duyan Cyril Wilson için tanıdıktı. Delhi'deki makamlar her iki adamın adını da iyi biliyordu. Hasan, Kuzey Hindistan'daki katı bir ilahiyat fakültesinin müdürüydü ve önemli ölçüde takipçisi vardı. Eski öğrencilerinden, bir yılı aşkın süredir kayıp olan Ubeydullah en çok aranan Müslüman militanlardan biriydi. En çok rahatsız eden şey, bir Alman askerî misyonunun kuzeybatı sınırında İngiliz karşıtı duygular körüklemeye çalıştığının bilindiği Kâbil'de onun ansızın nasıl ortaya çıkıverdiğiydi. "Hiç şüphesiz," dedi Chelmsford, "Kâbil'de kolları Hicaz'a ve Hindistan'a kadar uzanan bir komplo hazırlığı var ve ayrıntıları inanılmaz olsa da başboş bırakılırsa ciddi gelişmeler olabilir."<sup>2</sup>

İpek Mektuplar, bir yıldan fazla bir süre sonra Ubeydullah Sindi ve Mahmud Hasan'la ilgili ilk haberleri veriyordu. Ubeydullah Haziran 1915'te Luknov'da İngiliz istihbaratının elinden kurtulmuştu ve onu bir daha gören olmamıştı. Hasan en son Bombay'da kendisini Hicaz'a götürecek bir gemiye binerken görülmüştü. O dönemde kenttin emniyet müdürü, şüphelerini dile getirmişti: Hasan'ın gidişinin "sadece hac görevini yerine getirme arzusundan daha büyük bir şeye bağlı olduğundan" kuşkulandıktan kendini alamadığını söylemişti.<sup>3</sup> Haklıydı: Ulak şimdi geçen yılın boşluklarını dolduruyordu. Hac sonunda Hicaz'da buluşan Ubeydullah ile Hasan, Medine'ye gitmişti. Medine'de, Şubat 1916'da, Hüseyin'i cihada katılmaya ikna etme yönündeki beyhude arayışları için kentte bulunan üst düzey Türk siyasetçileri Cemal Paşa ve Enver Paşa'yla görüşmüşlerdi. İngilizlere karşı kutsal savaşı destekleyen Hicaz Valisi Galip imzalı bir mektup alan Ubeydullah, sonra karayoluyla Afganistan'a döndü. Ama İpek Mektuplar'ın kanıtladığına göre Hasan, Hicaz'da kalmıştı. Ubeydullah şimdi tekliflerini Hasan'ın Osmanlı hükümetine aktarmasını istiyordu "çünkü Hindistan'daki kâfirlere etkili bir darbe indirmenin tek yolu bu."<sup>4</sup> Şerif'i de liderlerden biri olarak ordusuna almak istiyordu: İyimser de olsa yine de Hüseyin'in karşılık vermesi olasılığı nedeniyle Hindistan'da endişelere yol açan bir umuttu bu. Evet, Ubeydullah'ın planı olasılık dışı görünüyordu; Sir Charles Cleveland bunu kabul ediyordu ama "olaylar söz konusu olduğunda hemen hiç taviz vermediğini söylemeliyim."<sup>5</sup> İpek Mektuplar, Hindistan yönetimini artık sadece isyanın hiç çıkmamış olmasını dilemekle kalamayacağını kabul etmeye zorladı. Cyril Wilson'a, Hindistan yönetiminin desteğiyle, Cidde'de Mahmud Hasan'ı bulup tutuklama görevi verildi.

Bu arada McMahon, başka yerden gelecek dış etkiden kaygılanıyordu. 1 Eylül'de bir Fransız askerî misyonu Mısır'a gelmişti. Bu askerî misyon; uzun boylu, geniş omuzlu, ak sakalı Fransız Kuzey Afrika'sındaki hizmeti kadar uzun, kıllı bir adam olan Albay Edouard Brémont'un liderliğindeydi. McMahon dışişleri bakanlığından Fransız misyonu,

üyeleri ve amacı ile ilgili sadece yüzeysel bilgiler alabilmişti. Bildiği kadarıyla, Arabistan'a Kahire'den daha fazla yaklaşma planı olmayan bir "Albay Bredus" yoldaydı. *Entente Cordiale*'e sonuna kadar güvenen McMahon, buna inandı. Brémond, ay ortasında Cidde'ye gideceğini ilan ederek gelir gelmez hem adını hem de görevini düzeltmiş oldu. İki haftadan az bir süre sonra ikinci bir Fransız heyeti geldi. Bu heyetin, Fas sultanının protokol şefi Si Kadir Bin Gabrit adlı bir adam liderliğinde, çoğu tanınmış Kuzey Afrikalı hacılardan oluşan birkaç yüz kişilik bir grup olduğu ortaya çıktı; Storrs'a göre Bin Gabrit "akıllı, hoş [ve] tümüyle sahte bir yüzü olan" eski bir ajandı.<sup>6</sup> Bu grup, Brémond'la birlikte Cidde'ye gidecekti.

Brémond, Fransızların Şerif'i desteklemek üzere asker göndermeye hazır olduğunu açıkladı; bu, McMahon'ın sinirini bozan bir teklifti. Fransız hacıların geldiği gün –General Murray'yle yapılan ve Fransızlardan destek istemek zorunda kalabileceği olasılığını ortaya attığı sert toplantıdan bir gün sonra– McMahon, Londra'ya telaşlı bir telgraf gönderdi. İngilizlerin Şerif'i desteklemeye "ahlaki açıdan yükümlü" ve "başarısızlığa uğramasından büyük ölçüde sorumlu tutulmasının" mümkün olduğunu ifade ederek Arap direnişinin güçlendirilmesi için Cidde'nin yüz altmış kilometre kuzeyindeki kıyı köyü Râbiğ'e bir tugay –dört binden fazla adam– gönderilmesini talep etti. Britanya'nın yardım edememesi durumunda, diye devam etti, "Fransız hükümetinin Hicaz'a Fransız Müslüman birlikler göndermeyi teklif etmeye hazır olduğunu biliyorum ve bizi gelecekte Şerif'in başarısının sağlayacağı büyük siyasi yararlardan yoksun bırakacağı için buna şiddetle karşı çıkıyorum."<sup>7</sup> Bertie Clayton aynı görüşte değildi. "Ben kendi adıma bu korkuyu paylaşmıyorum," diye yazmıştı Londra'daki anlayışlı bir meslektaşına, "çünkü bu bölgede belirgin bir şekilde Fransız karşıtı duygular hâkim ve büyük olasılıkla böyle devam edecek, özellikle de Sykes-Picot Anlaşması'nın maddeleri belli olduktan sonra."<sup>8</sup>

\* 8 Nisan 1904'te İngiltere'yle Fransa arasında imzalanan dostluk anlaşması. (yay. n.)

Clayton kadar üst düzey bir yetkili bile “Sykes-Picot Anlaşması”nın koşullarını o yaz başına kadar öğrenememişti. Adını müzakerecilerinden alan anlaşma, İngiliz ve Fransız hükümetlerinin arasındaki gizli bir pazarlıktı. Sir Mark Sykes, parlamentonun genç, gürültücü bir muhafazakâr üyesi ve esprili bir karikatüristti; François Georges-Picot, savaş patladığında Suriye’den kaçmanın telaşıyla yazışma dosyalarını geride bırakarak istemeden Arap milliyetçilerine ihanet ettiğini belli eden, ince, uzun boylu eski Beyrut Başkonsolosu’ydu. 1915-16 kışında müzakere edilen ve Mayıs 1916’da Ruslar tarafından kabul edilen anlaşma, galiplerin savaş sonrasında Osmanlı İmparatorluğu’nu paylaşım planıydı ve McMahon’ın Araplara verdiği gönülsüz, üstünkörü taahhütlerinde eksik olan basit anlaşılabilirlik bu planlarda mevcuttu.

Sykes, 1915’te Osmanlı İmparatorluğu’nun tarihiyle ilgili, savaş öncesinde bölgeye yaptığı çok sayıda ziyarete dayanan koca bir kitap yayımlayarak, Orta Doğu uzmanlığı alanındaki ününü perçinledi.<sup>8</sup> Kitchener tarafından savaş bakanlığına getirildiğinde çok hızlı politika geliştirme tarzından dolayı ona çabucak “Çılgın Molla” lakabı verildi.<sup>9</sup> Kahire’yi ziyaret ederken McMahon’ın Hüseyin’le bir uzlaşmaya varma planlarını öğrenen Sykes, Fransızların Suriye’ye yönelik hevesleri olduğunu ve Hüseyin’le yapılacak herhangi bir İngiliz anlaşmasından şüpheleneceklerini söylemek üzere Londra’ya döndü. Araplarla herhangi bir anlaşma yapılmadan önce Fransızlarla bir uzlaşmaya varılmasını önerdi. Savaş Komitesi kabul etti ve bunu gerçekleştirmesi talimatı verdi. Ancak Kahire’ye bir bilgi vermediler; zaten McMahon da öğrenmek istemedi.

16 Aralık 1915’te Sykes, Downing Sokağı 10 Numara’ya kendine özgü geniş kapsamlı bir teklifle döndü. Savaş Komitesi’ne istediği şeyin “Mekke Şerifi ile Fransızlar arasında İngiliz denetimindeki bir bölge kuşağı”<sup>10</sup> olduğunu söyledi; bu, Osmanlı İmparatorluğu’nu ikiye bölecek, Mezopotamya’daki İngiliz sömürgelerini Akdeniz’e bağlayacak

\* Mark Sykes, *The Caliphs’ Last Heritage: A Short History of the Turkish Empire*, Macmillan, Londra, 1915. (yay. n.)

ve İslam'ın bir sonraki halifesi olmasını istediği Hüseyin'i, Paris'in pençelerinden uzak tutacaktı. Sınırın tam olarak nereden geçeceği sorulduğunda Sykes, parmağıyla Orta Doğu haritasında Akdeniz'den İran sınırına kadar bir çizgi çizdi. "Akka'nın ikinci 'a'sından Kerkük'ün üçüncü 'k'sine kadar bir hat çizmek isterdim," dedi. Sykes, bunun Hüseyin'in talep ettiği topraklarla çatıştığını biliyordu ama McMahon gibi umursamıyordu. Kitabının dizinindeki bir maddenin –"Arap kişiliği: *ayrıca bakınız İhanet*"<sup>11</sup>– düşüncesiz bir şekilde açıkladığı gibi, heveslerinin gerçekleşmesini beklemediği Araplara sadık kalmanın pek de gerekli olmadığını düşünüyordu. "Şuna eminim ki," dedi bir meslektaşına, "Şerif'in Arabistan'daki hükümdarlığı, uygulamada tümüyle onursal olacak." "Arapların Fransızlara mümkün olduğu kadar fazla şey vermesini sağlama" planını bu varsayım şekillendirdi.<sup>12</sup>

Ödünler gelecekti ama sadece Araplardan değil İngilizlerden de. Dirençli ve boyun eğmez bir müzakereci olan Picot'nun temel taktiği, kendisini Fransız kamuoyunun Suriye'ye yönelik şovenizminin elini kolunu bağladığı bir ılımlı olarak göstermekti. Bir anlaşmayı ele almak üzere yapılan ikinci toplantıda İngilizlere, "Suriye Fransızlar için çok önemliydi," diyerek üzüntüyle, "şimdi, bu kadar hayatın kaybedilmesinin ardından Fransa, Araplara bağımsızlık verilmesini asla kabul etmez ama savaşın başında bunu yapabiliirdi," diye ekledi.<sup>13</sup> Arap hareketinin gücüne ikna olmadığını söyleyerek devam etti ve Kahire'de McMahon'ın yürürlüğe koymuş olduğu Arapları kazanma planını kararlılıkla reddetti. Toplantıya katılan dışişleri bakanlığı yetkilileri, özel olarak "aşırı" olmakla suçladıkları Picot'ya çok kızmıştı ama hüsrانları onun söylediklerini kabul etmekten başka seçenekleri olmadığını fark etmelerinden kaynaklanıyordu. Sykes, Picot'yu, McMahon'ın Hüseyin'e önerilerinin Britanya'nın Hindistan'daki bir ayaklanmayı bastırmak için Batı Cephesi'nden binlerce asker çekmek zorunda kalması olasılığını azaltmak için gerekli olduğunu kabul etmeye zorlayabilmiş olsa da sonunda Fransa'nın Suriye'deki kapsamlı çıkarlarını neredeyse tümüyle tanımak zorunda kalmıştı.<sup>14</sup>

1916 başında, Picot'yla birlikte Sykes, McMahon'ın Hüseyin'e vadetmiş olduğu bölgeye fiili denetim olmasa da emperyal nüfuz görünümünü verdi. Sykes-Picot Anlaşması Arap "konfederasyonunu", Sykes'in Fransız ve İngiliz denetimindeki kuzey ve güney bölgeleri olarak önerdiği çapraz hat boyunca ikiye böldü. Her iki bölgeye komşu alanlar Britanya ile Fransa'nın "istedikleri gibi dolaylı ya da dolaysız yönetim ya da denetim" kurabilecekleri kontrol alanları olacaktı.<sup>15</sup> "Mavi" Fransız bölgesi Hüseyin'in istediği Suriye kıyı bölgesini dolduruyor ve kuzeye Anadolu'ya doğru uzanırken "Kırmızı" İngiliz bölgesi Basra Körfezi'ni yanmamış bir kibritin başı gibi kaplıyordu. Rusların ısrarı sonucu Filistin uluslararası yönetim altına alınacaktı. Filistin kahverengiyle gösterilmişti.

Sykes'in planı, genel görüşün bölgenin çok fazlasını zamanından önce Fransızlara teslim ettiği yönünde olduğu Londra'da az taraftar buldu. "Bana öyle geliyor ki daha çok ayıyı öldürmeden önce postunu paylaşan avcıların konumundayız," diyordu Londra'daki askerî istihbarat şefi.<sup>16</sup> Sykes'in anlaşmasının McMahon'ın Hüseyin'e önerdikleriyle uyumlu olup olmadığıyla ilgili sorular, daha Sykes-Picot Anlaşması'nın maddeleri 27 Nisan 1916'da resmen Kahire'ye iletilmeden önce ortaya atılmıştı. Wingate'in günler önce McMahon'ın Hüseyin'le yazışmalarının kopyalarını birdenbire yeniden gözden geçirmesi muhtemelen bu tür şüphelerden kaynaklanıyordu. McMahon'ın teklifinin "bu bölgelerdeki Fransız etkisinin nihai genişlemesini kabul etmek için yeterince belirsiz kaleme alındığına" karar vermişti.<sup>17</sup> Clayton Temmuz 1916'da Londra'ya döndüğünde, McMahon'ın Hüseyin'le sağladığı başarıyı baltalaması olasılığına karşı, Sykes-Picot "uzlaşması"nın resmileştirilmemesi ve açıklanmaması gerektiğini savundu. Öte yandan anlaşmanın ortaya çıkmasının sadece an meselesi olduğunu da kabul ediyordu.<sup>18</sup>

Sykes-Picot Anlaşması'nın, resmî adı olan İngiliz-Fransız Anlaşması'ndan çok müzakerecilerinin adıyla tanınagelmesi, bunu temsil ettikleri iki ülke arasındaki bağlayıcı bir anlaşma değil de iki adam arasındaki özel bir düzenleme şeklinde betimleyen Clayton ve di-

ğerlerinin başarısını yansıtıyor. Arapların başarısına yönelik düşük beklentiler, McMahon'ın ve Sykes'in ayrı ayrı vaatlerinin çelişkili olduğu yönündeki endişelerin şimdilik göz ardı edilebileceği anlamına geliyordu. Whitehall'un bir durum özeti, "Arap planı başarısızlığa uğrarsa bütün plan başarısız olacaktır ve o zaman Fransız ve İngiliz hükümetleri yeni talepler öne sürebilir," şeklinde apaçık bir umut ifadesiyle sona eriyordu.<sup>19</sup>

Brémond'un 1 Eylül'de Mısır'a gelişinin yansıttığı gibi, Fransızlar da Sykes-Picot Anlaşması'nın gücüne yüksek bir değer biçmiyordu. Fransız Savaş Bakanlığı isyanı sadece ihtiyatla karşılamış, "bir ölçüye kadar Fransız çıkarlarının lehinde" olduğu, Fransız müdahalesinin önünü açabileceği ve Türkleri engelleyebileceği yönünde nitelemişti.<sup>20</sup> Genel olarak Fransızlar Hicaz'daki Arap başarısına İngilizlerden daha temkinli yaklaşıyordu. Fransa'nın Kuzey Afrikalı sömürgeleri de Arap'tı ve Fransa hükümeti Hüseyin'in başarılı olması halinde kendisini, "fethleri sayesinde, genişlemek ve Hristiyan gücüne direnmek için yeni bir güç elde eden Araplaşmış İslam'ın huzurunda" bulabilmekten kaygılanıyordu.<sup>21</sup> Şerif'in halifeliği üstlenebilme fikri de onlara cazip gelmiyordu: Faslılar Fas sultanını halifeleri olarak görüyordu, Fransızların bozmak istemediği bir düzenlemeydi bu.

Brémond eylül başında Kahire'ye geldiğinde, bu kaygıların hiçbirini gündeme getirmede. General Murray'yle görüştüğünde, sadece Fransızların hacılarına yardımcı olmak için değişkenlikle nam salmış hac maliyetlerini sabitleştirmeyi ve Mekke'ye girebilen Müslüman yetkililerden oluşan heyet aracılığıyla Hüseyin'in isteklerini doğrudan öğrenmeyi umduklarını açıkladı.<sup>22</sup> Murray, Fransız desteğini görünüşte hoş karşıladı. Bununla birlikte aynı gün Robertson'a yazdığı mektupta, "Fransızların siyasi nedenlerle Şerif'e yardımda bulunmasının kendisini üzeceğini," itiraf etti çünkü bunu yaparlarsa, İngiliz askeri göndermesi için kendisine yapılan baskılar da artardı.<sup>23</sup>

Brémond, 15 Eylül'de dinî heyetle birlikte Mısır'dan Cidde'ye gitmek üzere yola çıktı, heyet Kâbe'yi yıkamak için yanına gülsuyu almıştı; çok rağbette bir görevdi bu. Beş gün sonra Cidde'ye ulaşan



Fransızlar coşkuyla karşılandı. Brémond hemen Hüseyin’le telefonda konuştu, o da ertesi gece Brémond şerefine limanda bir akşam yemeği verdi. Savurganca bir etkinlikti, Fransız, İngiliz ve kırmızı Şerif sancaklarıyla süslenmiş kocaman bir salondaydı ve yüz konuk alçak bir masanın çevresinde, ödünç alınmış halıların üzerinde oturuyordu. Akşam yemeğine katılmayan Hüseyin, telefonla Brémond’a yeni iyi haberler ilettili. Osmanlılar kısa süre önce Taif’te, Mekke’nin ötesindeki dağlarda teslim olmuştu. Bu, sadece Mekke’ye en yakın Osmanlı birliklerinin oluşturduğu tehdidi yok ederek hacca yönelik son engeli de kaldırmıyor, aynı zamanda Abdullah’ın kuzeye gidip erkek kardeşlerine Medine’deki Türkleri baskı altına almak için yardım etmesinin de önünü açıyordu. Brémond sevinçle mesajı Mısır’a ilettili, Mısır’da bekleyen diğer hacıların Hicaz’a gitmek üzere yola çıkabileceklerini ilan etti. Üç gün sonra büyük bir Fransız bayrağı, konsolosluk önünde göndere çekildi.

Fransızların bir anda Şerif’e ulaşması İngilizleri rahatsız etmişti. Kahire’de, McMahon’ın danışmanı Ronald Storrs, Kızıldeniz’e bir seyahat daha yapma zamanının geldiğine karar verdi. Bir mesajı harfi harfine iletemeyeceklerine inandığı Arap aracılardan rahatsızlık duyan Storrs, Şerif’le doğrudan konuşmaya o kadar istekliydi ki “Cidde-Mekke arasında kısa süreli bir telefon görüşmesi yapmak için bile Cidde’ye gitmeye degeceğini” düşünüyordu.<sup>24</sup> Storrs, Mısır mahmalının Kızıldeniz filosunun en büyük gemisi HMS *Euryalus*’la Cidde’ye götürülmesine eşlik etmekle görevlendirildiğinde böyle bir fırsat doğmuş oldu. İngilizlerin amacı açıktı: Mahmalı büyük bir tantanayla karaya çıkarıp Arapları huşu içinde bırakmak ve Fransızları bastırmak.

22 Eylül’de *Euryalus*’a binen Storrs, Amiral “Rosy” Wemyss’in kendisine en iyi kamarayı ayırdığını gördü. Ertesi gün erkenden, sabah provasını yapan Mısır bandosunun sesi eşliğinde banyosunu yaptı. Storrs, yolculuğun tekdüzeliğini kırmak için her gün güvertede Wemyss’le satranç oynuyordu. Tekgözlük takan Amiral’in çetin bir rakip olduğu ortaya çıktı. Arka planda, gri papağanı “Kaisah’a lanet

olsun, Kaisah'a lanet olsun," diye ciyaklıyordu.<sup>25</sup> Wemyss her oyunu kazandı; Storrs, papağanı dikkatini dağıtmakla suçladı.

*Euryalus* 26 Eylül'de Cidde açıklarına ulaştı ve liman açıklarında demirli İngiliz ve Fransız gemilerine katıldı. Wemyss ile Storrs ertesi sabah karaya çıktı, Hicaz'da önce çok eski havan toplarının selamlama ateşiyle, sonra da Şerif Muhsin liderliğindeki eşraf tarafından karşılandı. Aralarında Storrs'un "Bizi gördüklerine gerçekten memnun olmuş görünüyorlardı," diye kaydettiği iki tanıdık yüz vardı.<sup>26</sup> Bunlar Wilson ile Storrs'un Wilson'a ödünç verdiği gizli ajan Ruhi'ydi. Birkaç kahve molası ve Wemyss'in "abartılı iltifatlar" değiş tokuşu olarak tanımladığı şeyden sonra Albay Brémond'u ziyaret ettiler ve ardından İngiliz Konsolosluğu'na gittiler.

Konsoloslukta kapalı kapılar ardında Wilson, Wemyss'e gösterişli olsa da karşılamamanın içten olduğu güvencesini verdi ve Storrs'a Amiral'in ziyaretinin etkisinden duyduğu memnuniyeti dile getirdi. Storrs, Wilson'ın kendi konumunun "şimdiye kadar hayal bile edemeyeceği bir şekilde yükseldiğini" kaydetti.<sup>27</sup> Haccın Türklerin Mekke'yi yeniden ele geçirmeye kalkışmasını tetikleyeceği yönündeki genel beklentiye rağmen, Wilson da askerî durumdan mutlu görünüyordu. "Artık Türklerin Medine'nin güneyine ilerleyeceğine inanmıyor, hatta rapor edilen çekilmelerden söz ediyor," diye yazmıştı Storrs günlüğüne. "Bunun bir İngiliz tugayı ya da Fransız bataryası gönderilmesinin artık gerekli olmadığı anlamına gelmesi beni çok rahatlatır."<sup>28</sup>

Brémond gibi Amiral Wemyss de ertesi akşam Şerif Hüseyin tarafından Harb Şeyhi Muhsin'le birlikte akşam yemeğine davet edilmişti ama o ve Storrs, Râbiğ'i ziyaret etmek istediği için Wemyss en iyisinin daveti geri çevirmek olduğunu düşünmüştü. Storrs, Hüseyin'le konuşma fırsatı doğduğunu gördü ve telefona gidip Mekke'nin bir numarası'nı aradı. "Kısa bir duraksamanın ardından Büyük Şerif'in sesini tanıdım, içtenlikle ve sevecenlikle Cidde'ye hoş geldiniz diyor ve hevesle Amiral'in, davetini kabul edip etmeyeceğini soruyordu," diye anımsıyordu.<sup>29</sup> Ardından, "Telefon hattında üç ya da dört kişinin sesi duyuldu ve Şerif'e dinlendiğimizi düşündüğümü söyledim." Olanaksız,

diye yanıtladı Hüseyin, ta ki sesleri kendisi de duyana kadar. Storrs'un hatırladığına göre santral memurunu aradı, "Bu kadar mübarek bir adamdan bekleyebileceğim sert bir dille ona, yarım saat boyunca onunki ve benimki dışında Hicaz'daki bütün hatları kesmesini emretti. Bu anında yapıldı ve o andan sonra bir ölüm sessizliği içinde konuştuk."

Wemyss, *Euryalus*'ta da Şerif Muhsin ve adamlarına sancak gemisini gezdirdi: Storrs, "Büyük toplar onları o kadar etkiledi ki ilk başta onların top olduğuna bile inanamadılar," derken, "Amiral'in kamarasının boyutu, rahatlığı ve temizliği hayranlık dolu yorumları hak ediyordu." Ama günün sonunda, hoşnutluk içinde, "sonunda en büyük etkiyi topların oluşturduğuna" karar verdi.<sup>30</sup> Namazlarını kış güvertede kılan Muhsin ve "çok rezil görünümlü korumaları", "huşu ve açıkça kazanan tarafın yanında olmanın yoğun memnuniyeti arasında bölünmüş bir ruh haliyle" ayrıldılar. Gruptan birisi gizlice Storrs'a o zamana kadar bu kadar büyük bir geminin yüzebileceğine bile inanmadığını söyledi.

Ertesi sabah mahmal Cidde'ye indirildi. "Binlerce insan... sokakları doldurmuştu," dedi Brémond: "Herkes coşkuluydu. 'Hasat geri dönmüştü!'"<sup>31</sup> Wilson'ın adamlarından biri kentteki damların birinden bu sahneyi izliyordu. Mahmal bir deveye yüklenip çoğu sabah güneşinden korunmak için siyah şemsiyeler taşıyan itişip kakışan seyircilerin arasından neşeyle geçirilmeden önce, Kısve'yi taşıyan kutuların "çılginca bir kargaşa sahnesinin ortasında"<sup>32</sup> kıyıya çıkarıldığını anımsıyordu. Ertesi sabah tören alayı, "Görkemli mahmal ve ardında boz renkli develerin oluşturduğu uzun kervanla birlikte şafağın loş ışığında incimsi çöle girerek Mekke'ye doğru yola koyuldu."

Maksimum etki için *Euryalus* gemisini Cidde Limanı'nda bırakan Wemyss ve Storrs, daha küçük bir gemiye geçerek Cidde'nin yüz altmış kilometre kuzeyinde bulunan Râbiğ'e gitmek üzere denize açıldı. Storrs'un Râbiğ'in kurulu olduğu, ara sıra köpekbalıklarının görüldüğü bir kıyı lagününün kenarındaki ıssız ovanın ağır havalı iklimiyle ilgili yargısı, "çok sıcak, rutubetli, esintisiz ve bunaltıcı"<sup>33</sup> olduğuydu. Bu sıkıcı konumu, köyün stratejik önemiyle çelişiyordu

çünkü bol miktardaki tatlı suyu bölgeyi Türklerin Mekke'ye doğru ilerleme hattı üzerinde yaşamsal bir mola noktası yapıyordu.

Râbiğ bugün tanınmaz bir halde olan yavan bir kıyı kentidir. Kıyı gölünü denizden ayıran uzantı, bir zamanların balina sırtı kumsalı bugün muazzam bir petrol tesisini barındırıyor. Değişmeyen şey, iç kesimin manzarasıdır. Kuzeydoğuya doğru, hafiften dalgalı bir kıyı ovasının karşısında, pis çöl pusunu delip geçen, özgün bir çift boy-nuzlu dağ, 1916'da Türklerin gelmesi beklenen yönü gösteriyordu.

Wemyss'le Storrs köyün savunma hatlarını incelemek ve küçük bir havaalanı için yer bulmak üzere gelmişti çünkü Murray'nin iki hafta önceki patlamasına karşın, McMahon'ın ısrarıyla çift kanatlı uçaklar şimdi kabilelerin moralini yükseltmek üzere Hicaz'a gönderilmeyi bekliyordu. Wemyss, özellikle gemilerinin toplarının birkaç kilometre içeride kamp kurmuş olan Arap güçlerini destekleyip destekleyemeyeceğini bilmek istiyordu ve grup kıyıda ayrılırken Storrs sessizce adımlarını sayıyordu. Alfred Parker, ikiliyle birlikte seyahat eden ve sonra Râbiğ'de kalan bir başka yetkili, iki gün sonra Mısır'a gönderdiği mesajda köyün önemini özetliyordu: "Mekke'ye Türk gücü sokulmazsa Arap davası başarılı olur... Bütün raporlara göre güç Râbiğ'den gelmeli ve bu yüzden Râbiğ elde tutulursa Arap davası kazanır."<sup>34</sup>

McMahon'ın resmî asker talebinin ardından, Râbiğ'in savunulması için asker gönderip gönderilmemesi Londra'da gündemin ilk sırasındaydı. Kraliyet Genelkurmay Başkanı ve Savaş Komitesi'nin baş askeri danışmanı Sir William Robertson, bu fikre güçlü bir şekilde karşıydı, Hicaz'a yapılacak bir çıkarmayı "tehlikeli bir girişim"<sup>35</sup> olarak niteliyordu ve komite bölgedeki en önemli İngiliz yetkililere Şerif'in başarısız olması durumunda neler yaşanabileceğiyle ilgili düşüncelerini sormaya karar verdi.

Robertson'dan müdahaleye karşı çıkma talimatı alan Mezopotamya'daki Hint Sefer Gücü'nün komutanı Maude, Mekke'nin yeniden ele geçirilmesinin Irak'taki etkisinin önemsiz olacağını düşünüyordu. Mısır'dan Murray, Şerif'in başarısızlığının "Gelibolu'nun tahliyesi ya da Kûr'ül Amâre bozgununun etkisi kadar az olacağını" savundu.<sup>36</sup>

Siyasetçileri müdahaleden caydıracağını umduğu iki hassas yenilgiye kasıtlı olarak atıf yapmıştı. Murray, ciddi bir kargaşa olasılığını göz ardı etmese de Fransa'daki seferberlik süresinin sonuna, savaş yorgunu askerlerin iç karışıklığa karşı savunmalarını güçlendirmek için Mısır'a gönderilebileceği döneme kadar tehlikeyi göze almaya istekliydi. Hindistan'da, İpek Mektuplar'ın ortaya çıkışından kaygılanan Genel Vali Lord Chelmsford, asker göndermemek için beş neden gösterdi; bu gerekçeler böyle bir eylemin alt kıtada yaratacağı kızgınlık, Afganistan'da bir cihadı tetikleme tehlikesi ve İngiliz askerlerine bel bağladığının ortaya çıkması durumunda Şerif'in halifelik talebinin zarar göreceği üzerinde odaklanıyordu. Hüseyin'in gerçek bir tehlike içinde olup olmadığı sorulduğunda Wilson umursamazca, "Hayır, şu anda değil," yanıtını veriyse de Türklerin Hicaz dağlarında Arap güçlerini yenmesi ve Râbiğ'e yaklaşması halinde durumun hassaslaşabileceğini sözlerine ekledi.<sup>37</sup> Bütün bunların karşısında, McMahon ve Londra'ya Şerif'in ezilmesi durumunda Mısır, Sudan ve Hindistan'da Müslümanların galeyana geleceği uyarısında bulunan Wingate, fazlasıyla yalnız kalmış görünüyordu, özellikle de haccın çok iyi gittiği ve Türk rakibinin değil Mısır mahmalının Kâbe'ye ulaştığı haberleri ulaşırken.

Murray'nin görüşü o zaman Londra'da yapılan tartışmalarda özellikle belirleyici olmuş gibi görünüyordu.

Wingate sonradan V. George'un ortak bir golf tutkusu paylaştığı özel sekreterlerinin birinden şöyle duymuştu, "Çanakkale ve Mezopotamya'nın ardından genelkurmay, Doğu'daki bu taahhütler konusunda fazlasıyla çekingen. Ona göre, göndereceğimiz tugay genişleyip bölük, sonra kolordu, en sonunda da sefer olur."<sup>38</sup> Askerî eyleme karşı olanlar, Şerif bu kadar tehlikeli durumdaysa dört bin kişilik bir tugay onu kurtarmaya yeter mi, sorusunu yöneltiyordu. Bu görüşlerden etkilenen ve McMahon'la Wingate'in kötümser değerlendirmelerine ikna olmayan Savaş Komitesi, 3 Ekim'de aldığı yanıtların, "hepsinin Râbiğ'e bir uçak filosunun ve göndermeye elverişli olabilecek topların ötesinde başka takviyeler gönderilmesinin istenmediğine işaret ettiği" sonucuna vardı.<sup>39</sup> Wemyss'in yaptığı keşif, Râbiğ'in savaş gemilerinin

engelleme ateşiyle korunabileceğini gösterdiği için, komite deniz desteğinin “yerel savunmanın uygun şekilde örgütlenmesi durumunda” yeterli olacağına karar verdi.

Yine de bu kararlar nihai olmanın uzağındaydı. Londra’daki bir yetkilinin akıllıca gözlemlediği gibi Savaş Komitesi, Hicaz’daki durumun iyileştiği anlayışıyla hareket ediyordu. Aslında Arabistan’daki koşullar kötüleşmişti bile. Türkler aynı gün Medine yolundaki Bir Abbas’taki Arap mevzilerine saldırmaya başlamıştı, artık Râbiğ’de üslenen subay Parker tarafından iki gün sonra Ciddé’ye aktarılan bir gelişmeydi bu. Parker telgrafına, “durumun şu anda iyi olmadığını” da eklemişti.<sup>40</sup> Taif’ten Medine’ye gidiyor olması gereken Abdullah’tan da bir iz yoktu ve Faysal kuzeyde olduğu ve Abdullah’la iletişim koptuğu için Parker, Wilson’a Türklerin Râbiğ’e saldırmaları durumunda köyü ve su kaynağını ele geçirecekleri uyarısında bulundu.

Savaş Komitesi Şerif’in desteklenmesiyle ilgili bütün sorumluluğu Wingate’e vermiş, McMahon’ın sırtındaki yükü de fiilen kaldırmıştı. Tuhaf bir şekilde, başlangıçtaki bu sorundan kurtulma arzusuna rağmen, McMahon bu görev için yeterli olmadığı imasına üzülmüştü. Londra’ya çektiği telgrafta artık Wingate’e saldırıyordu. “Serdar, hem siyasi hem askerî sorumlulukları üstlenmek için cömert bir yaratılış sergilese de benim görüşüme göre coğrafi konumu ve askerî kaynakların kıtlığı nedeniyle bunu yerine getiremez durumdaydı ve hâlâ da öyle,” diye yazdı ve bu görüşünü Wingate’e de gönderdi.<sup>41</sup> Londra’daki hükümet aynı görüşte değildi. 9 Ekim’de Grey, Murray’nin teşvikiyle McMahon’a elindeki bütün siyasi yetkiyi Wingate’e vermesini söyledi. İki gün sonra, Wingate’e McMahon’ın Mısır’daki yüksek komiserlik görevi de gizlice öneriliyordu.

Yeni gücünü Hartum’dan gösteren Wingate, 11 Ekim’de, “bir İngiliz tugayına derhal Râbiğ’e gitme emri verilmesini ve acilen o limana gönderilmesi için bütün ayarlamaların yapılmasını” tavsiye etmek için Bir Abbas’daki çarpışmayla ilgili raporu kullandı.<sup>42</sup> Râbiğ’i kendi gözleriyle görme niyetini de açıkladı. Bu henüz bilinmese de dolaylı olarak bir başka adamı göz önüne atacak bir karardı.

## PENÇELER VE DİŞLER

(Ekim-Kasım 1916)

Bir silah atışı ve geminin güvertesinde kırılan camların şangırtısı Storrs'un kısa siestasını noktaladı.<sup>1</sup> Birden fazlasını ümit etmezken bu, beş ayda Kızıldeniz'de yaptığı üçüncü yolculuktu. Gerekçesi, Wingate'in dört gün önce 11 Ekim'de bir heyetin Cidde ve Râbiğ'i ziyaret etmesi yönündeki ani önerisiydi. Wingate'in Arabistan'ı kendisinin ziyaret etme umutları Londra'da yıkılmıştı çünkü Grey bu kadar üst düzey bir subayın ortaya çıkmasının Arapların Britanya'nın Hicaz'daki emperyal hırslarıyla ilgili şüphelerini daha da körüklemesinden korkuyordu.<sup>2</sup> Clayton gidebilirdi ama yeni doğan oğlu çok hastaydı ve bitmez tükenmez iş yükünün yanında karısına ve çocuğuna da zaman ayırmaya çalışıyordu. Bu da işi en fazla gönülsüz bir serüvenci olan Storrs'a bırakmıştı.

Storrs günlüğüne, Hicaz'a malzeme götüren *Lama* adlı geminin, "güvenlik hattının altmış santimetre üzerinde kömür, malzeme vb. taşıdığını," yazmıştı.<sup>3</sup> Yola çıkış tarihi de pek güven telkin etmiyordu. 13 Ekim geminin kaptanının da kabul ettiği gibi denize açılmak için uğursuz bir gündü. Bu yorumdan on dakika sonra *Lama*'nın kazanlarından ikisi patlayarak son süratle gitmeyi olanaksızlaştırdı ve yolculuğa Storrs'un kendi deneyimlerine dayanarak sonsuz sıkıcılıkta geçeceğini bildiği fazladan bir gün ekledi. Huysuz bir adam olan Storrs, Kızıldeniz'deki yolculuklarında maruz kaldığı aptal eşlikçilerden nefret ediyordu ve bu defa birlikte seyahat ettiği istihbarat servisinden

“süper entelektüel” yol arkadaşıyla sohbet etmeye can atıyordu. Öte yandan istihbarat yetkilisi, Storrs’la ve Osmanlı ordusunun Mısırlı eski subayı Aziz Ali el Mısıri’yle, Debussy’nin yetenekleriyle ilgili bir tartışmaya girmenin ilgisini çekmediğini göstermişti ve geminin küpeştesine dizdiği şişelere ateş ederek kendini eğlendirirken Storrs’un sinirlerini bozuyordu.

Sarışın, meneviş mavisi gözleriyle yirmi sekiz yaşındaki bu adam, düzenli bir ordu subayı olmak için gençti. Herkesin dikkatini çeken, daima gözleri oluyordu. Yetmiş yıl önce genç kızken onunla tanışan Dianna Elles, “Çok maviydi, masmaviydi,” diye anımsıyor. “Çok istekli bir yüzü vardı. Bakışlarındaki basıncı görebiliyordunuz.”<sup>4</sup> Sağ elinde büyük bir Browning tabanca tutuyordu, bir kez daha onu ustaca göz hizasına kaldırdı. Bir atış daha: Küpeştedeki şişelerden biri daha gözden kayboldu. Adı Ned Lawrence’tı ve sonunda dünya onu “Arabistanlı Lawrence” olarak tanıyacaktı ama o zaman, hemen hemen hiç tanınmıyordu. Storrs, geriye dönüp baktığında Lawrence’ın adının günlüğünde o ana kadar “şimdi aptalca görünecek kadar az ve yetersiz” geçtiği yorumunda bulunuyordu çünkü Lawrence, isyana yönelik İngiliz müdahalesini yöneten yetkililerin beyin takımının parçası olamayacak kadar gençti.<sup>5</sup>

Storrs, Lawrence’ı daha dört ay önce, yeni bağımsızlığına kavuşan Hicaz için hac döneminde bazı pullar tasarlamak istediğinde tanımişti. Fikir Storrs’a özgüydü: Kendi sözleriyle bu, “birçok bedel ödendiğinin” ve isyanın gerçekleştiğinin “yadsınamaz” kanıtıydı; hacıların evlerine gönderdikleri mektuplarla bütün Müslüman dünyasına yayılacaktı.<sup>6</sup> Storrs bir tasarım için Hüseyin’le görüşmüştü ama Şerif’in gönderdiği seküler imge onu hayal kırıklığına uğrattı, bir Osmanlı tasarımı sanılabiliirdi. O da Haziran 1916’da istihbarat servisinin harita bölümünün tavsiyelerini istedi. Basıma ilgisi olan Lawrence’la ilk kez o zaman karşılaşmıştı. Storrs’a göre ikili, bütün bir öğleden sonrayı Kahire’deki Arap Müzesi’nin koridorlarında Hicaz’a uygun arabesk motifler arayarak geçirdi. Kobalt mavisi ve bir kuruş değerindeki ilk pullar o ağustosta yayımlandı.<sup>7</sup>



Lawrence kendisinden yardım istendiğine memnundu. İstihbarat servisindeki işinden sıkılıyordu, orada zamanının büyük bölümünü telefona yanıt vererek geçiriyor gibiydi ve İngilizlerin bölgede daha gözü pek bir yaklaşım göstermesini çok istiyordu. Özellikle Ağustos 1914 öncesinde Suriye’de bir arkeolog olarak yaptığı seyahatlerde tanıdığı kabile üyelerinin, dünyanın bu bölgesindeki savaşın kazanılmasına katkıda bulunup bulunamayacağını merak ediyordu. 1915 başında akıl hocası da olan Oxford Üniversitesi profesörü ve Orta Doğu uzmanı David Hogarth’a, “Hepsini bir araya toplamak ve Şerif adına Hicaz üzerinden Suriye’ye doğru harekete geçmek istiyorum,” diye yazmıştı. Uzaklaştırmayı umduğu sadece Osmanlılar değildi: Lawrence, Hüseyin’in göstermelik yöneticiliğinde, “Doğrudan Şam’a yürüyebilir ve Fransızların Suriye’deki bütün umutlarına darbe vurabiliriz,” demişti, Suriye’nin haklı bir şekilde dünyanın Britanya’ya ait bir parçası olduğuna inanıyordu.<sup>8</sup>

Lawrence, Fransızların “Suriye umudu”nun kökenini yedi yıl önce üniversite öğrencisiyken Haçlı kaleleri üzerine araştırma yaparken anlamıştı. Yirmi yaşındayken elinde Mauser tabancası ve fotoğraf makinesiyle Suriye ve Avrupa kalelerinin arasındaki mimari ilişkiyi değerlendirmek için Suriye’ye gitmek üzere yola çıkmıştı. Yaz boyunca, bugün Lübnan ve Batı Suriye olan, o aralar McMahon’la Hüseyin’in üzerinde tartıştığı aynı verimli kıyı şeridi parçasını savunmak üzere, yedi yüzyıl önce Fransızlar tarafından yapılmış olan kaleler zincirini yürüyerek dolaştı. “Haçlı mimarisinde iyi olan her şeyin Fransa’dan ya da İtalya’dan geldiği” yönündeki radikal yargısı, sadece Haçlı kalelerinin üslubunun Bizans’tan alındığı şeklindeki yaygın varsayımı tersine çevirmekle kalmayıp birinci sınıf diploma kazanmasına da katkıda bulunurken Fransızların Suriye’nin kendilerinin olduğu inancının Orta Çağ’a dayanan köklerini de içgüdüsel olarak anlamasını sağladı.<sup>9</sup> Fransa’nın Suriye’ye dönüş kararlılığı, Lawrence’ın yok etmeyi amaçladığı bir hırsı.

Üniversite yıllarının ardından, Lawrence’ın Orta Çağ dünyasına yönelik neredeyse saplantıya varan merakı, düşüncesini şekillendirmeye

devam ediyordu. Şubat 1916'da "Mekke politikası" üzerine yazdığı bir raporda Lawrence, Mekke'deki silahlı bir isyanın etkilerini 14. yüzyıldaki papalık bölünmesiyle karşılaştırıyordu.

Bu siyasi değişimin şiddetli olmasını ayarlayabilirsek İslam tehdidini, kendi içinde, tam yüreğinde bölerek ortadan kaldırırız. O zaman Türkiye'de ve Arabistan'da teolojik savaşa tutuşmuş birer halife olacak ve İslam, papaların Avignon'da yaşadığı dönemdeki kadar az korkutucu olacaktır.<sup>10</sup>

Bu çözümleme, şefi Bertie Clayton'ın hoşuna gitti. Londra'daki istihbarat başkanına, "Lawrence bunda ve başka pek çok konuda mükemmeldir ve iyi iş çıkaracağına inanabilirsiniz," dedi.<sup>11</sup>

Lawrence o zaman ek iş olarak Arap Bürosu'nda çalışmaya başlamıştı, bu iş Hogarth tarafından Kahire'deki Savoy Otel'i'nin bir suit odasından yürütülüyordu; savaş patladığında Lawrence'a savaş bakanlığında iş bulan Hogarth'ın kendisi de istihbarat işine girmişti. Büronun çifte görevi vardı ve bu, istihbarat toplama ve analiz ile politika belirlemenin zor bir karışımıydı. Personeli Arap dünyasından toplanan istihbaratı düzenli olarak özetleyip bölgeyle ilgilenen dar bir çevre için yayımlanan *Arab Bulletin* adlı bir dergiye aktarıyordu. Diğer, daha zor görevi Londra, Kahire ve Delhi'den yürütülen farklı Orta Doğu politikalarını birleştirmeye çalışmaktı. Büronun üyelerinden kızıl saçlı, art arda sigara içen Gertrude Bell, "Epeyce kızgın telgraflar dışında aramızda bir temas yoktu," diye itiraf ediyordu Kahire'yle Hindistan yönetimi arasındaki bozuk ilişkiyi düzeltmeye gönderilmeden önce.<sup>12</sup> Ancak görevini başaramadı ve Hindistan yönetimi Arap Bürosu'nun Şerif'e yardım planlarına inatla karşı çıkmayı sürdürdü.

Şubat ayındaki duyurusunda yer alan Arap İsyanı'na açık desteği göz önünde bulundurularak Lawrence'ın, durumu Hint Ordusu subaylarına anlatması ve Gelibolu kaçağı Faruki'nin resmettiği Arap milliyetçisi duyguların işaretleriyle ilgili yörede nabız yoklaması için Bell'in arkasından Basra'ya gitmesi istendi. Türklere Dicle kıyısında bulunan Kûr'ül Amâre'deki on bir bin İngiliz askerine yönelik ku-

şatmalarını kaldırmaları için bir milyon sterlin rüşvet teklifinde bulunma yetkisi de verildi. Başlangıçta Lawrence, Faruki'yle Aziz Ali el Mısri'yi de yanına almayı planlamıştı ama Mezopotamya'daki Hint Ordusu'nun komutanı, bu iki adamın bölgedeki Arap nüfus arasında istikrarsızlığa yol açabileceği korkusuyla buna karşı çıkmıştı.<sup>13</sup> Lawrence'ın muhtemelen, daha sonra "su ya da sızan yağ gibi, her yerden sessizce süzülerek geçen" biri olarak tanımladığı Clayton'la birlikte planladığı daha da gizli bir başka gündemi daha vardı.<sup>14</sup> Bu gizli gündem, Hint Ordusu'nun istihbarat yeteneğini kötölemek ve dosyalarında Arap Bürosu'nun Şerif Hüseyin'i destekleme gerekçesini destekleyecek kanıt bulmaktır.

Lawrence'ın Mezopotamya ziyareti, görünüşte başarısız olmuştu. Mayıs 1916'da, Kût'ül Amâre'deki İngiliz gücünün özgürlüğünü satın alamadan ve Basra'daki Arap milliyetçisi grubun "yaklaşık on iki kişi" olduğunu öğrenerek Kahire'ye döndü.<sup>15</sup> Öte yandan Clayton'la ikisinin, diğer gizli amaçları için bu seyahat bir başarıydı. Lawrence Basra'daki dosyaların arasında, Hint hükümetinin büronun Hicaz'a müdahale kararlılığına yönelik muhalefetine altını oymakta özellikle yararlı olacak bir mektup bulmuştu. "Türkiye sultanı ortadan kalkarsa," diyordu Abdülaziz bin Suud'la birlikte yaşayan bir Hint ordusu subayı, "Hilafet İslam'ın ortak rızasıyla Peygamber'in ailesine geçer ve bu da ailenin mevcut temsilcisi Mekke Şerifi'dir. Bu durumda Abdülaziz bin Suud'un desteğini hak eder."<sup>16</sup> Lawrence, Basra'daki istihbarat servisinde yıkıcı bir eleştiri yazmasına yetecek kadar şey görmüştü. Başkanı Albay Beach'i, "çok mükemmel ama hiç Türkiye'ye gitmemiş ya da onunla ilgili bir şeyler okumamış ve Arapça bilmiyor. Bu o kadar da önemli değil ama ne yazık ki personeli gerekli bilgiyi sağlamıyor," şeklinde utandırıcı bir şekilde betimliyordu.<sup>17</sup>

Lawrence'ın raporunun içeriği Kahire'de hızla dillere düştü. Bir başka istihbarat subayı Frank Stirling, bu raporu "Çok aşırı bir eleştiriydi," diye özetledi: "Raporu genelkurmay başkanına göstermeye cesaret edemedik ve büyük adamın incelemesine uygun hale geldiğine ikna olana kadar yumuşatmak zorunda kaldık."<sup>18</sup> Daha

etkin bir görevin heyecanını tadan Lawrence, Kahire'ye dönüşünde, istihbarat servisinden kalıcı olarak büroya gönderilmesini sağlamak için planladığı bir gösteriş yapmaya da başladı. Daha sonra o dönemle ilgili, "Ben bütün pençelerim ve dişlerimle bir şeytandım," itirafında bulunuyordu.<sup>19</sup> Storrs'la birlikte Cidde yoluna düştüğünde, istihbarat servisi ondan kurtulduğuna memnundu ve ağır konuşmalarıyla hak edilmiş bir ünü vardı. Storrs onaylayarak Lawrence'ın "Saçmalığa saçmalık gibi davranmaktan hoşlandığını ve onu kibarlık olsun diye ya da aptal gibi kabul etmediğini veya reddetmediğini," yazıyordu.<sup>20</sup> Bu kez Lawrence'ın görevi, Hicaz'a asker gönderilmesinin gereksiz olduğunu kanıtlamak ve yeni gelen Hicaz'daki Fransız askerî misyon şefi Albay Brémond'un altını oymaktı.

Storrs'la Lawrence, 16 Ekim'de sonunda Cidde'ye ayak bastı. Rıhtımın yanındaki alanda bulunan Fransız Konsolosluğu'nun, bayrağıyla hemen göze çarpması gerekirdi ama Lawrence daha sonra Cidde'ye varışlarını betimlerken konsolosluğu göz ardı etmişti. "Sonunda, kavurucu gökyüzüyle seraptaki yansımasının arasında asılı duran beyaz kentin açıklarında, dış limana demirlediğimizde... Arabistan'ın sıcaklığı, kınından çıkmış bir kılıç gibi ortaya çıkıverdi ve bu da soluğumuzu kesti."<sup>21</sup>

Savaşın önce Lawrence iki kitap yazmayı planlıyordu; biri Haçlılarla, diğeri Orta Doğu'daki gezileriyle ilgiliydi ve bu kitabın adının *Süleyman'ın Özdeyişleri* kitabındaki bir ifadeye atfen *Bilgelğin Yedi Sütunu* olmasına karar vermişti.<sup>22</sup> Hicaz'dayken ince bir deftere tanıştığı insanlarla, olaylarla ve çevresiyle ilgili notlar yazdı. Bu defterin arkasında *The Times* gazetesinden kestiği, erkek kardeşiyle ilgili bir ağıt vardı. Kraliyet Hava Kolordusu gözcüsü Will Lawrence, bir yıl önce Fransa'da uçağı vurulup düşürüldüğünden beri kayıptı. Yazıda, Will'in Oxford'daki hocası çok sayıda öğrencisinin kaybının yasını tutuyordu: "Birir birer düşerler; muhteşem, güçlü ve bilge; yiğitlerin eşliğinde ölümün uzun uykusunu derin derin uyurlar," diye yazıyor, eski öğrencisini adını vermeden, "ölülerin -ayrım yapmak

ihanet olmazsa— en soylusu İngiltere için öldüğü bilinendir,” şeklinde betimliyordu.<sup>23</sup> Lawrence, Cidde’ye vardığında iki erkek kardeşini de kaybetmişti: diğeri 1915 başlarında ölen Frank’ti. Kardeşlerinin ölümleri onun için önemli bir motivasyon kaynağı gibi görünüyordu: “İkisi de benden küçüktü,” diye yazmıştı bir arkadaşına, “ve benim Kahire’de huzur içinde yaşamaya devam etmem gerektiği, nedense doğru gelmiyor.”<sup>24</sup>

*Bilgeliğin Yedi Sütunu*, Lawrence’ın Arabistan’a ilk gönderilişinden sonra yaşadıklarının hikâyesi oldu. Bu kitap, aslında isyanın tatmin edici olmayan sonucundan duyduğu hüsrân duygusundan doğmuştu, zamanla bu duyguyu yumuşatıp kitabı, küçük bir savaşın özel bir hatırasına dönüştürmüştü. İlk başta iki yüz adet basılmıştı; çoğu, kitap başına altmış üç şilin ödeyen aboneler içindi. Lawrence 1926 yılında yazdığı kısa bir önsözde, “Kitap tarafsızlık iddiasında bulunmuyor,” diyerek okurlarına, “bu kitabı, anılara dayanılarak yazılmış kişisel bir öykü olarak kabul edin,” tavsiyesinde bulunuyordu. Bu uyarıya rağmen *Bilgeliğin Yedi Sütunu* olağanüstü bir yaşam öyküsü olmayı sürdürüyor, doğruluğu genelde hem o dönemin hem de daha sonraki dönemlerin kaynakları tarafından destekleniyor.

Lawrence, Cidde’nin dar sokaklarının havasını boğucu ve gergin buldu. Üniforması, terinden koyu sarıya dönmüştü. Önündeki Storrs, her zamanki gibi beyaz tropikal takım elbisesini giyiyordu, son üç günü uzanarak geçirdiği koltuğun kırmızı derisinin, arkasında koyu kızıl lekeler bıraktığının farkında değildi. Wilson, onları İngiliz Konsolosluğu’nda sıcağa karşı panjurları kapalı, karanlık bir odaya aldı. Storrs’a güvenmiyordu ve Lawrence’la daha önceki görüşmesinde, İngiliz yetkililerin kentte Arap kıyafeti giyip giymemesi gerektiğini tartışmışlardı.

Wilson, bir gün önce Wingate’ten gelen telgraftan hükümetin asker ya da uçak göndermeme kararı aldığını öğrenmişti. Başından beri askerlerin hazır bekletildiğini varsaymış, Şerif’e birkaç kere uçakların yolda olduğunu söylemişti ve bilgi eksikliğinin utanç verici bir şekilde ortaya çıkmak üzere oluşuna canı sıkılıyordu. Tugayın

gönderilmesinin birkaç kere onaylanmasına ve iptal edilmesine yol açan siyasi restleşmeyi ona gösterebilenin kıdemsiz ve amatör bir asker olan Lawrence'ın olması, Wilson'ı daha da kızdırıyordu. Clayton'a, "Lawrence arka arkaya *sert* tekmeler atıp sonra ilerlemek istiyor," diye parlarmış, Lawrence'ı "Kendisini savaşın tek otoritesi, Majestelerinin gemilerini ve her şeyi yöneten, yürüten kişisiymiş gibi göstererek Suriye Araplarıyla ilgili su götürmez bilgisini boşa harcayan ukala genç bir ahmak. Amiralden en kıdemsiz adama kadar tanıdığım herkesi çileden çıkarıyor," şeklinde tarif etmişti.<sup>25</sup>

Duygular karşılıklıydı. Hem Storrs hem de Lawrence çabucak Wilson'ın muhakemesinin zayıf ve Kahire'ye gönderdiği bilgilerin güvenilmez olduğunu anladı. Clayton'a, "Burada Albay Wilson'la ilgili yazmayacağım bazı kişisel yorumlar var,"<sup>26</sup> diye yazan Lawrence ona döndüğünde Storrs'a Wilson'la ilgili "birkaç yönlendirici soru" sormasını istedi. Storrs'un söylediklerini günlüğüne yazdığı yorumlardan tahmin edebiliriz. Wilson'ın "hırçın ve saldırgan olduğunu, eyalet yönetiminden başka hiçbir şeye kesinlikle uygun olmadığını" düşünüyordu.<sup>27</sup> Ancak Wilson'ın yerine geçmesinin istenmesi korkusuyla en şiddetli eleştirisini kendine saklamıştı. "Hicaz'da İngilizlerin saygınlığını çok yüksek tutsa da," demişti Storrs bir arkadaşına, "çok aptal ve hiç Arapça bilmiyor" ve ona "gece gündüz tam hızla çalışan çok yavaş bir bisikleti" anımsatıyordu.<sup>28</sup>

Bununla birlikte tam da onları taşıyan gemi Râbiğ açıklarına ulaşmışken uçakları iptal eden telgraf, Wilson gibi Storrs'u da utandırmıştı. O gün Storrs, 1914'teki verimli görüşmenin ardından ilk kez Abdullah'la bir araya gelecekti. Simgesel bir olay olacaktı; Storrs, Abdullah'a sahip olamayacaklarını söylemeyi değil onun ihtiyaçlarını saptamayı umuyordu. Bunun yerine iğneleyici bir şekilde, "Abdullah'a Majestelerinin hükümeti tarafından birkaç kere söz verilen tugayın gönderilmeyeceğini ve söz verilen ve Râbiğ'e gönderilen uçak filosunun geri çekildiğini açıklama şerefi bize aitti," diye yazmıştı.<sup>29</sup> Abdullah'ın istediği on bin sterlini da alamamıştı. "Bu yüzden *Deus*

*ex Machina* rolü için biraz yetersiz olduğunu hissediyordum,” diye hatırlıyordu sonradan.<sup>30</sup>

Wilson aldığı haberi Abdullah’a okudu. Abdullah daha sonra, “Uzun bir telgraftı” diye hatırlıyordu, “ve ana fikri Arap İsyanı haberlerinin Hindistan’da büyük bir öfkeyle karşılandığı ve Almanlarla Türklerin oradaki temsilcileri ya da dostlarının bunu kullanarak İtilaf Devletleri’nin kutsal Müslüman bölgelerini işgal ettiğini savundukları şeklindeydi.”<sup>31</sup> Wilson, İngiliz hükümetinin Hindistan’da sorun çıkması tehlikesini göze alamayacağını ve silah, malzeme ve para yardımlarını daha önce olduğu gibi kısıtlamaya karar verdiğini söyleyerek devam etti. Artık ne asker ne de uçak gönderilecekti. Bu haberler “Bana ağır bir darbe oldu,” diye yazmıştı Abdullah sonrasında, “çünkü umutsuzca uçak, topçu ve istihkâmcı ihtiyacı içindeydik.”<sup>32</sup>

“Kusura bakmayın ama,” dedi Abdullah, Storrs’un gözlerinin içine bakarak, “bunu başlatan sizin mektubunuz ve sizin mesajlarınızdı ve bunu en başından beri biliyorsunuz.”<sup>33</sup> Wilson, Clayton’a, Abdullah “Bazen bizi zor durumda bırakıyordu,”<sup>34</sup> diye yazmıştı ama onun da Storrs’un da yapabileceği daha fazla bir şey yoktu. Abdullah babasına telefon edip İngilizlerin fikir değiştirdiğini bildirmek zorunda kaldı. Babasının haberle ilgili bağırıp çağırma larını dinledikten sonra telefonu Storrs’a verdi. “İşbaşındaki Storrs’u dinlemek bir zevkti,” diye yazıyordu Lawrence, “dünyadaki bütün İngilizlere şüphe duyan ya da tereddütlü davranan Doğulularla nasıl iletişim kurulacağını gösteren bir dersti.”<sup>35</sup> Şerif’i birkaç dakika içinde Lawrence’ın durumu değerlendirmek üzere küçük oğlu Faysal’la görüşmesine izin verilmesi gerektiğine ikna etmiş ve İngiliz hükümetinin kararının, durumla ilgili daha sağlam bilgilerle değiştirilmesinin mümkün olabileceğini ima etmişti.

---

\* *Deus ex Machina*: Bir kurgu veya dramada beklenmedik, yapay veya imkânsız bir karakter, alet veya olayın senaryo akışı içinde beklenmedik bir yerde aniden ortaya çıkması, örneğin anlatıcının bir anda uyanıp her şeyin rüya olduğunu anlaması veya aniden ortaya çıkan bir meleğin sorunları çözmesi için kullanılan Latince ifade. (yay. n.)

O akşam Hüseyin tekrar aradı: Storrs'la çalışma arkadaşları Taif'te esir alınan Türk bandosunun resitalini dinlemek ister miydi? "Şerif Hüseyin ahizeyi kabul salonundaki masaya koydu ve bizler törenle teker teker telefona çağrılarak yetmiş iki kilometre uzakta, Mekke'de bulunan saraydaki orkestrayı dinledik," diye anlatıyordu Lawrence.<sup>36</sup> O gece Lawrence'la Storrs, Brémond'la birlikte akşam yemeği yedi.

Abdullah ertesi sabah erkenden Brémond'la görüştü ve ona, İngilizlerin uçakları geri çektiği ve asker göndermeyi reddettiği haberlerini iletti.

"Bu konuda hiçbir bilgim yok," dedi Brémond, Abdullah'a, önceki akşam yemekte hiçbir şey söylenmemiş olmasına şaşırması. "Bu çok ciddi. Ne yapacaksınız?"

Abdullah, "Bu, barış yapmak demek," diye yanıtladı.<sup>37</sup>

Storrs'un İngilizlerin uçak göndermeyeceğini itiraf etmesinin zamanlaması daha kötü olamazdı. O gün Abdullah, Medine yolundaki dağlarda olan kardeşi Faysal'dan bir Türk uçağı tarafından bombalandığı mesajını aldı. Şerif Hüseyin, öğle sularında Storrs'a pek çok telefonunun ilkini ederek İngiliz hükümetinin kararını değiştirmesi için yalvardı. "Bizi bastırmak ve konuşturmamak için amansızca devam etti," diye yazmıştı Storrs o günün sonunda, "ta ki ona İngiliz ordusunun, ne yazık ki, konsolosluğun arka bahçesinde konuşlanmadığını hatırlatana kadar."<sup>38</sup> Storrs, Brémond'dan Abdullah'ın barış isteme tehdidini duyunca çabucak McMahon'ın Şerif'e yiyecek, silah ve cephane sevkiyatının devam edeceğini doğrulamasını ayarladı. Bu aslında var olan İngiliz politikasının yeniden ifadesinden başka bir şey olmasa da, neyse ki Abdullah bunu bir zafer olarak gördü.

O akşamki yemek, acılı bir deneyimdi. Abdullah, Hüseyin'in İngilizleri eğlendirmek için gönderdiği –Lawrence'in "hırpani kılık-lılar" dediği– bandocularla birlikte geldi. *Deutschland Über Alles*'in icrasını da içeren performansla ilgili eleştiriler aynı yöneydi. Wilson'ın yorumu, "Biraz kulak tırmalayıcı," şeklindeydi.<sup>39</sup> Wilson'ın çalışma arkadaşı Young, "Dayanılmazdı," demişti.<sup>40</sup> Lawrence, "Gürültüden kulaklarımız ağrıdı," diye hatırlıyordu.<sup>41</sup> Savaştan önce opera eleştir-



menliği de yapan Storrs, “Bir süre sonra Aziz Ali [el Mısri], başarıyla çaldıkları *The Echo* adlı bir parça olduğunu söyledi,” diye hatırlıyordu:

“Sonuç trombondada tarıfsız bir *tristesse*,<sup>\*</sup> ardından yemeklerimizin yarısından fazlasını bitirdiğimiz bir ara oldu. Sonra orkestradan birkaç birbirinden kopuk ve uyumsuz nota ve *da capo*.” Ezgi –aslında Abdullah dışında herkesi– Mısırlıları bile dehşete düşürmüştü.<sup>42</sup> Storrs gülmekten iki büklüm olmuş, çaresizce Lawrence’la göz göze gelmemeye çalışıyordu.

“Bu ölümler için çalınan müzik değil mi?” diye sordu Mısırlı bir subay. Lawrence, “Storrs durumu kurtardı,” diye yazdı, çalışma arkadaşı bu yorumu ustalıkla geçiştirerek herkesi güldürmüştü.<sup>43</sup>

Lawrence sabırsızlanıyordu. O gün Clayton’a çektiği telgrafta günün tartışmalarını kısaca özetledi: “Râbiğ’deki durumu bilen yok, çok zaman kaybedildi.”<sup>44</sup> Ertesi gün, İngiliz askerlerinin gönderilmesinin gerekli ve akıllıca olmadığını düşünen Aziz Ali el Mısri’yle birlikte Râbiğ’e gidecekti. Lawrence’e göre El Mısri, İngiliz subaylarının Râbiğ’de karaya çıkıp doğrudan Ali ve Faysal’la görüşmelerinin iyi olacağını, “hepsinin saygı duyup çekindikleri”<sup>45</sup> ve “ziyadesiyle kesesine düşkün ve ailesine can sıkıcı bir düzeyde kaba davranan” Hüseyin’i atlamaları gerektiğini düşünüyordu.<sup>46</sup> Lawrence, İngilizlerin Hüseyin’in oğullarına babalarının elisikılığından kurtulmaları için doğrudan bir miktar ödenek sağlaması gerektiğine inanıyordu ama birisi her birinin kişiliğiyle ilgili Wilson’inkinden daha etkili bir değerlendirme yapana kadar bu asla onaylanmayacaktı; Wilson’ın değerlendirmesi yazarının sadece “iyi” sıfatının derecelerine bel bağladığını ortaya koyma eğilimindeydi. Lawrence kendisi için bir fırsat görmüştü: “Cidde’de bir istihbarat çalışması yapılmasına büyük bir ihtiyaç var,” dedi Clayton’a. “Birisi orada kalıp çalışırsa Hicaz’daki durumu çok iyi değerlendirebilir.”<sup>47</sup>

\* Fransızca hüznün anlamına gelen kelime. (yay. n.)

\*\* İtalyanca bir eserin tekrar baştan çalınmasını gösteren işaret anlamına gelen müzik terimi. (yay. n.)

Lawrence iç kesimlere gidip Faysal'ı bulmadan önce Ali'yle görüşmek üzere 19 Ekim'de Râbiğ'e vardı. Ali'nin veremi nüksetmişti. Lawrence onun "şimdiden biraz yaşlanmış" göründüğünü hissetti ve dürüst olsa da "güçlü kişilikten yoksundu, gergindi ve çok yorgundu."<sup>48</sup> Öte yandan Lawrence'ın iç kesimlere gitmesine izin vermeye de son derece isteksizdi ve ancak yolda hiç kimseyle konuşmaması koşuluyla yumuşadı. Bölgenin şeyhiyle Şerif Hüseyin arasında çözülmemiş bir kan davası vardı ve haklı olarak şeyhin Türklerle aynı tarafta olduğundan şüpheleniliyordu. Dost bir yerel kabileden iki rehberle birlikte -Ali'nin üniformasını gizlemek için verdiği Arap başörtüsüyle harmaniyeyi kuşanan- Lawrence, 21 Ekim'de hava karardıktan sonra Faysal'ın dağlardaki kampına gitmek üzere yola çıktı. Tehlikeli bir yolculuğa başlamak üzere olduğunun farkındaydı. Birkaç ay önce Hicaz kıyısında seyahat etmeye kalkışan Alman denizcilerin daha sonra tavuklar gibi kollarıyla bacakları bağlı, kafaları kesik bir halde bulunduklarını da biliyordu.

Kahire'deki masa başı görevi, Lawrence'ın deve sırtındaki yavaş yolculuğunda zorlanmasına neden olmuştu. Ekimde bile beyaz teni güneşte hemen yanıp su toplamıştı ve kıyı düzlüğü Tihâme'den yansıyan güneşin parıltısı gözlerini yakıyordu.

Kıyıyı takip eden yeni hızlı karayolu dışında, Tihâme bunca yıl sonra değişmemiş. Denize çok yakın olmasına rağmen dümdüz ve çıplak, kilometrelerce uzunluktaki tekdüze çakıllı düzlükleri sadece, kızgın güneşte kavrulmuşçasına kararmış seyrek çalılıklarla kesintiye uğramaktadır. Tek yaşam belirtisi yola kürekle sıcak asfalt atan Pakistanlı yol işçileridir. Suudi Arabistan'da yol işçisi olmak, cehenneme düşmek gibi bir şey olmalı.

Yolculuğun kıyı ayağının yarısında Lawrence, rehberlerden Râbiğ'in sadece kırk kilometre kuzeydoğusunda, iç kesimdeki Hureybe'de kuyular olduğunu öğrendi. Bu önemli bir keşifti, Parker'ın Lawrence'ın döndüğünde raporunda altını çiziceği, Râbiğ'in önemi ve güvenliğiyle ilgili inancının temelini oyuyordu.

Rehberler Lawrence'ı doğuda Safra Vadisi'nden, içinde bir dizi yerleşimin bulunduğu daralan kayalık vadiden geçirdi. Sonunda, iki günlük yolculuktan sonra, vadideki belki üç yüz metrelik bir kıvrımın üzerindeki Hamra'ya, küçük bahçelerle ve yoğun bir palmye koruluğuyla çevrili büyük bir köye ulaştı. Şimdi harap ve hemen hemen terk edilmiş durumdaki Hamra'nın kerpiç evleri, 1916'da Faysal'ın bölgede kamp kurmuş destekçileriyle kaynıyordu. Lawrence büyük evlerden birine götürüldü, rehberi elinde kılıcıyla nöbet tutan siyah bir köleyle konuştuktan sonra adam onu bir iç avluya yönlendirdi. Lawrence'ın hatırladığına göre loş bir girişte, "beyaz bir suret, endişeyle beni bekliyordu. Faysal'dı bu."<sup>49</sup> Faysal'ın koyu renkli saçları, siyah kısık gözleri ve iri burnu, Lawrence'a birini hatırlatmıştı. Daha sonra Şerif'in oğlunu "I. Richard'ın Fontevraud'daki heykeline çok benziyordu," şeklinde betimleyecekti.<sup>50</sup>

"Burası, Safra Vadisi'ndeki yerimiz, hoşunuza gitti mi?" diye sordu Faysal.

"Güzel," diye yanıtladı Lawrence, "ama Şam'dan çok uzakta." Savaşın sonra, bu çift anlamlı cümlesinin Faysal'la danışmanlarının "ortasına bir kılıç gibi düştüğünü" söyleyerek böbürlenecekti.<sup>51</sup> Araplar bu yanıtta hırsı ve suçlamayı düşünürken bir duraklama oldu. Sonra Faysal, Lawrence'a baktı, gülümsedi ve şöyle yanıtladı: "Allah'a şükürler olsun ki daha yakınımızda Türkler var."<sup>52</sup>

"İlk bakışta anladım ki," diye yazdı Lawrence daha sonra, "aramak için Arabistan'a geldiğim adam buydu."<sup>53</sup>

İki gün sonra köhne kıyı kenti Yanbu'ya dönen Lawrence, gördüklerini değerlendirdi. Şerif'in dört oğluyla ilgili izlenimlerini yazarak başladı. En gençleri, diğerlerinin üvey kardeşi Zeyd'i sertçe reddetti: "Annesi Türk ve o da ona çekmiş."<sup>54</sup> Verem Abdullah'ı saf dışı bırakmıştı. Lawrence, Abdullah'ın sevimli olsa da güvenilir olamayacak kadar hırslı olduğuna kanaat getirmişti. "Araplar onun çok zeki bir politikacı ve uzak görüşlü bir devlet adamı olduğunu düşünüyor," itirafında

bulunarak, “yapısında muhtemelen ikincisinden çok birincisi var,” diye ekledi.<sup>55</sup>

“Uzun boylu, zarif, güçlü, neredeyse bir krala benziyor”: Lawrence’ın apaçık tercihi Faysal’dı.<sup>56</sup> Faysal çabuk sinirlenmesine, dikkat süresinin kısalığına ve gözü kara davranmaya yatkın olmasına rağmen “kardeşlerinden çok daha fazla kişisel çekiciliğe ve canlılığa sahipti” ve umut verici bir şekilde “belki de aşırı evhamlı değildi.” Dahası onun da hırsı vardı: “Hayallerle dolu,” Lawrence’ın ifadesiydi, “ve onları gerçekleştirme yeteneği vardı.” Bu son özellik çok önemliydi çünkü Lawrence isyanda eksik olan şeyin, “liderlik: akıl değil, sağduyu değil, siyasi bilgelik değil, çölü ateşe verecek coşku alevi olduğuna” karar vermişti.<sup>57</sup>

Lawrence, Arapların ileride nasıl savaşması gerektiğiyle ilgili fikirler de geliştirmeye başlamıştı. Hamra’nın, Lawrence’ın Faysal’ı ilk kez gördüğü köyün ötesindeki yoldan devam ederseniz ileride Medine’ye tırmanan yola tepeden bakan iki sivri tepe görürsünüz. Bu heybetli manzarayı gören Lawrence, Hicaz Dağları’nın Türklerin Mekke’yi yeniden ele geçirme hırslarının önünde aşılmaz bir engel oluşturduğunu savunuyordu. Dayanıklı ve bağımsız Bedeviler “istekli keskin nişancılardı” ve –Hamra’da geçirdiği tek bir güne dayanarak– onların dağlarda savaşmaya çok uygun olduğunu savunuyordu.<sup>58</sup> Bazı sınırları vardı: Sadece kendi şeyhlerinin liderliğinde ve evlerinin yakınında savaşılardı ve topraklar uçaklardan çok korkuyorlardı. Müslümanların mahşer günündeki, parçalanmaları halinde tehlikeye düşecek olan bedensel yeniden diriliş inancına atıfta bulunarak, “ama kurşunlardan ya da ölmekten korkmuyorlar; dayanamadıkları şey toprakların neden olduğu ölüm şekli,” diye açıklıyordu.

Bedevilerin alışılmışın dışındaki askeri becerilerine yönelik bu övgü, hemen şüpheyle karşılandı. Alfred Parker, bunu net bir akıl yürütme taşımayan “hoş bir kuram” şeklinde yorumladı. Lawrence’ın Bedevilerin dağlardaki üstünlüğünü abarttığına inanıyordu. Parker kendi deneyimlerinden yola çıkarak “Hindistan’da,” diye başladığı sözlerini, “yeterince hızlı hareket edebilen bir gücün; bir dağ kabi-

lesinin, Araplardan daha etkili bir düşmanın karşısında amaçlarına ulaşabileceği kanıtlanmıştır,” diye bitiriyordu.<sup>59</sup>

Lawrence bu savaşın İngilizler için bütünüyle yeni olduğu konusunun iyice anlaşılmasını sağlamaya kararlıydı: “Hicaz savaşı, dervişlerin düzenli orduya karşı olduğu bir savaştır ve biz de dervişlerin yanındayız,” diye yazmıştı Yanbu’dan. “Bizim ders kitaplarımız bunun koşullarına uyarlanmıyor.”<sup>60</sup> Bu kışkırtıcı ve doğrudu. Hem Wingate hem de Wilson geçen yüzyıl sonunda dervişlerle savaşmıştı ve düzensiz savaşla ilgili geleneksel el kitabı *Small Wars*, bağılıklarını en başından açıklıyordu: Yazarı Charles Callwell, düzenli birliklerin karşısındaki güçlerin “ister gerilla, ister vahşiler ya da yarı örgütlü ordular olsun, düşman sayılacaklarını” belirtiyordu.<sup>61</sup> Kitap yirmi yıllık olsa da Callwell’in okurlarına değişmez bir uyarısı vardı: “Gerilla savaşı, düzenli orduların her zaman korkması gereken bir şeydir ve bu, savaş dehasına sahip bir lider tarafından yönetildiğinde, etkili bir harekât hemen hemen olanaksız döner.”<sup>62</sup>

1 Kasım’da *Suva* adlı gemi Lawrence’ı Yanbu’dan alırken kaptanı, külhanbey kılıklı yolcusuna gözlerini kısarak baktı. “Yüzbaşı Lawrence diye birisinin kıyıda olacağını duymuştum,” diye yazmıştı “Ginger” Boyle anılarında: “Gönderilen subaylardan biri olduğunu tahmin etmiştim ve ufak tefek, kıyafeti savruk ve askere hiç benzemeyen birisi, geçici olarak komuta ettiğim geminin güvertesinde yanıma gelip de elleri ceplerinde selam bile vermeden, ‘Bu gemiyle Sudan Limanı’na gidiyorum,’ deyince biraz şaşırdım.”<sup>63</sup>

## RÂBİĞ KRİZİ

*(Kasım-Aralık 1916)*

Albay Wilson, Cidde’de paniğe kapılmıştı. 29 Ekim’de Abdullah’tan babasının Mekke halkı tarafından oy birliğiyle “Arap Ulusunun Kralı” kabul edildiğini bildiren bir telgraf almıştı. Wilson şaşkınlık içindeydi. McMahon’a haberin “tam bir sürpriz” olduğunu söyledi ve “Bay Storrs’un Emîr Abdullah’a iki hafta önce yaptığını bana haber verdiği böyle bir eyleme karşı çok sert açıklamadan dolayı fazlasıyla şaşırtıcıydı”.<sup>1</sup>

Fransızlar istemeden işleri daha da kötüleştirmişti. Müslüman askerlerin bazıları, Abdullah’ın sık sık neler söyleyeceğini fısıldadığı üst düzey bir yetkili tarafından yapılan açıklamaya tanıklık etmek üzere oraya çağırılmıştı. Söylenenleri anlayamayan askerler, törenin bir gün önceki hicri yılbaşıyla ilgili olduğunu sanmışlar ve sonunda diğer izleyicileri örnek alıp alkışlamışlardı. Sadece saatler sonra, “kentte dolaşan laflardan Şerif’in Fransız Cumhuriyeti adına kral olmasını kutladıklarını” anladıklarını Wilson iki gün sonra çılgına dönmüş bir halde rapor etmişti.<sup>2</sup> Üst düzey Müslüman Fransız subayın “Fransız hükümetinin tanımayla ilgili kararı gelene kadar ‘yüksek ateş’ yüzünden yataktan çıkmayacağını” sözlerine ekledi.

Wilson öfkeyle Abdullah’a telefon edip niyetini neden daha önce belli etmediğini sorduğunda şaşkınlığı daha da arttı. Abdullah duyuruyla ilgili görüşmelerin, kendisiyle McMahon arasında gizlilik içinde yapıldığını iddia etti. Bu yanıt Wilson’ı hayrete düşürdü ve

Londra'dan Sir Edward Grey bir açıklama istedi. Kahire'de gizemi çözen Clayton, temmuz ayında Faruki'nin Hüseyin'e McMahon'ın ona "Arapların Kralı" unvanını önermeye istekli olduğunu söylediğini keşfetti.<sup>3</sup> Clayton, Faruki'nin "kendini daha önemli göstermek için Yüksek Komiser'le tümüyle hayali konuşmalar kaydetme eğiliminde olduğunu ve bazen ona biraz dikkat çekici ifadeler atfettiğini" belirledi.<sup>4</sup> Bu olağanüstü utandırıcı bir itiraftı çünkü Clayton cihat tehdidiyle ilgili ağır uyarısını bir yıl önce Faruki'nin verdiği bilgiye dayandırmış, karşılık olarak Savaş Komitesi de McMahon'ın Hüseyin'le bağlantı kurmasını onaylamıştı. Dahası, Faruki'nin şifreli telgraflarını temmuz başından beri çözebilen Arap Bürosu'nun girişimi bildiği ama Hüseyin ilgisizce karşılık verdiğinde büronun konuyu kapanmış saydığı ortaya çıktı. Hüseyin, o zamana kadar sultana değil de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne başkaldırdığı yönündeki savunması doğrultusunda bu fikri reddetmişti çünkü kendini kral ilan ederse, örtük bir şekilde sultanın yetkesine meydan okumuş oluyordu. Ancak Abdullah, Ali Haydar'ın Hüseyin'in İngiliz kuklası olduğu yönündeki suçlamasına karşılık vermek için bu fikri tekrar gündeme getirip duyurunun yapılmaması durumunda isyandan vazgeçeği tehdidinde bulununca Hüseyin razı oldu. Abdullah duyurunun ardından bütün gece çalıştı, müttelik ve tarafsız hükümetlere telgrafla haberi ilettiler ve Cidde'deki tüccarlara imzalayıp geri göndermeleri için dağıtılmak üzere kutlama telgrafları oluşturdular.

Abdullah'ın beklenmedik açıklaması İngilizleri bir sorunla baş başa bıraktı. Rus, Sırp ve İtalyan hükümetlerinin yeni hükümdarı hemen kutlamalarının ardından Şerif'i tanımamak olanaksızdı. Aslında Wilson'ın haberin şokunu atlattıktan sonra farkına vardığı gibi Hüseyin'i tanımak, düşmanın İngilizlerin Hicaz'ı yönetmeyi planladığı yönündeki iddiasının zayıflatılmasına bazı bakımlardan katkıda bulunabilirdi. Bir süreliğine Hüseyin'e "Majesteleri Şerif" denmesi gerektiği kabul edilse de uzun dönemde ona ne deneceği sorusu karmaşıktı.

Londra’da Hindistan Ofisi yetkilileri, Hüseyin’in “Arapların Kralı” olarak tanınmasının kendileri için bir sorun oluşturmadığını, sonuç olarak bu unvanın bir toprak iddiası değil ulusal bir iddia taşıdığını, bunun da müttefikleri Abdülaziz bin Suud’u etkilemeyeceğini söyledi. Bununla birlikte Kuzey Afrika’daki Arap sömürgeleri üzerinde bir egemenlik ifade edebilecek her türlü unvana karşı olan Fransızlar, “Kutsal Yerlerin Kralı”nı tercih ediyordu. Hindistan Ofisi bunu reddetti çünkü hilafete rahatsız edici yakınlıkta bir manevi üstünlük iması içeriyordu. Bu arada Wingate “Hicaz Araplarının Kralı”nı önerirken McMahon bunu “Hicaz Kralı”na, sonunda üzerinde anlaşılan, 1 Ocak 1917’de dünyaya ilan edilen formüle indirgedi.<sup>5</sup> Bu McMahon’ın Hüseyin’e vaatlerinin gerçek sınırlarının ilk işaretiydi.

Lawrence 6 Kasım’da, Wingate’in Mısır yüksek komiserliğine atandığının açıklandığı gün Hartum’a ulaştı. Wingate’e yeni bir düzensiz savaş biçimini kabul ettirmeye kararlıydı. Wingate’e, Hureybe’de kuyular bulunduğunu keşfetmesinin ardından Râbiğ’in güvenliğinin açıktaki İngiliz gemilerinin varlığıyla sağlanamayacağını söyledi: Büyük bir Türk gücü Râbiğ’de tamamen üstünlük sağlayabilir ya da Râbiğ’deki Araplara ezici bir saldırı başlatmak üzere Hureybe’yi kullanabilirdi. Öte yandan Wingate, Lawrence’ın analizini saptırdı, dışişleri bakanlığına gönderdiği raporda, Râbiğ’i savunmak için en az bir tugay gerektiği yönündeki görüşünü güçlendirmek için kullandı.<sup>6</sup>

Lawrence, Kahire’ye vardığında gördüklerini Clayton’a anlattı. Clayton büyük baskı altındaydı. Yeni doğan oğlu öleli çok olmamış ve Mısır’daki ordu karargâhındaki bir güç kavgasının ardından neredeyse bütün askerî istihbarat işleri elinden alınmış, ona isyanı amatörce yönetmesinden dolayı her yandan saldırıya uğrayan büroyu yürütmek kalmıştı. Wingate, kendisine ya da Wilson’a asker göndermeme kararı daha önce bildirilmediği için kızgındı ve Arap Bürosu’nu Londra’dan gelen konuyla ilgili telgrafları kendisine iletmekteki başarısızlığı için eleştirmişti. Büronun müdür yardımcısı, Wingate’e yaptığı açıklamada, “Ne yazık ki sekreter kadromuz neredeyse tümüyle hükümet işlerini



bilmeyen hanımlardan oluşuyor,” demişti.<sup>7</sup> Bürodaki sekreterlerin hepsi stenoları için işe alınmış görünmüyordu. “Daktilocularımızdan biri, Bayan MacKenzie, gecenin yıldızıydı,” demişti Hogarth karısına o ay düzenlenen bir dans etkinliğiyle ilgili olarak.<sup>8</sup> Diğerlerine gelince, Bayan Clay “çok güzeldi”, Bayan Mason’ın niteliklerinin arasında “buz pateni sahasında gösteri patenciliği” de bulunuyordu ve “çok arsız”, “lokum gibi” Bayan James, lojistiği güçlendirmek için büroya katılan yeni subaylardan birine anında abayı yakmıştı.<sup>9</sup> Büronun başkan yardımcısı o kasım ayında “karışıklığın çok büyük olduğunu” itiraf etmiş, personelinin –yanlış yapa yapa da olsa– öğrendiğini sözlerine eklemişti.<sup>10</sup>

O arada Hicaz’daki durum giderek kötüleşiyordu. Lawrence yanından ayrıldıktan kısa bir süre sonra Faysal, Hamra’daki kampını terk edip Safra Vadisi’nin aşağılarına, kıyıya doğru çekilmişti. 1 Kasım’da Râbiğ açıklarından Amiral Wemyss, McMahon’a Türklerin Faysal’ı vadide takip ettiğini ve şimdi Râbiğ’e üç günlük yürüyüş mesafesinde oldukları uyarısında bulundu. Wilson, aşağı yukarı aynı zamanda Brémond’un kendisine Hicaz’da görev yapacak Fransız askerlerinin ay ortasında Mısır’a ulaşacağını söylediğini bildirdi ve bu tıpkı Murray’nin öngördüğü gibi, Britanya’nın üzerindeki, müttefikinin taahhüdüne uyması yönündeki baskıyı daha da artırdı. Fransızların yardım önerisinin, isyanın çökmesi durumunda Britanya’nın suçlanmasına yol açacağı korkusu, Londra’daki Savaş Komitesi’nin Wingate’in Türklerin Mekke’ye ilerlemesinin durdurulması için Râbiğ’e bir güç gönderilmesi yönünde sürekli yinelediği talebini gözden geçirmeye itti. Yabancı birliklerin gelmesine izin vermeye isteksiz ama askerî durumun kötüleştiğinin fena halde farkında olan Hüseyin kararsızlık içindeydi. Şerif’in en sonunda teslim olup birliklere izin vereceğine inanan Wingate, baskı yapmayı sürdürüyordu ama ısrarı Robertson ve Murray’nin, İngiliz askerlerin gelişinin Arap hareketini ölümcül şekilde tehlikeye düşüreceğine inanan güç durumdaki Arap Bürosu tarafından da desteklenen ateşli muhalefetini harekete geçirdi. Giderek şiddetlenen tartışmalarının çabucak kısaltması haline gelen “Râbiğ”,

sonunda ne Fransız birliklerinin geleceği ne de Türklerin Mekke'ye beklenen ilerlemelerinin gerçekleşeceği açıklığa kavuştuğunda bir sorun olmaktan çıkacaktı.

Râbiğ'le ilgili tartışmanın sona ermesine daha dokuz hafta varken, 10 Kasım'da, Savaş Komitesi Robertson'dan Râbiğ'in savunması için kaç adam gerekeceğini değerlendirmesini istedi. Sorunu bir ay önce başarıyla gömdüğünü sanan Robertson, Londra'da havanın değiştiğine tanıklık etmekten umutsuzluğa düşmüştü; Londra'daki politikacılar hiçbir şey yapmazlar ve isyan başarısız olursa Arapları yarı yolda bırakmakla suçlanabilecekleri olasılığına karşı giderek daha fazla hassaslaşıyordu. Birlik gönderilmesine şiddetle karşı olan Sykes bile fikrini değiştiriyor gibi görünüyordu. Râbiğ'i ziyaret ettikten sonra Londra'ya dönen, Wilson'ın ekibinden Norman Bray, köyü korumak için bir tugay asker gerektiğini savunmak üzere onunla görüşmüştü.<sup>11</sup> Robertson, müdahaleden vazgeçirme umuduyla 13 Kasım'da Savaş Komitesi'ne rapor verirken on beş bin asker, Medine'deki Türk garnizonuyla aynı büyüklükte ve Bray'in tavsiye ettiğinin üç katından fazla bir güç gönderilmesi gerektiğini öne sürdü.

Murray de Hicaz'a büyük çaplı bir müdahale yapılmasına yönelik artan siyasi baskılardan aynı şekilde kaygılıydı. En fazla canını sıkkan şey de Wingate'in durumun Wilson'la Parker'a, yargılarına hiç güvenmediği iki adama bağlı olduğu şeklindeki değerlendirmesiydi.<sup>12</sup> Beklendiği gibi, Lawrence'ın Râbiğ'den döndüğünü duyunca Londra'daki Robertson'a da iletmek üzere Lawrence'ın bulgularıyla ilgili bir rapor istedi. Büronun isyanı beceriksizce yönetmesi yüzünden kuşatma altında olan Clayton bunu seve seve yapmıştı.

Lawrence, Arap Bürosu ofisindeki karışıklığın ortasında, Clayton'ın Murray'ye iletmesi için Hicaz'daki durumla ilgili izlenimlerini kaleme aldı. "Sert bir memorandum"la –kendi sözleriydi– İngiliz askerlerinin Râbiğ'e gönderilmesi için öne sürülen savları teker teker eleştirdi. Kabile üyelerinin isyanın omurgasını oluşturduğunu ve dağlarda dayandıkları sürece İngiliz takviye birliklerine gerek olmayacağını söyledi. Kabilelerin dağlardaki direnişi çökerse, Araplarla

sağlam bir bağlantı bulunmaması ve Türklerin Râbiğ'in yüz altmış kilometre yakınında olduğu gerçeği İngilizlerin, Türklerin kıyıya ilerleyeceği süre içinde Râbiğ'e birlik göndermek ve konuşlandırmak için çok az zamanı olacağı anlamına geliyordu. Lawrence, Araplar hâlâ direnirken İngilizlerin çok sayıda asker göndererek bu olaylar dizisini engelleme girişimlerinin aslında ters etki yapacağını çünkü Arapların Britanya'nın Hicaz üzerindeki emperyalist emellerinden derin kuşku duyduklarını savundu: "İngilizler, Şerif'in onayı olarak ya da olmaksızın Râbiğ'e ağaçlıkları ele geçirmeye ve orada bir mevzi oluşturmaya yeterli bir silahlı güç çıkarırsa, 'İhanete uğradık' diyerek çadırlarına dağılacaklarından eminim."<sup>13</sup> Râbiğ'e ulaşan İngilizler, Türklerin Hureybe'deki kuyular sayesinde kolayca atlatılabileceği bir mevziyi koruyor olacaktı. Lawrence, bunun tam da Fransızların istediği şey olduğunu çünkü Arap İsyanı'nın yayılmasını ve Suriye üzerindeki kendi iddialarına meydan okumasını istemediklerini ileri sürdü. "Diyorlar ki," diye ayrıntılara girdi Lawrence, "her şeyden önemlisi, Araplar Medine'yi ele geçirmemeli. Râbiğ'e müttefik bir güç konuşlanırsa bu sağlanabilir. Kabile birlikleri evlerine döner ve Şerif'in Mekke'deki tek desteği biz oluruz. Savaşın sonunda ona ödül olarak Medine'yi veririz."<sup>14</sup> Arapların Hicaz'daki Hristiyan varlığına karşı düşmanlığının dinî değil siyasi gerekçelere dayandığına inanan Lawrence, İngiliz yardımının geri çekilmiş olan uçaklarla ve Hicaz'ın bağımsızlığına karşı bir tehdit oluşturmayan bir avuç eğitmenle sınırlandırılmasını tavsiye etti.

Robertson, Murray'nin, "Faysal'ın kampına ve Râbiğ'e yaptığı ziyaretten yeni dönmüş olan çok deneyimli ve Arapları çok iyi tanıyan bir subay" olarak tavsiye ettiği Lawrence'tan gelen bu yararlı ikinci görüşü memnuniyetle karşıladı.<sup>15</sup> Lawrence'ın vardığı sonuçları 19 Kasım'daki bir başka rapora ekledi. Bu rapor Türklere karşı Sina'da, Hicaz'daki Araplar üzerindeki baskıyı hafifletme amacı taşıyan bir saldırı başlatma planlarını içeriyordu ve Robertson raporda Râbiğ'e bir İngiliz gücü gönderilmemesi yönündeki uyarısını tekrarlıyordu. Lawrence'ın Brémond'un gündemiyle ilgili anlattıklarına ikna olan

Londra'daki yetkililer Fransız hükümetine Hicaz'daki temsilcilerinin davranışları konusunda baskı yaptı ve 27 Kasım'da Fransız Başkomutan Joffre, Brémond'a Fransız hükümetinin Medine'nin alınmasını desteklediğini bildiren ve tavrını değiştirmesini söyleyen bir telgraf çekti. Ancak, Brémond'un gözlemlediği gibi, bu emrin ardından Ali ve Faysal için istediği toprakların hiçbiri gelmedi. "Bir kenti bir telgrafla ele geçiremezsin," diye düşündü daha sonra.<sup>16</sup>

Clayton'ın Murray'ye verdiği akıllıca destek, kendi hassas durumunu güçlendirdi. Storrs bir arkadaşına hayranlıkla Clayton'ın "neredeyse sıfıra inen hisselerinin... şimdi Arap Bürosu'nunkilerle birlikte yükseldiğini ve şu anda itibarlarının arttığını" söyledi.<sup>17</sup> O sırada Wingate; dışişleri bakanlığı, Wingate'in 7 Kasım tarihli telgrafında Lawrence'a dayandırdığı görüşle, Lawrence'ın on gün sonra, Murray'nin geniş bir kesime dağıttığı kendi raporunda ifade ettiği düşünceler arasındaki uyumsuzluğu sorguladığında kendini savunmak zorunda kaldı. Wingate, "Böyle bir olağanüstü durumda Arapların bu yardımı memnuniyetle karşılayacağını kabul ettiğini sandım,"<sup>18</sup> diye yanıtladı ayın 23'ünde. Günler önce, Lawrence'ın Kahire'ye dönmesini isteyen Clayton'ı reddedip Robertson'ın Lawrence'ın istihbarat toplanmasına yardım etmek üzere Hicaz'a gitmesi önerisini içtenlikte destekleme kararından pişmanlık duymuş olmalıydı, fikrini değiştirmesi için artık çok geçti.<sup>19</sup> Böyle bozguna uğramış olmaktan öfke duyan Wingate, duygularını Wilson'a ancak özel olarak açığa vurabildi, ertesi gün yazdığı mektupta Lawrence'ı "amatör askerliği tümüyle askerlikle ilgili konular üzerine görüşlerine besbelli abartılı bir doğruluk hissi vermiş bir hayalperest" olarak kötüledi.<sup>20</sup> Wilson'a, "Bu konu tamamen canımı sıkıyor, pek de bu tür bir şeyin üzerinde olması gereken bazı insanların aşikâr dürüstlük ihtiyacından dolayı değil de sabah, öğle, akşam büyük bir baskı altında çalışırken muazzam zaman kaybetmekten dolayı."

Lawrence, 2 Aralık'ta Yanbu'ya, Râbiğ'in yüz altmış kilometre kuzeyindeki köhne limana geri döndü. Yokluğunda Faysal, Hamra'dan

çekilmişti ve o gece yerel Cüheyne kabilesinden bir rehberle, şimdi limanın kuzeydoğusunda, bereketli Yanbu Vadisi'nde bulunan Faysal'ı bulmak için bütün gece at sırtında yol aldı.

Faysal'ın kabilesinin adamları iç kesimlerin uzağında değildi ve Lawrence onların kampına beklediğinden daha erken, gecenin ortasında vardı. Günlüğüne, "Yaklaştığımızda, palmiye ağaçlarının arasından yanan pek çok ateşin alevini ve dumanını gördük ve bütün vadi haykırışlar, silah sesleri ve develerin kükremeleriyle çınılıyordu," diye yazdı. "Hiç bu kadar fazla deveyi bir arada görmemişim ve karışıklık anlatılacak gibi değildi."<sup>21</sup> Lawrence rehberinin peşinde, erkek ve hayvan kalabalığının içinde kendine yol açarak ilerledi ve Faysal'ı vadinin ortasında bir halıda oturmuş, bir lambanın ışığında raporlar okur ve emirler yazarken buldu. İki adam tam selamlaşırken arkalarındaki devenin sırtındaki saman balyası yere düştü ve iki adam saman çığının içinde kayboldu. Kardeşi Zeyd'i Safra Vadisi'ne giren geçidi koruması için bıraktığı dağlarda olanları anlatan Faysal için bu olay, neredeyse mecaziydi. Zeyd'in gücü, Türklerin ilerlemesinin baskısı altında dağılmıştı. Lawrence onun adamlarının ya "Yanbu'ya doğru gecenin içinde çılgın gibi at süren" ya da ailelerini Türklerden korumak için evlerine giden "düzensiz bir kaçaklar çetesi" haline geldiğini yazacaktı.<sup>22</sup>

Türklerin Medine'den güneybatıya ilerlemesi ciddi bir haberdirdi çünkü bu, Faysal ve Ali'nin sırasıyla Yanbu ve Râbiğ'deki güçlerini fiilen birbirinden ayırıyordu. Faysal'la neredeyse şafak sökene kadar konuşan Lawrence, uyumaya çalıştıysa da olmadı. Bir saat sonra kalktı şöyle diyecekti: "O kadar soğuktu ki başka bir şey yapamadım."<sup>23</sup> Vadiye sis inmiş, Lawrence sırlıklam olmuştu ve Faysal'ın istihbaratı dağılan kabile üyelerine bağlı olduğu için Türklerin ilerleyişiyle ilgili acayip ve çelişkili haberler geliyordu. Harb ve Cüheyne'nin, Faysal'ın bel bağladığı iki kabilenin cesareti kırılmıştı; Lawrence kamplarının "paniğin çok uzağında olmadığını" gözlemlemişti.<sup>24</sup>

Faysal, gün doğumundan sonra, vadiden denize doğru ilerledi. Ertesi gün, Lawrence'a sıra dışı bir hediye verdi. Gelibolu'da Türkler

tarafından ele geçirilmiş bir İngiliz Lee-Enfield tüfeğiydi, üzerine oyulmuş altın harflerle Arapça şöyle yazıyordu: “Çanak kale savaşlarındaki ganimetimizden bir parça” ve sonra Osmanlılar tarafından Faysal’a verilmişti. Lawrence dipçiğine tarihi –4 Aralık 1916– kazıdı ve görünüşe göre savaş boyunca tüfeği omzundan indirmede.<sup>25</sup> Ancak sonrasında yazdığı raporların hiçbirinde tüfekten söz etmedi, belki de epeyce iğneleyici bir hediye olduğunun farkındaydı. Faysal, Lawrence’ın Arap kıyafetleri de giymesini istedi, ona altın işlemeli beyaz ipek entariler verdi: Mekke’deki teyzelerden birinin gönderdiği düğün kıyafetleriydi. Kızıl kahverengi, kahverengi ve mavi cübbeler giyen Bedevilerin arasında bunlarla Lawrence hiç de fark edilmez görünmüyordu; Lawrence’a kamptaki sürekli varlığını sorgulanamaz kılabacak bir konum vermeyi hedefliyorlardı.

Lawrence, Yanbu’ya dönmeden önce iki gün Faysal’ın yanında kaldı. 5 Kasım’da limana döndüğünde Hogarth’a, Faysal’ın durumuyla ilgili kötümser bir rapor yazdı; karamsarlığının üç gecede toplam üç saat uyumasından kaynaklanıp kaynaklanmadığını merak ediyordu. “Yine de,” diye itiraf etti, “işler kötü.”<sup>26</sup>

Faysal’ın kabileler koalisyonunun baskı altında olduğunu gösteren işaretler vardı. Lawrence, Cüheyne şeflerinin Faysal’ın, adamlarının akrabaları üzerindeki etkisini kısıkladığını ve Harb ve Cüheyne’nin birbirlerine saldırmamasından endişelendiğini bildirdi. Lawrence Faysal’ın hızla “kabilelerin reisine değil kabile reisine” dönüştüğünü söyledi, Wingate’in hemen asker gönderilmesi yönündeki kendi görüşünü güçlendirmek için kullandığı bir ifadeydi bu.<sup>27</sup> Lawrence, kabile üyelerinin artık dağılıyor olduğu gerçeğinin, “eski raporumda bütün savunma işinin yapılabileceğine güvendiğim Râbiğ kalkanının artık olmadığı” anlamına geldiğini dürüstçe itiraf ediyordu.<sup>28</sup> Artık Türklerin önünde, Ali’nin Lawrence’ın “zayıf” diyerek önemsemediği Râbiğ’deki gücü ve dağlardaki Harb kabilesinin ve Yanbu Vadisi’ndeki Faysal’ın ikmal hatlarına ve geri saflarına yönelik tehdidinden başka bir engel yoktu. Lawrence defterine, Faysal’ın Türklerin ilerlemesinin, tartışıkları iddialı fikirler üzerindeki etkisiyle ilgili umutsuz değer-

lendirmesini yazdı: “Türkler Mekke’ye saldırabilecek durumdayken G[üney] Suriye’ye gitmek olanaksız: K[uzeyi] terk eder ve Bişa ve Hüdeyl’le birlikte ölümüne savunmaya güneye gider”: Faysal’ın son çare olarak güvenebileceğini düşündüğü iki kabileye atıfta bulunuyordu.<sup>29</sup> Lawrence aralık başında Hogarth’a Faysal’ın “artık Râbiğ’de bir İngiliz gücü fikrine döndüğünü” bildirerek “Ben de bu görüşlerin etkili olduğunu görüyorum,” itirafında bulundu.<sup>30</sup>

Kötü haberler deniz kıyısındaki Lawrence’a ulaştı. Faysal’ın yanından ayrıldıktan bir gün sonra Türkler saldırmıştı. İngilizlerin sağladığı toplar Lawrence’a göre “muazzam gümbürtülü, kabile işi için harika” olsa da tüfeklerde nişan tertibatı ve etkili olmaları için gereken mesafe bulucu donanımlar yoktu ve onlarla birlikte gelen antik güllerin füyeleri küften nemlenmişti.<sup>31</sup> Sadece görünüşten ibaret topların arkadan gelen çarpışmada çok az etkisi oldu. Kabile üyeleri bozguna uğradı ve Faysal, Yanbu’ya kaçmak zorunda kaldı. Faysal, Abdülkerim’e Cüheyne kabilesindeki adamlarının neden çekildiğini sorunca, ondan adamlarının yorulup susadığı ve kahve yapmak istediği yanıtını aldı. Savaşın sonra Lawrence bu gerekçeye verdiği tepkiyi hatırladı: “Faysal’la katıla katıla güldük, sonra da kenti kurtarmak için neler yapılabileceğini görmeye gittik.”<sup>32</sup>

Eli kulağında Türk saldırısıyla karşı karşıya kalan Yanbu’daki Araplar, çılgın gibi kent savunmasını güçlendirmeye çalışıyordu. Savunmanın eş güdümünü sağlayan Herbert Garland, savaşın önce eskiden kalma Mısır aletlerini korumaya alan uzun boylu, alaycı bir metalbilimciydi. Savaş döneminde, tutucu bir bomba üreticisine dönüşmüştü. Binlerce “Garland havan topu” üretilmiş ve Gelibolu’ya gönderilmişti. Garland, Eylül 1916’da Bedevilere patlayıcı kullanmayı öğretmek üzere Hicaz’a gönderilmişti. Alaycı bir havayla, “Hicaz’ın çorak, sarp, çirkin dağları... Muhammed’in ya da daha az önemli herhangi bir kişinin burayı neden ziyaret etmesi gerektiğini gösterecek bariz bir cazibe sunmuyor,” yorumunda bulunarak öğrencilerine dair “Hicaz’daki bir hırsız, mesleğini sürdürmekte zorlandığı bu türden uzmanlar arasında bir sürü döküme sahiptir,”<sup>33</sup> şeklinde notlar aldı.

Ağır iş yapmayı kendilerine yakıştıramayan Bedeviler, Yanbu halkını toplayıp kentin önüne bir hendek kazdırdı. Garland kalede eski bir Türk topu buldu ama “ileriye doğru değil geriye doğru ateş etme eğiliminde olduğundan Türkleri korkutmalarına katkıda bulunması için savaşçı görüntüsüne güveniyorlardı.”<sup>34</sup> Kentin arka tarafında denizde, Boyle tarafından gönderilen beş geminin, gece projektörleriyle Yanbu ovasını taraması daha yararlı olmuştu. Türklerin Bedevi rehberlerinden biri daha sonra, projektörlerin yavaş taramalarının küçük limana saldırmak için geçmeleri gereken ovanın çıplak açıklığını ortaya çıkardığında Türklerin tereddüde düştüğünü itiraf etti.<sup>35</sup>

Lawrence, Cyril Wilson’ın Yanbu’da kendisini bekleyen tatsız mektubunu da buldu. Wilson, Wingate’in Lawrence’ın malzemelerin limana getirilmesi sürecini yönetmesi istediğini açıklıyordu; bu Lawrence’ın çok sıkıcı bulduğu bir görevdi çünkü o kendisini “öncelikle istihbarat subayı ya da Faysal’ın irtibat subayı” olarak görüyordu.<sup>36</sup> Lawrence bu işten sıyrılmaya çalıştı. Wilson’a, “Serdarın benim ‘ikmal sorununu’ denetlememden neyi kastediyor olabileceğini tam olarak anlayamadım,” yanıtını vererek, –epeyce çelişkili bir şekilde– ikmal işini Araplara bırakmanın daha iyi olacağını ve Garland’ın bu göreve daha uygun olduğunu savundu. Görüşünü vurgulamak için şunları ekledi, “şifrelemeye, şifre çözmeye ve yerel işlere o kadar fazla gömüldüm ki rapora... Faysal’ı ziyaretimle ilgili tek kelime bile yazmadım.”<sup>37</sup> Aslında bir gün önce Hogarth’ın iyiliği için durumun hassaslığını ayrıntılarıyla yazmıştı.

Wilson’a yazdığı mektupta Lawrence, artık Râbiğ’e dönmüş olan İngiliz uçaklarıyla Safra Vadisi’nde havadan acil keşif yapılmasını da istedi. Safra Vadisi, uçağın Râbiğ’e dönemeyeceği kadar uzaktı ve bölgenin keşfi ancak Lawrence, Yanbu’da çift kanatlı uçakların Râbiğ’e dönmeden önce yakıt alabilmeleri için geçici bir uçuş pisti ayarlamasıyla mümkün olabildi. Yine de Lawrence, Kraliyet Hava Kolordusu’nun kendisini devre dışı bırakmasına izin vermemekte kararlıydı. Günler sonra filonun başındaki Binbaşı Ross’a “Hava fotoğraflarının önemi örgütlü savaşta çok büyüktür ama bu sonuçlar işimize yaramaz,”



diyerek onu kızdırdı.<sup>38</sup> Uçağın Türklerin hareketleriyle ilgili o ana kadar eksik olan doğru ve güncel bilgileri sağlayabileceği göz önünde bulundurulduğunda, bu sert bir eleştiriydi. Albay Joyce, 9 Aralık'ta Râbiğ'den Wilson'a önceki gün Safra Vadisi'nde çekilmiş bir dizi fotoğraf gönderdi. Bunlar küçük bir Türk gücünün denizden otuz iki kilometre ve Yanbu'dan sadece yetmiş iki kilometre uzaktaki Bir Said'de bulunan kuyulara ulaştığını gösteriyordu. Joyce, Türklerin "Faysal'ı bitirmeye" karar vermiş gibi görüldüğünü düşündü.<sup>39</sup>

Pierce Joyce bir ay önce, görevleri kıyı gölünün yanındaki yeni İngiliz uçuş pistini korumak olan dört yüz elli Mısırlı askerden oluşan müfrezenin komutanı olarak Râbiğ'e gelmişti. Kaba saba, batı yakasından bir İrlandalı, bir doksanı aşan boyuyla "dev gibi adam" olan Joyce, Boer Savaşı'nda aldığı kötü bir yaranın sonucu olarak dimdik yürüyen profesyonel bir askerdi. Wingate tarafından Râbiğ'in en iyi nasıl savunulacağına karar vermekle görevlendirilmişti ve orada bulduklarını beğenmemişti. Cidde'deki Wilson'a, Arapların kazdığı siperlerin "sadece birer çizgi" olduğunu ve adamlarının battaniyelere sarınıp uyumak zorunda olduğunu yazdı çünkü "*Minerva* bize direkleri bulunmayan on çadır getirdi ve bu yüzden elbette işe yaramıyorlar."<sup>40</sup> Gece sık sık yağın şiddetli yağmur ve dolu yüzünden barınaksızlık ciddi bir sorundu: "Birisinin boğazına sarılmak istiyorum çünkü birisinin lanet olası umursamazlığı yüzünden sıkıntı çekiyoruz."

Joyce Türklerin Râbiğ'e ulaşması durumunda kendi Mısırlı askerlerine çok az güveniyordu. Brémond, Mısırlılara güveniyorlar mı, diye sorduğunda İngilizlerin her zaman biraz fazla çabuk "Evet" dediğini düşünüyordu.<sup>41</sup> Joyce, "küçük bok"<sup>42</sup> dediği Ali'nin ziyaret etmesine izin vermeyeceği kamptaki diğer Arap birliklerinden de memnun değildi. "Berbat savaşı güvenilmez müttefikler,"<sup>43</sup> diye şikâyet ediyordu, "birkaç Türk geldiğinde kar gibi erirler," ve "sözüm ona düzenli askerler o kadar entrikaya gömülmüş ki savaşıacakları ya da hangi tarafta olacakları şüpheli." Yaygın entrikalar Arapların sorunlarının en ortada olanıydı ama başkaları da vardı. Joyce, 1917

yılı Ocak ayının sonunda Ali'nin adamlarının arasındaki frengi salgınını tedavi etmek için on bin cıva hâpı getirtti.<sup>44</sup>

Daha sonraki uçuşlar Yanbu Vadisi'nde büyük bir Türk gücünün bulunduğunu ve diğer birliklerin Türklere, Faysal'ın Yanbu'daki birliklerini engelleme ve Râbiğ'le bağlantılarını kesme olanağı veren Bir Said'den, Yanbu Vadisi'yle Safra Vadisi'nin ortasındaki köyden güneye, ilerlediklerini ortaya çıkardı.<sup>45</sup> Storrs 13 Aralık'ta Yanbu'yu ziyaret ettiğinde, “karada tam bir panik” olduğunu ve Faysal'ın HMS *Hardinge*'e yerleştiğini bildirdi.<sup>46</sup> Garland yönetiminde Yanbu'da konuşlanmış Mısırlı askerler de gergindi. Ateş başladığında Arapların kaçma olasılığına karşı büyük bir düzenli güç olmadıkça “Bu kenti... savunamayız,” dediler Joyce'a.<sup>47</sup>

## DÖNÜM NOKTASI

*(Aralık 1916-Ocak 1917)*

“Râbiğ son birkaç haftadır tam bir problemdi ama ben katır gibi inatçıydım ve şimdiye kadar istediğimi elde etmeyi başardım,” diye yazdı Sir William Robertson, Murray’ye 1 Aralık’ta.<sup>1</sup> Çok erken konuşmuştu. Lawrence’ın görüşlerinin zayıflığı, Türklerin kıyıya yaklaştığı haberiyle kötü bir şekilde ortaya çıktı. Türklerin ilerlemesi ve Londra’daki siyasi kriz birleşip Hicaz’a güç gönderilmesi sorununu canlandırdı. 5 Aralık’ta, savaşı yönetme şekline duyulan güvenin azalmasının ardından Herbert Asquith, başbakanlık görevinden istifa etti ve Hindistan İşleri Bakanı Sir Austen Chamberlain, onun yerine geçen enerjik David Lloyd George’u hemen Râbiğ’e asker gönderilmesi konusunda sıkıştırdı.<sup>2</sup> Chamberlain danışmanlarına yazdığı özel bir notta, “Şerif’i kıskırtmak hoşuma gitmiyor dedi, “ama Lord Kitchener ve Mısır tarafından cesaretlendirildiği için başarısız olduğunu görme olasılığından daha fazla hoşlanmıyorum.”<sup>3</sup>

Chamberlain, Lloyd George’un düşüncelerini göz ardı edemeyeceği, siyasi ağırlığı olan bir adamdı. Robertson 11 Aralık’ta Lloyd George’un yeni oluşturulan Savaş Kabinesi’nin bir toplantısıyla ilgili Murray’yi bıkkınlıkla uyararak, “Râbiğ yine ele alındı,” dedi.<sup>4</sup> Hiçbir şey yapmıyormuş gibi görünmek istemeyen Savaş Kabinesi, Hüseyin’in yazılı olarak asker talep etmesi durumunda prensip olarak güç gönderilmesini ihtiyatla kabul etti. Dışişleri bakanlığı o gün Wingate’e, “Son çare olmasının dışında Hicaz’a asker göndermek

istemiyoruz ama Şerif'in mümkünse yok edilmekten kurtarılması gerekiyor. Râbig'in savunması için bir tugay yeterliyse Şerif'ten talep geldiğinde bu birlikleri Süveyş'ten sevk etmeniz için yetki veriyoruz... ama gücün yeterliliğinden ve su ve diğer ihtiyaçlarının karşılanacağından emin olmalısınız," dedi.<sup>5</sup>

Wingate, tesadüfen Hartum'da bir gece önce Cidde'de Wilson'a bir yardım talebi ileten Şerif'ten tam da böyle bir istek almıştı. Wingate 11 Aralık sabahı hemen dışişleri bakanlığına telgraf çekerek Hüseyin'in sonunda altı bin adam istediğini bildirdi. Wingate, Hüseyin'in Müslümanları tercih ettiğini ama bunun mümkün olmaması durumunda İngiliz askerlerine itirazının olmadığını belirtti.<sup>6</sup> Telgrafi, dışişleri bakanlığının sevkiyata izin veren mesajıyla çakışıyordu.

Öte yandan Hüseyin bir gecede fikrini değiştirdi. Medine'de yayımlanan Türk propaganda gazetesi *Hicaz*'da yer alan ve bölgeyi savaş sonrasında İngilizlere bırakma sözü verdiğini<sup>7</sup> ve görünüşte yerine geçirilen Ali Haydar'ın eline daha fazla koz vermek istemediğini ileri süren haberden etkilenmişti. Wingate, 12 Aralık'ta, öğleden sonra saat üçte Londra'dan daha önceki mesajının yok sayılmasını istemek zorunda kaldı, Hüseyin'in –sadece Müslümanlardan oluşan– bir gücün Süveyş ya da Sudan Limanı'nda hazır tutulmasını yeğlediğini açıkladı. Şerif'e kızgın olan Wingate, o gece Wilson'dan Hüseyin'i Türkler Mekke'yi yeniden ele geçirirse sorumluluğun kendisinde olduğunu kabul etmeye zorlamaya çalışmasını isteyen bir telgraf çekti.<sup>8</sup> Londra'dan Hüseyin'e, askerleri şimdi kabul etmezse bir daha asker gönderilmeyeceğiyle ilgili ultimatoom vermek için izin istedi ve bu talebi kabul edildi. Ancak Hüseyin böyle bir zorlamayı reddetti.

Storrs aynı gün Cidde'ye geldi. Neşesi yerindeydi, son yolculuğuna gramofon getirmeyi unutmamıştı ve bu kez geminin mutemedini Wagner'in harika gümbürtüsünün eşliğinde satrançta "çok fena" yenmişti.<sup>9</sup> Karaya çıkan Storrs, kentin dolambaçlı sokaklarından geçerek Hüseyin'in kaldığı ince uzun, beyaz boyalı saraya gitti. Dışarıda toplanan büyük ve gürültücü kalabalığı yarararak Hüseyin'le ilk kez görüşmek üzere Wilson'la birlikte içeri girdi.

Hüseyin, Storrs'un beklediğinden daha uzun boylu ve daha etkileyiciydi. Çok nadir şaşırın Storrs, Şerif'in "konuşmasında, davranışlarındaki sevecen, soylu basitlikle güçlenen büyüleyici bir içtenlik" bulunduğunu kaydetti.<sup>10</sup> Wilson ve Storrs, bir asetilen lambasının kızgın parıltısının altında Hüseyin'le gece geç saatlere kadar askerî durumu tartıştı. Wilson, Hüseyin'e Faysal'ın -Lawrence tarafından rapor edilen- isyanın üç hafta içinde çökeceği yönündeki son öngörüsünü aktardı.<sup>11</sup> Gel gör ki Şerif hırçın bir ruh halindeydi. Mart ayında yapmış olduğu biraz şüpheli talebine atıfta bulunarak Britanya'nın Suriye'ye çıkıp kendisini desteklemek için Hicaz Demiryolu'nu kesmeyi başaramadığı için Storrs'u suçladı. Genç diplomatın ceketinin yakasına yapışan Hüseyin, Storrs'a McMahon'ın mektuplarının önemini hatırlattı. "Benim davranışımın gerekçesi Yüksek Komiser," dedi, "ve onu gördüğüm anda böyle yakalayıp tanıklık yaptıracağım."<sup>12</sup> İngilizler Hüseyin'in mektuplaşmalara kendilerinden epeyce fazla güvendiğini anlamaya başladı. Üstelik bunu epeyce güçlü bir konumdan yapmıştı. Bir başka İngiliz yetkili, "Hüseyin'in, iki Türk tümeninin büyük bölümünün hareketlerini engelleyerek İngilizlere önemli hizmetlerde bulunduğunun farkına varacak kadar zeki" olduğunu ve eşit muamele görmese bile "sadece yardım isteyen bir ricacı"dan daha fazlasıymış gibi davranılmayı beklediğini yazmıştı.<sup>13</sup>

Ancak Hüseyin'in, Türklerin propaganda savaşını kazanmakta olduğunu fark etmesi onu Wilson'a Hintlilerin Mekke'de yarattığı sorunu itiraf etmeye götürdü. İngilizler, Hicaz'ın şimdi savaş esiri olan Türk Valisi Galip Paşa'nın, isyan patlamadan önce Mahmud Hasan'la görüştüğünü o zaman Afganistan'a gönderilmiş olan kutsal savaşa destek bildirisini imzaladığını zaten öğrenmişti.<sup>14</sup> Öte yandan Wilson, Hüseyin'den Hasan'ın tutuklanmasına izin vermesini istediğinde Şerif önce "yararlı bir şey yapması istendiğinde neredeyse her zaman yaptığı gibi karşı çıkmış, bu kadar muhterem bir adama bu kadar kötü davranmanın uygun olmadığını söylemişti."<sup>15</sup> Wilson, Hüseyin'e Hasan'ın onun katledilmesini desteklediğini sabırla açıkladığında Hüseyin hemen onun Mekke'den kovulmasını kabul

etti. Hasan 18 Aralık'ta tutuklandı, Cidde'ye gönderildi ve ertesi ayın başında Malta'ya sürgün edildi.<sup>16</sup> Hint hükümetini Hicaz'la daha yakından ilgilenmeye ikna etmekte etkili olan İpek Mektup Komplosu sonunda bozulmuştu.

İngilizlerin henüz bilmediği başka nedenlerden dolayı durum onların lehine geliyordu. Türk Harbiye Nazırı Enver Paşa, Hicaz'a bir sefer gücü göndermeyi planlıyordu ama Osmanlı hükümetinin Alman askerî başdanışmanı Otto Liman von Sanders'e göre, "Hristiyanların katılmasına izin verilmeyen bu seferin örgütlenmesi Türkler tarafından çok zor bulundu ve sonbaharda vazgeçildi."<sup>17</sup> İngilizlerin Ocak 1917'de Filistin'e saldırmasını beklediği için, Liman von Sanders, Suriye'de Cemal Paşa'yı bu saldırıyı püskürtmek için bütün kaynaklarını bir noktada toplamaya teşvik etti. Kutsal kente verilen dinsel önemi umursamayan Von Sanders, Medine'nin hiçbir stratejik öneminin bulunmadığına inanıyordu ve Cemal Paşa'ya, sürekli malzeme taleplerini "alışılmış Türk abartması" olarak reddettiği Fahri'yi unutmasını söyledi.<sup>18</sup>

Medine'ye gönderilen ikmal maddeleri azalmaya başlamıştı. Ali Haydar kentte ancak halka yetecek kadar yiyecek olduğundan ve ordunun yük hayvanlarının açlıktan öldüğünden yakınıyordu.<sup>19</sup> Kent dışında, Türkler cephe hattıyla Medine arasında dağlarda dolaşarak, hayvanlarını çaldıkları Harb kabilesinin düşmanlığını çekiyorlardı.<sup>20</sup> Harb kabilesi dağ geçitleri yoluyla seksen kilometreyi aşan Türk tedarik hatlarına giderek artan sıklıkta baskınlar yapıyordu; bir keresinde üç yüz deve ele geçirmişlerdi.<sup>21</sup>

Türkler, azalan kabile desteğini sağlam para olmadan güçlendirmekte zorlanıyordu. Cidde'ye gelen büyük miktarlardaki İngiliz altınıyla karşılaştırıldığında kâğıt paralarının alım gücü yoktu. 1917 başında Şerif'e altın para olarak yaklaşık bir milyon sterlin ödenmişti ve Hicaz'ın İngiliz madenî paralarıyla dolup taşıdığını anlatan hikâyeler vardı.<sup>22</sup> Kaptan Boyle bir Arap'ın adamlarından birine bir paket sigara kâğıdı karşılığında bir altın para verdiğini görmüştü... "Denizci şaşırsa da durumu idare etti," diye anımsıyordu ve "hemen

arkasından gemi mürettebatının yanlarında sigara kâğıdı bulunacak kadar şanslı olan diğer üyeleri de geldi.”<sup>23</sup>

Lawrence, bu, “Kabilelerin yaşadığı en kârlı zamandı,” diyordu.<sup>24</sup> Bedeviler anlaşılır bir şekilde, mümkün olduğu kadar uzun süre para alabilmek için iki tarafın da iyi niyetini sömürmeye kararlıydı. Bir şeyh belli ki Türklere muhbirlik yaparak para kazandığı çatışmanın uzaması için onlara Arapların aslında daha fazla desteğe sahip olduğunu söylemişti.<sup>25</sup> Türkler, sonuç olarak azımsanmayacak sayıda İngiliz, Mısır ve Cezayir askerinin çoktan Râbiğ’e konuşlandığına inanıyordu. Casuslardan Faysal’ın bir İngiliz danışmanı ile beraber hareket ettiğini öğrenmişlerdi.<sup>26</sup> Düşmanlarının iyi takviye edilmiş olduğunu da düşünüyor olabilirlerdi çünkü bir çaresizlik anında Wingate, Türklerin yakalaması umuduyla Râbiğ’e dikenli tel gönderdiğini bildiren *şifrelenmemiş* bir telgraf çekmişti.<sup>27</sup>

İngilizler de karşılarındaki güçlerin olduğundan daha yüksek kalibreli olduğuna inanmaya teşvik edilmişti. Medine’den resim farklı görünüyordu. Faysal ve Lawrence’ın çok korktuğu Türk gücü –bir deve birliği– Ali Haydar’a göre “yiyecek ve para sıkıntısı içindeydi” ve sonunda gıdasızlık ve hastalık yüzünden geri dönmek zorunda kalmıştı.<sup>28</sup> Fahri, aralık sonunda Hamra ve Yanbu Vadisi’ndeki ön cephe birliklerini teftiş etti. Durumlarından ve Yanbu açıklarından havalanan İngiliz deniz uçaklarının bombardımanına karşı savunmasız olmalarından kaygılanarak 23 Aralık’ta adamlarının Medine çevresindeki mevzilere çekilmesini emretti.<sup>29</sup>

Türk emirlerinin değiştiği hemen anlaşılmadı çünkü Yanbu Vadisi’ndeki Türklere önce güneye, Râbiğ’e doğru ilerlemeleri emredilmişti. Albay Joyce oradan düşmanın “yavaş yavaş ve düzenli bir şekilde geldiğine” inandığını bildirdi.<sup>30</sup> Faysal’la Lawrence 27 Aralık’ta Yanbu açıklarında Wilson’la görüştüklerinde sadece Türklerin Yanbu Vadisi’nden çekildiğini biliyordu. Wilson, Cidde’den gelirken Râbiğ’den geçmişti ve Joyce’un köye yönelik Türk saldırısını savuşturma olasılıklarıyla ilgili kötümser değerlendirmesinden haberdar olmalıydı. Faysal demiryolunu –Türklerin tedarik hattını– saldırıya

karşı korumasız bırakarak Râbiğ üzerindeki baskıyı güneye doğru azaltmak için El Vecih'e, Yanbu'nun iki yüz doksan kilometre kuzeyindeki küçük limana saldırma olasılığını gündeme getirdiğinde, Wilson bunu beklenmedik bir şekilde kabul etti. İngilizler üç ay önce aynı plan üzerinde düşünmüş ve planı rafa kaldırmıştı çünkü Râbiğ'deki durumun kıyıya çıkma riskini göze almak için çok belirsiz olduğunu düşünmüşlerdi. Faysal şimdi riski göze almanın tam zamanı olduğuna inanıyordu. Wingate'in Şerif'e askerleri kabul ettirmek için baskı yapma çabalarının yanlışı olduğuna inancı giderek artan Wilson, ona yardıma istekliydi. Faysal kuzeye yürürken Türklerin ilerlemesini engellemek için Râbiğ açıklarına mümkün olduğu kadar fazla deniz desteği yığmayı önerdi. Bir sonraki aysız gecenin ertesi günü El Vecih'e saldırma kararı verildi. Bundan dolayı saldırı 23 Ocak'a alındı.

Faysal'la Lawrence, o öğleden sonra, amacı El Vecih yolunda geçecekleri bölgeye güçlerini göstermek olan bir yürüyüşü planlamaya başladı. Faysal daha sonra Ais Vadisi'ne, Yanbu'nun yüz otuz kilometre kuzeyinde, demiryoluna doğru uzanan bu iç vadiye gitmek üzere kıyından ayrıldı, orada haftalar önce iç kesimlerden Medine'ye giden yolla Mekke'den ayrılan kardeşi Abdullah'la buluşmayı umuyordu. Abdullah yola çıkmak için acele etmiyordu çünkü çoğunluğu Uteybe kabilesi üyelerinden oluşan birliğinin, kardeşi Ali'nin Harb birliğiyle çatışmaya girmesinden kaygılanıyordu.<sup>31</sup> Faysal şimdi kardeşine planlarıyla ilgili bilgi vermek istiyordu.

3 Ocak'ta Lawrence, Türklerin Safra Vadisi'ni boşaltıp boşaltmadığını saptamak üzere Harb kabilesi üyelerinden oluşan küçük bir grupla birlikte yola çıktı. Cebel Difran'ın, Hamra yoluna bakan dağın tehlikeli oynak zemininden tepesine tırmanarak ertesi sabah aşağılardaki Türk çadırlarını gördüler. Kamp alanındaki birkaç el silah atışı, Türk garnizonunu ayaklandırdı; sayıca az olduklarını gören Lawrence, adamları Yanbu'ya dönmek üzere vadiden aşağı indirdi, orada iki Türk askerini gafil avladılar. "Üstleri başları dökülüyordu, ilk sabah görevlerinde rahatları kaçmıştı," diye kıs kıs gülmüştü Lawrence sonradan.<sup>32</sup> Bu, Hicaz'da düşmanla ilk karşılaşmasıydı ve yüreklen-



mişti: “Bir İngiliz sokak serserisi hariç gördüğüm en perişan adamları ve hemen teslim oldular.”<sup>33</sup> Fiziksel durumları ve sorguda Osmanlı güçlerini pençesine alan hastalıkla ilgili anlattıkları Lawrence’ı kuzeye doğru ilerleme planlarının yeniden canlandırılabilmesine açıkça ikna etti. 5 Ocak’ta Arap Bürosu’ndan Suriye ve Mezopotamya’yı içeren dört harita istedi.<sup>34</sup> Bu önemli bir talepti.

Arapların durumundaki düzelmeye rağmen 5 Ocak’ta Hüseyin’in adamlarından biri Wilson’ı arayarak, tuhaf bir şekilde, Şerif’in Wingate’in böyle bir hareket tarzını tavsiye etmesi durumunda asker kabul edeceğini belirtti. Bu yaklaşımı aktardığında Wingate, haberin üzerine atladı. Kahire’ye yeni yüksek komiser olarak atanan ve görevi McMahon’dan henüz devralan Wingate, ertesi gün dışişleri bakanlığına Hüseyin’den yardım için “resmî talep”<sup>35</sup> geldiğini ve Râbiğ’e asker göndereceğini bildirdi.

Murray bu beklenmedik gelişme karşısında şaşırmıştı. Aynı gün Wingate’e, “Mektubunuzun ve Şerif’in telgrafının benim için ne kadar büyük bir darbe olduğunu söylememe gerek yok,” diye yazdı, onu açıkça Hüseyin’i “öyle ya da böyle onun yardımını kabul etmeye zorunlu hissettirmekle” suçladı.<sup>36</sup> Sina’nın doğu kıyısındaki güçleri –bu güçlerin yetersiz olduğu görüşündeydi– Türkleri Filistin’e geri göndermeyi amaçlayan bir saldırı başlatmak üzereydi. Murray, Hicaz’a birlik konuşlandırmakla ilgili olarak, “Bu benim operasyonlarımı tümüyle durdurmasa da ciddi şekilde aksatır,” dedi. Wingate yine de ısrar etti. “Râbiğ Komutanlığı’na” “Ne pahasına olursa olsun Şerif’in korunması ve Mekke’nin güvenliğinin sağlanması” talimatı veren emirler yazıldı.<sup>37</sup> Öte yandan büyük ölçüde Wilson’ın beklenmedik müdahalesi sonucu bu emir verilmedi.

Wingate’in dışişleri bakanlığına dediklerini duyan Wilson, Arap Bürosu’yla temas kurdu. “Şerif’in kolayca reddedebileceği bir Arap hükümet yetkilisinin telefon mesajına dayanarak İngiliz askerlerinin Hicaz’a gönderilmesinin çok tehlikeli olduğunu düşünüyorum,” demeye cüret etti: “Bu karardan çok üzgünüm.” Wilson birlikler gönderile-

cekse Hüseyin'e, gelişlerine zemin hazırlamak için ne kadar zamana gerek duyduğunun sorulması gerektiğini savundu.<sup>38</sup>

Wingate, Wilson'ın görüşünü gizlemeye çalıştı ama Arap Bürosu'nda asker gönderilmesine şiddetle karşı çıkan Hogarth, Wilson'ın fikirlerinin Londra'ya aktarılmasını sağladı, Wingate'in askerleri Şerif'in istediği iddiasının ardındaki gerçeği ortaya çıkardı. Hindistan Ofisi'ndeki üst düzey danışman Arthur Hirtzel, Wingate'i eleştiriyordu. "Majestelerinin hükümeti bu çok önemli konuyla ilgili olarak Sir Reginald Wingate'ten iyi hizmet alamadı," yorumunda bulunarak tutanaklar için şöyle açıklıyordu, "ama Sir Archibald Murray, savaş bakanlığından onay almadan hareket etmeme konusunda yeterince inatçı olmasaydı Majestelerinin hükümeti bu 'resmî başvuru'nun bütün sorumluluğun bize atıldığı bir telefon mesajından başka bir şey olmadığını öğrenemeyecektik."<sup>39</sup> Bu olayın zaten hırpaladığı Wingate, 12 Ocak'ta Wilson'ın Şerif'ten "şu anda Hicaz'a İngiliz askerleri konuşlandırmamızı istemediği anlamına gelen" bir mektup aldığını kabul etti.<sup>40</sup>

Murray şimdi Wingate'in kendini aşırı zorladığı gerçeğinden yararlanıyordu. "Hicaz'da işler çok iyi gidiyor gibi görünüyor," dedi Yüksek Komiser'e, tugayı Râbiğ için hazır tutmaya yönelik bir neden görmüyordu, Sina'daki yaklaşan saldırısında daha yararlı olabilirlerdi.<sup>41</sup> Konuşlandırılacak asker olmayınca, Wingate kabullenmek zorunda kaldı. 24 Ocak'ta yeni Dışişleri Bakanı Arthur Balfour'a yazdı, konuyu kapatmaya çalışıyordu. Türklerin Medine çevresinde sıkıştırılması iyi haber olsa da Mekke'ye doğru ilerlemeleri tehdidinin nihai olarak ortadan kaldırılmasının Britanya'nın "Türk demiryolunun Hicaz'la bağlantısının kalıcı olarak imhasına yardım etme" yeteneğine bağlı olduğunu söyledi. Wingate, "Bütün gayretlerimizin artık bu amaca yönlendirilmesi gerekiyor," dedi.<sup>42</sup>

Birlikler üzerine yürütülen bir tartışma sırasında Lawrence, Faysal'ın desteğinin gücünü göstereceğini, daha fazla kabile üyesini kendi tarafına çekeceğini ve belki de El Vecih'i savaşımadan teslim olmaya

zorlayacağını umduğu, kıyıda El Vecih'e yürüyüşün hazırlıklarını yapıyordu. 17 Ocak'ta, Boyle ve Charles Vickery'yle birlikte Faysal'la görüşüp taktiklere son şeklini vermek için Yanbu'nun yüz altmış kilometre yukarısındaki Umm Lajj'a geldi. Binbaşı Vickery, Wingate'in Araplara demiryolunun yok edilmesiyle ilgili tavsiyelerde bulunmaları için çağırdığı düzenli subaylardan oluşan küçük misyonun ilkiydi. On altı yıllık deneyimi olan profesyonel asker operasyonun karışıklığına yönelik küçümsemesini gizlemek için bir çaba göstermedi, bunu Lawrence'la Garland gibi amatörlerin o ana kadar oynadığı yetersiz role bağlamıştı. Öte yandan işi profesyoneller devralmak üzereydi: Bu toplantı Lawrence'ın yetkilerini misyonun bir başka üyesi Albay Stewart Newcombe'a teslim edip Kahire'ye dönmeden önceki son görevi olacaktı. "Keşke Mısır'a dönmeseydim," diye bitirmişti annesine önceki akşam yazdığı mektubu. "Yine de benim için bir değişiklik oldu."<sup>43</sup>

Boyle, Vickery ve Lawrence, Faysal'ın kampına gitmek üzere yola çıktı ve tam öğle yemeği zamanında vardı. "Yağlı bir yahniydi," diye hatırlıyordu Boyle, "et parçalarını parmaklarımızla aldık. Faysal bana en iyi lokmaları verdi ve bunun esas konuğa bir lütuf demek olduğunu anladığımdan kendimi yemeye zorunlu hissettim."<sup>44</sup> Deve sırtında yolculuk etmekten Boyle'un her yanı ağrıyordu – "Deveye çocukken hayvanat bahçesinde ve turist olarak piramitlere gittiğimde binmiştim sadece" – ve etrafa dağılmış, güneşin altında pişen insan dışkılarından yükselen pis kokular iştahını kaçıırıyordu. Vickery de aynı şekilde rahatsız olmuştu. Boyle anılarında, "Durumu büyük bir viski matarası çıkararak kurtardı, bu Lawrence'a kaşlarını çattıran ama Faysal'ı güldüren bir işlemdi ve mataranın içeriği memnuniyetle karşılandı," diye yazmıştı.<sup>45</sup> Viskiye içmeyen Lawrence, Vickery'nin hareketini Müslüman topluluğu göz önünde bulundurarak "densizlik" olarak niteleyip eleştirdi ve bunu Sudan'da geçirdiği, "bazı İngilizlerin ince taraflarını körleştiren" yıllara bağladı.<sup>46</sup>

Faysal, öğle yemeğinden sonra Vickery'nin Umm Lajj açıklarındaki El Hasan Adası'ndan birkaç yüz Bedevi'den oluşan bir güç toparlamasını ve oradan gemiyle El Vecih açıklarına gelip kendisi güneyden

oraya ulaşana kadar orada beklemesini önerdi. Soru, ordusunun yüz altmış kilometrelik yolculuğu ne kadar sürede tamamlayabileceği idi.

Umm Lajj'la El Vecih arasındaki kıyı düzlüğü alçak tepelerle doğuya uzanıyor ve batıda Kızıldeniz'in mavi şeridiyle birleşiyordu; burası o zaman da bugün olduğu gibi boş bir yerdi. Tekdüzelikliğini sadece yer yer birkaç bodur, yassı tepeli ağaç bozuyordu, dalları sıcak rüzgârla kavrulmuşcasına kıvrık ve siyahtı. İkişer ikişer develere binecek neredeyse altı bin kişilik bir gücün ve yaya ilerleyecek beş bin adamın yolda yeterince su bulabileceği şüpheliydi. Karar, El Vecih yolunun üçte ikisi aşıldıktan sonra varılan Ebu Zuraybat'taki kuyuların dolu olup olmamasına bağlıydı ama şiddetli yağmur Araplara yol boyunca gölcükler olabileceğini düşündürüyor, kuyuların önemini azaltıyordu.<sup>47</sup> Yoksa güç, hayatta kalabilmek için daha yavaş ilerlemek zorunda kalacak, saldırı tarihini kaçıracaktı. Faysal riski göze almaya karar verdi. Boyle önlem olarak El Vecih'in biraz güneyinde, Habban'daki bir noktaya yirmi ton su bırakmayı kabul etti, Faysal'ın güçlerinin 22 Ocak'ta, El Vecih'e yönelik saldırıdan bir gün önce oraya ulaşması gerekiyordu. İngilizler Brémond'a saldırı planlarıyla ilgili uyarıda bulunmamaya karar verdi.<sup>48</sup>

Öte yandan Newcombe gecikti ve Lawrence'ın operasyondan ayrılması ertelendi. Faysal ertesi sabah erkenden El Vecih'e gitmek üzere yola çıkmayı hedeflediğinden Lawrence, görevi devretmesinin mümkün olmayacağını neşyle fark etti. Vickery'yi etkileyemediğinin farkında olsa da Newcombe'u kendi tarafına çekme fırsatını kullanmaya karar verdi. Savaştan önce Newcombe'la birlikte Doğu Sina'da inceleme yapmıştı ve o gece eski çalışma arkadaşına mektup yazdı. "Bu gösteri muhteşem: Bizi daha fazla eğlendirecek, Türkleri daha fazla kızdıracak ve öfkeli edenecek başka bir şeyi hayal bile edemezsin. Arapları basit yaşatırsak kolayca kazanırız... onlara fazla lüks şeyler vermek sadece bu gösteriyi mahvetmeye yarar ve gerilla bunu yapıyor," dedi coşkuyla yaklaşımına yönelik eleştiriyi etkisizleştirmeden önce.

Vickery, tuhaf bir şekilde burada henüz hiçbir şey yapılmadığını düşünüyordu. Bu doğru değil! İlk başta geri planda kalarak ve

onları hırpalamadan önce liderlerle arkadaş olarak yolunu çok daha kolay bulmaz mısın?.. Sonuçta bu bir Arap savaşı ve biz sadece malzeme katkısında bulunuyoruz; Arapların bildiğini okumaya ve işleri istedikleri gibi yürütmeye hakkı var. Biz sadece misafiriz.<sup>49</sup>

Ertesi sabah Faysal'ın birliği El Vecih'e doğru yola çıktı; iki kola ayrılmış, sırayla birbirlerine şarkılar söylüyorlardı. Yola çıktıktan kısa bir süre sonra gelen Newcombe onlara yetişmişti ama Lawrence'ı kıyıya geri göndermedi, ertesi hafta onunla birlikte yolculuk etmeyi yeğlemişti. Lawrence günler önce, birliği Yanbu'dan ayrılırken Arapların yürüyüş tarzı, "Fazlasıyla görkemli ve barbarcaydı," diye yazdı. Lawrence, Faysal'ın arkasından geliyordu, kendisine verilen beyaz düğün kıyafetlerini giymiş, kırmızı kefiyeyi takmıştı. Lawrence'ın yanında, yine kırmızı kefiyesiyle Faysal'ın kuzeni Şerraf vardı, kınayla boyanmış cübbeyle bir Cüheyne'ye özgü siyah pelerin giyiyordu.

Arkamızda yaldızlı başakları olan soluk kırmızı üç ipek bayrak, onların da arkasında marş çalan davulcular ve daha da geride yine korumaların güçlü bin iki yüz devesinden oluşan vahşi kalabalığı geliyordu, birbirlerine hareket edebilecek kadar yakındılar, adamlar her çeşit, rengârenk giysiler giymişti ve develer de süslü koşum takımlarıyla neredeyse onlar kadar göz kamaştırıcı görünüyordu ve bütün o kalabalık Faysal ve ailesinin şerefine boğazını yırtarcasına bir savaş türküsü söylüyordu.<sup>50</sup>

Faysal'ın öngördüğü gibi, bu kadar kalabalıkta yürümek Bedeviler için çok büyük bir değişiklikti, onlar daha çok nadiren on iki kişiyi aşan gruplar halinde baskınlar yapmaya alışık. Cüheyne'nin liderlerinden Abdülkerim, bir gece mola sırasında çadırından aşağıdaki yüzlerce kamp ateşine bakıp biraz hüzünle, "Artık Araplar değiliz, bir ulus olduk," demişti. Bir başka kabile üyesi huşu içinde bağırıyordu: "Bu bir ordu değil, El Vecih'e yürüyen bir toplumdur."<sup>51</sup>

## EL VECİH VE SONRASI

(Ocak-Şubat 1917)

*Hardinge*, 22 Ocak'ta daha önce üzerinde anlaşıldığı gibi acil su kaynağıyla Habban'a ulaştığında, Faysal'ın Araplarından bir iz yoktu. Aysız gece, İngilizlerin sekiz yüz kişilik olduğu söylenen Türk garnizonu tarafından fark edilmeden kıyıya çıkabilmesi için en iyi fırsatı sunuyordu ve Wemyss ne olursa olsun El Vecih'e ilerlemeye karar verdi. Yüz altmış kilometre güneydeki El Hasan Adası'ndan toplanan dört yüz Arap'ı mümkün olduğu kadar çabuk karaya çıkarmak için sabırsızlanıyordu. Türk garnizonu önce teslim olmazsa Arapların savaşıma istekliliğine pek güveni olmadığı için *Hardinge*'in denizcilerinden ve ateşçilerinden Vickery komutasında bir çıkarma birliği oluşturmuştu.<sup>1</sup>

23 Ocak'ta zifiri karanlık gece yerini şafak sisine bıraktı. "Küçük filomuz muharebe mevzisi almak üzere gri hayaletler gibi yavaşça kuzeye doğru süzülüyordu," diye hatırlıyordu Vickery'nin sağ kolu Norman Bray.<sup>2</sup>

Vickery, Faysal'ın aynı anda güneyden yaklaşacağı varsayımıyla planlanmış olan El Vecih'in kuzey tarafına çıkarmayı gerçekleştirmeye karar verdi. O sabah saat yediden hemen sonra zincir şakırtıları sessizliği bozdu; *Hardinge* demir atıyor, Cüheyne kabilesinin nemli ve kokulu deve tüyü pelerinlerine bürünmüş adamlarıyla dolu çıkarma botları sarsılarak cam gibi durgun denize indiriliyor ve göze görünmeden kürekleriyle kıyıya süzülüyordu.

El Vecih bugün küçük bir havaalanı bulunan, 1917'dekinden daha büyük bir kenttir. Wemyss'in Ocak 1917'deki o serin sabahta saldırmaya karar verdiği surlarla çevirili küçük limandan geriye kalanlar, bir zamanlar güzel olan birkaç tüccarın eviyle kısa, kalın minareli camiden ibarettir. Burada yabancılara pek rastlanmıyor ve yakaladığım birkaç düşmanca bakıştan anladığım kadarıyla, özellikle hoş karşılanmıyorlar. Belediye meclisi, aşağıdaki kumsalın üzerine taşlaşmış bir dalgakıran gibi eğilmiş tuhaf bir mercan platosunun kenarındaki kıyı boyunca zevksizce boyanmış banklar serpiştirmiş; Mart 2005'te oradan geçerken hepsi de boştu.

Doksan yıl önce kumsaldan bu platonun ufalanıp dağılan tepesine tırmanan Bray, sisin dağılmış olduğunu gördü. Güneyde, El Vecih'in 1917'de genelde platonun sarp kayalığıyla kıyı şeridi arasında sıkışmış olan beyaz boyalı evlerinin bazılarının tepeleri görünüyordu. "Çoğu zaman Arapların nasıl savaştığını merak ediyorduk," diyordu sonradan: "Şimdi gözlemlenen sonuç çok ilginçti."<sup>3</sup> Arapların çoğu daha fazla ilerlemeyi reddetti ama yaklaşık yüz kişilik küçük bir grup "çok hızlı adımlarla" dosdoğru Türklerin üzerine doğru gidiyordu. Türkler yaklaşık bin metre uzaktan ateş etmeye başladığında, Cüheyne umursamadı: "Sanki" dedi Bray inanamayarak, "yürüyüşe çıkmışlardı." Araplar sonunda Türklere otuz metre kala durdu ve karşı ateş açtı. "Türkler yere düştüğünde en ufak bir heyecan ya da memnuniyet göstermeksizin sadece '*mejit*' diyorlardı, Arapça 'ölü' demekti bu." Türk savunmasını aşan ve kendi ölümlerini ovada bırakan kabile üyeleri, El Vecih'in içlerinde kayboldu.

Bray, *Hardinge*'in kabile üyelerine yardım etmek için neler yapabileceğine bakmak üzere kıyıya döndü. Gemilerle kıyı arasındaki mesafe o kadar azdı ki İngiliz gemilerinden ateşlenen top mermileri kentin önündeki ya da arkasındaki kayalıklardan tiz bir sesle sekiyor, arkadaki tepelerde patlıyordu. Deniz birliği karaya çıkmıştı ama karada sudan çıkmış balık gibiydiler.

"Ne yapmamızı tavsiye ediyorsunuz?" diye sordu liderleri, Bray'e.

“Yani, burada komuta sizde, bende değil,” diye yanıtladı Bray sertçe.

“Evet, evet, biliyorum. Ama benim yerimde olsanız ne yapardınız?”<sup>4</sup>

Arapların arkasından El Vecih’e giren Bray bir kargaşayla karşılaştı. “Ölümler hâlâ yerlerde yatıyordu, evler çatısından döşemesine kadar yağmalanmıştı, kâğıtlar her yerdeydi, gizli hazineleri bulmak için sandıklarla dolaplar kırılıp dökülmüş, şilteler bile parçalanmıştı.<sup>5</sup> Kapok elyafları sokaklarda uçuşuyordu. Araplar evden eve koşturuyor, ateş ediyor, talan ediyor, “Yaka yıka kentin içlerine doğru ilerliyorlardı.”<sup>6</sup> O günün sonunda, kalan Türkler El Vecih’in güney ucundaki birkaç evle camiye sığınmıştı.

Ertesi sabah Araplar, Türk tutsaklardan birini elinde beyaz bayrakla yoldaşlarını teslim olmaya ikna etmeye gönderdi. Bundan sonra tam olarak ne yaşandığı net değil. Bray resmî raporunda bir direnişten söz etmiyor, sadece Vickery’nin beyaz bir bayrağın altında artık boşalmış olan kente girdiğini anlatıyordu. Öte yandan anılarında, ancak Boyle’un denizdeki *Fox*’tan camiyi topa tutmaya karar vermesiyle son bulan ateşli bir savunmayı betimliyordu: “Duvarda dev bir delik açıldı ve on beş çok şaşkın, toza bulanmış, pislik içinde adam sendeleyerek teslim olmak üzere silahsız dışarı çıktı.”<sup>7</sup> Bu daha sonraki hikâye, kuşkusuz olayın heyecanını abartsa da Faysal’ın sonradan Boyle’u kente zarar verdiği için eleştirmiş olması, Bray’in o zaman kabul ettiğinden daha fazla güç kullanıldığını işaret ediyor. 24 Ocak günü öğlen saatlerinde, İngilizler kentin denetimini ele geçirdi. Bir adam kaybetmişlerdi. Deniz bombardımanını yöneten deniz uçaklarından birinin gözcüsü Stewart bir kurşunla vurulup öldüğünde, pilot mahalinde öne doğru eğilmiş telsiz mesajı gönderiyordu. O akşam naaşı denizde yakıldı.

Faysal ertesi gün on binden fazla adamdan oluşan kuvvetiyle birlikte geldi. Deniz kıyısındaki çakıllı düzlükte yavaş ilerlenebiliyordu ve Habban’a 24 Ocak’ta, planlanandan iki gün sonra, El Vecih saldırısı ikinci gününe girdiğinde ulaştı. Başarısızlığının üzüntüsüyle Faysal adamlarını temizlik operasyonuna gönderdi ama çok geç kalmıştı.



Lawrence, El Vecih'e geldiğinde bu gecikmenin siyasi sonuçlarının ağır olduğunu fark etti. Faysal'ın bir hafta önce yaklaşan saldırıyla ilgili uyarısına rağmen kentte kalan halk, Bedevilerle İngilizlerin şehirlerine yaptıklarının karşısında kızgındı. Lawrence'ın "duvarlarda kocaman delikler açmış" diye kaydettiği bombardımanda, Mısır'la yaptıkları ticaret için büyük önem taşıyan yelkenlilerinin hepsi yok olmuştu.<sup>8</sup> Dahası Arapların verdiği yirmi civarındaki kayıp, Vickery ya da Bray için –her ikisi de Fransa'daki savaşı görmüştü– ihmal edilebilir olsa da Lawrence açısından gereksizdi: "İsyancılarımız askerler gibi malzeme değildi, bizim liderliğimize güvenen dostlarımızdı, ülkenin komutası bizde değildi, davet üzerine buradaydık ve adamlarımız gönüllülerdi, bireylerdi, yöre insanlarıydı, akrabalar, yani bir ölüm ordudaki pek çok kişiyi üzüyordu."<sup>9</sup>

27 Ocak'ta, iki gün boyunca El Vecih'teki dükkanların boşaltılmasını denetleyen Lawrence, Wilson'la birlikte bundan sonra neler yapılacağına karar vermek üzere Kahire'ye döndü. Newcombe'a yazdığı mektubun gösterdiği gibi, Vickery'nin kendisini yetersiz bulmasından kaygılanıyordu ve onun operasyonla ilgili kaçınılmaz bir şekilde yazacağı raporda savunmasız olmaktan korkuyor olabiliirdi. Lawrence, muhtemelen korkusunu Faysal'la paylaşmış ve o da hemen babasına yazdığı mektupta kaygısını dile getirerek, "Lawrence Kahire'ye geri dönmemeli çünkü bize çok büyük yardımları oldu," demişti. Şerif mektubu Wilson'a gösterdi, o da karşılık olarak Lawrence'ın kalmasına izin verilmesi talebini Clayton'a bildirdi.<sup>10</sup>

Lawrence haklıydı: Vickery kırıcıydı. "Kuzeye doğru, kıyı şeridine paralel ve otuz beş kilometrelik bölümünde sadece dört günlük bir yürüyüşe kalkışmış olmasına rağmen Faysal'ın ordusunun büyük bir bölümü yolunu kaybetti ve randevuya iki gün geç geldi," diye eleştiriyordu Vickery.<sup>11</sup> Bray –yıllar sonra hiçbir zaman Lawrence'ın sahip olduğu şan ve şöhreti yakalayamamış olmasına üzülyordu– "Gerekçe 'susuzluk' olarak gösterildi ama beş yüz adamın El Vecih'e ilerlemesini durduracak hiçbir şey yoktu," diye yazacaktı; bunun "hem Faysal'ın liderliğinin ve daha fazla İngiliz danışmanın kusuru olan"

bir başarısızlık olduğuna inanıyordu.<sup>12</sup> Lawrence gerçek nedeni savaş sonrasına kadar itiraf etmedi. El Vecih'e doğru yola çıktıktan bir gün sonra Faysal, kardeşi Abdullah'ın demiryolu yakınlarında bir Türk birliğini pusuya düşürdüğü, komutanını yakaladığı ve ağır silahlarıyla önemli miktarda paraya ele geçirdiği haberini almıştı. Araplar durup bu büyük darbeyi coşkuyla kutlamış ve bu nedenle gecikmişlerdi.

Lawrence Kahire'ye döndüğünde, birkaç gün boyunca –Arap Bürosu'nun bölgeyle ilgili başlangıç aşamasındaki rehber kitabı– *Hicaz Rehberi*'nin taslağının düzeltmelerine yardım etti ve öfkeyle kabilelerin durumu ve El Vecih saldırısıyla ilgili izlenimlerini yazdı. Hogarth, Storrs ve Wingate'le görüşmelerinde, Faysal'ın yürüyüşünün sağladığı yararları vurguladı: İsyan haberleri ve Faysal'ın gücünün büyüklüğü kuzeye, Suriye'ye kadar yayılmaya başlamıştı. Tevfik el Mecali, ailenin 1910'da Suriye'nin El Kerak kentinde Osmanlı yönetimine karşı patlak veren şiddetli bir ayaklanmaya katılmış olan üyesi, bugünlerde Hüseyin'le temas kuran kişilerden birisiydi. Faysal'ın El Vecih'e vardığı gün, Beli kabilesinin liderleri ona bağlılıklarını sunmak üzere güneye gelmişti. Hicaz Demiryolu'nun doğusundaki Ayda, Fukara ve Evlad Süleyman kabileleri de kısa süre sonra El Vecih'te Faysal'a katılacaktı.<sup>13</sup> Üçü de, Kuzey Arabistan'ın egemen kabilesi Aniza'nın uydularıydı. Onların gelişi en büyük Aniza alt kabilesinin önde gelen şeyhi Nuri Şaalan'ın da isyana katılabileceği umutlarını artırmıştı. Yetmişlerindeki Şaalan, Lawrence'ın sözleriyle “Çok hoş bir insan değildi,”<sup>14</sup> kabilesinin yönetimini ele geçirmek için iki erkek kardeşini öldürmüştü. Ancak savaştan önce Türkler tarafından hapse atılmıştı ve yakın arkadaşlarından biri, Hüseyin'in isyan kararını hızlandıran Mayıs 1916 idamlarında asılmıştı ve Lawrence “satın alınmaya değer” olduğunu düşünüyordu.<sup>15</sup> Öte yandan Suriye'deki yaygın kıtlık yüzünden Faysal, 1916 sonunda Şaalan'la temas kurduğunda, yaşlı kabile reisi tahıl bulmalarının Türklerin insafına kaldığını söylemişti. Şaalan'ın kışkırtıcı yanıtı, “Yiyecek ve silah yokluğundan başka hiçbir şey size katılmamızı engelleyemez,” olmuştu.<sup>16</sup>

Clayton'la Lawrence kısa bir süre için Nuri Şaalan'ın Akabe'nin yaklaşık dört yüz seksen kilometre doğusundaki Cevf'teki evine havadan malzeme atmayı düşündü. Yeni kurulan Kraliyet Hava Kolorosu'nun bölge komutanı tarafından da cesaretlendirildiler; komutan "bir motor arızası gibi bir aksiliğin engellememesi... koşuluyla" bu müthiş planın başarılı olmaması için bir neden görmüyordu<sup>17</sup> ama Cevf çok uzaktı ve sonunda plandan vazgeçildi. Clayton ve Lawrence, Şaalan'ın Faysal'ı desteklemeye ikna edilmesi durumunda Faysal'ın isyanının etki alanının çarpıcı şekilde genişleyeceğini biliyordu çünkü deve yetiştiren Anizalar, Kuzey Hicaz'a, Suriye'ye ve Mezopotamya'ya yayılmıştı. Anizaların bunun bir sonucu olarak geniş kapsamlı bir nüfuzları olmuştu. Türkler Şaalan'ın önemli olduğu görüşünü paylaşıyordu. Ali Haydar önceki yaz Medine'ye giderken onunla görüştüğünde, Şeyh'e bir altın saat vermişti. Daha sonra Cemal, bağlılığı için onu bir madalyayla ödüllendirmiş ve Faysal'ın ölü ya da diri yakalanması için konulan büyük bir ödülün parçası olarak oğlunu terfi ettirmişti.<sup>18</sup>

Lawrence, 3 Şubat'ta Kahire'de bulunan Brémond'la görüştü. İri yarı Brémond, Lawrence'a İngilizlerin Maan yakınlarından geçen demiryolunu ele geçirme girişiminin ardından Fransızların Akabe'ye saldırısına katılmasını önerdi. Limanı savaştan önce ziyaret etmiş olan Lawrence, kumsalın Türklere büyük savunma üstünlüğü verecek birkaç sıra sarp kayalıkla çevrili olduğunu biliyordu. Brémond'un planı sadece ikinci bir Gelibolu'ya dönüşme riski taşımakla kalmıyor, Lawrence Avrupalı askerlerin Hicaz'ın kuzey ucuna çıkarılmasının Arapların isyanının kuzeye, Fransızların savaş sonrasında tek başına yönetmeyi umduğu Suriye'ye yayılmasını durduracağından şüpheleniyordu. Brémond'a plana karşı olduğunu söyledi. Brémond yine de bu fikri Faysal'a sunacağını belirtince Lawrence, Faysal'a ondan önce ulaşmaya karar verdi; Faysal'ın Brémond'un önerisini reddedeceğinden emin değildi.

Şaşkın Hogarth eski öğrencisinin ertesi gün alelacele El Vecih yoluna düşmesini seyretti. Lawrence'ın Oxford'daki ailesine sekiz yüz

metre uzaklıkta oturan karısı Laura'yı, "TEL'in yine vahşi doğasına döndüğünü gördüm ve korkarım bu defaki çok uzun sürebilir. Ama annesine söyleme," diye uyardı. "Tuhaf bir işe kalkıştı ve eminim ki hiçbir sigorta şirketi ona hayat sigortası yapmaz. Ama yapan olursa, hayal kırıklığına uğratmaz."<sup>19</sup>

Lawrence, El Vecih'e döndüğünde, Herbert Garland'ı demiryoluna saldırı düzenleyecek birliğe öncülük etmeye hazırlanırken buldu. Limandan Hicaz Demiryolu'nun ıssız dört yüz kilometrelik bölümüne, kuzeydeki Tabuk'tan El Ula üzerinden güneydeki Müderrec'e kadar her yere baskın yapmak olasıydı. Medine'nin bu kadar uzağında olan, El Vecih'in doğusundaki bu bölge aynı zamanda İngiliz subayların seyahat edebileceği biraz daha az hassas bir alandı. Garland, şubat başında nihayet Faysal'dan iç kesimlere gitme izni aldı.

Garland'ın Hicaz Demiryolu'yla ilgili çok az bilgisi vardı. Wingate'in bugün Durham'daki Norman Katedrali'nin üniversite kitaplığında saklanan belgelerinin arasında 1907 tarihli, demiryolunun istasyonlarıyla köprüleri üzerine, hareket halindeki bir trenden çekilmiş fotoğraflarla süslü, kendini geri planda tutarak sadece "G" olarak adlandıran birisi –muhtemelen *The Times* gazetesi muhabiri Philip Graves– tarafından yazılmış, ilgi çekici bir rapor bulunuyor.<sup>20</sup> Ne var ki "G"nin sadece Hicaz'ın girişine –Medain Salih'e– kadar gitmesine izin verilmişti ve daha güneydeki bölüm zaten tamamlanmamıştı. Bütün demiryolunu katetmiş olan, bilinen tek İngiliz Arthur Wavell, 1909 başında hacı kılığında Mekke'ye giren cesur bir subaydı. Wavell, "G"nin tanınmayla ilgili suskunluğunu paylaşmamıştı. Ancak, macerasıyla ilgili 1912'da yayımlanan eğlendirici kitabında sadece tesadüfi olarak Medain Salih'in güneyindeki istasyonların demiryolundan zarar gören kabilelerin saldırılarına karşı hendekler ve dikenli tellerle korunduğuna yer vermişti. Arap Bürosu'yla daha fazla ayrıntı paylaşmadan Doğu Afrika'da Almanlarla savaşıırken ölmüştü.<sup>21</sup>

Demiryolu hattında nereye saldırı düzenleneceği soru işaretiydi. Demiryoluna Akabe'den saldırıp saldırmamakla ilgili tartışmanın ortaya koyduğu gibi, vuruş mesafesinde birkaç belli hedef vardı. Me-

dine'yle Şam arasında bin iki yüz seksen kilometreden fazla uzanan ray aralıkları dar, tek hatlı demiryolu Alman mimarlığının gösterişsiz bir eseri idi, sadece iki tünelden ve ikisi de kuzeyde, Suriye'de bulunan iki viyadükten geçiyordu. Demiryolunun "G" tarafından etraflica listelenmiş olan diğer pek çok köprüsünün savunmasız olması bekleniyordu ama yakından incelendiğinde sadece çok sağlam yapılmış, kısa ve kalın, ağır yapılar olmakla kalmadıkları, yere yakınlıklarından dolayı geçici olarak çakıl yığınlarıyla onarılmalarının da kolay olduğu ortaya çıktı. Demiryolunun kenarlarına her otuz kilometrede bir yapılmış istihkâmlar da uygun görünmüyordu çünkü –Wavell'in ardından– iyi korundukları düşünülüyordu. Bugün bile çevrelerindeki dönemeçli siper hatları görülebiliyor. Ne var ki kurulduğundan beri demiryoluyla yakından ilgilenen ve Arap Bürosu'na bulaşanlardan Muhafazakâr milletvekili George Lloyd, en iyi hedeflerin lokomotifler olduğuna inanıyordu. Hepsisi de savaştan önce Avrupa'dan satın alınmıştı ve Akdeniz ve Kızıldeniz kıyılarındaki İngiliz ablukasından ve Konstantiniyye'den Şam'a giden demiryolunun henüz tamamlanmamış olmasından dolayı yenilenemezlerdi. Demiryolu harekâtında Garland trenlerden birini mayınlamayı umuyordu.

Garland, daha demiryoluna ulaşmadan maceralı bir yolculukla karşı karşıyaydı. "İtiraf etmeliyim ki," diye kabul etmişti sonradan, "savaş beni Hicaz'a, Müslümanların kutsal topraklarına götürmeden önce, Medine ve Mekke'nin orada bir yerde olması dışında... burasıyla ilgili çok az şey biliyordum."<sup>22</sup> İngilizler Avrupalıların Hicaz'la ilgili bilgisizliğini abartmaya yatkın olsa da –Fransız arkeologlar Jaussen ve Savignac aslında savaş öncesinde Hicaz'ın kuzeyini dolaşmıştı– kesinlikle vahşi ve konuksever olmayan bir bölgeydi.

Seksen kilometre içeride yükselen kılıç dişli dağ zincirleri, yabancılara, özellikle de Müslüman olmayanlara karşı şiddetli yerel düşmanlığın sürdürülmesine katkıda bulunan korkutucu bir bariyerdi. "Gizli niyetleri olanlar dışında çok az inançlı Hristiyan'ın Hicaz'a girdiğini bilerek, isyanın ilk günlerinde iç kesimlere doğru yola çıkan

bizler bunu biraz endişeyle yaptık,” diye açıkladı Garland daha sonra alaycı bir şekilde.<sup>23</sup>

Garland Kızıldeniz kıyısından güneydoğudaki Hamd Vadisi’ne, oradan da demiryoluna gitmeye karar verdi: Yüz kırk beş kilometrelik bir mesafeydi bu. Lawrence’ın daha yeni düzeltmelerini yaptığı *Hicaz Rehberi* hazır olsa da ona bir yararı dokunmamıştı: İnce rehber kitap, “Hamd Vadisi’nin güneyi... burayı iyi bilmiyoruz ve Hamd Vadisi... burayı anlatan bir gezgin olmadı,” diyordu sadece.<sup>24</sup> Garland’ın yol üzerinde karşılaşılabileceği insanlarla ilgili kısa yorumları da iç rahatlatıcı değildi. “Kabileler son derece yağmacı bir kişiliğe, düşük bir ahlaka ve bölünmüş bir örgütlenmeye sahip,” diyen kitap, “göçebeler bireysel olarak diğer bütün Arap bölgelerindekilere göre çok daha az güvenilir” ve “şeyhleri tarafından verilen geçiş izinlerinin geçerliliği ve kapsamı daha az,” diye devam ediyordu.<sup>25</sup> 12 Şubat’ta gök gürültüleri, şimşekler ve şiddetli yağmurun ortasında geceyi bekleyen Garland, El Vecih’in küçük limanından ayrıldı ve doğruya, bilinmeze doğru yola çıktı.

Garland’ın bu baskındaki rehberi, geçen aralık ayında Lawrence’ı Yanbu Vadisi’nden geçiren ve Faysal’a El Vecih’e yürüyüşünde eşlik eden yirmi altı yaşındaki güler yüzlü Abdülkerim’di. Cüheyne kabilesinin önde gelenlerinden ve Peygamber soyundan bir şerif olan Abdülkerim, Garland’ın tek parça halinde geri dönmesini sağlayacak en iyi adam olarak görülüyordu. Öte yandan genç kabile üyesinin, Lawrence’ı da onu tavsiye etmeye iten soyuna gösterilen saygının – Garland’a göre – olmadık bir sakıncası vardı. Bir dahaki sefere daha az önemli bir rehber alacaktı çünkü “en büyük zevki gelene geçene elini öptürmek olan bir şerifle” birlikte seyahat etmek rahatsız ediciydi.<sup>26</sup>

Garland, Hicaz’ın derinliklerindeki varlığının sıra dışı olduğunu biliyordu. Ziyaret ettiği uzun, siyah ve bej Bedevi çadırlarından birinde, bir paravanın ardına saklanmış bir kadının bir çocuğa ağlamayı keserse “Hristiyan”ı görmesine izin vereceğini söylediğini duydu. Anında bir sessizlik oldu ve Garland döndüğünde, bölmenin tepesinde bir anlığına beliriveren “gözleri yaşlarla dolu ve faltaşı gibi açık... küçük

kahverengi bir kafa” gördü.<sup>27</sup> Başka yerlerde, rehberi güvenliği için onun bir Türk esir olduğunu söyledi. Şaşırtıcı bir şekilde altın dişlere hayran kalan Cüheynelerin bağılılıklarının temeline dair de hiçbir kuşkusu kalmadı. “Şimdi sorun yok,” dedi içlerinden biri Garland’a, “biz dostuz. İngilizlerin çok fazla, Türklerden de fazla altını olan iyi insanlar olduğunu anladık. Ama seninle altı ay önce çölde karşılaşmış olsaydık kafanı kesip hediye olarak Mekke’ye götürürdüm.”<sup>28</sup>

Garland her zaman hava koşullarının insafına kalan Bedevilerin oburluktan değil belirsizlikten aç kurtlar gibi yemek yiyen dertli insanlar olduğunu düşünüyordu. Bir keresinde bir kabile üyesinin bir oturuşta koca bir kuzuyu yemesini seyretti, kuzunun içindeki pilavdan sağ eliyle –temiz sayılmayan sol el asla yemek yemek için kullanılmıyordu– bir lokma alıp yuvarlıyor, ağzına atıyordu. Hayvanlar sadece kutlamalar sırasında yenmek için öldürülüyordu; kabileler genelde pilav, hurma, ayran, peynir ve çölde aralıklarla çiçek açan bir bitkinin kırmızı tohumlarından elde edilen bir un olan *semm* ile besleniyordu. Ekmek köz ateşinde pişiriliyordu. “İnsanlar her zaman açtı,” diye anımsıyordu bir subay yıllar sonra.<sup>29</sup> Sonunda korlar söndüğünde ve eski kavgaların ve baskınların hikâyeleri bittiğinde Garland’ın birliğindeki adamlar –elliden fazlaydılar– sert çöl rüzgârından korunmak için çömelmiş develerinin rüzgâr almayan tarafında uyuyordu. “Hayvan bütün gece geviş getiriyor,” demişti Garland. “Sarkık alt dudağıyla, orantısız kulaklarıyla ve gür kaşlarıyla bir devenin kafası hiç de güzel bir şey değil ama insan yarı uyanıkken ay ışında gördüğünde canlanmış bir canavar heykelini andırıyor.”<sup>30</sup>

Korku ve açlık Garland’ın zihninde zamanı yavaşlatmış olsa da yolculuğu şüphesiz acelesizdi. Önceki yıl 1895’ten sonraki en kurak yıl olmuştu ama kış yağmurları artık kayalık tepeleri canlandırmıştı.<sup>31</sup> Soluk yeşil seyrek bir halı ve taşların arasında, orada burada fışkırmış donuk renkli ot tutamları ona sıkıcı görünmüş olabilirdi ama develerini otlatmaya kararlı Bedevilere yemyeşil görünüyordu. Garland, Abdülkerim’e hızlanmalarını rica etti: “Diller döktüm, ısrar ettim, yalvardım... ama günde ortalama on altı kilometrelik ilerleme hızı-

mızı artırma yönündeki bütün çabalarım sonuçsuz kaldı.”<sup>32</sup> Bedeviler develerinin doğal canlı yürüyüşlerini hızlandırmayı reddediyordu.

Vadi bomboş görünse de kumlu zemini hayvan izleriyle doluydu ve Bedeviler ceylanlar, çakallar, kurtlar, sırtlanlar ve hatta ara sıra leoparların bıraktığı işaretleri izlemek için sık sık yollarını değiştiriyordu. “Tepelerdeki yankılar muhteşemdi,” diye hatırlıyordu Garland: “Bazı yerlerde tek el silah atışı, gökgürültüsü gibi defalarca yankılanıyordu.”<sup>33</sup>

Bedeviler bugün bile şaşırtıcı avcılık yeteneklerini sürdürüyorlar. Ürdün’ün güneyinde arazi taşıtımızı süren Bedevi rehberim Attayak Ali’nin aniden fren yaparak araçtan atlayıp, yol kenarında gördüğü kınalı kekliği yakalamasını seyrettim. 1917’de Hicaz’da hem keklik hem de çöl tavuğu, bir İngiliz subayının deyişiyle “et suyu tenceresine değerli bir katkı” oluşturunuyordu.<sup>34</sup>

Gizli tehlikeler de vardı: Vadideki, içinde parlak yeşil bir yosunun yetiştiği acı su, sadece “çay, viski, limon suyu ya da her türlü içeceğe”<sup>35</sup> meydan okuyan tuzlu tadının yanında yılanları, akrepleri ve örümcekleri de çekiyordu ve Bedeviler bunları ateşe fırlatmakta çok becerikliydiler. Dahası her yerde, her zaman sinir bozucu sinek sürüleri, aralıksız, alçak ve anlatılmaz kötülükte bir vızıltı vardı.

Demiryoluna yaklaşırlarken, Garland’la Abdülkerim taktikleri tartışıyorlardı. Garland mayını yerleştirmek ve işe yarayıp yaramadığını görmek için yakındaki bir tepede beklemek istiyordu. Hattı koruyan Türk devriyelerine yakalanmak istemeyen Abdülkerim, bunu net bir dille reddetti. Mayını yerleştirip mümkün olduğu kadar hızlı oradan uzaklaşmak istiyordu. 20 Şubat’ta, sonunda demiryolunun geçtiği taşlı, lanet olası vadiye ulaştıklarında Garland kazandı ama fikrinin gücüyle değil. Daha sonra kıskanç çalışma arkadaşlarına, “İşe başladıktan beş dakika sonra trenin yaklaşması sorunu çözdü,” diye açıkladı.<sup>36</sup>



## İLK DEMİRYOLU SALDIRILARI

(Şubat-Nisan 1917)

Hicaz Demiryolu'nun trenlerinin geceleri çalışmaması gerekiyordu.

Karanlığın içinde bir düdüğün feryadını ve ardından rayları dışlayan metal tekerleklerin gıcırtısını duyan Herbert Garland, rayların yanında çömeldiği yerden şaşkınlıkla ayağa fırladı.<sup>1</sup> Bir an duraksadı. Sonra yerde yanına duran iki buçuk kiloluk dinamit lokumu kutularını karıştırdı. Zar zor üç tanesini rayların altında kısmen kazdığı çukura yerleştirdi.

Garland, siyah pelerinin altına giydiği hâkî ceketinin ceplerinin birinden eski Martini Henry tüfeğinin mekanizmasını çıkardı. Namlusu kesilmiş ve tetik korkuluğu çıkarıldığı için geriye kalan, sadece tetiği ortada olan dikdörtgen bir kahverengi çelikti. Bunu diğer cebinden çıkardığı, başparmağının büyüklüğündeki kalın, eski tarz bir kurşunla doldurdu. Mekanizmayı tetik en üstte olacak şekilde döndürüp dikkatle deliğe yerleştirdi, namlu patlayıcıya dönüktü, –kendi güvenliği için daha önceden sıkıştırdığı– tetik yukarıdaki raya değişiyordu. İki yüz metre uzaktaki lokomotifin ışıkları artık görünüyordu, –tahminine göre– saatte kırk kilometre hızla üzerine doğru geliyordu ve bu da ona on iki saniye bırakıyordu. Ayağa fırlayıp koştu. Cellabiyesi bacaklarına dolanıyordu, onu düşürmeye kararlıydı. Çıplak ayaklarının altındaki taşlı zemin, “et bıçakları, süngüler ve döşeme çivileri” gibi batıyordu.

Kalbi zayıf Garland, savaş sonrasında “Keşke gençliğimde beden eğitimine daha fazla zaman ayırsaydım,” diye düşünmüştü.<sup>2</sup>

Lokomotifin ön tekerlekleri mayının üzerinden geçerken bir şey olmadı.

Öte yandan bir an sonra, daha ağır tekerlekler rayları gererken aşağıdaki gizli tetiğe baskı yaptılar. Yakıcı sarı bir parlama oldu. Bir an için Garland'ın Arap cübbesi dalgalanan silüetini açığa çıkardı, demiryolundan vahşi doğaya dayanabilen ağaçsı bitkilere doğru koşuyordu. O anda müthiş bir patlama oldu, lokomotif raydan çıktı, sonra siyahlık geri döndü. Karanlığın içinden saldırıya uğrayan tren-den "tangırtı, uğultu, hışırtı" sesleri, taş dolgudan aşağı fırlarken içindekilerin çığlıklarıyla feryatları ve yeryüzüne geri dönen metal parçalarının ölümcül takırtısı geliyordu.<sup>3</sup>

Garland, demiryoluna bakan alçak tepede koşmayı bıraktı ve soluk alıp verirken öfkeyle sövüp sayarak azalan ayın ışığında eserini incelemek için durup baktı. Hoşnutlukla karanlıkta parlayan sigaralarıyla gevezelik eden bir grup Arap'ın yanına döndü. Tarih 20 Şubat 1917'yi gösteriyordu, daha sonra raporunda, "Türklerin trenlerine yönelik ilk saldırının gerçekleştiği gün," diye yazdı<sup>4</sup> ve bu, İngiliz ordusunun düşman hatlarının gerisinde düzenlediği ilk sabotaj eylemi olarak da görünecekti.

Garland, altı gün sonra El Vecih'e döndü. Ne var ki keyifli olmak bir yana öfkeliydi. Dönüşünde yazdığı suçlayıcı raporda rehberi Abdülkerim'le ilgili, "Kesinlikle eyleme geçmekten aciz, berbat bir şekilde dağınık ve umursamaz... birliğin bütün gecikmelerinin sorumlusuyken başarılarının hiçbirinden sorumlu değil," diye yazdı.<sup>5</sup> Lawrence Araplarla uyum sağlamanın zorluklarından keyif alırken –"İngiliz alışkanlıklarımdan kurtulmak istiyorum," demişti bir çalışma arkadaşına<sup>6</sup>– Garland, Lawrence'ın kabul görmekten ve göze çarpmaktan kaçınmak için giymesini tavsiye ettiği Arap kıyafetlerinden nefret ediyordu. "Çok can sıkıcı ve rahatsızlık verici," dedi, en hafif bir esintide bile kefiyesinin uçları ağzındaki sigarasını uçuruyordu.<sup>7</sup>

Garland demiryolundayken Lawrence El Vecih'teydi. Artık sürekli olarak Faysal'a bağlı olduğunun farkına varan Lawrence, genç Şerif'e sırrını açıklamaya karar verdi. Brémond'un Arap karşıtı motivasyo-

nunu açıklamak için Faysal'a ilk kez Sykes-Picot Anlaşması'nın özünü anlattı. Lawrence'ın anlaşmayla ilgili ne kadar bilgisi olduğu tam olarak belli değildi –koşullarının Kahire'ye ilk kez iletildiği Nisan 1916'da Mezopotamya'daydı– ama varlığını biliyormuş ve içerimleri üzerine kafa yormuş gibi görünüyordu. Faysal'a Fransızların Suriye'deki emellerine engel olmak için isyanı kuzeye yaymaya yönelik planlar geliştirmeleri gerektiğini tavsiye etti çünkü Lawrence, ancak Arapların fetih hakkının bölgedeki tarihsel etkiye dayanan Fransız talebini çökerteceğine inanıyordu: Faysal savaş bitmeden önce Şam'a ulaşmalıydı. Lawrence kısa süre sonra defterine, “Bir gece hepimiz Şam'ı görmeden Mekke'ye gitmemeye yemin ettik. Ben de ant içmek için ısrar edince çok eğlendik,” diye yazmıştı.<sup>8</sup>

Lawrence, Şam'a ulaşma hedefine destek bulabilmek için çalışma arkadaşlarına Faysal'la ilgili güvence vermesi gerektiğini de biliyordu. Faysal'ın El Vecih'e geç gelmesi, güvenilirliği için hiç de iyi bir reklam olmamıştı ve Lawrence, Hüseyin'in yararlı oğlunun Faysal olduğuna karar verse de bu düşüncesi Kahire'de herkes tarafından kabul görmemişti. Clayton, Hüseyin'in cihadı destekleyip desteklemeyeceğiyle ilgili görüşmeler sırasında Faysal'ın Enver'le olan rabıtası nedeniyle onun gerçek bağlılıklarından daima çokça kuşku duymuştu. Lawrence bile, 1916'da Cemal Paşa'nın emriyle asılan Arap milliyetçileriyle ilgili üzüntüsünü dile getirdiğinde Faysal'ın, onların dış müdahale isteyen vatan hainleri olarak cezalandırılmalarının adil olduğunu söylemesine çok şaşırılmıştı. Ne var ki şimdi Faysal'ın konumu değişiyor gibi görünüyordu. Lawrence'la konuşmalarına baktığında Faysal, Türklerle bir *uzlaşmanın* “son derece olasılık dışı” olduğuna inanıyor gibi görünse de Arapları rahat bıraktıkları sürece Osmanlılara karşı kişisel bir garezinin olmadığını söylüyordu. Faysal'a göre Araplarla Türkler arasındaki anlaşmazlık büyüyordu. Babası Hüseyin'in Türklere yönelik tutumu sertleşiyordu ve Faysal mevcut hükümete muhalif olan Türklerin bile Arapların planlarını kabul edebileceğini düşünemiyordu çünkü Arapların hedefleri kaçınılmaz olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasını içeriyordu.<sup>9</sup> Bu, Arap

milliyetçilerinin çoğunun Osmanlı İmparatorluğu içinde daha fazla özerkliğe yönelik gizli arzularından kaynaklanan önemli bir adımdı.

Kabile üyeleri bağılıklarını bildirmek için Faysal'ın El Vecih'in üzerindeki yükseltide kurulu kampına gelmeye devam ediyordu. Lawrence bu akının İngilizlerin sunduğu para için rekabet yaratarak kampı terk etme tehdidinde bulunan yerel kabile Belî'nin moralini yükseltmesini umuyordu. "Bütün bölge elçiler ve gönüllülerle dolu ve büyük şeyhe sadakat yemini etmeye geliyor," diye yazmıştı Lawrence o dönemde: "Navaf ve Auda çok iyiler ve bizi bekliyorlar."<sup>10</sup> Navaf'ın babası Nuri Şaalan'dı. Auda abu Tayi efsanevi bir kanun kaçağıydı, Hicaz'ın yüksek ölçütlerine göre bile çok korkunç acımasızlığıyla ün salmıştı ve Lawrence geçenlerde öldürüldüğünü duymuştu.<sup>11</sup> Lawrence Auda'nın kabilesi Huveytât'ı kullanmak istiyordu, Gertrude Bell'e göre bu kabile Maan yakınlarındaki demiryoluna saldırmak için, "gaddarlıkları ve gözü kara cesaretleriyle dillere destan olmuştu."<sup>12</sup> Hem Auda hem de Nuri Şaalan geliştirdiği planlarda önemli rol oynuyordu ve Auda'nın sağ olduğunu duyduğuna sevinmişti.

Brémond, Mısır'dan Akabe'ye uğradıktan sonra 18 Şubat'ta Faysal'la görüşmek üzere El Vecih'e geldi. Yanında Fransa'nın en önde gelen Hicaz uzmanı Rahip Antonin Jaussen vardı. Faysal'ın zihnini Brémond'un gündemiyle ilgili olarak zehirlemiş olan Lawrence toplantıya katılmamak için ortadan kaybolmuş görünse de Faysal üzerindeki etkisi gözden kaçmıyordu. Jaussen, Lawrence'ın "Faysal'ın ve halkının Arabistan'a yabancı müdahalesine yönelik doğal düşmanlığını paylaştığını ve desteklediğini" ve Faysal'ın Lawrence'la dostluğuna büyük önem verdiğini bildirdi.<sup>13</sup> Brémond, Faysal'a altı makineli tüfeğin ilkinin hediye etti ve genç Şerif'e kendisine tavsiyelerde bulunması için bir Fransız subay önerdi. Bu hediye Faysal'ı yumuşatmadı ve Brémond'a, Akabe planını onaylamadığını söyleyerek kabile savaşında "bilimsel askeri bilgi"ye ihtiyaç duyulmadığı gerekçesiyle askerî danışman ihtiyacını reddetti.<sup>14</sup>

Faysal, o gün Lawrence'a Brémond'a söylediklerini aktardı. Kendisini El Vecih'e gitmeye ağır silah eksikliğinin zorladığını öne sürdü;

El Vecih'ten demiryoluna daha kolay tehdit oluşturabilecekti. "Fransızların Türklere sağladığı Fransız silahlarına sahip olsaydı dosdoğru Medine'ye saldıracağını" söyleyerek Brémond'u kızdıran Faysal, bunun yerine şimdi düşmanı yenmek için hareketliliğini ve sayı üstünlüğünü kullanmayı planladığını açıkladı.<sup>15</sup> Lawrence sevinçle, "Bu cephe genişletmesinin nerede son bulacağını kimse söyleyemezdi," diye yazdı.

Lawrence, Brémond'u uğurladıktan sonra ivedilikle Kahire'ye döndü. Faysal'la isyanın kuzeye doğru genişletilmesi üzerine çalışmıştı; bunun anahtarı Nuri Şaalan'la Auda abu Tayi'ydi ve ilk demiryolu saldırılarıyla ilgili şimdi Clayton'ı Faysal'la birlikte tasarladığı iddialı plan hakkında bilgilendirmek istiyordu. "Faysal'ın şimdiki amacı, Maan'ın kuzeyindeki Curuf el Deraviş'teki Huveytât'tan Medine'ye kadar bütün göçebe kabileleri bir araya getirmek. Bu Auda abu Tayi, İbn-i Cad, İbn-i Cazi ve Ebu Togeyga Huveytât; Beni Atiye, Beli, Muahib, Fukara, Ayda, Evlad Süleyman ve Cüheyne'nin birleştirilmesini içeriyor,"<sup>16</sup> diye yazdı; şefini aydınlatmak için olduğu kadar ihtiyaç duyulacak karmaşık ittifaklar ağına hâkimiyetini de göstermek üzere karmakarışık kabile isimlerini de listelemişti. Lawrence Faysal'ın bu kabilelerin çoğundan destek sözü aldığını bildirdi ve –modern Ürdün'deki Lut Gölü'nün doğusundan Suriye'de Şam'ın doğusunda yer alan Havran'a ve kuzeyde Lübnan'a kadar olan bölgedeki– diğer Araplarla da temastaydı. Öte yandan bunların çoğu, toprak sahibi yerleşimciler oldukları ve bu nedenle isyana katılmaları durumunda Osmanlı hükümetinin misillemelerinden kaygılandıkları için Faysal onlara uygun zamanı beklemelerini söylemişti. Clayton etkilenmişti ama şimdilik ihtiyatlıydı çünkü planın Britanya'nın Hicaz'daki Araplara süregelen desteğinin temel amacı olan Medine'nin ele geçirilmesinden bir sapma olduğunu hissediyordu. "Bu önemli," diye yazdı Lawrence'ın raporuna, basit bir talimatla birlikte: "Dosyaya koy."

Joyce'un üzerindeki baskının kalkmış olduğu Râbiğ'de –günler önce adamları için daha fazla futbol topu ısmarlamıştı– Garland'ın saldırısının haberi moralleri büyük ölçüde yükseltti. Fransızlar, Cidde'de

İngiliz temsilciliğinin büyük baskı altındaki kadrosunun golf oynayacak zaman bulduğunu gözlemledi.<sup>17</sup> Kentten ayrılan bir trenin mayınladığı haberlerinin Medine’de de çarpıcı etkisi olmuştu. Birkaç gün önce kentteki kışlalardan birini yerle bir eden, muhtemelen sabotaja bağlı bir patlamanın ardından zaten bir panik havası vardı. Garland demiryoluna yaklaşırken hükümet yetkililerinin aileleri Suriye’ye gönderilmişti.

Garland asker dolu bir treni vurduğuna inansa da aslında 20 Şubat’ta gecenin karanlığında mayınladığı, kadınlar ve çocuklarla dolu bu trenlerden biri olabilirdi. Bu durumda Türkler tarafından yakalanan her İngiliz subayının cezasının çarmıha gerilme olacağı yönündeki söylentilere şaşmamak gerekirdi.<sup>18</sup>

Medine’de seferberlik ilan edildiği için Mescid-i Nebevi’ye cephane ve askerî malzeme deposu olarak kullanılmak üzere el konmuştu. Kentte erzak sıkıntısı ve Fahri’nin adamlarının el koymaları fiyatları uçurmuştu. Kentin çarşısındaki tüccarlar askerlere ödenen kâğıt paraları kabul etmiyor ve sağlam para istiyordu. “Ara sıra Şam’dan yetersiz miktarda malzeme taşıyan trenler geliyor, açlık çeken garnizon birazcık rahatlıyordu,” diye hatırlıyordu emîr olarak Şerif Hüseyin’in yerine geçme umutları suya düşen Ali Haydar. “Askerî durumda ilerleme yoktu ve genel bir belirsizlik duygusu çökmüştü.”<sup>19</sup>

Fahri, şubat ayı sonunda bir gün Ali Haydar’ın konutuna daldı. Haydar’a göre şahsen “büyük bir sıkıntı içindeydi” çünkü Şam’dan kenti hemen boşaltması emri gelmişti.<sup>20</sup> “Haber beni dehşete düşürdü,” diye anımsıyordu Haydar. “Cemal’e gönderdiğim sert telgrafta, Kutsal Mezar’ı terk etme fikrinin son derece utanç verici olduğunu ve buranın gerekirse kanımızın son damlasına kadar korunması gerektiğini söyledim.”

Fahri, üç gün sonra yine ortaya çıktı. İki adam birbirini nadiren görüyordu çünkü ikisi de birbirinin komplocu olduğundan kuşkulanıyordu. “Cemal tahliye emrini iptal etti,” dedi Fahri heyecanla. “Aşırı duygulanmıştı ve ben de sevinçten ona sarıldım,” diyordu Haydar: “O andan itibaren dost olduk... Onda o kadar büyük bir

inanç gördüm ki geçmişi unutmak çok kolay geldi.”<sup>21</sup> *Barışmaları* kısa sürmüştü. Ali Haydar, kısa bir süre sonra kendisini Suriye’ye çağıran bir telgraf aldı. Mart başında Fahri’yle vedalaştı. “Bu Mezar’ın korunması Allah’ın ellerinde ama sen onun aracısın,” dedi Haydar kuşatma altındaki generale: “O artık senin sorumluluğunda. Güvenime layık ol.”<sup>22</sup> Eşyalarını bir camiye saklayan Haydar, Şam’a gitti.<sup>23</sup> Savaşın geri kalanını, bir araya geldiği ailesiyle beraber Lübnan tepelerindeki tecrit edilmiş bir sarayda geçirecekti.

Wingate önce Fahri’ye, 5 Mart’ta Medine’den çekilme emri verildiği söylentisini duydu. Ona göre bu haberin zamanlaması daha kötü olamazdı. Sina Çölü’nün doğu sınırında, İngilizler ay sonunda küçük Gazze kasabasına saldırmaya hazırlanıyordu. Ne var ki güçleri şubat ayında on yedi bin kişilik bir birliğin daha Fransa’ya gönderilmesinden dolayı azalmıştı ve Wingate, Fahri’nin İngiliz saldırısının haberini alması durumunda Gazze’yi savunmak için kuzeye koşmasından korkuyordu. Bilginin “kesinlikle güvenilir bir kaynaktan” geldiğine inandığı için ertesi gün Lawrence ve Newcombe için Cidde’ye telgrafla bir talimat gönderdi. Demiryolu üzerindeki baskıyı sürdürecekler ve demiryolunu takip eden telgraf hatlarını mümkün olduğunca kuzeye kadar keseceklerdi.<sup>24</sup>

Newcombe, Wingate’in talebi ulaştığı sırada El Vecih’in yüz yetmiş beş kilometre kuzeydoğusunda bulunan Dar el Hamra istasyonuna varmıştı bile. Şahin bakışları azamet yayan uzun boylu bir adam olan Newcombe, gözü karalığıyla tanınıyordu: Hogarth’a göre “Kafasını eşek arısı yuvasına sokar”dı.<sup>25</sup> Bununla birlikte epeyce yakışıklıydı. Yanından ayırmadığı çantasında, Fransa’da savaşırken tanıştığı iki kızın kurdelelerle bağlı mektuplarını saklıyordu.<sup>26</sup> İki gün boyunca hattı seyreden ve trenler aşağı yukarı her gün her iki yönde de çalıştığı için güneydeki patlamaların kesinlikle etkisiz olduğuna karar veren Newcombe, istasyona yönelik üç koldan bir saldırıyı tercih etti.<sup>27</sup> Rehberi, genç ve çok saygı duyulan Şerif Nasır, saldırının Osmanlılar tarafından demiryolunda çalıştırılan çok sayıda Arap’ı kaçırmaya ikna etmesini umuyordu. İstasyonun her iki yanındaki patlamalar hattın

en az bir buçuk kilometrelik bölümünü imha etse ve hattı her gün denetleyen bir görev birliğini yalnız bırakmış olsa da 3 Mart'taki istasyon saldırısı başarısızdı. Newcombe onların, "Çok sevinçli sekiz tutsak," olduğunu bildiriyordu.<sup>28</sup>

Lawrence için Wingate'in talebi tam da duymak istediği şeydi. Bütün bu süre boyunca El Vecih'te kalmış, vagonların boşaltılmasını denetlemek ve bir telsiz direği dikmekle görevlendirilmişti; iki işten de nefret ediyordu. 5 Mart'ta alaycı bir şekilde, "Bugün tam üç yüz altmış dokuz şey yaptım," diye yazmış, Abdullah'ın Medine'nin yüz on iki kilometre kuzeybatısında bulunan Ebu el Naam'daki uzun demiryolu köprüsünün bir bölümünü havaya uçurduğu haberini kıskaçlıkla kaydetmişti.<sup>29</sup> Wingate'in acil demiryolu imhaları emri ona kaçmak için ihtiyaç duyduğu gerekçeyi sağlamıştı. Newcombe erişilmez durumda olduğu ve Faysal, El Vecih'teki kavgacı kampta olay çıkmamasını sağlamak üzere kıyıda kalmak istediği için Wingate'in talimatını yerine getirecek başka kimse yoktu. Lawrence, Wilson'a yazdığı bir mektupta planını ana hatlarıyla anlatmıştı –"hazırlıksız" olduğunu kabul ediyordu– ve suyun da depolandığı istasyonlara saldırarak, mümkün olduğu kadar fazla rayı imha edecekti. Türklerin hattı onaracak tamir trenlerini çalıştırmak için ihtiyaç duyacağı su miktarı Medine'den *topluca* ayrılma çabalarını aksatacaktı. "Hattı onların onaramayacağı bir ölçekte kesebilirsek ya da lokomotiflerini parçalarsak, birlikler gecikecektir... Keşke onları on gün durdurabilirsek."<sup>30</sup>

Ertesi akşam, farklı bir yerel kabilenin üyeleriyle, birkaç Ageyl† ve Hamid adlı bir Faslıyla birlikte Abdullah'ın Ais Vadisi'ndeki kampına doğru yola çıktı. Ne ki dizanteriye yenik düştü ve yolculuğu çabucak bir kâbusa döndü. İkinci günün sonunda Lawrence, Ais Vadisi'nin kuzeyindeki uzak bir koyakta yatmış, kendisini perişan eden bir günlük yolculuğun ardından iyileşmeye çalışırken birden bir silah sesi

† Arabistan'ın orta kesimlerindeki Kasım bölgesinde yaşayan, hayatlarını çöl ticaretinden, deve yetiştirip satarak, çölü geçen kervanlara eşlik ederek kazanan genç kasabalılar. Çoğu zaman Vehhâbi Suudilerin dayattığı dinsel kısıtlamalardan kaçıyorlardı.



duyuldu. Bedeviler sık sık havaya ateş ettiği için bu aslında alışılmamış bir şey değildi ama çok geçmeden Uteybe kabilesinden Süleyman, Lawrence'ı vadinin diğer yanına götürdü, bir Ageyl yerde yatıyordu, yakın mesafeden alnından vurulmuştu. El Vecih'te Ageyl ve Hicaz kabilelerinin arasındaki sürtüşmeyi düşünerek Lawrence hemen Süleyman'dan şüphelendi, ta ki bir başka kabile üyesi ateş edildiğinde Süleyman'la birlikte odun topladıklarını doğrulayana kadar.

Kayıp tek kişi Faslı Hamid'di. Onu bulan Lawrence oldu, apaçık bir kaçma girişimi içinde, eşyalarını topluyordu. Tabancasını çeken Lawrence'ın çağırdığı diğer Araplar, ikilinin çevresine toplandı. Hamid bir tartışma yüzünden Ageyl'i öldürdüğünü itiraf edince Lawrence, berbat bir ikilem içinde kaldı. Hiçbir şey yapmamak, Ageyller ve Faslılar arasında El Vecih'e döndüklerinde bir kan davası başlaması riskini yaratıyordu. Diğer seçenek –kabile adaleti uyarınca– Hamid'in öldürülmesiydi. Faslıyı vadinin bir tarafındaki ıslak bir dere yatağına kovalayan Lawrence, adama hareketsiz kalana kadar dikkatle bir, iki, üç kere ateş etti. Notlarının arasına kabaca bir harita çizdi, dere yatağını sertçe çizilmiş bir işareti ve “Ölüm yarığı” sözcüğü ve kısa bir başlıkla gösterdi:

Burada kamp yaptık.

Korkunç bir gece.

Vurdum.<sup>31</sup>

Lawrence'ın sağlık durumu sonraki üç gün boyunca ağırlaşmaya devam etti. Deve sırtında seyahat etmekten azan çıbanları daha da kötüleşmişti. Hicaz'ı volkanik etkinlikler şekillendirmişti ve parçalanan kahverengi-siyah lav tarlasının çılgın zemininde deveye binmek son derece acı vericiydi. “Bu mola harika,” diye yazmıştı yolculuğa ara verdiklerinde: “Bodur, ince bir ağaççığın altında yatıyorum, bol miktardaki dikenlerinin diplerinden minicik yaprak tomurcukları fışkırıyor... Bizi sarmalayan hava böcek vızıltılarıyla dolu ve sineklerle capcanlı. Sıcak ve hafif serin bir esinti var.”<sup>32</sup> Devesine geri döndüğünde işkence başlıyordu: Sonrasında “alev alev yanan rüzgârın esintilerinin nasıl yakıcı eller gibi yüzlerine vurduğunu,” dudaklarını

çatlattığını ve sesi kısılana kadar boğazını kuruttuğunu anlatıyordu.<sup>33</sup> Beş korkunç günün ardından 15 Mart'ta Abdullah'ın kampına vardı; bu sarı çadırlar kümesine, şövalyelerin otağlarına benzediğinden ve Abdullah'ın benimsediği yaşam tarzından dolayı Fransızlar kendi aralarında "Altın Kumaş Kampı" diyordu.<sup>34</sup> Abdullah'ın yanına bir çadır kurulunca Lawrence, emekleyerek içeri girip uzandı.

Lawrence sonraki on günün büyük bölümünü çadırdaki geçirecekti. Savaşın sonra düşündüğünde, bu zamanı nasıl verimli bir şekilde kullandığını, gerilla savaşı stratejisini nasıl geliştirdiğini anlatıyordu ama bu olanak dışı görünüyor. Bu fikirlerin çoğunluğunu daha önce geliştirmiş olmasının yanı sıra günlüğündeki art arda kayıtların gösterdiği gibi –kalemle silik bir şekilde yazılmışlardı– çok hastaydı. "Ateş kötü," diye yazmıştı 17 Mart'ta; "Ateşim hâlâ çok ağır", "Ateşim daha iyi; çıban kötü", "Bugün kalktım. Çok kötü", "Bütün gün yatakta; çıban kötü." O gün El Vecih'teki çalışma arkadaşlarına yazdığı mektupta hastalığı nedeniyle hiçbir şey yapamadığını açıklamış ve Faysal'dan etkisinin daha büyük olacağı demiryoluna gitmesini istemeleri için ısrar etmişti. Çadırının içinde ve çevresinde geçirdiği bir haftanın ardından, 23 Mart Cuma tarihli kayıta, günlüğü şöyle diyor: "Daha iyiyim; pazar günü harekete geçmeye karar verdim." Ama cumartesi tekrar kötüleşmişti: "Hâlâ yarın başlamayı umuyorum; feci hastayım, gerçekten." Ertesi gün ağlamaklıydı, "Ais Vadi'sindeyim: Kalkamadım."<sup>35</sup>

Lawrence, Abdullah'ın kampında sürünürken Newcombe El Vecih'e gelmiş, Wingate'in emrini öğrenmiş ve hemen demiryoluna dönmüştü. Newcombe, demiryolu hattına döndüğünde Türklerin, birliğinin önceki seferinde döşediği beş mayını da söktüğünü ve raylara vermiş olduğu zararı dört günde onarmış olduğunu görünce umutsuzluğa düştü. Newcombe, onarımların bu beklenmedik hızının, İngilizlerin hattı işlemez hale getirmek için her iki üç günde bir hattı kesmek zorunda olduğu anlamına geldiğini hesapladı. Bunun sürdürülmesi olanaksız bir oran olduğunu biliyordu, özellikle de kabilelerin hatta zarar vermekle ilgilenmediği ortaya çıkmışken. Bedevilerin demir-

yolunda çalışan Arapları öldürmesinden korkan Faysal, El Vecih'e sağ olarak getirilecek her esir başına bir sterlinlik altın para ödemeye karar verdi. Newcombe bunun demiryolunu uçurmaktan çok esir almaya teşvik ettiğini fark etti ancak bunu değiştirmek neredeyse olanaksızdı. Bir deve tüccarı olarak demiryolunun imha edilmesinde büyük çıkarı olması gereken rehberi Mirzuk bile esir almanın hızlı ödülünü yeğliyordu. Mirzuk'un liderliği Newcombe'un canını sıkıyordu. "Yöntemi herkesin görüşlerini dinlemek," diye şikâyet etti kıdemli asker Wilson'a: "Bedeviler bütün gün konuşuyor, esir almak istiyor, Ageyl hattı gece imha etmek ve böylece korkunç uçaktan kurtulmak istiyor ve Bişa eğer ucunda *bahşiş* varsa neredeyse söyleneni yapmaya hazır. Mirzuk'la konudan, yani trenlerin çalışmasını engellemekten sapmaması için konuşmayı nadiren beceriyorum."<sup>36</sup>

Lawrence, Abdullah'ın kampında sorunlarla karşılaşılıyordu. Bir kabile üyesi, "Yeni gelen bu 'kızıl' kim ve ne istiyor?" diye sormuştu Abdullah'a.<sup>37</sup> Daha sonra Abdullah, Lawrence'la ilgili, "Onun müdahalesinden hoşlanmıyordum çünkü kabileler arasındaki etkisiyle ilgili şüphelerim vardı," diyordu. Destekçilerine Lawrence'ın rolünü açıklamaya çalışsa da, "Lawrence'ın varlığına yönelik genel hoşnutsuzluk çok açıktı," yorumunda bulundu ve bunu değiştirmek için çok da fazla çaba harcamadı.<sup>38</sup> Lawrence iyileşince orada çok kalmadı. İngilizlerin Gazze saldırısının başladığı 26 Mart'ta, Şerif Şakir liderliğindeki bir Uteybe kabilesi birliğiyle Ais Vadisi'nden demiryoluna doğru yola çıktı; Lawrence'la aynı yaşlardaki Şerif Şakir, -çoğu Bedevi gibi- sık sık deve idrarı sürerek parlattığı siyah saçlarını altı ince örgüyle toplamıştı.<sup>39</sup> Ayın 28'inde akıncılar Ebu el Naam istasyonunun batısındaki bir tepede, "uzun otların arasındaki kertenkeleler gibi" uzanmıştı.<sup>40</sup> Lawrence'ın demiryolunu ilk görüşüdü: Dürbünüyle karanlık bir tepedeki küçük karakol tarafından korunan, on dokuz kısa kemeri bulunan uzun köprüyü ve güneyde hepsi de kurşuni gri yerel bazalttan yapılmış su kulesiyle Ebu el Naam'ın iki istasyon binasını görebiliyordu. Biraz daha önde küçük, tuhaf bir yapı vardı; aslında bir camiydi, içlerinde üç yüz askerin uyuduğu beyaz çadırlarla

çevriliydi. Lawrence yola çıkmadan önce Wilson'a önerdiği doğrudan saldırıya kalkışmak için çok kalabalık olduklarına hükmetti.

Lawrence bunun yerine o gece istasyonun her iki tarafındaki rayları mayınlamaya ve ertesi sabah şafakta akıncıların yanlarında getirdiği sahra topuyla istasyonu bombardımana tutmaya karar verdi. Karanlıkta gizlenerek bir mayın döşemek için güneye gitti. Ardından, kaçan yolcuları taramaları için bir grup adamı bir makineli tüfekte birlikte yakındaki çalılıklara yerleştirdi ve hattın biraz ilerisindeki telgraf direğine tırmanıp telleri kesti. Üçüncü ve son teli kestiğinde direğin geri tepmesi o kadar büyüktü ki havaya fırladı ve düşmesini önlemek için koşturan Muhammed adlı bir adamın üzerine düştü. Şafaktan önce sadece bir saat uyumuşlardı; Muhammed, Lawrence'ın kulağına bağırarak ezan okuyarak intikamını aldı.

Topçu saldırısı, en azından Arapların bakış açısına göre, muhteşem bir başarıydı. Mermiler her iki istasyon binasını da vurmuş ve su kulesinin tepesindeki depoyu delmişti. Yan hattaki bir vagonu vuran mermi büyük bir yangın çıkardı; lokomotif ayrıldı ve kaçmak için güneye doğru hareket etti. "Mayınımıza yaklaşmasını heyecan içinde seyrediyoduk,"<sup>41</sup> diye anımsıyordu Lawrence, bir toz bulutu fışkırmadan, şiddetli bir patlamadan ve lokomotif durmadan önce. Ne var ki makineli tüfek ateşi yoktu: Bedevi nişancılar çoktan vazgeçip ortadan kaybolmuştu. Makinistler lokomotifi raylara yerleştirmeyi başarmıştı ve kaplumbağa hızıyla da olsa yola devam ediyordu. Yanan vagonlardan fışkıran yoğun kara dumanlardan yararlanan kabile üyeleri istasyona doğru ilerledi, teslim olmaya çalışan bazı Türk askerlerini vurdu. Kargaşaya yaklaşmanın akılsızca olacağını fark eden Lawrence, uzaktan seyrediyordu. Bombardımanın Türklere yetmiş kayıp verdirdiğini tahmin ediyordu ve Araplar otuz askeri esir almıştı. Trenler üç gün çalışmadı.

Lawrence'le birlikte geri dönen Şerif Şakir, Abdullah'ın kampındaki kutlamalara öncülük etti. Lawrence ateşin çevresinde oturan kabile üyelerinin oluşturduğu halkanın dışında, karanlıkta seyrederek

ken Şakir şarkı söylüyor, her dizenin sonunda ellerini kaldırıp başını geriye atıyor, adamlar da elleriyle tempo tutuyordu.

Ebu El Naam'da yerleştirdiği mayından hayal kırıklığına uğrayan Lawrence, 3 Nisan'da Dahilallah'la, "görünüşü ve hareketleriyle bir karakurbağasını andıran," ama yine de Cüheyne kabilesinde bir yargıç olarak saygı gören şeyhle birlikte demiryoluna gitmek üzere yola çıktı.<sup>42</sup> Bu kez Lawrence, Ebu el Naam'ın elli beş kilometre kuzeyindeki Müderrec istasyonuna gidiyordu. Öfkeli koyu mavi bulutlar, dağların doruklarını gizliyordu ve ertesi gün birlik bir toz fırtınasının içine düştü, ardından başlayan şiddetli yağmur, adamları kaplayan tozu çamura dönüştürdü, dar dağ geçitlerini o kadar tehlikeli bir hale getirdi ki adamlardan biri kayıp düştü ve öldü.

Lawrence, Müderrec'de Türkleri akşam yemeğine çağıran boru çaldığında, istasyonun hemen güneyindeki ıssız geçitteki rayların altına mayın yerleştirdikten sonra sarp kayalıkların orada beklemek üzere engebeli yamaca çekildi. Ertesi sabah bu konumdan, rayları ve iki yandaki kumları tarayarak sabotaj izleri arayan bir Türk devriyesini seyretti. Ancak Türkler akıncıların izlerini görse de –"düzlükler ve setlerin üzerinde sanki bir fil sürüsü dans etmiş gibi izler bırakmıştık," diye yazmıştı– mayını bulmayı başaramadı.<sup>43</sup> Sonra, güneyden kadınlar ve çocuklarla dolu bir tren görününce Lawrence dehşete düştü; bunlar, Medine'den tahliye edilenlerdi. Tren geçide ulaştı ve tepeden aşağı Müderrec'e doğru hızlandı. Sonra Lawrence'ın mayını yerleştirdiği noktadan geçti.

Hiçbir şey olmadı.

"Tam olarak beklediğimiz ödül değildi," diye yazmıştı Lawrence ama rahatlaması hızla yerini kızgınlığa bıraktı.<sup>44</sup> Cüheyneler kaya çıkıntısının kenarında toplanmış seyrediyordu. Müderrec'den Türkler adamları gördü ve ateş etmeye başladı, uzakta olduklarından isabet ettiremiyorlardı. Türklerin Ais Vadisi'ne çekilme hatlarını kesebileceğinden korkan Lawrence, yanında getirdiği ağır Alman makineli tüfeğini gönderdi ve Dahilallah'la birlikte raylara geri döndü. Ateşten korunmak için Dahilallah, akşam ezanını rayların üzerinde okudu.

“Muhtemelen Cüheynelerin bir yıldan fazla bir süredir ilk namazıydı” diye yazdı Lawrence, “ve ben de acemiydim ama uzaktan bakıldığında yeterince iyiydik ve Türkler şaşkınlıkla ateşi kesti.”<sup>45</sup> Lawrence, namaz bitip karanlık çökünce tedirgin bir şekilde mayın tetiği avına çıktı. Çakılların arasında endişeli bir arayıştan sonra nihayet buldu ve güneye gitmek üzere yola çıktı. Mümkün olduğu kadar çabuk güvenli yerlere ulaşmak üzere yolda giderken durup bir köprüyü uçurdular ve pamuk barutu kullanarak yaklaşık iki yüz rayı kestiler. Ertesi gün uzaktan gelen bir patlama sesi, mayının sonunda çalıştığını gösteriyordu. Lawrence, Abdullah’ın kampına, oradan da El Vecih’e gitti.

## TAKTİKLERLE İLGİLİ ANLAŞMAZLIKLAR

(*Nisan-Mayıs 1917*)

Pierce Joyce mart sonunda Râbiğ'den El Vecih'e döndüğünde Faysal'da gördüğü değişikliğe şaşırdı. "Faysal'ın bütün dikkati artık kuzeyde ve Medine'nin alınmasının Abdullah, Ali ve Zeyd'in işi olduğunu düşünüyor," dedi Wilson'a geldikten kısa süre sonra.<sup>1</sup> Lawrence'ın Faysal'a gizlice söylediklerinden habersiz olan Joyce, Faysal'ın birden Suriye'ye odaklanmasına ve Hicaz'a yönelik ilgisinin kaybolmasına şaşırmıştı. Bir hafta sonra, "Medine'yle çok az ilgileniyor," diye yazan Joyce, Faysal'ın hırslarının Şam'a kadar uzandığından şüphelendiğini de ekleyerek. "Faysal'ı yöresel hırslarla ve askerî operasyonlarla sınırlamaya çabalamıştım," diye ekledi, "ama bir yerlerden çok geniş fikirler geliştirmiş."<sup>2</sup>

Joyce, en değerli becerisi, Fransa'nın Suriye üzerindeki talepleriyle ilgili endişeleri artan Faysal'ı yönlendirmek olan Lawrence'ın ortadan kaybolmasına kızıyordu. Lawrence'a Faysal'ı demiryoluna getirmesi için ısrar eden bir mektup yazmış olan Newcombe'a, "Lawrence hâlâ Abdullah'la birlikte. Döndüğünde ona mektubunuzu göstereceğim. Ona herhangi bir yere gitmesi için talimat verecek gücüm yok," diye açıklama yapmıştı.<sup>3</sup> Joyce bunun üzerine Newcombe'un mektubunu doğrudan Faysal'a göstermeye karar verdi. Bu hareket başarılı olmadı. Ertesi gün Newcombe'a, "Şerif Faysal mektubunuza çok üzüldü ama

develeri olursa gerçekten mümkün olan her şeyi yapacak,” diye yazan Joyce itiraf etti: “Bıktım artık.”<sup>4</sup>

Lawrence ertesi gün, 14 Nisan’da, otuz dört gün sonra El Vecih’e geri döndü. Yokluğunda El Vecih, İngiliz operasyonlarının merkezi olmuştu. Güneş miğferli ve şortlu askerler rıhtımdaki dükkânları boşaltmış, zırhlı Rolls-Royce ve Crossley marka araçlar karaya çıkarılmış ve kabilelerin –çoğunlukla antika– tüfekleri ve silahları için getirilen iki silah yapımcısı otuz Arap’a tamamen pandomimle makineli tüfek eğitimi vermeyi başarmıştı. Küçük Kraliyet Hava Kolordusu birliği mart ortasında Yanbu’dan bölgeye gelmişti. Altı gün sonra filonun lideri Binbaşı Ross, çift kanatlı uçaklarına demiryolunda keşif yapma ve hattı bombalama menzili sağlayacak ileri uçuş pisti bulmak üzere, arabasının kenarına dört yedek lastik bağlayarak yüz altmış kilometre ötedeki Hamd Vadisi’ne gitmek üzere yola çıktı.

Lawrence, döndüğünde İngilizlerin taktiklerini eleştirdi: “Menfezleri havaya uçurmak hem zaman hem de patlayıcı israfı,” dedi ve mayınların “onlardan korkan makinistler ve genel olarak Türkler üzerinde çok güçlü bir manevi etkisi olduğunu” düşünse de “tekerlekler üzerinden geçmeden patlamamalarına ve bu yüzden hasarın az olmasına” canı sıkılıyordu.<sup>6</sup> Arapların hareketliliklerine ve öngörülemezliklerine dayalı bir savaş yürütmelerini, bizzat Türkleri değil demiryolunu hedef almalarını istiyordu. Daha sonra felsefesini, Türkler için yenmesi “bıçakla çorba içmekten” daha zor olacak, o yüzden “buhar olup, canımızın istediği yere uçabiliriz,” diye betimliyordu.<sup>7</sup> Demiryolunun işlemez hale getirilmesinin en iyi yolunun “sürekli küçük yıkımlar” olduğunu savunuyordu, böylece Medine’deki garnizon ne Mekke’ye doğru ilerleyebilir ne de Şam’a çekilebilirdi: “Türkler orada zararsızdı. Mısır’daki hapishanede bize yiyecek ve muhafız masrafı çıkarırlardı.”

Newcombe, Lawrence’ın sonuçsuz savaş isteğine şiddetle karşıydı. Mayıs başında El Vecih’e döndüğünde, son iki ayı El Vecih’in kuzeydoğusundaki demiryoluna saldırarak geçirmişti ve on günlük deneyime dayandığı için Lawrence’ın tavsiyesinden hoşlanmamıştı.



Lawrence'ın raporlarının üslubunu eleştirerek –“Türlere de zarar vermedikçe, sadece Bedevilerle ilgili bilgiler toplayarak savaşı kazanmanın bize yararı olmaz. Ama Türlere zarar vermek, çoğu Arap için çok riskli görünüyor,”<sup>8</sup>– kesin bir sonuç almak için farklı bir yaklaşım gerektiğini savundu. “Ya savaşa devam etmek yerine hepimiz burada zamanımızı boşa harcarız ya da tamamen farklı bir yol bulunur, deve birlikleri oluşturarak ve Bişa [kabile üyeleri] eğitilerek” daha büyük boyutlu saldırılar gerçekleştirilir.<sup>9</sup>

Hicaz’a –Wilson’a göre– Arapların başkomutanı yapılacağı izlenimiyle gelmiş olan Newcombe’un<sup>10</sup> tersine Lawrence, bir lider değil danışman olduğunu hiç unutmuyordu. Dahası Bedevilerin savaş tarzını değiştirmenin bir yolu olmadığını da biliyordu. Hicaz’da hayatta kalmanın zorluğu, kabilelerinin içinde şerefleri tehlikeye girmediği sürece, kabile üyelerinin ailelerinin iyiliği için daima tercihen kaçıp hayatını kurtaracağı anlamına geliyordu. Newcombe’un yapmak istediği gibi onları direnip savaşımaya zorlamak tümüyle yanlış olurdu. “Tek bir ölüm suya düşen bir taş gibiydi. Her biri sadece anlık bir delik oluşturuyordu ama onlardan üzüntü halkaları yayılıyordu. Kayıpları kaldıramayız.”<sup>11</sup> Lawrence çalışma arkadaşlarının sadece kötülük gördüğü yerde erdem bulmaktan hoşlanıyordu: “Harit büyük bir kabile değil,” diye yazmıştı El Vecih’e gelen bir grupla ilgili, “ama kuşaklardır hayduttular ve bu yüzden becerikli eylem adamlarıydılar.”<sup>12</sup>

Nisan başında Newcombe’a bir başka genç mühendis, Henry Hornby de katılmıştı ve Lawrence, onun ve Newcombe’un Araplara davranışlarını eleştiriyordu. “Hornby çok az Arapça biliyor ve Newcombe da birisine emir vermeye yetkin olduğu halde ikna etmeye ehliyetli değildi ama bu emirler iç kesimlerle ilgili değildi.”<sup>13</sup> Son baskınında, kendi adamları Newcombe’a ateş etmişti. Lawrence’a göre bu aşırı tepkinin nedeni, “Sadece onun katılığının yol açtığı bıkkınlık; her zaman onlar mola verip yemek yemek isterken o yola devam etmek istiyordu. Ayrıca su ve yiyecek konusunda da sertti.” Newcombe’un sorunlarıyla ilgili yargısı açıktı: “Not: Çok fazla şeye kalkışma.”<sup>14</sup> Sonuç olarak Lawrence’ın gerilla taktiklerine desteğini

kısmen şekillendiren bu gerçeklikti. Diğer gerekçesi isyanı kuzeye, Suriye'ye yaymaktı ve bu, Araplar Medine'yi alırsa gerçekleşmezdi.

Lawrence'ın iç kesimlere seferi sırasında iki önemli adam daha geldi. Lawrence, dönüşünden bir gün sonra Faysal'ın çadırında oturmuş haberleri alırken dışarıdan birisi seslendi ve Lawrence, Faysal'ın "parlayan gözleriyle kendisine döndüğünü, sakın olmaya çalışarak 'Auda burada' dediğini" hatırlıyordu.<sup>15</sup> Auda abu Tayi, Lawrence'ın şubattan beri tanışmak istediği adamdı. Yanında Miclen Şaalan, Nuri Şaalan'ın yeğeni vardı.

Auda abu Tayi'nin şöhreti kötüydü. Birkaç yıl önce bir Çek gezgin kuşkuyla onun "yaralı bir düşmanın kalbini çıkarıp ısırmasıyla"<sup>16</sup> tanındığını yazmıştı ama aslında, Richard Burton'ın 1853'te Hicaz'dan geçerken keşfettiği gibi, ölü bir düşmanın kanının tadına bakma geleneği bir zamanlar yaygındı<sup>17</sup> ve Auda'nın bu uygulamayı sürdürmesi onun sadece bir gelenekçi olduğunu gösteriyordu. Bu yüzden de Auda'nın Hicaz Demiryolu'nun yapımından sonra bölgede ortaya çıkan Osmanlı vergi memurlarından hoşlanmaması şaşırtıcı değildi. 1908'de, Osmanlılarla vergi yüzünden bozuşmuştu. Kendisini Maan'a getirmek üzere gönderilen iki görevliyi vurup öldürdükten sonra hakkında tutuklama emri çıkarıldı.<sup>18</sup> O zamandan beri kaçaktı, takma dişlerinin Türk malı olduğunu anladığında, onları bir taşla kırmak için Faysal'ın çadırından çarpıcı bir şekilde dışarı fırlayan, "yorgun yüzlü, ihtiraslı ve kederli, uzun boylu bir adamdı".<sup>19</sup> Çağdaş bir fotoğrafında, üzerinde desenli Arap cübbesi ve Batılı tarzda bir ceketle sinir bozucu bir şekilde doğrudan fotoğraf makinesine bakıyor. Lawrence anında büyülenmişti.

Faysal'ın Lawrence'a sunduğu plan, Auda'nın güçlü etkisinin karakterini taşıyordu. Bu, Lawrence'ın geçen şubatta Clayton'a bildirdiği genel fikirleri geliştiriyordu ama bunu Auda'nın kabilesi Huveytât'ın fazlasıyla yararına olacak ve Auda'nın saygınlığını artıracak bir şekilde yapıyordu. Lawrence, Auda'nın öncülüğünde, bin deve satın almak ve Maan'ın elli beş kilometre kuzeydoğusundaki Cefr'de, Faysal öncülüğünde haziran sonu gelecek yaklaşık altı yüz düzenli

askere yiyecek ve ot ayarlamak için El Vecih'ten kuzeydoğuya, demiryolunun çok uzağına, Kuzey Arabistan'a gidecekti. Bu bölgede yiyecek ve ulaşım arama kararı genel olarak Maan ve Akabe arasında dolaşan ve açlık çektikleri söylenen Huveytât'ı ödüllendirmek için alınmıştı.<sup>20</sup> Lawrence ve Auda lojistikle ilgilenirken İngilizler Tabuk'un hemen güneybatısındaki bir noktaya silah, cephane, patlayıcı ve yiyecek taşıyacaktı. Lawrence'ın alacağı develer kullanılarak bu malzemeler Cefr'e götürülecekti, bu Faysal'ın 10 Temmuz'a kadar bitirmeyi umduğu bir operasyondur.

Kuvvetin tümü Cefr'den kuzeye, Azrak'a, Nuri Şaalan'ın sıklıkla bulunduğu, Amman'ın seksen kilometre doğusundaki uzak bir vahaya gizli harap bir kaleye gidecekti. Faysal, Azrak'tan Dürzileri kuzeydeki isyana katılmak ve demiryoluna saldırılar düzenlemek üzere harekete geçirmeye çalışacaktı.<sup>21</sup> Dürziler yakın geçmişte, 1895 ve 1910'da iki kez Türklere karşı ayaklanmıştı. Her iki isyan da Türkler tarafından sert bir şekilde bastırılmıştı. Faysal, Dürzilerin heyecanını canlandırmanın zor olmayacağını tahmin ediyordu. Auda'nın da başka bir planı vardı. İlk başta İngilizlerden geçen şubatta Akabe'yi almalarını isteyen Auda, şimdi Maan çevresinde sorun yaratarak Akabe'deki Türkleri teslim olmaya zorlayabileceğini umuyordu. Faysal'ın temmuz sonunda kabile üyelerini getirerek gerçekleştirmeyi planladığı Akabe'nin işgali, Huveytât kabilesinin açıktan ölmemesini güvenceye almak için limanı bir malzeme rotası haline getirecekti. Bu, Lawrence'ın isyanı kuzeye yayma gündemine çok uygundu. Lawrence'ın Akabe'ye denizden saldırıda gördüğü sorunu da çözüyordu çünkü Auda, Türkleri karadan saldırarak şaşırtmayı hedefliyordu. Lawrence'ın Akabe'nin kolayca yıkılacağı yönündeki umutları, 20 Nisan'da limana yönelik bir fırsatçı saldırıda bir İngiliz çıkarma birliği dokuz Osmanlı askerini yakaladığında yeşermişti. Dokuz askerin altısı Faysal'a katılmak isteyen Araplardı.<sup>22</sup>

Bu planın önündeki başlıca engel, Lawrence'ın kendi şefi Clayton'dı. Faysal'ın niyetlerini değerlendiren Clayton planın, "Kuzey hamlesinin tamamen etkili olabilmesi için temizlenmesi gereken Medine, El Ula

ve Medain Salih'teki Türklerin yenilgiye uğratılması yönündeki mevcut çalışmayı engellememesi gerektiğini" söyledi.<sup>23</sup> Clayton plana yönelik gerçek itirazlarını daha sonra açıkladı. Ona göre Akabe, Britanya'nın gelecekte Mısır'ı savunması için çok önemli olacaktı ve kabilelerin bu işgalinin "Arapların daha sonra burası üzerinde hak iddia etmesiyle sonuçlanabileceğinden" korkuyordu.<sup>24</sup>

Lawrence'ın planı desteklemek için kendi gizli gerekçeleri vardı. Arapların Medine'yi hızlıca alabileceklerine inanmıyordu ve bunun için harcanan zamanın sadece Abdullah'ın hırslarını destekleyeceğinden ve Faysal'ın kuzey planları ve kendisinin "Fransızların Suriye'deki bütün umutlarına darbe indirme" niyeti pahasına, isyanı Hicaz'la sınırlamak isteyen Fransızların işine yaramasından endişeleniyordu. Operasyonların merkezinin Akabe'ye alınması, isyanın denge merkezini geri döndürülemez bir şekilde kuzeye doğru kaydırırdı.

Çalışma arkadaşlarının Abdullah'a ve Arapların Medine'yi ele geçirme yeteneğine olan inancının altını oymak için Lawrence en gözde silahına, zehir saçan bir rapora sarıldı. 16 Nisan'da Wilson'a yazdığı mektupta Abdullah'ı kendini beğenmiş, tembel, ahlaksız ve beceriksiz olmakla suçladı. "Arap pozisyonunun Suriye ve Irak'ın, Britanya'nın imzasının bulunduğu anlaşmalarla Araplara söz verilmesiyle değiştirilemez şekilde sağlama alındığını düşünüyor ve kendisi için özellikle Yemen'e bakıyor," dedi Lawrence, Abdullah'ın güveninin asılsız olduğunu ima eden bir havayla.<sup>25</sup> Abdullah gününü, "Arap gazetelerini okuyarak, yemek yiyerek, uyuyarak ve özellikle şakalar yaparak geçiriyordu." Kampın müezzininin normal olarak bu son etkinliğe ayırdığı zaman, Lawrence'ı özellikle kızdırıyordu ve Ais Vadisi'ndeyken hiç de cümbüş "havasında olmadığını" yazmıştı.<sup>26</sup> Lawrence, geri dönmeden önce Wilson'a, Abdullah'ın otuz sterlin karşılığında müezzinin başına yerleştirdiği cezveye yirmi metreden üç el ateş ettiğini bildirmişti. O arada, Abdullah'ın adamlarına iki aydır para ödenmemişti, "sadece *canı öyle istediği* içindi çünkü kamp onların maaşlarını ödeyecek kadar altınla doluydu." Abdullah'la iç kesimlerdeyken yaptığı, "Burada işler çok ciddi," şeklindeki itirafı geri

almaya karar veren Lawrence şu sonuca vardı: “Askeri bir komutan olarak yeteneksiz ve önemli görevler üstlenmeye uygun değil.”

Aslında hiç de beceriksiz değildi. Arapların o güne kadarki en olağanüstü başarısı –geçen ocak ayında Eşref Bey liderliğindeki Türk birliğinin Medine dışında pusuya düşürülmesi– Abdullah öncülüğünde gerçekleşmişti. Lawrence’ı korkutan şey, İngilizlerin Abdullah’a araçları sağlaması durumunda onun Medine’nin ele geçirilmesi işini çok çabuk bitirmesiydi. Faysal o yılın başında Lawrence’ı, kardeşinin “tembelliğe yatkın olduğu” ancak “hareke geçtiğinde hızlı olduğu” yönünde uyarmıştı.<sup>27</sup> Abdullah Medine’nin alınmasının ardından diğer büyük Arap şeyhlerine babasının yetkesini nasıl kabul ettireceği üzerinde düşünmüştü. Lawrence’ın Wilson’a dediğine göre, “Bu büyük bir operasyona benziyor ama Abdullah yapılabiliğine ikna olmuş durumda ve hatta eylemlerinin ayrıntıları üzerinde çalışıyor.” Wilson aynı fikirdeydi. Medine alınır ve kargaşa çıkarsa Abdullah’ın Arap rakiplerine saldırmasından kaygılanıyordu. Mayısta Faysal’ın Hicaz Demiryolu’nun mümkün olduğu kadar kuzeyine operasyonlar başlatmaya teşvik edilmesini tavsiye etti. Wingate kabul etti ve Clayton kişisel olarak isteksiz olsa da bu harekete en iyi desteğin nasıl verileceğini inceleme talimatı aldı.

Hicaz’ın çok uzağındaki bir dizi olay, Kahire’deki görüşün Arapların kuzeye ilerlemesi lehinde değişmesine katkıda bulundu. 11 Mart’ta, İngiliz güçleri iki aylık bir mücadelenin ardından Bağdat’ı işgal etti. Dört gün sonra, büyük ölçekli saldırılar ve Petrograd’da Rusya’nın endüstriyel makinesine çomak sokan bir ayaklanmanın ardından Çar II. Nikolay, tahttan çekildi. Rusya’da olanlar Britanya’da, Başbakan David Lloyd George’u rahatsız etti. Savaşa karşı büyüyen muhalefet Rusya’yla sınırlı değildi ve İngiliz işçilerin de Rusya örneğini izlemesinden korkan Lloyd George, halkın moralini yükseltecek ve Britanya’yı Rusya gibi felce uğratacak bir işçi ayaklanması olasılığını savuşturacak acil bir zafer istedi. Aşırı Türk karşıtı olan Lloyd George, bir süre Suriye’ye yönelik bir İngiliz saldırısına ilgi duymuştu

ve başbakan olarak şimdi bunu gerçekleştirmek için daha güçlü bir konumdaydı. Gazze'nin ele geçirilmesini, Mısır'ın savaşıarak savunulması politikasının son hamlesi olarak görmek yerine Filistin'e yönelik saldırının birinci aşaması olarak düşünüyordu.<sup>28</sup> Britanya'nın davasının haklılığını yansıtmak için en son 1187'de Hristiyanların elinde olan Kudüs'ten daha anlamlı bir hedef olabilir miydi?

Bağdat'ın alınmasının, Rusya'nın olası çöküşünün ve Filistin'e yönelik çekiciliği giderek artan saldırının hep beraber Arap İsyanı üzerinde bir etkisi oldu. Rusya barış yaparsa Osmanlı'nın kuzey cephesi üzerindeki baskı azalır ve Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşı zarar görmeden atlatma olasılığı çarpıcı şekilde artardı. Bunun tehlikesi iki kat daha fazlaydı. Belki Araplar Türklerle barış yapardı: tam da Arap İsyanı'na yönelik İngiliz desteğinin engellemeyi amaçladığı sonuç. Osmanlılar kesinlikle Mezopotamya ve Filistin cephelerine daha fazla asker sevk edebilirdi, bu, kısa dönemde İngiliz askerlerini Batı Cephesi'nden uzaklaştıracak ve uzun dönemde Britanya'nın bölgedeki savaş sonrası planlarını bozabilecek bir tehditti. Rus devriminin sonucu daha netleşmeden önce bile, Faysal'ın kuzeye ilerleme planları, kendisinin ve Arapların kaderinin mutlak şekilde birbirine bağlı olduğunu düşünen Archibald Murray'nin ilgisini çoktan çekmişti: “Önümdeki birliklere karşı bir başka başarı daha kazanabilirsem,” demişti Robertson'a şubatta, Gazze'ye saldırısından önce, “bunun Arap hareketine çok büyük yardımı olur ve onları –Güney Sina için ek güvenlik gücü olan– Maan çevresinde çok büyük sayılarda düşünebiliyorum.”<sup>29</sup>

Bağdat'ın ve Çar'ın düşüşü ve Filistin'e bir saldırı olasılığı, Sykes-Picot Anlaşması'nın geçerliliğiyle ilgili gelecek aylarda ele alınması gereken soru işaretleri ortaya çıkarıyordu. General Maude, Bağdat'a girdikten sonra İngilizlerin “fatihler ya da düşmanlar olarak değil kurtarıcılar olarak” geldiğini ilan etmiş olsa da Hint Ordusu'nun bu kentin alınmasındaki rolü, Whitehall ve Delhi arasında savaş sonrasında Mezopotamya'daki İngiliz yönetiminin ne kadar kurtarıcı olması gerektiğiyle ilgili bir tartışmayı tetiklemişti. Öte yandan

bu tartışmanın sonucu ne olursa olsun, Britanya'nın Fransa'yı ya da bir başkasını dikkate almadan sonuçlandırmak istediği bir bölgesel konuydu bu. Anlaşmanın üçüncü imzacısı olarak Rusya savaştan çekilirse –giderek güçlenen bir olasılıktı bu– o zaman Sykes-Picot Anlaşması tartışmasız geçersiz hale gelirdi. Dahası Britanya Filistin'e girerse fetih, tıpkı Bağdat'ın ele geçirilmesinin Mezopotamya'nın statüsüyle ilgili soru işaretleri yaratması gibi, anlaşmanın Filistin'de kuramsal olarak uluslararası bir yönetim oluşturulması hükmünü yürürlükten kaldırırdı. O ilkbaharda, eski genel vali ve savaş kabinesinin baş emperyalisti Lord Curzon başkanlığındaki bir kurul üç sorundan ikisine basit yanıtlar verdi. Kurul savaştan sonra hem Mezopotamya'yı hem de Filistin'i yönetmesinin Britanya'nın yararına olacağına karar verdi.

26 Mart'ta –Lawrence'ın Ebu el Naam'a gitmek üzere yola çıktığı gün– İngilizler Gazze'ye saldırdı ama kenti almayı başaramadı. Sekiz gün sonra Lloyd George, Mark Sykes'ı görüşmeye çağırdı. Mısır Seferi Gücü'nün siyasi başdanışmanlığına atanmış olan Sykes, Gazze saldırısının François Picot'yla müzakere ettiği anlaşmayla ilgili sorular gündeme getireceği beklentisiyle Kahire'ye gitmek üzereydi ve Picot bu konuyu değerlendirecek en aşikâr adaydı. Sykes, Lloyd George'a Filistin'deki çeşitli kabilelerle ilişkiler geliştirmeyi umduğunu “ve mümkün olursa, Türk ulaşım hatlarına, özellikle de Halep ve Şam arasındaki demiryoluna yönelik saldırılar düzenleme amacıyla daha kuzeydeki Cebel el Dürzi bölgesinde bir Arap İsyanı çıkarmak” istediğini söyledi.<sup>30</sup> Bu, Lloyd George'u telaşlandırdı. Sykes'a İngiliz hükümetinin kabilelerle İngiliz çıkarlarına zarar verebilecek ve Fransızları rahatsız edebilecek herhangi bir anlaşma yapmamasının yaşamsal önemde olduğunu söyledi. O sabah önde gelen Britanyalı Siyonist Haim Weizmann ile kahvaltıda bir araya gelmişti ve bu görüşme belleğinde daha tazeyken şimdi Sykes'ı “Siyonist hareketi ve İngiliz koruması altında gelişmesi olasılığını tehlikeye düşürmemenin önemi konusunda” uyarıyordu.<sup>31</sup> Weizmann o sabah Lloyd George'a

Britanya'daki pek çok Yahudi'nin Filistin'i iyi tanıdığını ve savaş alanında yararlı olabileceklerini söylemişti.

Eski silahlanma bakanı olarak Lloyd George, Weizmann'ın bilim alanındaki uzmanlığının, kordit –İngiliz güçlerinin kullandığı her bir kurşunun ve merminin arkasındaki dumansız barut– üretiminin temel bileşeni olan asetonun kıtlığına çare bulunmasında ne kadar önemli olduğunu biliyordu ve Yahudilerin yararlı olabileceği konusunda Weizmann'a katılıyordu. Lloyd George, Sykes'a, Yahudiler "bize Araplardan daha fazla destek sağlayabilir," dedi. Rusların içine düştüğü karışıklıktan da yararlanmaya hevesliydi ve Sykes'a, –Rusların uluslararası yönetim altında olması için ısrar ettiği– Filistin'i İngiliz etki alanına sokmak için elinden geleni yapmasını söyledi. Sykes gitmeden önce Lloyd George ilk uyarısını yineledi. "Araplara hiçbir siyasi söz" verilmemeliydi, "özellikle de Filistin'le ilgili." Bu talep Sykes'ın fiilen elini kolunu bağlıyordu ama yine de Mısır'a gitmek üzere yola çıktı. Nisan sonuna doğru bölgeye vardığında İngilizlerin Gazze'yi almaya yönelik ikinci girişimi de Türkler tarafından engellenmişti.

Sykes, Hüseyin'le görüşmek üzere 4 Mayıs'ta Cidde'ye geldi. Anlaşmasında hem İngilizlerin hem de Fransızların bir Arap konfederasyonu üzerinde mutabakata vardığını savunarak Şerif'i Fransızların Suriye üzerindeki talepleriyle ilgili rahatlatmayı umuyordu.<sup>32</sup> Fransızlarla şüpheleri artan tek kişi Hüseyin değildi. Lawrence, ocak ayında Brémond'un Faysal'a, "bu müttefiklerin arasındaki mevcut bağların onları bu ittifakların sadece geçici olduğu ve İngiltere ve Fransa, İngiltere ve Rusya arasında kalıcı bir dostluktan umulmayacak kadar derin ve köklü anlaşmazlık tohumları bulunduğu bilgisine karşı körleştirmedigini" söylediğini bildirmişti.<sup>33</sup> Fransız subay, Abdullah üzerinde de çalışıyor gibi görünüyordu. Lawrence'a göre Abdullah geçenlerde Brémond'dan, "Aden, Bağdat ve Gazze örneklerini vererek İngilizlerin yeni Arap krallığını her yönden kuşattığına" dikkat çeken bir mektup almıştı.<sup>34</sup> Brémond'un bu davranışı Londra'da kaygı yarattı. Fransızlar Şerif Hüseyin'e bankacılık olanakları, telsiz donanımları ve doktor sağlamak istediklerini bildirdiklerinde



İngiliz hükümeti buna karşı çıktı. “Fransızlar bugüne kadar hiçbir etkilerinin bulunmadığı bir bölgede bizden baskın çıkmak istiyor gibi görünüyorlar,” diye yakındı Sir Austen Chamberlain.<sup>35</sup> Dışişleri Bakanı Arthur Balfour, Wingate’e gelecekte Şerif’le “sadece tek ve İngiliz olan bir kanal aracılığıyla” çalışılmasını ve İngilizlerin Hüseyin’in ihtiyaçlarını önceden tahmin etmesini ve mümkün olduğu kadar karşılamasını sağlamasını söyledi.<sup>36</sup>

Sykes, Hüseyin’le ilk kez 5 Mayıs’ta görüştü. Üç saatlik görüşmelerini çizdiği bir karikatürde kendisini üzerinde askerî üniformasıyla, alnından terler akarken, Hüseyin’i de bir divanda bağdaş kurup oturmuş, kendisine gizemli bir şekilde bakarken betimlemişti. İkilinin arkasındaki termometre kırk dokuz dereceyi gösteriyordu. Sykes, Hüseyin’e Kral V. George’un Hüseyin’in, “zulümden kurtuluşları Asya’da bir uygarlık ve refah çağı başlatacak olan Arap halklarının davasındaki” çabalarını memnuniyetle karşıladığını belirten mesajını ilettili.<sup>37</sup> Böyle boş laflar Şerif’i etkilemiyordu ve Arapların bağımsızlığı güvence altına alınmadıkça, “gelecek kuşakların kendisini son İslami iktidarın yerine bir başkası kurulmadan yıkılmasına destek vermekle suçlamasından korktuğu” ve Fransa Suriye’yi ilhak ederse, “onları bir Hristiyan gücüne teslim etmek üzere Türklere karşı bir isyana sürükleyerek” Suriye Müslümanlarıyla ilişkisini kopardığı suçlamasına maruz kalacağı yanıtını verdi.<sup>38</sup> Sykes, Hüseyin’i Suriye’deki Fransız talepleriyle ilgili rahatlatmaya çalıştı ve Hüseyin’e “en azından ama ancak uzun bir tartışmanın ardından Suriye’deki Arapların kalkınması için” orada kapsayıcı bir Fransız etkisinin gerekli olduğunu kabul ettirdiğini öne sürdü.<sup>39</sup>

Bu ikna edici olmayan bir savdı ve Sykes’in kendisi de ikna olmamıştı. Brémond’un Cidde’de devam eden varlığının, davasına pek de yardımcı olmadığını fark etmişti. “Fransız misyonunun Hicaz’dan ne kadar çabuk çıkarsa o kadar iyi olacağına inanıyorum,” dedi o akşam Wingate’e çektiği telgrafta: “Fransız yetkililer istisnasız Arap karşıtı... Yöntemleri İngiliz operasyonlarını Araplara şikâyet etmek, bütün Arap eylemlerini İngilizlere kötölemek ve kralı her ikisine

de önemsiz göstermek,” diye yakındıktan sonra “Albay Brémond ve kadrosunun yürüttüğü kasıtlı olarak ahlaksız tutum ve politikaya” saldırdı.<sup>40</sup> Günler sonra, Paris’teki İngiliz büyükelçisi, Brémond’un davranışlarını Fransız hükümetine şikâyet etti.<sup>41</sup>

Kahire’de bulunan Clayton da kuşkuluydu. Sykes’in Hüseyin’le yaptığı tartışmalarla ilgili anlattıklarına inanmamıştı ve Sykes girdince Şerif’in büyük olasılıkla sözünden döneceği uyarısında bulundu. Hüseyin’in yanıtına tepkisi de şaşkınlık oldu. İngilizlerin Hüseyin’e Arabistan’ın “bir Arap federasyonuna gevşekçe bağlı bir dizi bağımsız devletler ya da konfederasyonlardan” oluşacağı güvencesi vermiş olduğunu söyledi. Şimdi, “Şerif’in bu güvenceleri ruhani liderliğine destek olarak kullandığını” öne sürüyordu.<sup>42</sup> İngilizlerin, Osmanlı meselesi dışında Hüseyin’i asla desteklemeyecekleri gerçeğine rağmen Lord Kitchener’in savaşın başında kendisine gönderdiği imalı mesajı aklından çıkarmayan Hüseyin’in Müslüman dünyanın siyasi liderliğine yönelik iddiasını perçinlemek için İngilizlere güvenileceğine inanması, hiç de şaşırtıcı değildi.

## BİR YALAN YÜZÜNDEN BİZİM İÇİN SAVAŞIYORLAR

(Mayıs-Haziran 1917)

El Vecih'ten biraz iç kesimlere doğru giderken sapa bir vadide bulunan, hacıların kaldığı eski kervansaray Zureyb Kalesi'ni hâlâ ziyaret etmek mümkün ama Suudi eski eserler bakanlığının geçenlerde alanın çevresine çektiği dikenli tellerin altından sürünerek geçmeyi göze alıyorsanız eğer. *Kale* güzel bir yapıdır; düzgün yuvarlak kulelerle birleşen yüksek duvarlarla çevrili yüz metrelik kare, çevredeki engebeli tepelerle tezat oluşturan sıcak, pürüzsüz bir taştan yapılmış. Lawrence, Faysal'ın planlı kuzey yürüyüşüne yiyecek ve deve bulma görevinin birinci ayağına 10 Mayıs 1917'de Auda'yla birlikte burada başlamıştı. Devesinin arkasından ona altı hafta yetecek yirmi kiloluk bir un çuvalı sarkıyordu ve eyer çantasında da Faysal'ın yük develelerinin sırtındaki yirmi iki bin sterline bir gün önce ek olarak verdiği bin sterlinlik altını taşıyordu.

Lawrence, Sykes'la ilk kez üç gün önce görüşmüştü. Lawrence'ın günlüğündeki kısa madde dışında görüşmeleriyle ilgili bir kayıt yok ama Lawrence'ın Sykes'a Picot'yla yaptığı anlaşmanın maddelerini tümüyle açıklaması için ısrar etmiş olması mümkün görünüyor. Sykes'ın ona açıkladığı ayrıntıların, Lawrence'ın önündeki yalnız haftalar boyunca inceden inceye gözden geçireceği şaşırtıcı çıkarımları vardı. Kuzeye doğru ilerlemeye yönelik aceleci kararını hızlandıran öge bu toplantı bile olabilir. Lawrence'ın yolculuğu sırasında yazdığı

yorumların sertliğinden dolayı, Sykes-Picot Anlaşması'nın bütün ayrıntılarını İngiliz ortak yazarıyla görüşmeden önce biliyor olduğuna inanmak zor. Anlaşma Mayıs 1916'da imzalandığında Lawrence, Osmanlı birliklerinin hareketlerinin izlenmesinden sorumlu genç bir görevliydi ve anlaşmanın gizli ayrıntılarını bilmesine hiç gerek yoktu. Bir başka istihbarat subayı 1918 başında Fransızların Suriye'yi ve belki Filistin'i alacağını öğrenmiş gibi görünüyor.<sup>1</sup> Öte yandan diğerleri gibi Lawrence da bir anlaşmanın varlığından haberdardı ve McMahon'ın Suriye'nin geleceğiyle ilgili belirsizliğiyle Sykes'in yatıştırmakla görevlendirildiği Fransız hassasiyetlerinin bir şekilde birbiriyle bağlantılı olduğunu doğru bir şekilde tahmin etmişti. Sykes'tan duydukları onu dehşete düşürmekle kalmamış harekete de geçirmişti.

Faysal seferi yönetmesi için Lawrence'tan bir yaş daha büyük yirmi yedi yaşındaki Şerif Nasır'ı seçmişti; bunun nedeni, çok büyük olasılıkla Peygamber soyundan geldiği için büyük saygı görmesiydi. Medine emîrinin kardeşi ve Hicaz'da çok rastlanmasa da Şii Müslüman Nasır daha önce Newcombe'u demiryoluna da götürmüştü. Şam'ın önde gelen ailelerinden birinin üyesi olan ve isyanın kuzeye yayılması için yardımına gerek duyulan Arap milliyetçisi Nesib el Bekri de onlara katıldı. Lawrence yanına iki hizmetkâr aldı, hikâyeleri isyanın kökenlerini ve amaçlarını yansıtıyordu. Bir Osmanlı yetkilisini öldürdüğü için aranan, Maan bölgesinden vergi sürgünü Gasım gibi. Diğer, Faysal'ın isyan çıkarmak istediği Havran'dan gelen bir köylü olan Muhammed'di. Yolculukta onları korumak için on yedi Ageyl, Arabistan'ın orta kesimlerinden genç kasabalılar geldi; develerinin al püskülleri hayvanların dizlerine kadar gelen kırmızılı mavili yün eyer çantaları vardı. Lawrence onlar için, "Hoş adamlar; iri gözlü, neşeli, biraz eğitilmiş, Katolik, zeki, iyi yol arkadaşları," demişti.<sup>2</sup> Savaş, aşk, seyahat ve büyüyle ilgili uzun, şiirsel hikâyeler anlatma yetenekleri vardı. "Aşk hikâyelerinin müstehcen olduğunu söylemeye gerek bile yok," diye yorum yapmıştı.<sup>3</sup>

Hicaz'ın değişken ilkbahar havasının yerini aralıksız, kavurucu güneş almıştı. Sıcaklık mide bulandırıcı dalgalar halinde nabız gibi atarak yerden yükseliyor, durgun havada sinekler vızıldıyordu. Lawrence hızla yine aniden yükselen ve güçten düşüren ateşle kötüleşti. “Yorgun ve üzgünüm,” diye yazmıştı eyer üzerinde geçen bir günün ardından günlüğüne, ertesi gün, “hastayım”, sonraki günse, “bugün acı ve ıstırap içindeyim.”<sup>4</sup> Grup, Ebu Rakka'ya şafakta ve gün batımında pembeye bürünen alacalı bulacalı kumtaşından vadiye gitmeden önce, Lawrence'ın ateşinin düşmesi için iki gün mola verdi. Lawrence, burada yöreden bir Bedevi'yi hizmetkârları Ali ve Osman'a katılmaya ikna etti. “Osman uysal görünüşlü. Ali iyi adam. Her ikisi de görünüşe göre cesur ve Muhammed'le Gasım o kadar işe yaramaz ki fazladan adamlar almak zorunda kaldım.”<sup>5</sup> Ali'yle Osman çok yakın görünüyordu. “Bunlar Doğulu oğlanların ve kadınları tecrit etmenin kaçınılmaz sonucu olan oğlan sevgisinin bir örneğiydi,” diye yazacaktı savaştan sonra. Sevgilerinin cinsel olmadığına inanıyordu, “bizim etimize işlemiş kendimizi beğenmişliğimizin ötesinde bir derinliğin ve gücün erkekçe sevgisiydi”. Lawrence onları “esas olarak çok genç ve temiz göründükleri” için yanına almıştı.<sup>6</sup>

Lawrence, eşcinsellikle ilgili betimlemelerin şiddetle sansürlendiği bir dönemde, *Bilgeliğin Yedi Sütunu*'nda –ilk başta sadece kitabın yayımlanmasına destek sağlayan az sayıdaki abone için– kadınların “yıpranmış etinden” uzak durup “kayıtsızca ihtiyaçlarını birbirlerinin temiz vücutlarıyla gidermeyi” tercih eden çöldeki Arapları açıkça yazmıştı.<sup>7</sup> “Bazıları bu steril yöntemi savunmaya başladı ve mahrem sıcak organlarının o yüce kucaklaşmasıyla yumuşak kumların üzerinde titreyen arkadaşların orada, karanlıkta ateşli bir girişimin içinde canlarımızı ve ruhlarımızı birleştiren zihinsel tutkunun şehvetli bir örneğini bulduklarına yemin ediyorlardı,” diyordu.<sup>8</sup> Öte yandan şunları da ekleyerek kendini bu eylemlerden uzak tutuyordu: “Ben bu Araplara bir yabancı olarak gönderilmiştim, onlar gibi düşünemez ya da inançlarını paylaşamazdım.”

Alsında Lawrence “üremenin de dışkılama gibi bedenin kaçınılmaz hareketlerinden olduğunu düşünerek” genel olarak cinsel etkinliği reddediyordu.<sup>9</sup> “Komik üreme yöntemlerimizi sadece hijyenik olmayan bir zevk olarak değil temel bir yaşam sorunu” olarak gören Arapların bu takıntısıyla dalga geçiyordu.<sup>10</sup> Bu tutumu kısmen deneyimsizlikten kaynaklanıyordu. Yaşamının daha sonraki yıllarında bile Lawrence, cinsellik düşüncesinin uyandırdığı tek duygunun dehşet olduğunu itiraf etmişti. Savaşın ardından diğer askerlerle genelevlere gitmeyi reddettiğini anlatırken savaş sonrası dönemdeki dert ortağı Charlotte Shaw’a “acemi görünme korkusu... çünkü ne yapacağımı, nasıl hareket edeceğimi, nerede duracağımı bilmiyordum. Yine korku: korku her yerde,” itirafında bulunuyordu.<sup>11</sup> Diğerleri de bu nefretini fark etmişti. Onu tanıyan bir adam Lawrence’ın “cinselliğe karşı Fransızlara olduğu kadar düşman” görüldüğünü belirtmişti.<sup>12</sup> Bu ifadenin amacı güldürmek olsa da Lawrence’ın kadınlarla ya da erkeklerle cinsel ilişkiye çok fazla ilgi duymadığını destekliyordu.

Lawrence, Ali’yle Osman’ı yanına aldıktan bir gün sonra, 17 Mayıs’ta Arap birliği demiryoluna doğru yola çıktı. Hattın yakınlığında Lawrence, imhalarla yardımcı olması için getirilen Kraliyet Mühendisi Hornby’yle karşılaştı. Lawrence’la aynı yaşta olan ve El Vecih’te söylediği şarkılarla ünlenen Hornby, Arapça konuşamamasının eksikliğini azimle telafi ediyordu: “Arapların bana söylediğine göre... Hornby pamuk barutu işe yaramadığında metalleri dişleriyle koparıyormuş,” diye dalga geçmişti Lawrence daha sonra.<sup>13</sup>

Hüseyin’le yaptığı ilk çok resmî görüşmenin ardından Sykes, Picot’yla Suriye yönetimini tartışmak için Kahire’ye döndü ve ona siyasi havadaki değişimi yansıtan bir fikir önerdi. Geçen ay Birleşik Devletler, Almanya’ya karşı savaşa girmişti. Öte yandan Amerikan Başkanı Woodrow Wilson, hükümetinin kararını açıklarken, savaşa yol açmış olan Avrupa dış politikasının yürütülmesine karşı çok genel bir saldırı başlatmıştı. “Başkalarını piyon ve araç olarak kullanmaya alışmış küçük hırslı adamlar grubuna” saldırdı ve şunu duyurdu:

“Bizim bencilce amaçlarımız yok. Fetih ya da sömürge arzusu içinde değiliz.” Wilson sözlerini, Birleşik Devletler “daima kalbimizde taşıdığımız değerler için; demokrasi için, kendi hükümetlerinde söz sahibi olmak için otoriteye boyun eğmiş olanların hakları için, küçük ülkelerin hak ve özgürlükleri için savaşıacak,” diye tamamladı.<sup>14</sup> Böyle bir söylem Sykes’a kuşkusuz rahatsızlık vermişti. Beklendiği gibi, Wilson’ın dış politika danışmanı Edward House, Sykes-Picot Anlaşması’nı öğrendiğinde açık sözlü davranmıştı. “Çok kötü ve Balfour’a da söyledim,” diye yazmıştı.<sup>15</sup> Sykes, İngiliz ve Fransız emperyalist savaş hedeflerine yönelik havada düşmanca bir değişim seziyordu ve şimdi Mezopotamya’nın yönetiminin Arapların ellerine bırakılması gerektiğini savunmaya başlamıştı. Picot’ya Fransa’nın Suriye’de bu tutumu benimseyebileceğini de söyledi.

Sykes 18 Mayıs’ta, Picot ve güneye giderken El Vecih’ten aldığı Faysal’la birlikte Cidde’ye döndü. Bu kez Hüseyin’e, Sykes-Picot Anlaşması’nın bütün ayrıntılarını vererek onun “Suriye’deki Fransız etkisinin kaçınılmaz gerçekliğinin” farkına varmasını amaçlıyordu. Sykes’ın vermek üzere olduğu mesajın McMahon’ın Şerif’i inandırdığı şeyle çeliştiğinin açık bir göstergesi olarak, dışişleri bakanlığı Sykes’ın Hüseyin’e aylık para yardımının yetmiş beş bin sterlinden derhal iki yüz bin sterline çıkarılacağını söyleyerek onun gözünü boyamasına kabul etti. Hükümet Hüseyin’e bir havuç daha uzatmıştı. Medine ele geçirilirse fazladan yüz yirmi beş bin sterlin kazanacaktı.<sup>16</sup>

Sykes ve Picot ayrı ayrı filikalarla Şerif Hüseyin’le öğlen yemeğinde buluşmak üzere karaya çıktı. Sykes, Hüseyin’e Arap bayrağının ilk örneğini gösterdi, Arap hanedanlarını –“Abbassiler siyah, Emeviler beyaz, Fatımiler yeşil,” diye açıkladı Sykes<sup>17</sup>– temsil eden üç yatay şeritten oluşuyor, Şerif’i temsil eden dikey kırmızı üçgenle birleşiyorlardı. Hüseyin, Sykes’ın önerdiği koyu kırmızı yerine parlak kırmızıyı yeğliyordu ama onun dışında bir kez daha Britanya’nın onu

\* Haşimiler. (yay. n.)

Arapların arasındaki baskın güç olarak gördüğünü kuvvetle hissettiren Sykes'in tasarımını onayladı.

Hüseyin, Picot'yla ilk kez görüşüyordu ve konuşma hızla McMahon'la Şerif'in üzerinde anlaşamadığı Suriye kıyısının statüsüne döndü. Picot, Fransa'nın kendi etki alanında özerk bir Arap hükümetini ilke olarak kabul edeceğini ama Şam'da muhtemelen bir Fransız "danışman" bulundurulacağını açıkladı. Suriye kıyısında Fransız denetimi altına giren Mavi bölgede bir Fransız-Arap yönetimi kurulacak, Fransız ve Arap bayrakları yan yana dalgalanacaktı. Sykes, Fransızların Mavi bölgedeki hükümetinin, Fransız nüfuzu altındaki komşu Arap devletiyle birleştirme ilkesini göz ardı etmediğini sözlerine ekledi ama bunun bir Fransız ilhakıyla mı yoksa Arap bağımsızlığıyla mı sonuçlanacağını açıkça belirtmedi. Duydukları Hüseyin'in hoşuna gitmemişti, Sykes onun namaz kılmak için sık sık verdiği araların amacının sadece kendisi ve Picot duymadan danışmanlarıyla tartışmak olduğundan kuşkulanıyordu. "Görüşme bir sonuca varmadan kapandı ve ertesi sabaha kadar ara verildi, M. Picot, Kral'dan çok fazla hoşlanmadı," dedi Sykes, Wingate'e.<sup>18</sup> Toplantıya katılan Wemyss tartışmanın kötü başladığını ve "bir noktada konuşmalar hiçbir sonuca ulaşmadan kesilecekmiş gibi görüldükten sonra,"<sup>19</sup> Hüseyin'in ertesi gün Sykes'in gemisi HMS *Northbrook*'a gelmesine karar verildiğini anlattı.

Sykes kısa süre içinde hem Hüseyin'i hem de Picot'yu ikna etti. Picot'ya Suriye'yle Mezopotamya'nın benzer şekilde yönetilmesi gerektiğini kabul ettirdikten sonra bu fikri Hüseyin'e sundu, onun bu formülü kabul etmesinin çıkmazı sona erdireceğini belirtti.<sup>20</sup> İngilizlerin artırdığı ödeneği kabul etmesi için de baskı altında olan Hüseyin, bunu onayladı.

Wemyss daha sonraki bir raporunda, *Northbrook* gemisindeki ertesi gün, "Olaylar kesinlikle daha olumlu bir yöne girdi," diye yazmıştı, "çünkü Kral Araplara yönelik Fransız politikasının, İngiliz bölgesindeki İngiliz politikasının aynısı olması koşuluyla Fransızlarla onların bölgesinde iş birliği yapmayı sözlü olarak kabul etti."<sup>21</sup> Getirdiği



aldatıcı çözümden hoşnut olan Sykes'a göre, "Hüseyin'le Picot'nun açıkça anlaşması 'havayı epeyce düzeltti.'" <sup>22</sup> Hüseyin memnundu. McMahon'la yazışmaları sırasında İngilizlerin devir teslimden önce belirli bir süreliğine Mezopotamya'yı kendisinden kiralamasını önermişti. Hüseyin'in keyfini kaçırmak istemeyen McMahon bu fikri hiçbir zaman tamamen reddetmemiş, kurnazca bu konunun "mevcut durumdan daha kapsamlı ve ayrıntılı bir değerlendirme ve yürütülen müzakerelerin elverdiği bir hız" gerektirdiğini savunmuştu. <sup>23</sup> Belki de safça, görüşünün hâlâ geçerli bir seçenek olduğu izlenimi altındaki Hüseyin, şimdi Picot'nun anlaşmasını öneriyi Suriye'yi kapsayacak şekilde genişletilmesi taahhüdü olarak yorumluyordu. <sup>24</sup> Picot'nun satıp geri kiralama planından hiç haberi yoktu. Sadece İngilizlerin Bağdat planlarının tıpkı Fransızların Suriye'yle ilgili niyetleri gibi ilhak içerdiğine inanıyordu ve formülü bu temelde kabul etmekten hoşnuttu. Hüseyin'in coşkulu yanıtı karşısında şaşkınlık duymuş olmalıydı. Net olmayan şey, Sykes'ın sadece bütün taraflar için farklı, kabul edilebilir bir anlamı olduğu için mi, yoksa ilhakın "zamanın ruhuna tamamen aykırılığının" bilincinde olduğundan Picot'yu Britanya, kendisinin savunduğu Mezopotamya'da Arap özerkliği ihtiyacını kabul ettiğinde nihai olarak Araplara yararı dokunacak bir anlaşmanın içine çekebileceğini düşündüğü için mi bu formülü ortaya attığıdır.

Anlaşma, Britanya'nın Mezopotamya'da Arap özerkliğine izin vermek gibi bir planının olmadığını netleşmesiyle giderek büyüyen bir utanç kaynağına dönüşen geçici bir önlemdi. "Hicaz Kralı'na Mark ve Picot'yla yaptığı toplantıda kabul ettirilen o yersiz formülü göz önünde bulundurmalıyız," diye düşünüyordu Clayton neredeyse bir yıl sonra. "O utanç verici formül... bizi kötü duruma düşürüyor." <sup>25</sup>

Toplantının ardından Faysal, Sykes'ı elinden yakalayıp onu bir köşeye çekti. "Fransa'yla Suriye'de büyük çapta iş birliği yapmaya hazırız, Büyük Britanya ile de Mezopotamya'da," dedi yavaşça, "ama Büyük Britanya'nın bize Abdülaziz bin Suud ve İdrisi konusunda, hiçbir şekilde onların bağımsızlıklarını, haklarını ya da özgürlüklerini çiğnemeksizin yardım etmesini istiyoruz; Büyük Britanya'nın

onlara Kral'ın Arap hareketinin lideri olduğunu kabul ettirmek için çabalamasını rica ediyoruz.”<sup>26</sup> Ertesi gün Sykes, Bağdat'taki İngiliz güçlerinin siyasî memuru Percy Cox'a bir telgraf çekerek Abdülaziz bin Suud'u Şerif'e “onu, bağımsızlığına ve yerel konumuna hiçbir şekilde dokunmaksızın Arap davasının simgesel lideri olarak kabul ettiğini” söylemeye ikna edip edemeyeceğini sordu.<sup>27</sup> Abdülaziz bin Suud'un canını sıkamak istemeyen Cox, bunu reddetti.

19 Mayıs sabahı erkenden Şerif Nasır, Lawrence ve Auda abu Tayi, Cidde'nin dokuz yüz kilometre ötesinde, demiryolunu geçti. Lawrence yirmi dakikalık kısa bir ara verip hattı pamuk barutuyla uçurdu ve telgraf tellerini kesti, sonra telgraf direklerini çekmeleri için telleri develerin semerlerine bağlayıp onları koşturdu. Grup ertesi sabah erkenden doğuya yöneldi, Hicaz'la iki yüz kırk kilometre kuzeydoğudaki Sirhan Vadisi'nin arasındaki havzayı geçti. Şimdi Huyeytat'ı bulmayı umdukları Sirhan Vadisi'ne yolculuklarının en kötü bölümüyle karşı karşıyaydılar. Hicaz Demiryolu'yla vadinin arasında kumların aşındırdığı, hiçbir yaşam belirtisi olmayan, Bedeviler tarafından El Hul –“Dehşet”– olarak bilinen uçsuz bucaksız muazzam bir düzlük bulunuyordu. “Burası boz renkli bir yer, tek bir ağaç ya da çalı yok, otlak bile; adı da buradan geliyor,” diyordu Lawrence.<sup>28</sup> Develerin yürürken çıkardığı “yankılı patırtılar ve kaya katmanlarının çatırtısı”ndan ve “sırtlarda ve taşların arasında kayan” kumların sesinden başka çıt çıkmıyordu. Yakıcı fırtına onları kumla kavuruyordu.<sup>29</sup> “Bu rüzgâr beni öldürüyor,”<sup>30</sup> diye yazmıştı Lawrence. Yanında bir tomar boş ordu telgraf formu taşıyor, arka tarafına bol bol notlar alıyordu. Formların diğer yüzüyle kitabında kullanabileceği tuhaf ifadelerin deneme alanıydı. “*Harra* yıldızların ışığını içiyor,” geçtikleri aşınmış lav nehirlerinin siyahlığı üzerineydi; “bu rüzgârsız bomboş bölgenin cansızlığı”, “ayın inanılmaz yavaşlığı”, “Auda'nın muhteşem bir şekilde yankılanan şarkıları” diğerleriydi.

Auda, zaman geçirmek için, parçalanmış Huveytât kabilesinin karmaşık politikalarını anlatmaya başladı; Lawrence'a ilk kez kabile

liderliğini rakibi İbn-i Cazi'nin elinden aldığını, onun da karşılık olarak oğlu Annab'ı öldürdüğünü söyledi. Auda, Lawrence'ın "Çetele tutmaya başlamış,"<sup>31</sup> diye yazdığı 1899 yılından beri yetmiş beş adamı öldürmüştü. Sonunda, 21 Mayıs'ta Sirhan Vadisi'ne giden yolun yarısındaki Fecr kuyusuna vardıklarında rahatladılar. Lawrence'ın daha sonra, "Karanlık çöktükten sonra Arabistan'da dostun yoktur,"<sup>32</sup> diye yazdığı gibi, gece kuyunun yakınından geçebilecek yağmacılara karşı sekiz yüz metre uzakta kamp kurmadan önce develerine su verdiler.

Kuzeydoğuya ilerlerken ertesi günün rotası, onları çok büyük çamurlu arazilerden geçirdi. Bu göz kamaştırıcı beyaz çamur tavaları "acı vericiydi. Güneşi ayna gibi yansıtıyorlardı."<sup>33</sup> Çare "gözler kapalı gitmek" gibi görünüyordu ama ışık o zaman bile kör ediciydi. Cayır cayır yanan yerden sıcaklık yükseliyordu ve Lawrence, zaman zaman baygınlık geçiriyordu; artan işkenceden önce kısa bir kurtuluştı bu.

24 Mayıs, İmparatorluk Günü'ydü. Wingate, Kahire'deki konutun bakımlı, yemyeşil bahçelerinde Gazze'ye yönelik iki saldırıda yaralanan bin asker için çay partisi verirken Lawrence, Huveytât'ı ve Faysal'ın güçlerinin ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli et ve otlak bulmayı umduğu Sirhan Vadisi'ne ulaşmak amacıyla bitmez tükenmez çamurlu arazilerden kurtulmayı hayal ediyordu. Auda'nın ısrarıyla gecenin ortasında yola çıktılar. Şafakla birlikte, güneşten yanıp pıhtılaşmış kan rengini almış taşlarla dolu bir düzlük ortaya çıktı, üzerindeki serap puslu, soluk mavi bir göğün altında titreşiyordu. "Hicaz güneşi kavurmuyor, maruz kalan her şeyi –insan ya da taş– yavaş yavaş karartıyor ve yok ediyor," diye yazmıştı Lawrence.<sup>34</sup> Derken ansızın onlardan korkup kaçan iki devekuşunun iki kocaman yumurtasını patlayıcı jelatin parçalarıyla yaktıkları ateşte pişirmek için mola verdiler. Yumurtalardan biri bozulmuştu.

İlerilerde daha fazla yaşam belirtisi görme çabası içindeki Lawrence, birden Gasım'ı, Maanlı kaçağı kaybettğini fark etti. "Bu korkunç bir şeydi," diye hatırlıyordu.<sup>35</sup> Gasım'ın onlara yetişme şansı yoktu: serap üç kilometreden daha uzak mesafelerin görünmesini olanaksızlaştırıyordu ve taşlı zeminde hiç iz kalmıyordu. Çöl yasasına göre

hizmetkârından Lawrence sorumluydu, dönüp onu bulmak zorundaydı. El Vecih'ten ayrıldıklarından beri grubun rotasını dikkatle izliyordu, bu yüzden pusulasını yüz seksen dereceye ayarladı, devesini döndürdü ve adımlarını takip etmeye başladı. İnsanlardan kalma tek iz, altı yıl önce, son verimli *semm*, un elde edilen kırmızı tohum hasadının yapıldığı zamandan kalma garip harman çukurlarıydı. Sürüklenen kumlarla dolu çukurlar “kara taşlı yüzeyde gri gözleri” andırıyordu.<sup>36</sup>

Titreşen serabın içindeki bir buçuk saatlik deve yolculuğunun ardından Lawrence, siyah bir kütle gördü. Gasım'dı bu, güneşten neredeyse kör olmuş ve aklını kaçırmıştı. “Orada kollarını bana uzatmış duruyordu ve ağzı açıktı.”<sup>37</sup> Lawrence ona su verdi, devesinin arkasına bindirdi ve kervana doğru hızla ilerledi. Deveyle bir saat daha gittiler. Sonra, önlerinde bir başka siyah kabarcık belirdi, “ilerideki serabın içinde onlara doğru hamle yapıyor, sallanıyordu.” Auda ortaya çıktı. Lawrence'ı aramaktan dönüyordu ve Nasır'la ikisinin değersiz olarak gördüğü Gasım'ı bulmaya gitmesine kızmışlardı. “Gasım'ı ararken iki buçuk saat kaybettim,” diye yazdı Lawrence o gece,<sup>38</sup> belki de Bedevi yasasını kendine uygulama kararının Auda'yı biraz etkilemiş olmasını diliyordu. Daha sonra bu görevden kaçsaydı Auda ve Nasır'ın onu anlayacağını yazdı, “çünkü ben bir yabancıydım ama bu Araplara kendi isyanlarında yardım etmeye kalkışmışken kullanmaya cüret etmeyeceğim gerekçe tam da buydu.”<sup>39</sup>

Kendisini Bedevilerle aynı tehlikelerin içine atmak, Sykes'la olan konuşmasında çok çarpıcı bir şekilde ortaya koyduğu suçun cezasını çekme şekliydi. Bu mektubu hiçbir zaman göndermemiş olsa da, “Araplara karşı cömert olduğunuzu düşünmüştük,” diye yazmıştı daha sonra Sykes'a suçlayıcı bir şekilde, “ve savaşta Fransızların cesaretinin ve azminin desteklenmesi ihtiyacının, doğal hakkımızın ona teslim edilmesini gerekli kıldığı bize gayriresmî olarak söylenmişti.” İsyen başladıktan sonra olanlarla ilgili hayal kırıklığını ifade etmeyi sürdürmüştü. “Suriye’de Fransa ve İngiltere’nin koruması altında bir Arap devletini canlandırmaya yönelik cömert girişim, Şerif’in başarıya ulaşması durumunda sahip olabileceği alana dönüştü. Ona

bizim için yaptıklarından dolayı bir ödül vermediğimizi söylediniz. Çoktan onlara verilenleri alabilirlerdi,” dedi McMahon’ın verdiği sözle Sykes-Picot Anlaşması’nın Suriye’nin Fransızlara bırakılması arasındaki çelişkiyle ilgili olarak.<sup>40</sup>

Lawrence, şimdiye kadar İngiliz ve Arap çıkarlarının örtüştüğü sanısıyla çalışmıştı: Her iki taraf da Fransızların Suriye’yi almaması için uğraşıyordu. İki haftadan biraz fazla bir süre önce, Sykes’in Suriye’yi çoktan Fransızlara önermiş olduğunu öğrenmesi onu şaşkına çevirmişti: Sykes fiilen Britanya’yla Fransa’yı Araplarla karşı karşıya getirmişti. Lawrence bu apaçık *fait accompli* üzerinde düşünüp taşınırken Şam’a ilk önce Arapların ulaşması gerektiğiyle ilgili kararlılığı daha arttı. Hüseyin, Sykes ve Picot’nun böldüğü kesimlere İngilizlerden ya da Fransızlardan önce ulaşırsa, bu bölgeler üzerindeki talebi daha da güçlenirdi.

O akşam grup Sirhan Vadisi’nin sınırına ulaştı. Lawrence o gece açlık kramplarını önlemek için karın üstü yattı. Nihayet ertesi sabah erken saatlerde suya ulaştılar. Gelgelelim Huveytâtlardan bir iz yoktu. Lawrence vadiden o anda nefret etti. Bol miktadaki demirhindi develerin yiyemeyeceği kadar sert ve ateş yakılamayacak kadar da yeşildi. İnce uzun *düm* hurması” ağaçlarında sadece acı, yenmez hurmalar yetişiyordu. Durumu iki sözcükle özetledi: “epeyce çorak.”<sup>41</sup>

Burası durmak için de tehlikeli bir yerdi. Acı su, karanlıkta suda yüzen ve gündüzleri çalılıkların arasında saklanan zehirli yılanları çekiyordu. Bedevilerin yılan sokmasına karşı bir tedavisi vardı; etkilenen yeri “yılan derisinden bir bantla kapatıyor ve kurban ölene kadar başında Kur’an okuyorlardı,” diye hatırlıyordu Lawrence.<sup>42</sup> Su bulunması, vadinin çakmak taşı ve çakıl zemininde yetişen çalılıkların içinde saklanacak yer sıkıntısı çekmeyen diğer yağmacı grupları da çekiyordu. Bir gece, Lawrence’ın grubu ateşin çevresinde kahve içerken ateş açıldı. Kahveleri koyan Ageyl, tam Lawrence’ın fincanını

\* Oldubitti ve emrivaki anlamına gelen Fransızca ifade. (yay. n.)

\*\* Yabani hurma. (yay. n.)

doldurup ayağa kalktığında “acı bir feryatla” ağır yaralı bir şekilde ateş çemberinin içine düştü. Kabile üyelerinden biri söndürmek için ateşe kum atarken diğer Bedeviler çalılıkların arkalarına yuvarlandılar ve silah sesinin geldiği kum tepelerine doğru ateş etmeye başladılar. Namlu uçlarının sarı alevleri birkaç dakika boyunca karanlığı yırttıktan sonra görünmez saldırganlar ateşi kesti. Artık sessizliği bölen sadece can çekişen adamların kesik kesik iniltileriydi.

Sirhan Vadisi’nden azimle kuzeye doğru ilerlerken 27 Mayıs’ta ilk Huveytât çadırlarına ve görelî güvenliğe ulaştılar. Nasır ve Lawrence, üç gün boyunca öğle ve akşam yemeklerine, ziyafetlere davet edildi. Her yemek zamanında giderek bıkıtırıcı hale gelen bir formül izleniyordu. Yemek bekleyenler otururken çadırın diğer ucundaki “perdeli bölmeden telaşlı fısıltılar arasında verilen talimatlarla kaynayan yağın keskin kokusu ve etin lezzetli dumanı süzülüyordu.”<sup>43</sup>

Uzun bir bekleyişten sonra, perdenin ardından sendeleyerek iki adam çıktı, derin bir bakır sini taşıyorlardı, pilav ve koyun eti parçalarıyla dolu sininin tepesini, kulaklarına kadar pilava gömülü haşlanmış koyun kellesi süslüyordu; “çeneleri sonuna kadar çekilip açılmıştı ve yukarı bakıyor, açık boğazı, dişlere yapışık dili ve burun deliklerinin kılları görünüyordu.”<sup>44</sup> Siniyi davetlilerin ortasına yerleştiren adamlar, yemeğin piştiği sudan geri kalanları boşalttı: Yağın içinde bağırsaklar, yağ, kas, et ve deri yüzüyordu. Davetliler sabırsızlıkla seyrediyor, “çok sulu bir parça cup diye düştüğünde memnuniyetle mırıldanıyorlardı.”<sup>45</sup> Ev sahibi kazana uzanıp koyunun karaciğerini bulup yığının üzerinde koyduğunda, bir “*Bismillahirrahmanirrahim*” korosu başladı ve adamlar sonunda sağ elleriyle kaynar pilav yığınının daldı, pilav, et ve sakatatı yoğurup top yapıyor, ağızlarına atıyorlardı.

Deneyim çabucak renksizleşti. “27 Mayıs’tan beri öğlen ve akşam ziyafet çekiyoruz ve bundan artık bıkkınlık geldi,” diye yazdı Lawrence üç gün sonra,<sup>46</sup> ilerleme sağlanmaması moralini bozmuştu. O arada Auda, Nuri Şaalan’la görüşmeye gitmiş, güçlü yaşlı şeyhin desteğini kazanmaya çalışmak için yanına altı bin sterlin değerinde altın da almıştı. 2 Haziran’da grup Nabk’ta, yılanlı vadinin yüz

doksan kilometre kuzeybatısında birleşti. Auda, orada Nuri'nin yine olumlu tutum içinde olduğunu ama Faysal'ı açıkça destekleme yönündeki isteksizliğinin sürdüğünü belirtti. Bu bir darbeydi. Kuzeye doğru ilerleme Şaalan'ın desteğine bağlıydı, Faysal yaşlı Şeyh'in yanına karadan ulaşır –Şaalan'ın Arapları desteklerse Türklerin yiyecek ikmalini kesecekleri yönündeki korkusunu ele alarak– bu desteği sağlamayı umuyordu.

Gruba eşlik eden Şamlı Nesib el Bekri, bu aksiliğe rağmen Şam'a gidip oradaki kentli milliyetçileri isyana sevk etmeyi savunuyordu. Ancak Lawrence, şiddet kullanmakla nam salan göçebe kabile üyelerinin Suriye'nin kültürlü kesimlerinde dostlukla değil korkuyla karşılaşacağından kaygılanıyordu. Suriyelilerin bir eyleme geçme çağrısına topluca katılacağını da düşünmüyordu. O yıl *Arab Bulletin*'de yayımlanan bir makalede şöyle uyarıyordu:

Suriye ve Suriyeliler yabancı sözcükler. Bu yörelerin sakinleri İngilizce ya da Fransızca öğrenmedilerse bütün bu ükeyi tanımlayacak bir sözcükleri yok. Suriye Türkçede (Arapçada böyle bir sözcük yok) Dımaşk eyaleti anlamına gelir. Şam Arapça Dımaşk kenti anlamına gelir. Bir Halepli her zaman kendisine Halepli der, Beyrutlu da Beyrutlu ve küçük köylere kadar bu böyledir. Burada ulusal bir duygu yoktur.<sup>47</sup>

Clayton gibi Lawrence da Bekri'nin şimdi önerdiği türden bir eylem zemin hazırlamanın zayıf bir karşılık bulmasından kaygılanıyordu. Türkler sorun çıkaranların hakkından vahşice gelirler, halkın geri kalanını korkutup boyun eğdirirlerdi. Bekri Lawrence'a aldırmadı ve her şeye rağmen Şam'a gitmeye karar verdi.

Lawrence'ın hevesi tümüyle kırılmıştı. Bekri'nin zamanından önce eylem geçerek Suriye'deki isyanı mahvetmesini bekliyordu. Kendi görevini yerine getirmesi, yola çıkmak üzere olan Faysal'ın adamlarına yiyecek bulması Sirhan Vadisi'nin umut kırıcı çoraklığında olanaksızdı. Dahası Sykes'ın şimdi savaşın sonunda Arapların göze aldığı riskler sayesinde ödüllendirilecek olan Fransızlara verdiği ödünlerden

nefret ediyordu. Bununla birlikte Arapların Suriye'yi kazanmasına yardım edebilirse Fansızların hırslarını boşa çıkarabilmek için küçük bir şansı vardı. 5 Haziran'da, dolunayda günlüğüne şunları yazdı: "Burada bir gün daha kalmak istemiyorum. K[uzeye] gidip bunu durduracağım."<sup>48</sup> Telgraf kâğıtlarından birine patronuna veda gibi bir not yazmıştı: "Clayton: Yolda öldürülmeyi umarak tek başıma Şam'a gitmeye karar verdim. Daha da kötüye gitmeden bu işi temizlemeye bak. Onlara bizim için savaşmalarını bir yalana dayanarak söylüyoruz ve ben buna katlanamıyorum."<sup>49</sup>



## AKABE

(Haziran-Temmuz 1917)

Clayton, Lawrence'ın bu kötü durumundan haberdar olmasa da, onun da kendisi gibi hissettiğini öğrendiğinde şaşırmamış olmalıydı. Mayıs sonunda yazan Clayton, Faysal'ın kuzeye dönme planını "uygulanamaz" diye reddetmişti ve epeyce mesafeli bir tavırla, "Bu girişim bir kumardan farksız," yorumunda bulunmuştu.<sup>1</sup>

Clayton mevcut stratejinin, başka bir deyişle Medine'yi teslim olmaya zorlamanın daha gerçekçi olduğunda ısrar etmeyi sürdürüyordu çünkü açlıktan öldürmenin, Arapların "tek etkili silahı" olduğuna inanıyordu.<sup>2</sup> "Medine'nin düşmesi hatta Hicaz Demiryolu'na karşı El Ula yöresinde ya da bir başka yerde çarpıcı bir başarı kazanılması onun [Faysal'ın] konumunu çok güçlendirir... ve bu durumda Faysal'ın konumu daha kesin bir hale gelene ve durum daha da gelişene kadar kuzeye ilerlemenin ertelenmesi daha akıllıca bir yol gibi görünüyor," şeklinde düşünmeye devam ediyordu.<sup>3</sup> Lawrence kabile üyelerinin nitelikleriyle ilgili alışılmamış görüşlerini de yanına alarak isyanın zamanından önce başlayıp başarısızlığa uğramasını önlemek üzere Suriye'nin derinliklerine doğru giderken Hicaz'da, demiryolu hattına Fahri'nin ordusunun bel bağladığı zayıf ikmal hattını kesecek gösterişli bir saldırı planı devreye sokuluyordu.

Büyük ölçekli bir saldırıya verdikleri destek, İngiliz yetkililerin taktiklerinin o ana kadarki etkisizliğinden duyduğu hüsrana yansıtıyordu. "Yetkili birisi Türklerin sahip olduğu raylardan daha fazla

dinamitimiz olduğu şeklinde bir görüş oluşturdu,” diye anımsıyordu Garland daha sonra.<sup>4</sup> Bu konuya dair düşüncesini şu sözlerle dile getiriyordu: “Çabalarımız Türkler için çok küçük bir dertten başka bir şey değil. Tükenmez bir yedek ray stokları var.” Türkler, İngiliz subayların gömdüğu mayınları bulmak gibi gizemli bir yetenek de sergiliyordu. Hornby’yle Newcombe köprülerin birinin altına patlayıcı yerleştirmeyi düşündü, orada fark edilmeyecekler, “Ya ateş edilerek ya da lokomotifin keştiği bir telin düşürdüğu ağırlıkla patlayacaklardı,”<sup>5</sup> ama bu fikrin yaratıcı olduğu kadar uygulanamaz olduğu da ortaya çıktı. Sonunda Newcombe çareyi mayınları arama birlikleri geçip gittikten sonra güpegündüz yerleştirmekte buldu.

Garland daha hileli yöntemlerin Türkleri oyalayıp oyalamayacağını merak ediyordu. Rayların iki gece üst üste aynı yerden kesilmesini, onarım gerektiren hattın uzunluğunu en üst düzeye çıkarmak için art arda rayların uçurulmasını ve hasar görmüş bölümlerin sökölmesini zorlaştırmak için rayları tutan vidaların başlarına çekiçle iyice vurulmasını savunuyordu. Mümkün olan yerlerde hattın özel olarak üretilen kavisli bölümlerinin uçurulmasını ve Türklerin kırık rayları daha güvenli şekilde yenileyebileceği gece saatlerini sınırlamak için patlayıcıların şafaktan hemen önce patlatılmasını da önerdi.<sup>6</sup>

Beklenmedik şekilde dirençli oldukları ortaya çıkan sadece Hicaz Demiryolu ve tarifesi değildi.

Newcombe, Hornby ve Garland, Bedevilerin kayda değer ölçüde dikkafalı olduğunu keşfediyordu. 17 Mayıs’ta –Lawrence’la karşılaştığı gün– Henry Hornby, Newcombe’a Ageyl dinamitçilerin patlayıcıların büyük bölümünü boşa harcadığı “epeyce yorucu ve sinir bozucu bir yedi gündü,” diye yazmıştı: “Buna daha ne kadar dayanacağınız beni aşar!” Garland daha felsefiydi: “Bedevi grupları götürmenin beyaz adamın işi olduğundan pek emin değilim. İnsanı her zaman yüzüstü bırakırlar.”<sup>7</sup> Newcombe bir danışman olarak herhengi bir şekilde disiplin uygulayamamaktan yakınıyordu: “Bir adam bir şeyi yapmayı reddediyor ve şımartılıyor, pışpışlanıyor ve bahşiş alıyor.

Kimseyi cezalandırmama izin yok ve bir adamı geri gönderemem ya da tüfeğini elinden alamam. Bunu herkes biliyor; sorun da bu.”<sup>8</sup>

Bedevilerle yaşanan sıkıntılar, İngiliz subaylarını Sykes’in bir Arap Lejyonu kurma planlarına sıcak bakmaya itiyordu. O yıl ilkbahar başında Sykes’in Mısır yolundayken hayalini kurduğu bu birlik, eğitilmiş Arap birliklerinden oluşacak ve Hicaz’da savaşılan eski Osmanlı Arap askerlerinden oluşan küçük ordu güçlendirecekti. Kahire’de, Clayton’ın aklında demiryolunu vurmak için bu güce liderlik edecek bir subay vardı.

Cafer el Askerî Paşa, savaşta zaten düzensiz bir çatışmaya katılmış eski bir Osmanlı ordusu subayıydı. 1915 başında İngilizlere karşı ayaklanan Senusi’ye, Libya Çölü’nde yaşayan köktendinci tarikata yardıma gönderilmişti. Şubat 1916’da İngilizlerin eline düşmüş, savaş esiri olarak Kahire’ye gönderilmişti. “Eski Asur’daki saray kalıntılarında bulunan insan başlı boğa heykellerine çok benzeyen”<sup>9</sup> çam yarması gibi bir Iraklı olan Cafer, Senusi’nin mücadelesine katılmak için tutulduğu Kahire Kalesi’nden kaçma girişiminde bulundu. Bir pencerenin parmaklıklarını eğileyip açtıktan sonra hapishanenin on beş metrelik perde duvarından inerken birbirine bağladığı battaniyelerden yaptığı “ip” kayda değer ağırlığı altında koptu. Düşüşünün ardından iyileşirken Cafer’e o mayısta Beyrut’ta ve Şam’da gerçekleşen idamları haberleştiren bir gazete gösterildi. Bir arkadaşı da idam edilenlerin arasındaydı. “Orada intikam peşinde koşmaya ve mümkün olduğunca çabuk Mekke Şerifi’ne katılmak için her türlü çabayı harcamaya karar verdim,” diye anlatıyordu anılarında.<sup>10</sup> Bunu çok çabuk yapma isteği Bertie Clayton’ın dikkatini çekti. Clayton 1917 yazının başında onu çağırdı, Faysal’ın düzenli birlikleri için bir komutana ihtiyacı olduğunu açıkladı ve onu Hicaz’a gönderdi.

Haziran başında, Kahire’deki kısa molada dinlenen Newcombe on bin rayın –ya da Garland’ın her bir rayın imha edilmesi ilkesine uyulursa neredeyse doksan kilometrelik hattın– yok edilmesine yönelik iddialı bir saldırının ayrıntılı planları üzerinde çalışmaya başladı. Medine’nin iki yüz doksan kilometre kuzeyinde, çarpıcı, kırmızı

kumtaşından bir vadide bulunan kerpiç kent olan El Ula'daki büyük Türk deposunu tecrit etmeyi ve sonra demiryolunu iki haftalığına işgal etmeyi, her iki yönde de işleyen trenleri durdurmayı ve böylelikle küçük istasyonların su ve yiyecek kıtlığı yüzünden teslim olmaya zorlamayı hedefliyordu.

Bu operasyonların üssü Cayda'da, El Vecih ve El Ula'nın ortasındaki dağlarda yer alan yüksek vadide olacaktı. 30 Mayıs'taki hava keşfi Cayda'nın tam yerini saptamıştı ve birkaç gün sonra Kraliyet Hava Kolordusu (RFC) pilotları arabayla daha yakından görmeye gitmişti. El Vecih'e bin metre yüksekliğindeki vadide olası bir iniş alanı bularak dönmüşlerdi ve birinin dediği gibi, "(Hicaz için) su boldu."<sup>11</sup> Bol miktardaki su Cayda'yı yazı geçirmek için çekici ama sıcaklık ve yükseklik ağır yük taşıyan uçakların havalanması zorlaştırdığından bombardımanları başlatmak için riskli bir yer yapıyordu. Newcombe'un saldırısı için El Ula'nın ayrıntılı hava fotoğrafları sonunda 17 Haziran'da çekildi.

Lawrence, o sıralarda, yaklaşık dört yüz seksen kilometre kuzeydeydi, bugüne kadar yapılmış en cüretkâr cephe gerisi görevlerinden biri sayılan Suriye keşfini tamamlamıştı. 5 Haziran'da, "bunu durdurmaya" karar vermiş olan Lawrence, daha sonra Clayton'a Sirhan Vadisi'nin dışına, kuzeye gittiğini söyledi. Üç gün sonra Ayn el Barida'ya, Şam'ın iki yüz on kilometre kuzeydoğusuna vardı. Raporuna göre, umudu –günlüğünde ve Clayton'ın hiçbir zaman görmediği mesajda dile getirdiği öldürücü hırstan tümüyle farklı olarak– Huveytât ve Evlad Ali kabileleri arasındaki kan davasını çözmekti; Faysal'ın güçleri gelecekte çölün dışında, Hicaz Demiryolu'nun doğusunda etkinlik göstermek için Evlad Ali'nin desteğine olmasa da hoşgörüsüne ihtiyaç duyacaktı. Bunu yapmayı başaramadı. Öte yandan Ayn el Barida'da Aniza kabilesinin bir kolundan Dami adlı bir şeyhle tanıştı. Dami, dosttu ve Lawrence'ı batıya, yüz altmış kilometrelik bir seyahatle Doğu Lübnan Sıradağları'nın zirvesine götürdü; yolculuk Lawrence'ın 10 Haziran'da –Beyrut'un doksan kilometre kuzeydoğusunda, modern Lübnan'daki

Bekaa Vadisi'ndeki– Ras Baalbek'te küçük bir demiryolu köprüsünü uçurmasına imkân yarattı. Yerel Metovila kabilesinin<sup>†</sup> üyelerini açık bir isyana teşvik etmiş görünen bu eylemin etkisi Lawrence'ı heyecanlandırmıştı: “Patlayan dinamitlerin gürültüsünün her yerde olası en etkili propaganda ölçütü olduğunu gördük.”<sup>12</sup>

Lawrence, Ras Baalbek'ten güneye ilerledi, uğramamak için kendini zor tuttuğu Şam'ın yakınından geçti. Yakınlarda Ali Rıza el Rikabî'yle tanıştı; bu Arap milliyetçisi gerçek eğilimlerini o kadar gizli tutmuştu ki Türkler kentin savunmasını ona bırakmıştı. Ancak Rikabî, çok cesaretlendirici değildi. Lawrence'a, dış destek olmadıkça Faysal'a yardım edecek konumda olmadığını söyledi. Güneydoğuya hareket eden Lawrence, Salkhad'dan, Cebel el Dürzi'deki eski bir yanardağa yapılmış kaleden geçti ve orada Dürzi lider Hüseyin el Atraş'la görüştü. El Atraş, Faysal'ın bazı koşulları yerine getirmesi durumunda isyan etmeye istekli görünüyordu; Lawrence açıkça belirtmese de bu koşullar yiyecek ve silah sağlanmasını içeriyordu. Lawrence, Cebel el Dürzi'den güneye, Azrak'taki harap kaleye gidip sonunda Nuri Şaalan'la, korkutucu savaş ağasıyla görüştü; Arapların kuzey planları onun onayını bekliyordu. Saçıyla sakalını “simsiyah” boyamış, gözleri güneş ışığında kızıl kıvılcımlar saçan, yüzünde acı bir gülümseme olan yaşlı adam ihtiyatlı olmaya devam ediyordu.<sup>13</sup> Lawrence'a, Dürziler ayaklanmadıkça isyan etmeyeceğini söyledi ancak “önünde sonunda kesinlikle işin içine gireceğini” ve Faysal'ı sonuçta desteklemeye kararlı olduğunu kabul etti. “Artık bir dereceye kadar uzlaşmaya hazır, Türklerden yıllık yiyeceğini alana kadar onlarla savaşmamak dışında,” diye yazmıştı Lawrence notlarında.<sup>14</sup> Lawrence 18 Haziran'da Nabk'a, Sirhan Vadisi'nin ağzına ulaştı.

Arap seferinin genç lideri Şerif Nasır, Lawrence'ın yokluğunda, sadece beş yüz altmış Huveytât üyesinden oluşan bir güç toplamıştı ama artık batıya, Maan'a doğru gitmeye hazır olduğunu hissediyordu;

† Metovila kabilesi muhtemelen asiydi. Gertrude Bell'e göre “Bağnazlıkları ve cehaletleriyle çok özel bir nam salmış, ortodoks olmayan bir İslam tarikatıydı”; *The Desert and the Sown*, New York 1907, s.160.

oradaki hedefi yerel Türk güçlerini korkutup Kızıldeniz kıyısındaki Akabe'de bulunan küçük garnizonu oraya çağırma planını sağlamaktı. Lawrence, Nasır, Auda ve Huveytât kabilesi 19 Haziran'da Bair'e, Nabk'ın doksan kilometre güneybatısındaki uzak bir kuyuya doğru yola çıktı. Ama Bair'e vardıklarında dört kuyudan üçünün kısa bir süre önce dinamitlendiğini gördüler; dördüncü kuyunun suyu beş yüz devenin günlük su ihtiyacını karşılayamazdı. Sabotaj tamamen beklenmedik bir şey değildi çünkü Lawrence Nuri Şaalan'ı Türklerle Arapların nerede olduğunu söylemeye teşvik ettiğini daha sonra kabullenmişti. Patlayıcı uzmanı Lawrence, kuyuların en az hasar görmüş olanına inmek zorunda kaldığında, patlamamış dinamitleri çıkardıktan sonra kuyunun dibinin tamamen kapanmadığını saptadı. "Kuyunun iç duvarı gevşek olduğundan tatsız bir işti," diye yazdı.<sup>15</sup> Türklerin nerede olduklarını anladığını fark eden Nasır, durmaya karar verirken altmış beş kilometre kuzeybatıdaki Cefr'de bulunan bir sonraki kuyular dikkatle inceleniyordu. Kabile üyelerinin geri kalanı beklerken, Ras Baalbek'te yaşadığı coşkuyu hisseden Lawrence, görünüşe göre dikkatini yine kuzeye çevirmişti.

Daha sonra Clayton'a Auda'nın genç yeğeni Zaal ve yüz Huveytât'la birlikte modern Ürdün'ün başkenti Amman'ın hemen güneyindeki El Cize'ye gittiğini söyledi. Orada bir başka Arap muhalifle, Beni Sahr kabilesinin† önde gelen şeyhlerinden Favaz bin Faiz'le görüştüktan sonra Hicaz Demiryolu'nu geçti ve Ümmü Kays'a, Taberiye Gölü'nün hemen güneydoğusundaki stratejik olarak önemli Yermük Vadisi'nde bulunan köye gitmek üzere kuzeybatıya doğru yola çıktı. Bu vadinin aşağısından, Suriye'den Filistin'e giden demiryolu geçiyordu: Filistin'deki bütün Türk birliklerinin ana ikmal yoluydu bu. Lawrence 1911'de trenle vadiden geçmişti ve belleğini tazeleyerek Dera'yla Amman yolunun ortasındaki ana hatta bulunan Mafrak'a döndü. Oraya yakın bir yerde, Minifir'de bir süre kalarak demiryolunu gözlemledikten sonra, hattın

† Beni Sahr kabilesi, Lut Gölü'nün hemen doğusundaki yaylanın egemen kabilesiydi. Lawrence, Favaz bin Faiz'i Ekim 1915'te kabilenin "en büyük adamı" olarak nitelemişti.

kavisli bir bölümünü uçurdu, bir Garland mayını döşedi ve mayın daha sonra hasarı onarmak üzere gelen treni imha etti.

Lawrence'ın akıncıları oradan güneye doğru demiryolunu izleyerek Bair'e doğru gitti. 27 Haziran'da Atvi istasyonuna vardılar. Lawrence doğudaki bir yükseltiden seyrederken Huveytâtların bazıları Zaal öncülüğünde iki istasyon binasına seksen metre yakınlıktaki bir vadiye tırmandı. Zaal durdu ve –Lawrence hatırlıyordu– bilet gişesinin önündeki gölgede oturan bir grup görevlinin arasındaki en kolay hedefe dikkatle nişan aldı. Tetiği çektiğinde, “En şişman adam iskemlesinde yavaş yavaş öne doğru eğildi ve arkadaşlarının donmuş bakışlarının arasında yere çakıldı.”<sup>16</sup> Zaal'ın adamları saklandıkları yerden fırlayıp saldırıya geçti ama çok yavaştlılar. Hayatta kalanlar istasyona koşup ağır metal kapıyı kapattı. Şimdi Araplar kendilerini ateş altında bulmuştu. Diğer istasyon binasının arkasında siper alırlarken bir drezin birliği sabah devriyesinden dönüyordu. Araçtaki dört adamı da öldürdüler ve istasyonun yanlarına aldıkları koyunlarını kesip kendilerine ziyafet çektiler. Sonra gece Bair'e geri döndüler.

Nasır, Bair'de Akabe'yi Arapların ellerine teslim etmek için eyleme geçmeye hazırlanırken güneydeki Cayda'da bulunan Newcombe, El Ula'ya yönelik görkemli bir saldırının son hazırlıklarını tamamlıyordu. O ve Hornby, haziran sonunda arabayla uzak vadiye gitmiş, arkalarından bir Hint makineli tüfek müfrezesi ve deve süren Mısır askerleri ve Arap gönüllüleri gelmişti. Joyce ve Faysal haziran sonunda geldiğinde Newcombe iki hafta önce çekilen hava fotoğraflarının kopyalarını görmüştü. Subayları çağıran Newcombe, fotoğrafların hem El Ula hem de bir sonraki istasyon Badai'nin doğrudan bir saldırı göze alınamayacak kadar iyi korunduğunu gösterdiğini açıkladı. Bunun yanı sıra Araplar da savaşmaya gönülsüzdü çünkü Ramazan başlamıştı. Oysa, “Bütün enerjilerinin demiryolunu vurmaya odaklanması gerekiyordu,” diye bildirdi Joyce.<sup>17</sup>

Newcombe, bir hafta sonra El Ula'nın kuzey ve güneyindeki demiryoluna iki saldırı düzenledi. 6 Temmuz'da hava karardıktan

sonra, Mısırlılar ve Harit kabilesi üyelerinden –Lawrence’ın “kuşaktan kuşağa hırsızları”– oluşan karışık bir birlik El Ula’nın güneyinde, Badai ile Zümrüt istasyonları arasındaki bölgede keşif yaptıktan sonra Sahl el Matran’ı, sivri uçlu dağlarla çevrili, boz bir düzlükteki sarı-pembe istihkâmı hedef seçti. “Simsiyah bir gecenin ortasında raylara sezdirmeden yaklaştık,” diye hatırlıyordu orada olan Cafer Paşa.<sup>18</sup> İstasyon yakınlarında, birlik –her raya bir tane olmak üzere– beş parça patlayıcı yerleştirdi ve sabahın ikisinde patlattı. “Patlayan dinamitin sesi muhteşemdi ve bir şeyleri parçalayan bir iş bulmak her zaman tatmin edici,” diye bildirdi Joyce heyecanla; çoğunlukla birkaç hafta öncesindeki gibi, Süveyş’ten El Vecih’e uygun ayakka-bılar getirilebilmesi için gelecek Arap gönüllülerin ortalama ayak numarasını tahmin etmek gibi idari görevler yükleniyordu.<sup>19</sup>

Sahl el Matran’ın içinden, iki taraftaki istasyonlara saldırıyı haber vermek için ılık gece göğüne üç işaret fişegi fırlatıldı. “Dinamitler art arda korkunç gürültülerle patlamaya başladığında bize doğru koşan Türk askeri kalabalığının siluetlerini görebiliyordum,” diye hatırlıyordu Cafer.<sup>20</sup> Bu karşı saldırı Araplar arasında paniğe yol açınca Newcombe ve Joyce, hızla oradan ayrılmaya karar verdi. Newcombe ancak şafak söktüğünde çok sayıda Mısırlı askerinin kayıp olduğunu fark etti ama geri dönmek için zaman yoktu. “Durup neler olduğuna bakamamamız çok üzücüydü ama sudan elli kilometre uzaktaydık ve durmaya cesaret edemedik,” diye açıkladı Joyce, Wilson’a.<sup>21</sup> Hornby aynı gece El Ula’nın birkaç kilometre kuzeyinde üç yüz rayın daha uçurulmasına nezaret etti. 8 ve 10 Temmuz’da, geceleri rayları imha etmeyi sürdürdü, pamuk barutunun yüzüne patlaması sonucu iç kulağında oluşan yırtık yüzünden hafif şiddette kalıcı sağırılık yaşamasına rağmen.<sup>22</sup>

11 Temmuz’da üç İngiliz çift kanatlısı El Ula’yı bombalamak üzere Cayda’dan havalandı. Biri kalkış sırasında bir çalılığa takılıp çakıldı ama diğer ikisi başarıyla hedefe ulaştı. Saldırı ertesi gün de tekrarlandı. 16 Temmuz’daki seferde istasyondaki su kulesi vuruldu. “Ne yazık ki şimdi kendimizi benzin sıkıntısı içinde bulduk,” dedi pilotlardan Thomas Henderson, “çünkü tenekelerin çoğu taşınırken



kayboldu ya da hasar gördü ve bazıları güneşin kızgın sıcağının altında patladı.”<sup>23</sup> Sırayla güneşte kavrulan ve geceleri üzerlerine çiy yağmasıyla ıslanan çift kanatlı uçaklar da Cayda’yı her gün tarayan toz şeytanları denen uçaklardan çekiyordu. Bu dönen toz fıskiyeleeri görüldüğü anda, “Herkes ayağa fırlayıp uçaklara sımsıkı tutunuyordu,” diye anımsıyordu Henderson. “Çadırlar her defasında çöküyordu. Bazen uçuyorlardı. Sonrasında tam bir kargaşa yaşanıyor ve kum fırtınasının sesiyle RFC personelinin hoşnutsuzluk ifadeleri ve Arapların feryatları birbiriyle yarışıyor.”<sup>24</sup>

Newcombe ve Joyce, Sahl el Matran saldırısının ardından hâlâ Ais Vadisi’nde üslenen Abdullah’ı görmek üzere güneye gitti. Nihayet harekâtı tek, büyük çaplı bir saldırıyla tamamlamanın olanaksızlığını kabullenen Newcombe, artık Abdullah’a “demiryolunu kesmenin en iyi ve en kolay yolunun az miktarda ama sık aralıklı imhalar olduğunu, bunun bir günde altı bin ray yapmaktan daha iyi sonuç verdiğini” söyledi.<sup>25</sup> “Bir defada yapabileceğimizi yapıp şimdi hattı kesmek daha iyi çünkü kesilmiş bir hatta büyük operasyonlar yapmak daha kolay,” dedi.

Lawrence, Şerif Nasır’dan hemen önce Bair’e dönmüştü ve artık hedefleri olan Akabe’ye gitmek istiyordu. Akabe basit bir nedenden ötürü çekiciydi: Suriye’de isyana acil destek bulunmaması durumunda, liman Süveyş ve Suriye’ye El Vecih’ten daha yakın bir doğal üs sağlar ve daha kuzeyde huzursuzluk çıkarmak için İngiliz patlayıcıları, cephaneleri ve altını buraya gönderilebilirdi. Deniz kıyısından ele geçirilemez olsa da kara tarafından küçük limana en doğrudan İtm Vadisi, kızıl ve siyah kayalardan oluşan yıkık uçurum üzerinden Maan’dan ulaşılabilirdi ve Auda’nın şimdi gitmeyi hedeflediği yer tam burasıydı.

Araplar Bair’den güneybatıya doğru yola çıktılar, 30 Haziran’da Cefr Ovası’nın çamur düzlüklerine ulaştılar. Cefr’de, puslu serapta titreşen bir palmyelikte durduklarında Huveytâtlar iki şaşırtma saldırısı düzenledi: Maan’ın kuzeyindeki yalnız kervansaray Uneyze yakınlarındaki ve Akabe’yi Maan’dan ayıran Cebel el Batra Dağı’nın

eteğindeki Fuveyli'deki demiryollarına. Kabile üyelerinin Fuveyli'deki saldırısı ilk başta korkunçtu. Türkler karşılık verdi ve kabile üyelerinin ailelerini çadırlarında katletti. Öfkeden çılgına dönen kabile üyeleri bir kez daha saldırdı, Fuveyli'deki istihkâmı bastı ve hiç esir almadı. Şiddet patlamasından telaşa kapılan Türkler, Batra Dağı'nın üzerindeki geçitte, Ebu el Assal'da bulunan ordugâhlarını güçlendirmek için birlik gönderdi.

Nasır, Arapların Fuveyli'ye saldırdığını duyduğunda Maan'ın otuz iki kilometre güneyinde demiryolunu geçmeye ve Maan'la Akabe yolu arasındaki yola konuşlanan Türklere saldırmak üzere Cebel el Batra Dağı'na çıkmaya karar verdi. O, Auda, Lawrence ve kabile üyelerinin geri kalanı develerine ve atlarına binip, düz boz ovayı geçip Hicaz Demiryolu'na gitmek üzere güneye yöneldi. Gadir el Hacc istasyonunun üç kilometre ötesinde, bugüne kadar Hicaz'daki imha ekiplerine direnmiş kalın köprülerden birini buldular. Lawrence bu köprülerden birini ilk kez yakından görüyordu ama her kemerin arasındaki köşeliklerdeki boşaltma delikleri aklına bir fikir getirdi. Lawrence yumruk boyutlarındaki bu boşaltma ağızlarına birkaç kiloluk patlayıcılar yerleştirdi, ateşlendiğinde, "Altı dakikadan uzun sürmeyen bir çalışmayla köprünün kemerini yıktık, payandayı parçaladık ve yan duvarlarını söktük."<sup>26</sup> Patlamaların Türklerin dikkatini güneye çekmesini uman Arap birliği şimdi hızla Cebel el Batra'ya doğru batıya yöneldi, karanlıkta tepeye tırmandı. Kuveyre ovası şafak aydınlığında yeşil ve altın sarısı ışıldıyordu ve uzaktaki sivri dağlar İtm Vadisi'nin, Akabe'ye giden geçidin başını işaret ediyordu.

Araplar Türklerin takviye birliklerini, Cebel el Batra Dağı'ndaki, bol miktarda suyu bulunsa da Türklere çok az kendini savunma olanağı veren Ebu el Assal'da buldu. 2 Temmuz'da Türklerin ileri karakolunu kuşatan Auda'nın adamları aşağıdaki askerlere ateş açtı. "Güneşten ve ateş etmekten tüfeklerimiz o kadar ısınmıştı ki ellerimizi yakıyordu," diye anımsıyordu Lawrence daha sonra: "Hava korkunç sıcaktı; Arabistan'da daha önce böyle bir sıcak görmemiştim ve endişe ve sürekli hareket bizi yoruyordu."<sup>27</sup>

Türkler tuzağa düşmüş olsa da Huveytât saldırısı, kavurucu sıcakta hızını kaybetti. Lawrence, tepenin ardındaki bir çukurun güvenliğinde dinlenmek için mola verirken yanına önce Nasır, sonra Auda geldi. Auda onu kaytarmakla suçlayınca Lawrence, öfkeyle adamlarının işe yaramaz olduklarını söyledi: “Çok ateş ediyorlar ama çok az vuruyorlar.”<sup>28</sup> Bu suçlama Auda’yı çok kızdırdı, dönüp tekrar tepeye çıktı, adamlarını yanına çağırdı. Auda’nın peşinden tepeye tırmanan Lawrence, yanlış yapıp yapmadığını düşünüyordu. Ansızın çığlıklar duyuldu: Lawrence sırtın kenarına doğru süründüğünde gördü ki, “Auda öncülüğünde elli atımız dörtmala kaçır gibi, eyerlerinin üzerinden ateş ederek son yamaçtan vadiye doğru iniyordu.”<sup>29</sup>

Türkler Auda’nın saldırısından afallamışken Şerif Nasır bir fırsat gördü: “Haydi,” diye bağırdı Lawrence’a ve geri kalan kabile üyeleriyle birlikte develerini çılgın gibi tepeden aşağı, Ebu el Assal’a sürdüler. Türkler çok geç olana kadar onları görmemişti. Dörtmala koşan devesinin sırtında hoplayıp zıplayan, tabancasıyla ateş eden Lawrence, “Birkaç el ateş ettiler ama daha çok feryat ederek kaçtılar,” diye anımsıyordu.<sup>30</sup> Birden devesi tökezleyip düştü. “Semerden fırlayıp muhteşem bir şekilde havada uçarak uzun bir yol aldıktan sonra sertçe yere çakıldım, sanki bütün gücümü ve duygularımı kaybetmişim.”<sup>31</sup> Lawrence kendine geldiğinde, hayvanı kafasının arkasından vurduğunu gördü.

Auda ortaya çıktı. Atı altında ölmüş, dürbünleri kırılmış ve tabancasının kılıfıyla kılıcının kını delik deşikti. Malzemelerine toplam altı kurşun isabet etmiş ama hiçbirisi ona dokunmamıştı; bu kurtuluşu yıllar önce, Lawrence’ın çok fazla para ödemiş olduğunu düşündüğü minyatür Kur’an’a bağlıyordu. Araplar toplam iki kayıp vermişti ve bir adam ağır yaralıydı. Yaklaşık üç yüz ölü ya da can çekişen Türk kuyunun çevresindeki kavrulan çukurda yatıyordu.

Lawrence bir tutsaktan Maan’ı almanın muhtemelen kolay olacağını öğrendi ama bunu şimdi yapmak Akabe’nin teslim olmasını sağlama fırsatından bir sapma olurdu. Lawrence, günlüğünde bütün öğleden sonra süren çarpışmanın ardından uyuduğunu kaydetmişti.

Ama *Bilgeliğin Yedi Sütunu*'nda, gecenin büyük bölümünü, büyüyen ayın ışığının altında ölülerin çıplak bedenlerini düzgün bir şekilde sıralamaya harcadığını –kabile üyeleri her zaman kurbanlarını soyuyor ve ganimet olarak kıyafetlerini giyiyordu– ve sonra Akabe'deki Türk ileri karakollarına çabucak teslim olmazlarsa arkadaşlarıyla aynı kaderi paylaşmakla tehdit eden mektupları yazması için Auda'ya yardım ettiğini anlatıyordu.

Mektupların bir etkisi oldu. Aşağıdaki ovada, Kuveyre'de küçük bir telgraf istasyonu tek el bile ateş edilmeden teslim oldu. Kabile üyeleri İtm Vadisi'nin derin yarığına doğru ilerliyordu. Ertesi gün, 4 Temmuz'da daralan vadinin ortasındaki bir sonraki Türk ileri karakolunu kuşattılar. Ayı bakır rengine büründüren Ay tutulmasıyla aynı zamana denk gelen o geceki saldırı oradaki Türkleri de korkutup teslim olmaya zorladı. Sonunda Araplar İtm Vadisi'nin ağzına yerleşen Türklere ulaştı. Savunmaları deniz tarafına doğru olsa da Türklerin vazgeçmeye isteksiz olduğu ortaya çıktı ama Lawrence'ın hatırladığına göre, “Arkamızdaki yolun durumunu, büyüyen güçlerimizi ve adamlarımızın öfkeleri üzerindeki zayıf denetimimizi anlattığımızda,” Arapların çağırttığı Türk subay ertesi gün şafakta teslim olmayı kabul etti.<sup>32</sup> “Develerimize bindik,” diye hatırlıyordu Lawrence, “ve hızla şiddetli bir kum fırtınasından geçerek altı buçuk kilometre ötedeki Akabe'ye geldik ve 6 Temmuz'da El Vecih'ten ayrıldıktan tam iki ay sonra denize ulaştık.”<sup>33</sup>

Lawrence, İngilizlerin denizden sık aralıklarla açtığı top ateşiyle yıkılan limanda kısa bir mola verdi. Ağaçlardaki hurmalar hâlâ yeşil ve ham olduğundan dinamitle balık avlamak ve develeri kesmek dışında başka yiyecek bulmak mümkün değildi. Günlüğü hızlı bir geri dönüşle birlikte gelişinin beklendiği gerçeğini de kaydediyordu: “Akabe'ye sabah 10'da geldim. Newcombe'un mektubunu okudum. Öğleden sonra ayrıldım.”<sup>34</sup> Seçme kabile üyelerinden oluşan bir grupla yiyecek ve yardım bulmak ve Arapların çok önemli başarısını haber vermek için Sina'yı geçerek Süveyş'e gitmek üzere hemen batıya doğru hareket etti.

## AKABE'NİN ETKİSİ

(Temmuz 1917)

Bertie Clayton, 10 Temmuz sabahını Kahire'de, Faysal'ın beklenen kuzeye ilerlemesine destek verilmesinin zorluklarını özetleyen bir bildirinin son halini vererek geçirdi. İsyanın bir yılı aşkın bir süredir devam etmesini sağlayan yiyecek ve para akışıyla silah ve cephane-nin Faysal'a nasıl ulaştırılacağına yönelik kaygıları devam ediyordu. Clayton, Akabe üzerinden ikmal yapmanın kısmen "Akabe ve Maan arasındaki bölgenin Türklerin elinde olmasından" kaynaklanan "şu anda aşılması zor güçlükler içerdiğini" söyledi.<sup>1</sup>

Notun gönderilmesinin ve kısa bir öğlen yemeğinin ardından Clayton, Savoy Otelindeki masasında otururken bir Arap'ın ofisine girdiğini fark etti. "*Muş fadi*," dedi başını kaldırmadan: her kimse ona kendisini yalnız bırakmasını söylüyordu.

Arap, Oxford İngilizcesiyle yanıt verdi: Clayton hızla başını kaldırdı.

"Çok sıcak karşılandım," diyordu Lawrence daha sonra.<sup>2</sup> Sina'yı deve sırtında üç günden biraz fazla bir sürede geçmişti. Clayton'a hemen kuzeye yaptığı yolculukla ilgili raporunu sundu ve Akabe için altı bin sigaranın da aralarında bulunduğu uzun bir malzeme listesi sundu.<sup>3</sup> O öğleden sonra, Şerif Nasır'ın kabile desteği bulmak için verdiği sözleri karşılamak üzere on altı bin sterlin değerinde altın çekti ve parayı acilen Akabe'ye iletilmek üzere trenle Süveyş'e gönderdi. Sonra iki adam oturup konuştu.

Lawrence kuzeye gittikten sonra İngilizler Akabe'yle yakından ilgilenmişti. Haziran ortasında Akabe açıklarındaki bir savaş gemisi, iki hafta sonra Türkler tarafından yeniden işgal edilmeden önce, Türk garnizonu ve Arap kabile üyelerinin arasındaki çatışmaların ardından limanın boşaltılmış gibi görüldüğünü bildirdi.<sup>4</sup> Kısa süre sonra İngilizler, Huveytât'ın Maan bölgesinde ayaklandığını, Maan'ın güneyindeki demiryolunda bir köprü'nün uçurulduğunu ve Auda'nın Azrak'a geldiğini öğrendi. Clayton, 5 Temmuz'da ihtiyatlı bir şekilde, "Yüzbaşı Lawrence'ın şu anda nerede bulunduğu bilinmiyor,"<sup>5</sup> diye yazmış olsa da köprü saldırısının arkasında Lawrence'ın olduğunu doğru tahmin ediyordu çünkü Lawrence'ın etkisi olmaksızın Huveytât isyanını açıklamak zordu.<sup>6</sup> Öyle bile olsa Clayton, Huveytât isyanıyla ilgili haberi *Arab Bulletin*'de yayımlandıktan sadece bir gün sonra Lawrence'ın ofisine habersiz gelmesine çok şaşırılmış olmalıydı.

Wingate, Lawrence'ın ansızın ortaya çıkmasına sevinmişti. O gece Kraliyet Genelkurmay Başkanı Sir William Robertson'a çektiği telgrafta, "Yüzbaşı Lawrence bugün karayoluyla Akabe'den Kahire'ye döndü. Tafiye, Maan ve Akabe arasındaki Türk karakolları Arapların ellerinde. Toplam Türk kayıpları yedi yüz ölü, yirmi subay dâhil altı yüz esir,"<sup>7</sup> dedi. İki hafta sonra, *Arab Bulletin* kurnazca Maan bölgesindeki son karışıklıkların açıklamasını "Bize Yüzbaşı Lawrence'ın şahsında ulaştı," diye yazdı ama onun Akabe'ye gitmiş olduğundan ya da limanın artık Arapların elinde olduğundan söz etmedi.<sup>8</sup>

Lawrence'ın başarısının boyutu, Nesib el Bekri'nin de aralarında bulunduğu bazı Arapların Lawrence'ın hiçbir zaman tek başına kuzeye gitmediği yönündeki iddiaları ve Lawrence'ın seyahatleriyle ilgili daha sonraki çekingenliği Kuzey Suriye'ye yaptığı yolculuğu uydurup uydurmadığıyla ilgili soru işaretlerine yol açmıştı. Lawrence şüphesiz seyahatini sarmalayan gizemden hoşlanıyordu. *Bilgeliğin Yedi Sütunu*'nun günümüze ulaşan en eski taslağında, ilk seyahatini "Uzun ve tehlikeliydi, isyan düzeneğinin bir parçası değildi, sonuçsuz olduğu kadar gerekçesi de değersizdi," diye geçiştiriyordu ama on sayfa sonra "Baalbek, Şam ve Havran çevresindeki uzun yolculuğuna" kısaca

değirmekten kendini alamıyordu.<sup>9</sup> Yaşam öyküsünün yazarı Robert Graves'in sorularını yanıtlarken Clayton raporunu "gerçeğin parçası" olarak nitelemiş ve Graves'in kullanabileceği, okurları Lawrence'ın iddia ettiği her şeyi yapmış olduğuna inanmaya teşvik edecek merak uyandırıcı bir metin önermiş, Graves biraz şüpheli olsa da Lawrence'ın önerdiği sözcükleri aynen kullanmıştı.<sup>10</sup>

Lawrence'ın gittiğini iddia ettiği yerlere gidip gitmediği prensip olarak önemli değildir. Önemli olan çalışma arkadaşlarının ona inanmış olmasıdır. Lawrence'ın Clayton'a yazdığı raporun varlığını öğrenen bir başka istihbarat subayı o eylül ayında raporun bir kopyasını istediğinde Lawrence yarım ağızla, onun ilgisini bastırmaya çalışmıştı. Raporun, "Suriye siyasetini bilenlerin dışındakiler için çok sıkıcı," olduğunu iddia etmişti.<sup>11</sup> Aslında gizlilik için iyi bir neden vardı. Çünkü Wingate, Lawrence'ın nereye gittiğini öğrendiğinde Londra'yı, "Siyasi nedenlerden ötürü Lawrence'ın Suriye seferiyle ilgili hiçbir şeyin kamuya açıklanmaması çok önemli," diyerek uyarılmıştı.<sup>12</sup> Keşif seferinin ortaya çıkmasının Türklerin Lawrence'a yardım eden herkesi yakalamak için bir cadı avı başlatması tehlikesi yaratmasının yanı sıra Ras Baalbek, Fransızlara verilen bölgenin içinde yer alıyordu ve Fransızların, saldırının ardından oradaki kabileler arasında başlayan karışıklıkları bilse de Lawrence'ın işin içinde olduğuna dair bir fikirleri yoktu. Aylar boyunca Lawrence'ın Akabe'ye yolculuğunun onu modern Ürdün'ün güneyindeki Tafiye'den daha kuzeye götürmediğini ve İngilizlere verilen bölgenin içinde kaldığını sanmışlardı.<sup>13</sup> Ras Baalbek bölgesindeki karışıklıktan söz eden İngiliz ve Fransız istihbarat raporları, olayların gerçekliğiyle ilgili olarak, Lawrence'ın öyküsündeki en cesur bölümü ayrı ayrı doğruluyordu.<sup>14</sup> Dahası Wingate'in çabalarına karşın, Lawrence'la görüştüktan birkaç hafta sonra muhtemelen Türkler tarafından zehirlenen Favaz bin Faiz'in zamansız ölümü de öyle.<sup>15</sup>

Wingate'in Fransızların endişeleriyle ilgili hassasiyeti onun Sykes-Picot Anlaşması'nın canlandırılmasına yönelik kendi kararlılığını yansıtıyordu.

Temmuz başında dışişleri bakanlığına gitti, anlaşmada nitelendirilen İngiliz nüfuz alanının Arabistan'ın tümünü kapsayacak şekilde güneye doğru uzatılması gerektiğini savundu. "Bundan daha azı, Doğu'daki bütün konumumuzu tehlikeye düşürür," dedi. Sykes-Picot Anlaşması'nda bu tek taraflı değişikliğin haklı olduğunu, çünkü Britanya'nın Şerif'e yardım etmesine ve Mezopotamya'nın büyük bir parçasını ele geçirmiş olmasına karşın Fransızların neredeyse hiçbir şey yapmadığını söyledi.<sup>16</sup> Wingate, Hogarth'ı anlaşmanın yeniden gözden geçirilmesi için baskı yapmak üzere önceden Londra'ya göndermişti. "Bu konuda çok hevesli olduğumu söyleyemem," diye yazmıştı Hogarth karısına, "rapor gerektiren lobi çalışmasından nefret ediyorum."<sup>17</sup>

Hogarth, temmuz başında Britanya'ya dönmüştü. "Şu ana kadar S. P. Anlaşması'nı hem ciddiye alan hem de onaylayan kimseyi bulamadım; M.S.'nin kendisi dışında," diye yazdı Clayton'a Londra'ya geldikten kısa süre sonra.<sup>18</sup> İşini kolayca yapabileceğini hisseden Hogarth, 10 Temmuz'da -Akabe'nin alındığını öğrenmeden önce- Sykes-Picot Anlaşması'nın rafa kaldırılması gerektiğini çünkü Rusya'nın "kendi payının büyük bölümü üzerindeki talebinden feragat ettiğini" bildiren bir bildiri yazdı.<sup>19</sup> Arapların, İngilizlerin koruması altında tam bağımsızlığına ya da Osmanlı yönetiminde yerleştirilmiş bağımsızlığına yönelik bir taahhüt önerdi.

Sykes-Picot Anlaşması'na ilişkin yaygın hoşnutsuzluk Hogarth'ın işine yarsa da Fransa, Rusya ve Türkiye'deki olayların hepsi birden anlaşmanın imhasına yönelik aceleci bir eylemi engelliyordu. Fransız Ordusu haziran ayında ciddi bir başkaldırıyla sarsılmıştı. Rusya'da Bolşeviklerin gücü büyüyordu ama İngilizler yine de Rusya'nın savaşta kalacağıyla ilgili umutlarını koruyordu. Türk başkomutanlığının Alman danışmanlarıyla anlaşmazlığa düştüğü yönündeki söylentilerin ardından İngilizler çok büyük bir rüşvet karşılığında Osmanlıların savaştan çıkmasını sağlamak için Türk Harbiye Nazırı Enver Paşa'yla gizli görüşmelerde bulunmuştu. Hogarth yine de seçenekleri gözden geçiriyordu: "Ya B[atı] Cephesi'ndeki durum Fransızların ne pahasına olursa olsun desteklenmesini gerektirir ki bu durumda bu anlaşma



korunmalıdır” ya da –bu kişisel tercihiydi– Sykes-Picot Anlaşması yırtılıp atılmalı ve Rusya’daki siyasi durumun ve Enver’e yapılan tekliflerin sonuçları netleşene kadar Osmanlı İmparatorluğu’nun yeniden paylaşımıyla ilgili bir başka girişimde bulunulmamalıydı.<sup>20</sup>

Hogarth’ın önerisi, hükümet politikasını değiştirme yönünde çok az şansı olsa da Mark Sykes’i öfkeden kudurttu. “Hogarth geldi ve Fransız karşıtı, anlaşma karşıtı bir bildiri yazarak işleri mahvetti. Arap hareketinin cesaretini kırıyor ve Cüce İmparatorluğu ile bir İngiliz Mekke’si istiyor,” diye yazdı Sykes, Clayton’a.<sup>21</sup> Sykes’in şiddetli karşı çıkışı Londra’da anlaşmanın kapağının yeniden açılması yönünde pek az bir arzu olduğunu gösteriyordu. “Notumun Mark Sykes’i gücendirmenin dışında bir etkisi olduğundan şüpheliyim,” dedi Hogarth üzüntüyle.<sup>22</sup>

Sykes tek düşmanının Hogarth olmadığını anlamaya başlamıştı. Sevgili anlaşmasının en ateşli muhalifi Lawrence’tı. Clayton’a istemeye istemeye, “Lawrence’in hamlesi muhteşem ve onun şövalye yapılmasını istiyorum”<sup>23</sup> dese de Dışişleri Bakanı Arthur Balfour’a yazdığı acı ve savunma amaçlı mektupta gerçek düşüncelerini ifşa etmişti: “Pek çok zorlukla uğraşmak zorunda kaldım: Gerek İngilizlerin gerekse Fransızların geçmişten gelen ön yargıları, karşılıklı çağ dışı zihinlerin şüpheleri ve hassasiyetleri, Brémond’un İngiliz karşıtı politikası, Lawrence ve Newcombe’un Fransız karşıtı tutumları ve,” 1898’de Fransız ve İngiliz güçlerinin Güney Sudan’ın mülkiyeti yüzünden karşı karşıya geldiği yere atfen, “Kahire’deki İngiliz ve Fransız yetkililerinin Faşoda anıları.”<sup>24</sup>

Hogarth, “Mark’ın onun Faşoda propagandacısı olduğu görüşünü haklı çıkarmaması için dikkatli olmasını söyleyin,” diyerek Clayton’ın Lawrence’ı uyarmasını istedi.<sup>25</sup> Gelgelelim bu iddianın tutmayacağından emindi: “S[avaş] B[akanlığı] Arabistan ve Suriye konusunda iyimser,” dedi Hogarth, “ve TEL’in raporundan ve planından hoşnut.”

Plan, Arap İsyanı’nın bir sonraki aşaması üzerineydi ve Lawrence bir telgraf kâğıdının arka yüzünde, belki de 10 Temmuz’da Süveyş’le Kahire arasındaki tren yolculuğunda oluşturmuştu. Son şeklinde,

Clayton onu başarı olasılıkları konusunda daha ihtiyatlı olmaya teşvik ettikten sonra Lawrence yedi kadar Arap gücünün kabaca eş güdümlü bir saldırısını tasarlamıştı ve bu güçlerin gerekli yardım sağlanırsa ağustos sonuna kadar ayarlanabileceğine inanıyordu.<sup>26</sup> Bir güney gücü, El Kerak ve Tafiye yakınlarında, Lut Gölü'nün doğu ve güneydoğusundaki verimli, tahıl yetiştirilen yayla bölgelerini mümkün olduğu kadar çabuk alacaktı. Demiryolunun doğusunda, Azrak, Bair ve Cefr'de konuşlanan diğer dört güç, Hicaz Demiryolu'nun modern Ürdün'ün güneyindeki Maan ile günümüz Suriye'sindeki Şam'ın yüz altmış kilometre kuzeyindeki Hama arasındaki beş yüz altmış kilometrelik bölgede eş zamanlı saldırılar düzenleyecekti. Sonra Havran'dan altı bin "hiç de fena olmayan" Dürzi bir kez daha ayaklanacak, batıya doğru Dera'ya, Suriye demiryolu ağının Filistin, Güney Suriye ve Hicaz'ı Şam'a bağlayan hassas noktaya inecekti. Lawrence, Filistin'deki Türklerin Suriye'yle bağlantısını kesmek için Dera'nın batısındaki, Yermük Vadisi'ne inen demiryoluna da saldırılması gerektiğini düşünüyordu. Dürzilerin Şam'ın işgaliyle birlikte Dera'da başarı kazanacağını umuyordu ama son önerisi, kentin hemen işgalini öngördüğü asıl taslaktan daha az emindi. Taktikleri kabile üyelerine ve Dürzilere bel bağlıyordu ama toplu eylemlerinin "Ürdün ve Hicaz Demiryolu arasındaki tepelerde, Dera'dan karşısındaki Eriha'ya kadar yerel nitelikte isyanlar ve Nasıra-Şam yolları boyunca uzanan tepelerde benzer isyanlar başlatmasını" istiyordu.<sup>27</sup> Ürdün'ün doğusundaki bu meskûn tarım bölgesinde patlayan bu isyanlar başarıya ulaşırsa, o zaman Suriye'deki Türk yönetimi kısa ömürlü olurdu.

Ayaklanmaların başarıya ulaşamamasının sonuçlarıysa, muhtemelen korkunç olurdu. Türkler yedi yıl önce –Güney Ürdün'deki bir dağ kasabası olan– El Kerak'ta bir isyanı, kasabanın önde gelen iki ailesinin sekiz üyesini çarşıdaki meydanda asarak bastırmıştı ve Clayton'la Lawrence, Türklerin misillemesiyle ilgili yerel korkuların planlarının başarıya ulaşmasının önünde bir engel oluşturduğunu biliyordu. Clayton Türk ordusunu meşgul etmek için Filistin'e yönelik bir İngiliz saldırısı üzerinde ısrar etmeye başladı. "Suriye'de bir

isyan bütünüyle Filistin’de, Arapların hareketlerinin de eş zamanlı olmasını gerektiren büyük operasyonlara girişme kararına bağlıdır... Filistin’deki Türk Ordusu’nun tamamını işgal etmek gibi bu boyutlarda operasyonlar yapılmadıkça önerilen Arap operasyonlarından vazgeçilmelidir,” dedi.<sup>28</sup>

12 Temmuz’da Mısır’daki İngiliz güçlerinin başkomutanı General Sir Edmund Allenby, Lawrence’ı çağırdı. İngilizlerin nisan ayındaki ikinci Gazze yenilgilerinin ardından Allenby, Archibald Murray’nin yerine geçmek üzere Mısır’a gönderilmişti. Allenby’ninki gıpta edilecek bir konum değildi. Londra’dan ayrılmadan önce başbakanın “Kudüs’ü Noel’e kadar” alması yönündeki büyük baskısıyla karşı karşıya kalmıştı ama bu strateji savaş kabinesinde ikilik yaratmıştı. Robertson, Batı Cephesi’nden bir sapma olmasına şiddetle karşı çıkıyordu ve Allenby’yi ihtiyaçlarının karşılanması için daha fazla asker beklememesi yönünde özel olarak tekrar tekrar uyarılmıştı. Bu siyasi baskı ve Robertson’ın muhalefетinin karışımı Murray’yi mahvetmişti ve Allenby aynı tuzağa düşmemesi için dikkatli adımlar atması gerektiğinin farkındaydı.

Kuzey Fransa’daki daha önceki yetkisine göre bir rütbe indirimi olarak gördüğü yeni işine başladıktan iki hafta sonra, kabile bağlılıklarının şaşırtıcı düzeninden şüphe duyan ama tavsiyeleri dinlemeye hazır Allenby, Lawrence planını anlatma fırsatını kullanırken neredeyse sesini çıkarmadan oturuyordu. Lawrence fiilen Allenby’den Filistin’e saldırma taahhüdü altına girerek Bedevileri desteklemesini istiyordu; bu şimdiye kadar Londra’dan yeterli siyasi destek bulamamış olan bir taarruzdu. Belki de üç gün önce Allenby’nin karısına yerel renkler içeren bir mektup yazdığını bilmemesi iyi olmuştu: “Bedeviler ister Türk ister İngiliz olsun yabancılara çok dostça davranmıyor ve yanlarımıza yaklaşmalarına izin vermiyoruz,” demişti. “Elbette, ne de olsa onlar da bir çeşit Türk.”<sup>29</sup>

“Sonunda,” diye anımsıyordu Lawrence, Allenby “çenesini kaldırdı ve düpedüz ‘Peki, senin için elimden geleni yapacağım,’ dedi.”<sup>30</sup>

Allenby'nin ihtiyatlı yanıtı yeni komutanın duyduklarından fazlasıyla etkilendiği gerçeğini gizliyordu. Lawrence'ın yolculuğunun Londra'da yarattığı heyecanın kendisinin iki tümen asker talebini de destekleyebileceğinin farkındaydı ve aynı gün Londra'ya iletildiği talebi hızla onaylandı.<sup>31</sup> Allenby dört gün sonra Robertson'a yazıp heyecanla Lawrence'ın görüşlerini bildirdi. "Lawrence'ın planının kısmi başarısı bile Halep'in güneyindeki Türk demiryolu ulaşımını ciddi bir şekilde altüst ederken tam başarısı tek ana ulaşım yolunu fiilen imha eder," diye açıkladı.<sup>32</sup> Türk hatlarının arkasında büyük zarara yol açması olasılığının yanında Allenby, Arapların doğu kanadına getireceği güvenlikten memnundu çünkü kendisi kuzeye ilerlerken Türklerin Maan bölgesinden karşı saldırıya geçmesinden korkuyordu. Öte yandan Lawrence'ın stratejisini hemen tümüyle onaylamadı.

Hem Robertson'ın hem de Wingate'in, başarısından dolayı Lawrence'a övgüler yağdırması, Allenby'nin daha da ileri gitmesine olanak sağladı. Allenby, Yüksek Komiser'in plana desteği ve savaş bakanlığının coşkulu onayı sayesinde,<sup>33</sup> 19 Temmuz'da Robertson'a bir telgraf daha çekti, bu kez açıkça destek verdi ve kendi ilerleme planlarını Lawrence'ın yarattığı durumdan en iyi şekilde değerlendirme ihtiyacına bağladı. "Yüzbaşı Lawrence'ın teklifi olan hatlarda Arap iş birliğinin sunduğu faydalar, kanımca o kadar önemli ki buradan en büyük yararı sağlamak için hiçbir çabadan kaçınılmamalı."<sup>34</sup> Arapların operasyonları başarılı olursa "Böyle bir hareket, Filistin'deki saldırı operasyonlarıyla birlikte Hicaz ve Suriye'deki Türk seferlerinin çökmesine neden olabilir ve hem siyasi hem de askeri olarak geniş kapsamlı sonuçlar yaratır," dedi. Ancak Robertson'ı, "Yüzbaşı Lawrence tarafından önerilen plan, ancak benim bu savaş alanında gerçekleştireceğim saldırı operasyonlarıyla gerçekleştirilebilir," şeklinde uyardı. Eylül ortasında kuzeye, Filistin'e doğru ilerlemek için hazır olmayı hedefliyordu; kabileler kışın hayvanlarını otlatmak üzere çölün derinliklerine gitmeden önce eyleme geçilmesi gerektiği olgusuna dayanarak belirlenmiş bir tarihti bu. Allenby, Ürdün Vadisi'nin doğusundaki kabile üyeleriyle batıdaki İngiliz Ordusu'nun arasında eş

güdüm sağlanması için Faysal'la Lawrence'ı komutası altına almayı önerdi. Bu düzenlemenin sonucu, Sykes-Picot Anlaşması'nın Arapları resmen İngilizlerin Filistin'i işgal etme planına sokarak onları dışarıda bırakma girişimini baltalamaktı. Clayton'ın Sykes'a, "Benim Fransızlara tavsiyem Faysal'ı ve kuzeydeki Arap hareketini mümkün olduğu kadar çok cesaretlendirmek ve desteklemek olurdu,"<sup>35</sup> uyarısında bulunduğu Araplar artık müttefikti.

Şerif Hüseyin'in Allenby'nin Faysal'ı komutası altına almasına kuşkuyla yaklaşacağını tahmin eden Lawrence, ona güvence vermek için Cidde'ye gitmeye gönüllü oldu. Güneye yolculuğunda El Vecih'te durdu ve aynı gün Caydah'ta olan Faysal'la görüşmek üzere iç kesimlere uçtu. Vadide tam bir kargaşa yaşanıyordu. O gün kampı bir kum fırtınası vurmuş, uçaklardan ikisine ağır hasar vermiş ve daha fazla hava saldırısı yapılmasını engellemiştir. Lawrence geceyi burada geçirdi, iki aylık seyahatini Faysal'a anlattı ve El Vecih'teki İngiliz ve Arap operasyonlarını kuzeye, Akabe'ye kaydırmak için hazırlıklar yaptı. Ertesi sabah Cidde'ye doğru yola çıktı, yanında Faysal'ın, Allenby'nin oluşturduğu yeni komuta yapısıyla ilgili duyabileceği korkuları yatıştırmak için babası Hüseyin'e yazdığı mektuplar vardı.

Faysal, Newcombe'un iddialı demiryolu saldırıları planlarına moral desteği vermek için sonunda iç kesimlere gitti. Ancak gündüz tırmanan sıcaklıkların hatta karşı -büyük ya da küçük- daha fazla saldırı yapılması planlarını sonlandırması olası görünüyordu. "Sıcakta hepimiz pişiyoruz... Daha önce hayatımda böyle bir şey yaşamadım," dedi Joyce, Wilson'a: "Kayalar sanki kızgın bir fırının kapağı açılmış gibi sıcak hava üfürüyor."<sup>36</sup> Daha önce Arabistan'ın orta kesiminde Osmanlı ordusunda görev yapmış olan Cafer Paşa, Abdullah'ı görmek için Ais Vadisi yolunda Joyce'a eşlik etmişti ve korkunç yolculuğu şöyle anlatıyordu:

Vadinin unutulmaz özelliklerinden biri de kocaman, yapraksız ağaçlarıydı, tamamen kurumuşlardı ve sipsivri dikenlerle kaplıydılar. Kavurucu sıcak öyle korkunçtu ki develer gölge bulabilmek için

bu yayılmış iskeletlere bile sokulmaktan kendilerini alamıyorlardı ve dikenler elbiselerimizi paramparça ediyordu... Bu seyahatte olduğu kadar şiddetli bir susuzluğu hayatımda hiç hissetmemiştim. Bütün dünya gözlerimin önünde kızıla kesiyordu ve bir teneke kutudan yudum yudum su içerek hayata geri dönebilmek için bu dikenli, çıplak ağaçlardan birinin cimri gölgesine uzanmak zorunda kalıyordum.<sup>37</sup>

Joyce ve Cafer, "Ais Vadisi'nde gece gündüz durmak bilmeyen kum fırtınalarıyla boğuşarak üç tam anlamıyla berbat gün" geçirdi. Cafer, anılarında "Burada biraz daha kalırsak hepimizin öleceği korkusuyla kahroluyordum," diye itiraf ediyordu.

Newcombe yenilgiyi kabul etmiyordu. Joyce bazı nihai imhalar için Müderrec'in güneyindeki geçide, Lawrence'ın o nisan ayında Medine'den kaçan sivillerle dolu treni az kalsın mayınladığı yere giderken Newcombe, El Ula'nın seksen kilometre güneyindeki demiryoluna yakın ve tatlı suyu olduğu söylenen eski Zümrüt kervansarayını aramak için yola çıkmıştı. 26 Temmuz'da şafaktan önce, demiryolunun üç buçuk kilometre batısında çakıllı bir vadideki çirkin küçük yapıyı buldu. Bugün harap halde olsa da 1917'de baskınlar için mükemmel bir merkezdi ama su kaynağı burayı çekişmeli bir mülk yapıyordu. Dört gün sonra, harekâta en son katılan W. A. Davenport, kervansaraydaki Newcombe'dan saldırıya uğradığını söyleyen kaygılı bir mesaj aldı. Davenport oraya ulaştığında, Newcombe kendisi güneye giderken onu Mısırlılardan oluşan birliğiyle birlikte kervansarayın hemen kuzeyindeki tepelere gönderdi. Davenport, "Türkler diken üstündeydi ve aralıklı olarak heyecanla ateş açıyorlardı,"<sup>38</sup> diye bildirdi ama Cafer Paşa ertesi gün destek gücüyle yetişti; tekrar Sahl el Matran'a saldırdı ve bu, Türklerin dikkatini başka yöne çekip Newcombe'un demiryoluna dönmesini sağladı.

Newcombe'un Zümrüt'ün güneyindeki demiryoluna saldırısı az kalsın bir faciayla sonuçlanıyordu. Davenport'la birlikte hattın yaklaşık sekiz kilometresini dinamitledikten sonra bir başka bölümü imha etmek üzere güneye gitti. Tek su kaynağını ele geçirerek ve

sonra da demiryoluna saldırarak Türkleri bölgedeki varlıklarından haberdar ettikleri için, Türklerin tam kuvvetle görünmesi pek de şaşırtıcı değildi. İki İngiliz subayı üç saatlik geri çekilme çarpışmasının ardından kaçabildiği için şanslıydı, Newcombe omuz çantasını ve onunla birlikte değerli aşk mektuplarını kaybetmişti. Cafer şöyle hatırlıyordu:

Newcombe ertesi gün *utanç içinde* bana gelip arkada kalmak için ısrar ettiğinden dolayı ne kadar pişman olduğunu açıkladı: Hicaz'daki gezilerinde çizdiği haritaların çoğunu ve aynı zamanda durumu ele alırken yazdığı resmî raporların bulunduğu kesesini kaybetmişti. Bundan sonra, bir daha arkamızdan iş çevirmek isterse... ona sevgili ve yeri doldurulamaz kesesini nasıl kaybettiğini hatırlatacağız.<sup>39</sup>

Hüseyin 28 Temmuz'da Lawrence'la görüşmek üzere Cidde'ye geldi ve Faysal'ın kuzeydeki askerî temsilcisi olmasını onayladı.<sup>40</sup> Görüşmenin büyük bölümünü Suriye'nin savaş sonrası yapılanmasıyla ilgili kaygılarına ayırdı. Lawrence'a Beyrut ve Lübnan'ın Fransızlar tarafından ilhakını reddeceğini söyledi ama Picot'yu Suriye'nin de Mezopotamya'yla benzer şekilde yönetilmesini kabul etmeye "zorladığı" için ne kadar memnun olduğunu açıkladı. Mezopotamya'nın nasıl yönetileceğinden emin olamayan Lawrence, anlaşılan Şerif'ten açıklamasını istedi. "Bunun ülkenin stratejik ve siyasi nedenlerle geçici olarak işgali (muhtemelen Şerif'e tazminat ve tanınma için yıllık bir tahsisatla birlikte) ve bayındırlık hizmetleri gibi ayrıcalıklar demek olduğunu söylüyor," diye yazdı.<sup>41</sup> Hüseyin ertesi günkü ikinci toplantıyı çoğunlukla, İslam'ın Abdülaziz bin Suud tarafından benimsenen sert şekli olan Vehhâbiliğin kendisine yönelttiği tehditleri betimlemeye ayırdı.

Hüseyin'in, Lawrence'ın açıkladığı komuta düzenlemelerini kabul etmesi Allenby'nin ağustos başında Akabe ile Maan arasındaki bir hattın kuzey ve batısındaki bütün operasyonların kendi denetimi altında olacağını doğrulayabileceği anlamına geliyordu.<sup>42</sup> İngiliz komutan,

Rusların çökmesinin Almanların güçlerini Fransa'da ve Flandre'da yoğunlaştırmasına izin vereceğinden kaygılanan Robertson'dan da bir mektup aldı. Allenby'ye, "Rusya aslında savaştan çıkmış olduğu için sevkiyat ve adam konusunda tasarruf etme ve aynı zamanda Batı Cephesi'nde güçlü olma gerekliliği üzerinde düşünmeliyiz," diyerek, "Uzak savaş alanlarındaki kapsamlı operasyonlar sevkiyat üzerinde büyük baskı anlamına gelir," diye yakındı.<sup>43</sup> Öte yandan Filistin'e ilerlemeyle ilgili kendi çekinceleri ne olursa olsun şunu da kabul etmek zorunda kaldı, "Başbakan buna fazlasıyla taraftar ve sonunda hükümet bunu yapmaya karar verebilir." Mektuptaki bir başka cümle olasılık yüklüydü: "Lawrence'ın planı iyi görünüyor ve bundan yararlanabileceğimizi umuyorum."



## POLİTİK OLMAYAN GERÇEKLER

*(Ağustos-Eylül 1917)*

Allenby, 11 Ağustos 1917’de savaş kabinesinden başka talimatlar aldı. Akabe’nin ele geçirilmesinden yararlanması ve Türklere saldırması emrediliyordu “çünkü onlara karşı kazanılacak bir başarı, Avrupa’da önemli bir başarının mümkün olamayacağı bir mevsimde bu ülkenin moralini ve dayanma gücünü yükseltecektir.”<sup>1</sup> Rusya’nın çöküşünün kısa süre içinde binlerce Osmanlı askerinin Filistin ve Mezopotamya cephelerinde savaşmasının önünü açmasından haklı olarak kaygılanan savaş kabinesinin emirleri, Lawrence’ın o eylülde Osmanlı demiryolu ağını işlemez hale getirmek için Suriye’de binlerce kabile üyesini harekete geçirebileceği inancına olan büyük güvenini ortaya koyuyordu. Savaş kabinesi, bu varsayıma dayanarak Allenby’ye kısa süre içinde Türklere baskı yapmasını, onları Filistin yerine Mezopotamya’ya çekmesini tavsiye etti. Lawrence’ın Arapları Türklerin arkasından harekete geçecek, Filistin’i Suriye’ye bağlayan zayıf demiryolu bağlantısını imha ederek onları Filistin’de kuşatmaya alacaktı. Akıllıca bir plandı, tabii kuramsal olarak.

Robertson’ın kuşkuları sürüyordu. Lawrence’ın planını çok ekonomik olduğu için beğense de bir çalışma arkadaşına yazdığı mektupta özel olarak, Allenby’nin planlarıyla ilgili olarak, denemeye değer olduklarını düşünmesine rağmen “biraz şüpheli” olduğunu itiraf etmişti. Robertson, “Kudüs’e, Şam’a ve diğer yerlere gitmek için ölen”<sup>2</sup> politikacıların amansız muhalifi olmayı sürdürüyordu, bu olgu

kabinenin emirlerinin Allenby'ye neden coğrafi bir hedef göstermediğini, daha da korkutucu bir şekilde Kudüs'ün ötesine geçmesi ya da hatta kutsal kente ulaşması durumunda konumunu koruması için neden yeterli birlik sözü vermediğini açıklıyor. Robertson, Allenby'nin emirlerine olan inancını baltalamak üzere tasarlanmış ayrı bir özel mektupta, savaş kabinesindeki bölünmeyi anlattı. Lloyd George'un talimatların yeterince ileri gitmediğini, diğerlerininse çok ileri gittiğini düşündüğünü söyledi. Savaş kabinesinin talimatlarını önemsiz göstermeye de çalıştı:

Sadece elinde bulunanlarla en iyisini yapman, Türklere mümkün olduğunca sert bir darbe vurman ama aynı zamanda çok fazla ilerleyip sonunda ne ileri ne de geri gidebileceğin bir hale düşüp bizi diğer alanlar ve olanaklarımız nedeniyle tam anlamıyla yere getiremeyeceğimiz taahhütler altına sokmaktan kaçınman anlamına geliyor.<sup>3</sup>

Allenby en azından Akabe'deki durumun iyi olduğunu düşünüyordu. Lawrence, Cidde'de Hüseyin'le görüşmesinden dönerken limandan geçmiş ve Mısır'a döndüğünde Allenby'ye, orada her şeyin iyi olduğunu ve önceki korkularına rağmen kabile üyelerinin kış yağmurlarının ilk damlaları düştüğünde develerini otlatmak üzere çölde kaybolmayacağını söylemişti. Aslında Lawrence, sadece zaman kazanıyordu çünkü durum görüldüğünden daha kötüydü. Cidde'deyken Auda'nın Maan'daki Türklerle temas kurduğunu, kendisine Nuri Şaalan kadar iyi davranmaları durumunda onların hizmetine gireceğini söylediğini gösteren istihbarat almıştı. Hızla Akabe'ye gitti, tekrar İtm Vadisi'ndeki Kuveyre'ye, Huveytât'ın üs kurduğu yere ulaştı. Lawrence, burada Auda ve yardımcısı Muhammed el Deylan'la, Maan'a gönderdikleri mektuplarla ilgili yüzleşti.

Auda'ya göre Muhammed, onun mührünü alıp Maan valisine taraf değiştirmeyi teklif eden bir mektup yazmıştı. Osmanlılar coşkuyla karşılık vermiş, bunu yaparsa ödül vadetmişlerdi. Auda bunu öğrendiğinde, avans getiren Türk ulağı soymuştu. Lawrence belli

ki bu hikâyeye inanmamıştı. Wilson'a çektiği telgrafta durumun "tatminkâr"<sup>4</sup> olduğunu ve sonra Allenby'ye her şeyin yolunda gittiğini söylese de daha sonra şöyle itiraf etmişti, "Ortalıkta ihanet havası yok demek... tam doğru sayılmazdı ama yanıltıyordum ve haberleşmelerimde uygunsuz gerçekleri düzenli olarak azaltıyordum."<sup>5</sup> Lawrence'a inanan Allenby, Robertson'a, Lawrence "Akabe'yle Lut Gölü arasında büyük ölçekli bir hareket örgütleyecek" ve "artık Araplar için içinde, onları orada tutabilir ve benim birliklerimin eylülde erken bir başlangıç yapması artık gerekli değil," dedi.<sup>6</sup> Bu Allenby için iyi bir gerekçeydi çünkü birliklerinin özel eğitimi ve susuz bir bölgede hızlı ilerlemelerini devam ettirebilmeleri için gereken ikmal düzenlemeleri umulandan daha uzun sürüyordu.

Arap takviyeleri ağustos sonunda Akabe'ye ulaşmaya başladı. 18 Ağustos'ta Cafer Paşa sekiz yüz adamla birlikte geldi. İki gün sonra üç yüzü daha karaya çıktı ve Faysal 23 Ağustos'ta beş yüz adam daha getirdi. Pierce Joyce da ay sonunda Arapların üssünü devralmaya geldi, sivil yaşamında Charing Cross Road'da sıhhi tesisat işi yapan bir başka subay olan Raymond Goslett, ona yardım ediyordu. Newcombe değil ama Hornby de kısa süreliğine orada olacaktı. Lawrence eve yazdığı bir mektupta, Newcombe için "Mısır'da hasta (daha çok sinirsel)," diye yorum yaptı.<sup>7</sup> Newcombe'un Zümrüt yakınlarındaki kılıpayı kurtuluşunun ardından Lawrence, Wilson'a Faysal'ın kuzey harekâtında onun hizmetine ihtiyacı olmayacağını söyledi.

Yüzyıllar önce önemli bir liman olan Akabe, 1917'de denizden bakıldığında hurma ağaçlarından bir kuşağın ardında gizlenen yaklaşık yüz kerpiç evden oluşan ücra bir yer ve İngilizlerin denizden açtığı top ateşleriyle yıkılmış kare bir kaleydi. Denizden başlayan kumsal, Akabe'yi iç bölgeden ayıran dev kaya duvarında son buluyordu. Ne otlak vardı ne de yavaş olgunlaşan hurmalardan başka yerel bir besin kaynağı: Liman Mısır'dan gelen malzemeler için tamamen Kraliyet Donanması'na bağımlıydı.

Akabe, bir deniz muhafızı gibi açıkta demirli İngiliz savaş gemisi HMS *Humber* tarafından korunsun da Joyce savunmasız hissediyordu.

Akabe'den Maan'a iki yol vardı: Bu yollardan, motorlu taşıtların hâlâ geçemediği biri, İtm Vadisi'ni takip ediyordu; daha kolay olan diğeri kuzeye, Arava Vadisi'ne, oradan bin metrelik tepe üzerinden aşağıya Ayn Dilagha ve Maan'a iniyordu. İngilizlerin kabile üyelerine ve Kuveyre ovasına malzeme ve erzak sağlamak için acil olarak bir yol yapması gerekiyordu. Ama İngiliz askerleri aceleyle dar vadede bir yol açarken patlayan dinamitlerin gürültüsü İtm Vadisi'nde yankılanırken Türklerin Akabe'yi geri almak için Ayn Dilagha'da toplandıkları bildirildi.<sup>8</sup>

Türklerin eyleme geçtiği yönündeki rapor, Kahire'de birkaç gündür dinlenen Lawrence'ı harekete geçirmiş görünüyor. Kraliyet Hava Kolordusu'ndan destek sözü alan Lawrence hemen Akabe'ye döndü ve Mısır'dan gelen İngiliz uçağı için yakıt ve bombalarla dolu ilkel bir uçuş pisti oluşturmak üzere kuzeybatıya, Sina sınırına gitti. Uçak –Caydah'ta hasar görenlerin yerini alacak yeni çift kanatlılar– 26 Ağustos'ta bu piste indi ve gelecek üç günde Maan'ı, güneydeki bir istasyonu ve Fuveyli ve Ebu el Assal'daki ileri Türk kamplarını bombalamak üzere havalandı.

Lawrence, Akabe'de Arap Bürosu'ndan bir başka subayın, Macindoe'nun oradaki durum üzerine önemli bir rapor yazmayı planladığını öğrendi. Raporu gördüğünde, Allenby'nin Arapların operasyonlarına güvenini azaltabileceği endişesine kapıldı. 26 Ağustos'ta –Macindoe vardığı sonuçları göndermeden bir gün önce– Lawrence'ın Clayton'a yazdığına göre, Cafer Paşa'nın gücünün amacı, "Türk güçleriyle eşit koşullarda çarpışmaya girmekten çok, eğitilmiş bir yedek gücün rahat görüntüsüyle Bedevi direnişini pekiştirmek ve Türklere Bedevi perdesinin arkasında, Akabe'yi fethetmeden önce yok etmeleri gereken bilinmeyen bir miktar olduğu izlenimi vermektir."<sup>9</sup> Türk komutanın, Cafer Paşa'nın komutası altındaki, "niteliği, zamanından önce harekete geçerek kötü olduğu kanıtlanmadığı sürece, Türkler tarafından ister istemez iyi olarak değerlendirilecek" iki bin adamdan azıyla Akabe'ye saldırmaya cüret edemeyeceğini öne sürdü.

Neyse ki Türkler gelmedi çünkü Araplar karışıklık içindeydi. “En belalıları Hicaz ve Yemen’den gelen gönüllülerdi,” diye yazdı komutanları Cafer Paşa daha sonra. “Emirlere uymaya ve üniforma giymeye alışık değillerdi.”<sup>10</sup> Özellikle de pantolon giymeye “gıcık oluyor gibiydiler.” “Bir gün, içlerinden biri pantolonunu omzuna atmış bir halde gelip Emîr Faysal’ın ayaklarına kapandı. Bir eliyle can sıkıcı bacak giysisini işaret ederek ağlıyordu: ‘Efendim, cehennem ateşlerinde kavrulmaya razıyım ama bunları giymeye asla!’ dedi.” Faysal kahkahalarla güldü ve Cafer Paşa’dan adamlara üniforma giymeleri için ısrar etmemesini istedi. Cafer Paşa gönüllüleri memnun etmek için kilt\* benzeri bir seçenek önerdi.

Lawrence’ın korkuları, bu tür sahnelerin ortasında haklı çıkıyordu çünkü Macindoe’nun Cafer Paşa’nın adamlarını “tek arzuları kimse karışmadan rahatça yemek yiyip uyumak olan sözde düzenli birlikler”<sup>11</sup> olarak nitelediği raporunun Clayton’ı kendi gözleriyle görmek için Akabe’ye getirecek kadar aleyhte olduğu açığa çıktı. Ancak geldiğinde Lawrence’ın görüşünü onayladı. Joyce, Türklerin saldırıya geçmesi durumunda Akabe’nin doğaçlama savunmasını örgütleyecek adam olarak, Cafer Paşa’nın adamlarının Suriye ve Irak hizipleri olarak bölündüğü ve “gerçekte etkili bir savaş gücünden çok bir blöf”<sup>12</sup> olduğu yönündeki kendi görüşünde bir teselli bulamıyordu. Deve birliğinden takviyelerin Akabe’ye gelmesini istiyordu. Lawrence farklı düşünüyordu. Bu görüşü güçlü bir şekilde çürütmek için, “Bir askerle bir Arap arasındaki ağız kavgası ya da Bedevi kadınlarıyla yaşanan bir olay genel bir düşmanlık yaratır,” diye yazdı.<sup>13</sup>

Clayton, Akabe’deyken Lawrence’a Sykes’tan aldığı tehditvari mektubu gösterdi, Muhafazakâr milletvekili, o yaz Osmanlılarla ayrı barış müzakereleri yürüten “Dışişleri bakanlığının Türk yanlısı çetesi”ne şiddetle saldırıyor ve Clayton’a “asla Fransız ya da İngiliz Faşodacılığına teslim olmayın,” diyordu. Bu konuda, Sykes’ın Lawrence için pervasız bir mesajı vardı. “Ona, artık büyük adam olduğuna

\* İskoç erkeklerinin giydiği geleneksel kısa etek. (yay. n.)

göre buna uygun şekilde davranması ve görüşlerinin daha geniş olması gerektiğini söyleyin. *İtilaf Devletleri*'nin on yıllık korumasının ardından Araplar bir ulus olacak. Tam bağımsızlık; İran, yoksulluk ve kargaşa demek. Uğruna savaştığı insanlar için umutlanırken bunu da değerlendirmeli.”<sup>14</sup>

Lawrence, Sykes'tan yüce gönüllü tavsiyeler alma havasında değildi ve Clayton, Mısır'a döndükten sonra uzun ve etkili bir yanıt yazdı. Sykes'a “Yakın Doğu'yla ilgili birkaç sorusu” olduğunu söyleyip açıkça tehdit ederek “eylem sorumluluğunun bir bölümü kaçınılmaz olarak bana yüklendiğinden orada ne istendiğini az da olsa bilmemem sorun çıkarabilir” diye Sykes'ın bunları yanıtlamasını umduğunu açıkladı.<sup>15</sup> Lawrence Kahire'ye son gidişinde, çiftçiliği bırakıp siyonist bir casus olan Aaron Aaronsohn'la görüşmüş ve adam Lawrence'a Yahudiler için planının Gazze'den Hayfa'ya kadar olan toprakları satın almak ve “orada fiili özerklik oluşturmak” olduğunu söylemişti.<sup>16</sup> Lawrence, anlaşılan böyle bir anlaşmayla ilgili duygularını saklama çabası içine girmemişti: görüşmelerinin ardından Aaronsohn günlüğüne Lawrence'ın “İngilizce konuşan Prusyalı Yahudi karşıtı,” olduğunu yazmıştı.<sup>17</sup>

Sykes'tan siyonistlere nasıl davranılacağıyla ilgili doğrudan tavsiye isteyen Clayton gibi Lawrence da ondan İngilizlerin siyonistlere yönelik politikasını aydınlığa kavuşturmasını talep etti. “Şimdi Faysal öğrenmek istiyor (bilginin ondan önce bana gelmesi çok daha iyi çünkü ben her zaman ondan önce kararımı vermek istiyorum)... Siyonistlere neler vadettiniz; programları nedir?” Lawrence, Yahudilerin toprakları “yasal yollarla satın alarak mı yoksa zorla satış ve el koyma yoluyla mı” elde edeceğini sordu. Dahası Yahudilerin çiftliklerinde Arapları nadiren çalıştırdığı göz önünde bulundurulduğunda, Lawrence, “Yahudilerin Arap köylülerinin tümüyle kovulmalarını mı yoksa günlük işçi sınıfına mı dönüştürülmesini mi önerdiğini” merak ediyordu.<sup>18</sup>

Lawrence, bunun ardından, bir yıl boyunca ümit verdikten sonra en sonunda lafı Araplara yardım etmek için ağır silahlar tedarik eden Fransızlara getirdi. Lawrence, Faysal'ın Fransızların Arapları daha sonra minnettar bırakmak için ansızın silah verdiğinden şüphelendiğini

söyledi. Ama, diye açıkladı Lawrence, “El altından koşula bağlanmış armağanla gönül borcu satın alınmaz.” Sykes’in kendisinin bir “Faşodacı” olduğu yönündeki olası karşılığını bekleyen Lawrence ona şunu anımsattı, “Faşoda benim zamanımdan önce gerçekleşti ve bu bir nesil gecikmiş bir dokundurma.” Kahire’deki İngiliz subayları arasında “Fransa karşıtı bir eğilim varsa,” diye devam edip bunun nedenini, “Mısır’daki bizlere Fransızların Batı’daki savaşa dayanabilmeleri için ne kadar güçlendirilmeleri gerektiği bilgisini resmen vermemiş olmanız,” şeklinde açıklayarak Sykes’i suçladı. Sykes’a Şerif’in başarılı olacağını söyleyen Lawrence, “Bizim yabancı tavsiyesiyle oluşturulmuş ‘bağımsız Suriye’imize ayırdığımız alanı kendi çabalarıyla alacak ve dayatılmış yabancı danışmanlar olmaksızın elinde tutacak,” dedi. Hüseyin’in güçlerinin ele geçirdiği bölgelerdeki unvanı Lawrence’a göre, “Çok güçlü olacak –yerel halk tarafından fatih olarak değerlendirilecek– ve bu iki güç bu konuda ne diyecek?” Şu sonuca vardı:

Son derece İngiliz ve hatta Arap yanlısı olduğumu biliyorsunuz. Fransa benim için üçüncü sırada geliyor: Ama büyük dostlarımıza ödeme yapmak için küçük dostlarımızı satmamız gerekebileceğini ya da Flander’deki mevcut zaferimiz için Yakın Doğu’daki gelecek güvenliğimizi satmamız gerekebileceğini çok iyi biliyorum. Bana bir kez daha Yahudilere ve Fransızlara ne vermemiz gerektiğini söylerseniz bunu bizim için kolaylaştırmak üzere elimden gelen her şeyi yapacağım... Bir kuyunun dibindeyiz: Lütfen bana çıkış yolunu bulabilmemiz ne yapmamız gerektiğini söyleyin.<sup>19</sup>

Lawrence mektubu bitirdi ve Clayton için, mektubu Sykes’a iletmesini isteyen açıklayıcı bir not iliştiirdi. Notta, Sykes’a yazma gerekçelerini itiraf ediyordu: “Bazıları gerçekten bilgi edinme arzusundan, bazıları da sadece iğneleme isteğinden.”<sup>20</sup> Sonra İtm Vadisi’ne doğru yola çıktı. Yanında Bedevileri eğitmekle görevlendirilen iki eğitmen, Yüzbaşı Yells ve Onbaşı Brook da vardı ve Lawrence onlara uzmanlık alanlarına göre “Lewis” ve “Stokes” adlarını verdi: Lewis makineli tüfek, Stokes havan ve Bedevi keskin nişancı Zaal’in yanı

sıra Lawrence'ın şimdi etkinlik göstermeyi planladığı bölgede yaşayan Huveyrât ve Beni Atiye kabilelerinden adamlar. Hedefi Müdevvere, Maan ve Tabuk'un ortasında bulunan ve iki kent arasındaki tek su kaynağı olan ücra istasyondur. Lawrence'ın planı oradaki kuyuyu imha etmek, Türklerin trenleri çalıştırmakta zorlanacağı yaklaşık iki yüz kırk kilometrelik susuz bir hat yaratmaktır. Yanına yeni bir elektrikli ateşleyici de almıştı ve bunun bir treni Garland tarafından geliştirilen basınçlı mayınlardan daha etkili bir şekilde patlatmasına olanak sağlamasını umuyordu. Clayton bunun Lawrence'ın planının ilk önemli sınavı olduğuna inanıyordu.

Kuveyre'de Huveyrâtların arasındaki sıkıntılar ve deve eksikliği Lawrence'ı geciktirmiş, Müdevvere'ye doğru seksen kilometrelik yolculuğa nihayet 16 Eylül'de çıkabilmişti. Akıncılar, Rum Vadisi'nden, pembe turuncu kumdan geçitlerin üzerinde üç yüz metre yükselen muazzam kumtaşı kayalıklar kümesinden ayrılıp doğuya doğru, yer yer güneşin altında grileşmiş ince bir taş katmanıyla çok kasvetli bir görünüm alan alçak, tepeleri yassı dağlardan oluşan bir manzaranın içinde yol alıyordu.

Yine zorlu bir yolculuktu. Lawrence'a eşlik eden şeyh –yağmayı seven Harit'ten– kör olmuştu ve akıncı birliğinin, “kopmuş bir kol-yeyi onarmak gibi” diye betimlediği, birbirinden çok farklı öğelerini birleştirme görevi Lawrence'a kalmıştı.<sup>21</sup> Bu yüzden, “patlayıcı işlerinden çok ikmal, ulaşım, kabilelere ödemeler, anlaşmazlıklar, ganimet paylaşımı, düşmanlıklar, yürüyüş düzeni gibi şeylerle uğraşmaktan” yakınıyordu.<sup>22</sup>

Lawrence, ertesi gün akşama doğru Müdevvere kuyusunu istasyonun beş kilometre batısındaki tepelerde buldu. Suyu bir hüsrandı “çünkü yüzeyi kalın bir yeşil balçık tabakasıyla kaplıydı, üzerinde garip, kese benzeri yüzen yağlı kabarcıklar kaynıyordu”. Bedeviler aylar önce Türklerin onları susuz bırakmak için kuyuya deve leşleri attığını anlattı. Lawrence'a leşlerden kalma kötü tadın “artık hafiflediği” güvencesi verdiler. “Bana göre pek de hafiflememişti,” diye hatırlıyordu Lawrence daha sonra, “ama Müdevvere istasyonunu



almadıkça çevrede bulabileceğimiz tek içecek buydu ve biz de... kırbalarımızı hemen doldurduk.”<sup>23</sup>

2004’te aynı rotayı izlediğimde istasyonun –iki tane tek katlı, beyaza boyanmış bina ve bir rüzgâr pompası vardı ama doksan yıl önce orada olan su deposu yoktu– bugün Ürdün polisi tarafından kullanıldığını gördüm ve ben geldiğimde elleri arkasından sıkıca kelepçelenmiş bir suçlu içeri alınıyordu. Uzatılan sayısız eli sıktıktan sonra hemen dışarıdaki tentenin –Ürdün’ün ölen kralı Hüseyin’in, Abdullah’ın torununun bir fotoğrafıyla süslenmişti– altındaki bir mindere oturtuldum ve elime bir bardak sıcak çay tutuşturuldu. Lawrence’ın istihbaratı kesinlikle doğruydı. Ürdünlüler Müdevvere’nin altındaki suyu dağıtmıştı ve bugün çevresindeki alan havadan yemyeşil, alışılmamış ekin halkaları biçiminde görülen daire şeklindeki yeşil tarlalarla dolu. Demiryolundan bugün geriye kalanlar sadece basit bir çit işlevi gören oluklu sacdan yapılmış traversler. Polis karakolundan, üç yüz metre ileride batı yönünde tozlu ovoidan dimdik yükselen koyu renkli bir tepeyi görebiliyordum. 17 Eylül 1917 gecesini Lawrence, Zaal, Yells ve Brook’un içerisi sarı bir ışıqla parlayan arkamdaki istasyona baktığı yer burası olmalıydı. Lawrence havan topu kullanmak için atış uzaklığının çok fazla olduğunu düşünmüştü ve Zaal’le birlikte Türklerin sayısını tahmin etmek için daha yakına gelmişti. Garnizonun belki üç yüz kişilik ve hiçbir şekilde “mutlu bir aile olmayan”<sup>24</sup> saldırı birliğinin iki katı olduğuna karar veren Lawrence, o gece doğrudan bir saldırıdan vazgeçti.

Ertesi gün akıncılar mayını gömmek için mükemmel bir alan bulana kadar güneydeki demiryolunu izledi: Mayını tren hattına hâkim bir tepenin yakınındaki dönemeçte bulunan köprüünün altına yerleştirdiler. Demiryolu ve köprüünün, dişlek gülümseme gibi görüldüğü bu tepe havan topu ve iki makineli tüfek için neredeyse mükemmel bir alandı. Yells ve Brook’u bu yükseltide bırakan Lawrence köprüye indi, bir miktar kırma taşı kazdı ve rayların altına yirmi iki kilo jelatinle dolu bir kum torbası gömdü. Kocaman bir

mayındı bu, geçen şubatdaki ilk başarılı İngiliz saldırısında Garland tarafından yerleştirilen mayından üç kat büyüktü.

Lawrence tek başına çalışıyordu. Hattın bu tarafı kumluydu ve demiryolunun yakınlarında çok az ayak izi bırakmak istiyordu. Artık saklanmış olan güneşin altında ısınmış torbaya bir elektronik ateşleyici sokan Lawrence kabloları bağladı ve bobini hattan uzaklaştırdı. Mayını döşemesi iki saat sürmüştü ve Lawrence'ın kabloları kum torbası ve harmaniyesinin etekleriyle iz bırakmayacak biçimde şekillendirmeye çalıştığı kumların altına gömme işi de yaklaşık dört saat gerektirecekti.

Ancak kabile üyelerini bu kadar uzun süre sessiz ve hareketsiz tutacak bir beceri yoktu ve ertesi sabah erkenden, Türklerin ufukta Bedevileri gördüğü güneye istasyondan ateş açıldı. Birkaç Türk askeri istasyondan çıktı ama Lawrence bazı kabile üyelerine tepelerde kaybolmadan önce ateş açtırarak dikkatlerini başka yöne çekmeyi başardı. Daha büyük tehlike, Müdevvere'den gelen yüz Türk'ten oluşan ikinci birlikti. Güneyde bir tren belirdiğinde Lawrence geri çekilme çağrısı yapmak üzereydi. On vagonu çeken iki lokomotifin ağır ağır üzerine doğru geldiğini gören Lawrence, beklemeye ve mayını ikinci lokomotifin altında patlatmaya karar verdi, patlamanın birinci lokomotif de raydan çıkarıp köprü'nün yanından aşağıdaki vadiye fırlatmasını umuyordu. Öndeki lokomotif köprüye ulaştığında, düğmeye basılması emrini verdi.

Ardından müthiş bir gümbürtü koptu ve demiryolu, otuz metre yükselen ve yayılan kara bir toz ve duman sütununun arkasında gözden kayboldu. Karanlığın içinden, çarpışmanın şangırtılarıyla yırtılan çeliğin ve fırlayan demir ve sac levha parçalarının uzun, gürültülü metalik tangırtıları duyuluyordu; bir lokomotifin tekerleği aniden kara bulutun içinden havaya fırladı ve vınlıyarak başımızın üzerinden geçti ve yavaşlayarak arkamızdaki çöle sertçe çakıldı.<sup>25</sup>

Bir an için sessizlik ve yanık patlayıcının metalik kokusunu Araplara doğru taşıyan gri bir pus vardı.

Yell'in makineli tüfeği yukarıdan ateşe başlayınca Lawrence tepeye tırmanıp onun ve Brook'un yanına gitti. "Bütün bu kavga kıyametin ortasında, uçuşan kurşunlara hiç aldırmadan halimizi görmek için yanımıza geldi: Sanki piknik yapıyormuşuz gibi davranıyordu," diye hatırlıyordu Brook yıllar sonra.<sup>26</sup> Patlamadan sağ kurtulan Türkler demiryolu setinin uzak tarafında siper almış, vagonların tekerleklerinin arasından, silahlı çatışmanın farkında bile değilmiş gibi ganimet peşinde trene doğru koşan Araplara ateş ediyordu. Brook'un ateşlediği iki havan mermisi, hattın ötesindeki alana düşerek on iki Türk'ü öldürdü ve diğerlerini kaçırmaya zorladı. Artık vagonların arkasında saklanamayan Türkler müthiş makineli tüfek ateşinin karşısında savunmasız kalmıştı.

Yirmi dakika sonra her şey bitmişti. Korkunç enkazı incelemeye giden Lawrence'a göre Türklerin "yirmisi dışında hepsi" ölmüştü. Köprü'nün birinci kemeri yok olmuştu ve trenin ilk vagonu oluşan boşluğa düşmüştü. Lawrence içeri baktı. Vagon, "Hastalarla doluydu. Patlama üç dört kişi dışında hepsini öldürmüştü ve vagonun parçalanmış uç kısmında ölümlerle can çekişenler kanlı bir yığın halinde birbirine karışmıştı. Hâlâ sağ olanlardan biri yarı sayıklayarak, tífüs sözcüğünü de içeren bir şeyler söyledi. Ben de kapıyı kapattım ve onları orada yalnız bıraktım."<sup>27</sup> Mayının altında patladığı ikinci lokomotiften geriye "renge atmış, dumanı tüten bir demir yığını"ndan başka bir şey kalmamıştı. Hâlâ köprü'nün kenarında sallanan ikinci lokomotifin onarılabilecek durumda olduğunu gören Lawrence, kazanını bir parça pamuk barutuyla parçalamaya çalıştı. Türklerin her iki taraftaki istasyonlardan onlara yaklaşmakta olduğunu az kalsın unutuyordu. Trenin arkasında seyahat eden çılgına dönmüş kadınlarla kuşatılan Araplar trenden yağmaladıkları malları develerine yükledi ve batıya, Rum Vadisi'ne doğru yola çıktı. Barutu patlatan Lawrence kan kırmızısı bir Afgan seccadesini kaparak onların arkasından koştu.

Lawrence, saldırının ardından Akabe'de yaşananları anlatan iki mektup yazdı. Oxford'da çalışan çekingen arkeolog arkadaşı Edward Leeds'e yazdığı ilk mektupta "son tehlikeli işi sırasında çift loko-

motifli bir treni vurduğunu (ah, tanrılar yanımdaydı) ve çok fazla insan öldürdüğünü” kısaca anlattı. Ne ki içinde şüpheler uyanıyordu: Leeds’e, “Bu oyuna daha fazla dayanamayacağım,” diyerek sözlerini, “sinirlerim bozuluyor, sabrım tükeniyor ve insanın bunların her ikisine de çok ihtiyacı var,” şeklinde sürdürdü.<sup>28</sup> Üstelik bu cesaret gösterisinin perde arkasında, yarattığı yıkım karşısında dehşete düşmüştü.

Umarım bu kâbus sona erdiğinde uyanıp tekrar hayata dönebilirim. Böyle durmaksızın Türkleri öldürmek çok korkunç. En son saldırıyı yapmak ve parçalarını dört bir yana saçmak ve bazılarını hâlâ yaşarken bulmak ve daha önce yüzlercesine aynı şeyi yaptığını ve yapabilirsen yüzlercesine daha aynısını yapmak zorunda olduğunu bilmek.

Bir gün sonra Kahire’deki Frank Stirling’e yazdı. Bir istihbarat subayı mesleğine yönelik üslubu pek de iç hesaplaşma şeklinde değildi. Pusuyu “trenin yolunun kesilmesi” olarak niteliyordu, mayın “yük vagonlarını darmadığın etmişti” ve Türklerin direnişi havan topunun “iki güzel atışıyla” çökertilmişti. “Umarım buradaki şenliği iyi aktarabilmişimdir... En amatöründen Buffalo Bill tarzı bir gösteriydi ve bunu iyi yapanlar sadece Bedevilerdi. Burası cennet gibi bir yer çünkü raporlar, emirler, altlar, üstler, doktorlar, hesaplar, yemekler ve içecekler yok.”<sup>29</sup>

Elbette her mektup alıcısına göre yazılmıştı: Ciddi akademisyene savaşın dehşetinin itirafı, daha sonra kendi anılarını *Safety Last* adıyla kitaplaştıran Stirling’e *Boy’s Own*’ özeti. Ne ki her ikisini de hissetmek mümkündü: Her iki mektupta da görülen bu pusuları atlatmanın sarhoş edici coşkusu kısa ömürlü bir iksirdi. Gördüklerinin uzun dönemli psikolojik etkileri yaşamı boyunca ona eşlik edecekti. Lawrence, bir başka arkadaşına yazdığı mektupta bu çelişkiye ışık tutuyordu: “Çılgınlar gibi deve sürüyoruz,” diye yazıyordu, “ve Bedevilerimiz saf Türklerin üzerine atılıyor ve yığınlarcasını yok ediyor: İşi bitirdikten

\* İngiltere’de 1867-1967 arasında yayımlanan erkeklere yönelik gençlik dergisi. (yay. n.)

sonrası çok kanlı ve kötü. Hazırlıkları ve seyahati seviyorum ama bedensel dövüşten nefret ediyorum.”<sup>30</sup>

Hogarth saldırıdan iki hafta sonra, şubattan beri ilk kez Lawrence’la görüştüğünde eski öğrencisinde belirgin bir değişiklik sezmişti. Karısına yazdığına göre Lawrence, “fazlasıyla bitkindi ama çok sertti ve şöhreti iyice büyümüştü”.<sup>31</sup> Lawrence’ın ününe katkıda bulunan şey, sadece başarıları değildi. Müdevvere saldırısından sonra, Yells ve Brook’un donanımlarının bazı parçalarını kaybettiği hızlı geri çekilmenin ardından Lawrence, Clayton’a yazdığı mektupta, kaybolan parçaların, bedelleri iki adama ödettirilmeden yenilenmesini istemişti. “Her zaman bizi düşünüyordu,” diye hatırlıyordu Brook sonrasında.<sup>32</sup>

Joyce İngilizlerin en büyük zayıflığının Lawrence’ın uzmanlığına sahip başka kimsenin bulunmaması olduğuna inanıyordu: “Belki hepimiz bir şeyler öğrenip katkıda bulunabiliriz ama gerçekten önemli olan onun tarih, kabileler ve dille ilgili ayrıntılı ve kapsamlı bilgisi.”<sup>33</sup> George Lloyd, Kahire’den Lawrence’ın “ne kadar harika işler yaptığını” gözlemlemişti: “Bir gün eşsiz bir kitap yazacak. Genelde bu tür maceralar yaşayan adamlar güçlü bir kaleminden ve yaşadıklarını gerektiği gibi kaydedecek kıvraklıktan yoksundur. Neyse ki Lawrence her ikisinde de özellikle yetenekli.”<sup>34</sup> Lawrence da bunu biliyordu. İsyanla bağlantısının hiç görülmemesinin kırılganlığını yaşayan Wilson’ın yüce gönüllü kutlama mektubuna yanıtında Lawrence, “günün birinde kitabını yayımlayabilirse” Wilson’ın katkılarını kabul edeceğine söz verdi.<sup>35</sup>

## ZOR ZAMANLAR

*(Eylül-Ekim 1917)*

Clayton, Lawrence'ın Sykes'a yazdığı iğneleyici mektubu okudu ve göndermemeye karar verdi. Lawrence'a yazdığı 20 Eylül tarihli yanıtta, "Mark'a yazdığın mektup onu harekete geçirebilir diye biraz endişeliyim,"<sup>1</sup> demişti. Sykes-Picot Anlaşması'nın "çoğu kesimde gözden düştüğünü" ve Rusların savaş çabasının süregelen çöküşüyle ve Amerika'nın emperyalist savaş hedeflerinden vazgeçirmek için Britanya ve Fransa'ya yaptığı baskılarla "ağır yaralandığını" söyledi. Fransızların hassasiyetlerine saygıdan öldürülmemesi gereğini kabul etse de anlaşmanın "can çektiğine" inanıyordu. "Hiçbir zaman uygulanabilir bir belge olmamıştı ve şimdi neredeyse cansız bir anıt," demişti.

Doğruydu, Whitehall'da Sykes'ın anlaşmasına muhalefet büyüyordu ve Lloyd George, anlaşmanın Filistin'i Britanya'ya bırakacak şekilde değiştirildiğini görmeye hevesliydi ama anlaşma belki de Clayton'ın öne sürdüğü kadar ölü değildi. Sykes, sadece kendi şanını kurtarmak için bile olsa değişen kamuoyuna uyum sağlamaya çabalıyordu. O yaz, ilhak politikasına karşı tırmanan eleştirilere yanıt olarak, anlaşmasında Hicaz'ı bağımsız egemen bir devlet olarak tanıyan bir değişiklik yapmak için çalıştı. "Şimdi Paris'e gidecek ve Fransızların tek umudu olarak Arap davası için çaba harcamasını sağlayacağım,"<sup>2</sup> dedi Clayton'a temmuzda: "Sömürgecilik çılgınlık ve Picot ile birlikte bunu onlara kanıtlayabileceğime inanıyorum." Ancak Londra'daki Sykes-Picot Anlaşması'nın artık hükmü kalmamış

bir utanç vesilesi olduğu yönündeki algı Paris'te paylaşılmıyordu ve Fransızlar anlaşmanın yeniden ele alınması baskısına karşı koydu. Clayton'ın mektubu göndermemesinin gerçek nedeninin, anlaşmanın olası yaşam süresiyle bir ilgisi yoktu. Asıl neden onun güçlü bir düşman kazanmak istememesiydi.

Sykes'in kendisinden şüphelendiğine inanan Clayton, onu geçen ağustosta çalışanlarının arasındaki Frankofobiye bastırdığına ikna etmeye çalışmıştı. Sykes'in Lawrence'ın mektubunu okuması durumunda bu iddiasının kaçınılmaz olarak kuşkulu hale geleceğini biliyordu. Sykes'in inancı değersiz olmaktan uzaktı –o yılın sonuna doğru *Observer* gazetesi onu “Doğu’yla ilgili bütün sorunlar üzerine dünyaca ünlü bir uzman” olarak niteleyecekti<sup>3</sup>– ve Clayton, Sykes'in zaten düşman gördüğü Lawrence'ı, her ikisini de kolayca mahvedebilecek bir milletvekilinin öfkesini çekmekten korumak istemiş olabilirdi. Bunun yanı sıra Clayton, İngilizlerin Sykes-Picot Anlaşması'nı yok etmek için Filistin'e ilerleme becerisine giderek daha fazla güveniyordu. Bu saldırıya hâlâ bir aydan fazla bir süre varken Lawrence'ı aceleci davranmamaya ikna etmeye çalışıyordu. “Suriye’de önleyemeyeceğimiz bir fırtına koparacak ve suçu kaçınılmaz olarak bizim yüklenmemiz gereken bir şey yapılmamasını güvenceye almak istiyorum,” diye uyardı Lawrence'ı.<sup>4</sup>

Lawrence, Clayton'ın yanıtını Müdevvere saldırısının ardından Akabe'ye döndüğünde almış olmalıydı. Limana döndüğünde karşılaştığı durum iç açıcı değildi. Maan'da yerleşik Alman uçağı, limanı bombalamaya başlamıştı ve Joyce tehlikeyi gülererek geçirirse de –“Fritz çoğu sabah geliyor ama Tanrı'ya şükür çok kötü bir nişancı”<sup>5</sup>– Araplar kayıp vermişti. Joyce, kulak enfeksiyonu geçiren Faysal'ın “epeyce umutsuz olduğunu ve İngilizler tarafından yarı yolda bırakıldığını düşündüğünü” bildirdi. Faysal'ın İngilizleri sorumlu tuttuğu sorunların en başta geleni, yiyecek ve para sıkıntısıydı ve bu daha şimdiden Akabe'nin üzerindeki ovayı koruyan bazı kabile üyelerinin Türklere teslim olmasına yol açmıştı.

Clayton'ı bir ay önce Faysal'a katılmak üzere Akabe'ye gelen bütün Araplara yiyecek ve para sağlamanın çok zor olacağı konusunda uyarmış olan Lawrence için ikmal sorunları, hiç de sürpriz olmamıştır. Bağlılık sözü vermek üzere her gün yüzlerce adam ortaya çıkmaya başladığında, "Yerel gereksinimleri hafife almışız gibi görünüyor," diye yazmıştı.<sup>6</sup> Yerel Bedevilerin Faysal'ın davasına bağlılıkları, muhtemelen gelişlerinin ikincil bir nedeniydi: Suriye'nin büyük bölümünün kıtlıkla boğuştuğu bir dönemde bedava yemek haberi çabuk yayılıyordu. "Huveytâtlar açlıktan öldüklerine yemin ediyor," yorumunda bulunsa da limanda yiyecek satılması halinde kabile üyelerinin bunları satın alabilecek durumda olduğuna inanıyordu. Çok fazla kabile üyesinin gelişi, maddi kaynaklar üzerinde de baskı oluşturmuyordu. Joyce, 18 Eylül'de Clayton'a, kabile üyelerinin desteğini satın almak için öngörülen ayda elli bin sterlinlik harcamanın yetersiz olduğu uyarısında bulundu; ona göre gereken tutar seksen bin sterlindi.<sup>7</sup>

Sorunun bir bölümü, daha önceden serbestçe akan İngiliz altınlarının Faysal'ı tutumluluğa özendirmemiş olmasından kaynaklanıyordu. Joyce, günler sonra yeni bir parti altın geldiğinde Faysal'ın harcamalarını yavaşlatma çabası kapsamında altının hepsini bir defada teslim etmemeye karar verdi. "Lawrence'la ben korkunç bir şey yaptık ve ona elli bin sterlin yerine sadece on bin sterlin verdik," diye itiraf etti Joyce, Clayton'a:

Geri kalan kırk bin sterlin yeri geldiğinde ona verilmek üzere *Humber*'da duruyor. Bize başarının ya da başarısızlığın birkaç bine bağlı olduğunun söylendiği bu önemli anları o kadar çok yaşadık ki mutlak bir zorunluluk olarak el altında belirli bir miktar bulundurulması gerektiğini biliyoruz ve bu nedenle yukarıda belirtilen miktarı saklamaya cüret ettik. Umarız bizi polise vermezsiniz!<sup>8</sup>

Ancak tek sorun yüksek talep değildi. İsyana ilk aşamalarında çok fazla katkıda bulunmuş olan Amiral Wemyss, temmuzda Londra'ya çağrıldı ve yerine gelen subay, Lawrence'ın deyişiyle, "zorluk



çıkarmak için elinden geleni yaptı”.<sup>9</sup> Daha önce El Vecih’e malzeme getiren gemilerin üçü, başka görevlere çekildi. Sonuç olarak Akabe’ye gönderilen İngiliz ikmal maddeleri, Lawrence’ın inancına göre, “tümüyle yetersizdi”<sup>10</sup> ve yokluklar eylüle kadar sürdü. 1 Ekim’de *Humber*’ın kaptanı, hayvan yemi bulunmadığı için Akabe’deki atların, katırların ve develerin dört gündür hiçbir şey yemediğini rapor etti. “Hayvanlara pirinç yedirilme girişiminde bulunulduğunu ama hepsinin de çok perişan görüldüğünü,” söyledi.<sup>11</sup>

Sorunlar Faysal’ı kötü etkiliyordu. Türklerin her an saldırabileceğinden korkuyordu ve böyle bir durumda “birliklerine malzeme ve cephane taşıyabilecek bir tane bile yük hayvanı bulamayacaktı” ve Akabe’nin alınmasından bu yana hiçbir ilerleme olmamasından hüsrana uğramıştı.<sup>12</sup> “İşler farklı olsaydı şimdi *savunma durumunda* değil *saldırı durumunda* olacağını ve... iç kesimlerdeki bütün Arap kabilelerinin onu destekleyeceğini söylüyor,” diye rapor etti *Humber*’ın kaptanı. Faysal intihar edeceği tehdidinde bile bulunmuştu.

“Birkaç gün boyunca Faysal’la çok zor zamanlar yaşadım. Güçlü bir kişilik değil ve çevresindekilerden çok etkileniyor,” demişti Joyce, Clayton’a. “Ama sizin bilgileriniz ve mesajlarınız onu çok rahatlatı ve kötü günleri atlatmasını sağladık.”<sup>13</sup> Clayton, Joyce’a Türklerin saldıracağını düşünmediğini çünkü onların beklenen bir Arap saldırısına karşı kuzeyde yiyecek ve kereste stoklarını korumakla meşgul olduklarını söyleyerek durumu yatıştırmaya çalışmıştı.

Faysal, babası Hüseyin’in ve Joyce’a “Suriye hareketine hiç ilgi göstermiyorlar,” dediği ağabeyleri Abdullah ve Ali’nin tutumlarına da üzülüyordu. İsyanın kendi denetiminden çıkmasını istemeyen ve Faysal’a kuzeye, Akabe’ye ilerlemesini desteklemediğini açıkça belli eden babasının da baskısı altındaydı. Fransızlar Hüseyin’e o yaz yaklaşık bir milyon frank verdiğinde, bu parayı Faysal’la paylaşmayı reddetmişti.<sup>14</sup>

Hüseyin’in tutumluluğunun nedenlerinden biri de Mekke’nin doğusundaki rakibi Abdülaziz bin Suud’un yetkesine meydan okumasından giderek daha fazla endişe duyuyor olmasıydı. Her yıl

Mekke’de gerçekleşen hac, o yıl eylüle denk gelmişti. En dikkate değer ziyaretçi, Mekke’ye yedi bin kabile üyesiyle birlikte gelen, Abdülaziz bin Suud’un kardeşi Muhammed’di. İngilizler ister istemez Hüseyin’in ve Abdülaziz bin Suud’un yandaşlarının –her iki taraf da İngilizlerin müttefikiydi– karşılaşmasının sorunsuz geçtiğini rapor ederken Brémond, Suudi kabile üyeleriyle Mekke ve Cidde’nin kozmopolit nüfusları arasındaki sürtüşmeye tanıklık etmişti. Brémond’un iddiasına göre Abdülaziz bin Suud’un adamları “gerçek vahşilerdi, gördükleri her şeyi gerekirse şiddet kullanarak alıyorlardı; bazıları onlara maymun bile diyordu”.<sup>15</sup>

Abdullah, babasının Suudilerle ilgili kaygılarını paylaşıyordu. Savaşın sonra Abdullah, Medine’yi almayı başaramamasını güçlerinin sayısının azlığına, birliklerinin ve silahlarının niteliğinin Faysal’inkilerden daha kötü olmasına bağlasa da Faysal, Abdullah’ın kenti ele geçirme isteksizliğinin bunu yapması durumunda İngilizlerin babasına yaptığı aylık ödemelerin kesileceği korkusundan kaynaklandığına inanıyordu.

Bunda bir miktar gerçek payı var gibi görünüyor. İngilizler geçen kasımda Hüseyin’in Fahri’nin Medine’yi terk edip Suriye’ye çekilmesi teklifini geri çevirdiğini duymuştu.<sup>16</sup> Abdullah’ın ağabeyi Ali, geçen yazın başında Iraklı subaylarından Ali Cevdet’in Medine’deki Fahri’ye göndermek istediği ve Türklerin teslim olmasını talep eden bir mektubu öfkeyle reddetmişti. Bu olay, Hüseyin’in oğullarıyla Iraklı askerlerinin arasındaki ilişkileri bozmuştu ve Iraklıların lideri Nuri Said Paşa, o yaz zatürreye yakalanmasından yararlanarak Cafer Paşa’yla çalışmak üzere Akabe’ye gönderilmesini sağlamıştı. Ali Cevdet’in de aralarında bulunduğu diğer subaylar Nuri Said Paşa’yı izledi ve Hicaz’daki demiryoluna yönelik harekât hızını kaybetti. Cafer Paşa’yla Faysal, Abdullah’ın kampından ayrılır ayrılmaz, Davenport “savaşa yönelik bütün ilginin söndüğünü” bildirdi.<sup>17</sup>

Allenby, 26 Eylül’de Londra’daki Robertson’a, saldırısını bir ay sonra, 27 Ekim’de başlatmaya hazır olduğunu haber verdi. Saldırımı Gazze’yi

bombalayarak açmayı planlıyordu. Bu hareket Türkleri, İngiliz saldırısının yine kentte yoğunlaşacağına inandırmak üzere tasarlanmıştı. Aslında bu kez Gazze'ye yönelik eylem bir şaşırtma numarası olacaktı. Üç gece sonra, dolunayda Allenby'nin ana gücü güneydoğuda, elli kilometre içerideki Birüssebi kentini vuracaktı.

Savaş kabinesi, Allenby'nin eli kulağında saldırısının heyecanıyla 5 Ekim'deki toplantısında Türkiye'deki durumu ele aldı. Toplantının sonunda Robertson'a –her zamanki gibi Filistin'e yönelik bir harekâta karşı çıkmıştı– Allenby'yle temasa geçip savaş kabinesinin Kudüs'e karşı bir saldırının “arkasından uygun diplomatik önlemler gelmesi durumunda Türkiye'nin müttefikleriyle ilişkisini kesmesine neden olabileceğine” inandığını açıklama talimatı verildi.<sup>18</sup> Allenby, kendi görüşü sorulduğunda buna karşı çıktı. Sağ kanadının güvenliğinin artık Arava Vadisi'nin, Güney Ürdün'le İsrail arasındaki modern sınırı oluşturan kırıgın, doğusundaki tepelerde bulunan Araplara bağlı olduğunu açıklayarak politikacılara açıkça şunları söyledi, “Arapların yardımı, Arap bölgelerini Türk egemenliğine bırakacak bir barış anlaşması yapmayacağımıza dair verdiğimiz sözleri tutacağımıza yönelik süregelen inançlarına bağlı. Türkiye'yle onları Türk yönetimine bırakabileceğimiz ayrı bir barış yapmayı amaçladığımızı düşünürlerse yanımızda olmazlar ve bu da benim ulaşımımı tehlikeye düşürür.”<sup>19</sup>

Diğer etkenler de Osmanlılarla barış yapma girişimlerini ortadan kaldırıyordu. Alman imparatoru, tam da böyle bir zamanda Konstantiniyye'yi ziyaret ediyordu ve İngilizler onun Türkleri Araplara özerklik tanımaya teşvik etmesinden ve rüşvet vererek edilgin kalmalarını sağlamasından korkuyordu. Bu olasılık siyasi durumun giderek istikrarsızlaştığı Mısır'daki İngiliz yetkililerini telaşlandırıyor çünkü Türklerin Araplarla yaptığı herhangi bir anlaşma, kaçınılmaz olarak İngilizlerin Mısır'da benzer ayrıcalıklar önermesine yönelik baskıyı artıracaktı. Clayton, Mısırlıların kendi kendini yönetmesi çağrısını “zırvalık” diyerek reddetse de gerçekte milliyetçi duygular yükseliyordu.<sup>20</sup> O yaz dağıtılan gizli bir yazışmada şu uyarıda bulunuluyordu: “Sultanın yakın çevresinden bütün eğitimli sınıflara

kadar her yerde savaşın sonunda çekilmek zorunda kalabileceğimiz yönünde neredeyse ortak bir istek yayılıyor.”<sup>21</sup> Sonra sultan –İngilizler onu uysal bir kukla olarak görüyordu– ölmüştü ve İngilizler daha az sadık gördükleri kardeşini onun yerine atamak zorunda kalmıştı. Kayzer’in Türkiye’ye gelişinden birkaç gün önce İsviçre’den gelen bir istihbarat raporu, özerkliğin Araplara teklif edilmek üzere olduğunu doğrularken, Dışişleri Bakanlığı, Kudüs Allenby’nin eline düşünce Türklerle temas kurma planlarını hemen rafa kaldırdı çünkü bu “genel olarak Doğu’daki dostlarımızın ve özel olarak da Arapların cesaretini kırardı.”<sup>22</sup>

Lawrence, 26 Eylül’de de demiryoluna gitti. Bu kez ona Cezayirli Fransız subay, Yüzbaşı Rosario Pisani eşlik ediyordu. Bir başka İngiliz subayın “izne çıkmasını bekleyen bir sürü sevgilisinin olduğunu iddia eden” ve “inandırıcı olmayan bir şekilde Fransız subayı kılığına girmiş bir haydut”<sup>23</sup> olarak nitelediği Pisani, Akabe’ye Fransız askerî misyonunun temsilcisi olarak gelmişti. Brémond, Pisani’yi Lawrence’ın “bir İngiliz Suriye’si hayal eden ve bu düşünceden vazgeçmekte zorlanan odaklanmış bir kişilik” olduğu yönünde uyarmış ve Lawrence’ın peşinden ayrılmamasını istemişti.<sup>24</sup>

Lawrence, Pisani’yle beraber Türk hapishanesinden kaçmış üç Suriyeli milliyetçiyi ve asilikleriyle ilgili söylentileri değerlendirmeyi umduğu bir avuç Havranlı köylüyü de yanına almıştı. Bir başka elektrikli mayınla birlikte basınçlı bir mayın da almıştı çünkü eyleme geçmeyi planladığı, Maan’ın güneyindeki taşlı ovada kabloları gömebileceğini düşünmüyordu. Kabile üyelerine mayınların nasıl çalıştığını göstermek için Rum’daki kayalıkların altında mola verdiği Lawrence, neredeyse yüz Bedevi’yi birliğine kattı ve demiryoluna doğru yola çıktı.

Lawrence’ı izleyen Huveytâtların arasındaki anlaşmazlıklar, yolculuğu yine zorlaştırıyordu. “Altı günlük yolculuk boyunca on iki silahlı saldırı, dört deve hırsızlığı, bir karı koca hesaplaşması, on dört kavga, iki nazar değdirmesi ve bir büyü olayıyla ilgili hüküm vermek

zorunda kaldım,” diye yazdı Lawrence *Arab Bulletin*’de.<sup>25</sup> 3 Ekim’de basınçlı mayını Şedia istasyonunun güneyine, bir vadi boyunca uzanan setin içinden geçen üç menfezin en güneydeki üzerine gömdü. Ne var ki ne ertesi gün ne de bir sonraki gün tren geldi.

5 Ekim sabahı, kuzeyden bir su treni gelip mayının üzerinden geçtiğinde patlama olmadı. Gün ortasında, Türk nöbetçilerin öğlen uykusuna yattığını ümit eden Lawrence, bir kez daha görünmeden hatta gitti ve basınçlı mayının yanına bir elektrikli mayın döşedi. Sonra herkesi ileriye, menfezlere doğru gönderdi. Mayınları en güneye yerleştiren Lawrence, bir grubu patlatıcıyla birlikte orta köprüde bıraktı ve makineli tüfekleri en kuzeydeki köprünün altına konumlandırdı, böylece devre dışı kalan trenden kaçan herkesi öldürebileceklerdi.<sup>26</sup>

“Binbaşı Lawrence’tan treni uçurabilmek için köprünün altına konuşlanma şerefini bana bahşetmesini istedim,” diye yazdı Pisani daha sonra.<sup>27</sup> Ancak Lawrence bunu reddetti. Pisani’ye bir saldırının kargaşasında Bedevilerin üniforması yüzünden Türk sanarak ona ateş etmelerinden endişelendiğini söylese de aynı ölçüde Pisani’nin pusuda çok merkezî bir rol oynamasını istememiş gibi de görünüyor.

Ertesi sabah saat sekizde kuzeyden bir tren geldi. Lokomotif köprünün üzerindeyken Lawrence kenardan patlayıcıyı tutan adamlara işaret etti. Patlama müthişti. Lawrence, “Lokomotifin (No. 153, Hicaz) kazanını parçaladı, borularının çoğunu patlattı, l.k. [lokomotif] silindirini havaya fırlattı, sürücü bölümünü silip süpürdü, şasiyi yamulttu, iki ön tekerleği eğiltti ve millerini kırdı. Onarılamaz halde olduğunu düşünüyorum,” diye rapor etti duygusuzca, bir çeşit kötücül tren manyağı gibiydi.<sup>28</sup> Birinci vagondaki yirmi yolcu, patlamada öldü; patlamanın gücüyle bağlantıları kopan arka vagonlar, tepeden aşağı gerisin geri inmeye başladı. Bedeviler yağmaya başladı ama Türklerin, kuzey ve güneydeki koruganlardan çıkıp onlara doğru gelmesiyle uzun süre oyalanmadan batıya, Rum Vadisi’nin güvenliğine kaçtılar.

Lawrence savaşın ardından bu iki yıkıcı pusunun çok büyük bir etki yarattığını düşünmüştü. Makinistler greve gitmişti ve hâlâ

seyahat edecek kadar cesur olanlar, trenin arka vagonlarındaki koltuklara çok para ödüyordu.<sup>29</sup>

9 Ekim'de Akabe'ye dönen Lawrence, Mısır'a gidip Allenby'yle görüşmesini talep eden bir çağrı buldu. Allenby, Lawrence'ı ay sonundaki saldırısıyla ilgili bilgilendirmek istiyordu ama Lawrence'a kendi takтикlerini de açıklamak istiyordu. Clayton, Lawrence'a hem kendisinin hem de Allenby'nin Türkleri kuzeye doğru sürmekte başarılı olmasının, aslında düşmanlarını daha güçlü, daha kolay ikmal yapabilir ve bu nedenle daha tehlikeli hale getireceği uyarısında bulunmuştu.<sup>30</sup> Lawrence, Allenby'yle görüştüğünde saldırılarının –demiryolundan çok trenlere yönelik– demiryolu çevresindeki Türk güçlerini çok fazla zarar vermeden zayıflatmayı amaçladığını öne sürdü; böylece Türkler, Medine'den ayrılıp Filistin'e doğru ilerleyen Allenby'nin ordusunun arka kısmına ciddi bir tehdit oluşturabilecekleri Maan'da toplanma kararı almıştı. Allenby tatmin olmuştu: Robertson'a 17 Ekim'de "Lawrence, Hicaz Demiryolu'nda iyi iş çıkarıyor," dedi.<sup>31</sup>

Allenby; Fransızların, Pisanı'nın Lawrence'ın Akabe'nin kuzeyindeki bütün görevlerine katılması isteğiyle de uğraşıyordu. Fransız diplomatlar Lawrence'ın Suriye seyahatinin gerçek kapsamını öğrenmiş olduklarından bu seyahatin siyasi sonuçlarından korkarak Allenby'yle temas kurdular. Öte yandan Allenby onları savuşturdu. Fransızlar "bundan memnun kalmadı" diye rapor etti "ama ben çok kibar ve kararlıydım".<sup>32</sup> Allenby, Fransızların Arapların Suriye üzerindeki iddialarını boşa çıkarmak için Lawrence'ın gezisinin ayrıntılarını sızdırmayacağına güveni yoktu. "Lawrence'ın Suriye'de Maan bölgesinin kuzeyine yaptığı keşif seferinin ayrıntıları" diye açıkladı daha sonra, "düşmanın Lawrence'ın gelecekteki hareketlerini engelleyecek ve temasta bulunduğu kişilerin güvenliğini tehlikeye düşürecek bilgiler elde etmesini önlemek için çok gizli tutuldu."<sup>33</sup>

Allenby, Robertson'a, "şu ana kadar Lawrence'ın Fransız bölgesinde herhangi bir eyleminin bulunmadığı" gerekçesiyle Fransızlardan bilgi saklamaya devam etmeyi amaçladığını söyledi ama bu doğru değildi

çünkü Ras Baalbek, Sykes-Picot Anlaşması'nın doğrudan Fransız yönetimi altına aldığı bölgenin içinde kalıyordu.

Lawrence Fransız bölgesine girdiyse, Allenby Fransızları “askerî zorunlulukların izin verdiği ölçüde” bilgilendireceğini söyledi. Bu uyarının belirli bir nedeni vardı. Allenby'nin edindiği bilgiler, onu karşısındaki düşman birliklerinin sayısının iki katına çıktığına inandırmıştı. Yeni Osmanlı takviyelerinin Filistin'e gelişini derhal durdurmak istiyordu ve bunu yapmanın en iyi yolunun, Lawrence'ın geçen temmuzda kendisine sunduğu planda önerdiği gibi, Yermük Vadisi'nden geçen demiryolunun imha edilmesi olduğuna karar vermişti. Bununla birlikte vadi, sadece Suriye'den Filistin'e giden ve Türklerin ikmal yapmak için bel bağladığı savunmasız yol değil, aynı zamanda –Sykes-Picot uyarınca– Fransız nüfuzu altına girecek bölgenin sınırıydı. Allenby, Fransızların kaçınılmaz itirazlarının, oradaki demiryoluna saldırma planlarını engellemesini istemiyordu.

Lawrence demiryolunu 1911'de tren yolcusu olarak ve yaz başında yaptığı ikinci keşif gezisinde iki kere görmüştü ve en yumuşak eğimi sağlamak için bir dizi köprüyle vadide zikzaklar yapan bu demiryolunun çok savunmasız olduğuna inanıyordu. Allenby, 5 Kasım'da, saldırısının başlamasından altı gün sonra Yermük'teki köprülerden birine saldırıp saldıramayacağını sorduğunda Lawrence, bunu yapabileceğini söyledi. İyimser yaz planının zaman çizelgesi şüpheliydi ve Arapların Şam'a ulaşma olasılığının artık Yermük'teki demiryolunun başarıyla imha edilmesine bağlı olduğunu düşünüyordu; böylece Osmanlılar Filistin'de zor durumda kalacak ve Şam yolu açılacaktı.

Hogarth, Allenby'nin karargâhını ziyareti sırasında kısa bir süre de olsa Lawrence'ı gördü. Bir çalışma arkadaşına, Lawrence “iyi değil” dedi “ve Arapların bir zamanlar güvendiği geleceğiyle ilgili çok umutsuz konuşuyor.” Lawrence'ın başarı olasılıkları konusunda da kötümserdi. “Bir daha kuzeye gitmeyi başarabileceğinden emin değilim. Son dönemde yaşanan başarılı işler, demiryolunun Maan kesimine çok fazla asker çekti. Medine muhtemelen aç bırakılarak teslim olmaz ve Fahri'yi yerel bir isyandan başka hiçbir şey zayıflatamaz.”<sup>34</sup>

Diğer taraftan Clayton, her şeye rağmen kendinden daha bir emindi. Allenby'nin, Fransızların Lawrence'ın peşinden gitme girişimlerine karşı çıkmasından memnundu. Filistin saldırısına günler kala Sykes'a bir kez daha yazdı:

Durum geliştikçe Fransızların bu savaş alanında daha etkin bir askeri rol üstlenmeden Suriye'deki gayelerine asla ulaşamayacakları daha da açık bir hale geliyor. Fransızların, gerek Araplar gerekse Suriyeliler tarafından sevilmedikleri gizlenemez; Fransızların sömürgeci ve finansal yöntemlerinden hoşlanılmıyor ve Picot'nun belgelerinin Türklerin eline geçmesini ve bunun sonucu olarak çok sayıda tanınmış kişinin asılmasını ya da mahvedilmesini unutamıyorlar.

Clayton böbürlenerek Araplar için Filistin'deki ve Ürdün'ün doğusundaki bir İngiliz zaferinin, "Fransızların siyasi konumunu daha da zayıflatacağını" söyledi.<sup>35</sup> Sesindeki zafer tınısını pek gizleyemiyordu.



## GAZZE VE YERMÜK

*(Ekim-Kasım 1917)*

“Silah mı satın almak istiyorsunuz?”

“Hayır, teşekkür ederim,” diye yanıtladım elimdeki Ürdün hatırasını ülkeye sokmaya çalışırsam havaalanında nasıl karşılanacağını tahmin ederek. Sonra tüfeği aldığım yere koydum.

Ürdün’ün güneyindeki Şavbak Kalesi’nin surlarının altında yer alan hediyelik eşya satıcısındaki antika silahların çeşitliliği, çok az kalede bulunuyor. 1917 Ekim’inin ortasında, Pierce Joyce’un, kısa bir baskın sırasında geldiği yer burasıydı. 12 Ekim’de, Arapların ordusuna katılan bir başka Iraklı subay Mevlud Muhlis’le birlikte bir saldırı için Akabe’den kuzeye, Maan’ın batısındaki tepelere doğru yola çıkmıştı. Bu tepeler yüzyıllar önce Haçlılar için olduğu gibi, Arapların Akabe’ye gelir gelmez Türklerin elinden almak için sabırsızlandığı, yaşamsal bir tahıl ve odun kaynağıydı. Şavbak’taki güçlü Haçlı kalesini zorlanmadan aldılar ve oradan bölgeyi doğuda Hicaz Demiryolu’na bağlayan hafif demiryolunun bir bölümünü imha etmeye gittiler. Orada çalışan Arap ve Ermeni oduncuları, kendilerine katılmaya ikna etmeye çalışılırsa da başarılı olamadılar. Joyce’un saldırıya ilişkin yorumu şöyleydi:

Saldırı Hicaz’da alışık oldukları “vurkaç” operasyonlarının, Suriye’de yeterli olamayacağını gösterdi. Şavbak halkının tamamen Şerif’in yanında olduğuna kesinlikle inanıyorum ama Türklerin zorbalığıyla ilgili üzücü deneyimleri var ve halkları için makul bir

korunma olasılığı görene kadar zalimlerin öfkesini çekmemek için biraz ihtiyatlı davrandıklarından dolayı onları kimse suçlayamaz.<sup>1</sup>

Gerçek şu ki sert bir yaklaşımla halkın tepkisini çekmek istemeyen Türkler, Şavbak'ta bir misilleme yapmamaya karar verdi.<sup>2</sup> Yakıt sıkıntısı onları Arapları tepelerde işgal ettikleri köylerden kovmaya odaklanmaya zorladı. 21 Ekim'de çok sayıda askerle, Antik Petra kentinin bulunduğu Musa Vadisi'ne saldırdılar. İlk raporlar Arapların yenildiğini gösteriyordu. Aslında tam tersi olmuştu: Bozguna uğrayan Türklerdi. "Güçleri bizimkinin iki katı olsa da," diye hatırlıyordu Cafer Paşa, "onları o kadar ağır bir yenilgiye uğrattık ki ne ölülerini gömebildik ne de yaralılarını savaş alanından çıkarabildik."<sup>3</sup>

Öte yandan Arapların zaferi, İngilizlerin tepelerdeki kazanımlarını ellerinde tutabilmek için Arap Lejyonu'nun konuşlandırılmasının hızlandırılmasına yönelik baskıyı artırdı ama lejyon hâlâ Mısır'da eğitimdeydi. Lejyondan sorumlu subay ekim başında, "Daha yapılacak çok şey var," dedi: "Maaş listeleri muazzam bir çalışma istiyor. Hemen hemen herkes kendini Türk Ordusu'ndan en az bir rütbe daha üstte gösteriyor."<sup>4</sup> Eğitilen askerlerden birinin "Suriye ve Bağdat'ta ne yapılmak istendiği" sorusunu sormasından sürekli endişeleniyordu. "Ağzımdan çıkan her bir kelimede, bu tür şeylerden uzak durmaya fena halde dikkat ediyorum ama bu insanlara karşı tümüyle dürüst olmadığımızı düşünmekten kendimi alamıyorum."

Allenby'yle Yermük Vadisi'ndeki bir köprüye saldırma konusunda anlaşılan Lawrence, 15 Ekim'de Akabe'ye döndü. Faysal'a verecek iyi haberleri olduğunu düşünüyordu çünkü Allenby, Faysal'ın ordusuna malzeme akışını yükseltme sözü vermişti. Ne var ki bir gün önce Akabe'deki Arap kampında kolera saptanmıştı ve Mısır'daki sağlık yetkilileri limanı giriş çıkışlara kapattı.

"Bu kolera işinin buradaki her şeyi nasıl altüst ettiğini bilemezsiniz," dedi Clayton, Joyce'a.

Sadece adı bile karantina ve sağlık ekiplerini korkutuyor ve insanın şu anda, dev bir orduyla ve gidip gelen muazzam miktarlarda nakliyatlarla bölgeye gelmenin ne kadar berbat bir şey olduğunu düşünmesi gerçekten şaşırtıcı değil... Sizin operasyonlarınız başlarken ve Lawrence tam harekete geçerken ve biz özellikle bol miktarda temas ve haberleşme isterken bunun olması çok sinir bozucu.<sup>5</sup>

İkmal maddelerindeki kesinti, Yermük Vadisi'ne gitmek üzere kuzeye doğru yola çıkma noktasında olan Lawrence'ı kızdırdı. Faysal'ın "şu anda hassas"<sup>6</sup> olduğunu söyledi ve İngilizlerin Araplara yardım etmeye isteksiz görünerek Faysal'ın Suriye'nin geleceğiyle ilgili kuşaklarını körüklemek istemiyordu. Clayton'a 24 Ekim'de yazdığı bir mektupta, kolerayla ilgili endişelere rağmen Arap Lejyonu'nun ve bir miktar zırhlı aracın hemen gönderilmesini istedi. Arap Lejyonu'nun eğitimi ve zırhlı araçların üzerindeki çalışmalar tamamlanmamış olsa da, "*Hardinge*'le bir şeyler gelmeli; burada büyük bir rahatlama yaratacaklardır," dedi.<sup>7</sup> Clayton, 2 Kasım'da dışişleri bakanlığına çektiği telgrafla lejyonun derhal Akabe'ye gönderilmesinin onaylanmasını istedi.

Yermük saldırısı konusunda endişeleri olan Lawrence, Clayton'a istediği malzemelerin gelmemesinden yakındı. "Dokuz ateşleme düzeneği istedim. Sadece dört tane gönderildi... Kablolara gelince. İlk başta dört yüz metre kalın tek kablo aldım (ikiye katlandığında iki yüz metrelik hat yapıyor) ve bunu kullandıktan sonra bin metrelik hafif ikiz kablo istedim. Karşılığında beş yüz metre eski kalın tel gönderdiniz."<sup>8</sup> Kablo eksikliği Lawrence'ın bir trenin altındaki mayını patlatmak için tehlikeli bir şekilde trene yakın olmasının gerekeceği anlamına geliyordu. Ne ki artık daha fazla bekleyemezdi. Clayton'a içini döküp rahatlayınca, öğleden sonra Akabe'den kuzeye doğru yola çıktı.

Lawrence önündeki görevin ne kadar tehlikeli olduğuna dair bir yanılsama içinde değildi. Ölürse diye yanına C. E. Wood adlı bir kraliyet mühendisini, Fransa'da başından vurulup iyileşen bir pat-

layıcı uzmanını aldı. Saldırıya liderlik etmesi için Harit kabilesinin şeriflerinden Ali'yi seçti. Ali gösterişli siyah saçları olan dik başlı, kendini beğenmiş bir adamdı ve Lawrence onu "El Ula konusunda Newcombe'a onun yöntemiyle üstün geldiği için" seçmişti.<sup>9</sup> Son olarak, birliğine bir avuç Hint makineli tüfek nişancısı aldı. İki son dakika ilavesi daha vardı. Arap Bürosu'ndan George Lloyd ve Türk hapishanesinden kaçan, Şam'da yaşamış olan ve Lawrence'a Yermük Vadisi'nin kuzey tarafında yoğunlaşan Cezayirli topluluğun desteğini alabileceğini söyleyen Abdülkadir el Cezairî. Cezayir'de 1840'larda Fransızlara karşı ayaklanmaya öncülük eden kişi, Abdülkadir'in adını aldığı büyükbabasıydı. Belki de bu umut vadeden soyu nedeniyle Lawrence, Brémond'un genç Abdülkadir'in hain olduğu uyarısına aldırılmamıştı.

Lloyd'un Lawrence'a katılmak için gösterdiği ani ilgi, çalışma arkadaşlarının Lawrence'ın sağlığıyla ilgili duyduğu endişelerden kaynaklanıyor gibidir. "Lawrence için çok kaygılanıyorum," diye yazmıştı. "Gerçekten muazzam bir iş üstlendi ve bunun altında neredeyse ezilmek üzere olduğunu görebiliyorum."<sup>10</sup> Lawrence'ı bu işten almak istiyordu ama bazı şeylerin farkındaydı: "Daha zamanı değil, şu anda ona ihtiyaç var." Clayton, bunun yerine Lawrence'a eşlik etmesi için Lloyd'u Akabe'ye gönderdi. Lloyd'un Lawrence'ı Sykes-Picot Anlaşması'yla ilgili olarak da sakinleştirmesini istiyordu. Lloyd bu görev için uygun bir adamdı çünkü apaçık bir sömürgeci olarak o da bölgedeki Fransız hırslarına şiddetle karşıydı.<sup>11</sup>

Lloyd, Lawrence'la birlikte 24 Ekim akşamı Akabe'den ayrılırken manzaraya hayran kalmıştı. Hatırladığına göre, İtm Vadisi'ndeki görüntü, "Muhteşemdi, iki tarafımızda yüz yirmi metre, sipsivri uçlarıyla bazalt ve granit kayalar yükseliyordu ve yüzlerimize vuran ay ışığının pırıltısı, bu etkiyi daha da artırıyordu. Şerif Ali iki üç kölesiyle birlikte önümüzden gidiyordu ve Haçlı seferine çıkan modern Selahaddin'e benziyordu."<sup>12</sup>

Lloyd çabucak Clayton'ın kaygılarını Lawrence'la paylaştı. "Arap hareketini askerî amacına, özgün hedefine ve gayesine bağlama ve

bunun ötesinde umutlar vererek Arapların güvenini yıkmaya riskine girmeme gerekliliğini” açıkladı. Ama başka şeyler de konuşuldu. Lloyd, Lawrence’ın Yermük saldırısının başarılı olması durumunda El Kerak’ta bir isyan çıkarma beklentisinden söz etti ve Fransızların konumunun isyanın ve Filistin saldırısının nasıl gelişeceğine bağlı olduğunu tartıştılar.<sup>13</sup>

Konuşmaya dalan Lawrence’la Lloyd ancak gece yarısı sohbet bitince Wood’u kaybettiklerinin farkına vardılar. Ertesi sabah uzun bir süre onu aradıktan sonra Lawrence, ekibin geri kalanı kısa yoldan Rum Vadisi’ne giderken aramaya devam etmesi için bir adamı Kuveyre’ye gönderdi. Lawrence’la birlikte kızıl kayaların arasındaki kumluk geçitte, “kendilerini sivrisinek kadar hissederek” ilerlerlerken, “muhteşem bir manzaraydı” diye hatırlıyor.<sup>14</sup> “Geldiklerinde kayıp istihkâmcının, Rum Vadisi’ndeki Arap kampına teslim edilmiş olduğunu gördüler. “Bitik bir haldeydi, sızlanıyor, yemek yemeyi reddediyordu ve yola devam edebileceğinden emin değildi. Bu beni ve L’yi şaşırttı. Hepimiz yirmi dört saatin yirmisini eyer üstünde geçirmiştik; yorgunduk ama bu, böylesine gürültü çıkarmak için bir bahane olamaz,” diye yazdı Lloyd, Wood’un atlatmaya çalıştığı travma düşünüldüğünde çok insafsızcaydı.

Ertesi sabah Wood daha iyi görünüyordu. Lloyd da memnundu: “Lawrence’a gerçek bir Avrupa kahvaltısı, çay, konserve sığır eti ve bisküvi yedirmek konusunda dikkat çekici bir başarı kazandım. Gastronomik olarak her durumda bir Hristiyan gibi davranmaya dünden razı, doğru yolu bulursa.”<sup>15</sup> Lawrence, günler geçtikçe Lloyd’a giderek daha fazla açılıyordu. Lloyd’a, ölen ağabeyi Will’le ilgili *The Times* gazetesinden kestiği haberi gösterdi ve ona ailesini, yetiştirilme tarzını, Oxford dönemini, savaş öncesinde Suriye’deki arkeolojiyi ve Lloyd’un Kahire’de birlikte çalıştığı Hogarth’ı anlattı. “Lawrence’la benim savaştan sonra Arabistan’da bir barış gezisiyle ilgili büyük planlarımız var,” diye yazdı. “Victoria Dönemi düşüncesine karşı geldik ve bir köleler heyetimiz olurdu ve sadece kitaplarımızı taşıması için tek bir deve alırdık... ve bütün çöl politikalarını konuşurduk.”<sup>16</sup>



Konstantiniyye, 14 Kasım 1914'te cihad çağrısı. Bu davet, İngilizler arasında, huzursuz Müslümanların bu çağrıya uyabileceklerine yönelik yaygın korkuyu tetikledi.



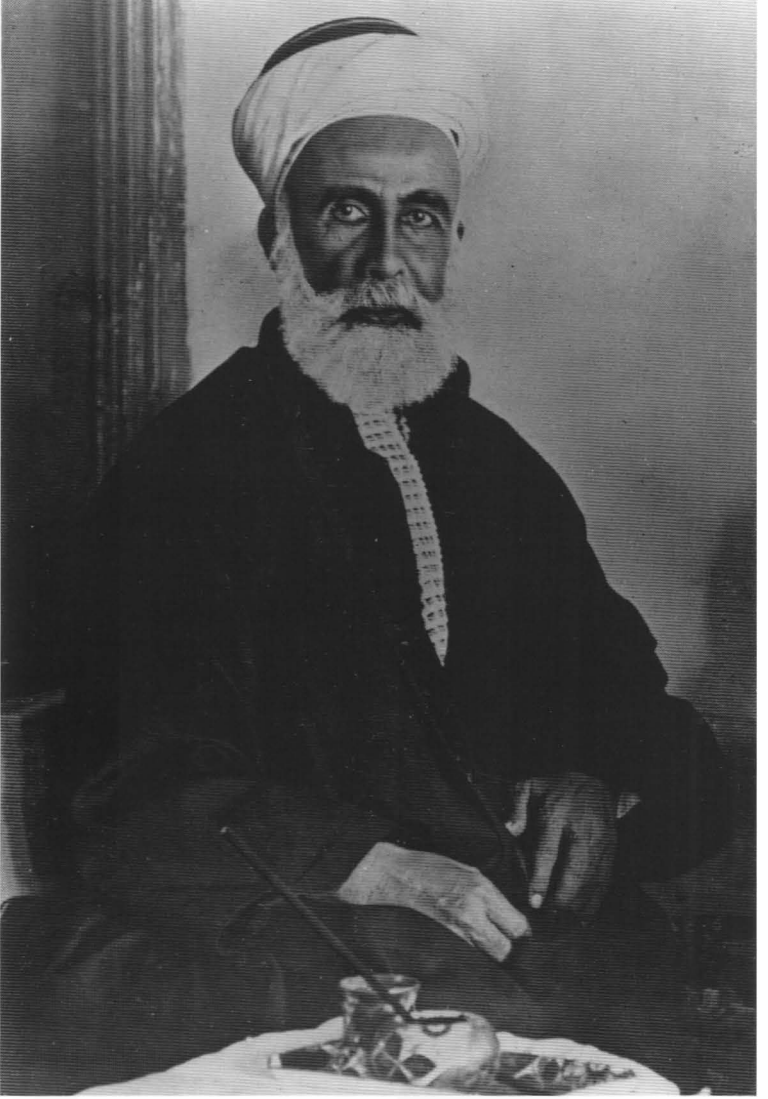
Mekke'deki kutsal cami: Bu şehrin Müslüman dünya için önemi, İngilizleri bölgede cihadı bozmak için tasarlanan bir isyan kıskırtmaya teşvik etmişti.



Amman yakınlarında inşası devam eden Hicaz Demiryolu. Buhar makinesi, Bedevilerin Güney Suriye ve Kuzeybatı Arabistan'ın ıssız manzarası boyunca hacı ve tahıl taşımacılığı konusundaki tekeline birden son verdi.



İki Bedevi. Lawrence; "Hicaz'da 'Savaşçı erkek' denilince, akla on iki ile altmış yaş arasında eli silah tutan herkes geliyor," diye yazmıştı.



Şerif Hüseyin, Aralık 1916, Râbiğ krizi zirveye ulaşmıştı. Hogarth açısından Şerif Hüseyin, “dünya üzerindeki en kaba diplomattı.”



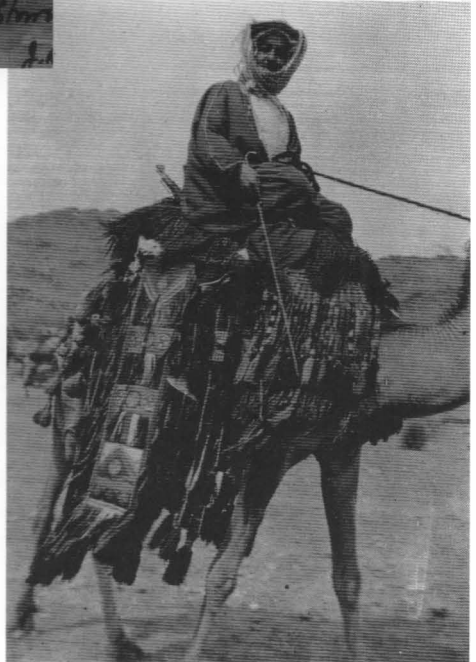


Üç adam, üç vaat. *Yukarıda solda:* Sir Henry McMahon, taahhüdün asla onurlandırılması gerekmeyeceğini varsayarak Hüseyin'e tam tanımlanmamış bir imparatorluk önerdi. *Solda:* Sir Mark Sykes, Fransızlara el altından Suriye ve Lübnan'ı vadetti. *Üstte Sağda:* Arthur Balfour'dan sonra Balfour Deklarasyonu olarak adlandırılan girişim, Britanya'nın Filistin üzerindeki denetimi için Yahudilerin desteğini kazanmak açısından siyonistlerin taleplerinin karşılanması gerektiğini ifade ediyordu.



Cidde'de savaş konseyi, Ekim 1916. Şerif Hüseyin'in arkasında (soldan sağa) Cyril Wilson, Aziz Ali el Mısıri ve Ronald Storrs yer almaktadır. Wilson ve Storrs, Britanya'nın Araplara yardım etmek için asker ya da uçak göndermeyeceğini Abdullah'a söylemek zorundaydı.

Daha neşeli Abdullah. Abdullah, gençlik yıllarında kardeşleriyle birlikte kabilelerle kurulan güçlü bağların sürdürülmesi amacıyla Hüseyin'in emriyle Bedevilerle yaşamaya gönderilmişti. Bu durum, isyan başlar başlamaz paha biçilmez bir destek yaratacaktı.

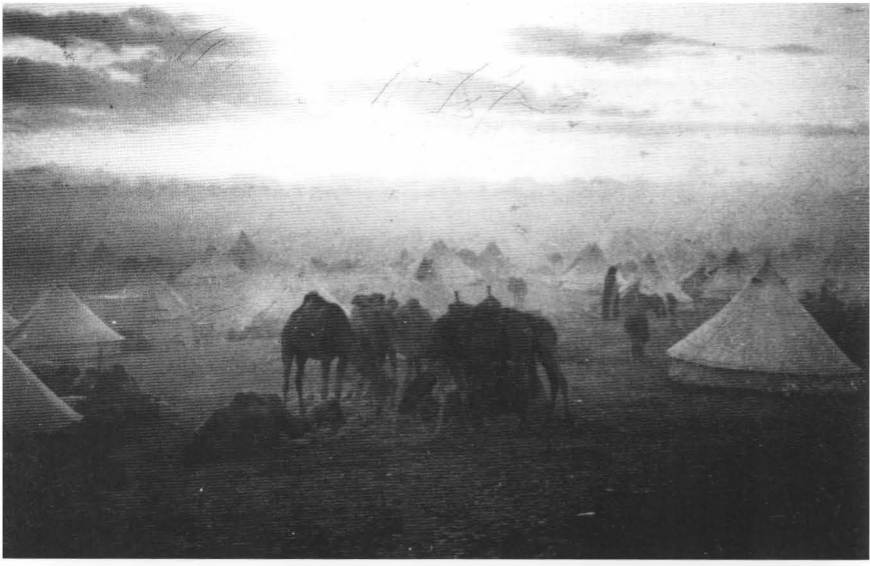




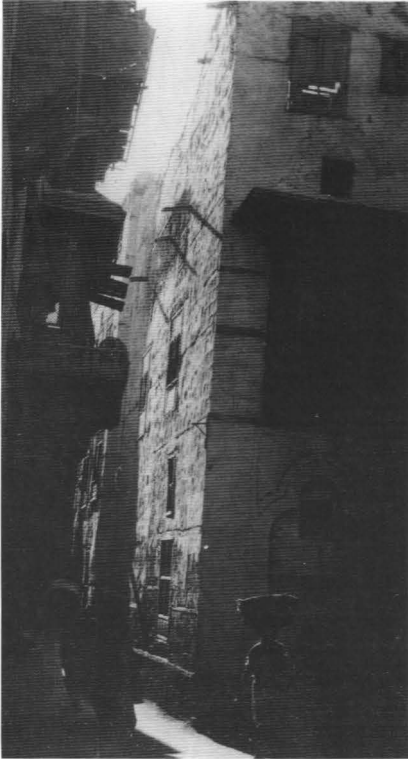
Şerif Faysal, Paris Barış Konferansı. Faysal, Fransızlara ödün vermeyi reddedip Aralık 1919'da Suriye'ye dönmüştü.



T. E. Lawrence, David Hogarth ve Alan Dawnay, Mısır, 1918. Dawnay'in mesleki ders kitabı, Hogarth ve eski öğrencisi Lawrence tarafından desteklenen ortodoks olmayan yaklaşımla tezat oluştuyordu.



Kara Günler. Her Şeye rağmen Lawrence, gün ağarırken çektiği Yanbu Vadisi'nin girişindeki Arap kamplarının fotoğrafını çok seviyordu, Aralık 1916.



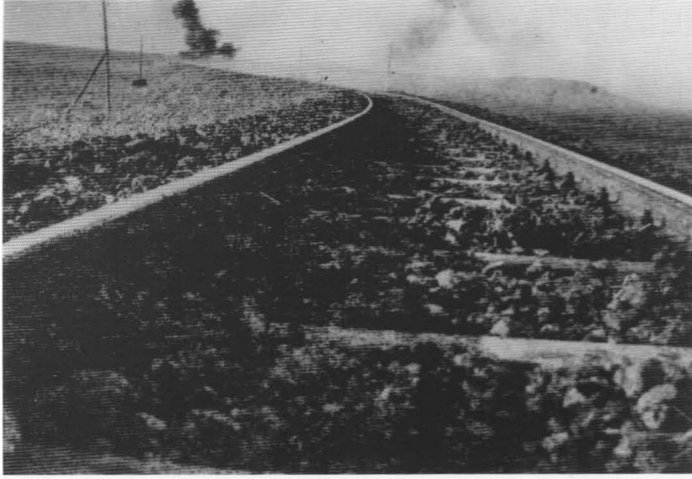
Cidde, Ekim 1916. Yenilenmiş ticaret ağlarına rağmen Cidde'nin tüccarları, şerif Hüseyin ve Bedevilerden sakınırdı. Faysal, Suriye'nin kasaba ve köylerinde hiçbir zaman geniş bir destek görmedi.



“Yalnızca bir ordu değil, aynı zamanda bir dünya”. Burada Ocak 1917’de El Vecih’e yönelen Araplara liderlik eden Faysal bu yürüyüşü güçlü bir gösteriye dönüştürerek daha fazla taraftar kazanmayı amaçlamıştı.



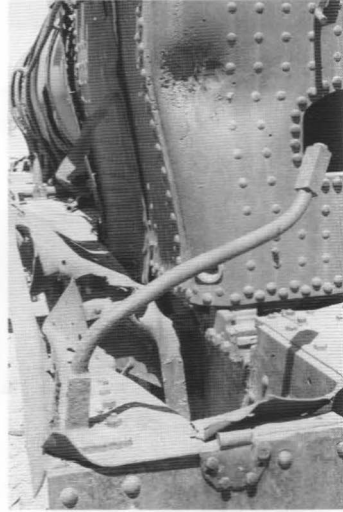
Abdullah’ın kamplarında dans eden Bedeviler. Hazırlıksız kutlama ve anlık şarkı söyleme, göçebe yaşamın düzenli özellikleriydi.



Demiryolunun Dara bölgesinde patlayan bir ‐lale” bombası. Metal traverslerin altındaki patlama, rayların uzun bölümlerini onarılamayacak şekilde yamulttu.



Hicaz, Vayban istasyonunun güneyinde enkaza dönmüş bir tren, Mart 2005. Taban plakası ve ocaktaki hasar (sağda), muhtemelen bir madenden kaynaklanmıştı.



Hattı tamir eden Türkler. Sık sık    kmeler olsa da Türkler, demiryolunu Nisan 1918 tarihine kadar çalışır tutmayı başardılar.



Metalürji uzmanı Herbert Garland, Şubat 1917’de ilk lokomotifini başarılı bir şekilde çıkardı.

Stewart Newcombe, Hicaz, 1917. Newcombe, vahşi bir adam olarak ün yapan Newcombe ve kasımda meydana gelen Birüssebi Muharebesi sırasında Türkler tarafından ele geçirildi.



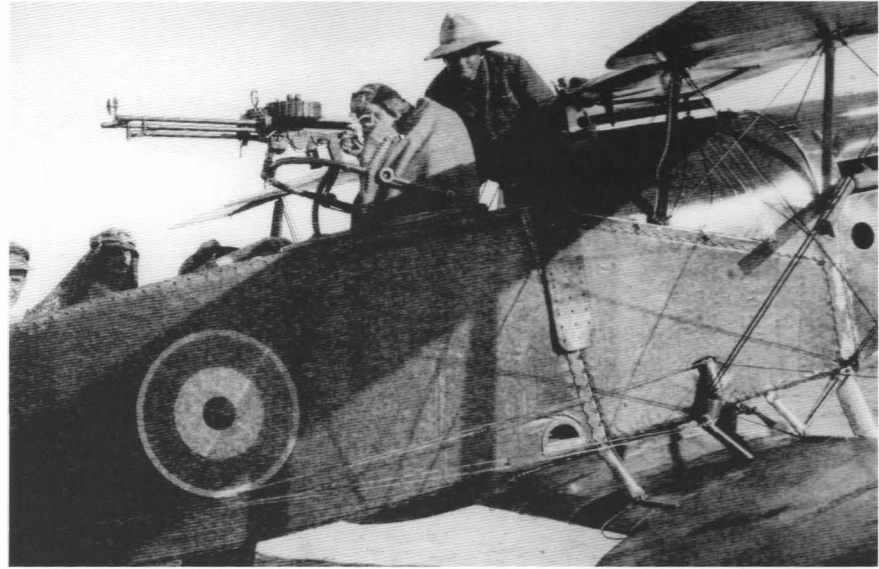
Auda Abu Tayi. Bu korkutucu kanun kaçağının Nisan 1917 tarihinde El Vecih’e gelişi, Faysal ve Lawrence’ın kuzeye, Suriye’ye ilerleme umutlarının gerçekleşmesini sağlamıştı.







İtm Vadisi, 5 Temmuz 1917. Kabileler, iç kısımlardan bu dar, kırmızı köye yaklaşıp Akabe'nin küçük garnizonunu şaşırttı.



Bir Bedevi, İngiliz çift kanatlı makineli tüfekleri denetliyor. Araplar, Britanya'nın sağladığı askeri teknolojiden çok etkilenmiş ve cesaretlenmişti.



Zırhlı Rolls-Royce ve Talbot araçlar ve onların Kuveyre'deki personeli, 1918. Arabalar, Nisan 1918 tarihinde demiryolunun Maan'ın güneyindeki kısmını daimi olarak keserek büyük bir baskında kullanıldılar.



Tel el Şebab'da, Yermük Vadisi'nde bir köprü. Lawrence, Hint askerlerinden ve kabile üyelerinden oluşan bir grupla birlikte, 7 Kasım 1917 tarihinde ortalık karardıktan sonra bu köprüyü yıkmaya çalıştı ama başarılı olamadı.



İngilizlerin Kudüs'e girişı, 11 Aralık 1917. Allenby'nin Filistin'e ilerlemesi, şehrin, 1187 yılından sonra ilk kez Hristiyanlara geçmesi anlamına geliyordu.



Ayrı yollara gitmek. Muzaffer Bedevi savaşçılar ve Türk esirler, sokakta yürüyor, Şam, 1918. Öte yandan savaşın ardından Fransızlar, şehrin hükümranı olarak her iki grubun yerine geçecekti.



Faysal, Şam'da Victoria Oteli'nden ayrılıyor, 3 Ekim 1918. Kalabalığın yüzündeki ifadeden de görüleceği gibi Faysal'ın ve kabile üyelerinin şehre gelişi, korku yaratmıştı.



Yorgun Lawrence, 3 Ekim 1918, Şam. Ertesi gün Fransızları Suriye'nin dışında tutmak amacıyla girişimlerde bulunmak için Londra'ya hareket etti.

“Arabistan’da bizimle olan, tek dört dörtlük eğitimli bir adamdı,” dedi Lawrence daha sonra Lloyd için, “birlikte geçirdiğimiz bu birkaç günde zihinlerimizi açtık.”<sup>17</sup> Lloyd’un o dönemde aldığı kabataslak notlardan anlaşıldığına göre, Faysal başarıya ulaşırsa neler olabileceğini kapsamlı bir şekilde konuşmuşlardı. Bunlar Lawrence’ın stratejisinin ardındaki düşüncenin en çağdaş kaydını oluşturuyor. “Sonuç: –Şerif’in bayrağı Akra’dan kuzeye doğru kıyı boyunca dalgalanıyor; Fransızların karşı çıkışı? Bizim tutumumuz? Faysal’ın tutumu müzakereye açık değil– ‘Elimde ne varsa tutacağım,’” diye karalamıştı Lloyd. Lawrence’a göre Şerif, hiçbir zaman Sykes-Picot Anlaşması’nın taraflarından biri olmadığından –Hüseyin gerçekten de anlaşmayı hiç görmediğini söylemişti– “Anlaşma en fazla Fransa’yla İngiltere arasında, Mekke Şerifi’nin silahlı işgali altındaki bir bölgenin paylaşımıydı.”<sup>18</sup>

O akşam demiryolunun birkaç kilometre batısındaki bir noktaya ulaştılar ve hava kararıp güven içinde geçene kadar beklediler. Lawrence’la Lloyd önden gitti ve az kalsın dosdoğru Gadir el Hacc istasyonuna giriyorlardı. Birliklerinin diğer üyelerinin aynı hataya düşmemesi için geri döndüler ve tekrar demiryoluna yöneldiklerinde bu defa kayboldular. Lawrence, Lloyd’a göre, “Şu ya da bu nedenden ötürü... gözlerimizi Avcı takımyıldızından ayırmadan yürürsek, demiryolun tekrar bulacağımızdan emindi.” Lloyd –Lawrence’ın sözleriyle– “bu gidişle sinir içinde sabaha Bağdat’a varmamızdan söz ediyordu.”<sup>19</sup> Lloyd sonunda sert çıktı: “Bir saatlik arayış Lawrence’ın güvenini sarstı, ben pusula kullanmakta ısrar ettim ve gece yarısı demiryolunu bulduk.” Hattı olaysız geçtiler ve ertesi gün akşama kadar süren deve yolculuğunun ardından Cefr’e, kavrulmuş beyaz çamurdan oluşan muazzam bir düzlüğün kenarındaki hurmalıktaki kuyulara geldiler. Daha önce kendisiyle ittifak yapan iki kabilenin ihanetinden kaygı duysa da Auda, kendi sadakatiyle ilgili tereddütlerini aşmış görünüyordu. Lloyd’un yazdığına göre görünüşü “çok düzeldi, bize olan bağlılığı da çok güçlendi; Lawrence’ın birkaç hafta önce Kahire’de yaptırdı tam zamanında hediye ettiği takma dişle”.

Takma dişler sonunda mayısta El Vecih'te tiksintiyle parçaladıklarının yerini almıştı.<sup>20</sup>

Şerif Ali ve Abdülkadir aynı akşam Cefr'e geldi. Lloyd, Lawrence'a eşlik etmeyi sürdürmek istese de Lawrence buna izin vermeyecekti. Lloyd'a göre Lawrence, "Benim gelmemden hoşlanmayacakmış gibi davranmasa da imha alanında uzman olmayan fazladan bir kişinin bile riski artıracaklarını düşünüyordu."<sup>21</sup> Sykes-Picot Anlaşması'nın en keskin muhaliflerinden Lloyd'un Britanya'da Lawrence'a çok daha fazla yararı dokunuyordu. "Bütün çalışmasının Whitehall'da mahvolabileceği tehlikesini hissediyordu ve benim bunu önleyebileceğimi düşünüyordu," diye hatırlıyordu Lloyd.

Auda, o akşam geç saatlerde ansızın susmalarını istedi. Birden bir sessizlik çöktü; herkes Audanın duyduğu tehdidi işitmek istiyordu. Lawrence'ın anlattıklarına göre, "Bir süre sonra yayılan bir yankılanma, kulaklarımızın kolayca tepki gösteremeyeceği kadar boğuk, dağınık, alçalıp yükselen patlamalar duydum. Uzaktan gelen çok alçak sesli bir gök gürültüsünün homurtusu gibiydi." Auda batıya döndü ve şöyle dedi: "İngiliz topları."<sup>22</sup> İki yüz otuz kilometre kuzeybatıda, İngilizlerin Gazze bombardımanı başlamıştı.<sup>23</sup> Allenby'nin şimdi Birüssebi'ye yönelik asıl taarruzuna hazırlık için saldırı gücünü gizlice doğuya götürmeye çalışacağını bilen Lawrence, 30 Ekim'de kuzeye doğru yola çıktı. Bunu yapmadan önce, Lloyd'la saldırısının zamanlamasını tartıştı. "Ben 5 Kasım'ın geleneksel olarak uğurlu geldiğini düşündüğümü söyledim," demişti milletvekili Lloyd, "ve o da mümkün olursa bunu o gece yapmaya karar verdi."<sup>24</sup>

Gazze'nin birkaç gün bombalanmasının ardından –Avrupa dışındaki en yoğun topçu ateşi olduğuna inanılıyordu– İngilizler 31 Ekim sabaha karşı puslu, mehtaplı bir gecede Birüssebi'ye saldırdı. Saldırı Türkleri gafil avlamıştı. Bu saldırı sırasında Newcombe yaklaşık yüz asker ve Bedevi'den oluşan küçük bir güçle Türk hatlarının arkasına geçti. İngilizlerin daha büyük bir kuşatma hareketi başlatma yolunda olduğu izlenimini yaratmayı başardı ama 2 Kasım'da, bu başarının belki de kaçınılmaz sonucu olarak onunla başa çıkmak

üzere gönderilen büyük bir Türk gücü tarafından yakalandı. Hogarth şaşırmamıştı. Karısına yazdığı mektupta, “Daha çok kendi suçuydu,” diyerek Newcombe’u “kafesinin tellerine vuracak vahşi bir kuş ”olarak betimledi.<sup>25</sup> Endişeliydi. Newcombe’un yakalanması, ona Lawrence’ın aynı ölçüde tehlikeli görevini hatırlatıyordu.

Hogarth, 1 Kasım’da başlayan ikinci Gazze saldırısını gözlemlemek için cephedeydi. “Hem görmesi hem de dinlemesi çok korkunçtu,” diye yazdı ertesi gün oğlu Billy’ye: “Gece on birden sabah dörde kadar aralıksız bir gümbürtü vardı ve ufuk, sanki yaz şimşekleriyle aydınlanıyordu.”<sup>26</sup> Saldırı başarılıydı. İngiliz güçleri, şafakta Gazze Limanı’na bakan yaşımsal bir mevziyi ele geçirmişti. Gazze, 5 Kasım gecesi Türkler tarafından boşaltıldı. Öte yandan İngilizler, doğudaki Birüssebi bölgesinde ciddi su sıkıntılarıyla ve cephenin büyük bölümünü yutan şiddetli kum fırtınasıyla karşı karşıya kalmıştı: “Bir metre önümüzdeki yolu göremiyorduk ve bir keresinde bir katır sürüsüyle çarpıştık,”<sup>27</sup> dedi oğluna. Yeniden toparlanmaları için zaman verilen Türkler, İngilizlerin Gazze ve Birüssebi’deki kısaç harekâtından kaçındılar ve güçlerinin büyük bölümünü zarar görmeden çektiler. İngilizler bir süvari akınıyla saldırılarının ivmesini tekrar kazandı. 13 Kasım’da Gazze ve Kudüs hatlarını kuzeydeki Dera’ya doğru giden demiryoluna bağlayan Kavşak istasyonunu ele geçirdiler ve üç gün sonra İngiliz birlikleri Yafa’ya girdi. Kudüs, altı binden fazla kayıp pahasına, artık bir taş atımı uzaktaydı.

“Lawrence şimdiye kadar hedefine çok yaklaşmış olmalı,” diye yazmıştı Joyce, Clayton’a 4 Kasım’da: “Umarım şansı yaver gider. Neyse ki atılğanlığı kadar zekâsı da var ve bu ikisinin ona yardım edeceğine güvenim tam ama insan yine de endişelenmekten kendini alamıyor.”<sup>28</sup> Lawrence aslında Yermük Vadisi’nden seksen kilometre uzaktaydı. Sirhan Vadisi’ndeki yerel kabile Serahinlerin desteğini almayı umduğu Amman’ın doğusundaki harap kale Azrak’ta sorunlarla karşılaşmıştı. Kabile üyelerinin, Lawrence’ın ilk hedefi olan, geçitin en batısındaki köprüye kadar ona eşlik etmeye isteksiz oldukları ortaya çıktı çünkü şimdi Suriye’deki yakıt sıkıntısı yüzünden bölgedeki



ağaçları kesen Türk güçleri tarafından görölmekten korkuyorlardı. Lawrence bu nedenle plan değiştirmiş, vadiye kuzeyden, Abdülkadir'in destek bulacağı köylerden geçerek yaklaştırmaya karar vermişti. Öte yandan Serahinlerin Abdülkadir'e ve düşmanca davranabilecek köylülere de aynı ölçüde kuşkuyla yaklaştığı ortaya çıktı. Sonra Abdülkadir, 4 Kasım'da ortadan kayboldu; bu Brémond'un tavsiyesinin doğru olduğunu gösteriyordu.

"Şimdi başımız büyük belada," dedi Lawrence daha sonra. "Serahinler son çaremizdi ve bizimle gelmeyi reddederlerse Allenby'nin projesini belirlenen zamanda gerçekleştiremezdik."<sup>29</sup> O gece Lawrence, sönmekte olan ateşin başında, kabile üyelerinin kendisiyle gelmesi için son bir girişimde bulundu. Ancak Yermük Vadisi'ndeki en yakın köprüye, Tel el Şebab'a saldırmayı önerdikten ve gururlarını okşadıktan sonra Serahinler ona katılmayı kabul etti.

Serahinlerle, onlara Bair'de katılan birkaç Beni Sahr, Wood ve Hint makineli tüfek nişancılarıyla uzun bir gece yürüyüşünün ardından Lawrence, 7 Kasım gecesi Yermük geçidinin doğu ucuna vardı. Vadinin karşısındaki bir ateşin belli belirsiz ışığı Türk nöbetçi çadırının yerini gösteriyordu. Köprüdeki yalnız nöbetçinin alarm vermesine karşı Hintlileri makineli tüfekle ateş açmaları için uçuşumun tepesinde bırakan Lawrence, Şerif Ali ve patlayıcıları taşıyan Serahinlerle birlikte kapkara uçuşumu birleştiren metal köprüye doğru ilerledi. Zayıf alt kirislerine ulaşamayacağını anlayan Lawrence, tam Serahinlere kendisini izlemelerini söylemek için dönmüştü ki yukarıdan birisinin düşürdüğü tüfeğin tangirtısı duyuldu.

Uçuşumunun altmış metre ötesinde, Türk nöbetçi yerinden sıçradı, yukarı baktı ve ay yükseldiği için daha karanlık bir konuma geçmek üzere ilerleyen Hintlileri gördü. Lawrence haykırdı ve ateş etmeye başladı, bu sırada bağırarak yardım da çağırıyordu. "Birden her şey karıştı," diye anlatmıştı Lawrence daha sonra.<sup>30</sup> Arkasında görünmeyen Beni Sahrlar, hemen karşı ateş açarak yerlerini belli etti. Hintliler nöbetçi çadırını kurşunlarla delik deşik etme zamanı

bulamadan Türk nobetçiler dışarı fırladı ve Beni Sahrlara ateş etmeye başladı. Dinamitleri taşıyan Serahinler paniğe kapıldı çünkü yükleri vurulursa patlayıcıların havaya uçağı ve parçalarının bile kalmayacağı söylenmişti. Silah seslerinin uyandırdığı köylüler ortaya çıktı. Gece gökyüzünde silahlar patlarken akıncılar hızla geri çekiliyordu. Bas-kın tam bir fiyaskoyla sonuçlanmıştı. “Tel el Şebab imha etmek için muhteşem bir köprüydü ama bu Serahinler, ateş başlayınca bütün patlayıcıları fırlatıp attı; bu yüzden hiçbir şey yapamıyorum,” dedi Lawrence, Joyce’a: “Patlayıcıları bu kadar aptalcasına kaybettiğim için çok üzgünüm.”<sup>31</sup>

Patlayıcı jelatinlerinin neredeyse tümünü kaybetmesiyle Lawrence’ın elinde birkaç mayınla onları patlatmak için yetersiz uzunlukta bir elektrik kablosu kalmıştı. Yermük baskınının ardından, İngilizlerin Gazze’den çıkış harekâtı başarılı olursa, Suriye’de mümkün olduğu kadar yaygın bir isyan başlatmak üzere kuzeye gidip Şam’ın yüz altmış kilometre kuzeyinde, Asi Nehri’ni geçtiği noktada demiryoluna saldırmayı amaçlıyordu. Lawrence, elinde çok az patlayıcı olduğu ve Güney Filistin’den hiç haber gelmediği için bundan sonra ne yapacağını bilemiyordu.

“Bir treni havaya uçuralım,” diye önerdi Harit şeyhi Şerif Ali.<sup>32</sup> Lawrence gönülsüzce kabul etti. Hintli makineli tüfek nişancılarının desteğinde bir pusu kurmayı tercih ederdi ama adamlar soğuktan ve açlıktan harap olmuştu. Ali ve Beni Sahrların geri kalanıyla Amman’la Dera’nın ortasındaki, o yılın başlarında hattı mayınladığı Minifir’e gitmeden önce, onları iyileşmeleri için Wood’la birlikte Azrak’a yollamak zorunda kaldı. O zaman haziran güneşinde hafiften kavrulurken, şimdi giysilerinin içine işleyen buzlu yağmurun keskin damlalarının altında, hattın bir menfezden geçtiği noktada elektrikli mayını yerleştirmek üzere rayların altında bir çukur kazıyordu. Tam demiryoluna geldikleri anda bir tren geçmişti. Patlatıcıyı harekete geçirmeye zaman bulamadan bir tanesi daha geçti. Kablolar rayların sadece altmış metre ötesine kadar uzanıyordu ve Lawrence’ın, patlatıcıyla beraber küçük bir çalılığın ardına sığınmaktan başka seçeneği yoktu.

Şimdi, askerlerle dolu açık vagonlarının ağırlığı altında gıcırdayan bir başka tren görünmüştü; güneyden zar zor tepeye tırmanıyordu. Tren geçerken tetiğe bastı ama bir şey olmadı. Yağmur ya da baskın patlatıcıyı kırmıştı ve Lawrence, kendini asker treni geçerken beyaz cüppesiyle gözler önünde kalakalmış buldu. “Otuz santimetre boyunda görünen çalılık bir incir yaprağından bile daha küçülmüştü ve kendimi kırlardaki en belirgin nesne hissediyordum.”<sup>33</sup> Askerler onu umursamasa da subaylar Lawrence’a bakıyor ve birbirlerine işaret ediyordu. Lawrence onlara el salladı, trenin ağır ağır uzaklaşmasını bekledi ve sonra koşturdu.

Ertesi gün, Lawrence’ın kuzeye koyduğu Arap gözcü, çift lokomotifli bir trenin hızla yaklaşmakta olduğunu haber verdi. Patlatıcıyı onaran Lawrence, hızla hatta doğru koştu ve tren üzerinden geçerken mayını patlattı. Hatta çok yakın olduğu için, “Patlama korkunçtu,” diye hatırlıyordu:

Kapkara topraklar yüzüme fışkırırken dönerek savruldum ve yere oturdum, gömleğim omzuma kadar yırtılmıştı ve sol kolumdaki uzun, lime lime çiziklerden kan damlıyordu. Bacaklarımın arasında isli, bükülmüş bir demir levhanın altında ezilmiş patlatıcı duruyordu. Patlamanın yarattığı toz dumanın arasından baktığımda, öndeki lokomotifin kazanı ortalıkta yoktu. Hemen önümde bir adamın bedeninin haşlanmış, dumanı tüten üst yarısı duruyordu.<sup>34</sup>

İki lokomotifle ilk iki vagon köprüdeki boşluktan aşağı uçmuş, arkalarındaki vagonlar hatta birbirine girip akordeon gibi olmuştu. Osmanlı ordusunun 8. Kolordu Komutanı Mehmed Cemal Paşa’yı taşıyan arka vagonlardan birinde bir bayrak dalgalanıyordu.

Darbenin etkisiyle sersemleyen ve Hint makineli tüfek nişancılarının sağlayabileceği destekten yoksun kalan Lawrence, patlamadan kurtulan Türklerin ateşinin arasında kaldı. Ali ve Beni Sahrlar tarafından kurtarıldı ama yedi kabile üyesi, Türklerin ateşinde ölmüştü. Lawrence bir şarapnelin ayak parmaklarından birini kırdığını ve vücudunda beş ayrı mermi sıyrığı oduğunu fark etti.

Araplar topallayan Lawrence'ı hızla vadiden yukarı çıkardı; sadece Türkleri oyalamak üzere rastgele ateş açmak için dönüyorlardı. Kılıpayı kurtulmuşlardı.

Ertesi gün Ali'yle Lawrence, Azrak'a döndü. Çalılıkların arasında çakallar, sırtlanlar, hatta parsar dolaşıyordu. Buraya adını veren göller –Azzrak, Arapça mavi demekti– binlerce kurbağanın vıraklamasıyla çınlıyordu. Tepede, siyah çaylaklar daireler çiziyordu.

Bugün bunların hemen hemen hiçbiri yok. Göller küçüldü, yaban domuzları avlandı, ağaçlar yakılmak üzere kesildi, çalılıklar hayvanların otlağı oldu. Azrak, Batı Irak'a giden yol üzerindeki bir kamyon durağından başka bir şey değil. Ama kocaman, paslı uydu çanaklarıyla çirkin, düz damlı evlerin arasında kale ayakta duruyor.

Kasım 1917'de, Lawrence'ın güney kapısının üzerinde yerleştiği loş, tonozlu oda buradaydı. İlk görevi çalışma arkadaşlarına Yermük köprüsünü uçurmayı başaramadığını ama hayatta kaldığını haber vermektir. Ertesi gün, 14 Kasım'da Joyce'a yazarak Abdülkadir'in kayıplara karıştığını belirtti –"Faysal'a onun korktuğunu düşündüğümü söyleyin"– ve İngilizlerin, Arapların Minifir'deki başarısını basına açıklamasını önerdi. Lawrence çabucak Arapların kuzeydeki başarılarının savaş sonrasında Fransızlara karşı taleplerini güçlendireceğini fark etmiş, bir ay sonra, "Basını kendi tarafımıza çekmeliyiz," diye yazmıştı.<sup>35</sup> Hogarth'ın kendisini merak edeceğini bilen Lawrence, aynı gün eski öğretmenine de yazdı. Son olarak annesine yazdı, demiryoluna geri dönmeden önce birkaç gün Azrak'ta kalma planlarını anlattı ve yeni bir çift kahverengi ayakkabı göndermesini rica etti. Wood dizanteriyle boğuştuğu için Lawrence, onu mektuplarla birlikte Akabe'ye gönderdi.

Wood, 24 Kasım'da Akabe'ye ulaştı ve Lawrence'tan ilk haberleri getirdi. Ertesi gün Joyce, Wood'un dağınık raporunu anlaşılır hale getirdi ve Kahire'ye iletti. "Wood dün gece döndü. L[awrence] Azrak'tan ayrıldı. İlk hedefin imkânsızlığını gördü. 7 Kasım'da L[awrence] 2 lokomotifli 1 treni imha etti. Türklerin ağır kayıp verdiğini rapor etti."<sup>36</sup>

Hogarth, Lawrence'ın iyi olduğunu duyunca rahatlamıştı. "Diken üstündeydim," dedi karısına, "çünkü çok tehlikeli bir işe atılmıştı

ve korktuğum gibi başarısız oldu ama başına bir şey gelmedi.”<sup>37</sup> Üç gün sonra şunları ekledi: “Annesine yirmisine kadar ondan haberim olacağını ve şu anda nerede olduğunu, ne yaptığını, nereye gideceğini bildiğimi söyle. Şu ana kadar görebildiğim kadarıyla güvende olacaktır ama henüz buralara dönmeyecek.”<sup>38</sup> Hogarth, Lawrence’ın bundan sonra kuzeye gidip Şam’ın dışındaki demiryoluna saldırılmayı planladığını biliyordu. Hogarth’ın mektubunun anlamı, Lawrence’ın ona 20 Kasım’a kadar kuzeye gitmeyi planlamadığını söylemiş olmasıydı. Minifır yakınlarındaki trenin imhasıyla ilgili ayrıntılı raporu bunun nedenini doğruluyor. Raporda vardığı sonuç şuydu, “Altmış metrelik kablo lokomotiflerin altında ağır patlayıcıları ateşlemek için çok az. Önce kazan parçalarının yağmurunu sağ salım atlattım, ardından ateş altında dik bir tepeyi dört yüz metre koşarak tırmandım. Kabloyu yanıma almam mümkün değildi, yani Akabe’den yenisi gelene kadar bu eylem tekrarlanamaz.”<sup>39</sup> Bu süre içinde, malzeme bekliyordu.

Ne var ki Lawrence zorunlu eylemsizlik dönemlerinde öylece oturup bekleyecek bir adam değildi. Tel el Şebab yolundayken, uzaktan Dera’nın ışıklarını görmüştü. *Bilgelğin Yedi Sütunu*’nda daha sonra anlattığına göre Lawrence, şimdi Türklerin Suriye’deki demiryolu ağının bu merkezine yakından bakmaya karar vermişti. Wood onun güneye daha fazla malzeme gönderilmesi talebini taşıırken, görünüşe göre Lawrence o yılın başlarında oluşturduğu büyük planın bir sonraki aşamasının hedefi olan Dera’da keşif yapmak için kuzeye gitmeye karar vermişti. Lawrence, kendi seferine başlamadan önce Şeyh Talal’le, kuzeye doğru, çok uzak olmayan Tafas köyünden bir başka kanun kaçağıyla birlikte “birkaç gün yürüyerek” kentin çevresini dolaştığını söyledi.

Lawrence, yanında Havranlı bir köylüyle birlikte 20 Kasım gecesi Dera’ya girdiğini söyledi. *Bilgelğin Yedi Sütunu*’nda, kentte çevresine bakınırken asker kaçağı olduğundan şüphelenen bir askerin kolundan yakaladığını anlattı. Anlatılanlara göre asker “Bey seni görmek istiyor,” dedi ve Lawrence onu izledi. “Dövüşmek ya da kaçmak için çok fazla tanık vardı,” dedi daha sonra.<sup>40</sup>

## DERA MI AZRAK MI?

(15-21 Kasım 1917)

Lawrence 26 Kasım'da, Azrak'tan ayrılıp üç gün durmaksızın yolculuk ettikten sonra belki de beklenmedik bir şekilde tekrar Akabe'de ortaya çıktı. Dönüş yolculuğunda nerede olduğunu bekletmeden günlüğüne yazdı. Bazı cümlelerin üstü çizilmiş –önceki günlerle ilgili cümleler bulanıktı– ama yazının kendisi güçlü ve canlı: O yaz tamamen tükenmiş halde olduğu o umutsuz anlardaki ufacık çiziktirmelerden tümüyle farklı.<sup>1</sup> Hogarth 9 Aralık'ta Lawrence'ı gördüğünde, "Onu son gördüğümünden çok daha zinde ve daha iyi,"<sup>2</sup> diye anlatıyordu. Lawrence'ın harekât sırasında, iki gün sonra Allenby'nin Kudüs'e resmî girişinde çekilmiş, onu kocaman gülümserken gösteren tek görüntüsü de bu görüşü doğruluyor.

Lawrence'ın önden Wood'la gönderdiği rapordan, Akabe'ye geldiğinde çalışma arkadaşları Yermük Vadisi'nde yaşananları ve Minifir yakınlarında, trenin altında mayın patlattığında daha ağır yaralanmadığı için ne kadar şanslı olduğunu öğrenmişti. Lawrence'ın Dera'da yaşadığını söylediği büyük sıkıntıdan, on sekiz ay boyunca hiç haberleri olmamıştı. 1919 yılının ortalarında Lawrence, *Bilgeliğin Yedi Sütunu*'nu yayına hazırlarken durup dururken Stirling'e olan biteni anlattı:

Savunma olanaklarını gözetlemek için kılık değiştirip Dera'ya gittim, yakalandım ve Abdülkadir beni tarif etmiş olduğu için Vali

Hacim Bey kim olduğumu anladı (Hacim'in ve nöbetçilerimin konuşmalarından ihanetiyle ilgili her şeyi öğrendim). Hacim, ateşli bir kulamparaydı ve benden hoşlandı. Beni akşama kadar gözetim altında tuttu ve sonra bana sahip olmaya çalıştı. Ben isteksizdim ve biraz zorlandıktan sonra baskın çıktım. Hacim beni hastaneye gönderdi ve şafaktan önce kaçtım, onun düşündüğü kadar yaralanmamıştım.<sup>3</sup>

Lawrence'ın 1917 sonunda Dera'da yaşadıklarını anlatmaya karar vermesinin nedeni, savaştan hemen sonra meydana gelen olayların bağlamından kaynaklanıyor. Şam'da, Faysal Fransızların Suriye kralı olmasının karşılığında, aralarında Abdülkadir'in kardeşi Muhammed Said el Cezairi'nin de bulunduğu kentteki militan Arap milliyetçileriyle anlaşmaya varmasına yönelik baskısının altındaydı. Abdülkadir savaşın sona ermesinden kısa bir süre sonra Şam'da öldürülmüştü; kardeşi Faysal'ın yerine geçmeye çok hevesliydi ve Lawrence buna derinden karşıydı; bunun nedeni sadece savaş dönemindeki Arap yoldaşına sadakati değil Muhammed Said'in tümüyle güvenilirmez olduğuna inanmasıydı. Dera'da başına gelenlerle ilgili ifşaatı, o zaman Kahire'de siyasi memur yardımcısı olan Stirling'e, İngilizleri Fransızların Muhammed Said el Cezairi'ye daha fazla güç verecek olan Faysal'a baskı yapılması önerisini kabul etmemelerini öğütlemek için sunabileceği en açık, kişisel açıklamaydı.<sup>4</sup>

Ancak Lawrence, bu hikâyenin temel ayrıntısını *Bilgeliğin Yedi Sütunu*'nda değiştirdi. Kitapta Hacim'in kendisini tanımadığını söyleyerek Abdülkadir'in kendisine ihanet etmediğini öne sürdü. Öte yandan Stirling'e anlattığı hikâyeyi ayrıntılandırdı. 1922'de *Bilgeliğin Yedi Sütunu*'nun basılı taslağını dağıttığı arkadaşları, bu kapsamlı anlatıyı çok rahatsız edici bulmuş olmalıydı. Lawrence'a göre Bey, –iri yarı, fırça sakallı zorba– onu yakalayıp yatağına çekmeye çalıştı. “İstediyini anladığımda,” diye yazıyordu Lawrence, “Sürekli kıvrılıp büküldüm, güreşte eşit olduğumuzu görünce sevinmişim.”<sup>5</sup> Bey başka bir yol denedi, Lawrence'a boyun eğerse onu emir eri yapacağına, talimlerden ve görevlerden uzak tutacağına söz verdi. Bey ona yak-

laştığında Türk'e diziyle çok sert vurduğunu, adamın "sendeleyerek yatağına düşüp orada oturduğunu, acıyla inleyerek dizini ovuşturduğunu" söyledi.<sup>6</sup>

Bey adamlarını çağırıp Lawrence'ı kırbaçlattı. Lawrence'a göre askerlerden biri, "bütün gücüyle çılgın gibi beni kırbaçlarken alev alev yanan bir tel gibi bedenime dolanan bu şeye dayanabilmek için dişlerimi kenetledim. Her vuruşta tenimde, yavaş yavaş koyulaşp kızaran, demiryolu gibi sert, beyaz bir iz oluşuyor ve iki kabartının keşiştiği yerden bir damla kan çıkıyordu.<sup>7</sup> Lawrence'ın kasıklarını kırbaçlayarak işlerini bitiren iki nöbetçi onu yere yatırıp bacaklarını iki yana açtı, "Üçüncü nöbetçi de ata biner gibi sırtıma oturdu."<sup>8</sup>

Potansiyel "yatak arkadaşının her yerinden kanlar ve sular akan, baştan aşağı yaralı bereli ve pislik içindeki" görüntüsünden tiksinen Hacim, askerlerin Lawrence'ı götürmesini emretti. Bir müstemilatta yaralarına pansuman yapan askerler, Lawrence'ı orada bırakıp kapıyı kilitledi. Müstemilatta şafağa kadar yattıktan sonra biraz toparlanınca eğreti hapisanesinin güvenli olmadığını anladı. Bulduğu eski püskü kıyafetleri giyip pencereden dışarı çıktı ve topallayarak Azrak'a doğru gitti. 21 Kasım sabahıydı. Beş gün sonra Akabe'ye dönecekti.

Dera'da anlattığı kadar ciddi yaralanmış olsaydı, dönüş yolculuğunu bu kadar çabuk yapabilip yapamayacağıyla ilgili kuşkular, Dera'da gerçekleştiğini iddia ettiği şeylerin gerçek olup olmadığı sorunu akla getiriyor. Lawrence'ın hikâyesini destekleyen kanıt yoktur. Hacim'in akrabaları, savaştan sonra Lawrence'ın savlarını şiddetle yalanladı, hatta Hacim'in iflah olmaz bir kadın düşkünü olduğuna işaret eden çağdaş kanıtlar sundu. Lawrence'ın günlüğünde, bu olayların gerçekleştiği iddia edilen 15-21 Kasım tarihleriyle ilgili sayfa eksiktir. Muhtemelen bu sayfaları bizzat Lawrence yırttı zira 1926'da sırdaşı Charlotte Shaw'a verdiği 1917 ve 1918'e ait iki günlüğünde sadece bu sayfa eksiktir; Lawrence, Dera'da yaşananların hikâyesini Shaw'a da anlatmıştı. Tecavüz hikâyesinin yer aldığı *Bilgeliğin Yedi*



*Sütunu*'nun taslağını okumuş olan Shaw'dan bu konuyu saklamasına gerek yoktu; tabii gerçekten yaşandıysa.

Charlotte Shaw, günlükleri Britanya Kütüphanesi'ne verdi; günlükleri bugün Britanya Kütüphanesi'nde bulmak mümkündür. Kayıp yapraktan önceki sayfada yer alan üç madde de Lawrence'ın yazımıyla, "Kasr Azrak"la<sup>†</sup> ilgili. Bu son üçünün altında, 14 Kasım'da ek bir belirsiz not var: "Havran"a, Dera'nın doğusundaki verimli bölgeye gidildiğinden söz ediyor ama farklı ve muhtemelen daha sonra yazılmış. Kayıp sayfayı izleyen ve 22 Kasım'la ilgili ilk maddede "Azzrak" üzerine, yazı biraz daha sıkışık ama bir hafta önceki maddelerle aynı köşede ve bu da Lawrence'ın bütün maddeleri daha sonra bir defada yazmış olabileceğini işaret ediyor.

Günlüğün kayıp sayfasında ne yazıyordu? Adli tıp uzmanları, statik elektrik ve ince karbon tozu kullanılarak kayıp sayfadan aşağıdaki kâğıda geçen kalem ya da dolmakalem izlerini ortaya çıkaran bir yöntem –Elektrostatik Veri Analizi (ESDA)– geliştirdi. Britanya Kütüphanesi, 2005 başında kayıp sayfada yazanların saptanabilmesi için Lawrence'ın günlüğünün ESDA'yla incelenmesine izin verdi.<sup>9</sup>

Aşırı sıcağa ve neme maruz kalan doksan yıllık bir kâğıdın sağlam sonuçlar vermesi beklenmiyordu ve işlem sonucu elde edilen üç benekli gri saydam filmin hayal kırıklığı yaratması şaşırtıcı değildi. Ne var ki daha sonra yakından bakıldığında, 18 Kasım –Lawrence'ın Havran'a gittiğini iddia ettikten dört gün sonra– için ayrılan yerde, Lawrence'ın özgün küçük boyutlu büyük harfleriyle "a" ile başlayan kısa bir sözcüğün çok hafif izleri görüldü, bu sözcük neredeyse kesinlikle "Azzrak"tır. Başka ümit verici el yazısı izleri de var ama hiçbirini okunaklı değil. Bu buluş, Lawrence'ın Havran'a gitmek üzere Azzrak'tan iddia ettiği kadar çabuk ayrıldığını gösteriyor. *Bilgeliğin Yedi Sütunu*'nda kapsamlı bir şekilde anlattığı Azzrak'taki "kasvetli geceler"i, yani kalede çok fazla zaman geçirmesinin ve annesine yazdığı mektuplarda, beyaz yalanlar olarak geçiştirilebilecek, 14 Kasım'da "burada birkaç

† Kasr: Saray

gün kalıyorum”<sup>10</sup> ve aralıkta ailesine yazdığı mektupta “orada on gün falan kalıyorum” demesinin yarattığı izlenimi güçlendiriyor.<sup>11</sup> ESDA filminin 18 Kasım gecesi hâlâ Azrak’ta olduğunu göstermesi, Talal’le keşif yapmak –ki birkaç gün sürdüğünü söylüyordu– ve 20 Kasım’da gözaltına alındığını söylediği Dera’yı ziyaret etmek için ona kalan zamanı çarpıcı şekilde kısaltıyor zira Azrak’tan 19 Kasım’dan önce ayrılmış olamazdı. Günlüğüne “Havran’a”yı neden eklediği sorusu da gündeme geliyor. O sayfayı günlükten tiksintiyle yırttıysa o zaman kendisine nereye gittiğini anımsatması gerekmezdi. Kandırmaya çalışabileceği tek kişi, Dera’da yaşadıklarını anlattığı ve günlükleri okuduktan sonra yakmasını istediği Charlotte Shaw’dur. Yoksa günlüğü, ESDA analizinin işaret ettiği gibi, 15-21 Kasım’da olanların daha sonraki versiyonuna uymuyor muydu?

Lawrence’ın deneyimleriyle ilgili, kırbacın sırtında bıraktığı görmesi mümkün olmayan etkileri de dâhil neden bu kadar çok ayrıntıya yer verdiği, Stirling’e mektubu gibi, savaştan sonra olanların ışığında açıklanabilir. 1920’lerin başlarından itibaren Lawrence’ta mazoşist bir kırbaçlanma güdüsü ortaya çıktı. Lawrence’ın Charlotte Shaw’a anlattığına göre, arka planda gramofonda Beethoven çalarken kendini kırbaçlaması için tuttuğu John Bruce’la “kendisini iki katman arasında ezilmiş fosilleşmiş kemiklerden oluşan bir paspas gibi hissediyordu. Belki de tarih öncesinden kalma, soyu tükenmiş, ölü ve yararsız bir hayvan gibi hissetmek güzel: ama aynı zamanda yaralı da.”<sup>12</sup>

*Bilgelğin Yedi Sütunu*’nu yazmak, Lawrence’a gizli tutkusunun zevkini çıkarma fırsatı verdi ama onu Shaw’a açıkladığı gibi bir ikilemele de baş başa bıraktı. Dera’yla ilgili bölüme atfen şöyle yazmıştı: “Bunun üzerinde çalışmak, daima midemi bulandırıyor. İki dürtü savaşıyor. Özsaygı bunu kapatırdı; kendini ifade etme isteği açmak istiyor. İstedğin gibi yazamayacağın bir olay bu.”<sup>13</sup>

Lawrence ilk başta kendini ifade etme isteğini dizginlemiyor, kırbaçlanma sona erdikten sonra “içinde muhtemelen cinsel, nefis bir sıcaklık”<sup>14</sup> kabardığını betimliyor. Bu cümle düzeltmelerinden kurtulmuş olsa da, “Bu olay beni bir büyülenme, dehşet ve belki

şehvetli ve ahlaksız ama ateşe uçan pervanenin çabası gibi marazi bir arzuyla bıraktı,” şeklindeki itirafı sonunda kitaptan çıkarmıştı.<sup>15</sup>

Dera’da bu arzuyu uyandıracak bir şey olup olmadığını ya da hikâyeyi ilk başta nefret ettiği bir düşmanı karalamak için uyduran Lawrence’ın, eğilimlerini sansürden kurtulacak ve eski çalışma arkadaşlarının kendisini ayıplamasını değil acımasını sağlayacak bir şekilde dışavurmak için ayrıntılandırmaya karar verip vermediği bugün kanıtlanamaz. Demek ki Lawrence o sayfayı daha sonra dünyaya anlattığı hikâyeyle artık bağdaşmadığı için çıkarmış gibi görünüyor.

## YAHUDİLER VE KUDÜS

(Kasım-Aralık 1917)

Clayton'ın, hükümetin siyonistlerle ilgili resmî bir politika oluşturma-  
cağı yönündeki umudu, beklediğinden çok daha açık bir yanıt buldu.  
*The Times* gazetesi, 7 Kasım'da Dışişleri Bakanı Arthur Balfour'un,  
siyonizmin, Yahudilere Filistin'de bir devlet kurmasına yönelik yirmi  
yıllık mücadelenin önde gelen İngiliz destekçisi milletvekili Lord  
Rothschild'e yazdığı mektubu yayımladı. Balfour, Rothschild'e abar-  
tırlı bir şekilde, "Kabineye sunulan ve kabul edilen Yahudi siyonist  
isteklerine dair iyi niyet bildirisini size iletmekten büyük memnuniyet  
duyuyorum," diyordu. Balfour Deklarasyonu şöyleydi:

Majestelerinin hükümeti Filistin'de Yahudi halkı için ulusal bir  
yurt kurulmasını uygun bulmaktadır ve bu hedefe ulaşılması için  
elinden gelen çabayı gösterecektir. Filistin'deki mevcut Yahudi  
olmayan toplumların sivil ve dinî haklarına ve başka ülkelerde  
yaşayan Yahudilerin haklarına ve siyasi statülerine zarar verecek  
hiçbir şeyin yapılmayacağı açıkça anlaşılmalıdır."<sup>1</sup>

Balfour Deklarasyonu paradoksal bir şekilde aslında Filistin hü-  
kümetiyle ilgili değildi. Bütün dünyadaki Yahudiler için bir destek  
ricasıydı.

Yirminci yüzyılın başında, Yahudilerin dünyada dikkate değer  
bir siyasi etkiye sahip olduğu inancı yaygındı. Çok sayıda Yahudi,  
Doğu Avrupa'daki baskılar sonucu savaş öncesi yıllarda Batı'ya göç

etmişti. Britanya'daki Yahudi nüfusu 1911'den önceki otuz yılda dört kat artarak iki yüz elli bine yükselmişti. O arada, Birleşik Devletler'e savaş öncesinde gerçekleşen kayda değer Yahudi göçüyle güçlenen New York'taki bir lobi, Çar hükümetinin Wall Street'ten borç para bulmasını engellemeyi başarmıştı.<sup>2</sup> Yahudiler giderek ağırlıklarını topluca ya da bireysel olarak kullanabilen birbirine bağlı bir siyasi varlık olarak görülüyordu.<sup>3</sup> Söz gelimi Clayton, 1916 yazında Britanya'ya yaptığı bir ziyaretten döndüğünde Wingate'e şöyle demişti:

Her zaman düşündüklerimi doğrulayan ve sizin de ilgi duyduğunuz bildiğim bir izlenimim, Yahudilerin yaygın etkisiydi. Bu her yerde ve her zaman "ılımlılık" yönündedir. Yahudiler kimsenin "yıkıldığını" görmek istemez. İngiliz Yahudileri, Fransız Yahudileri, Amerikan Yahudileri, Alman Yahudileri, Avusturya Yahudileri, Selanik Yahudileri var ama hepsi de YAHUDİ ve dahası gerçekte hepsi de Rus karşıtı. Barıştan söz edildiğini duyduğunuzda, genelde arkada bir yerde Yahudi var. Türk yanlısı konuşma ve Türkiye'yle farklı bir barış istekleri duyuyorsunuz; yine Yahudiler (CUP'un arkasındaki başlıca etken). Hiçbir şekilde Yahudiler sadık değil demiyorum ama bana öyle geliyor ki Yahudi'yi dünyadaki diğer Yahudilere bağlayan bağlar, onu kısmen doğal bir tutuma itmeli. Diğer taraftan, savaş giderek kimin cebinin daha dolu ve kimin en uzun krediye sahip olduğuyla ilgili bir soru haline gelirken elbette onlar yükselen bir güç konumundadır.<sup>4</sup>

Clayton'ın görüşü sıra dışı değildi.

Faruki'nin iki yıl önce Clayton'ı Arapların, kararsız sadakatleriyle kuvvetli bir gizli güç olduğuna inandırması gibi, Londra'daki siyonistler de aynı şekilde Yahudi diasporasını İtilaf Devletleri'nin savaştan galip çıkması durumunda kazanılması gereken etkili bir topluluk olarak tanımlıyordu. Sık sık konuştukları birisi de Sykes'ti.

Sykes, 1917 yazında dışişleri bakanlığında ortaya çıkan Osmanlılarla ayrı bir barış yapılması önerilerine çok kızmıştı. Özellikle siyonizmin destekçisi olmasa da siyonistlerin bu barış girişimlerinin baltalanma-

sının anahtarı olduğuna inanmaya başlamıştı. Barış görüşmelerinin Filistin'i sömürgeleştirme umutlarını tehdit ettiğine çünkü bunun Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü korumasını sağlayacağına inandırarak Birleşik Devletler'in eski Konstantiniyye Büyükelçisi Henry Morgenthau'nun Türkiye'ye yönelik bir barış misyonunu, rayından çıkarmayı başardı. Sykes; Yahudileri, İran-Mısır-Hindistan ve Türk-Alman Birliği arasındaki, Almanların doğuya yürüyüşünü durduracak bir "Arap-Yahudi-Ermeni" engelinin bir parçası olarak da görmeye başlamıştı.<sup>5</sup> Siyonistlerin "Yahudilerin, dünyanın Yahudi olmayan halklarına erdemli ve dürüst bir tarım toplumu kurma yeteneğini kanıtlayacak kendi kendine yeterli bir Yahudi topluluğu" yaratmaya teşvik edilmeleri gerektiğini hissediyordu.<sup>6</sup> Sykes'ın uçuk imgeleminde, Doğu Avrupa'daki Yahudiler, Filistin'in sütçü kızları ve arıcıları olmak üzere bu topraklara akın ediyordu. Wingate, Sykes'ın "kendi laf kalabalığının coşkısına kapıldığı" uyarısında bulunmuştu.<sup>7</sup>

Sykes'ın romantik vizyonu buraya kadardı. 1917 yazında İngiliz hükümetinin siyonistlerle anlaşmaya varmak için başka, daha güçlü gerekçeleri vardı. Dışişleri bakanlığı kendi çar yönetimleri tarafından eşit haklardan yoksun bırakılan Rusya'daki kalabalık Yahudi nüfusun ekseriyetinin siyonist olduğuna inanıyordu. 1917 süresince Rusya'daki durum kötüleşirken İngiliz yetkililer Yahudilere Filistin'i önermelerinin Rus siyonistlerinin perde arkasından ülkelerinin devrime doğru gidişini ve savaştan olası çıkışını –bu, Almanya'nın güçlerini Batı Cephesi'nde yoğunlaştırmasını sağlayacak bir sonuçtu– durdurmasını umuyordu. Sykes bu fikri beğenmişti. O ana kadar çar baskısının karşısında Yahudiler sosyalizm ve komünizm seçeneklerine yönelme eğilimindeydi. Siyonistlere Filistin'i teklif etmenin "Karl Marx'ı İsrail'in tek peygamberi olarak gören yeraltındaki aşırı sosyalist Yahudilerin" kuyusunu kazabileceğini düşünüyordu.<sup>8</sup> Gel gör ki zaman daralıyordu. *The Times* gazetesinin Balfour Deklarasyonu'nu yayımladığı gün, Lenin'in Petrograd'daki Bolşevik darbesinin haberine de yer vermişti.

Rusya yıkılsa bile, siyonistlerin emellerini desteklemek için bir başka iyi neden daha vardı. Rusların ısrarıyla, Sykes-Picot Anlaşması

uyarınca Filistin'in "Kahverengi bölgesi" uluslararası yönetim altında olacaktı. İngilizlerin Filistin'e saldırısını bekleyen Lloyd George, siyonizmi desteklemenin İngiliz emperyalizmine yönelik eleştirileri önlemek ve savaştan sonra Filistin'i İngiliz mülküne dönüştürme yönündeki gerçek hevesini gizlemek için yararlı bir araç olduğunu fark etmişti. Birleşik Devletler savaşa girdiğinde Başkan Wilson, Amerikalıların "dünya barışı ve dünya halklarının kurtuluşu... küçük ve büyük ülkelerin hakları ve bütün insanların kendi yaşam tarzlarını ve bağılıklarını seçme hakları için" savaşıcağına söz vermişti.<sup>9</sup> Britanya da, görünüşe göre siyonistlere yardım ederek aynısını yapacaktı.

Balfour Deklarasyonu'nun önemi, müphem ve gönülsüz de olsa Kahire'de hemen anlaşıldı. Sykes coşkuyla Clayton'a yazarak Deklarasyon'un Arapların siyonistlerle ittifak yapması gereğini vurguladığını söyledi. Clayton, Sykes'ı, "Filistin'i ve en sonunda Suriye'yi, üstün zekalarından ve ticari yeteneklerinden korkulan Yahudilerin ellerinde görme olasılığı"nın, açıklamanın "hemen hemen dehşetle" karşılandığı anlamına geldiği şeklinde yanıtladı.<sup>10</sup> Clayton, Arap Bürosu'nun Bağdat'taki memurlarından Gertrude Bell'le baş başa yaptığı görüşmelerde Sykes hakkında daha da sert sözler söylemişti. "Suriye ve Filistin Arapları Yahudileri hareket özgürlüğüne ve Majestelerinin hükümetinin desteğine sahip olarak görüyor ve bunu mirasının nihai kaybı olarak yorumluyor. Bir kez daha Yakup ve Esav. Arap haklı ve samimiyseniz güzel sözler bu kadar yaşamsal ölçüde etkileyen bir konuda onu kandıramaz," dedi Bell'e.<sup>11</sup> "Bu savaşta edindiğim deneyimler beni fazlasıyla düşüncesiz deklarasyonlara ve hayalci anlaşmalara karşı çıkmaya zorluyor. Bilinmeyen bir bölgede sisin içinde yürüyen insanlar gibiyiz ve el yordamıyla hareket etmemiz ve adımlarımızı çok dikkatli atmamız gerekiyor."

Bell aynı görüşteydi. "Bay Balfour'un siyonist açıklaması hoşuma gitmiyor," demişti annesine daha sonra:

Benim inancıma göre uygulanamaz; bölge Yahudilerin planladığı hedefler için tamamen elverişsiz; yoksul bir yer, büyük gelişmelere

gücü yetmez ve nüfusunun üçte ikisini Yahudilerden nefret eden Müslüman Araplar oluşturuyor... gerçeklerle bağlantısı kopuk tamamen yapay bir plan ve hak ettiği gibi başarısızlığa uğramasını diliyorum ve öyle de olacağını düşünüyorum.<sup>12</sup>

Clayton, Balfour Deklarasyonu'nda sadece tek bir umut ışığı görüyordu. "Belki de Arapların güçlenmesine yol açar, bir şekilde," dedi Bell'e. "Bugüne kadar Suriye Arapları, Mekke ataerkilliğinin etkili olduğu herhangi bir hükümet fikrine çok büyük bir nefretle yaklaştı. Bu nedenle Şerif'e karşı gerçek bir destek oluşmadı. Yahudi korkusu bir yakınlaşma doğurabilir."<sup>13</sup>

Clayton'ın görüşü, İngilizlerin Şerif Hüseyin'in Suriye'de hiç sevilmediğini yavaş yavaş kavradığı gerçeğini yansıtıyordu. Suriyelilerle 1915'te yandaşları olması için ilişki kurdukları adamın arasında giderek artan temaslar sadece aralarındaki kültürel uçurumun genişliğini ortaya çıkarmıştı. Clayton Suriyelilerin arasında "gerçek bir korku"<sup>14</sup> seziyordu: "Mekke Şerifi'nin bağlarını koparamadığı gerici ilkelerin modern saflardaki ilerlemeyle uyum içinde olmadığına farkındalar."

Mekke'yi ziyaret eden herkes için karışıklık ortadaydı. Hüseyin, 1916'da iktidarı ele geçirdikten sonra Türk yasalarının yerine şeriat hukukunu getirmişti. Artık kahveler namaz saatlerinde kapanmaya zorlanıyordu ve başka şeylerle birlikte alkol ve gramofonlar da yasaklanmıştı.<sup>15</sup> Cidde'den Wilson, Hüseyin'i Türk mahkûmlara dayak atılması ve demir tasmalarla birbirine bağlanarak çalıştırılmaları uygulamalarını yasaklamaya ikna etmeye çalışmıştı ama Brémond'a göre, "les managements du colonel Wilson étaient vains".<sup>16</sup> Wilson, 1918 yılında da suçluların ellerinin ve ayaklarının kesilmesi dâhil şeriat cezalarıyla ilgili kaygılarını dile getirmeyi sürdürmüştü. "Bu krala konuşulacak kolay bir konu değil çünkü kral eleştiriye hiç gelemiyor," diye itiraf ettiyse de Cidde'nin kozmopolit sakinlerini

\* (Fr.) Albay Wilson'ın çabaları boşunaydı. (yay.n.)



kızdırmaktan kaçınmak için “gelecekte bu tür el ayak kesmelerinin kapalı mekânlarda yapılmasını” umuyordu.<sup>17</sup>

Hüseyin’in Hicaz’daki yönetim şekli, İngilizler için gittikçe sıkıntılı bir hale geliyordu çünkü Suriye üzerindeki iddiasından vazgeçeceği yönünde hiçbir işaret yoktu. Wilson ihtiyatlı bir şekilde Suriye’ye olan ilgisini sorduğunda Şerif, Hicaz’daki yetkisini kısıtlama yönündeki herhangi bir girişimin “kendisini tahttan çekilmeye... ya da bizimle olan bağlantısını koparıp Türklerle arasını düzeltmeye sevk edeceği” şeklinde yanıtlamıştı.<sup>18</sup> Wingate büyüyen sorunu gizlemenin en iyi yolunun, para olduğuna karar vermişti.

Wingate, Balfour Deklarasyonu yayımlanmadan önce de Türklerin Arapları zamanın para akışıyla satın alma planlarına karşı koymayı planlamıştı. Hüseyin o sohbaharda, Hicaz’ın giderek huysuzlaşan kabilelerini yatıştırmak için daha fazla para istemeye başladığında Wingate onu destekleme eğilimindeydi. Londra’yı 2 Kasım’da “Eski kan davaları yeniden canlanma işaretleri gösteriyor,” diye uyarılmış, Hüseyin’in “bunun tamamen farkında olduğunu” ve sürekli olarak “desteğinin artırılmasının hoşnutsuz öğeleri yatıştırmasını sağlayacağını” belirttiğini açıkladı.<sup>19</sup> Faysal’ın güçlerinin İngilizlerin Filistin’deki cephesi için stratejik önemde olduğunu da bilen Hüseyin, İngiliz hükümetinin paranın büyük bölümünü Faysal’ın ordusuna akıtması gerektiğine inanıyor ve Faysal’a ayrılan fazladan paranın dışında bir artış istiyordu. Wingate de aynı görüşteydi. “Kral Hüseyin’in Maan bölgesindeki ve kuzeydeki operasyonların bütün yükünü taşımaması siyasi nedenlerden ötürü arzu edilir bir durumdur ve bu, Suriye sorununun gelecekteki çözümüyle ilgili olarak baskın bir ses sağlar,” dedi Suriyelilerin ve Fransızların kaygılarını da aklında tutarak.<sup>20</sup>

Londra’dan para çıkarmak hep zor olmuştu. Para miktarı göreceli olarak küçük olsa da –bir memurun hesaplamasına göre isyanın ilk yılında Şerif’e ödenen bir buçuk milyon sterlin, “savaşın yedi saatlik maliyetine” denkti<sup>21</sup>– destek tamamen altın olarak ödeniyordu. Dışişleri bakanlığı paranın nihayetinde geri ödenebileceğini bile umuyordu: 1917 başında bir yetkili net bir şekilde, “Bu destek,

yeni Arap krallığının fonlarından ödenecek borçlar olarak kabul edilebilir mi?” diye sormuştu.<sup>22</sup> Bu yetkili çok iyimser olsa da Hüseyin’e yapılan ödemelerin geri alınabilir olabileceği umudu hiçbir zaman tümüyle kaybolmamıştı: Ağustos 1918’e ait bir Hazine tutanağı Şerif’e toplam dört milyon beş yüz yirmi bin sterlin “avans verildiğini” belirtiyordu.<sup>23</sup> Bu, Hüseyin’in savaş bittikten sonra bu parayı nasıl ödeyeceği yönündeki çetrefilli soruyu gündeme getiriyordu. *Arab Bulletin*’deki bir makalenin kabul ettiği gibi, “Hicaz’ın siyasi statüsünü değiştirdik ama ne biz ne de başkaları ekonomik statüsünü değiştirdi. Dışarıdan birileri hâlâ hükümetinin giderlerini karşılamak ve yiyeceğini sağlamak zorunda.”<sup>24</sup> Suriye ya da bir başka verimli bölge olmaksızın Hicaz, tek başına hiçbir zaman yaşayabilir bir devlet olamazdı. Bu nedenle İngilizler, Hüseyin’e yönelik Suriye muhalefетinin gücünü anlamaya başlarken Şerif’in geleceği giderek daha kötümser görünüyordu.

Kaynak çıkmazını çözen Allenby oldu. Muhtemelen kendisi de Balfour Deklarasyonu’nun Araplar üzerindeki etkisinden kaygılanan Allenby, 15 Kasım’da Wingate’in Faysal’a daha fazla para ödenmesi talebine desteğini vermek için Robertson’la temas kurdu. Allenby, Araplara para ödenmemesinin sonuçlarından endişeliydi: “Onların tarafından herhangi bir kaytarma benim konumumu tehlikeye sokar,” diye uyardı Londra’yı.<sup>25</sup> Allenby’nin desteği değerliydi çünkü işe yarıyordu. Önceki gün Türkler, bağlantı istasyonunu tutunca, artık seksen kilometre uzaklıktaki Kudüs’e demiryoluyla doğrudan malzeme gönderemez oldu. Allenby şimdi Kudüs’ten, altmış beş kilometre kuzeydeki Nablus’ta bulunan ve Türklerin elinde olan en yakın indirme istasyonuna giden yolu keserek, kutsal kenti tümüyle tecrit etmeyi ve Türk koruyucularını aç bırakarak teslim olmaya zorlamayı planlıyordu: Kentin savaşta zarar görmemesi yaşamsal önem taşıyordu. Savaş kabinesinin tek kaygısı, Allenby çok hızlı ilerlediği için ulaşım hatlarını aşırı zorlayabileceğiydi. Ertesi gün Robertson çektiği telgrafla Allenby’yi kutladı ve önceki telgrafları güçlü bir ilerlemeyi tavsiye etmekte isteksiz göründüyse bunun için özür diledi. 17 Kasım’da

dışişleri bakanlığı Wingate'in Arap operasyonlarında kullanılacak miktarın iki yüz bin sterlinden beş yüz bin sterline yükseltilmesi talebini, "buradan daha fazla altın gönderilmesini gerektirmemesi koşuluyla" onayladı.<sup>26</sup> Yine Hüseyin'e Medine'yi alması karşılığında söz verilen para da başarısızlığa rağmen gönderildi: Hüseyin, Ocak 1918'den itibaren İngilizlerden ayda iki yüz yirmi beş bin sterlin aldı. Dışişleri bakanlığının uygulamayı askıya alması ertesi yılın başlarında Mısır'da finansal krize yol açsa da şimdilik Araplara daha fazla para gönderilmesi karara bağlanmıştı.

9 Aralık sabahı –parlak, güneşli bir pazar günü– iki İngiliz askeri Kudüs'ün beş kilometre kuzeyindeki bir vadide yumurta arıyordu. Büyük beyaz bir bayrak taşıyan perişan haldeki bir kalabalıkla karşılaşınca şaşırdılar. Kalabalığın başındaki Kudüs belediye başkanı, Türklerin kuzeye, Eriha ve Nablus'a gitmek üzere kutsal kentten ayrıldığını söyledi ve iki adama teslim olmayı önerdi. Bununla birlikte erler subay yemekhanesine kahvaltı yerine Kudüs'ün anahtarlarıyla dönmek istemediğinden belediye başkanı yorucu yürüyüşüne devam etmek zorunda kaldı. Ancak o günün sonuna doğru kendisini teslim almaya istekli bir subay bulabildi.

Whitehall bu anı bekliyordu. Robertson, yaklaşık üç hafta önce Allenby'yle temas kurmuş, ona "Kudüs'ün işgal edilmesi durumunda, kente resmen girişinizde, kentin kapısında attan inip içeri yürüyerek girmenizin kayda değer siyasi önemi olacaktır. Alman imparatoru at sırtında girdi ama 'yürüseydi daha iyi bir adam olurdu,' söylentileri yaygındır,"<sup>27</sup> demişti. Robertson şimdi Allenby'nin daha alçakgönüllü bir fark ortaya koymasını bekliyordu.

Allenby, 11 Aralık'ta Kudüs'e girdi. "Mükemmel bir gündü; kırağı vardı... ve donuk bir güneş, hiç rüzgâr yoktu," demişti karısına.<sup>28</sup> Ertesi gün çektiği telgrafta, "Tören alayındaki herkes yürüdü," diyerek Londra'yı rahatlatmıştı. Arkasında, Clayton ve harekâtın bir sonraki aşamasını tartışmak üzere Akabe'den uçakla gelen ve Arap kıyafetini üniformasıyla değiştiren Lawrence yürüyordu. "Kudüs'ün

tarifsiz kokusu süzülerek bizi karşılamaya gelmişti,” diye yazmıştı bir başka İngiliz subay, “baharat ve tatlı otların, tuhaf Doğu yemekleri ve kuru meyveler, develer, yöresel kıyafetler ve açık lağımlardan yükselen kokuların karışımıydı.”<sup>29</sup> İngilizleri karşılamaya büyük kalabalıklar gelmişti ve kent surlarının dışından gelen uzak top ve tüfek atışlarının seslerinin arasında Allenby’nin kutsal kentte din özgürlüğünü devam ettirme sözünü dinliyorlardı.

Picot da oradaydı. Kudüs’teki resmî deklerasyonun ardından verilen öğle yemeğinde Picot, kentin gelecekteki yönetimi konusunu gündeme getirdi.

Lawrence’a göre “Yarın, sevgili General, bu kentte sivil hükümet kurulması için gereken adımları atacağım,” dedi. Ansızın bir sessizlik oldu. “Salata, mayonezli tavuk ve kaz ciğeri sandviçlerinin lokmaları ağzımızda çiğnenmeden kaldı,” diye anımsıyordu Lawrence, “gözle-rimizi Allenby’ye çevirmiş bekliyorduk.”

Allenby kıpkırmızı oldu.

“Askerî bölgede tek yetki, başkomutanın yetkisidir, yani yetkili benim.”

“Ama Sir Edward Grey...”

“Sir Edward Grey, benim askerî durumun uygun bulduğu kararını verdiğim zaman kurulacak sivil yönetimden söz etti.”<sup>30</sup>

Allenby, Robertson tarafından Picot’nun Filistin’in ortaklaşa yönetilmesi için bastıracağı konusunda uyarılmış olsa da İngilizler onun talebinin küstahlığı karşısında belli ki afallamıştı. 27 Aralık’ta, daha yeni ordu subayı olarak görevlendirilen Ronald Storrs, aceleyle Kudüs’e askerî vali yapıldı. Aynı gün Wingate, “Çok az yönetim deneyimi var ve bu bağlamda hayal kırıklığı yaratabilir,” dedi, “ama denemeye değer ve her durumda yararlı bir geçici önlem işlevi görebilir.”<sup>31</sup>

Kudüs’ün alınması Lloyd George için olağanüstü bir propaganda darbesiydi. Haber 10 Aralık’ta Avam Kamarası’nda duyuruldu. Ertesi günkü gazeteler, coşku doluydu. *Glasgow Herald* gazetesinin başyazarı, “Kudüs’ün alınması karanlığın, çürümüşlüğün ve çaresizliğin çağının kapanışını ve uzun zaman önce peygamberlerin hayalini kurduğu ışığın

ve umudun çağının başlangıcını simgeliyor,” diyordu.<sup>32</sup> *The Times* kutsal topraklarda “dürüstlük ve adalet idealleri üzerine kurulmuş yeni bir düzen” öngörüyordu.<sup>33</sup> Çanlar, Britanya’nın dört bir yanında zafer için çalışıyordu. Ne var ki madalyonun diğer yüzünde, bir başka sorun çoktan tomurcuklanmaya başlamıştı. Rusya’da Bolşevikler iktidara geldikten birkaç gün sonra Rusya’nın taraf olduğu gizli anlaşmaların ayrıntılarını açıkladı. Bu anlaşmalarında arasında Sykes-Picot da vardı.

Cemal Paşa, Sykes-Picot Anlaşması’nın ayrıntılarını bir hafta içinde öğrendi ve bunları en iyi şekilde kullandı. “Kral Hüseyin’in evindeki iç anlaşmazlıklarla ve gerilimlerle ilgili çok güzel bilgilendik,” dedi Suriye’deki Türk 4. Ordusu’nun kurmay subayı ve daha sonra Almanya başbakanı olan Franz von Papen. Faysal’ın Cemal Paşa’yla iletişim halinde olduğunu söyledi ve “Temel amacının kendisini kaybeden tarafta bulmak istemediği olduğu izlenimini edindik,” dedi.<sup>34</sup> Cemal Paşa, 13 Kasım’da doğrudan Faysal’a yazdı. İngilizlerin Filistin’in içlerine ilerlemesine işaret ederek sordu: “İtilaf Devletleri Filistin’in uluslararası bir dinî yerleşim olacağını, Suriye’nin Fransa’nın, Irak’ın Britanya hükümetinin egemenliği altına gireceğini ilan etmişken Müslüman dünyasının bağımsız ve şerefli bir şekilde yönetilmesinden sorumlu olacak bir Arap hükümeti kurmayı nasıl düşünebilirsiniz?”<sup>35</sup> Sonra Faysal’a af teklif etti: “Yanlışları düzeltmek için hâlâ zaman var. Bu konuyu tartışalım.”<sup>36</sup> Faysal’ın yanıtını beklemeden, ertesi gün bir aylığına af ilan etti.<sup>37</sup>

5 Aralık’ta Cemal Paşa, Beyrut’taki bir toplantıda konuştu. Muhtemelen bunun Lübnanlı dinleyicilerinin bazılarının hoşuna gidebileceği gerekçesiyle Sykes-Picot Anlaşması’nın Fransa’ya Suriye’yi veren maddesiyle ilgili bir şey söylemeden, Şerif Hüseyin’in davranışına odaklandı. Dinleyicilerinin Mekke’den yönetilme korkularını kullanan ve Hüseyin’in bütün yaptığıнын farkında olmadan kendisini İngiliz çıkarlarının kuklasına dönüştürmek olduğunu öne süren çelişkili bir konuşma yapmıştı.

“İsyana çok şaşırmıştım,” dedi Cemal Paşa dinleyicilerine, “ve gerçek nedenini Şerif’in adamlarının birinden daha yeni öğrendim:

Şöyle ki İngiltere, Fransa ve Rusya arasında Hicaz, Irak ve Suriye'den oluşan, Şerif'in kralı olacağı bir Arap krallığı kurulmasını öngören bir anlaşma varmış.”<sup>38</sup> İngilizler gibi Cemal Paşa da Hicaz'ın tek başına varlığını sürdüremeyeceğini biliyordu. Konuşmasında, Filistin ve Mezopotamya'daki harekâtlarında ağır kayıplar veren İngilizlerin, artık Hüseyin'in krallığını “Mekke ve Medine'ye, bağımsızlık için gerekenlere, yani altın, tarım ve ticarete sahip olmayan kentlere indirgemeyi” planladığını iddia etti. Britanya'nın hedefi Hicaz'ı “Şerif'in cehaleti yüzünden İngilizlerin kölesinden başka bir şey olmayacağı” bir bağlı devlete dönüştürmekti. Cemal Paşa, bir kez daha görüşmeleri başlatmayı önerdi:

Şerif'in İngilizlerin gerçek niyetini öğrendiğinde pişmanlık duymaya başlayacağına inanıyorum ve bu yüzden ona bir mektup yazarak haysiyetinin, dürüstlüğünün ve vicdanının ülkesine yaptıklarını kabul edemeyeceğine dikkat çektim ve kendisine birazcık saygısı varsa İngiltere'nin kölesi olmayı nasıl içine sindirebildiğini sordum.

Bu yaklaşım bir yere varmayacaktı. Cemal Paşa o ay içinde Konstantiniyye'ye çağrıldı ve Hüseyin'e yazdığı mektuba yolda el konulduğu ortaya çıktı.

Hüseyin, Britanya ve Fransa arasındaki “gizli bir uzlaşma”dan haberdar olduğunun işaretini ilk kez 26 Kasım'da, Faysal'ın Cemal Paşa'dan gelen mektubu ona iletmediği zaman verdi.<sup>39</sup> Ancak Hüseyin mektubu Wingate'e Noel'in hemen öncesine kadar göndermedi. Bu mektup ve Cemal Paşa'nın Wingate'in bir kopyasını almış gibi görüldüğü Beyrut konuşması, o ay başında, Araplar El Ula'nın yüz altmış kilometre kuzeyinde bir treni pusuya düşürdüğünde ortaya çıkan bir başka bulguyu açıklıyordu. Araplar trendeki üst düzey subayları ve Türklerle gizli anlaşmalar yaptığından kuşkulanan Arap şeyhi Süleyman Rifada'yı öldürdüler. Rifada'nın üzerinde Cemal Paşa'nın Hüseyin'e yazdığı ve Beyrut'ta sözünü ettiği mektubu buldular. Trende yirmi dört bin sterlin değerinde altın vardı. Türklerin Arapları satın

almaya çalıştığına işaret eden kanıtlar nedeniyle Wingate, Lawrence'ı Faysal'la konuşması için derhal Akabe'ye çağırırdı.

Lawrence, Noel'de Akabe'ye geldi. Ne kadar endişeli görüldüğünü Akabe'de görevli Arapça konuşan muhabere subayı Edward Robinson belirtiyor ve Lawrence'ın *Humber*'in kaptanı tarafından verilen Noel partisine gelişini hatırlıyordu: "Onun varlığı kutlamaların keyfini kaçırmaya yetmişti."<sup>40</sup>

Joyce ve Lawrence, Cemal Paşa'nın Sykes-Picot Anlaşması'yla ilgili yorumunu tekzip etmeye çalıştı. Hüseyin'e Cemal Paşa'nın "bilgisizlikten ya da kötü niyetten ötürü anlaşmanın gerçek amacını çarpıttığını... anlaşmanın, yerel halkların rızasıyla ve onların çıkarlarının korunmasıyla ilgili koşullarını atladığını... sonradan patlak veren ve başarılı olan Arap İsyanı'nın ve Rusya'nın çekilmesinin uzun zamandır tümüyle farklı bir durum yarattığı gerçeğini görmezden geldiğini" söylediler.<sup>41</sup>

Sykes-Picot Anlaşması'nın öğrenilmesinin dünyada yankıları oldu. Londra'da Lloyd George da anlaşmanın ortaya çıkışının verdiği zararı gidermek için harekete geçti. Ocak 1918'de İşçi Sendikaları Kongresi'nde –çok büyük olasılıkla Rusya'daki devrimcileri destekleyen bir grup insan– yaptığı konuşmada, "Arabistan, Ermenistan, Mezopotamya, Suriye ve Filistin'in kendi ayrı ulusal konumlarından ötürü tanınmaya" hakları olduğunu söylediyse de beklendiği gibi bunun ne tür bir tanınma olacağını geçiştirdi. Ancak bu bölgelerin hiçbirinin Türklere "geri verilmesinin mümkün olmayacağını" söyledi.

Başkan Wilson, Washington'da, günler sonra ünlü On Dört İlkesi'ni yayımlayarak daha da ileri gitti. On İkinci İlke Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgiliydi. Wilson, "Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusunun çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu bölümlerinde Türk egemenliği güvenceye alınmalı," diyordu, "ancak bugün Türk yönetimi altındaki ulusların yaşam güvenlikleri ve özerk gelişimleri sağlanmalıdır." Bu hem Britanya'ya hem de Fransa'ya açık bir uyarıydı. Arapların beklentilerini de yükseltmişti.

## LÜKS SAVAŞ

(Ocak-Şubat 1918)

Kudüs'un ele geçirilmesi Britanya'da savaş bakanlığının Filistin harekâtına ilgisini tetikleyen coşkulu bir tepki yarattı. Londra'da, strateji uzmanları haritalarını önlerine açtı ve Allenby'nin cephesinin güvenliği için Ürdün Nehri'nin doğusundaki bölgenin denetiminin ne kadar önemli olduğunun farkına vardı.

10 Ocak'ta Londra'daki savaş bakanlığının demiryolu ulaşımından sorumlu yetkilisi, bir süre düşündükten sonra Mısır'a bir telgraf çekti. Demiryolları ve yollar müdürü, "yarı resmî bir şekilde yazarak, benden Hicaz Demiryolu'ndaki bazı köprülerin vb. artık uçaktan bombalanacak mesafede olabileceği gerçeğine dikkat çekmemi istiyor. Bunun zaten bilindiğini düşünüyorum ama savaş bakanlığının tavsiye ettiği gibi yazıyorum," dedi. Mısır Seferî Gücü'nün Levazım Generali Walter Campbell, bu tavsiyeyi Arap Bürosu'na iletti. İliştirdiği notta, "Bunun sizi ilgilendirebileceğini tahmin ediyorum," dedi. "Galiba R'nin D'si ve W. O.'daki R, Hicaz Demiryolu diye bir şeyden muhtemelen haberimiz olmadığını düşünüyor."<sup>1</sup>

Allenby, 14 Aralık 1917'de Robertson'a çektiği telgrafta, "Hicaz Demiryolu'na karşı yağmur mevsiminde ve demiryolunun bana yetişmesini beklerken harekete geçmeyi umuyorum çünkü Amman'ın güneyinde hâlâ yirmi bin Türk var," diyerek durumu açıklamıştı. Türklerin demiryolunu kullanarak kendisini doğuda kuşatabileceğinden de açıkça kaygılanıyordu çünkü kısa bir süre sonra, "daha fazla kuzeye ilerlemeden Medine demiryolundaki Türk güçlerinin



temizlenmesinin mantıklı olduğunu hissettiğini” yinelemişti.<sup>2</sup> Demiryolunun kesilmesi işini Araplara bırakmış olabilirdi ama Lawrence’ın Tel el Şebab’daki başarısızlığı, sınırlarını göstermişti. Aralık başında, Eriha’yı ele geçirdikten sonra Amman bölgesindeki demiryoluna kendi güçlerini kullanarak saldırmayı düşünüyordu.<sup>3</sup>

Allenby gibi Lawrence da Araplara olan güvenini kaybetmişti. Bir süre önce Türklerden ele geçirilen bazı belgeler, Maan’daki Türk komutanın Arapların planları ve yerleriyle ilgili “önemli ve hepsi de hatalı olmayan bilgiler” edindiğini göstermişti.<sup>4</sup> Arapların arasında bir casus bulunabileceği olasılığından ve Minifir’de Mehmed Cemal’in trenine yönelik müthiş saldırısının ardından başına konulan ödülün fazlasıyla yükseltilmesinden dolayı Lawrence, kendisine ihanet etmeyeceğini hissettiği, iyi para ödenen ve Batı Arabistan’daki kavgacı kabile yapısıyla ilişkisini kesmiş olan Ageyl kabilesinden bir koruma tuttu. Joyce bir sonraki saldırılarında yanlarına hiçbir kabile üyesi almamalarına, bunun yerine zırhlı araçlar denemelerine karar vermişti. Joyce ve Lawrence, aralık ayı başında bir araba alıp İtm Vadisi’ne gitti. Joyce, araçların dar vadideki yeni, engebeli yolla başa çıkabileceğinin kanıtlanmasıyla zırhlı Rolls-Royce’ların, hafif sahra topları taşıyan Talbotların Kuveyre’ye, Akabe’nin kırk kilometre batısına gitmesini emretti. Sonra, Joyce’la birlikte üç hafif Rolls-Royce araba aldılar ve Akabe plajındaki Noel eğlencelerini bırakıp 26 Aralık’ta Müdevver’e de keşif yapmak üzere İtm Vadisi’ni aşıp Rum Vadisi’nin kuzeyindeki kadifemsi çamur düzlüklerini geçerek doğuya gitmek için yola çıktılar. İtm Vadisi’nde oldukça set ve yorucu bir yolculuk yaptıktan sonra, burası arabalar için çok uygun bir bölgeydi, düzlükte sarımsı gri tozlar havalandırarak hızla gidiyorlardı. Sürücülerden Sam Rolls, Lawrence’ın “hız çılgınlığını” tatmin etmeye çalışırken hız göstergesinin “30-40-50-60-70” diye yükseldiğini hatırlıyordu.<sup>5</sup> Akabe’de aylar süren bekleyişin ardından Lawrence’ın hatırladığına göre, “düzlükte zikzak yaparak hızla ilerlemek, ılgın kümelerinin çevresinden dolaşarak geçmek ve büyük kumtaşı kayalıkların altında gürültüyle gitmek herkesin keyfini yerine getirmişti.”<sup>6</sup>

Joyce ve Lawrence, “Ateşin etrafında sığır eti konservesi, çay ve bisküvili İngiliz muhabbeti ile bol kahkahalı”<sup>7</sup> bir gecenin ardından ertesi gün Müdevvere’ye arabayla gitmenin mümkün olduğunu anladı ve diğer araçları da almak için Kuveyre’ye döndü. 1917’nin son günündeki keşifte iki subay, bir gün önce arabayla geçtikleri alçak, yassı tepelerin yok olduğunu gördü. İleride, kahverengi taşlardan uzaklardaki pembemsi tepelere kadar devam ederek savrulan, keskin sarı kumlardan oluşan geniş düzlükte demiryolu uzanıyordu. Bir treni mayınlamaya cüret etmek için fazlasıyla açıktı ama arabalar için kâfi derecede açıktı. 1 Ocak 1918’de yürüyerek yapılan incelemelerden sonra Joyce, Talbot arabalarına takılı hafif toplarla Müdevvere’nin kuzeyindeki demiryolunu koruyan küçük karakollara saldırılmasına karar verdi.

Lawrence, “Zırhlı araçlarla savaşmanın lüks olduğuna” karar vermişti, “Bütün birliklerimiz çelik zırhlıydı ve onlara bir zarar gelmez.”<sup>8</sup> Lawrence ve Joyce yakındaki bir tepede oturup dürbünle çarpışmayı seyretti. Ancak arazinin düzlüğü uzaklığı belirlemeyi zorlaştırıyordu ve Talbotlar, Türk mevzisine çok yaklaştı ve Joyce’un daha sonra, “çok sıcak tüfek ateşi” diye nitelediği bir saldırıyla karşılaştı.<sup>9</sup> Mermiler vızıldayarak zırhlarına çarparken araçlar çok sayıda vagonun imha edildiği Tel Şahm istasyonuna yönelik top ateşini keserek güneye doğru çekildi. Joyce saldırıyı özetlerken, zırhlı araçları demiryolunda ilk kez gören Türklerin korktuğunu kaydetti ama akıncıların da şanslı olduğunun farkındaydı. Lawrence’ın sonradan itiraf ettiği gibi o ve Joyce, arabaların demiryoluna ulaşp ulaşmayacağıyla o kadar meşguldu ki oraya gittiklerinde uygulayacakları taktikleri pek düşünmemişlerdi. Dahası araçlar düzlükte mükemmel olsalar da ovayı çaprazlamasına kesen sığ vadilerden geçemiyordu ve Joyce, ilerde köşeye sıkışmamak için daha fazla dikkatli keşif yapılması gerektiğini belirtti.

İyi haberler Joyce’u Akabe’de buldu. 3 Ocak’ta Şerif Nasır ve Nuri Said liderliğindeki, yaklaşık bin Beni Sahr kabilesi üyesinden ve yüz elli iyi silahlanmış Arap askerinden oluşan güç, Ebu el Assal’ı, Akabe’yle Maan arasında yer alan Cebel el Batra Dağı’ndaki geçitte

bulunan kuyuyu yeniden ele geçirdi. Joyce hemen oraya gitti. Dört gün sonra başka haberler geldi. Dev bir soru işaretine benzer bir hareketle, Araplar demiryolunu geçmiş, Maan'ın doğu tarafından ilerlemiş, demiryoluna dönmüş ve Maan'ın elli altı kilometre kuzeyindeki Curuf el Deraviş istasyonuna saldırmıştı.

Canı sıkılan nöbetçilerin duvarlarına yazılar kazıdığı, sakin, huzurlu Curuf bugün, o bulutlu ocak günü onu harap eden vahşi saldırıya tamamen hazırlıksız yakalanmış bir istasyon izlenimi veriyor.<sup>10</sup> İstasyonun doğusu eflatuni tepelere bakıyor.

Gece bu tepeleri işgal eden Nasır'ın Beni Sahları, şafakta develerinin sırtında vadiye saldırarak garnizonu dehşete düşürdü. Arkadan Nuri'nin adamları geldi ve istasyonun binalarından birinin tepesindeki tek terk edilmiş sahra topunu kullanarak müthiş bir yıkım yarattı. Ardından gelen çatışmada seksen Türk askeri öldü ve iki yüzden fazlası yakalandı. Yaralananların yalnızca iki Arap, malzeme yetersizliği onları ilerlemek zorunda bırakana kadar, istasyonu üç gün ellerinde tuttu.

Storrs, aslında Balfour Deklarasyonu'yla ilgili endişelerini gidermek için Hüseyin'le görüşmeyi planlamıştı ama beklenmedik şekilde Kudüs'e atanması, ona Hicaz'a gidecek zaman bırakmamıştı. Bu görev Hogarth'a düştü ve Cidde'ye ansızın bir başka İngiliz diplomatın gelişi, ziyaretini hızlandırdı. Hindistan yönetiminin temsilcisi olan otuz iki yaşındaki Philby, karayoluyla Riyad'dan gelmişti ve bu ani gelişi Hüseyin'de derin şüpheler uyandırmıştı; haklı olarak Abdülaziz bin Suud'la bir anlaşmaya zorlanmaktan korkuyordu.

Hogarth ocak ayı başında Şerif Hüseyin'le görüşmek üzere gemiyle Cidde'ye gitti. Yıllar önce, "Hristiyanlardan nefretiyle nam salmış,"<sup>11</sup> dediği, Kızıldeniz'deki bu limana ilk geliyordu. Belki de kafasında bu düşünceyle kentin "Bedeviler, develer, sucular, dilenciler, seyyar satıcılar ve hacılarla tıklım tıklım dolu küçük, loş, toprak sokaklarında"<sup>12</sup> biraz tedirgince dolaşıyordu.

Hogarth, Hüseyin’le ilk kez görüşüyordu. Şerif her zamanki gibi mükemmel bir ev sahibiydi ve görüşmelerine ardı arkası kesilmeyen fincan fincan kakuleli kahveyle bardak bardak tatlı şerbet eşlik ediyordu. Öte yandan, “bütün o sevecenliğine, el okşamalarına ve iltifatlarına rağmen” Hogarth, Hüseyin’in “yeryüzünün en inatçı ihtiyar diplomatı olduğunu ve insanı nasıl yakalayacağını çok iyi bildiğini” anlamıştı.<sup>13</sup> Britanya’nın Abdülaziz bin Suud’la ilişkisini zehirlemek için büyük çaba harcamaya çoktan başlamıştı. Fahri’nin Medine’de çok iyi dayandığını çünkü Abdülaziz bin Suud’dan gizlice destek aldığını savundu. Philby’ye bunu bekliyordu ve kuşatma altındaki Fahri’nin Abdülaziz bin Suud’a yazdığı ve ona neden yanıt vermediğini soran mektuplarını yanında getirmişti. Hüseyin mektupları okumayı reddetti ve Hogarth onunla Abdülaziz bin Suud arasında en azından şimdilik bir uzlaşmanın mümkün olmadığı sonucuna vardı çünkü Şerif “bir kez daha bizi ne kadar sevdiğini ama istediğimizi yapamayacağını ve yapmayacağını”<sup>14</sup> açıklamıştı.

Philby’nin davranışı Hogarth’ın canını sıkıyordu çünkü Britanya’nın Orta Doğu politikasındaki süregelen anlaşmazlığı vurguluyordu. Hogarth, Wingate’e Philby’nin Cidde’deki İngiliz genel vali konağında ya da *Hardinge* gemisindeki toplantılara nasıl katılmayı reddettiğini anlattı. Bunun sonucu olarak Hogarth, Philby’nin Şerif’in çekici “imamvari” kişiliğiyle ilgili hiçbir fikrinin olmadığını düşünüyordu. Hogarth onun, “kendi adamı olarak Abdülaziz bin Suud’un bir ‘Kahire Şampiyonu’na karşı destekleneceği fikriyle dolu” olduğunu söyledi.<sup>15</sup>

Hogarth Araplara “bir kez daha dünyada bir ülke kurma fırsatı verileceğini”<sup>16</sup> ve Britanya’nın, mevcut nüfusun özgürlüğünü etkilememesi koşuluyla Filistin’de bir Yahudi yerleşimini desteklediğini doğruladı. Hüseyin nezaketle deklarasyonu geçiştirdi. Hogarth, Kahire’ye onun “bu formüle çok hazırlıklı görüldüğünü” ve coşkuyla “Yahudilerin bütün Arap topraklarına gelişini memnuniyetle karşıladığı”<sup>17</sup> yanıtını verdiğini bildirdi.

Hogarth, Hüseyin’in savunmasız olduğu yönünde kalıcı bir izlenimle ayrıldı. “Bana olan davranışı başından sonuna kadar çok

dostçaydı... Bay Philby, en tutarsız ve idare edilemez olduğunda bile kızgın olmaktan ziyade üzüntülüydü ve en ateşli tartışmaların ikisini, bizden özür dilemenin yanı sıra aniden Bay Philby'yi öperek bitirdi." Hogarth, Hüseyin'in savaş sonrası barış konferansında Fransa'yı Suriye'nin geleceği konusunda zorlamayı umduğundan ve kendisini destekleyecekleri beklentisiyle İngilizlerle iyi ilişkiler sürdürmeye istekli olduğundan şüpheleniyordu. Hogarth, "Bizimle olan dostluğu çok sağlam," dedi "ama tahtında, hiçbir şey fazla sağlam değil."<sup>18</sup> Bu zayıflık Hogarth'ın, Hüseyin'le ilgili *Arab Bulletin* için yazdığı raporunda açıklayacağı bir konuydu. "Yönetmek için doğmuş ama muhtemelen gözlerinin görebileceğinden daha fazlasını yönetmek için değil."<sup>19</sup>

Ebu el Assal'ın yüksek dağlarındaki Araplar, Güney Suriye'de o kış hüküm süren kötü havaya karşı hazırlıklı değildi. Joyce, neredeyse üç ay önce hâlâ Faysal'ın yanında savaşan Mekkeli birliklerin daha şimdiden soğuk yüzünden perişan olduğu uyarısında bulunmuştu. Bir başka İngiliz askeri, "Soğuğa karşı koymak için yeterince battaniyeleri ve çadırları yoktu,"<sup>20</sup> diye hatırlarken Cafer Paşa "inatla ince kıyafetlerle dolaşmakta ısrar eden" ve daha fazla şey giymeyi reddeden askerlerini suçluyordu.<sup>21</sup> Bu tutum, bazılarının yaşamlarına mal olacaktı. 10 Ocak'ta, bir gece içinde on adamın soğuktan öldüğünü bildirdi. O kış pek çoğu daha aynı kaderi paylaşmış, yoldaşları tarafından ertesi sabah soğuktan kaskatı donmuş halde bulunmuştu. Lawrence'ın henüz haberi olmasa da kayıplar arasında, geçen yıl Osman'la birlikte Akabe'ye kadar kendisine eşlik eden hizmetkârı Ali de vardı.

Şiddetli kar yağışına rağmen Nasır'ın gücü, Curuf el Deraviş'ten batıya doğru iyi bir ilerleme kaydetti. Lut Gölü'nün güneydoğusundaki tepelerde, emrindeki kabile üyeleri, Türklerin lokomotiflerine yakıt sağlamak için ağaç kestiği Hişe'ye giden demiryolunun iltisak hattına, sonra Şavbak'a saldırdı ve sonunda 15 Ocak'ta Tafiye'yi, Maan'ın yetmiş iki kilometre kuzeyindeki engebeli ve taşlık alanlarla çevrili sakin kenti ele geçirdi. Tafiye sadece Arava Vadisi'nin batısındaki

tahıl yetiştirilen yaylaların merkezi değil, aynı zamanda Arapların Allenby'nin sağ kanadını korumak için denetimleri altına almaları gereken dağ kasabalarının en güneydekiydi. Ancak ne yazık ki köylülerin teslim olmaya ikna edilmesi için Auda abu Tayi'nin gelmesi ve "Köpekler, Auda'nın kim olduğunu bilmiyor musunuz?"<sup>22</sup> diye sorması gerekmişti; Lawrence'ın kısa süre sonra geldiğinde gördüğü gibi bölgedeki durum istikrarlı olmanın çok uzağındaydı.

Lawrence, Arapların gelişinden yedi gün sonra Tafiye'den Clayton'a, "Sokaklarda her gece silahlar patlıyor ve genel bir gerginlik var," diye yazdı.<sup>23</sup> Tafiye halkı birbirlerine kafa tutan ve kabile üyelerinin gelişine karşı çıkan iki gruba bölünmüştü. Sonuç olarak, Lawrence'ın Arapların kendi erzaklarını çoğaltmak için yiyecek bulabileceğine dair umudunun fazla iyimser olduğu anlaşılmıştı. Sırasıyla martta ve nisanda hasatları yapılan arpa ve buğday kışın çok azalmıştı ve pahalıydı; ayrıca kabile üyeleriyle Türklerin arasında beklenen eli kulağında çatışma kent halkını stoklarını saklamaya itmişti. Lawrence, kuzeydeki El Kerak ve Madaba kentlerini alana kadar kabile üyelerinin bu tavırlarının değişmesi olasılığının çok düşük olduğunu düşünüyordu.

Lawrence, Clayton'a yazdığı mektubunda her iki kentin de alınması olasılığının çok düşük olduğunu çünkü ağır bir para sıkıntısı çektiğini itiraf etti. Faysal'ın küçük kardeşi Zeyd, operasyonların sorumluluğunu almak üzere yeni gelmiş ve Beni Sahr kabilesinin üyelerine toplam yirmi iki bin sterlin ödemişti; bu para, borçlu oldukları miktarın neredeyse dört katıydı. "Belki El Kerak'ı bile almadan parasız kalacağız," diye itiraf etmişti Lawrence. Clayton'dan Filistin'den çabuk gelmesi için karayoluyla otuz bin sterlin özel bağış istedi. Sonra mektubu Arava Vadisi'nden bir kabile üyesiyle gönderdi ve beklemeye başladı.

İngilizler, 24 Ocak'ta Şam'daki Türklerin 8. Kolordu Komutanı Mehmed Cemal Paşa'nın Amman'ın güneyindeki Hicaz Demiryolu'ndaki subaylarından birine gönderdiği mesajı ele geçirdi. Mesajda, Mehmed Cemal Paşa subaya El Kerak'taki Türk birliklerinin, Türklerin

ilerleyen aylarda yiyecek için bağımlı olacağı Tafiye'yi yeniden almak üzere kente doğru yola çıktığını, bu nedenle birliklerini aynı yöne göndermesi gerektiğini yazıyordu. Pahalı bir talep olduğu belliydi.

Aynı gün, Tafiye'nin birkaç kilometre kuzeyinde El Hasa Vadisi'nde, kenti kuzeyde El Kerak'tan ayıran çarpıcı kanyonda Türk güçleri Arap devriyeleriyle çatıştı. Lawrence kabile üyelerine her zaman uzak durmalarını tavsiye ettiği meydan savaşına girmesi gerektiğine karar verdi. Sonuca ulaştıran bir muharebe istemek için iyi nedenleri vardı. Araplar, günler önce El Kerak'ın kuzeyine ulaklar göndermişti ama orada da Tafiye'de olduğu gibi siyasi durum karışık. Ortaçağ kentini ve çevresindeki toprakları Mecali ve Taravna aileleri yönetiyordu ama Türklerin 1910'daki isyanı vahşice bastırmasının yarası hâlâ tazeydi. Dahası, o isyanın elebaşı Kader Mecali Osmanlı hükümetinin konuğu olarak Şam'a yaptığı son ziyarette gizemli bir şekilde ölmüştü.<sup>24</sup> Mecali ailesi bu nedenle eyleme geçmeye isteksizdi. Taravna ailesi ise Lawrence'ı çok umutlandırdı. Onların "gizli Şerif yanlısı" olduğuna "ve somut bir adım atmaya cesaret edebileceğine" inanıyordu.<sup>25</sup> Lawrence, Tafiye'de Arapların Türklere karşı zafer kazanmasının Taravna ailesini Şerif'ten yana olduklarını ilan etmeye ve El Kerak halkını yanlarına almaya teşvik edeceğini umuyordu. Lawrence'ı bir başka unsur daha düşündürüyor olabilirdi: Allenby'nin Lawrence'ın Arava Vadisi'nin doğusundaki operasyonları yönetme şekline duyduğu güven azalıyordu ve Tafiye'yi savaşmadan terk etmek bu güveni pek de artırmazdı. Bunun yanında dönüp kaçmak, sadece kent halkının göçerlerin kendilerini Türklerin misillemesinin karşısında tek başına bırakacağı yönündeki korkularını doğrulardı.

Gece ilk çarpışmanın ardından Araplar Tafiye'nin kuzey tarafındaki dik bir vadinin kenarında savunma konumu aldı. Lawrence, şafak sökmeden önce kente döndüğünde, halkı panik içinde kaçmaya hazırlanırken buldu: "Atlı Araplar dörtlüye ilerliyor ve çılgın gibi havaya ateş ediyordu; Türk tüfeklerinin ateşleri, Tafiye koyağının daha uzaktaki kayalıklarını ortaya çıkarıyordu."<sup>26</sup>

26 Ocak'ta tam olarak neler yaşandığı belirsizliğini koruyor. Şafakta, Türk mermileri Arapların saklanmaya çalıştığı zeytinlikte vızıldamaya başladıktan sonra Lawrence, vadinin kuzey tarafındaki alçak bir tepede hâlâ direnen Tafiye köylülerine destek vermeleri için hafif silahlı Arap askerlerini gönderdi. Kendisi vadiye inip tepeye çıkarken, köylüler karşı saldırıya geçti ve Türk süvarilerini –asıl altı yüz kişilik gücün öncü birliğini– El Hasa Vadisi'ne doğru sürdü. Lawrence uzaktan bile çarpışmanın “çok sıcak” hale gelmeye başladığını fark etmişti: Makineli tüfek ateşinin tarrakası, çığlıklar ve topların patlamaları kentten bile duyuluyordu.

Lawrence muharebeye giderken, Türk süvarilerini püskürten ve ters yöne doğru giden küçük yerel gücün lideri Abdullah'la karşılaştı. Abdullah beş adamının öldüğünü ve cephanesinin tükendiğini söyledi. Abdullah hızla destek almaya giderken Lawrence birkaç Huveytât ve geri kalan köylülerin savunduğu tepeciğe doğru ilerledi ve her iki taraflarının da sarılmak üzere olduğunu fark etti. Türk sahra toplarının mermileri de Arapların giderek daha yakınına düşmeye başlamıştı. Çekilirken kendilerine koruma sağlamaları için birkaç Huveytâtı geride bırakan Lawrence, köylüleri Tafiye Vadisi'nin hemen kuzeyindeki, güne başladıkları sırta götürdü. Orada Abdullah'ın topladığı takviye güçleri, makineli tüfekleri ve Mısır Ordusu'na ait bir dağ topu buldu.

Lawrence, korunmasız tepelikten kaçarken adımlarını saymıştı. Huveytâtlar sonunda çekildiğinde ve tepelik bu defa Türklerin eline geçtiğinde üç bin metre uzakta olduklarını biliyordu. O arada Arap subaylardan Rasim Sardust, askerlerin bir bölümünü sağ tarafa götürüp Türklere arkadan saldırmıştı. Aynı dakikalarda, Tafiye'nin kuzeybatısındaki Aymah'tan gelen köylüler de çarpışmaya katıldı. Planlı ya da plansız Türklere diğer taraftan arkadan saldırarak bir konuma gelmişlerdi. Top mermilerine ya da kurşunlara karşı hiçbir koruma sağlayamayan, hafiften engebeli ve taşlık bir alanda üç koldan eş zamanlı saldırıların arasında kalan Türkler çok ağır kayıplar verdi. Akşam olduğunda iki yüzü öldürülmüş, daha sonra aldığı



yaralar sonucu yaşamını yitiren komutanları Hamid Fahri Bey dâhil iki yüz ellisi yakalanmıştı. Yaralıların büyük bölümü gece savaş alanında donarak öldü. Araplar yirmi beş adam kaybetti, kırk kişi de yaralandı. Lawrence, Tafilâ'nin artık güvenceye alınmasıyla, bazı kabile üyelerini, Allenby'nin Türklerin hâlâ direndiği Eriha'ya malzeme taşıdığına inandığı küçük Türk filosunu imha etmeleri için Lut Gölü'ne gönderdi.

Lawrence'a harekâtın yönetimindeki rolü için madalya verildi. Ancak daha sonra madalyanın tek dayanağı olan raporunun, kendisini baş parmağıyla Clausewitz'in *Savaş Üzerine* adlı kitabının ilgili sayfasını işaretleyerek çarpışma yöneten bir acemi gibi gösterdiği "yönetmelik kullanımının hemen hemen sınanmış bir parodisi"<sup>27</sup> olduğunu itiraf etti. Karargâh espriyi anlayamamıştı. "Ordu'daki parlak göğüslü asker sayısı daha fazla olurdu," diye güldü Lawrence, "herkes hiç tanık göstermeden kendi raporunu yazmış olsaydı."<sup>28</sup> Yine de ödül Allenby'nin karargâhındaki personelin, artık Ürdün'ün doğusundaki operasyonlara verdiği önemi yansıtıyordu. Bunun bir başka kanıtı, şubatta Lawrence'ın istediği altınlarla birlikte Tafilâ'ye geldi. Altınları getiren kişi İskenderiye'de büyümüş, genç, uzun boylu ve acımasız subay Alec Kirkbride idi.

Kirkbride'in "küçük, üstü başı dağınık bir kişi,"<sup>29</sup> diye anımsadığı Lawrence, 1,85 boyundaki Kirkbride'dan belli ki etkilenmişti çünkü ona hemen "İstihbarat ve İmha Subayı" teklifi yapmıştı.<sup>30</sup> Clayton'ın sağlığıyla ilgili kaygılarının ardından Lawrence, işini paylaşacak başka İngiliz subayları arıyordu ve Kirkbride daha yirmi yaşında olsa da akıcı Arapça konuşuyordu ve bir Arap rehber ve otuz bin sterlin değerindeki altınla birlikte Arava Vadisi'ni geçerek olaysız bir şekilde oraya gelmişti. Lawrence bunun ve Kuveyre'de Joyce'tan yalvararak aldığı diğer paraların birlikte Arap kaynaklarını tazeleyeceğini düşünüyordu. Kirkbride'la beraber güneye doğru yola çıktı, vahşi Dana koyağından Arava Vadisi'ne kadar ona eşlik etti. Orada ayrıldılar, Kirkbride güneye Akabe'ye, Lawrence kuzeye Lut Gölü kıyısına gitti.

Lawrence, Tafiie'ye döndüğünde kuzeye, El Kerak ve Madaba'ya doğru gitme planlarını anlatırken Zeyd sözünü kesti.

"Ama bunun için çok para gerekir," dedi Zeyd.

Lawrence ona Kirkbride'in getirdiği otuz bin sterlini anımsatarak bu miktarın başka operasyonlara bile yeteceğini söyledi. Zeyd utanmış görünüyordu. Hepsini harcadığını söyledi.

"Donakalmıştım çünkü bu bütün planlarımla umutlarımla yı-kıldığı anlamına geliyordu," diye anımsıyordu Lawrence daha sonra.<sup>31</sup> Kendisi Joyce'u görmeye giderken Zeyd'in hiçbir şey yapamamasına şaşırmıştı ve Clayton'a yazdığı bir mektupta Arapları, "bir projede kullanılacak en berbat yapı malzemesi" olarak tanımlamıştı.<sup>32</sup> Kendisinin orada olmadığı kısa süre içinde Zeyd'in bu kadar çok pa-rayı harcamış olabileceğine inanamıyordu ki bu da Zeyd'in ancak yalan söyleyebileceği anlamına geliyordu. Zeyd daha iyi bir neden gösteremeyince Lawrence, ona gitmekten başka seçeneğinin olma-dığını söyledi. 19 Şubat'ta hızla Birüssebi'ye ve İngiliz Ordusu'nun karargâhına gitti. "Allenby'ye anlatmaya gidiyorum," dedi daha yeni Tafiie'ye gelen şaşkın Joyce'a, "ve bundan sonraki görevimi onun ellerine bırakmaya."<sup>33</sup>

## YENİ KOŞULLAR

(Şubat-Nisan 1918)

“Adamı tanıyor musunuz, efendim?” diye sordu onbaşı. Bu soruyu Kudüs yolu üzerindeki, Yafa’dan on altı kilometre uzaklıktaki Bir Salim’de yer alan İngiliz karargâhının çadırlarının arasında dolaşırken tutukladığı kısa boylu ve sıra dışı pembelikteki “Arap”ı beklenmedik şekilde selamlayan subaya sormuştu.

“Evet,” diye yanıtladı subay, beyaz cübbeli “Arap”ı Cidde’de Albay Wilson’la çalıştığı dönemden tanıyordu.

“Adı nedir?”

“Lawrence. Bir İngiliz subayı.”

“Peki efendim,” diyen onbaşı tüfeğini indirdi ve topuğunun üzerinde döndü.

“Bu sık sık oluyor,” diyerek içini çekti Lawrence. O gün ikinci kez durdurulmuştu.<sup>1</sup> “El Kerak’tan geldim ve şefin yanında kalıyorum. Şimdi Clayton’la görüşmek için buradayım. Beni serbest bıraktırdığınız için çok teşekkür ederim. Öğle yemeği yiyelim mi?”<sup>2</sup>

“Pat diye geliverdi,” diye yazmıştı Alan Dawnay, Lawrence’ın Filistin’e ani gelişi için. Dawnay, “Hicaz Operasyonları”ndan sorumlu yeni karargâh subayıydı; “Oxford aksanlı,”<sup>3</sup> titiz ve çalışkan bir adamdı ve Lawrence’ı daha iki hafta önce Kuveyre’de Joyce’la birlikte Maan’a karşı bir saldırı planlarken tanımıştı.<sup>4</sup> Daha yeni Tafiye’ye uçakla Lawrence’ın karargâha gelmesini isteyen bir mesaj göndermeye çalışmış ancak başaramamıştı. Son gelişmeler Lawren-

ce'a, şu anda planlanan operasyonlarda gerek duyulmayacağıın söz konusu bile olmadığını gösteriyordu.

"Clayton'a neler hissettiğimi biraz anlattım," diyordu Lawrence, "ama bölgede oluşan yeni koşullar dikkate alındığında beni bırakmasının söz konusu olmadığını söyledi. Ona göre Doğu, daha yeni başlıyordu."<sup>5</sup>

Clayton'la Lawrence'ın tartışacağı çok şey vardı. "Yeni koşullar", Lloyd George'un Kudüs'ün ele geçirilmesinin yarattığı coşkuyu ustaca kullanarak şekillendirdikleriydi. Baş askeri danışmanı Sir William Robertson'ı atlayan Lloyd George, İtilaf Devletleri'nin Yüksek Harp Şurası'nı –bütün İtilaf Devletleri'nin hükümet başkanları ve üst düzey generallerinden oluşan kurul– İngilizlerin 1918'de Osmanlılara karşı bir başka saldırı daha düzenlemesi gerektiğine ikna etti. Ardından savaş kabinesi üyelerinden Jan Smuts'u, bu saldırının Filistin'den mi yoksa Mezopotamya'dan mı düzenlenmesi gerektiğini değerlendirmesi için Mısır'a gönderdi. O arada Londra'da Lloyd George, sonunda Robertson'ı devre dışı bırakmayı başarmıştı. Robertson, 18 Şubat'ta kahvaltısını ederken gazeteden istifa ettiğini öğrendi.<sup>6</sup> Üç gün sonra Smuts, Filistin Cephesi'ndeki gezisini tamamlarken İngiliz güçleri Eriha'yı aldı. Smuts Britanya'ya döndüğünde, Filistin'de bir harekâta destek verdi.

Eriha'nın alınması, sadece daha fazla ilerlemeye yönelik siyasi desteği güçlendirmekle kalmadı, Allenby'nin Ürdün Nehri'ne doğrudan erişimini sağlayarak aynı anda bir başka planın daha yapılmasını da mümkün kıldı. Allenby, Robertson'a ocak sonunda Hicaz Demiryolu'na saldırı umuduyla ilgili olarak, "on altı ya da yirmi dört kilometre rayı ve birkaç köprüyü imha edebilirsem ve Faysal liderliğindeki Araplarla bağlantı kurabilirsem –geçici bile olsa– bunun büyük etkisi olurdu," demişti.<sup>7</sup> Zeyd'in daha yeni eline geçen parayı boşa harcadığı ya da çaldığı haberi Allenby'yi Ürdün'ün doğusundaki işlerle kendisi ilgilenmeye teşvik etmiş olabilirdi. Robertson'a yazdığı veda mektubunda, "Lawrence'ın liderliğindeki Araplar çok iyi iş çıkarıyordu ama güvenilirmez insanlar,"<sup>8</sup> diye yazmıştı. Lawrence İngilizlerin de-

vam eden teşviki ve parası sayesinde Arapların ilerleme kaydedeceği yönünde güvence vermiş olsa da, “tek başlarına koşamayacaklarına, tanıdıkları ve güvendikleri İngiliz liderleri olması gerektiğine” inanan Allenby, Lawrence’ın istifa önerisini reddetti.

Allenby’nin Amman’a yönelik bir saldırıya desteği giderek artıyordu. Böyle bir planın güzelliği, demiryolunda o noktada oluşacak bir kesintinin sadece Medine’deki birliklerin Amman’ın kuzeyindeki Türk cephe hattına ulaşmasını engellemekle kalmayıp Şam’dan gelecek birliklerin de Maan’dan Allenby’nin hatlarının arkasına sürpriz bir saldırı düzenlemesini de önlemesindeydi. Dahası, böyle bir saldırı Arapların güneydeki eylemleri kadar etkili olurdu.<sup>9</sup> Ürdün’ün doğusunda İngiliz birliklerinin ortaya çıkışı, Türkleri Tafiye’yi geri alma planından vazgeçmeye zorlayabilir ve Ürdün’ün doğusundaki tepelerde yaşayan çiftçi topluluklarının sonunda kabilelere güvenmeye ikna edebilirdi.

Yine de Maan’daki, muhtemelen Medine’den gelen birliklerle güçlendirilmiş büyük Türk garnizonunun Allenby’nin tedarik hatlarına yönelik tehdidi devam ediyordu ve Allenby kuzeye ilerlemeye hazırlanırken giderek baskılayıcı bir kaygı haline geliyordu. Lawrence Arapların, ikmal sorununun çözülmesi durumunda kenti ele geçirebileceği konusunda iyimserdi. Allenby, yardım etmeleri için iki Mısırlı deve taşıma birliği sağlamayı kabul etmişti ama Arapların değil Joyce’un komutası altında olması koşuluyla. Ardından 26 Şubat’ta karargâhta yapılan bir toplantıda, İngilizler Salt’ı, Kudüs’ün elli altı kilometre kuzeydoğusunda, Ürdün’ün hemen doğusundaki tepelerin üzerinde, büyük bir Hristiyan topluluğunu barındıran pitoresk şehri, işgal ederken aynı zamanda Arapların da Maan’a saldırması gerektiğine karar verildi. Salt, Amman’da, elli altı kilometre doğuda bulunan demiryoluna yönelik İngiliz saldırısının sıçrama tahtası olacaktı.

Lawrence, Allenby’ye Arap güçlerini İngilizlerin baskınına karıştırmaması tavsiyesinde bulundu ve İngiliz saldırısının ardından hemen Madaba ve Salt çevresindeki verimli tepeleri işgal etmek için bir güç oluşturacağını söyledi. Araplarla yaşadığı büyüyen hayal kırıklığından

doğan bir fikir de geliştirmişti; buna göre deve süren üç yüz askerden oluşan deve birlikleri, Allenby Kuzey Filistin'e doğru ilerlemesine başladığında Dera'ya saldırmak için kullanılabilirdi. Sonra, Kudüs üzerinden Kahire ve Akabe'ye gitmek üzere yola düştü.

Operasyon hazırlıkları için Akabe'ye dönmeden önce Lawrence'ın yapması gereken bir görevi daha vardı.

Clayton'ın onun sağlığıyla ilgili endişesi, ölmesi durumunda yerini alacak bir adamın olmasının önemi ve Arapların Akabe'yle Kuveyre arasındaki ikmallerini gerçekleştirecek birisine ihtiyaç duyulması, Lawrence'ın harekâta almak üzere birisini aradığı anlamına geliyordu. Kahire'de, tavsiye ettiği adamla buluşmak üzere doğruca Savoy Otel'i'ne gitti.

"Lawrence'ın Akabe'yi almasıyla ve Şerif güçleriyle kazandığı başarılarla ilgili bir şeyler duymuştum ama beni çağırtanın o olduğunu kesinlikle bilmiyordum," diye hatırlıyordu Hubert Young daha sonra. "Kapı açılıp tanıdık ufak tefek adam içeri girene kadar da... farkında değildim."<sup>10</sup>

"Bana bir şey olması durumunda yerime geçecek birisini önermemi istediler," dedi Lawrence haylazca gülümseyerek, "ve ben de onlara bunu yapabilecek kimsenin olmadığını söyledim. Israr edince sadece Gertrude Bell'i ve seni düşünebildiğimi söyledim ve senin bu katılımcı göreve Bell'den daha uygun olduğunu düşünmüş görünüyorlar. Çok eğlenceli ve çok büyük zorluklar yaşamadan bol bol şan ve şeref kazanabilirsin."<sup>11</sup>

Lawrence'tan üç yaş büyük olan Young, Suriye'nin doğusunda, Fırat kıyısındaki Karkamış'ta bir arkeolojik kazıda çalışan Lawrence'la tanıştığında, Orta Doğu üzerinden Hindistan'a, evine dönüyordu. Anılarında, "O hafta eğlendiğim kadar çok az eğlenmişimdir,"<sup>12</sup> diyen Young, toprak altından çıkartılmış yeni Hitit fincanlarıyla kahve içtiğini ve otuz metreden bir kibrit kutusuna ateş ederek atış talimi yaptığını anlatıyordu.

Lawrence annesine Young'ın "doğru adam olmasını" umduğunu yazdı: "İş ilginç ve çoğu insanın sahip olmadığı bir çeşit mantıksız

incelik gerektiriyor. Adamımız az ve onun uyum sağlaması işleri, çok kolaylaştıracaktır.”<sup>13</sup> Bunun tuhaf bir yanlış değerlendirme olduğu ortaya çıktı. Akabe yolculuğu sırasında, aynı gemide olan Kirkbride’a göre Young’la Lawrence “sürekli çatışlıyordu.”<sup>14</sup> O kadar ki Kahire’ye yanlış Young gönderilmiş bile olabilirdi. Lawrence ilk başta 1917 ortasında Cyril Wilson’ın yardımcısı J. W. A. Young’la temas kurmuş, kendisinden harekâta katılmasını istemişti.<sup>15</sup>

Dawnay, Lawrence ve Young Akabe’den Kuveyre üzerinden İtm Vadisi’ne gitmişti ve Arapların çok soğuk cephe hattındaki Ebu el Assal’a çıkan dik tepede zaman zaman arabayı itmeleri gerekmişti. Geldiklerinde şiddetli bir yağmur yağıyordu ve üç İngiliz subayla Arap komutan Cafer Paşa harekâtın sonraki aşamasını konuşmak üzere Faysal’ın çadırına sığındı. Faysal zaten çadırdıydı, kehribar tesbihini çekiyordu. “Çıkış kapısında titreyen güzel bir safkan ata benzediğini” düşündü Young.<sup>16</sup> Çadırın ortasındaki halı kaldırılmıştı ve yerler sigara izmaritleriyle doluydu; bu, çoğunlukla gece geç saatlere kadar süren tartışmalı konuşmaların kanıtıydı.

Yağmur çadır bezinin üzerinde pıtırdarken Faysal, İngiliz ve Arap subaylar çamur kaplı kilimlerin üzerinde daire şeklinde oturmuş durumu değerlendiriyordu. Lawrence, Faysal’ın Türklerin Tafiye’ye doğru ilerlediği yönündeki korkularını bir kez daha yatıştırdı. İngilizler Amman’a, Araplar Maan’a saldırmak üzereyken Türkler Tafiye’den çabucak çekilmek zorunda kalacaktı. Öte yandan Maan saldırısı, söylemesi yapmasından kolay bir saldırıydı: “Her iki kanattan da tehdit altında olduğumuz için kente acil bir cephe taaruzu yapacak olanaklardan yoksunduk,”<sup>17</sup> diye hatırlıyordu Cafer Paşa. Bu yüzden, çadırdaki subaylar önce Arapların Maan’ın otuz iki kilometre kuzeyindeki ve güneyindeki demiryolunu kesmesi üzerinde anlaştı. İngilizler daha fazla şaşırtma yaratmak için, Müdevvere’nin güneyinde zırhlı araçlarla bir saldırı daha düzenlemeye karar verdi. Ancak bundan sonra Maan’a yönelik asıl Arap saldırısı başlayacaktı. Bu anlaşmadan tatmin olan Dawnay, Akabe’ye döndü.

Zatürreden yatağa düşen Joyce, Young'a yolun ağır zırhlı araçlara uygun olduğunu kesinleştirmek için Hintli makineli tüfek nişancılarını alıp Müdevvere'nin güneyindeki demiryolunda keşif yapmasını tavsiye etti. Ancak keşif, Ebu el Assal'da yapılan planın olanaksızlığını ortaya koydu. Yüz on beş kilometre yol alıp Müdevvere'nin otuz iki kilometre güneyindeki Dat el Hacc istasyonuna giden Young, şöyle anlatıyordu:

Zırhlı araç planımızın olanaksızlığını görmek için tepeden aşağı bakmamız yeterli olmuştu. Gözetleme noktamızdan hatta kadar olan bütün bölge hiçbir zırhlı aracın geçemeyeceği, rüzgârla savrulan parlak sarı kum dalgalarıyla kaplıydı ve geri dönüp başarısızlığımızı rapor etmekten başka yapacak bir şey yoktu.<sup>18</sup>

İngilizler zırhlı araç saldırısını yapmadılar, Maan'a yönelik Arap baskını da gerçekleşmedi. Cafer Paşa'nın net bir şekilde hatırladığına göre Maan'ın güneyindeki demiryoluna doğru inerken, "Çok şiddetli yağmurun altında iliklerimize kadar ıslanmıştık ve daha fazla ilerlemek mümkün değildi. Develer ve yük hayvanları çamura saplanmıştı ve adamlarımız o kadar kötü durumdaydı ki o gece bazıları şiddetli soğuk ve yağmur yüzünden öldü."<sup>19</sup> Geri dönmekten başka seçeneği yoktu. Faysal, 20 Mart'ta, yenilgiyi kabul etmek zorunda kaldı. Babasına, "saldırıya tamamen hazır" olmasına rağmen, "berbat bir havanın" kendisine engel olduğunu söyledi.<sup>20</sup> Yağan kar da yeni bir girişime olanak vermedi.

İngilizlerin 21 Mart'ta başlattığı Amman saldırısı da hızla bir fiyaskoya dönüşmüştü. Türkler çoğu zaman İngilizlerin telsiz görüşmelerinin şifrelerini çözmeyi başarıyordu. Amman'a yönelik bir saldırının başlamak üzere olduğunu saptamış görünüyordardı; Maan'da Arap baskısı olmadığından İngilizler Ürdün'e geçmeye başlamadan üç gün önce kenti takviye etmek için dokuz yüz adamı kuzeye getirebilmişlerdi. Hiç şaşırtma unsuru kalmamıştı ve İngilizlerin kabaran nehri geçmesinin iki gün sürmesi de Türklere Amman'ı savunmaya hazırlanmaları için daha fazla zaman kazandırdı.



İngilizler Salt'a giden tehlikeli tepenin doruğuna ulaştığında, şubat sonunda Filistin'deki bütün Osmanlı ve Alman güçlerinin komutasını üstlenen Liman von Sanders, yakalanan ikinci bir telsiz görüşmesinden İngiliz develerinin çamurda kaydığını öğrenmişti.<sup>21</sup> "Develerin çoğunun dört bacağı birden ayrılmıştı," diye anlatıyordu bir İngiliz askeri. Bazıları dağ yolunun kenarlarından aşağı kaymıştı. Koşullar o kadar kötüydü ki dağ yolundan aşağı kayan develerin, düşerken ağır yaralanmamış bile olsa vurulmaları gerekti.<sup>22</sup> Amman saldırısı askerlerin yorgunluğu yüzünden bir gün geç de olsa nihayet 27 Mart'ta başladı. Amman'ın güneyinde bazı küçük ölçekli demiryollarını imha eden İngilizler, 30 Mart'ta hava karardıktan sonra geri çekildi; İngilizlerin çekilmelerine, on beş bin Türk askerinin mevzilerinde toplandığı yönündeki yanıltıcı istihbarat neden olmuştu. Salt'ı ellerinde tutma planlarından vazgeçen İngilizler, 2 Nisan'da Ürdün'e geçtiler; Türklerin misillemesinden korkan ve çoğunluğu Hristiyanlardan oluşan yaklaşık beş bin kişilik bir grup da peşlerindeydi. Harekâтта bin iki yüzden fazla İngiliz askeri ölmüş ya da yaralanmıştı ve bunun etkisi o zaman açıkça çok büyütülmüştü. *Arab Bulletin* on altı kilometreden fazla rayın imha edildiğini yazmıştı ama bu, gerçekten hasar verilen mesafenin iki katından fazlaydı ve Allenby, savaş bakanlığına yazdığı mektupta güçlerinin çekildiğini çünkü Amman istasyonunun ele geçirilmesinin "epeyce büyük bir kayba yol açabileceğini" iddia etmişti.<sup>23</sup>

Allenby'nin operasyonlarını sınırlayan başka rahatız edici haberler de vardı. Sonuçsuz Amman saldırısına giriştiği gün Almanlar da Batı Cephesi'nde Bahar Taarruzu'nu başlatmıştı: Elde ettikleri kazanımlar müthişti. Lloyd George, iki gün sonra Washington'daki Britanya Büyükelçisi'ne çektiği telgrafta, Başkan Wilson'a "Durum şüphesiz çok ciddi ve Amerika biraz daha oyalanırsa çok geç kalmış olabilir,"<sup>24</sup> mesajını iletmesini istedi. İki gün daha geçtiğinde Almanlar kırk beş bin İngiliz ve Fransız askerini esir almıştı. Savaş Bakanlığı, 27 Mart'ta Allenby'yle temasa geçerek Mezopotamya'dan kendisine asker gönderilmesi planının iptal edildiğini ve İngiliz askerleriyle

ağır silahların kendisinden alınarak nakliyat mümkün olur olmaz Fransa'ya gönderileceğini bildirdi. Allenby'ye, "Şu anda yürüttüğünüz operasyonlar tamamlanır tamamlanmaz Filistin'de etkin savunma politikası benimseyeceksiniz,"<sup>25</sup> dendi.

Dawnay, zatürresi Kahire'de tedavi olmasını gerektiren Joyce'un yerini almak üzere Akabe'ye döndü. Çünkü, Young'ın hatırladığına göre, Dawnay tarafından "her şey onaylanmış harp akademisi yöntemlerine göre yapılıyordu"<sup>26</sup>; aniden içine daldığı Arap İsyanı'nın tuhaf koşulları içinde, Dawnay'ın hata yapması çok zaman almadı. 7 Nisan'da Ebu el Assal'a döndükten sonra Faysal'a İngilizlerin Amman'dan çekildiğini söyledi. Faysal'ın "bu apaçık yenilgiden kesinlikle endişelendiğini"<sup>27</sup> çok geç fark ederek hemen saldırının bir baskın olduğunu, kalıcı bir ilerleme girişimi olmadığını iddia etmeye çalıştı. Bu zayıf bir gerekçeydi. Dawnay bilmiyordu ama Lawrence, Faysal'a Allenby'nin Salt'ta kalıcı bir üs kuracağıyla ilgili yazılı vaadini vermişti.<sup>28</sup>

Harp akademisindeki hiçbir eğitim Dawnay'e nadiren sıkıcı bir şey olan Araplarla yaşamayı öğretmezdi. Subaylar viskiyi ve altın parasına poker oynamayı seviyordu. "Tokatların şakladığı, ellerin tabancalara atıldığı olaylar" vardı "ama silahlar o kadar yavaş çekiliyordu ki seyirciler kavgı edenleri ayırıp barıştıracak zamanı bulabiliyordu."<sup>29</sup> Subayların çoğu savaştan önce kurulan gizli Arap dernekleriyle bağlantılıydı ve şimdi Kirkbride'in hatırladığına göre, "atalarının büyük imparatorluğunu yeniden yaratma hayallerinin gerçekleşebileceğini" hissediyorlardı.<sup>30</sup> Onlar "asker değildi, sürekli biraz daha ileri gitmek isteyen hacılardı" diye yazmıştı Lawrence daha sonra, ölen şair arkadaşı James Elroy Flecker'den ödünç aldığı sözcüklerle.<sup>31</sup> Joyce bu kadar olumlu bakmıyordu. Kahire'ye gitmeden önce, Dawnay'i "hiç umut olmayan beceriksiz, cahil ve kibirli"<sup>32</sup> Suriyeliler konusunda uyarmıştı. Bu katı görüş muhtemelen, *Arab Bulletin*'de kısa süre sonra yer alan ve Suriyelilerin "siyasi entrika konusunda çok kötü" ve "İtilaf Devletleri'nin aralarındaki gizli anlaşmalarla ilgili şüphelerden" kaynaklandığına inanılan, giderek büyüyen "Avrupa

karşıtı şovenizm”in arkasında oldukları yolundaki değerlendirmenin temelini oluştuyordu.<sup>33</sup>

Dawnay, Maan’ın iki tarafındaki demiryoluna saldırma planının terk edildiğini öğrendiğinde, bunu “Nuri [Said]’in ve Arap liderlerinin arasındaki İngiliz karşıtı unsurların etkisine” bağladı; bu kişiler artık Maan’a doğrudan ve acil bir saldırı çağrısı yapıyordu.<sup>34</sup> Çalışma arkadaşlarına Arap liderlerine açıkça itiraz etmemeyi tavsiye eden<sup>35</sup> Lawrence’ın yol göstericiliğinden yoksun kalan Dawnay, şimdi kendisini Maan’ın alınması planıyla ilgili bir tartışmanın içine atmıştı. 7 Nisan’da Faysal’a iyi silahlanmış ve iyi korunan bir garnizonu nasıl almayı ve başarılı olması durumunda kenti Türk takviyelerinin gelmesini engellemek için demiryolunu güneyden ve kuzeyden kesmek sizin nasıl elinde tutmayı umduğunu açıkça sordu. İki saatten fazla süren ateşli bir tartışmanın ardından, “Faysal’ın açıkça canı sıkkın ve endişeli görüldüğünü” söyleyen Dawnay, “kararının yanlışlığına epeyce ikna olduğuna” ama yine de “Arap danışmanlarının böyle bir gidişata karşı çıkacağı korkusuyla vazgeçmeye isteksiz olduğuna”<sup>36</sup> inanıyordu. Ertesi günkü toplantıda nihayet bir uzlaşmaya varıldı: Cafer ve Nuri, demiryolunun güneyine ve kuzeyine ayrı ayrı saldırarak ve sonra dönüp birlikte kente saldıracaktı.

Her iki akıncı birliği 11 Nisan’da, aysız bir gecede yola çıktı. O gece Nuri, Gadir el Hacc’a, Maan’ın güneyindeki ilk istasyona saldırdı ve beş köprüyle dokuz yüz metre rayı imha etti. Cafer’in, Maan’ın altmış beş kilometre kuzeyinde yer alan Ebu el Curdan’daki küçük istasyona ertesi sabah şafak sökerken düzenlediği saldırı, Türk makineli tüfeklerinin açık düzlüğü taramasıyla çabucak hızını kaybetti. Young yıllar sonra, öfkeli yapısıyla tanınan Cafer’in “en küçük bir kışkırtmada iki dilde de küfürler savurduğunu”<sup>37</sup> hatırlıyordu. Şimdi adamlarına nutuk çekme zamanının geldiğine karar vermişti. “Bu uyarı istenen etkiyi yarattı,” demişti Cafer anılarında.<sup>38</sup> Adamları istasyonu almak için hızla ileri atıldı. Dawnay, yaralanan Türk komutanı teslim olmaya zorlayan, “bombaların ve süngülerin saldırısıyla sonuçlanan cesur bir hücumdu” diye aktarmıştı.<sup>39</sup>

Lawrence, kuzeyde, Cafer'in adamları Ebu el Curdan'a saldırırken uzaktan parlak ışıkları görebiliyordu. Bir önceki haftayı, Beni Sahr kabilesinin adamlarını İngilizlerin Amman saldırısına yardım edebilmeleri için silahlandırmak üzere Amman'ın güneydoğusundaki bölgeye tüfek taşıyan dev bir deve kervanına eşlik ederek geçirmişti. Beni Sahrlarla buluşmasına rağmen, İngilizlerin Amman saldırısının başarısız olduğu ortaya çıkınca –“çok üzücü” diyerek eleştirdiği bir sonuçu bu– tekrar güneye döndü. Dönüş yolculuğu dolambaçsız olacaktı ama birlik bir Türk devriyesiyle karşılaştı. Lawrence savaşmak istemiyordu ama kabile üyeleri ısrar etti ve yaşanan çatışma sırasında geri kalan hizmetkârı Osman, ağır yaralandı.

“Giysilerini yırttık ve boş yere yarasına baktık,” diye anımsıyordu Lawrence. “Mermi vücudunu delip geçmişti ve belkemiği de yaralanmış görünüyordu.”<sup>40</sup> Osman'ın birkaç saatlik ömrünün kaldığı belliydi.

Birkaç saat bile çok fazlaydı. Lawrence Türklerin Osman'ı sağ bulurlarsa öçlerini nasıl alacaklarını çok iyi biliyordu –“Talihsiz adamlarımızı parçaladıklarını ya da diri diri yaktıklarını görmüştük,”<sup>41</sup> ve kaçmak zorunda olduğunu da biliyordu. Ama daha önce Osman'ı öldürmesi gerekiyordu. Yaralı adamın yanına çömelen Lawrence, bir dişçinin pensesini saklaması gibi, tabancasını onun göremeyeceği şekilde yere doğru tuttu ve gözlerine baktı.

İlk konuşan Osman oldu.

“Ali sana kızacak.”

“Ona benden selam söyle,” diye karşılık verdi Lawrence.

Lawrence, Osman'ın “işimi kolaylaştırmak için” gözlerini kapatmadan önce, “Allah sana kolaylık versin,”<sup>42</sup> dediğini söyledi.

13 Nisan'da, Araplar hep birlikte Simna'ya, Maan'ın batısındaki küçük tepeye saldırdı. Iraklı komutanları Mevlud Muhlis, bacağına parçalayan bir kurşunla ağır yaralansa da bu ileri karakolu kolayca ele geçirmeleri, Arap subayları devam etmeleri için cesaretlendirdi. İki gün sonra, Maan istasyonuna, kentin biraz doğusunda, saldırgan çölün kenarında bulunan kasvetli ve toz içindeki ileri karakola saldırdılar. Krem rengi taş ofisler, işlikler ve çatıları kiremit kaplı tren

hangarlarından oluşan istasyon beton makineli tüfek mevzileriyle çok sağlam takviye edilmişti. Nuri Said, 17 Nisan'daki şiddetli çarpışmanın ortasında istasyon binalarına ulaştı ama destek için güvendiği Fransız topçu ateşi ansızın kesildi. Nuri, yıllar sonra bile hayal kırıklığı yaşıyordu: "Bu bataryanın işini yapmadığını, uzaklığı ve yönü belirlemek için sadece birkaç mermi attığını hâlâ bugün gibi hatırlıyorum," diye şikâyet ediyordu.<sup>43</sup> Aslında, Maan'a bakan sırttaki Pisani'nın sadece cephanesi bitmişti. Çarpışmayı seyretmek için geri dönen Lawrence, onu "çaresizlik içinde ellerini ovuştururken" buldu. Fransız subay, Lawrence'a, mermileri hemen hemen tükendiğinden Nuri'ye saldırıya geçmemesi için yalvardığını söyledi.<sup>44</sup>

Akşam karanlığında Araplar çekilmek zorunda kaldı. Doksandan fazlası ölmüş, iki yüzü yaralanmıştı. Lawrence gördüklerini unutamıyordu, "Adamların taşıdığı yaralıları acıdan büyümüş gözlerini bize dikip suçlarcasına bakıyordu. Yaralı bedenleri üzerindeki kontrollerini yitirmişlerdi ve parçalanmış etlerinin başıboş kalmış sinirleri onları çaresizce titretiyordu."<sup>45</sup> Cafer'in tahminine göre tartışmaları ve entrikalarıyla Ebu el Assal'daki iç karartıcı kampı hareketlendiren subayların yarısından fazlası ölmüş ya da yaralanmıştı.<sup>46</sup> Mevlud Muhlis sakat kalmıştı.

Maan saldırısı artık başlamış olduğu için Dawnay zırhlı araçları, Allenby'nin gönderdiği Mısır Deve Birliği'ni ve kabile üyelerini kullanarak Maan'ın güneyindeki Tel Şahm yakınlarındaki demiryoluna saldırı planlarını yeniden ortaya çıkardı. Saldırıyı çabucak örgütlemesi diğer subayları hayrete düşürdü. Dawnay'e daha önce keşif sırasında eşlik eden Young, "Silah alanları, uçak desteği saatleri, zırhlı araçlar için yaklaşma hatları, ECC<sup>†</sup> için mevziler, hatta Beni Atiyelerin<sup>†</sup> deve saldırısının genel yönü bile en ince ayrıntısına kadar planlanmıştı," diye hatırlıyordu. İstasyondaki her şeyden habersiz

† Mısır Deve Birliği.

† Beni Atiye kabilesi Maan'dan Dar el Hamra'nın güneyine, El Ula'nın seksen kilometre kuzeyine kadar olan bir bölgede dolaşıyordu.

küçük garnizonu seyrederken “Dawnay’ın onları yok etmek için bu kadar eksiksiz ve ayrıntılı bir plan yapmasının çok da adil olmadığını hissetmekten kendini alamıyordu.”<sup>47</sup>

Dawnay’ın planı Lawrence’ı da daha ciddi sorunlardan dolayı endişelendiriyordu. Bedevilerle Mısırlıları bir araya getirmek konusunda ihtiyatlıydı çünkü Râbiğ’deki deneyimin gösterdiği gibi birbirlerinden nefret ediyorlardı. Mısırlılar Bedevileri hor görüyordu ama hissettikleri üstünlük maaşlarına yansımıyordu. “En utanç verici şey,” diye hatırlıyordu Mısır Deve Birliği’nin Komutanı Frederick Peake, “Mısırlıların üç kuruşluk maaşlarına ekleyecek birkaç kuruşları varken Lawrence’ın Bedevilerin ellerine altın paraları dökmelerini görmektir.”<sup>48</sup> Lawrence, 18 Nisan’da Dawnay’ın yapmakta olduğundan korktuğu hatanın sonuçlarını yumuşatmak için birliğe eşlik etmeye karar verdi. “Gece yarısından sonra Tel Şahm’ın üzerindeki kampına gittim,” diyordu, “ve kendimi kibarca çevirmen olarak tanıttım.”<sup>49</sup>

Dawnay, Lawrence’ı gördüğüne sevinmişti. Meşale ışığında bir parça kâğıdı açtı ve ayrıntılı planlarını açıkladı; “kulağa uygun gelen şeylerdi,” diye anımsıyordu Lawrence, “başlama saatleri ve hareketlerin sıraları bakımından.”<sup>50</sup> Zırhlı araçlar ertesi sabah şafakta ilk Türk ileri karakoluna, demiryolu imha edilirken de ikinci karakola saldıracaktı. “Kuvvetlerimiz öğle yemeği yerken” diğer imhaların ardından Dawnay’ın şafak saldırısı başladıktan sonra, 11.30’da alınacağını hesapladığı toplu istasyon saldırısından önce ortak bir güç üçüncü ileri karakola saldıracaktı.<sup>51</sup>

“Olgun bir şeftaliyi koparmak gibiydi,”<sup>52</sup> diye yazmıştı Lawrence operasyonla ilgili olarak. Takviyelerin Müdevvere’den trenle güneye gelmesini durdurmak için ilk ileri karakolun alınmasından sonraki molada, Hornby ile hızla her raya pamuk barutu bağladı ve köprülerin drenaj deliklerini patlayıcıyla doldurdu. Tom Beaumont, zırhlı Rolls-Royce araçlarının birinin kulesinde duran genç bir makineli tüfek nişancısıydı. Hatırladığına göre, Lawrence “Fitilleri ateşledi ve bir tavşan gibi yamaçtan aşağı koşup arabanın koltuğuna atladı.

Birden müthiş bir patlama oldu, yüzlerce metrelik ray ucuz tokalar gibi eğilip bükülene kadar; sonra bir tane daha, bir tane daha, bir tane daha. Büyük köprü korkunç bir gümbürtüyle çöktü.”<sup>53</sup> Direksiyonun arkasında, Rolls “ray parçaları patlamalarla kopup çölün üzerinde vınlıyarak uçarken parçalanmış demirlerin feryatlarını” çok iyi hatırlıyordu.<sup>54</sup> Lawrence, bu havada döne döne uçan parçaların birinin çarpmasından kıl payı kurtulmasını ciddiye almadı: “Sadece bir kere büyük bir darbe oldu, on kiloluk bir çakmak taşı, yankılanan bir tangirtıyla arabalardan birinin siper başlığına çarptı ve zararsız bir oyuk oluşturdu.” Günü, “Lüks bir savaş, lüks bir imha harekâtı: eğlenmiştik,” şeklinde özetlemişti.<sup>55</sup> O gün akşamüstü Tel Şahm’daki Türkler, Dawnay’ın titiz planından on dakika önce teslim oldu ve birlik istasyona koştu.

Peake’in Mısırlı deve süvarileri Bedevilerin yağmaya girişmesini engellemeye çalıştığında sorun çıktı. “Araplarla Mısırlılar arasında biraz tehlikeli bir durum oldu ancak Albay Lawrence’ın Bedevilerle ustaca başa çıkmasıyla bunun ağır sonuçlara yol açması engellendi,” diye bildirdi Dawnay diplomatça.<sup>56</sup> Yıllar sonra Lawrence çok daha açıkça anlatacaktı: “Hepimiz boğazlanmaktan kılpayı kurtulduk,” dedi biyografisini yazan Robert Graves’e.<sup>57</sup>

Akıncılar sonra güneye yöneldi. Türkler güneydeki bir sonraki istasyonu terk etmişti ve ertesi sabah İngiliz zırhlı araçları, güneş yükselmeye başladığından Müdevvere’ye doğudan yaklaşmak için geniş bir kavis çizdi. Ama Türkler onları gördü ve toplarını ateşlemeye başlayınca arabalar güneye yöneldi, Medine’ye giden hattın altı buçuk kilometrelik kesiminin imhasını tamamladıktan sonra döndü ve sonraki istasyona, Rethem Vadisi’ne gitmek için taşlı düzlükte gürültüyle kuzeye yöneldi, Tel Şahm’ı geçti. Yine arabaların dayanıklılığına –en azından hafif silah ateşine karşı dayanıklılığına– güvenen Dawnay, araçlardan birinin patlayıcılarla imha edilmiş olan istasyona doğru gitmesini emretti. Ürdün’ün en güney ucundaki yıpranmış kalıntıları –yıllanmış hardal rengi– kumların arasında bugün hâlâ görülebiliyor

İngilizlerin katılımının boyutlarını çok az kişi biliyordu ve öğrenenler de bunu gazetelerden öğrenmemiştir: “Hicaz Demiryolu Kesildi: Araplar Hattın Seksen Beş Kilometresini İşgal Etti,” diye yazıyordu 29 Nisan’da *The Times*’ın manşetinde, savaş bakanlığının bildirisinden bir alıntıya yer vermeden önce: “Hicaz Kralı’na bağlı Arap birliklerinin 24 Nisan’da sona eren hafta içinde Hicaz Demiryolu’na düzenlediği saldırılarda Maan’ın güneyine giden hattın yaklaşık seksen beş kilometrelik kesimi fiilen işgal edilmiştir.”

Rethem Vadisi’nin kuzeyinde ufuka, Fransız ajan Antonin Jausen’in iki yıl önce hedef gösterdiği karanlık Batn el Ghul uçurumu hükmediyordu. Zırhlı araç baskınının yarattığı kargaşadan yaralanan Peake ve Hornby’nin günler sonra demiryolunun Suriye’den Arabistan’a indiği dar tüneli imha etmek için döndüğü yer Batn el Ghul idi. 9 Mayıs’ta akıncılar uçuruma ulaştı. Yokuşun onarılması en zor olan en dik kesimlerine odaklanarak on metre derinliğindeki bir tüneli de uçurdular ve uçurumun tepesindeki Batn el Ghul ve kuzeydeki bir sonraki durak Akabet el Hicaziye’yi tümüyle yıktılar. O gece antik bir gözcü kulesinde oturan Hornby, birliği en sevdiği şarkıları söyleyerek ödüllendirdi.<sup>58</sup> Durum iyiye gidiyor gibi görünüyordu ama bu izlenim çok sürmeyecekti.



## TAM BİR BECERİKSİZLİK

*(Nisan-Mayıs 1918)*

“Son üç günde tekdüzeliği bozacak hiçbir şey olmadı,” diye yazmıştı Hubert Young sıkıntıyla 21 Nisan’da.<sup>1</sup> Lawrence’ın şan ve şöhrat vadettiği Young, Tel Şahm saldırısı için Kuveyre’deki en önemli kuyulardan biriyle demiryolu arasında nöbet tutma görevine layık görülmeyi beklemiyordu. Dawnay demiryoluna saldırdığında Young bezgin ve öfkeliydi. “Bana öyle geliyor ki,” diye yazmıştı daha sonra, “ihmal ediliyordum ve kesinlikle Lawrence’ın yedek oyuncusu olmak istemiyordum.”<sup>2</sup>

Dawnay, Tel Şahm baskınından döndüğünde düşüncelerini hiçbir zaman gizlemeyen bir adam olan Young karşısına dikildi. Young ona ne kadar sıkıldığını söyleyerek bir keresinde Lawrence ve Faysal’la birlikte, onların konuşmalarına hiç katılmadan iki buçuk saat oturduğunu anlattı. Dahası kendisinin üstlenmesi gereken bir operasyonu Kahire’den gelip devraldığı için Dawnay’i eleştirdi. Ancak daha sonra, “Aslında Dawnay, Kahire’de sadece masa başı işler yapmaktan bıkip usanmış ve biraz eğlenmek istemişti; bu yüzden onu kim suçlayabilirdi ki?” demişti.<sup>3</sup>

Dawnay, Young’ın daha fazlasını yapması gerektiğini kabul etti. Lawrence ile Allenby’yle görüşmek için Filistin’e çağrılmıştı ve Dawnay, kendileri yokken Young’ın Curuf el Deraviş istasyonuna, elli altı kilometre güneyde Maan’da bulunan Türk garnizonuna yönelik baskıyı sürdürmek için düzenlenecek saldırı sırasında Nuri

Said'le Beni Sahr kabilesinden adamlar arasında irtibat subaylığı yapabileceğini belirtti.

Ceplerini –İngiliz Ordusu'nun et ve sebzededen oluşan başlıca tayını olan– Maconachie tenekeleriyle dolduran Young, Lawrence'ın ona ödünç verdiği rengârenk Ageyl korumalarla birlikte hemen kuzeye doğru yola çıktı. Young, ilk başta bir Türk *karakoluna* –Türklerin hat boyunca istasyonların arasında kurduğu ara kamplardan birine– saldırımayı planladığını açıklayan Nuri'yle Ebu el Curdan'da buluştu ve iki hafta önce Cafer Paşa'nın istasyona düzenlediği baskında hasar gören iki köprü'nün imhasını tamamladı.

Nuri Said, rehberlerinin gelmemesi yüzünden yaşadığı gecikmenin ardından ertesi sabah saat dörtte yola çıktı. Askerlerin biri dışında hepsinin Ebu el Curdan'a kaçmış olduğunu gören Araplar, yıkılmış köprü kemerlerinden birinin üzerindeki hattı desteklemek üzere kullanan ahşap travers yığınının ateşe verdi ve diğer köprüyü dinamitledi. Young, Lawrence'ın drenaj kanalını patlayıcıyla doldurma yöntemini tavsiye etti: Bir Arap istihkâm eri deliğe patlayıcıyı yerleştirdi ve fitili ateşledi. Bir çatırtı koptu ve “bir jambon dilimi kadar düzgün” kesilen kemer aşağıdaki vadiye doğru kayıp gitti.<sup>4</sup>

Nuri Said'in planları, demiryolunun doğusundaki göletin kurumuş olduğu ortaya çıkınca suya düştü. Young, Auda abu Tayi'den yardım istemek için doğruya, Cefr'e gitmek üzere yola koyuldu. Ne var ki Lawrence'ı Akabe'ye götürmüş olan büyük akıncının Faysal'la arası açılmıştı ve Young, kısa ve sonuçsuz görüşmenin ardından Beni Sahrları toplamak üzere kuzeydoğudaki Muşayş Vadisi'ne döndü. Orada, kabilenin önde gelen şeyhlerinden Mirzuk, birkaç gün önce Allenby'nin karargâhına elçiler yollayıp Türklere saldırmak için destek istediğini açıkladı. Bu ulaklar, Allenby'nin iş birliği önerdiğini belirten bir mektubu ve aslında ertesi gün Ürdün'ü geçip tekrar Salt'a saldırımayı planladığı yönündeki sözlü mesajıyla geri döndüğünde Mirzuk şaşırmıştı. Bu planla ilgili hiçbir şey bilmeyen Young da şaşırmıştı. Mirzuk doğaçlama ricasının yarattığı tepkinin boyutlarından

korkmuş görünüyordu. Eyleme geçmektense, Allenby'nin planlarını doğrulatmak üzere Ebu el Assal'a bir ulak göndermeye karar verdi.

Allenby'nin Beni Sahrlara gönderdiği mesajın tümüyle doğru olduğu ortaya çıktı. Allenby, 30 Nisan sabahı saat 04.30'da Ürdün'e karşı aceleyle ikinci bir saldırı düzenledi. Siyasi baskı, azalan zaman, yeni istihbarat ve umutsuzluk hissi onu eyleme geçmeye zorlamıştı. Alman saldırısının başlamasının ardından yaşanan ilk paniğin ardından savaş bakanlığı çektiği telgrafta, Arapların Maan'ı almayı başaramaması ve İngilizlerin Almanların kazanımlarının Arapların taraf değiştirmesine neden olabileceği korkusuna atfen, "Arapların pek de iç açıcı görünmeyen durumlarının" düzeltilmesi için "Madaba ya da Lut Gölü'nün güneyi üzerinden Hicaz Demiryolu'na yeni saldırılar yapma olasılığı" bulunup bulunmadığını sordu.<sup>5</sup>

Allenby'nin üzerindeki baskıyı artıran iki etken daha vardı. Robertson'ın yerine kraliyet genelkurmay başkanlığına getirilen Sir Henry Wilson'a açıkladığı gibi, saldırıyı başlatmasının önemli bir nedeni de, "Türklerin Salt-Madaba bölgesinde tahıl hasadı yapmasını engellemektir."<sup>6</sup> 20 Nisan'da mektubu yazdığı anda arpa ve buğday hasatlarının eli kulağındaydı; her ikisinin de iyi olması bekleniyordu. Bu aynı zamanda Allenby'nin savaş bakanlığının Fransa'da savaşmak üzere ayırdığı en iyi askerlerinin bazılarını kullanmak için son şansıydı.

Nisan ayı içinde Allenby, iki tümeni –otuz bin askerden fazla– Fransa'ya göndermek zorunda kalmıştı; mayısta başka birlikler de Batı Cephesi'ne çağrıldı. Allenby'nin kuvvetleri küçüldükçe, Maan'ın alınması ve doğu kanadının sağlamlaştırılması için Araplara bağımlılığı da büyüyordu. Arapların bunu yapamaması İngiliz karargâhında kaygıların artmasına neden olmuştu. Kuramsal olarak sorunun en güvenli çözümü, Maan bölgesinden gelecek Türklerin üstünlük sağlama olasılığını ortadan kaldıracak bir konuma çekilmektir ama bu, Kudüs'ten vazgeçmek anlamına geleceği için uygulanması düşünülemezdi. Allenby her durumda çekilmektense ilerlemenin daha güvenli olduğuna inanıyordu çünkü Ürdün'le Akdeniz arasında Kudüs'ün kuzeyindeki hattı daha dar olacaktı ve "her türlü çekilme Arapları

uzaklaştırır ve felaketle sonuçlanırdı.”<sup>7</sup> Kısa süre sonra konumunu savunmak için daha da az askeri olacağını bilen Allenby’nin tek yolu ilerlemektir.

Beni Sahr’ın girişimi ortaya çıktığında koşullar bu şekildeydi. Ürdün’ün doğusundaki bölgenin egemen kabilesi Beni Sahr, Amman’a yönelik ilk İngiliz taarruzu sırasında Hicaz Demiryolu’na baskınlar yapmıştı ve şimdi de Salt’a yönelik bir İngiliz saldırısı sırasında Amman’la Ürdün’de kendi cepheleri arasındaki Türk ikmal rotasını kesmeye gönüllü görünüyordu. Kabile üyelerinin eyleme geçme istekliliği, Allenby’nin Salt halkının artık “Şerif için canlarını feda etmeye hazır olduğu” yönündeki umut verici istihbaratı destekliyordu.<sup>8</sup> Salt’ı yeniden almasına yardım edecek desteği bulduğuna ikna olan Allenby, eyleme geçmeye karar verdi ama bunu Lawrence’a söylemiyordu çünkü Akabe’yle telsiz konuşmalarının Türkler tarafından dinlenebileceğini biliyordu. Lawrence bir başka saldırı daha bekliyordu lakin bu kadar kısa süre içinde değil. Zaman kısıtlamasının farkında değildi çünkü bu aşamada Almanların Fransa’daki saldırısıyla ilgili çok az bilgisi vardı. Daha sonra baskını Allenby’nin kısa boylu ve hevesli kurmay başkanı Louis Bols’un banyodaki bir “Evreka” anında planladığı aşırı aceleci bir gambit olarak betimledi.<sup>9</sup>

Bir İngiliz saldırısını bekleyen Türkler, Ürdün’ün doğu kıyısındaki cephelerini güçlendirmişti ve –genelde Avustralyalı ve Yeni Zelandalı birliklerden oluşan– İngiliz gücü Salt’ı 1 Mayıs’ta başarıyla yeniden işgal etse de çok geçmeden kendilerini Türklerin çok şiddetli karşı saldırısının hedefinde buldu. Liman von Sanders, 3 Mayıs’ta Salt’ı geri almak için üstün bir gayret gösterme zamanı geldiğine karar vermişti. “Akşam 4. Ordu Karargâhı’na ve 3. Süvari Tümeni’ne bir gece saldırısıyla kente kuzeyden sızma emri verdim,” demişti.<sup>10</sup>

Franz von Papen o dönemde, İngilizlerin ilerlemesi sırasında yakalanmaktan kıl payı kurtulan Liman von Sanders’in çok daha sakin olduğunu belirtiyordu. Liman von Sanders’in çağrısını Salt’ın otuz iki kilometre kuzeydoğusundaki Ceraşt’a almıştı. “O zaman artık

gerilen sinirlerim kopma noktasındaydı,” diye hatırlıyordu von Pappen: “ve telefonda, ‘Salt’ı yarına kadar geri alamazsan seni askerî mahkemeye veririm!’ diye bağırarak emir veriyordu”.<sup>11</sup> Liman von Sanders hücum açısını dikkatle seçmişti. İngilizleri sıkıştırırsa kendi birliklerinin yenilgiye uğrayabileceği ölümüne bir çarpışmayı kışkırtma korkusuyla kasıtlı olarak düşmanına güneye, Ürdün’e doğru kaçma fırsatı vermişti. Mirzuk, Allenby’nin amaçlarıyla ilgili Ebu el Assal’dan doğrulama beklerken Türklerin karşı saldırıya geçmesini durdurabilecek Beni Sahr saldırısı gerçekleşmedi. Bin beş yüzden fazla kayıp veren İngilizler, 4 Mayıs gecesi tekrar Ürdün’e geçti; bir İngiliz askerinin deyişiyle, “İkinci Salt girişimi tam bir beceriksizlikti.”<sup>12</sup>

Ne Araplar ne de Hüseyin bir şey duyabilmişti. İngilizler aceleyle, “Baskın tamamen başarılıydı,” diyerek hedefin başından beri “düşman birliklerini Ürdün cephesinde tutarak Türk takviyelerinin Maan bölgesine gelmesini durdurmak” olduğunu açıkladı.<sup>13</sup> Ama şimdi İngilizler çekilmişti, Türkler bir kez daha Maan’ı takviye etmekte serbestti ve geri dönen Türk güçlerinin yedi yüzden fazla kişiyi öldürdüğü Salt’tan gelen ağır misilleme haberleri, Şerif’i destekleme yönünde ne kadar istek varsa onu da söndürmüştü. Aslında –askerî bir başarısızlık olan– bu operasyon, gerçekte siyasi bir felaket olarak daha büyük önem taşıyordu.<sup>14</sup>

Kilometrelerce güneyde olan Hubert Young’ın Salt’ta yaşananlardan haberi olmasa da izleyen günleri, planlanan Curuf el Deraviş saldırısının ne zaman gerçekleşeceğini belirlemeye çalışarak geçirdi. Gelen giden Arapların beş gün sonra Curuf’un hemen batısındaki Tovana’da toplanacağını saptadı. Ancak Arap askerleriyle kabile üyeleri arasındaki bir anlaşmazlığın ardından Nuri Said, Curuf’u alma planlarından vazgeçip Hicri takvimdeki yeni ayın ilk günü için planlanan yeni bir Ebu el Curdan saldırısına odaklanmaya karar verdi; bu, zamanlamayı yeni ayın doğuşuna bağlayan bir karardı. Yeni ayın ne zaman doğduğuyla ilgili tartışma bir günlük gecikmeye yol açtı ve saldırı 12 Mayıs’a kadar başlayamadı. Yine de saldırı, Young’ın sözleriyle “parlak bir başarıydı.” Araplar yüz elli Türk’ü

esir almakla kalmamış, istasyonda bulunan ve yaşamsal öneme haiz olan su depolarını da imha etmeyi başarmıştı.

Young, sonraki birkaç günü Araplara silah bulmaya çalışarak geçirdi ama başarılı olamadı; arayışı sırasında arabası bozuldu ve Arap güçleriyle birlikte çalışan İngiliz zırhlı araçlarından birine otostop çekmek zorunda kaldı. Araç komutanı Young'ın valizini yanına almasına izin vermeyince, eyer olarak kullandığı minderden yoksun kaldı ve sonraki günlerde yaptığı deve yolculukları nedeniyle kibarca “iç hasar” dediği şeyin acısını çekti. 17 Mayıs'ta Ebu el Curdan'a yönelik bir başka saldırıyı uzaktan seyretmek zorunda kaldı. Türkler hemen elleri havada ortaya çıktı. Teslim olmalarının bir tuzak olduğu anlaşıldı: Araplar istasyona yaklaştığında ağır makineli tüfek ateşiyle karşılaştı. Bağdatlı komutan Raşid Ali dâhil neredeyse hepsi öldü ya da yaralandı ve Türkler kuzeyden gelen takviye güçlerle birlikte istasyonu güvenceye aldı.<sup>15</sup>

Beni Sahr kabilesinin, ikinci Salt saldırısında güçlerine destek vermemesi Allenby'nin Araplarla ilgili şüphelerini hiç kuşkusuz güçlendirdi. Arapların sadakatleriyle ilgili kafa yoran sadece o değildi. “Sanırım Araplar bizim tarafın kazanacağından çok emin olmadıkça onlara çok fazla güvenilemez,” diye yazdı Wingate, Allenby'ye Salt hezimetinin ardından.<sup>16</sup> Arap Bürosu'ndaki bir başka subay, Arapların İngilizlere desteğinin azalmakta olduğu uyarısında bulundu: Batı Cephesi'ndeki Alman kazanımlarının “onların hararetle düşünmesine yol açtığı” öne sürdü.<sup>17</sup>

Türk komutan Mehmed Cemal, bu koşullar altında Arapları sadece Hüseyin'e Hicaz'da özerklik teklif ederek kazanabileceğini düşünüyordu.<sup>18</sup> 3 Mayıs'ta, Salt'tan Faysal'a yazdığı mektupta dört gün sonra görüşmelere başlamayı önerdi. “Arapların bütün isteklerini yerine getirebileceğimizden eminim,” diye ekledi dipnot olarak.<sup>19</sup>

Ahmed Cemal Paşa, Faysal'la 1917 yılının sonunda temasa geçtiğinde, Lawrence daha sonra gizlice Faysal'ı aşırı taleplerde bulunmaya teşvik ettiğini öne sürdü. Cemal'in bunlara karşı çıkmasının “Jön

Türk” partisindeki Türk milliyetçileriyle ümmetçileri birbirine düşüreceğini hesaplıyordu çünkü milliyetçiler Araplarla bir anlaşmaya varılmasını desteklemeye istekliyken eski kafalı ümmetçi Cemal öyle değildi. Bu kez, 10 Mayıs’ta Faysal, mayıs ayının büyük bölümünü Allenby’nin karargâhında ve Kahire’de geçiren Lawrence’a danışmaksızın Mehmed Cemal’e çok sayıda taleple yanıt verdi.<sup>20</sup> Osmanlılar Hicaz Demiryolu boyunca ve Medine’de konuşlanan bütün güçlerini geri çekmeliydi. Osmanlı ordusunda görev yapan Arap subayları, Arap ordusunda görev yapmakta özgür olmalıydı ve gelecekte Türklerle yana savaşılabilmeliydiler ama Arap komutası altında. Suriye’nin ati ilişkileri, Prusya ve Avusturya-Macaristan arasındaki yakın ittifaka benzer bir şekilde olmalıydı.

Faysal’ın bu abartılı talepleri öne sürerken ne kadar ciddi olduğunu değerlendirmek zordur. Bununla birlikte Mehmed Cemal’in teklifi, İngilizlerin, babası Hüseyin’le ilişkilerinin gergin olduğu bir noktada geldi. Cyril Wilson’ın neredeyse 1918 ortasından beri Cidde’de olmaması da durumu zorlaştırdı. Geçen aralıkta ağır bir dizanteriyle yatağa düşmüştü ve yaklaşık altı ayı Kahire’de iyileşmeye çalışarak geçirecekti. Hüseyin, Wilson’ı özliyordu. “Besbelli Wilson’ı çok seviyor ve ona güveniyordu,” diye rapor etmişti bir başka İngiliz subay ve Wilson’ın, “apaçık dürüstlüğü ve bir bakıma aptallığı başkasının zekâsının sonuçsuz kaldığı yerde işe yarıyordu.”<sup>21</sup>

Wilson’ın yerine gelen J. R. Bassett, fazlasıyla farklıydı. İngilizler, Mayıs 1918’de Şerif’in ailesinin haberleşmelerinde İngiliz şifrelerini kullanmalarını istedikten sonra Hüseyin’le anlaşmazlık yaşadı. Hüseyin şüphe içindeydi. “İnanın bana sevgili lordum,” diye yazdı Bassett ona, “bu öneri sadece durumu kolaylaştırmak için yapıldı çünkü mesajları siz Ekselanslarıninkinden çok daha az rakam gruplarıyla şifrelendirilebiliyoruz.”<sup>22</sup> İngilizlerin kendi haberleşmelerinin güvenliğine yönelik inancı, o yılın başlarında Maan’daki Türklerin Arap hareketlerini neredeyse kâhinler kadar öngörebildiğinin ortaya çıkmasıyla sarsılmıştı. Ama Şerif’in daha gelişmiş İngiliz kodlarına geçmesini istemenin yanında, İngilizler, Şerif ve oğullarının arasındaki

iletişime de daha kolay erişim sağlamak istiyordu çünkü aralarındaki ilişki giderek sıkıntılı bir hal alıyordu. Bassett, nisan sonunda Hüseyin'in Faysal'a yazdığı hırçın bir telgrafı yakalamayı başarmıştı ama Şerif'in kullandığı süslü dil ve kullanışsız Arap şifresi onu çok fazla uğraştırmıştı.

Bazı gergin telgraflar ulaşıyordu. Mayıs başında, babasının Bekri ailesine, Şam'ın önde gelen milliyetçilerine çok fazla para akıttığı suçlaması Faysal'ı incitmişti. Bu bilginin kaynağı aslında Hogarth'tı, Cidde'ye ocakta yaptığı ziyarette –şüphesiz Lawrence'ın Nesib el Bekri'yle ilgili kendi kuşkuvarlığının sonucu olarak– Hüseyin'e Bekrilere para harcamanın akılsızca olduğunu söylemişti. Faysal 13 Mayıs'ta Ebu el Assal'da, artık her ikisi de göreve dönecek kadar iyileşmiş olan Joyce ve Wilson'la görüştüğünde, babasının şikâyetini gündeme getirdi ve sorunu çözmek için güneye, Hicaz'a gitmek istediğini söyledi. Ne ki Hüseyin bunu reddetti. Bassett'in 8 Mayıs'ta Akabe'ye ilettiği çok sert bir mesajda, Faysal'a onunla görüşmeyi onaylamadan önce, "Maan'ı canı pahasına almasını" söyledi.<sup>23</sup> Wilson, Şerif ve Faysal'ın ilişkilerinin yeniden bozulmasıyla alelacele Cidde'ye gitti; Faysal'a Şerif'in fikrini değiştirmek için elinden geleni yapacağına söz vermişti.

Wilson'ın yokluğunda İngilizlerin Hüseyin'e yönelik tutumunda belirgin değişiklikler olmuştu. Kahire'deki İngiliz yetkililer Hüseyin'e gitgide daha eleştirel yaklaşıyordu. Şeri hukuka dayanarak yönetme kararlılığı daha liberal Suriyelilerde hoşnutsuzluğa yol açıyordu ve Iraklı ya da Suriyeli Araplara yetki vermek istememesinden kaynaklanan az sayıdaki Hicazlı yetkiliye bağımlılığı, kötü yönetime yol açıyor ve Hicaz ve ötesindeki desteğini daha da azaltıyordu. Kötü yönetim –Hüseyin'in oğlu Abdullah kısmen şeriatın modern yaşamla olan uyumsuzluğuna bağlı olduğunu kabul etmişti– Hüseyin'in yönetmek istediği Arap devleti için kaygı verici bir reklamdı.

Wilson, 27 Mayıs'ta o yıl Hüseyin'le ilk kez Cidde'de gönüştü. Şerif onu merdivenleri çıkmaktan kurtarmak için toplantılarını her zamanki havadar çatı katındaki oda yerine evin, kaldığı orta katında yapınca Wilson duygulandı. "Görüşmenin büyük bölümünde Kral'ın



kolu benim omuzlarıma dolanmıştı ki bu hareket sevgi dolu olsa da insanı terletiyordu,” demişti Wilson.<sup>24</sup>

Hogarth’a göre, Hüseyin’le görüşmeler “işe başlamadan önce kaçınılmaz bitmek bilmeyen giriş konuşmaları ve tekrarları” içeriyordu<sup>25</sup> ve Wilson ancak ertesi gün Hüseyin’le tekrar bir araya geldiğinde ona Faysal’la görüşüp görüşmeyeceğini sorabildi. Hüseyin, babaların oğullarını görmemesinin savaşın beklenen bir sonucu olduğu yanıtını verdiğinde Wilson sözünü kesti ve Hüseyin’e açıkça Faysal’la neden görüşmediğini sordu. Hüseyin asıl endişesinin, oğlunun Hicaz’a geri dönüşünün onun yenilgiye uğradığının bir işareti şeklinde yorumlanabileceği olduğunu itiraf etti. Wilson, Faysal’ın babasına planlarını ve savaş sonrasında Osmanlı topraklarının nasıl yönetileceğini anlatmak için eve dönmek istediğini açıkladı ve Hüseyin’den kararını gözden geçirmesini rica etti. Hüseyin yumuşadı. Faysal’ın 7 Temmuz’da Ramazan başlamadan gelmesi koşuluyla eve dönebileceğini söyledi. O öğleden sonra Wilson, Joyce’a bir telgraf çekerek Faysal’ın on gün içinde Cidde’ye dönmesi gerektiğini söyledi.

Wilson’ın bilmediği şey, İngilizlerin Faysal’la Haim Weizmann’ın görüşmesini daha yeni kabul etmiş olduğuydu. Weizmann, savaş sonrasındaki Yahudi göçüne zemin hazırlayan bir siyonist Komisyonu’nun başkanı olarak nisan başında Kahire’ye gelmişti. Bir Yahudi devleti değil sadece “Yahudilere kutsal topraklarda bir yurt verme”<sup>26</sup> isteğinde ısrar etmesiyle İngiliz subaylarını büyük ölçüde etkilemişti. Clayton bile olumluydu. “Araplarla Yahudilerin karşılıklı güvensizliği ve şüpheleri nedeniyle yaşadığımız zorlukların çoğunun artık ortadan kalkacağına ikna olduğumu hissediyorum,”<sup>27</sup> demişti Weizmann’la görüşmesinin ardından Sykes’a.

Clayton’ın günler önce görüştüğü Suriyeli temsilciler de İngilizlerin Arapların kendi isteklerini gerçekleştirebilmek için siyonistlerin arzularını desteklemesi gerektiği yönündeki çizgisine yakın görünüyordu. “Araplara verilen sözlere aykırı bir politika izlememekte vicdani olarak” çok kararlı olsa da Clayton şimdi “yumuşak olmamız ve Arapları korkutmamamız koşuluyla”<sup>28</sup> bir *uzlaşmanın* mümkün

olduğunu hissediyordu. İngilizlerin Weizmann'ı Faysal'la tanıştırmaya kararının arkasındaki ümit buydu. Weizmann'ın yakında yola çıkacağına açıklayan Dawnay, Joyce'a, "Çok kısa bir konuşmada siyonist hedeflerinden anladıklarımı dayanarak, aralarında dostça ve olumlu bir ilişki kurulmaması için bir neden görmüyorum," dedi.<sup>29</sup>

Wilson sonradan Faysal'ın Weizmann'la görüştüğünü öğrendiğinde çok öfkelenmişti. Bir mektup yazarak Şerif'i Faysal'a onu hiçbir zaman parayı boşa harcamakla suçlamadığını açıklamaya daha yeni ikna etmişti ve şimdi Hüseyin'in Faysal'ın kendi onayı olmaksızın siyonistlerle müzakere ediyor gibi görüldüğünü öğrendiğinde patlamasından korkuyordu. Konu o kadar nazikti ki Arap Bürosu Wilson'dan açıkça olanlardan Hüseyin'e söz etmemesini istemişti. 31 Mayıs'ta, iki gün sonra Hüseyin'le yeniden görüştüğünde Wilson, ona askerî planlar yüzünden Faysal'ın Ramazan başlamadan önce gelebilmesinin ihtimal dâhilinde olmadığını söyledi.

O aralar Hüseyin'in canını sıkan başka bir şey daha vardı. "Kral o zaman ansızın resmi yazışmalarda unvanının 'Hicaz Kralı' olmasından ve hükümetine Hicaz hükümeti denmesinden söz etmeye başladı," diye rapor etti Wilson.

"Neden Arap hükümeti denemiyor?" diye sordu Hüseyin.

Bu soru Wilson'ı şaşırttı. "Kral Hüseyin'in benimle hiçbir zaman uzun uzadıya tartışmadığı bir konuyu neden birdenbire açtığıyla ilgili hiçbir fikrim yok," diye yazdı sonradan Wingate'e.<sup>30</sup> Hüseyin'e diğer Arap liderler tarafından desteklenmedikçe İngilizlerin, başında Hüseyin'in olduğu bir Arap hükümetini tanıyamayacağını söyledi.

Wilson ancak 1 Haziran'da Hüseyin'le yeniden görüştüğünde onun su yüzüne çıkan kaygısının nedenlerini yavaş yavaş anlamaya başladı. O akşam üç saat süren görüşmede Hüseyin, Kitchener ve McMahon'la yazışmalarının hikâyesini tekrarlayarak, Kitchener'in ilk deneme amaçlı mektubundan İngilizlerin bir Arap halife getirme taraftarı olduğunu anladığını iddia etti. İstifa tehdidinde bulunmadan önce, Hicaz kralı unvanının anlamsızlığından şikâyet etti. "Sizi ya da Majestelerinin hükümetini asla kandırmadım ve kandırmayaca-

ğım,” diyen Hüseyin, Arabistan’ın tek bir yöneticisi olmamasının sonuçlarının “gerçekten çok kötü” olacağını öngörüyordu.<sup>31</sup> Wilson diğer Arapların kendisini tanımaması durumunda ne yapacağını sorduğunda, Hüseyin onları birleşik bir Arabistan’a katılmaya zorlayacağını söyledi. Abdülaziz bin Suud’la savaşmaya hazırlandığının örtük bir imasıydı bu.

Britanyalı yetkililer Hüseyin’in İngiliz desteğinin giderek artan bir bölümünü Abdülaziz bin Suud tehdidinin savuşturulmasına aktardığının farkındaydı ama Hüseyin’in doğudaki rakibiyle silahlı çatışmayı göze almaya istekli olduğunu ima etmesi hayli endişe verici bir gelişmeydi çünkü Faysal’ın babasına yardım etmek için eve dönüp Allenby’nin doğu kanadını savunmasız bırakabileceği olasılığını gündeme getiriyordu.<sup>32</sup>

Gerilimin savaşa dönüşme olasılığının en yüksek olduğu sıcak bölge Hurma, Mekke’nin yüz doksan iki kilometre doğusundaki vahaydı. Abdülaziz bin Suud, Arabistan’ın iç kesimindeki bu tartışmalı bölgede Hüseyin’in derebeyliğini sekiz yıl önce kabul etmişti ama Hüseyin şimdi Abdülaziz bin Suud’un bölgedeki Uteybe kabilesinden vergi almaya başladığını duymuştu ve köyün şeyhi son zamanlarda Abdülaziz bin Suud’un Vehhabî inancını kabul ettiğini duyurmuştu. 28 Mayıs’ta Wilson’la görüşmesinde köyün durumunu ortaya attı. Yetkesine karşı bir tehditle karşı karşıya olan Hüseyin, açık sözlüydü. Şimdi İngiliz hükümetinin ondan hâlâ “Abdülaziz bin Suud’a karşı mevcut tarafsız ve dostça tutumunu sürdürmesini”<sup>33</sup> isteyip istemediğiyle ilgili kesin bir yanıt istiyordu.

Wilson, 5 Haziran’da Wingate’e yazdı. Ona altı ay önce Hogarth’ın Hüseyin’e Britanya’yla Fransa’nın “Arap halkına bir kez daha dünyada bir ülke kurma fırsatı verilmesinde kararlı olduğunu” söylediğini anımsattı. Britanya’nın Hüseyin’i mi yoksa Abdülaziz bin Suud’u mu desteklemeye karar vereceğini hissediyordu. Abdülaziz bin Suud’un daha güçlü olduğunun tamamen farkında görünüyordu: “Eğer politikamız şimdi Kral Hüseyin hükümdarlığında bir Arap konfederasyonu kurulmasını hedefliyorsa,” dedi, “muhtemelen Majes-

telerinin hükümeti için ciddi bir utanç oluşturabilecek bir durumun gelişmesi olasılığına karşı hazırlıklı olmalıyız.”<sup>34</sup>

Faysal önceki gün Weizmann’la, Ebu el Assal’ın hemen kuzeyinde bulunan Vahide’de buluşmuştu. Weizmann, Britanya hükümeti tarafından Filistin’de Yahudi çıkarlarının geliştirilmesini tartışmak üzere gönderildiğini açıkladığında Faysal nazik olsa da inatçıydı. Babasını temsil ettiğini ve bu yüzden Filistin’in yapılanmasını ayrıntılı olarak ve her durumda Arapların konumu “daha da sağlamlaşmadan” tartışamayacağını açıkladı. Weizmann Yahudilerin destekleyeceği “bir Arap Filistin’inin kurulmasının, Arap krallığının gelişimine katkıda bulunacağını,” söyleyerek devam etti.<sup>35</sup> Yahudilerin kendi hükümetlerini istemediğini, İngiliz koruması altında çalışacaklarını yineledi. *Arab Bulletin* kırk beş dakikalık görüşmeye iyimser bir yorum getirdi. Muhabir, “pazarlık zamanı geldiğinde” yardımcı olabilecek “karşılıklı bir saygı” oluştuğunu iddia etti.<sup>36</sup>

## HÜCUM HAZIRLIĞI

*(Mayıs-Haziran 1918)*

28 Mayıs 1918'de, Teğmen Thalacker adlı bir Alman subay, Amman'daki Hicaz Demiryolu'nun sorumluluğunu üstlendi. Thalacker geldiğinde, istasyon İngilizlerin ısrarla sürdürdüğü hava saldırılarının hedefiydi. İngiliz kayıtlarından istasyonun Thalacker geldikten üç gün sonra ve bir kez daha 11 Haziran sabahı bombalandığını biliyoruz. Bu saldırıya katılan on üç uçak, dokuz yüz elli kilo bomba yağdırmıştı. Pilotlar on iki tam isabet olduğunu öne sürmüştü.<sup>1</sup> "Bombaların çok hassas müsademeli tapaları vardı," diye rapor etmişti Thalacker, "ve parçalama etkileriyle neredeyse her zaman can kayıplarına yol açıyorlardı."<sup>2</sup> İstasyona, Salt kentine en yakın büyük depoya yönelik saldırılar, Türk komutanı İngilizlerin kısa süre içinde Ürdün üzerinden bir başka saldırıya hazırlandığına ikna etmişti. Thalacker'in emirleri, tırmanan kargaşanın ortasında trenlerin zamanında hareket etmesinin güvenceye alınmasıydı.

Teğmen Thalacker'in gelişinde keşfettiği bir şey mekanik Alman zihnini rahatsız etmişti. Amman'ın kuzeyinde trenler tarife göre hareket ederken Amman'ın güneyindeki durum daha farklı olamazdı. Şiddetli yakıt sıkıntısı daha az trenin daha yavaş sefer yaptığı anlamına geliyordu. Kömür stokları büyük ölçüde tükenmişti ve buharlı lokomotiflerin çalıştırılması için muazzam miktarlarda kereste gerekiyordu: makas değiştiren bir lokomotif, günde on beş ton yakıyordu. Odunun kısmen yerel stoklardan kesildiği, kısmen

de İngilizlerin hava bombardımanlarından korkan oduncular kaçtığı için giderek daha uzaklardan getirilmesi gerekiyordu. Savaş sona erdiğinde, zeytinlikler ve bağlar trenlerin çalışması için kesilmişti. O yıl mayıs ve ağustos arasında, demiryoluyla taşınan yük miktarında üçte iki oranında düşüş gerçekleşmişti.<sup>3</sup>

Su sıkıntısı da sorunlardan biriydi. Dera'dan güneydeki El Hasa'ya kadar olan iki yüz elli beş kilometrelik kesimde, sadece Amman'da bol miktarda su vardı. Amman'ın güneyinde Arap saldırıları ve kuraklık eldeki suyun lokomotifler bir yana, hat boyunca konuşlanan askerlerin bile ihtiyaçlarının karşılanmasına yetmediği anlamına geliyordu. Thalacker mayıs sonunda geldiğinde, Amman'la yüz on iki kilometre ötedeki El Hasa arasında sadece bir karşılıklı sefer yapılıyordu. El Hasa'nın ötesindeki demiryoluna yönelik saldırıların sıklığı trenle daha güneye gidilmesini olanaksız hale getirmişti. 1-19 Mayıs arasında Young, Peake ve Hornby'nin planlamasıyla yirmi beş köprü imha edilmişti. "Köprülerin ve rayların sürekli uçurulması kolayca hissediliyordu," demişti Alman General Liman von Sanders savaştan sonra, "çünkü onarım malzemeleri azalıyordu."<sup>4</sup>

Yakıt ve su stoklarındaki yetersizlik, tarifenin zamanında ulaşmasının önündeki tek engel değildi. "Hicaz Demiryolu'nun sürekli personeli kadar ahlaksız, vahşi heriflerden oluşan iğrenç bir ekip hayatımda görmedim," diye yazmıştı Mark Sykes savaş öncesinde bölgeye yaptığı ziyaretin ardından.<sup>5</sup> Arkeolog Antonin Jaussen, yaklaşık olarak aynı dönemde, Medain Salih'e giderken verdiği molada, trenin makinistinin kırk beş dakikadan biraz fazla bir süre içinde çok sert anasonlu bir içki olan arakın bir şişesini devirdiğini görmüştü.<sup>6</sup> Suriye'de yerel vali, suçluları Dera'nın güneyindeki demiryolunda çalıştırarak cezalandırıyordu. Thalacker, bu acımasız cezalandırma politikasının mirasının, güneye gidildikçe demiryolu personelinin güvenilmezleşmesi olduğunu belirtmişti. Güneye giden trenler giderek daha fazla gecikmeli sefer yapıyordu çünkü Arap saldırılarının artmasının yarattığı daha sıkı güvenlik ihtiyacıyla, her istasyon bir

sonraki istasyona trenin yolda olduğunu haber veren telgraflar çekiyordu. Bir istasyondan bazen saatler sonra, ilerideki hattın güvenli olduğunu doğrulayan bir yanıt gelene kadar hiçbir trenin kalkışına izin verilmiyordu. Thalacker'e göre temel özellikleri "dakiklik ve ilgi eksikliği" olan personele bağlı bu önlem, yollarına devam etmek için geçiş izni bekleyen lokomotiflerin sık sık buharsız kalmasına neden oluyordu.

Türklerin direnciyle mücadele eden Thalacker, bazı değişiklikler yapmayı başardı. "On saati bulan gecikmeler artık bir ya da iki saate indirilebiliyor," diyordu büyük bir gururla. Thalacker, o haziran ayında, Araplarla uğraşmaya hazırlanan Amman'ın seksen kilometre güneyindeki El Katrana'da üç bin Türk askerinin ve yük hayvanının ihtiyacını karşılamaya yetecek miktarda suyun hat boyunca taşınmasını denetledi.

Mayıs ayını Kahire'de ve Allenby'nin Filistin'deki karargâhında geçiren Lawrence, El Katrana'daki süregelen Türk varlığının daha güneydeki Arapları ve Allenby'nin doğu kanadını tehdit ettiğini biliyordu. Allenby, Lawrence'ın bu korkusunu paylaşıyordu. Ürdün'ün doğusundaki yüksek tarım arazilerini o yılın hasadından önce ele geçirmeyi başaramayan Allenby şimdi yeni Kraliyet Genelkurmay Başkanı Sir Henry Wilson'a, yenilenen malzemeleriyle Türklerin şimdi Amman'dan güneye ilerleyebilecekleri uyarısında bulunmuştu. Allenby, Lut Gölü bölgesini yeniden ele geçirirlerse Hicaz'ı yeniden alacaklarını çünkü Arapların barış isteyeceğini belirtmişti. Bunun giderek istikrarsızlaşan Mısır'daki yankılarından korkuyordu: "Strateji meraklıları yan olaylarla ilgili ne söylerle söylesin, siz daha çok buradan sorumlusunuz," diye uyardı Wilson'ı haziran ortasında: "ve Mısır'ı kaybederseniz, ona bağlı olan İmparatorluğu da kaybedersiniz."

Bu ağır uyarının nedeni, Allenby'nin Mısır'daki siyasi durumdan ve özel olarak dolaşan düşman propagandasından duyduğu derin endişeydi. "Mısır halkının çoğunluğu, İngilizlerin ve Fransızların Avrupa'da yenildiğine ve Mısır'dan zamanında çıkarılmayan askerleri-

mizin savaşın sonunda burada esir alınacaklarına tamamen inanıyor,” diye bildirdi o haziran ayında.<sup>8</sup> Söylentilere göre Britanya’nın Hint birlikleri geride bırakılacak, çekilmeyi örtbas etmek için feda edilecekti.

Az sayıda Müslüman askerinin haziran başında Türk hatlarına geçmesi, Türk propagandasının işe yaradığının can sıkıcı bir kanıtıydı. Allenby birliğin diğer üyelerini hemen cephe gerisinde görev yapmak üzere geri çekti ama Müslüman birliklerinin çoğunlukla, ezanı yüksek sesle tarafsız bölgeye doğru okuyan Osmanlı ordusunun müezzinlerini duyabilecek mesafede olması onu huzursuz ediyordu. İleride dörte birinden fazlası Müslüman olacak olan Hint askerlerine bağımlılığının daha da artacağını biliyordu. Lawrence oradayken, Allenby toplam altmış bin askerini Fransa’da savaşmak üzere geri göndermesi gerekeceği haberini sindirmeye çalışıyordu. Sadece bir tane, “apak” tümene dokunulmayacaktı. Diğer altısındaki on iki taburdan dokuzu Fransa’ya çağırılmıştı. Savaş bakanlığı bunların yerinin doldurulacağına söz vermişti ama Allenby’nin eğitimleri ve savaş alanı deneyimlerinin epeyce zayıf olduğunu hissettiği ve Türklerin yıkıcı eylemlerine karşı savunmasız olduklarından korktuğu Hintli askerleriyle. Bu değişikliğe derinden karşı çıkan Allenby, Sir Henry Wilson’dan rica etti: “Bu projeyi bu ülkede bu dönemde uygulamaya koymamanızı ısrarla tavsiye ediyorum.”<sup>9</sup> Ricası göz ardı edildi.

Aslında, Allenby daha fazla toprak ele geçirmesi için insafsız bir siyasi baskı altındaydı. Uzun zamandır beklendiği gibi Ruslar, o yılın mart ayında Almanlarla barış yapmıştı. Bundan kısa bir süre sonra da Sir Henry Wilson’ın selefi Robertson, Sibiry’a da Japon müdahalesi, Filistin ve Mezopotamya cephelerinde aralıksız baskı ve Kafkaslar’daki Bolşevik karşıtı güçlerin desteklenmesi yoluyla “Almanların doğuya ilerlemesinin önünde bir engel oluşturulması” gereğini ortaya atmıştı.<sup>10</sup> Wilson’ın istekleri daha da büyüktü: “Halep’in Musul’a, Musul’un Bakü’ye, Bakü’nün Urallara, Uralların Japon ordusuna katıldığını görmek ve bu merkezden Almanların üzerine yürümek istiyorum,” demişti Allenby’ye mayıs sonunda; Almanların Doğu Cephesi üzerinde, görünüşte batıya amansız ilerlemelerini dizginleyecek bir baskı



oluşturmak için her şeyi göze almıştı.<sup>11</sup> Yaz ortasında bir ilerleme şansı yoktu ama sıcak mevsim geçer geçmez kuzeye doğru hızlı bir sefer talebini karşılamak için, Allenby güçlerini yeniden örgütledi, Kraliyet Deve Birliği'ni dağıttı ama atlı tümenlerin sayısını üçten dörde çıkardı.<sup>12</sup>

Bu yeniden örgütlenmeyi duyan Lawrence karargâhtaki bir akşam yemeğinde Allenby'den iki bin deve istedi.

"Onları neden istiyorsun?" diye sordu Allenby.

"İstedığınız zaman Dera'ya bin adam sokmak için," dedi Lawrence küstahça "Boğa"ya ve o da anında kabul etti.<sup>13</sup>

*Bilgeliğin Yedi Sütunu*'nda Lawrence, Allenby'ye sunduğu planını özetliyordu. Dera'ya saldırarak Türkleri ulaşım hatlarını güvenceye almak için Filistin'den bir ya da iki tümeni çekmeye ve Azrak'taki Araplara saldırmaya zorlamayı umuyordu. Bu Allenby'nin hızlı ilerlemesini ve Kudüs'ün elli kilometre kuzeyindeki Nablus'u almasını sağlayacaktı. Lawrence, Nablus'un alınmasının Salt'ı, Ürdün'ün doğusundaki birliklerden sorumlu Türk komutanı Mehmed Cemal'in savunmak istemeyeceği "tehlikeli bir çıkıntı" haline getireceğine inanıyordu. Amman'a çekilmek zorunda kalacak, Arapların Dera çevresindeki demiryoluna yönelik imha hareketleri de güçlerinin Şam'la olan bağlantısını kesecekti.

Allenby, Arapların Dera'ya saldırması fikrini beğenmişti, bunun Liman von Sanders'i tekrar Ürdün'ün karşısına saldırabileceğini düşündüreceğini sanıyordu. "Teklifin bir kumar olarak ele alınması gerektiğinin fazlasıyla farkında," diye açıkladı Dawnay, Joyce'a, "ve bir kumar oynamak namına bunu yapmaya hazır; biz de şimdi işe koyulabilir ve gönül rahatlığıyla elimizden geleni yapabiliriz."<sup>14</sup>

Planın sorunu zamandı. Develeri Akabe'ye taşımak bir ay, beslenme biçimlerinin değiştirilmesi de iki ay zaman gerektiriyordu. Filistin'de develer arpayla besleniyordu ve Lawrence Suriye bozkırlarında hayatta kalabilmeleri için dikenli çalılıarı yemeyi öğrenmeleri gerektiğini biliyordu. Bunu yaparken Arapların da demiryoluna karşı operasyonları sürdürerek Türkleri uzak tutmaları gerekecekti.

Şerif Nasır'ın adamları, 23 Mayıs şafağında Peake ve Hornby'yle beraber Maan'ın yetmiş iki kilometre kuzeyindeki El Hasa istasyonuna saldırdı ve altı buçuk kilometre uzunluğundaki rayı, makasları ve istasyonun, aralarında iki yüz kırk kilometre bulunan Amman ve Maan istasyonlarına yıl boyunca su sağlayan tek kuyusunu ve su kulesini imha etti.<sup>15</sup> Ertesi sabah Nasır yola devam etti ve Farafra'ya, birkaç kilometre kuzeydeki küçük istasyona saldırdı. Lawrence eylülde kuzeye yapmayı planladığı ilerleme için destek aramaya Madaba bölgesine giderken Hornby, haziran başında Farafra'nın kuzeyindeki köprülere saldırdı. Aynı günlere hem Hornby hem de Peake büyük bir yiyecek ve patlayıcı sıkıntısı içindeydi. "Şu kahrolası Bedevilerin bütün tayınları yürütmesinden bıktım," diye yazdı Joyce, Hornby'ye 2 Haziran'da; üç teneke Nestle sütüyle bir paket çayın eşlik ettiği mektupta Hornby'yi biraz daha ilerlemeye teşvik ediyordu. "Kuzeyi kesen hattı izlersek Maan'a ulaşmamız gerektiğini düşünüyorum," diye ekleyerek Hornby'ye mümkün olduğu anda "bol miktarda rom" göndermeye söz verdi.<sup>16</sup> Bulabildiği bütün sigaraları Peake'e gönderdiğini de itiraf etti. Peake'in sigaralara muhtemelen daha fazla ihtiyacı vardı: Bir keresinde Türkler tarafından yakalanmaktan, Arap yardımcılarının birinin atının kuyruğuna yapışıp sekiz yüz metre yerde sürüklenerek kurtulmuştu.<sup>17</sup>

Amman'ın güneyindeki demiryolu, Hornby ve Peake'in başarılarının sonucu olarak fiilen harap olduğu için Araplar artık dikkatlerini, dört yüz Türk'ün direnmeye devam ettiği Curuf el Deraviş istasyonuna nihai darbeyi indirmeye yöneltmişti.<sup>18</sup> Dawnay, 12 Haziran'da Joyce'a yazarak Curuf baskını için başarılar diledi. Türklerin oradan çıkarılması, "Kuzeydeki tatsız işler için hareket alanımızı çok yararlı bir şekilde genişletecek ve Türkleri, Maan'a destek vermek amacıyla yapabileceği herhangi bir operasyon için üssünü hayli uzağa kurmaya zorlayarak bizim güvenliğimize büyük katkı sağlayacaktır," dedi.<sup>19</sup>

Dawnay hangi İngiliz subaylarının Arap güçlerine bağlanması gerektiğine de kafa yormuştu. Young'la anlaşmazlığının ardından onun "Lawrence'in sözde yedeği konumu hiçbir zaman tümüyle tatmin

edici bir şekilde planlanmadı ve kişisel ögeler göz önünde tutulduğunda bunun yapılacağından da emin değilim,” dedi.<sup>20</sup> Bunun yerine Young’ın artık Arapların kuzeye, Dera’ya hücumu için büyük önem taşıyacak lojistikten sorumlu olmasını önerdi. Maan’ın güneyindeki imhalar üzerinde çalışan Maynard’ın, Frank Stirling’le değiştirilmesini de savundu. Savaş öncesinde Kahire’deki sosyal çevrenin keyfine düşkün isimlerinden biri olan, Arapça konuşan Stirling istihbaratta çalıştığından, Dawnay’e göre, “tam da sirkte numaralarını yapmaya gönderilecek adamdı”. Joyce’un “gösterinin tümünü” yürütmeye yoğunlaşmasını ve Lawrence’ın “kendi özgün Lawrencevari hünerlerini göstermesi ve her zamanki işlerini sürdürmesini” sağlayacaktı.<sup>21</sup> Joyce, Maynard’ı kaybetmek istemiyordu ama “Akabe’deki herkesi sinirlendiriyordu,” dediği Young’la ilgili önerisini kabul etti.<sup>22</sup>

Lawrence’ın Ürdün’ün doğusundaki tepelerde yaşayan yerleşik toplulukların arasında yaptığı gizli gezi, cesaretlendirici değildi. *Arab Bulletin* görünüşe göre Lawrence’ın izlenimlerine dayanarak 11 Haziran’da, Ürdün’ün doğusundaki iki baskının başarısızlığından cesaretleri kırılan “toprak sahibi kabile üyelerinin çoğunun Türklerle barış yapmak ve daha iyi zamanlar gelene kadar beklemek zorunda kaldığını” bildirdi.<sup>23</sup> El Kerak’taki Mecali ailesi, daha önce Faysal’a yaltaklanan kötü şöhretli baş belaları, “Türk yanlısıydı” ve “artık üstündü.” Üstelik şehri Faysal’ın adamlarının saldırısına karşı korumak için yöre halkından oluşan dört yüz kişilik bir güç kurmuşlardı. Faysal’ın şehir halkını isyana katılmaya ikna edememesi göçebe hayatıyla yerleşik hayat –çöl ve ekili alanlar– arasındaki süregelen temel ayrımı yansıtıyordu. Bu, kendi ordusunun içine yansıyan bir farklılıktı: Nuri Said’in 10 Haziran’daki Curuf el Deraviş saldırısı yine meskûn bölgelerden gelen Arap gönüllülerin oluşturduğu düzenli güçlerle Bedeviler arasındaki rekabet nedeniyle kötüye gitmiş ve Nuri’nin çekilmek zorunda kaldığı, Türklerle sonuçsuz bir topçu düellosuna dönüşmüştü.

Lawrence, uzun süre düşündükten sonra –Ürdün yaylalarındaki seyahatinin ardından gittiği– Kahire’den kasvetli ve uzun bir rapor

yazdı. İki Abu Tayi şeyhi, Auda ve Muhammed el Deylan'ın aralarının bozulduğunu bildirdi. Huveytât kabilesi savaşmaktan yorulmuştu ve İngiliz altınlarıyla daha fazla risk almak istemeyecek kadar zengin olmuşlardı.<sup>24</sup> Auda kendisinin de bir şerif olduğuna karar vermiş ve Cefr'de çatısı demiryolu hattındaki telgraf direkleriyle kaplı kerpiç bir saray yapmaya başlamıştı. Huveytât'ın Maan'ın güneyindeki rakibi Beni Atiye de aynı şekilde yorgundu ve kısa süre içinde geri çekilecekti. Kuzeyde, İngilizleri Salt'a yönelik ikinci saldırıda yüzüstü bırakan Beni Sahr kabilesi Türklerden yana olmasa da hâlâ onlardan para alıyordu. O yılın arpa hasadı için Faysal'dan ayda otuz bin sterlin istiyorlardı, bu Faysal'ın ödeyemeyeceği bir miktardı. Ruala Şeyhi Nuri Şaalan, Kuveyt'le Şam arasındaki yasa dışı ticaretten kazanç sağlıyor gibi görünüyordu ve Faysal'a yakınlık göstermiyordu. Aynı zamanda tatsız tarikatçılık işaretleri de vardı. Lawrence, Amman'ın otuz iki kilometre güneybatısındaki çoğunluğu Hristiyan Madaba kasabasında, İngilizlerin çekilmesinin ardından Salt sakinlerinin Türkler tarafından vahşice cezalandırıldığı haberinin kutlandığını öğrendi. Ürdün'ün doğusundaki tarım topluluklarını bir araya getirmenin tek yolunun, Allenby'nin ilerlemesi başladığında, onlara yardım etmeleri için birkaç bin kişilik bir Arap kuvveti göndermek olduğuna karar verdi.

Ülkelerinin gelecekteki statüsüyle ilgili endişeleri nedeniyle Kahire'deki Arap Bürosu'yla temasa geçen çok sayıda nüfuzlu Suriyeliyi de rahatlatmak için de çaba harcanması gerekiyordu. *Arab Bulletin*'de üç ay önce muhtemelen Hogarth tarafından yazılmış olan bir makalede, "Filistin'in Yahudi olmayan sakinleriyle olan ilişkimize hiçbir şey siyonizm lehine bildirimizin belirsizliği kadar zarar veremez," denmişti.<sup>25</sup>

Günler süren gizli tartışmaların ardından, 16 Haziran'da Lawrence, Hogarth ve Wingate, Suriyelilere İngiliz hükümeti adına endişelerini gidereceğini umdukları bir vaatte bulundular. "Yediler Deklarasyonu" olarak bilinen belge, bölgede dört farklı alan kabul ediyor ve her biriyle ilgili İngiliz politikasını açıklıyordu. Bildiri İngiliz

hükümetinin savaştan önce Arapların ellerinde olan ya da o zamandan beri Araplar tarafından kurtarılan toprakların “tam ve egemen bağımsızlığını” tanıyacağını vadediyordu. İtilaf Devletleri orduları tarafından kurtarılan topraklar “yönetilenlerin rızası ilkesi”ne göre yönetilecekti. Belge bu yetkinin “her zaman Majestelerinin hükümetinde olacağını” açık bir şekilde ilan ediyordu. Son olarak İngilizler, hâlâ Türk denetiminde olan topraklardaki “mazlum halkların kendi özgürlüklerine ve bağımsızlıklarına sahip olmalarını” istiyor, sonra bu bölgelerin kurtarılmasına yönelik mücadeleye katılanlar övülüyor ve çalışmalarına “her türlü desteğin” verileceği belirtiliyordu.<sup>26</sup>

Lawrence, 21 Haziran’da Şerif Hüseyin’le görüşme umuduyla Cidde’ye gitti. Abdullah ve Ali’nin yanında savaşan Arapların bazılarını Ürdün’ün doğusundaki meskûn tarım kuşağında etkinlik göstermesini planladığı güce kaydırmak için Şerif’in iznini istiyordu. Ama Hüseyin buna isteksiz olduğunu gösterdi. Ramazan’ı gerekçe göstererek Lawrence’la görüşmek için Mekke’den ayrılmayı kabul etmedi. Lawrence’ın bütün yapabildiği, Hüseyin’in başarılarını öven ama dolaylı olarak Faysal’ın onun çok sağlam durumdaki dört bin Türk’ün savunduğu Maan’ı alma talebini yerine getirebilmesi için elindeki adamların üç katına gerek duyduğuna dikkat çeken bir mektup yazmaktı. Maan’ın güneyindeki demiryolunun kalıcı olarak kesildiğini açıklayarak Hüseyin’i Hicaz’dan kuzeye asker göndermeye teşvik etmeye çalıştı. Abdülaziz bin Suud’un yükselişinden kaygılanan Hüseyin, bu imayı görmezden geldi.

Wilson, günler önce Hüseyin’den bir mektup almıştı. Wilson’la daha önce yaptığı tartışmanın üzerinde düşünen Şerif, mektupta Wilson ona “Hicaz kralı” olarak hitap ederken kendisinin mektupları “Arap ülkelerinin kralı” diye imzalamasına gülüp gülmediğini soruyordu.<sup>27</sup> Wilson hemen ertesi gün kesinlikle gülmediği yanıtını gönderdi. Wilson, Hüseyin’in kendisine neden bu unvanı verdiğini de, Wilson’ın ondan neden Hicaz kralı olarak söz etmek zorunda olduğunu da bildiğini yazdı. “Ben bu savaşın ardından dünyanın bazı yeni unvanların ortaya çıktığını, bazılarının da kaybolduğunu göreceğine inanıyorum,”

diye ekledi Wilson onu yüreklendirmek için ve sözlerine, “ama bu tür konuların hakkıyla tartışılabilmesi için düşmanlarımızı tamamen yenilgiye uğratmamız gerekiyor,” şeklinde son verdi.<sup>28</sup>

Hüseyin etkilenmemişti. 26 Haziran’da istifa etme niyetini açıkladı. “Ekselansları istifa ederse,” diye yanıtladı Wilson iki gün sonra aceleyle, “bunun Arap davası üzerindeki etkisinin gerçekten çok kötü olacağını düşünüyorum –“*Kilit taşı olmazsa kemer çöker*”– ve sizi temin ederim ki Majestelerinin hükümeti istifanızı haklı çıkaracak hiçbir şey yapmadı ya da yapmaya niyetli değil.”<sup>29</sup>

Lawrence Cidde’deyken Ebu el Assal’daki Joyce’dan beklenmedik düzeyde iyi haberler geldi. Türk uçakları, 18 Haziran’da Nuri Şaa-lan’ın Azrak’taki kampını bombalamıştı ve çok sayıda kayıp vardı. Joyce’un “Kuzeydeki durum hızla olgunlaşıyor,” diyen mesajı hem Nuri Şaa-lan’ın hem de oğlunun Faysal’a hizmetinde olduklarını yazdığını açıkladı.<sup>30</sup> Joyce, Lawrence’tan “yiyecek ve cephane sayısında büyük bir artış” gerektirebilecek planları ele almak üzere acil Akabe’ye gitmesini istiyordu. Lawrence tuhaf bir şekilde ikircikli görünüyordu. Süveyş’e 6 Temmuz’da dönmeyi düşündüğünü ve bundan sonraki planının, Hüseyin’in Hicaz’dan takviye güç alma girişimini engellemeye devam ederse ve Türkler El Katrana’dan Maan’a destek gücü gönderirse, “muhtemelen Beni Sahr bölgesinde etkinlik göstermek” olduğunu haber verdi. Bütün bunlara rağmen, bir iki aylık bir gecikmeye hazır olduğunu söyledi. Kısa süre sonra eski bir arkadaşına yazdığı mektupta ruh haline ışık tutarak belirsiz tutumunun, çevresinde olup bitenlerin gerçek olmadığı duygusundan kaynaklandığını belirtti:

İnsanın köstümlü olarak yabancı bir dilde gece gündüz oynadığı bir çeşit yabancı sahne ve o bölüm iyi oynanmazsa başarısızlık senin sorumluluğun... Kazanıp kazanmayacağımıza, ne zaman vuracağımıza kendimi bile ikna edemiyorum. Her şey öylesine bir oyun ki ve insan hayallerine inanamıyor... Başarı, eğer gelirse, büyük bir hayal kırıklığı olacak ama insanın gözünü açacak kadar değil.<sup>31</sup>

Onu uyumsuz olmaya iten yoğun rehavet duygusunu da belirtmiyordu.

Kaldığım yeri her gün, görevimi iki günde bir ve dilimi üç günde bir değiştiriyorum ama yine de hiç tatmin olamıyorum. Önde olmaktan nefret ediyorum, geride olmaktan nefret ediyorum ve emirlere uymuyorum. Şu anda hiçbir şey iyi değil. Bir arınma gibi uzun bir sessizlik, ardından düşünüp taşınma ve gelecekteki yollara karar verme, sabırsızlıkla beklenen bu.

Hornby ve Peake'in de tükenmişliğini bilen Joyce, Maan'ın kuzeyindeki demiryoluna yönelik operasyonların zayıflamasından kaygılanmaya başlamıştı. Lawrence'ın acil Akabe'ye gelmesi çağrısına verdiği isteksiz yanıtı canı sıkılmıştı ve Dawnay'e patladı. Dawnay'le Lawrence'ın Dera baskınını kendisi olmadan –İngilizlerin Araplarla birlikte yaptığı operasyonlardan sözüm ona kendisinin sorumlu olmasına rağmen– tasarlamasına kızdığını söyledi. Kendisinin sağlamak zorunda olduğu kaynaklarla oluşturdukları planın gereklerini karşılayabileceğinden de emin değildi.

Cafer Paşa da sabırsızlanıyordu. İngilizlerin Maan'daki Türk direnişini daha çabuk kırmak için gaz mermisi tedarik etmesini istedi. Batı Cephesi'nde yaralanmış olan Dawnay, plana hemen karşı çıktı. "Kişisel olarak çok centilmence yürüttüğümüz küçük savaşıma Batı dehşetinin getirilmesi fikrine son derece karşıyım," dedi, Türklerin aynı şekilde misilleme yapacağını öngörüyordu: "Korunmasız Arap ordusuna atılacak tek bir silindir yarım saatte bütün gösterinin sonunu getirir."<sup>32</sup>

Dawnay, Joyce'la arasındaki sorunu da sonradan tatlıya bağlamaya çalıştı. "Artık kesinlikle inanabilirsiniz ki," diye yazdı Joyce, "gelecekte hiçbir proje ya da plan sizin tarafınızdan incelenmedikçe ve tavsiye edilmedikçe resmî izin ve onay almayacaktır."<sup>33</sup> Ama beklenmedik olaylar iki hafta sonra onu sözünden dönmeye zorlayacaktı.

## OPERASYONLAR

*(Temmuz-Ağustos 1918)*

Liman von Sanders, 13 Temmuz'da, ağırlıklı olarak Almanlardan oluşan bir kuvvetle Allenby'nin Ürdün'ün doğu yakasında, Eriha'nın hemen kuzeydoğusundaki köprü başına karşı saldırıda bulundu. Alman general ertesi gün Avustralyalı askerler tarafından püskürtülen saldırının Türk güçlerinin niteliğindeki bozulmayı gösterdiğini itiraf etti. Ama bu agresif girişim, Dawnay'i tedirgin etti; Liman von Sanders'in Ürdün'ün doğusundaki Araplara aynı güçte benzer bir saldırı düzenleyerek Faysal'ın güçlerini imha etmesinden, Allenby'nin kanatları savunmasız bırakmasından ve sonbaharda saldırı planlarını mahvetmesinden korkuyordu.<sup>1</sup> Hemen Liman von Sanders'i tekrar saldırmaktan caydırarak bir plan üzerinde düşünmeye başladı.

Alman saldırısının püskürtülmesinden beş gün sonra, Frank Stirling Arap operasyonlarına katılmak üzere Akabe'ye ayak bastı. Joyce'a Dawnay'den bir mektup getirmişti. "Açıkası önümüzdeki dört hafta beni huzursuz ediyor," diyen Dawnay sonra Müdevvere'ye saldırmak ve Amman'ın hemen güneyindeki Kissir'de bulunan demiryolu viyadükünü imha etmek için Kraliyet Deve Birliği'nin kullanıldığını bir "numarayla" ilgili planları ihtiyatlı bir şekilde açıkladı.<sup>2</sup> Daha iki hafta önce Joyce'u gelecekteki askerî planlamalara dâhil edeceğine söz veren Dawnay, Lawrence'la birlikte Joyce'a hiç danışmadan aceleyle yaptıkları planın "sadece Türkleri hatta meşgul edeceğini ve kabileleri harekete geçirmeye hazır olana kadar geçecek tehlikeli



zamana destek vereceğini” itiraf etti. ICC’nin Ürdün’ün doğusunda beklenmedik şekilde ortaya çıkması, Türkleri savunmaya geçmeye zorlamayı amaçlarken önerilen iki hedef arasındaki iki yüz seksen kilometrelik mesafe, Ürdün’ün karşısındaki sonbahar taarruzu öncesinde birden fazla İngiliz gücünün keşif yaptığı yönündeki izlenimi güçlendirecekti. İlginç bir şekilde Dawnay, Türklerin saldırıları hiçbir şekilde önceden haber almamasının netleştirilmesi için Joyce’tan, planlardan Faysal’a söz etmemesini istedi.

Bu baskın, artık deve sırtında yolculuktan kaynaklanan iç yaraları tamamen iyileşen Hubert Young’ın son iki haftayı üzerinde çalışarak geçirdiği Dera baskını hazırlıklarını hiçe sayıyordu. Dawnay, karargâh planı resmen onaylayana kadar Joyce’a eyleme geçmemesini tavsiye ederek plan değişikliğinin etkisini yumuşatmaya çalıştı ama karargâhın iznini bildiren telgraf Akabe’ye mektubuyla aynı gün ulaştı. “Joyce’la ben bu telgrafı biraz dişlerimizi gıcırdatarak tartıştık,”<sup>3</sup> diye hatırlıyordu Young. Her iki adam için de bu özellikle can sıkıcı olmalıydı. Dawnay, Joyce’a biraz önce ağzından kaçırarak, “ancak olay yerindeki bir adam mevcut durumun ne gerektirdiğine karar verebilir. O halde, size başarılar dilerim; ayrıca şansınız açık olsun!” demişti.<sup>4</sup> Young, son iki haftayı altı yüz elliden fazla adamdan oluşan bir baskın gücüne çölde otuz beş gün yetecek malzemenin sağlanmasına yönelik titiz bir plan üzerinde çalışarak geçirmiş ama daha karargâhta ele bile alınmadan planın Dawnay tarafından çöpe atılmasını izlemişti.

Young’ın fikrine *öldürücü darbeyi* indirmek, 29 Temmuz’da Ebu el Assal’a uçan Lawrence’a kalmıştı. “Büyük planın yırtılıp atıldığını söylememden Young ve Joyce hiç de memnun kalmadı,” diye hatırlıyordu.<sup>5</sup> Öte yandan Lawrence, telgrafta veremediği önemli haberleri ekleyebilmişti: Allenby hücumunu daha erkene, eylüle almaya karar vermiş, Young’ın özenle düşünülmüş planının dayandığı zaman çizelgesini mahvetmişti.<sup>6</sup> “Bu olaya farklı bir görünüm veriyor,” diye kabul etti Young, “ama Joyce’a, kendisine hiç danışılmadan ICC işinin neden yüklendiğini açıklamıyor.”<sup>7</sup> Joyce, Arapların Akabe’deki

kampında çok fazla beyaz asker olmasına karşı çıkıyordu. Lawrence daha sonra küçümseyerek Joyce'un görüşünün "kendisinin Yanbu'dan öğütlediği ilkelerinin zamansız zaferi"<sup>8</sup> olduğunu söylese de bir yıl önce Joyce'un ICC çağrısını kendisi reddetmişti; dolayısıyla Joyce'un kaygılanmak için nedenleri vardı. Geçen nisanda genç bir İngiliz askeri İtm Vadisi'nde bir kabile üyesiyle su yüzünden kavga etmiş ve ağır yaralanmıştı; daha yakın bir geçmişte Ebu el Assal yolunda işlemek için duran bir istihbarat subayı bir Bedevi tarafından bıçaklanmış ve soyulmuştu. Joyce, ICC'nin daha fazla kayıp yaşanmasına yol açmasından korkuyordu. Ne var ki tartışma kuramsaldı zira ICC, dört gün önce Sina'nın karşısındaki Süveyş'ten yola çıkmıştı. Ertesi gün üç yüz on dört adam çevik, beyaz Sudan develeriyle Akabe'ye girdi. "Dümdüz Arava Vadisi'nde görüldüğümüzde tüfeklerin patladığını duyduk ve acaba Akabe saldırıya mı uğradı dedik," diye aktarıyordu ICC subaylarından biri. "Yabani görünüşlü midillilerinin sırtında dört nala üzerimize doğru gelen Arapları görünce şaşırdık; Arapların giysileri dört bir yana uçuşuyor, bizi çağlıklarla ve ateş ederek karşılıyorlardı."<sup>9</sup>

Lawrence, ICC'nin adamlarıyla ve liderleri Robin Buxton'la tanışmak için Ebu el Assal'dan Akabe'ye gelmişti. Eski kriketçi Buxton, baskını, ICC'nin Kissir'deki viyadüğe ulaşması için katetmesi gereken mesafe ve Amman'daki Türk karargâhına yakınlığı bağlamında, "Hunların Waterloo Köprüsü'nü uçurma girişimine" benzetiyordu.<sup>10</sup> Lawrence geldiğinde, -tıpkı Joyce'un beklediği gibi- deniz kıyısındaki hurmalıkların arasındaki kampta gerilim yükselmişti. Arapların kampından hiç eksilmeyen "tüfek atışlarının takırtısı"na<sup>11</sup> alışık olmayan askerler, o öğleden sonra denizde yüzerken saldırıya uğradıklarını sanmıştı ve gece yaylım ateşin yeniden başlamasıyla çok sayıda asker el bombalarıyla gidip Arapların hakkından gelmek üzereyken Lawrence kampa ulaşmıştı. "Meydanın ortasında durdu, *abasını*<sup>†</sup> fırlatıp attı, beyaz içliği ortaya çıktı ve sayısız ateşin aydınlığında elini kaldırdı,"

† Aba: Harmaniye.

diyordu bir asker. “Ateş anında kesildi, curcuna dindi ve huzurlu bir gece geçirdik.”<sup>12</sup>

Ertesi akşam “Yemekten sonra Lawrence, adamları ateşin çevresine topladı ve onlara hayatımda duyduğum en açık konuşmayı yaptı,” diye hatırlıyordu sefere katılan Frank Stirling.<sup>13</sup> Geleneksel harekâtların resmî hiyerarşisine alışık askerler için bu konuşma “çok sıra dışı bir deneyimdi” çünkü bir subay nadiren adamlarına sırlarını açıklardı. ICC ertesi sabah erkenden Müdevvere’ye doğru yola çıktı.

7 Ağustos’ta, kavurucu bir yaz günü, ICC, Müdevvere’ye altmış beş kilometre uzaklıktaydı. Gün içinde bazı subaylar istasyonda keşif yapmak için iki arabayla yola çıktı, bir vadiyi tırmanıp son birkaç yüz metreyi de aşınca Türk savunma hatlarını daha net görecek bir noktaya ulaştılar. “Katırının sırtında sallana sallana giden şişko garnizon komutanını bile gördük,” demişti Stirling.<sup>14</sup> O gece geç saatte ICC kampına dönen subaylar, askerleri bilgilendirdi ve kuvvet hemen yola çıktı. Ay yeni doğmuştu ve ICC görünmeden istasyona yaklaşabildi.

Deve Birliği’nin ertesi sabahın erken saatlerinde gürültülü bir şaşırtmacayla başlayan saldırısı, Türkleri istasyondan uzaklaştırdı ve istasyonla hattı koruyan en güneydeki üç tabya hızla ele geçirildi. Şafak söktüğünde Türklerin elinde sadece en kuzeydeki tabya kalmıştı. Bölgedeki güçler, toprakla ve makineli tüfeklerle iyi korunuyordu ve sadece hafif silahlı akıncıların saldırısı yeterli olmazdı. Öte yandan İngilizler plan yaparken bunu hesaba katmıştı ve hava aydınlandığında Kraliyet Hava Kolordusu’nun uçakları geri kalan tabyayı bombalamak üzere batıda belirdi. “Dünyanın ilk yerden havaya kontrollü bombardımanlarından birini denetleme işini üstlenmişim,” demişti Deve Birliği’nin muharebe subaylarından Laurence Moore. Uçaklar Moore’la Mors alfabesiyle korna çalarak haberleşiyordu; Moore şifreleri önceden belirlenmiş harf işaretleriyle yerden yanıt veriyordu. Çift kanatlı uçakların her biri tabyaya ikişer bomba bıraktı; “Türkler dışarı fırladı, beyaz bayrak olarak kullanılabilecek her türlü pis paçavra sallıyorlardı ve ben de uçaklara ‘Ateşkes’ işareti verdim,” dedi Moore.<sup>15</sup> ICC, istasyonu ve istihkâmlarını altı ölü, yedi yaralı pahasına

ele geçirdi; yaralıların arasında bir Türk kurşunuyla kolu kırılan ve başparmağının ucu kopan Subay Joe Lyall da vardı.<sup>16</sup> Yirmiden fazla Türk öldürüldü ve geri kalan yüz otuzu esir alındı. Sonunda Müdevvere'deki yaşamsal su deposu havaya uçuruldu. Olay sonrasında çekilen ve deponun ıssız vadi tabanına saçılmış küp şeklindeki taşlarını gösteren fotoğrafın bir kopyası, bugün Lawrence'ın Oxford'daki Bodleian Kütüphanesi'nde yer alan fotoğraflarının arasında, kuru resim yazısıyla birlikte görülebilir: "Su deposundan Scott Higgins işini bitirdikten sonra geriye kalanları kameranın vizörüne sığdığı kadarıyla gösteriyor."<sup>17</sup> Yaşamsal önemdeki bu su deposu olmaksızın, Maan'dan Medine'ye trenle gitmek artık olanaksızdı.

Ne var ki Lawrence, Müdevvere saldırısına tanıklık etmemişti. Buxton'ın adamları istasyona saldırmadan bir gün önce, ertesi ayki Dera saldırısına zemin hazırlamak için Nuri Şaalan'la görüşmek üzere uçakla Kuveyre'den Cefr'deki ışıldayan çamur düzlüğüne gitmişti. Sıcak yaz havasında sınırlarını zorlayan çift kanatlı uçak, Ebu el Assal sırtını kılpayı sıyırmıştı ve Lawrence, bir an için öleceğini düşünmüştü. Bu görüşmeyi iple çekmiyordu çünkü Nuri Şaalan'ın Sykes-Picot ve Balfour anlaşmalarıyla ilgili sorularıyla karşılaşmayı bekliyordu; her iki anlaşmanın da haberleri geçen yıl haziranda yaptıkları görüşmenin ardından çıkmıştı.

Nuri, Lawrence'a beklediği soruyu sordu. "İhtiyar Nuri Şaalan, kurnaz burnunu kırıştırarak belgelerde dolu dosyasıyla bana döndü, şaşkınlık içinde hangisine inanacağını sordu."<sup>18</sup>

"En son tarihli olana," diye yanıtladı Lawrence, yedi hafta önce Kahire'de hazırlanan, İngiliz hükümetinin Arapların kurtardığı toprakların bağımsızlığına ve kendi kaderini tayin etmesine saygı göstermeyi vadettiği Yediler Deklarasyonu'nu işaret ediyordu.<sup>19</sup>

Nuri Şaalan'ın "sözünü tutmaya verdiği, önem yaptığım nüktayı anlamasını sağladı," diye vurgulamıştı Lawrence. "Daha sonra bizim için elinden geleni yaptığı halde, sözünü tutamadığında bunun yeni

koşullar nedeniyle olduğunu söylüyordu.”<sup>20</sup> Ertesi gün Nuri, Arapları destekleme niyetini ilan etti.<sup>21</sup>

İddiasını: “Kendini pirince satanları istemiyorduk. Manevi olarak inanmayanları kandırmak için elimizde bol miktarda bulunan meşhur altınlarımızı kullanmayı ısrarla reddettik,”<sup>22</sup> şeklinde dile getirmişti Lawrence. Ne var ki ekonomik nedenlerle Arap hareketinin desteklenmesi, artık Nuri için zorunluydu çünkü Türkler bölge ticareti üzerindeki denetimini yitirmişti. Mayıs ve haziran aylarındaki demiryolu baskınları, Türk etkisini dağıtmıştı ve İngiliz altını, Akabe’yi Havran’la karşılıklı ticaret için bir cazibe merkezine dönüştürmüştü. Şam’daki bir Alman diplomat, ağustos ortasında, “İki aydır Akabe’yle Havran arasında düzenli bir kervan trafiği sürüyor... Şeker, kahve ve pamuk alınıyor ve büyük miktarlarda tahılla birlikte kayısı pestili satılıyor,” demişti.<sup>23</sup> İngilizler altınla tahıl satın alıyor ve Suriye’de az olan malları makul fiyatlarla sunabiliyordu. Bu ticaretten yararlananlar arasında Nuri Şaalan da vardı. “İşler o kadar kötü bir noktaya geldi ki,” diye yazdı Alman üzüntüyle, “artık Türklerin Havran’dan tahıl alması neredeyse olanaksızdır. Sadece Dera yönündeki Batı kesimleri bize hâlâ erzak sağlıyor.”<sup>24</sup>

Nuri Şaalan’ın destek sözü, Hicaz’da giderek gerginleşen durumla çelişiyordu. Üç hafta önce, Hüseyin’in Abdülaziz bin Suud’la Hurma vahası nedeniyle yaşadığı anlaşmazlık, tam da İngilizlerin korktuğu gibi açık bir savaşa dönüşmek üzereydi. Hüseyin 18 Temmuz’da Cidde’ye gelmişti ve Britanya’nın, Arabistan’daki liderliğini destekleyip desteklemediğini öğrenmek istiyordu. “Kral’a dedim ki,” diye yazdı Wilson daha sonra, “bildiğim kadarıyla Majestelerinin hükümeti nihai bir Arap birliğine yönelik güçlü umudunu ve arzusunu göstermiş olsa da sizin ya da herhangi bir kişinin saltanatı ya da hükümdarlığı altında bir Arap krallığı kurulması güvencesini hiçbir zaman vermemiştir.”<sup>25</sup> İngilizler, diye devam etti, Hüseyin’le temas kurmuştu çünkü “erişilebilirdi”, “şöhretliydi” ve “genel olarak Arapların sözcülüğünü yapacak donanıma sahipti.”<sup>26</sup>

Bu yanıt o zaman yine istifa tehdidinde bulunan Hüseyin'i rahatlatmaktan uzaktı. Wilson, Şerif'in tartışmalı vaha üzerindeki yetkesini yeniden oluşturmak için, bir yıl önce Lawrence'a demiryoluna yaptığı ilk yolculuğunda eşlik eden Bedevi şerifi Şakir'i makineli tüfeklerle donatılmış bir güçle birlikte çağırdığını öğrendiğinde zaten ciddi olan durum, daha da kötüleşmişti. Hurma anlaşmazlığının Arapların Suriye'deki planlarına zarar verebileceğinden kaygı duyan Wilson, Şakir'in görevinin amacı ve onun güç kullanma isteğiyle ilgili olarak 20 Temmuz'da Hüseyin'le yüzleşmek zorunda kaldı.

Hüseyin öfkeyle tepki verdi. Wilson'a göre, "bu konudan bıktığını" söyledi, "Benim görüşümü dinlememekte inat ediyordu ve sonunda kendini kaybetti."<sup>27</sup>

"Ben aptal mıyım?" diye sordu Hüseyin: "Ben siyasette daha dünkü çocuk değilim ve Abdülaziz bin Suud'la aramda çıkabilecek bir silahlı çatışma, istediğim en son şey." Ama Wilson durumu sakinleştirmek için Abdülaziz bin Suud'a yazmayı önerdiğinde Hüseyin bu tür bir yaklaşımın ancak kendi yetkesini rakibinin gözünde zayıflatmaya yarayacağı gerekçesiyle bunu reddetti ve yine istifa etmeyi önerdi.<sup>28</sup> Wilson teklifini reddetti ve görüşmenin ardından 24 Temmuz'da İngiliz hükümeti, Hüseyin'e Wilson'ın söylediklerini doğrulayan bir mesaj gönderdi.<sup>29</sup> İngilizlerden kendisini bütün Arabistan'ın hükümdarı olarak görmeleri yönünde destek isteyemeyeceğini anlayan Hüseyin, dört gün sonra yazılı olarak istifasını verdi ve kendi özel işleriyle ilgili olmayan hiçbir şey yapmayacağını ilan etti.<sup>30</sup>

Wilson'ın çalışma arkadaşı Bassett, "giderek gerginleşen ve hassaslaşan" Hüseyin'in kendisini desteklemesi için Britanya'ya blöf yaptığından kuşkulanıyordu çünkü İngilizlerin bu kadar hayati bir anda Arap hareketinin çökmesini kaldıramayacağını biliyordu.<sup>31</sup> Öte yandan hem Bassett hem de Wilson, Hüseyin'le Abdülaziz bin Suud arasındaki iç çatışmanın, kuzeydeki sefer için büyük önem taşıyan Arap birliği hayalini yıkacağının farkındaydı. Şakir'in kuvvetinin yerel kabileler tarafından bozguna uğratılmasının ardından Hurma'daki durumla baş etmek için Suriye'deki Arap birliklerini geri

çekme işareti veren Hüseyin'i yatıştırmak için acil bir jest gerekiyordu. Bassett, hükümetin Britanya'nın "tek bir başkanın yönetimi altında bir birleşik Arabistan" görmek istediği yönünde "kesin güvence" vermesinin, Hurma'yla ilgili sürtüşmeyi İngiliz hücumu yoluna girene kadar ertelemeye yeteceğini düşünüyordu.

Whitehall bunu hemen yaptı. Bassett, ağustos başında Hüseyin'e yazdığı mektuba, Hüseyin'in Wilson'a sadece Hurma'daki durumu düzeltmek istediği yönünde verdiği güvenceleri kabul ettiğini açıkladığı bir bildirinin metnini de ekledi ve sonra onu uyardı, "Ekselansları, kendi emelleri için sizinle Abdülaziz bin Suud arasında sorun yaşandığını görmekten mutlu olacak hain insanlar olduğunu ve Türk nüfuzunun da muhtemelen onların arkasında olduğunu biliyor."<sup>32</sup> Nihayet hükümetin "Ekselansları tarafından Majestelerinin hükümetinin güvenini kaybettiği yönündeki yanlış bir izlenim sonucu verilen tahttan çekilme kararını ciddiye alamayacağını," ekledi, üstelik "Majestelerinin hükümeti, sizin savaş sırasında Arap hareketine liderlik etmenizi son derece gerekli görürken."

Allenby 12 Ağustos'ta Sir Henry Wilson'a yazdığı mektupta, planlarını bozacak olası altın sıkıntısını eleştirerek, "Siz de en az benim kadar biliyorsunuz ki operasyonlarım tamamen Hicaz Araplarının iş birliği yapmasına bağlı," dedi. Hüseyin'in Abdülaziz bin Suud'a karşı kavgacı tutumunun oluşturduğu tehlike konusunda aynı şekilde hassastı. 14 Ağustos'ta Wilson'a Hurma'da daha fazla şiddet patlak verirse Abdülaziz bin Suud'un Hüseyin'e "temiz bir dayak atacağını", bunun da "Faysal'ı babasına yardım etmek için güneyden uzaklaştırabileceği"<sup>33</sup> uyarısında bulunan Allenby, iki adamın topraklarının arasındaki sınır sorunu çözülene kadar Britanya'nın açıkça Hüseyin'i desteklemesi ve Abdülaziz bin Suud'u taraftarlarını vahadan derhal çekmeye zorlaması gerektiğini savundu.<sup>34</sup> Kabine de aynı görüşteydi; Hüseyin'in gücü "isyancı bir yurttaşı bastırmak için" gönderdiğini kabul etti ve savaş sona erdikten sonra Hüseyin'le Abdülaziz bin Suud

arasında bir sınır oluşturmak için arabuluculuk yapmayı önerdi.<sup>35</sup> Arabistan'ın orta kesimindeki gerginlik, geçici olarak bastırılmıştı.

Bu arada Lawrence, Müdevvere baskınının ardından kuzeye doğru yürüyen Buxton'ın Deve Birliği'ne katılmak üzere Cefr'e dönmüştü. Buxton, Kissir'e doğru ilerleme planını kesinleştirmiş ve Lawrence'ın ICC'ye kuzeye doğru kabile topraklarında eşlik etmesine karar vermişti. Günlüğüne artık Lawrence'ın uzmanlığına ikna olduğunu yazmıştı: "İnsan o oradayken işlerin kötü gidemeyeceğini hissediyor."<sup>36</sup> Yine de, Bair'e geldiğinde Young'ın ayarladığı erzakın yarısının çalındığını gördü. "Planların hızla değiştirilmesi gerekti," diye yazdı Buxton. "Bir subayı, elli adamı ve yüz deveyi geri göndermek zorunda kaldım çünkü onları doyuramazdım... geri kalanlarla saldırıya geçeceğiz."<sup>37</sup> Bair'deki ikinci günden sonra –Lawrence'ın otuzuncu yaş günüydü– ICC, Kissir viyadüğüne doğru yola çıktı.

Sonraki dört gün Deve Birliği'nin adamları Amman'a doğru ilerledi. Sabahın üçünde ya da dördünde yola çıkıyor, altıya kadar deve sırtında yolculuk ediyor, iki saat mola veriyor, ona kadar devam edip günün en sıcak zamanında uzun bir ara veriyor, üçte tekrar yola koyuluyordu. Gün ortasındaki molalardan birinde, güneşten korunmak için ordu battaniyesinden yapılmış bir siperin altına sığınan Moore, silahlı bir Arap'ın benzer bir siperin altında oturmuş kitap okuyan Lawrence'a sinsice yaklaştığını zannetti.

Arap nişan almak için eğildi ve ben de bir silah kaptım ama o benden önce davranıp ateş etti. Kurşun Lawrence'ın yattığı yerin bir metre ötesinde kumlarla tüyleri havalandırdı ve Arap sakince yürüyüp paramparça ettiği küçük çöl tavuğunun kalıntılarını topladı. Lawrence sadece bir an için başını kaldırdı ve sonra okumaya devam etti.<sup>38</sup>

ICC, 20 Ağustos'ta Amman'ın yirmi dört kilometre güneydoğusundaki yıkık Muvakkar Sarayı'na vardığında, tepelerinden iki Türk uçağı geçti. Harabeye geldiklerinde Buxton, Lawrence ve diğer subaylar önlerindeki seçenekleri ele aldı. Pilotların askerleri saptamış ve Türklerin



Kissir köprüsünü takviye etmiş olması mümkün görünüyordu. Keşif yapan Araplar, daha da kötü haberler getirdi: Türkler tam kuvvetle, o yılın hasat vergilerini toplamak izin Muvakkar'la demiryolunun arasındaki köylere gelmişti. Bölgede kamp kurmuş Bedeviler de vardı ve Lawrence, baskının yapılması durumunda kabilenin erkekleriyle ailelerinin Türk misillemelerinin hedefi olmalarından kaygılanıyordu ve bunun siyasi sonuçları köprüyü uçurmanın sağlayacağı yararlardan daha önemli olacaktı.

Buxton Amman'dan gelen büyük bir süvari gücünün saldırısına uğrayabileceklerinden kaygılanıyordu.<sup>39</sup>

ICC, Araplara Lawrence'ın görüşüne göre kayıpların "çok küçük"<sup>40</sup> olması koşuluyla ödünç verilmişti ve Lawrence bir gece saldırısında gücün bir miktar, muhtemelen hatırı sayılır ölçüde kayıp vermesinin kaçınılmaz olacağını biliyordu. İstemeyerek Azrak'a geri çekilmeye karar verdiler.

Yapılacak son bir iş kalmıştı. "Türkleri varlığımızdan haberdar edecek ve onlara olduğundan daha büyük bir güç olduğumuz izlenimi verecektik," diye hatırlıyordu Moore.<sup>41</sup> Her adama üç ya da dört sığır eti konservesi açması, içindekileri yemesi ya da yakması ve boş tenekeleri yerlere atması emredildi. O arada, güce eşlik eden arabalar çapraz izler bırakmak için etrafta çılgın gibi dolaşıyordu. Deve süvarileri de yörede çok daha fazla deve bulunduğunu sezdirmek için yakıt olarak sakladıkları hayvan dışkılarını sağa sola atıyordu. Sonra ICC karanlıkta doğuya, Azrak'a doğru yola devam etti, *yol üzerindeki* Kuseyr Amra'da durdu ve subaylar, bin üç yüzyıl önce Emevî halifelerini tahrik etmek için kubbeli tavanlarına yapılmış dans eden çıplak kadın fresklerinin altında uyudu.

Ertesi gün, 22 Ağustos'ta ICC, Azrak'a ulaştı ama vaha yaz ortasında Lawrence'ın hatırladığı kadar konuksever değildi. Soktuğunda "raptiyenin sivri kenarı batmış gibi"<sup>42</sup> can yakan gri, yeşil gözlü sinekler, adamlarla develeri bezdiriyordu. "Ziyaretimiz gri sineklerle zehirlendi, sonra da çok üzücü bir kazayla mahvoldu, diyen Lawrence, ICC'ye bağlı genç İskoç istihbarat subayı Robert Rowan'ın vurularak

öldürülmesinden de söz ediyordu.<sup>43</sup> Ölümü bir Arap'ın balıklara ateş ederken dolu tüfeğini yere düşürmesi sonucu gerçekleşen bir kaza olarak kayıtlara geçse de Moore aynı görüşte değildi. "Olay anında Rowan'a yakındım ve kırbacını kaldırıp onlara [Bedevilere] Kahire Arapçası dediğimiz dilde küfür ettiğini gördüm ve duydum. Araplar homurdanıp sıvıştı ve biraz sonra kalabalığın kenarından açılan ateşle anında öldü," diye iddia etti Moore daha sonra, gerçeğin siyasi çıkarlar nedeniyle örtbas edildiğine inanıyordu.<sup>44</sup>

Kaza olsa da olmasa da ICC, ertesi sabah güneşe, Bair'e doğru yola çıktı. Ağustos sonunda Birüssebi'ye döndüler. Allenby'nin onların da bir parçası olduğu büyük kandırma planı işe yaradı. Ağustos sonunda, cephenin kıyı kesimini koruyan Osmanlı 8. Ordusu'na bağlı bir Alman subayına göre, "genel durum, Batı Cephesi'yle çok meşgul olmazlarsa İngilizlerin bu sonbaharda geçen yıl gibi, stratejik hedefi temelde Dera ve siyasi hedefi Şam olan iyi hazırlanmış bir saldırı düzenleyeceğini gösteriyor."<sup>45</sup> Subayları Allenby'nin saldırısının ağırlığının, hatlarının doğusuna yönelik olacağını düşünüyorsa, 8. Ordu korkunç bir sürprizle karşılaşmak üzereydi. Allenby saldırısının son hazırlıklarını yaparken, bütün gereken Güney Suriye'deki Arapların mevzilerini korumasıydı. Ne var ki bu istek bile, basit de olsa neredeyse kırıma noktasına kadar sınanacaktı.

## DERA SALDIRISI

(Ağustos-Eylül 1918)

Güneyde, Mekke’de 19 Ağustos’ta Hüseyin denetimindeki *Kible* gazetesi Cafer Paşa’yla ilgili beklenmedik bir haber yayımladı. *Kible*, Cafer Paşa’nın hiçbir zaman Hüseyin’in Kuzey Ordusu’nun başkomutanı olmadığını belirtti: “Bu ordunun bir bölümünün denetimini üstlenmişti, o kadar.”<sup>1</sup>

*Kible*’nin bu haberi Ebu el Assal’da duyulduğunda Faysal’ın ordusunda neredeyse tam bir çöküşe neden oldu. Yıllar sonra Cafer Paşa, durumu hafife alarak “Hiçbir zaman rütbe, unvan ve terfi peşinde koşmadım,”<sup>2</sup> dese de Alec Kirkbride, o zaman Cafer Paşa’nın “çok kırıldığını... hiçbir iş yapmadığını ve zamanının çoğunu çadırında *nargile* içerek geçirdiğini”<sup>3</sup> anımsıyordu.

Her telgrafın çevirisini okuyan Joyce, Kirkbride’a göre “ciddi şekilde telaşlanmıştı.”<sup>4</sup> *Kible*’nin yayımlandığı gün, Allenby’nin hücumunun erkene alındığını ve Arap baskınlarının 16 Eylül sonrasına kalmaması gerektiğini belirten bir mesaj aldı. Dera baskınının zamanlaması çok önemliydi. Allenby Arapların kendi taarruzundan üç gün önce demiryolu kavşağına saldırmasını istiyordu. Demiryolu kavşağına yönelik baskını İngilizlerin Ürdün’ün karşısında olduğunu doğrulayacak, Türkleri o yöne çekip asıl saldırıyı planladığı Akdeniz’den uzaklaştıracaktı.

Plan değişikliği haberi Young için “bir başka korkutucu şok” olmuştu çünkü nakil düzenlemelerini allak bullak etmişti.<sup>5</sup> De-

ra'nın 16 Eylül'de vurulması için, iki yük devesi kafilesinin 26 ve 28 Ağustos'ta Akabe'den yola çıkması gerektiğini hesapladı.<sup>6</sup> Allenby'nin plan değişikliği bu kabilelerin hazırlanması için sadece yedi gün kaldığı anlamına geliyordu ve bu arada, Hüseyin'in *Kible* gazetesindeki haberinin yarattığı siyasi sorunun, hâlâ ele alınması gerekiyordu.

Lawrence'la Joyce, Hüseyin'in verdiği zararı gidermek için hararetle çalışırken Young, Akabe'de aceleyle Azrak'a gidecek erzak kabilelerini hazırlıyordu: "Her yer kaynaşan, hırıldayan, terleyen, hepsi de yönetilmesi birbirinden zor bir deve ve Arap yığını halindeydi," dedi, yola çıkacakları günün sabahında pike yapan iki Alman uçağının görünmesinin nasıl ortalığı karıştırdığı hatırlıyordu.<sup>7</sup>

Young'a "engel olacak kimse yoktu" diye anımsıyordu Lawrence.<sup>8</sup> "Korkarım işlerin üstesinden gelme hevesim zaman zaman daha hassas Arap subaylarının bazılarını kızdırıyor," diye itiraf etmişti Young; Nuri Said'in bir keresinde Young'ın kaba davranışlarından rahatsız olan subaylarını nasıl yatıştırdığını hatırlıyordu.<sup>9</sup> "Neden üzülüyorsunuz, canlarım?" diyen Nuri, Joyce ve Kirkbride'ı işaret etmişti: "Bizimle nasıl konuşuyorsa onlarla da öyle konuşuyor."<sup>10</sup>

Young, 27 Ağustos'ta ikinci kafileyi hazırlarken, on deveye daha ihtiyacı olduğunu fark etti.

Young gelip açıkça ne istediğini söylediğinde, "Seni tanımıyoruz," diye sertçe karşılık verdi Akabe kumsalındaki küçük bir Arap grubunun başındaki uzun boylu, siyah bir Mekkeli. Young daha sonra şunları itiraf etmişti:

İlk ve son kez kontrolümü kaybettim. Avazım çıktığı kadar bağırarak bildiğim en küfürlü Arapça ifadelerle onlara haklarında neler düşündüğümü söyledim ve sözlerimi, neredeyse Mekkelinin suratına tükürerek bitirdim. Gariptir ki bu işe yaradı. Diğerleri kahkahalarla güldü, şaşkın siyah adamı kovalayıp lafı uzatmadan develeri yüklediler.<sup>11</sup>

28 Ağustos'ta, planlandığı gibi ağırbaşlı bir Faysal, Azrak'a gitmeden önce askerlerini denetlemek için yeni yeşil Vauxhall arabasıyla Ebu el Assal'a geldi. "Bu kuzeye ilerleme çok riskli bir girişim," dedi Cafer'e: "Başarılı olmanızı yürekten diliyorum."<sup>12</sup> Nuri Said'in elleriyle seçtiği ve liderliğini yaptığı, deve sırtında dört yüz elli asker, Pisani komutanlığında bir Fransız dağ topları bataryası, benzin bidonları ve diğer malzemelerle dolu vagonları çeken üç İngiliz zırhlı aracı, Peake'in Mısır Deve Birliği, deve sırtında Gurkaların bir bölümü ve Lawrence'la Şerif Nasır'ın özel korumaları önünden geçti. "Ağaçsız tepelerin üzerindeki geniş çimenli yoldan fışkıran kireç taşı kayalıkların arasından, ikişer ikişer zarafetle önünden geçiyorlardı," diye hatırlıyordu Young. "Her birlik Faysal'ı selamlarken sakallı gırtlığımda saçma bir yumru hissediyordum."<sup>13</sup>

Bununla birlikte perde arkasında baskının yapıp yapılmayacağıyla ilgili belirsizlik vardı. *Kıble* gazetesindeki haberi duyunca, Cafer hemen istifa etmiş, komutanlarını da yanına almıştı. Lawrence araya girdi: "Onlara, büyüklüğünü kendilerinin yaratmış olduğu, Mekke'de kendi dünyasında yaşayan yetmiş yaşındaki bir adamın nüktelerine kulak vermemeleri için yalvardım," diye yazdı daha sonra ama ricasının etkisi olmadı.<sup>14</sup> Ordusundaki, Hüseyin'e kızan Suriyeli ve Iraklı grupların ısrarıyla Faysal –Cafer'i o atamıştı– babasının müdahalesine içerledi ve 29 Ağustos'ta istifa etti. Faysal'ın ancak babasının özür dilemesiyle tatmin olacağı anlaşıldı. Ertesi gün Kahire'ye çektiği bir telgrafta Lawrence, durumu kurtarmak için dört günü kaldığını hesaplıyordu.<sup>15</sup>

Lawrence'in daha sonra itiraf ettiği gibi, sorun Hüseyin'in alttan almasını sağlamanın haftalar sürebileceğiydi ve "eğer yapılacaksa, üç gün sonra Dera seferimizin başlaması gerekiyordu".<sup>16</sup> Ama Hüseyin gibi ataerkil bir adamın yumuşama olasılığı düşüktü ve daha da azalıyordu. Hüseyin, Zeyd'e çektiği telgrafta Faysal'ı "asi ve sahtekâr" olarak niteleyip onu ordunun komutasını almaya teşvik etti.<sup>17</sup>

Frank Stirling'le birlikte Lawrence aynı zamanda görevinden istifa eden Nuri Said'i Hüseyin'den özür gelmezse geri dönmesi koşuluyla

Azrak'a gelmeye ikna ederek biraz zaman kazanmayı başardı. Nuri Said'in gücü 3 Eylül'de, planlanandan bir gün sonra yola çıktı.

Ellerinde etkili bir seçenek vardı. Joyce ve Lawrence, Arap şifreleriyle ilgili bilgilerini kullanarak Hüseyin'le Faysal arasında gidip gelen öfkeli telgrafların üzerinde oynayabilirdi. Lawrence, Faysal'a vermeden önce gelen mesajların şifrelerini gizlice çözdü ve can sıkıcı cümleleri çıkarıp yeniden şifreledi. Metnin tümünü anlayamayan Faysal, babasından telgrafi yeniden göndermesini istedi.

Lawrence'a göre sonuç aşamalı bir *yumuşamaydı*, her "yeni versiyon, ilk sertliğini kaybedip biraz yumuşamış oluyor[du]."18 Sonunda, "garip, uzun bir mesaj geldi, birinci yarısı bir geri çekilme ve muzip açıklama için zayıf bir özür içeriyordu ama ikinci yarısında yeni ve kızgın bir biçim tekrarlanıyordu". Lawrence birinci yarıyı aldı, "Çok Acil" olarak işaretledi ve Faysal'ın çadırına götürdü. Faysal'ın sekreteri uygunsuz kısımları çıkarılmış telgrafın şifresini çözdü ve efendisine verdi. Kendisi okuyan Faysal şüpheyle Lawrence'a baktı, sonra özü yüksek sesle okudu ve özrünün kabul edildiğini duyurdu. Lawrence, 5 Eylül'de zırlı araçla Azrak'a doğru yola çıktı.19 Yanında Buxton Filistin'e döndükten sonra orada kalan Kraliyet Deve Birliği subayı Lord Winterton vardı. Uzun boylu ve ince, iskelet suratlı Winterton, "belki de hepsinin en haydut kılıklıydı".20

"Kral Hüseyin'in Cafer'e yaptığı acayıplik, Arapların kralı olarak kabul edilme isteğini gerçekleştirmesiyle ilgili bütün olası mahvetti," diye yazdı Kirkbride daha sonra.21 Lawrence'ın öfkeden gözü dönmüştü. "Dayanılmaz bir şeydi," diye patladı, "bu kadar dangalak bir adamın insafına kalmak."22 Hüseyin'in *Kible* gazetesindeki yazının yayımlandığı gün Medine'deki Fahri'ye gönderdiği mektup, hasarı daha da büyütülmüştü. Mektupta adamlarına genelde keçilerin yediği bir ot olan *hibnah* ile beslediği için onunla alay ediyordu. *Arab Bulletin*'in yorumladığı gibi, Fahri'ye yönelik bu saldırı haksızdı ve büyük olasılıkla Medine'de direnme isteğini daha da güçlendirmeye yarardı. "Bütün raporlar garnizonun uzun direnişinin çok büyük oranda bu adamın gururlu ve becerikli ruhuna bağlı olduğunu gösterdiğinden

onun bu sinir edici şeylerden kaçamaması çok yazık.”<sup>23</sup> O yaz başında adamlarına çekirge pişirme tarifleri dağıtan Fahri, iki hafta sonra Hüseyin’i meydan okurcasına yanıtladı, Hz. Muhammed’i gördüğü bir rüyayı anlattı. “Artık Hz. Muhammed’in koruması altında olduğuma göre,” diye yazdı Hüseyin’e, “zamanımı savunmalarımı güçlendirmekle, Medine’ye yollar ve meydanlar yapmakla geçiriyorum. Abes isteklerle canımı sıkma.”<sup>24</sup>

Tozlu, soluk bir mavi gökyüzünün altında, Lawrence’ın Rolls-Royce’u, saldırı için zamanında Azrak’a varabilme amacıyla akıp giden serabın içinde, göz kamaştırıcı Cefr düzlüğünde alev alev ilerliyordu. Kendisinden önce yola çıkan Araplara çabucak yetişip geride bırakmaya başladı, yavaş yavaş Azrak’a doğru yürüyen adamların yanından geçiyordu.<sup>25</sup>

Asfalt yol sayesinde iki yüz doksan kilometrelik Azrak yolu bugün üç saatten biraz fazla sürüyor. Sollamalar yapan, kornalar çalan yakıt tankerleri yol boyunca birbiriyle kapışıyor; sürücülerin yanarak zamansız ölümleriyle karşılaştığı kafa kafaya çarpışmalar yolda simsiyah izler bırakmış. George Lloyd’un sözleriyle “Bath yolu kadar rahat,”<sup>26</sup> dümdüz, gri Cefr düzlüğünden sonra yol Cefr havzasını Bair’dan ayıran alçak tepelerden geçiyor, sonra Cebel Thlaithukhwat olarak bilinen üç belirgin zirveye doğru yavaş yavaş tırmanıyor ve ardından aşağı doğru eğimleniyor, kızıl, dalgalanan topraklardan geçip Azrak düzlüğünün fokurdayan serabına giriyor.

Azrak’a ilk gelen Lawrence oldu; yıkık kaleye 7 Eylül 1918’de ulaştı. Üç gün sonra iki İngiliz uçağı, onun talimatlarıyla 1,6 kilometrelik kıyı gölünü izleyerek gözlerden uzak piste indi. Sonra Stirling, Young ve diğer zırhlı araçlarla birlikte Joyce, ardından Peake ve deve süvarileri geldi. Sonunda, ayın on ikisinde Arapların akıncı birliğinin son öğeleri de ulaştı. Hüseyin’in yol açtığı belirsizlikten kaynaklanan gecikmeler nedeniyle hiç zamanları yoktu. Ertesi gün birlik kuzeye, Dera’ya doğru yola çıktı.

Peake Mısır Deve Birliği’ni ve Gurkaları yanına alarak Mafrak’ın güneyindeki demiryoluna saldırmak üzere batıya gitti ama baskını

başarısız oldu. Kendi adamları yorgundu ve Gurkalara deveye binmek zor gelmişti ve Peake'in anlayamadığını itiraf ettiği bir neden ötürü aksilikleri tutmuştu. 15 Eylül gecesi demiryoluna vardığında, yakında kamp kurmuş olan Beni Sahr kabilesinin adamları baskına karşı çıktı. Türklerle su karşılığında demiryoluna saldırmayacakları yönünde anlaşma yapmışlardı ve Türklerin misillemesiyle karşılaşmak istemiyorlardı. Peake, Mafrak'ın on altı kilometre kuzeydoğusunda Umtaiye'de bulunduğu ana kola katılmak zorunda kaldı. "Işık yok" emirleriyle, arabalarımızı korunmak için yarım daire şeklinde park ettik," diye hatırlıyordu.<sup>27</sup> Arapların temel güvenlik eğitimlerini reddetmesinden rahatsızlık duysa da Lawrence'ın Arap korumaları gelip ateşleri yaktığında o bile büyülenmişti. Edward dönemi Londra'sının ışıltılı salonlarında dolaşan başına buyruk milletvekili Winterton, ertesi sabah ortaya çıkan Ruala kabilesinin üyelerini betimlemek için bale bilgisinden yararlandı. "Mavi, kahverengi ve safran rengi harmaniyelerinin" dönemin ünlü sahne tasarımcısı "Bakst'ın çok hoşuna gideceğine" inanıyordu.<sup>28</sup>

Peake'in başarısızlığı bir aksilikti. Lawrence, Amman'la Dera arasındaki demiryolunu imha etmesi gerektiğini biliyordu, aksi takdirde Türk takviye güçlerinin daha sonra Araplara saldırımları için hızla kuzeye taşınması için kullanılacaktı. O öğleden sonra –ayın on altısında– Winterton'la Joyce'u yanına alarak zırhlı araçlar ve pamuk barutuyla dolu vagonlarla Mafrak'ın kuzeyindeki demiryoluna gitti, hatta bakan alçak bir sırta ulaşana kadar engebeli arazide hoplaya zıplaya ilerlediler. Winterton'la Joyce vagonların yanında tepede beklerken Lawrence zırhlı araçlardan biriyle köprüye yaklaştı ve "Karakoldaki ağzı bir karış açık Türklerin önünden o kadar hızlı geçtik ki bizim düşman olduğumuzu bile anlayamadılar."<sup>29</sup> Sonra ileri karakolun yanındaki dört kemerli köprüyü patlattı. Mükemmel bir imhaydı, köprü tek parça halindeydi ama o kadar güvensizdi ki Türkler yeniden yapmaya başlamadan önce tamamen yıkmak zorunda kalacaktı.

Diğer zırhlı araçlar Türklerin misillemesine karşı yolu kapatırken Winterton ve Joyce "lale" adını verdikleri çapraşık bir yeni imha yön-



temini denemek üzere hızla kuzeye, hatta doğru gitti. Her adam her ray çiftinin ortasındaki boş metal traversin altına bir çukur açacak, alttaki boşluğa iki adet yarım kiloluk pamuk barutu yerleştirecek, patlayıcının metale değmemesini sağlama alarak çakılları yeniden yerleştirdikten sonra otuz santimetrelik fitili ateşleyecekti. Patlama her bir traversi yaklaşık kırk beş santimetre havalandıracak, bir lale tomurcuğu gibi kamburlaştıracak, bağlı rayları birbirine doğru sürükleyecek ve aynı anda zıt yönlerde doğru çarpıtacaktı. Lawrence memnuniyetle bu üç boyutlu yamulmanın “düzeltilmesinin mümkün olmadığını” yazdı; etkilenen rayların kesilip atılması gerekiyordu.<sup>30</sup> Winterton çok eğleniyordu. “Çocukluğumuzdan beri içimizde gizlenen imha aşkının keyfini çıkarabiliyorduk,” diye hatırlıyordu daha sonra. “Aslında kuralların dışında hareket ediyorduk ki bu her zaman keyiflidir.”<sup>31</sup>

O öğleden sonra saat 15.50’de Amman’ın yirmi dört kilometre güneyinde Teğmen Thalacker, Lawrence’ın saldırısının ilk haberlerini aldı. “Çok şaşırmıştık,” diye itiraf etmişti. Köprü “güpegünüz havaya uçurulmuştu” ve her iki taraftaki kamplarda bulunan ve köprüleri korumaları gereken askerler “parmaklarını bile kıpırdatmadan eylemi seyretmişti: Ancak düşman, patlamadan sonra doğruya doğru çekilirken ateş açmışlardı”.<sup>32</sup>

O arada Nuri Said, hızla Dera’ya doğru kuzeye ilerliyordu. O sabah Nasır, Joyce ve Lawrence’la anlaşmıştı, kente girmeden doğudan gidecek, başlangıçta Havran’daki tahıl hasatını toplamak için yapılmış olan ve Roma kenti Busra’ya giden eski demiryolu hattının setini aşacak ve sonra Şam’a giden kuzey ana hattını geçecek ve Dera’nın hemen kuzeyindeki Tel Arar’ın denetimini ele geçirecekti. Höyük –bölgenin, eski yerleşimler örnek alınarak yapılmış pek çok özgün, insan yapımı tepelerinden biriydi– güneye, demiryolu kavşağına doğru iyi bir görüntü veriyordu. Nuri’nin kuzeyden Dera’ya giden demiryoluna, kentin Şam’la bağlantısını kesecek ilk saldırısını ve demiryolu kavşağı çevresindeki diğer operasyonlarını örgütleyebileceği iyi bir üs sunuyordu. Ona eşlik eden Young, Nuri’nin endişesiz

ve kendinden emin olduğunu söyledi. “En sevdiği şakası onun ve Arap ordusundaki kardeş subaylarının ‘kaloriler’ dediği şeyi ikram etmektir. Bunlar kâfirler için viski tadında ve kokusunda olan ama nezaketen sadece besin değeri olarak söz edilen sarı sıvı fiçileriydi.”<sup>33</sup>

Artık Türkler Arapların gelişinden haberdardı. Young’la Nuri 17 Eylül şafağında hattın karşısında oturmuş “mutluluk kalorileri” içerken kutlamaları Tel Arar’daki Türk mevzisinden açılan ateşle kabaca yarıda kesildi ve siper almak zorunda kaldılar. Bir kargaşanın ardından Araplar aceleyle Türklere saldırdı, sadece tek bir adam kaybederek tepeyi ele geçirdi. Arapların peşinden zirveye tırmanan Kirkbride altı Türk askerinin cesedini buldu, hepsi de başlarından vurulmuştu.

Aşağıdaki demiryoluna yönelik imhaların derhal başlaması gerekiyordu ama Peake’in Mısırlıları aç karnına çalışmayı reddediyordu. Hattın yanındaki bir darı tarlasında oturup kahvaltı ettiler. Peake’in emirleri patronuna mükellef bir yemek hazırlamıştı ama kahvaltısı kabaca yarıda kesilmek üzereydi.

“Tam domuz pastırmamla yumurtalarımı yemeye başlayacaktım ki,” diyordu Peake, “coşkuyla dolup taşan Lawrence hızla arabasıyla geldi ve sorumlu subayı sorduğunu duydum.” Lawrence Araplara yetişmek için Umtaiye’den ayrılıp bütün gece araba kullanmış ve o sabah Tel Arar’a gelmişti. “Bütün hattın derhal tahrip edilmesini istiyordum ama işler durmuş gibi görünüyordu,” diye anımsıyordu.<sup>34</sup> Neden imhalara başlanmadığını merak ederek Peake’i bulmaya çalıştı.

“Bir an sonra,” diye anımsıyordu Peake, Lawrence darıların arasından onun oturduğu yere doğru geliyordu. “Üzerinde parlak tabakları ve bir kutu Corona purosuyla beyaz örtülü masayı ve çevresinde huzur içinde karınlarını doyuran Mısırlılarla Gurkaları gördüğünde yaşadığı şaşkınlığı ömrüm boyunca unutamam.”<sup>35</sup>

“Bu, Drake’in bowling oynaması gibiydi,” diye iğneledi Lawrence.<sup>36</sup>

Peake ve Mısırlılar “laleleri” yerleştirmeye başladığında Lawrence, Dera’yı gözetlemek için höyüğe tırmandı. Önünde uzanan kenti net

bir şekilde görebiliyordu, kentten çıkan demiryolu bir pusulanın yönleri gibi yayılıyordu. Sol tarafında kuzeyde, şu anda Peake tarafından düzenli bir şekilde sökülen Şam hattı vardı. Dera'dan doğuya gece aştığı, Busra'ya giden kısa şube hattı çıkıyordu. Bu hattan güneye doğru Hicaz Demiryolu, bir gün önce imha ettikleri köprünün bulunduğu Mafrak yönünde güneyde kayboluyordu. Dahası batıda Mezerib hattı uzanıyor, Lawrence'ın geçen kasımda Tel el Şebab'da imha etmeyi başaramadığı köprünün bulunduğu Yermük Vadisi'nden Filistin yönüne gidiyordu.

Şu ana kadar Arapların ilerleyişi neredeyse hiç kesintiye uğramamıştı. Liman von Sanders demiryolu saldırılarını ancak 17 Eylül'de duymuştu. Anılarında, "Tek ulaşım hattımıza yönelik bu saldırıların ciddi bir çarpışmanın başlangıcı olduğunu hemen anladım,"<sup>37</sup> diye yazıyor, Dera'yı takviye etmek için nasıl az sayıda asker gönderdiğini anlatıyordu.

Kentteki çılgınca koşuşturma Lawrence'ın dikkatini çekti. Dürbünüyle baktığında havaalanı "uçakları arka arkaya açık alana çeken ekiplerle hareketliydi. Yan yana sekiz ya da dokuz tane sayabildim".<sup>38</sup> Dakikalar sonra, Peake'in ilk imhaları başlarken Tel Arar üzerinde ilk uçak görüldü. Toplam sekiz uçak hemen arkasından geldi; uçaklar tepeyi bombalıyor ve makineli tüfeklerle ateş ediyorlardı. Höyüğün güney tarafındaki kayaların arasından Nuri'nin makineli tüfek nişancıları onlara karşılık verirken Pisani antik dağ toplarını havaya dikti ve gökyüzüne şarapneller yolladı.

Arapların Dera'ya ilerleyişine koruma sağlamak üzere gönderilen iki İngiliz çift kanatlı uçağından daha iyi olanı, bir Bristol Umtaiye yakınlarındaki it dalaşında ağır hasar görmüştü bile. Diğeri, Hugh Junor'un uçurduğu hurdası çıkmış BE 12 görüş açısına girmiş, başlangıçta düşman uçaklarının dağılmasına yol açmıştı. Junor sayıca üstünlüğün düşmanda olduğunu çok geç fark etti ve dönüp sıvıştı, düşman uçakları sürüsü de peşindeydi. Ne var ki yakıtı azalmıştı ve dakikalar sonra tekrar Tel Arar'a yöneldi, aşağıdaki İngiliz subaylara, inmesi gerektiğini belirten bir mesaj attı. Subaylar bir iniş yeri açmak

için tepeden aşağı demiryoluna doğru koşturdu. “Junor dosdoğru iniş alanının başlangıcını belirlemek için yaptığımız beyaz T’ye geldi ve... izli mermi bulutuna benzer bir halde iniş yaptı,” diye hatırlıyordu Kirkbride.<sup>39</sup> Bu sırada esen sert rüzgâr uçağı ters çevirdi. Junor, şaşırtıcı bir şekilde uçaktan sağ salim çıktı; çenesinde bir çizik vardı, o kadar. Tam uçaktaki iki makineli tüfeğini çıkarmıştı ki dönüp gelen bir Alman uçağının attığı bombayla enkaz alev aldı.

Lawrence, Dera’dan yayılan demiryolu hatlarının, kavşağı Allenby’nin ertesi gün saldırmayı planladığı Filistin’deki Türk mevzilerine bağlayan batı parmağına odaklandı. Joyce’u höyüğün tepesinde bırakarak korumasını alıp güneybatıya, Mezerib’e doğru yola çıktı, Mezerib’deki büyük lokomotif ve vagon deposu Filistin cephesine gidecek ikmal maddeleriyle doluydu. Lawrence, yine bombalanmasına rağmen köydeki iki istasyonun birincisine öğleden sonra ulaştı ve burayı kayıp vermeden ele geçirdi. Pisani’nin yakından ateşlenen toplarıyla diğer istasyon da alındı.

Araplar Young’ın betimlemesiyle “bir yağma cümbüşü” halinde istasyonu ve yan hatları talan ederken Lawrence’la Young istasyonun çatısına çıkıp Filistin ve Suriye arasındaki telgraf bağlantısını kesti. “Kalın tellere uzanıp teker teker kesiyorduk,” diye yazmıştı Young.<sup>40</sup> “Bu huzurlu manzaraya bakıp şu kerpetenlerin kapanmasının Nablus’ta<sup>†</sup> yaratacağı dehşeti düşünmek tuhaftı.” Liman von Sanders Şam ve Konstantiniyye’yle bağlantıyı anında kaybetmişti ama iletişimin kesilmesinin boyutları birkaç gün sonra, sonunda başkentten aldığı bir mesajla ortaya çıkmıştı. “Telgraf,” diye hatırlıyordu daha sonra, “Konstantiniyye’de 8 Ekim’de yapılacak bir çuval yarışına ödül koymak isteyip istemediğimi soruyordu.”<sup>41</sup>

Dera’nın batısında, Lawrence’la Young imhalarına devam etmek için ayrıldı. Lawrence makasları tahrip etmeye başlarken Young rayların altına “laleler” yerleştirmek üzere Dera’nın biraz doğusuna gitti. “Bir şey beni Dera tarafındaki hatta baktırdığında altı tane

† Osmanlı 7. Ordusu’nun karargâhı.

yerleştirmiştim,” diye hatırlıyordu Young: “Kalbim duracak gibi oldu çünkü bir tren Mezerib’e doğru yavaş yavaş kentten ayrılıyordu.”<sup>42</sup> İlk düşüncesi gelen tehlikeden habersiz Lawrence’ı uyarmak oldu. Hat boyunca koşan Young bağırarak tren geldiğini söyledi.

“Uçak mı?” diye sordu Lawrence, yanlış duymuştu ve tehlikeye aldırmadı.

“Uçak değil, seni kahrolası salak,” diye böğürdü Young, “tren.”<sup>43</sup>

Young demiryolu traverslerinin altına yerleştirdiği patlayıcıların en yakın olanına doğru, fitilini ateşlemek üzere koştu. Panik içinde, ihtiyaç duyduğu ince mumu bulamadı ve başka yöntemlere başvurmak zorunda kaldı. “Yanan sigaramla son bir kez dokunduktan sonra deveme koştum,” diye yazdı anılarında: “Daha doğru dürüst ayağa kalkmadan sendeledi ve neredeyse düşüyordu ve dehşet içinde ayak bağıni çözmeıi unuttuğumu fark ettim.”<sup>44</sup> Young’ın şansına ilk “lale”nin patlaması fazla yakın olsa da lokomotifı güvenli bir şekilde geri çekilmeye yetecek kadar güçlüydü. Karanlığın içinde gizlenerek tahriplerini tamamlama işine geri döndü.

Lawrence, neredeyse bir yıldır Yermük Vadisi’ndeki demiryolunu uçurmayı başaramamasının acısını çekiyordu ve şimdi bir kez daha Tel el Şebab’a birkaç kilometre uzaklıkta olduğu için köprüyü imha etme fırsatı o akşam yeniden doğmuştu. Mezerib’in alevler içindeki yan hatlarını bırakan Lawrence, korumaları, Nasır ve birkaç Arap, vadiye indi. Ama yine başarısız oldular. Aşağıda, Liman’ın Dera’yı korumak için gönderdiği takviye güçleri taşıyan tren yeni gelmişti. “Nuri elbette denemeye çok hazırdu: Lawrence şüpheliydi ve ben de çok karşıydım,” dedi Young.<sup>45</sup>

Tel Arar’ın tepesinde, Stirling’le Peake o arada Gazala yakınlarındaki demiryolunda, Dera’nın kuzeyindeki ilk istasyonda o gün yaptıkları tahripleri anlatıyordu. Stirling battaniyesini yaymış, subayları çevresine toplamış ve özel bir gün için sakladığını söylediği yarım şişe kaliteli bir brendi çıkarmıştı. “İçki o kadar hoşuma gitmişti ki,” diye hatırlıyordu Kirkbride, “keşke daha fazla brendi, daha az adam olsaydı diye düşünmekten kendimi alamamıştım.”<sup>46</sup> Karanlıkta Law-

rence ve Young'ın Dera'nın batısındaki işi kolayca görülebiliyordu. Mezerib üzerindeki gökyüzü alevlerle aydınlanmıştı ve Young'ın "laleleri" patlarken aralıklarla parlamalar ve gümbürtüler oluyordu.

Şerif Nasır, Nuri Said, Lawrence ve Young ertesi sabah, ayın on sekizinde Mezerib'den bugün modern Suriye ve Ürdün sınırında bulunan, güneydoğudaki Nesib'e, Hicaz Demiryolu'nun Dera ve Amman üzerindeki bir durağına doğru yola çıktı. Joyce'a gönderdikleri mesajda, Dera çevresinde saatin ters yönünde çizdikleri daireyi devam ettirmek istediklerini bildirdiler ve ona o gece Allenby'nin ayın on dokuzu sabahı başlayacak taarruzunun haberlerini beklemek üzere buluşacakları Umtaiye'ye dönmesini söylediler.

Dera'nın yakınlığı ve bin beş yüz kişilik garnizonu Young'ı korkutuyordu. Arkalarında, geçen gece görmüş olduğu gibi Alman takviye güçleri vardı ve ileride Lawrence'ın otuz altı saat önce tahrip ettiği köprüyü güçlü bir savunma altında bulmaktan korkuyordu. "Mezerib'den Nesib'e kadar olan yirmi altı kilometrelik yolculukta bana öyle geldi ki sanki develer daha önce hiç bu kadar yavaş yürümemiş, kalbim hiç bu kadar hızlı çarpmamıştı."<sup>47</sup>

Thalacker, güneyde, Amman'la Dera arasındaki hattı işler hale getirme mücadelesi veriyordu. Çalışma arkadaşı Teğmen Stuetz'un gözetiminde, 18'i akşamı bir çalışma ekibi Mafrak'ın kuzeyinde iki gün önce Lawrence'ın imha ettiği köprünün yerine ahşap traverslerden ayaklar yapıp üstlerine raylardan yapılmış kirişler koymuştu. O gece ilk onarım treni kuzeyde, Dera'ya doğru eğreti köprüden geçti. "Alman demiryolu askerlerinin yorulmak bilmez çalışması sayesinde," dedi Liman von Sanders, "trafik kısa süre içinde yeniden başladı."<sup>48</sup>

Olağan hizmet kısa ömürlü olacaktı. Lawrence'ın gücü ayın 18'i akşamüstü, Nesib yakınlarındaki demiryolunda, Stuetz'un çalışma ekibinin on altı kilometre kuzeyinde belirdi. İstasyon çevresine ve yakındaki köprüye yerleşen Türkler bu kez kolayca teslim olmadı ve şiddetli bir çatışma başladı. "Ancak kayda değer bir direniş ve top ateşinin ardından," diye bildirmişti Lawrence daha sonra, "istasyonun kuzeyindeki büyük köprüdeki görevi tamamlayabildik ve köprüyü havaya uçurduk."<sup>49</sup>

Lawrence'ın "gerekenden daha fazla miktarlarda patlayıcı" kullanma eğilimini bilen ve onun birliğine yetişip rayları imha işine girişmek üzere olan Kirkbride, Lawrence'tan köprüyü imha edeceğini kendisine epey önceden haber vermesini istedi.

"Tamam, tamam, telaş yapma!" diye atıldı —canı çıkmış— Lawrence.

Kirkbride'in daha sonra hatırladığına göre, hâlâ patlayıcıları döşemekle meşgulken, "müthiş bir patlama oldu, gökten üstümüze köprü parçaları yağmur gibi yağıyordu. Kimsenin yaralanmamış olması Tanrı'nın lütfuydu." Azarlamak için Lawrence'ın yanına gitti: "Yorgundum, açtım ve öfkeden gözüm dönmüştü."<sup>50</sup> Lawrence'ın "bir kayanın üstüne oturmuş kahkahalarla gülen" hali onu daha da kızdırdı.<sup>51</sup> Ancak daha sonra Lawrence bu kadar fazla patlayıcı kullanmasını gerekçelendirdi. Köprünün "stratejik olarak çok önemli" olduğunu savundu: "Umtaiye'de tam karşısında olacağımız için... taş üstünde taş bırakmamaya kararlıydım."<sup>52</sup> Ertesi sabah Türklerin bir trene yüklü topla ateş açmasıyla Arap akıncıları ve İngiliz danışmanları, tam Allenby'nin taarruzu başlarken Umtaiye'ye doğru ilerlemek zorunda kaldı.

19 Eylül'de saat 04.30'da İngilizler hücumla geçti. Arapların Dera çevresindeki etkinliğinin Allenby'nin gerçek niyetlerini gösterdiğine ikna olan Alman General Liman von Sanders, taarruzdan hemen önce bir Hintli firariden alınan ve saldırının sadece kıyıda olacağını belirten bilgiye akıllıca bir aldatma girişimi olarak kulak asmadı. İngilizler Akdeniz'le Türk 8. Ordusu'nun Tulkerim'deki karargâhının arasındaki cephe hattının en soluna ilerlediğinde, kısa, çok şiddetli bir bombardımanın ardından Osmanlı ordusu tamamen gafil avlandı ve çöktü. "Hesaplamalarımda sadece tek bir hata yaptım," diye ısrar etmişti Liman von Sanders savaştan sonra. "Her birliğin adım adım gerileyeceğini umuyordum: Bütün tümenlerin tamamen çöküşünü beklemiyordum."<sup>53</sup> Aynı gün Allenby karısına yazdı. Artık Arapların Dera'nın kuzey, güney ve batısında demiryolunu kestiğini biliyordu. "Büyük bir başarı kazandığımızı düşünmeye başlayabilirim," dedi.<sup>54</sup>

Umtaiye’de durum o kadar parlak değildi. Joyce, önceki gün adamlarıyla birlikte Tel Arar’dan çekilirken oradaki varlıklarına kızan yöre halkının üzerlerine atış açtığını bildirdi. Kuzeye ilerlerken Umtaiye’de duran Araplar şaşırtma üstünlüğüne sahipti. Artık Türkler yerlerini tam olarak bildiği için, Umtaiye güvenli değildi ve İngiliz uçaklarının hiçbir uçuşa hazır olmadığından çok fazla savunmasızdı. Lawrence üç Alman uçağının yakın bir yere indiğini görmüştü ve şimdi oluşturdukları tehditten kaygılanıyordu. Aynı gün daha sonra o ve Junor birer zırhlı araç olarak Alman uçaklarını yerde yakalamaya çalıştı. Vadideki uçaklardan birini indiği yerde vurmayı başarsa da diğer ikisi havalandı. Arabalar taşlık arazide ancak çok yavaş ilerleyebiliyordu ve peşlerinde çok alçaktan uçan düşman uçaklarıyla birlikte Umtaiye’ye döndüler. “Savunmasız, ağır ağır ilerliyorduk... bombalar yakınıma düşerken kendimizi sonu yaklaşmış bir konserve kutudaki sardalyalar gibi hissediyorduk,” diye yazmıştı Lawrence.<sup>55</sup> Sağ salim Umtaiye’ye döndüklerinde, önceliğin Arapları hava saldırılarından korumak için Allenby’den yeni uçaklar ödünç almak olduğuna karar verdi.

Bir İngiliz uçağının 21 Eylül’de Azrak’a inip Filistin’den Allenby’nin ilerlemesiyle ilgili haberler getirmesi bekleniyordu. Lawrence şimdi uçağı karşılamak üzere Azrak’a dönmeye ve Filistin’e uçup Allenby’yi kendisine daha fazla uçak vermeye ikna etmeyi umuyordu. O gün Joyce’un Ebu el Assal’a dönüp Allenby’nin karargâhıyla iletişimi yeniden sağlaması üzerinde anlaşılmıştı. O arada, Araplar Dera’nın güneydoğusundaki tepelere doğru çekilecekti, orada daha zor bulunacakları umuluyordu.

Lawrence ve Ageyl korumaları 20 Eylül’de Azrak’a ulaştı. Ayın yirmi birinde, planlandığı gibi **Dawnay**’ın Allenby’nin ilk başarılarıyla ilgili haberleriyle birlikte indi. “**Bu arafta,**” diye yazmıştı Dawnay bir gün önce, “İşler en küçük bir **pürüz** çıkmadan ilerledi... bütün Türk ordusu ağıma düştü ve muhtemelen Yermük Vadisi yoluyla Ürdün’ün doğusu dışındaki bütün kaçış yolları kapatıldı. Araplar burayı da kapatırsa –ve zamanında kapatırsa– o zaman ne bir adam, ne bir silah ne de bir vagon kaçabilir: *süper zafer!*”<sup>56</sup> Uçak Allen-



by'den Faysal'a coşku dolu, onu "cesur askerlerinin büyük başarısı" için öven bir mektup da getirmişti. Dawnay, Lawrence'a gönderdiği notta "bunu yeterince süslü bir dille Faysal'a vermesini" istiyordu.<sup>57</sup> Sonunda Dawnay, Joyce'a Allenby'nin üç emrini iletliyordu:

(i) Bu kanadın tamamen saf dışı bırakılması için, Dera'nın *güneyindeki demiryolunu mümkün olduğu kadar bütünüyle* yok etmenizi istiyor; (ii) kabilelerin Yermük Vadisi'yle Taberiye Gölü ve Dera arasında bulunan, Amman bölgesindeki 8. Ordu'nun parçaları ve Ürdün'ün batısından geçmeyi başaran diğer birliklerinin kalıntıları tarafından kullanılabilecek boşluğu kapatmasını istiyor. (iii) En önemlisi, Faysal'ın tek başına Şam'a ya da bir başka yere gitmesini İSTEMİYOR; onu kısa süre sonra kendi operasyonlarımızın parçası olarak oraya yerleştireceğiz ve Gen A'nın bilgisi ve izni dışında kendi eylemini güvenceye almak için zamanından önce fırlayıp giderse, sonrasında kıyamet kopar ve bir çuval incir berbat olur. Bu yüzden, F'nin kuzeyde bizi zorlayacak ve yanlış yöne götürebilecek bir düşüncesizlik yapmaması için bütün frenleyici etkinizi kullanın ve Lawrence'a da aynısını yaptırın.<sup>58</sup>

O öğleden sonra Lawrence gözlemci koltuğuna oturdu ve uçak çöl pistinde hızla ilerleyerek batıya, Güney Filistin'deki Bir Salim'de bulunan Allenby'nin karargâhına doğru havalandı. Orada Allenby sonraki adımlarını açıkladı. Şimdi üç ayrı saldırı olacaktı: Birincisi, General Chaytor komutasındaki Yeni Zelandalılar tarafından Ürdün'ün karşısından Amman'a; ikincisi, General Barrow komutasındaki Hintliler tarafından Dera'ya; üçüncüsü, General Chauvel'in Avustralyalıları Golan Tepeleri'ndeki Kuneytire'ye doğru Kuzey Ürdün Vadisi'ne yapılacaktı. Chaytor sağ kanadı güvenceye alacak, Barrow ve Chauvel da sonra Şam için kuzeye dönecekti. "Biz onlara yardımcı olacaktık," diye yazacaktı Lawrence *Bilgeliğin Yedi Sütunu*'nda, "ama hepimiz birlikte yapana kadar, Şam'ı almaya yönelik küstahça tehdidimi uygulamaya koymayacaktım."<sup>59</sup>

## ŞAM'A GİDEN YOL

(Eylül 1918)

Otto Liman von Sanders, İngiliz askerleri 21 Eylül'de Nasıra'ya girdiğinde yakalanmaktan kılpayı kurtulmuştu. O gün daha sonra Dera'ya ulaştı, orada kısa bir süreliğine azalan güçlerini düzene sokmaya çalıştıktan sonra Şam'a gitti. Amman'daki 4. Ordu'ya, Filistin Cephesi'ndeki 7. ve 8. orduları takviye etmek üzere kuzeye gitmesi emri gönderdi. Ama, Thalacker'in acı bir şekilde söylediği gibi, "Dera çevresindeki hattın imha edilmesi nedeniyle demiryolu... tamamen felç olmuştu."<sup>1</sup> 4. Ordu'nun karayoluyla gitmekten başka seçeneği yoktu. 22 Eylül'de kuzeye, Şam'a gitmek üzere yola çıktığında, Liman von Sanders bile, Peake'in altı gün önceki imhalarından sonra hâlâ onarılmayı bekleyen Dera'nın kuzeyindeki hattın bir bölümünü yürüyerek geçmek zorunda kalmıştı.

Aynı sabah, Dera'nın yirmi dört kilometre güneydoğusunda yer alan tepelerdeki Ümmü Surab'da, Young ve Kirkbride üç uçağın sesini duyduğunda sosis kızartıyordu. İki gündür ne zaman uçak sesi duysalar siper alan iki adam uçakların İngiliz işaretleri taşıdığını görünce rahatladı. Teker teker üçü de indi ve birinden Lawrence fırladı.

Lawrence iyi haberler getirmişti. Uçakların ikisi –bir Avustralya hava filosundan gelişmiş Bristol savaş uçakları– kalmak üzere gelmişti ve Allenby'nin tek Handley Page bombardıman uçağı o öğleden sonra yakıt, yiyecek ve uçaklarla arabalar için yedek parçalar getirecekti. Kısa süre sonra, Alman çift kanatlıları Dera tarafında belirdiğinde, Avust-

ralyalılar uçaklarına koştu. Bu kez, “Yarış kısa ve tek taraflıydı,” dedi Kirkbride.<sup>2</sup> Lawrence, Avustralyalı pilotlar döndüğünde, sosislerle çayın hâlâ sıcak olduğunu iddia etti. Birkaç metre ötede, alevler ve yükselen kara dumanlar her bir Alman uçağının çakıldığı yeri gösteriyordu.

Güneyden gelen susamış askerler istasyonun kısıtlı su stoku için kavga ederken, Thalacker, Amman’da havanın “giderek düşmanca ve öfkeli” hale geldiğini yazmıştı.<sup>3</sup> “Türk askerleri... çığırından çıktı” ve panik büyüdüğü için Thalacker düzeni sağlamak için kalabalığa silahını sallamak zorunda kalmıştı. Kuzeye, Dera’ya giden hattın sonunda onarıldığını duyunca, artık her gün bombalanan Amman’dan yaralıları çıkarıp kuzeye doğru götürmek için bir hastane treni gönderdi. Ama Arapların demiryolunu yok etme kararlılığı planlarını bozacaktı. O sabah, güpegündüz yapılan bir çıkış harekâtıyla Arap askerleri ve Ruala kabilesinin adamlarından oluşan karma güçle zırhlı araçlar ve vagonları Mafrak’a geri döndü. Orada, Lawrence’ın 16 Eylül’de imha ettiği taş köprüünün yerine daha yeni yapılan eğreti köprüyü yıktılar. Hastane treni geri dönmek zorunda kaldı. Güneyde, Maan’daki garnizon teslim oldu. Batıda, Chaytor hiçbir direnişle karşılaşmadan Salt’ı işgal etti. Thalacker 24 Eylül’de hava karardıktan sonra, İngiliz askerleri gelmeden altı saat önce uygun son drezinle Amman’dan ayrıldı. 25 Eylül sabahı erkenden Mafrak’a ulaştığında istasyonu alevler içinde buldu. Cehennemin içinden geçemeyen o ve arkadaşları drezinleri dinamitlemek ve Dera’ya kalan kırk kilometrelik yolu yürüyerek tamamamak zorunda kaldı.

Arapların başarılarının haberleri hızla yayılıyordu. Dört gün önce Antonin Jaussen Kahire’deki üstlerine “çok önemli bir haber daha” iletmişti. “Albay Lawrence,” diye bildirmişti, “bir grup Bedeviyle birlikte Dera’nın batısında, Tel el Şebab’ın çok uzağında olmayan demiryolu köprülerini imha etti. Dahası, Dera’nın güneyindeki, Dera’yla Amman arasındaki hattı kesti.”<sup>4</sup>

İngilizlerin Kuzey Filistin’deki hızlı ilerlemesi ve Arapların Osmanlı ordusunun çöküşündeki önemli rolü Fransızların şüphelerini çekti. 23 Eylül’de Fransa’nın Londra Büyükelçisi Paul Cambon, Dışış-

leri Bakanı Arthur Balfour'u görmeye giderek Suriye'nin Sykes-Picot Anlaşması'yla belirlenen Fransız nüfuz bölgesine girdiğini anımsattı. "General Allenby'nin muhtemelen işgal etmek üzere olduğu bölgenin yönetimiyle ilgili olarak yapacağı her türlü düzenlemede bu gerçeğin unutulmaması son derece önemliydi," diye açıkladı Cambon.<sup>5</sup>

Ertesi gün Fransız gazetesi *Echo de Paris*'de Filistin seferinin ilerlemesiyle ilgili ilgi çekici bir haber çıktı. Allenby'nin zaferdeki rolünü kabul eden gazete, "Albay Lawrence'ın Filistin yengisinde çok önemli bir rol oynadığından söz etmeliyiz," diye ekledi. Gazete, "bölgedeki deneyim ve örgütlenme yeteneğiyle" Lawrence'ın Britanya'da ünlü bir isim olacağını öngörüyor –kendini gerçekleştiren kehanet– ve "Bedevilerle Dürzilerden oluşturduğu süvari gücünün başında, Dera'daki demiryolunu keserek düşmanın Şam, Hayfa ve Ürdün'ün doğu kesimiyle olan ulaşımını engelledi,"<sup>6</sup> diye ekliyordu.

Arapların kuzeye ilerleyişiyle Lawrence'ın –ya da aslında herhangi bir İngiliz'in– arasında bağlantı olduğu ilk kez açıkça kabul edilmiş oluyordu ve ertesi gün Londra basınında tekrarlanan bu görünüşte yüce gönüllü övgünün arkasında gizli bir neden olduğunu saptamak zor değil. O zaman kadar, *The Times*'taki haberlerin gösterdiği gibi, İngilizlerin Arap harekâtıyla ilişkisinin gizlenmesine dikkat ediliyordu. Arapların başarısının arkasındaki itici gücün bir İngiliz subayı olduğuyla ilgili bu ani ifşaat, onların savaştan sonra Suriye'de bağımsız bir yönetim kurma umutlarını zayıflatmayı hedefliyordu.

İngilizler Fransızlara Suriye'de sahip olduklarından daha fazla nüfuz vermeme kararlılığını sürdürüyordu. Lawrence'ın işinin *Evening Standard*'da yayımlandığı gün, savaş bakanlığındaki Askeri İstihbarat Direktörü Allenby'yle temasa geçerek, hükümet Sykes-Picot Anlaşması'na bağlı olsa da, bölge işgal altındayken kurallarıyla ilgili Allenby'nin yorumlarının geçerli olacağını söyledi. Anlaşmanın Fransız subayların sivil görevlere getirilmesine dair maddeyle ilgili olarak Sykes-Picot Anlaşması'nı hiçbir zaman beğenmemiş olan direktör, Allenby'ye "sivil görevlerin yeniden tanımlanmasıyla ilgili takdir yetkisi sizindir," hatırlatmasında bulundu.<sup>7</sup>

Arapların Türk bölgesinde yarattığı hasardan memnun kalan Allenby, onlara Şam'ı alabilmeleri için en iyi olası şansı vermek için hazırlık yapıyordu. Ayın 25'inde, kadrosundan biri Araplarla birlikte olan İngiliz subaylarla temasa geçerek Faysal'a –akıncıları Azrak'a kadar takip etmişti– “Ekselanslarının güvenli bir şekilde yapabileceğinizi düşündüğünüz anda Şam'a girmenize kimsenin itirazı yok,” mesajının iletilmesini istemişti.<sup>8</sup> Allenby kendi güçlerine, “taktik nedenlerden ötürü zorunlu olmadıkça” kente girmekten kaçınmalarını emretmişti.<sup>9</sup>

Lawrence da Arapların başarısından yararlanmaya kararlıydı. 24 Eylül'de Türklerin Dera'yla Amman arasındaki demiryolunu onarmaya çalışmaktan vazgeçtiğini fark etmişti ve şimdi yine kuzeye gitmeyi ve hemen Dera'nın ötesinde, Şam yolunda durmayı öneriyordu. Gerekçesi sadece stratejik değil aynı zamanda siyasiydi de. Sadece Arapların Dera'nın kuzeyindeki varlığının, Türkleri yeni İngiliz saldırısını savuşturmak için tahkimat yaptıkları kentten ayrılacak kadar rahatsız etmesini değil aynı zamanda Arapları Şam'a hızla ulaşacak bir konuma getirmesini de umuyordu. Aynı zamanda, “Cebel el Dürzi'ye çekilirse, oyun kazanılmadan önce son darbeyi Allenby'ye bırakarak etkin görevimize son vermiş olacaktık,” diye açıklayacaktı.<sup>10</sup> İngiliz askerleri gelmeden Dera'nın Arapların elinde olmasını da istiyordu çünkü kent Sykes-Picot Anlaşması'na göre Fransızlara verilen bölgenin içinde kalıyordu.

Yorgun düşmüş Arap düzenli güçleriyle birlikte ilerleyen ve onların ne kadar yavaş seyahat ettiğini bilen Young, Lawrence planını açıkladığında dehşete düştü. Korkusunu, “Küçük kuvvetimiz, kovalanan aslanı yan tarafta durup koşarak geçerken vurmak varken onun tek kaçış yolunun önünde duran avcının konumuna düşer,” diye açıklıyordu.<sup>11</sup> Türklerin üstünlüğü yine ele geçirmesi durumunda kaçışın hâlâ mümkün olabileceği Havran'da kalmayı yeğliyordu. Diğer subaylar gibi, Avrupa'daki savaşın sona ermek üzere olduğunun tamamen farkındaydı ve Lawrence'ın davranışının pervasızlığa yaklaştığını düşünüyordu.

Lawrence aynı görüşte değildi ama ilk önerisini yumuşatıp bir uzlaşma olarak Dera'nın daha kuzeybatısı yerine Şeyh Saad köyünü teklif etmek zorunda kaldı. Allenby'nin karargâhıyla da temasa geçip Şeyh Saad bölgesinde bekleyen çok sayıda düşman olup olmadığını ve Arapların kuzeye doğru ilerlerken saldırıya uğrama tehlikesini azaltmak için Dera'nın bombalanıp bombalanamayacağını sordu. Young istemeyerek kabul etti. Ancak savaş sonrasında, Başkan Wilson'ın kendi geleceğini belirleme ilkesine bağlılığını gördüğünde, Lawrence'ın kuzeye ilerleme gerekçesinin Arapları savaş bitmeden önce Fransız bölgesine yerleştirmek olduğunu anladı.

Karargâh onayladı ve Dera'ya yönelik İngiliz bombardımanıyla korunan Araplar 26 Eylül'de kuzeye doğru yola çıktı, akşamüstünden geceyarısına kadar Gazale'deki, Dera'nın on altı kilometre kuzeyindeki demiryolunu geçti. "Kimseyi görmedik ve bizi gören olduysa da, hiçbir şey yapmadı," diye hatırlıyordu Kirkbride rahat bir şekilde.<sup>12</sup> Sonra, demiryoluyla Dera-Şam yolunun arasında Araplar dinlenme molası verdi.

Young uyuyamayacak kadar endişeliydi. "Saatim elimde aralıksız kaygıyla volta atıyor, yorgun gücümüze karşı bir gece saldırısının yaratacağı karışıklığın hayalleriyle kendime işkence ediyordum," diye hatırlıyordu sonradan.<sup>13</sup> Sonunda ay doğduğunda birliği uyandırdı. Sabahın üçünde Şam yolunu geçtiler ve şafaktan hemen önce, sadece biraz batıda yine durdular. "Ama dinlenemiyorduk," diye hatırlıyordu Lawrence, "çünkü yollarını kaybeden adamlar Arap köylülerine özgü şekilde gırtlaklarını yırtarcasına haykırarak arkadaşlarına sesleniyordu. Ay batmıştı ve dünya karanlık ve çok soğuktu."<sup>14</sup> 27 Eylül şafağı sıcak hava, Türk, Avusturyalı ve Alman makineli tüfek nişancılarının avare bir koluyla beklenmedik bir karşılaşma –ki hemen yakalanmışlardı– ve yıllardır süren baskıcı Osmanlı yönetiminin intikamını alma fırsatını sezen Araplara katılmak için toplaşan yöre köylülerinin destek ilanlarını getirdi.

Gün içinde, bir İngiliz uçağı Arapların kampının üzerinde uçup bir mesaj atınca Young'ın korkuları gerçekleşmiş oldu; mesajda dört

bin ve iki bin kişilik iki Türk kolunun Dera ve Mezerib'den onlara yaklaştığı uyarısı vardı. Lawrence büyük kolun geçmesine izin verilmesi ve Arap güçlerinin Dera ve Şeyh Saad arasındaki yolun ortasındaki Tafas köyüne yaklaşan diğerleri üzerinde odaklanması yönünde akıllıca bir karar aldı. Öte yandan Young'ın uyardığı gibi, Araplar çok yavaştı. Köye ulaştıklarında Türkler –bir mızraklı süvari alayı– çoktan oradaydı. Köyden dumanlar yükseliyor, kaygı verici silah sesleri duyuluyordu. Türklerin sayıca üstünlüğünden dolayı Lawrence'ın bütün yapabileceği, neler olduğunu araştırmadan önce Türklerin gitmesini beklemektir. Yaklaştıkça dakikalar önce neler olduğunu tahmin etmeye başladı. “Uzun otların arasında saklanmış gibi duran gri kümeler, cesetler gibi toprağı kucaklamıştı. Hepsinin ölmüş olduğunu bildiğimizden bakışlarımızı kaçırdık ama küçük bir beden sendeleyerek ayağı kalktı, sanki bizden kaçmaya çalışıyordu.<sup>15</sup> Küçük bir kızdı, dört yaşından fazla değildi, kirli elbisesi parlak kırmızı kan lekeleriyle doluydu. Mızraklanmış gibi görünüyordu.”

“Bana vurma, baba,” diye haykırdı. Köyün yerlisi olan bir Arap kızı yatıştırmak için eyerinden aşağı atlarken Lawrence, “kız kollarını kaldırıp bağırıyorsa da küçük yığının üzerine düştü, elbisesi yine kanlar içinde kaldı; sonra sanırım öldü.”<sup>16</sup>

Daha kötüsü vardı. Lawrence köye girdiğinde, koyun ağıllarının birinin çamur duvarından sarkan “kırmızı ve beyaz bir şey” gördü. “Yakından bakınca bunun duvarın üstünde baş aşağı yatan bir kadının cesedi olduğunu gördüm, ağzı korkunç bir şekilde çıplak bacaklarının arasından çıkan tırtıklı bir kasaturayla oraya mihlanmıştı. Hamileydi ve sağında solunda diğerleri yatıyordu, belki yirmi kadardılar, çeşitli şekillerde ama iğrenç bir zevke uygun olarak öldürülmüşlerdi.<sup>17</sup>

Lawrence'a geçen kasımda Dera çevresindeki baskınında eşlik eden köyün reisi Talal, aynı anda Tafas'a girmişti. Lawrence'ın hatırladığına göre, “yaralı bir hayvan inledi”, sonra başındaki örtüyle yüzünü kapattı ve dörtmala koşan devesiyle geri çekilen Türklerin ardına düştü.<sup>18</sup> Lawrence bakakaldı, sersemlemişti “O ileri atılırken taş gibi olduğumuz yere çöktük, biz de Türkler de ateş etmeyi kestğimiz

için toynakların gürültüsü kulaklarımızda tuhaf bir şiddette davul gibi gümbürdüyordu,” diye hatırlıyordu. Türklerin son birliklerine yaklaştığında Talal eyerinde dikildi ve “Talal, Talal,” diye bağırarak savaş narasını attı. Türkler döndü, makineli tüfekler takırdadı ve Talal’in ölüsü mızraklarının arasına düştü.

Auda abu Tayi intikam istiyordu ve kabile üyeleri Türk askerlerinin gözden kaybolmakta olan birliğinin peşine düştü. Tanık oldukları gaddarlık karşısında öfkeden gözleri dönen ve intikam adına ateş eden kabile üyeleri, Lawrence’ın hatırladığına göre, “şeytanlar gibi savaşıyordu, ter gözlerini bulanıklaştırıyor, toz gırtlaklarını kavuruyordu”. Savaştan sonra, “Tafas dehşetinden doğan bir çılgınlıkla, öldürmüş, öldürmüş, ölülerin ve hayvanların kafalarını bile parçalamıştık, sanki ölümleri ve akan kanları ıstırabımızı dindirebilirmiş gibi.”<sup>19</sup> Büyüyen Arap ordusunu ne Lawrence ne de bir başkası denetim altında tutabiliyor gibiydi. Liman von Sanders geri çekilmeleri sırasında askerlerinin gördüklerini şöyle anlatıyordu, “Halk her yerde silahlanmıştı... Çoğu Araplar tarafından öldürüldü ya da yaralandı.”<sup>20</sup> Yakalanan Türk ve Alman tutsaklar soğukkanlılıkla makineli tüfeklerle taranarak öldürülüyordu. Lawrence olanların sorumluluğunu üstlenerek kabile üyelerinin zıvanadan çıktığı gerçeğini örtbas etmeye çalıştı. En başında, “‘esir alınmayacak’ emri verildiğini ve adamların da buna uyduğunu”<sup>21</sup>, esirlerin vurulmasını bir Bedevi’nin Alman kasaturaları tarafından “koleksiyon böceği” gibi yere mışlandığının görülmesinin tetiklediğini iddia etti. Diğer tanıklar başka türlü anlatıyordu. Iraklı subaylardan Ali Cevdet –Irak’ın sonraki başbakanlarından biri– Lawrence’la birlikte, “katledilmiş kadın ve çocuk görüntülerinin içlerindeki gizli vahşiliği ortaya çıkardığı Bedevilerin bir grup esiri öldürmemesi için nasıl boşuna uğraştıklarını,”<sup>22</sup> anlattı. Frederick Peake, Lawrence ölümler sona ermeden köye varmamış olsa da onun hayatta kalanların öldürülmesi emri vermediğine inanıyordu. “Eminim ki,” demişti Lawrence’ın kardeşi Arnold 1965’te, “Lawrence katliamları durdurmak için elinden geleni yapmıştı ama



aklı başından gitmiş bir insan kalabalığı dizginlenemeyeceği için elinden bir şey gelmemiştir.”<sup>23</sup>

Son derece gergin bir akşam oldu. Olanlardan dehşete düşen Young, gece boyunca kabile üyelerinin esirleri katletmek üzere olduğu yönünde “bir dizi yanlış alarm” verildiğini söyledi.<sup>24</sup> O ve Winterton Bedevilerle konuştu, ölümlerin durmasını rica etti. Winterton’ın –sonradan savaş tutsaklarının öldürülmesiyle bağlantısının bulunduğu ima edilirse bir milletvekili olarak belki de en çok onun kaybedecek şeyi vardı– durumun yatıştırılmasında özellikle etkili olduğu görülüyor. Milletvekili olarak savaşın ardından bir seçim mücadelesine gireceğini açıkladığında Araplar kahkahalara boğulmuştu.

Konuşmayı çeviren Lawrence, Winterton’a döndü ve Arapların savaş öncesinde bölgeyi ziyaret eden milletvekillerini “komik yaratıklar” olarak gördüğünü açıkladı; bu da Sykes’a yönelik pek de incelikli olmayan bir iğnelemeydi. Winterton aynı görüşteydi, can sıkıcı olduklarını da ekledi. Araplar gülmeye devam etti. Sonra Winterton daha ciddi kaygılarına döndü: “Oylarını isteyeceğim İngiltere’deki Horsham and Worthing’in iyi insanları... katliamlara göz yumduğumu düşünüp bana oy vermeyebilir. Aslında,” diye toparladı, “bu aceleci eylem... bana seçimi kaybettirebilir.”<sup>25</sup> Bedeviler esirleri yerine koyun kesti.

Nuri Şaalan’ın Ruala kabilesinin adamları gece Dera’ya girdi. Lawrence ertesi sabah Kirkbride’la birlikte onlara yetiştii. Dera üzerinde gökyüzü kentte yanan depolardan çıkan keskin kokulu dumanlarla simsiyahtı.

Lawrence, Barrow ve Hintli süvarilerinden önce demiryolu istasyonuna gidip oraya Arap bayrağını dikmeye hevesliydi çünkü Dera Sykes-Picot Anlaşması’yla kabul edilen Fransız bölgesinin sınırındaydı. “Siyasetin bugüne kadar epeyce basit olan bir savaşı karmaşıklaştırmaya başladığını hissediyorum,” diye yazdı Kirkbride anılarında.<sup>26</sup> Yoğun bombardımanın ve gece başlayan Ruala kabilesinin yağmalarının ardından Dera’da kıyamet kopmuş gibiydi. “Her yer leş gibi yangın, ölüm ve dışkı kokuyor, sinek bulutları dolaşıyordu,” diye anımsıyordu Kirkbride yıllar sonra canlı bir şekilde. “Oturacak temiz

bir yer bulabilmek bizim için kolay değildi... Mide bulandırıcı bir koku yayan toprak yığınının oturduğumda içinden morarmış ve şişmiş bir kol fırlayınca ilk seçeneğimizi hızla terk ettik.”<sup>27</sup>

Kirkbride yağmaladığı masayı kafasının üzerinde taşıyan iri yarı bir Arap kadının geçişini seyretti. Bir kabile üyesi bir Türk süvarisini daireler çizerek kovalıyor, kırbaçlıyordu. Birliğin mutemeti olan Türk binbaşı toprağa oturmuş ağılıyordu, üzerinde sadece ceketi kalmıştı. Bir zamanlar güzel olan pis bir elbise giymiş küçük bir kız Kirkbride’a, Şam’daki teyzesini ziyaretten evlerine dönerken trenlerin durduğunu ve amcasını kaybettiğini söyledi. Kirkbride kızı valizinin üzerine oturttu ve bir bardak çay verdikten sonra onu Amman’a götürmeye gönüllü bir doktor buldu.

Barrow kısa süre sonra geldi. Yavaş ilerlemişti, kentin denetiminin kimin elinde olduğundan emin değildi ve kendi tarafınca bombalanabileceği uyarısı gelmişti. Dera yolunda bazı Bedevilerin bir hastane trenini yağmaladığını görmüştü, “ıstırap içinde inleyen Türklerin açık yaralarına ve kırık kol bacaklarına aldırmadan elbiselerini yırtıyor, kurbanlarının gırtlaklarını kesiyorlardı.”<sup>28</sup> “Burası korkunç bir kargaşa içinde,” dedi Lawrence’la karşılaştıklarında. “O dakikalarda kafam hızla çalışıyordu,” diye anımsıyordu Lawrence, “çünkü Araplar üzerinde şu anda denetimimi sağlayamazsam bunu bir daha hiç yapamazdım.”<sup>29</sup> Barrow’u konuğu gibi karşılayan Lawrence, General’i adamlarını çekmeye ikna etmeye çalıştı. Gördükleri karşısında dehşete düşen Barrow, bunu reddetti. Yine de Lawrence daha sonra General’in Şerif Nasır’ın istasyon meydanındaki küçük ipek bayrağını hızla selamladığını öne sürdü; Arapların bu tartışmalı toprak parçası üzerindeki denetimlerini üstü kapalı bir şekilde onaylamıştı.

Ertesi sabah, Barrow’un Hintli süvarileri Şam’a doğru yola çıktı, sağ taraflarında Araplarla beraber geri çekilen 4. Ordu’nun artçılarına baskı yapıyorlardı. Stirling Türklerin “artık acınacak bir halde olduğunu” söyledi. Adamlarından birinin sürünerek bir kuyuya ulaşmaya çalışmasını seyretti. “Yarım saat sonra geri döndüğümde ölüsünü buldum. Açlık ve yorgunluktan ölmüştü.”<sup>30</sup> Bir başka İngiliz subayı savaştan sonra bir dörtlük yazdı:

Savaş alanında dört bir yana sayısız enkaz saçılmış,  
 Savaşın durulmasıyla ordudan kalanlar etrafa yayılmış,  
 Geride çantalar, silahlar, sahipsiz bir araba duruyordu,  
 Ve burada şişmiş bir ceset sefil halde yapayalnız uzanıyordu.<sup>31</sup>

Arap saldırıları çekilen 4. Ordu'yu iki gün boyunca tüketti. Der'a'dan çıkarken altı bin kişilik olan kol, yirmi beş kilometre kuzeydeki Şeyh Miskin'e vardığında beş bin, elli kilometre sonra Mesmiye'ye geldiğinde üç bin ve Şam'ın on altı kilometre dışına ulaştığında iki bin kişiye düşmüştü; Şam'da Türkleri Nasır ve Nuri Şaalan yakaladı ve kabile üyeleriyle ilerleyen İngilizlerin arasında sıkıştılar. "Toplamda yaklaşık beş binini öldürdük, sekiz binini yakaladık... ve ganimet olarak yaklaşık yüz elli makineli tüfek, yirmi beş ile otuz arası tüfek saydık," diye yazdı Lawrence *Arab Bulletin*'de duygusuzca.<sup>32</sup>

Allenby, 30 Eylül'de, Şam'daki idari düzenlemeleri bir telgrafla savaş bakanlığına bildirdi. "Varlığını sürdürdüğünü umduğum yerel Arap yönetimini tanıyacağım ve gerektiği gibi bir Fransız irtibat subayı atayacağım," diye de ekledi.<sup>33</sup> Arapların ertesi sabah erkenden Şam'a gideceğini, kendi birliklerinin girişinin yolunu açacağını umuyordu. Allenby Şam'a girmeye hazırlanırken Liman von Sanders de kentten ayrılmak için acele ediyordu. Havaya ateş eden Arapların gelişi gün boyu sürmüştü ve hava giderek tehditkar hale geliyordu. Liman von Sanders, "Pek çok evde Şerif'in dört renkli bayrağı asılıydı," dedi, kent sakinlerinin barışçı tutumunun değişmek üzere olduğunu hissediyordu.<sup>34</sup> 4. Ordu'nun kalıntılarını silip süpürmeyi yeni bitiren ilk Araplar hava karardıktan sonra kentte görüldü. Kentte yangınlar çıktı: Almanların depoları ve kentteki her iki tren istasyonu –güneybatı varoşlarındaki Kadem ve merkezdeki Hicaz Garı– alevler içindeydi. Almanlar o gece Kadem'den ayrılırken kentin kuzeyinden ana caddenin telgraf direkleriyle kapatıldığını gördü ve Araplar "her taraftan" ateş ediyordu.<sup>35</sup>

Elli kilometre kuzeybatıda, dokuz yaşındaki bir kız çocuğu korku içinde Reyak istasyonundaki peronda bekliyordu. Musbah Haydar'ın

babası Şerif Ali Haydar, on sekiz ay önce Şerif Hüseyin'i devirmeyi başaramayınca Lübnan tepelerine dönmüştü ve ailesi de ona katılmıştı. Şimdi kuzeye götürülüyorlardı. Musbah ve babası geldiğinde önceki gece bombalanan Reyak istasyonu kapkaranlıktı. "Peronda kalabalık kaynaşiyor, dövüşüyor, dua ediyor ve itişip kakışıyordu,"<sup>36</sup> diye hatırlıyordu yıllar sonra kadın. Birkaç Alman askeri denetimi sağlamaya çalışıyordu ama başaramıyorlardı. Babasının korumaları süngüleriyle asker ve ağlaşıp feryat eden sığınmacı kalabalığının arasında yol açtı ve Musbah'la babasını kuzeye gitmeleri için trene bindirdi.

Lawrence geceyi Kisve'de, Şam'ın güney tarafında geçirdi. Kuzeyde, Türkler kalan cephanelerini dinamitleyip havaya tembel sarı paraboller çizen mermiler atarken gece göğünde beyaz ışıklar çakıyordu.

"Dera'yı aldığımızdan beri, son kaçınılmazdı," dedi Lawrence Stirling'e "Mavi Sis" adını taktıkları Rolls-Royce'larının yanında dinlenmeye çalışırken. "Zevk de bitti, ilgi de."<sup>37</sup> Gürültü uyutmuyordu. Şafakta, o ve Stirling arabaya atlayıp ötesinde Şam'ın bulunduğu tepelere gitti. Durgun şafak havasında asılı birkaç kara duman katmanına rağmen, aşağıda eski kentin minareleriyle çan kuleleri hafif şafak pusunun arasından görünüyor, sabah güneşinde parlıyordu, batısında ve doğusunda parlak yeşil portakal bahçeleri, badem ve ceviz ağaçları uzanıyordu.

Bazı Hintli askerleriyle bir atışma yüzünden biraz geciken Lawrence ve Stirling 1 Ekim Salı sabahı saat dokuzda Şam'a girdi. Nuri Şaalan ve Nasır daha önce kente girmişti ve Avustralyalı askerler Türklerin peşinden kuzeye giderken gece kısa bir süreliğine kentten geçmişti. Sonuç olarak, Stirling'in anılarında yazdığına göre, cadde-ler çoktan "sevinç ve coşkuyla alev alevdi."<sup>38</sup> "Dervişler çevremizde dans ediyordu.

Bedevilerin şaha kalkan, hoplayıp zıplayan atları yoğun kalabalığın içinde bize yavaş yavaş yol açarken balkonlardan ve çatılardan peçeli kadınlar üstümüze çiçekler atıyor ve –daha da kötüsü – gül yağları döküyordu. Esansın kokusu haftalarca giysilerimden çıkmadı."

## KAPISI OLMAYAN EV

*(Ekim 1918-1922)*

Lawrence kentte bir Arap yönetimi oluşturma amacıyla doğruca Şam'ın merkezine gitti. Osmanlı hükümetinin karargâhı *Saray*'da binanın çevresinde toplanan kalabalığı yarararak içeri girdiğinde kendisinden önce davrananlar olduğunu gördü. İçeride, sadece Şerif Nasır ve Nuri Şaalan'ı değil Cezayirli kardeşler Abdülkadir ve Muhammed Said el Cezairi'yi de buldu. Cezairîler öne fırlayıp bir diğer Arap milliyetçisi Şükrü el Eyyubi ile birlikte kentin denetimini ele geçirdiklerini duyurdu. "Şaşkınlıktan dilim tutulmuştu," diye yazdı Lawrence daha sonra.<sup>1</sup> On bir ay önceki başarısız Yermük Vadisi seferinden önce aniden ortadan kaybolan Abdülkadir'den şüpheleniyordu. Daha sonra "her ikisinin de deli, Türk yanlısı ve en fenasından yobaz olduklarını" öne sürecekti.<sup>2</sup>

Lawrence'ın Şam'a vali yapmak istediği adam, Haziran 1917'de Suriye'ye yaptığı gizli gezide tanıştığı Ali Rıza al Rikabi'ydi. Rikabi aynı anda hem süreklilik hem de değişim sağlayacak mantıklı bir seçimdi: sadece kentin Osmanlı yönetiminin kilit adamlarından biri değil aynı zamanda gizli bir Arap milliyetçisiydi. Sorun şu ki, Rikabi gerçek siyasi görüşleri konusunda o kadar ketumdu ki hâlâ kâğıt üzerinde hızla Halep'e doğru çekilen Osmanlı birliklerinin komutanıydı ve kendisinden hiçbir iz yoktu.

Zaman azdı çünkü kırılğan Arap koalisyonunun dağılmakta olduğu yönünde şimdiden işaretler vardı.

Lawrence dikkatini kısa süreliğine Auda abu Tayi ve Dürzi lider Sultan el Atraş arasında, Dürzi'nin Auda'nın suratına sopayla vurma-sıyla başlayan bir kavgaya yöneltti. İki adamı ayıran Lawrence Auda'yı boş bir odaya aldı ve sonunda sakinleşene kadar bir koltukta oturttu.

Daha geleli otuz dakikadan fazla olmamıştı ki Lawrence Sir Harry Chauvel'i, kentin batısında bekleyen Avustralya güçlerinin komutanını yanında buldu. Allenby, Chauvel'e Şam'a vardığında Türk *valisini* bulmasını, ona İngiliz desteği sözü vermesini ve kentin yönetimine yardım etmeyi önermesini söylemişti. Allenby, Chauvel'in Araplarla sıkıntı yaşaması durumunda Lawrence'a başvurmasını istemişti. Chauvel o sabah kente girişlerinin planlarına son şekli vermek için Barrow'u görmeye gittiğinde Barrow ona "bir gece önce kendisiyle birlikte olan Yarbay Lawrence'ın o sabah erkenden hiçbir şey söylemeden ayrıldığını ve kente gittiğini düşündüğü yönünde rahatsız edici bir bilgi" vermişti.

Chauvel o sabah dokuz buçukta Lawrence'ı *Saray*'in basamakla-rında buldu. "Yanında," diye hatırlıyordu on yıl sonra, "Şükrü Paşa olarak tanıştırdığı bir adam vardı."<sup>3</sup>

Lawrence o sabah erkenden ayrılmasının Şam'da olanlarla ilgili kaygısından kaynaklandığını açıkladı. "Sonra bana Şükrü'nün Şam valisi olduğunu söyledi" diye anımsıyordu Chauvel. "Şükrü besbelli Arap'tı ve ben Türk *valiyi* görmek istediğimi söyledim."

Lawrence nedenini tahmin etmiş olmalıydı. Muhammed Said el Cezairi'yi kabul etmek yerine, hemen *valinin* önceki akşamüstü Mehmed Cemal Paşa'yla birlikte kaçtığını ve Şükrü'nün kent halkı tarafından seçilmiş vali olduğu yanıtını verdi.<sup>4</sup> Aslında Cemal Paşa kentten ayrılmadan hemen önce Muhammed Said'i vali olarak ata-mıştı ve Lawrence'ın ikinci iddiası düpedüz yalandı: herhangi bir girişimde bulunmak bir yana, gelecekteki hükümetleriyle ilgili olarak Şam halkının görüşüne başvuracak zaman yoktu. Chauvel, Lawrence'ın adamlarını kentin dışında tutması isteğini kabul etti ve Araplara yeni yönetimlerini sağlamlaştırmaları için zaman verdi. Türklerin tam olarak nerede bulunduğuyla ilgili kararsızlığı kentin yönetilmesine karışmamaktan mutlu olduğu anlamına geliyordu.

Chauvel'i atlatan Lawrence, *Saray*'a geri döndü ve Cezairî kardeşleri çağırtdı. "Faysal onları savuşturmam için bana yalvarmıştı," dedi Frank Stirling daha sonra, "ben de onlara gitmelerini ve Ali Rıza dönene kadar Şükrü el Eyyubî'nin askerî vali olacağını söyledim."<sup>5</sup> Beklendiği gibi, bu haberi ne Abdülkadir ne de kardeşi coşkuyla karşıladı. Lawrence'a göre Abdülkadir onu bıçaklamaya kalkıştı ama Auda abu Tayi onu bir yumrukta yere yapıştırdı. İki kardeş intikam tehditleriyle çekip gitti.

Cezairî kardeşlerden kurtulduğunu düşünen Lawrence sevinçliydi ve aklına duruma uygun simgesel bir hareket geldi. Eski kentin merkezindeki ana Hamidiye çarşısında yürüyerek eski camiyi geçti ve Selahaddin'in mezarına gitti. Alman imparatorunun yirmi yıl önce sultana armağan ettiği altın kaplama çelengi kaldırdı. Kısa süre sonra, çelengi bugün de sergilendiği Londra'daki İmparatorluk Savaş Müzesi'ne verecekti. Lawrence çelenkle beraber müzede sergilenen bir nota, çelengi "Selahaddin artık gerek duymadığı için ben kaldırdım," diye yazmıştı.<sup>6</sup>

Lawrence, o akşam kent yönetimine odaklandı. "Tarih bilgim," diyordu, "bana atılan adımların tekdüze olduğunu söylüyordu: atamalar, örgütlenme, şubelerle ilgili rutin işler."<sup>7</sup> Kentin elektriği kesikti; fiyatlar savaş öncesinin on katıydı ve tifüs, dizanteri ve grip dahil çeşitli hastalıklar yetersiz beslenen kent sakinlerini kasıp kavuruyordu. Daha sonra biraz hafifsemeyle, "Yoğun bir akşam geçirmiştik," yorumunda bulunan Lawrence, ancak "geniş kapsamlı atamalar yaparak (çoğunlukla aceleden işe uygun olmayanlarla)<sup>8</sup> zayıf görünüşlü bir yerel hükümet kurulduğunu itiraf etti. Akşam ezanı kent semalarında çınlar ve Lawrence iktidarı Araplara devretmeye hazırlanırken Şam'daki rolünün sona erdiğinin farkındaydı.

Ertesi sabah Frank Stirling'in ilk aklına gelen şey banyo yapmasının gerektiği- altı haftadır ilk kez. Şerif Nasır'la birlikte Şam'ın Türk hamamlarından birine gittiler. "Terledik, keselendik, sabunlandık, yumruklandık, bana öyle geldi ki sanki diri diri derilerim yüzölüyordu," diye anımsıyordu. Sonunda çölün pisliğinden arındıklarında, uzanıp kahvelerini içip sigaralarını tellendirdiler.<sup>9</sup>

Ancak üç saat sonra *hamam*dan ayrıldıklarında sokaklarda yatan cesetleri görünce Stirling ve Nasır olanların farkına vardı. “Cezairîler iktidarı ele geçirmek için karşı devrim yapmaya kalkışmıştı. Lawrence makineli tüfekleri onların üzerine çevirmek zorunda kaldı,” diye yazdı Stirling daha sonra.<sup>10</sup>

Lawrence’a geceleyin, Cezairîlerin Dürzilere İngilizlerin kuklası olarak niteledikleri Şerif’e karşı birlikte ayaklanma çağrısı yaptığı söylendi. Lawrence ansızın geçen yıl temmuzda güvenli Kahire’de Arapların davasına destek sağlaması için tasarladığı Dürzi isyanının hedefi olmaktan korktu. O sabah, Nasır’la Stirling *hamam*da terlerken, Lawrence Kirkbride’la birlikte sokaklarda dolaşmadan önce Chauvel’le temas kurup yardım istemişti. Dükkânlar kapalıydı ve talan devam ediyordu. “Uyumsuz bir ikili olmalıydık, o kısa boyuyla, Arap kıyafetleriyle, tabanca yerine süslü hançeriyle, ben fasulye sırtığı gibi, haki üniformamla, büyük beylik tabancamla,” diye anımsıyordu Kirkbride daha sonra.<sup>11</sup> “Türkleri boğazlayan birilerini gördüğümüzde Lawrence nazik bir sesle durmalarını söylüyor, ben de yanında durup tabancamı sallıyordum. Ara sıra, dikleşen birileri çıktığında bela yayılmadan hemen onları vuruyordum.” Ama bugün Hamidiye çarşısının baharatlı ağır havasından başınızı kaldırıp kemerli, demir çatısına bakıp kurşun deliklerini gördüğünüzde karışıklığın ne kadar vahşice olduğunu hâlâ algılayabiliyorsunuz.

Lawrence da bu gezi sırasında kentin korkunç durumunu daha doğru bir şekilde algılayabilmişti. Bir hastaneye girdiklerinde, “Koridorda o kadar berbat bir kokuyla karşılaştık ki öğürmeye başladım,” diye hatırlıyordu Kirkbride.<sup>12</sup> Ölülerle diriler yan yana yatıyordu. Bazı cesetler o kadar çürümüştü ki onları gömmenin tek yolu, “üzerinde yattıkları çarşafı beraber kaldırıp bohçayı bahçede Türk esirlerin kazdığı uzun sipere atmak.” Arkadan gelen düzenli ordu doktorları dehşet içindeydi. Ertesi gün Avustralyalı bir tabip subayının yargısı, “anlatılamayacak kadar korkunç ve insanlık dışı,” şeklindeydi.<sup>13</sup>

Chauvel’in askerlerini kent merkezinde yürütmesiyle düzen sağlandı. Düzenin işgalci İngiliz gücüne bağlı olduğunu kabul etmeye



isteksiz Lawrence, Chauvel'den önce *Saray*'daki Hicaz bayrağını selamlamasını, bu reddedilince de İngiliz birliklerine bir grup Arap'ın öncülük etmesine izin vermesini istedi. Chauvel yürüyüşe katılmak üzere gelen Arap birliğinin taşıdığı bayrakların boyutlarını görene kadar bunun, "çok makul bir istek" olduğunu düşünüyordu.<sup>14</sup> Yine de gösteri yapıldı ve şiddetin kısa ömürlü olduğu görülüyordu. Kısa süre sonra çekilen bir fotoğraf, *Saray*'ın önüne kurulmuş iki eğreti darağacını dikkatle seyreden açık bir şekilde yatışmış bir kalabalığı gösteriyor.<sup>15</sup> Kirkbride'a göre ikisinin de kullanılması gerekmemiştir. Akşam olduğunda kente elektrikler ve sükûnete benzer bir şey gelmişti. Arkadan gelen öfkeli gazete haberlerinin sorumluluğunu savaş muhabirlerinin kaldığı otelin çatışmaların yaşandığı yere yakınlığına yükleyen Lawrence, daha sonra sadece beş kişinin öldüğünü, üçünü Kirkbride'ın vurduğunu, on kişinin de yaralandığını öne sürecekti.

Allenby ertesi gün, 3 Ekim'de Şam'a geldi. İki gün önce Londra'dan gelen telgrafta, Sykes-Picot Anlaşması'na göre İngilizlerin ve Fransızların nüfuz sahibi olacağı alanlarda "dost ve müttefik Arapların" yetkesini tanınması bildirilmişti. "Kurtarılan bölgelere," diye açıklıyordu telgraf, "bağımsız devlet ya da dost Arapların devletler konfederasyonu statüsüne sahip Müttefik toprakları olarak davranılmalıdır," "Türkiye'den bağımsızlıklarını" geçici askerî işgal altında bölge olarak değil askerî başarıyla ve yönetim kurarak "kazanmışlardı." Savaş bakanlığı, Allenby'nin mümkün olduğunca Arap yönetimini cesaretlendirmesini ve yerel Arap yetkililerle birlikte çalışmasını tavsiye ediyordu. Telgraf bunun nedenini şöyle açıklıyordu: "Fransız sivillerin gereksiz olduğu yerlerde uygunsuz istihdam taleplerine yol açılmaması bağlamında askerî yönetimin tümüyle askerî olarak tanımlanabilmesi için bu tür işlevlerle sınırlı olması önemlidir."<sup>16</sup>

Ancak Allenby, Akabe'nin ele geçirilmesinin ardından Arap güçlerini komutası altına aldığı askerî hiyerarşiyle kendini daha rahat hissediyor gibi görünüyordu. Muhtemelen Fransızların etkisini sınır-lamasına olanak tanıyan, sahadaki en kıdemli askerî komutan olarak sahip olduğu yetkilerden vazgeçmeksizin Araplara uygulamada yetki

vermenin en kolay yolu olarak bunu görüyordu. Aynı gün Faysal'la ilk kez Victoria Otel'i'nde görüştüğünde, komutanın kendisinde olduğunu açıkça belirtti. Faysal, Şam'a zafer alayıyla girmek istiyordu; Allenby beklemeyi reddetti ve Şerif'i alması için Almanlardan kalan parlak kırmızı Mercedes'le Hubert Young'ı gönderdi. Ancak Faysal kente arabayla getirilmeye karşı çıktı. Allenby'nin beklemeyeceğini duyunca atını mahmuzladı ve dörtlü kente girdi.

"Faysal'la uzun ve tatmin edici bir konuşma yaptık," diye yazdı Allenby o gece karısına. "Şam'ın yönetimini devralacak; Money'nin Filistin'de yaptığı şekilde ya da daha çok bir askeri yönetim kuracak."<sup>17</sup>

Chauvel'in görüşmeyle ilgili hatırladıkları çok daha az tatmin-kardı.<sup>18</sup> Allenby, "Fransa'nın Suriye'de Koruyucu Güç" olacağını ve Faysal'ın Suriye'yi –Filistin ve Lübnan hariç– Fransızların güdümü ve mali desteğiyle yöneteceğini bildirdiğinde Faysal çok kötü tepki göstermişti. Faysal Fransa'nın Suriye'de bulunma hakkıyla ilgili hiçbir şey bilmediğini söyleyerek Lawrence'ın kendisine Arapların Suriye'nin tümünü alacağını belirttiğini iddia ederek Fransız desteğini kesin bir dille reddetti.<sup>19</sup> Bir ay sonra, Allenby görüşmenin çıkmazla sonuçlandığını kabul etmiş görünüyordu. "Askerî yönetimin yürürlükte olmayacağı bir gelecek o kadar da bulutsuz değil," dedi Sir Henry Wilson'a.<sup>20</sup>

Chauvel, Lawrence'ın Sykes-Picot Anlaşması'nın koşullarıyla ilgili bilgisinin bulunduğunu reddedip odadan sinir içinde çıktığını söyledi. Tersine, Lawrence daha sonra Allenby'yle dostça ayrıldıklarını söyledi. Kesin görünen tek şey, artık tükenen Lawrence'ın Araplar için başka bir yerde daha fazlasını yapabileceğine inanmış olduğu. Ertesi gün, 4 Ekim'de Kahire'ye gitti. Sefer günlüğünde, Arapların kenti yönetmesiyle ilgili düzenlemeleri aceleyle karalarken iki gün önceki duygularını dışavuran alışılmamış ve anlamlı bir ifade var. "Şam'a dua sessizliği çöktüğünde, karanlıkta takım tezgâhının altında yatan, sahibinin artık eline bile almak istemediği eskimiş bir alet olduğumu biliyorum."<sup>21</sup>

Lawrence'ın geride bıraktığı adamlar, Britanya'nın Fransızlara ve Araplara verdiği çelişkili sözlerin yol açtığı olanaksız bir durumla

boğuşuyordu. Arap milliyetçiliğine yönelik desteğin her zaman en güçlü kalesi olan Beyrut'ta, Araplar bağımsızlıklarını ilan etti ve İngiliz askerleri limana gelmeden önce Arap bayrağını çekti. Fransızların karşı çıkmasını bekleyen Allenby hemen savaş bakanlığını uyardı. Savaş henüz bitmediği için o da kendi ikmal düzenlemelerini tehlikeye düşürebilecek olan gelişmeden rahatsızdı. Londra'ya Arapların kararını iptal ettirmeyi amaçladığını bildirdi. Araplar Allenby'ye geçen yaz kendilerine duyurulan Yediler Deklarasyonu'nu aktardılar; bildiride İngiliz hükümeti Arapların feth ettikleri yerleri yönetmelerini kabul ediyor ve İtilaf Devletleri'nin işgali altındaki topraklar için "bu bölgelerin gelecekteki yönetimi ilke olarak yönetilenlerin rızasını temel alacaktır," diyordu.<sup>22</sup> Allenby öfke içindeydi: "Bu güvence verilmeden önce bana danışılmadı; ayrıca İngiliz-Fransız Anlaşması'nın maddeleri Arap liderlerine hiçbir zaman resmen bildirilmedi.

İngilizlerin çeşitli vaatlerinin tutarsızlıkları ortaya çıkarken Stirling ortamı şöyle betimliyordu: "Ofisim şimdi bizim onları Fransızlara teslim eden bir anlaşma imzaladığımıza inanamayan, çılgına dönmüş ve neredeyse ümitlerini kaybetmiş Araplarla dolup taşıyordu."<sup>23</sup> Kasım başında kız kardeşine şöyle yazdı:

Burası zorluklarla dolu. Bildiğin gibi Arap İsyanı'nı kışkırttık ve Şerif'in bağımsız bir Arap devleti kurma girişimine para ve adam desteği verdik. Bugüne kadar Araplar kendileriyle ilişki içinde bulunan bütün İngilizlere körü körüne inandı. Neredeyse tamamen avucumuzun içindeydiler. Arap davası hayal bile edilemeyecek kadar başarılı olmuştu. Sorun da bu zaten. Muhtemelen Arap İsyanı'nın hiçbir zaman gerçekten Akabe'den daha kuzeye ulaşamayacağına inanan milletvekili Mark Sykes Fransızlarla Sykes-Picot Anlaşması olarak bilinen bir sözleşme yaptı; buna göre, Beyrut ve kıyıya yakın kuzey kesimler Fransız yönetimi altına giriyor ve Şam, Humus, Hama ve Halep'in (eğer oraya ulaşabilirlerse) Araplara kalmasına izin veriliyor ama Fransız nüfuzu altında... Ama mevcut ortamda Araplar ne pahasına olursa olsun Fransızları kabul etmeyecektir. Beyrut'taki Amerikalılar zaten Arapları Fransızlara sattığımızı

söylüyor. Sonuçlar şöyle olacaktır: Fransızlarla birlikte olursam Araplar haklı olarak onları sattığımızı, onları sadece düşürmek için kaldırdığımızı söyleyecek... Bu haber İslam âlemine yayılacak ve bize kelimelerle anlatılamayacak kadar büyük zarar verecek. Aynı zamanda kuşkusuz bir iç kargaşaya ve muhtemelen Fransızlarla Araplar arasında savaşa yol açacak. Fransızlarla anlaşmamıza bağlı kalmazsak bu defa dünya, “Ah, evet! İngiltere yine toprak gasp ediyor,” diyecek. Hiçbir şekilde bu ülkeyi istemiyoruz ama Arapları da öylece yarı yolda bırakamayız. Kamerun’larda olduğu gibi Fransızların payını toprak oturumlarında alabilirsek bu çok şey kazandırır. Yoksa adımız lekelenecek.<sup>24</sup>

Faysal’ın Allenby’yle ilişkisi hızla bozuluyordu. Bertie Clayton’a Allenby’ye danışmadan herhangi bir açıklamaya yapmayacağına söz verse de, babasının adına kurulan bağımsız yönetimin “bütün Suriye kentlerini” kapsayacağını ilan etti. Şam’da yerine Ali Rıza geçtikten sonra vali olarak Beyrut’a gönderdiği Şükrü el Eyyubi’yi geri çekmeyi reddettiğinde Allenby, Faysal’ın yola gelmesi için bir başka numara deneyerek ona bütün düzenlemelerin geçici olduğunu ve kuşkusuz gelecekteki barış konferansında tartışılacağını söyledi. Faysal’ı, Sykes-Picot Anlaşması uyarınca Fransızlara verilen kıyı şeridindeki “Mavi” bölgenin denetimini ele geçirme girişimlerinin, savaşan taraf olarak katılacağı konferansta davasını zayıflatacağı uyarısında bulundu.<sup>25</sup>

Allenby Faysal’ın endişelerini gidermeyi başaramadı. “Bütün düşündüğü denize erişiminin engellenmiş olduğu,” diye bildirdi Allenby Londra’daki Wilson’a. Söylenenlere göre, Faysal “Kapısı olmayan bir evdeyim,” diye yakınmıştı.<sup>26</sup> Faysal, Allenby’ye Fransızlara güvenmediğini ve askeri valilerinin sözüm ona “kendi geleceğini belirleme” ilkesini temel alan herhangi bir uzlaşmayı yönlendirmek için “propaganda yapmak için resmi konumlarından yararlanacaklarından” korktuğunu da söyledi. Allenby karşılığında Faysal’a siyasete bulaştığını gördüğü her askeri valiyi görevden alacağına söz verdi. Bertie Clayton daha etkin bir yaklaşım önerdi. “Basının ve diğer propaganda çalışmaları giderek etkinleşen Fransızlara karşı muhalif

görüşleri olanların bunları ılımlı bir şekilde ifade edebilmesi için artık yerel sansürü hafifletmeliyiz,” tavsiyesinde bulundu üç gün sonra.<sup>27</sup> Clayton haklıydı. Ateşkesin ardından yaptığı gezide,

Antonin Jaussen İngiliz ya da Arap yönetimine karşı çıkan kentleri ya da Hristiyan topluluklarını dikkatle listelemişti.<sup>28</sup> Kısa bir süre sonra Fransızlar, Suriye diasporasından Suriye’deki taleplerine yönelik destek toplamak için bir kampanya başlatacağı.

Kahire’de Lawrence biraz kendi propagandasını yapmaya çalışıyordu. Britanya’ya gitmeden önce Şam’ın alınmasıyla ilgili yazdığı makale 17 Ekim’de *The Times*’ta yayımlandı. Yazısında, seferin son günlerinin düzenlenmiş versiyonunu aktarıyor, “Arap Deve Birliği Müttefiklerin Şam’a ilerlemesinin en sağ kanadını oluşturuyordu, otuzu gecesi Şam’a giren ilk birlikler Araplardı, iddiasında bulunuyordu.<sup>29</sup> Londra’ya dönüşünde Kabine’ye özel olarak Allenby’nin “Arap ittifakının süvarilerini ulaşım hatları ya da alışılmış önlemler olmaksızın Türklerin peşinde Yafa’dan Halep’e götürmesine olanak sağladığını” söyledi.<sup>30</sup>

Makalenin *Times*’ta yayımlanmasından bir hafta sonra, Londra’daki Askerî İstihbarat Müdürü Macdonogh, Allenby’yle temasa geçip Sykes ve Picot’nun İngilizler, Fransızlar ve Araplar arasındaki gerilimi düşürmek için siyasi memur ihtiyacını değerlendirmek üzere Suriye’ye gönderildiği haberini verdi. Günler sonra Hogarth –artık Britanya’ya dönmüştü– Clayton’a “Mark’ın anlattıklarına güvenmeyin,” diye fısıldadı. “Burada hisseleri satmıyor ve (kendi isteğiyle) kurtulmak için buraya gönderildi. Bana göre herhangi bir siyasi görevi örgütleyebilecek ya da yapabilecek dünyadaki en son insan odur: Kötü duruma düşmekten korkmadan ona istediğiniz gibi davranabilirsiniz.”<sup>31</sup> Hogarth, Lawrence’ın Britanya’ya dönüşünün yarattığı etkiyle ilgili de haberler getirmişti:

Burada Fransızlara karşı tutumumuz sertleşiyor. TEL burada herkesi telaşa düşürdü ve çok iyi yaptı... Araplarla siyonistlerin, S. P. işiyle ilgili Cambon’un önünde sonunda gerçekleşeceğini

kabul ettiği bütün “Konuşmalar”a davet edilmesi ilkesini kabul ettirmeye çalışıyor. Bu arada S. P. burada çöpe atılmış sayılıyor ama Paris’te öyle değil.

İngiliz hükümetinin, Alsace ve Lorraine’i Almanlardan geri alma kampanyaları için İngilizlerin desteğine gerek duyan Fransızlar üzerinde hatırı sayılır ölçüde pazarlık gücü vardı. Britanya şimdi Sykes-Picot Anlaşması’nı sulandırmaya çalışıyordu. 7 Kasım’da İngiliz ve Fransız hükümetleri Britanya’nın ısrarıyla bir ortak bildiri yayımladı: “Fransa ve Britanya uzun zamandır Türklerin zulmü altında yaşayan halkların tam ve kesin bir şekilde özgürleştirilmesi ve yetkisini yerli halkın inisiyatif ve özgür iradesinden alan ulusal hükümetler ve yönetimler kurulması amacıyla savaştadır.”<sup>32</sup> Şam’da Araplar bildiri haberini coşkuyla karşıladı. “Havaya yaklaşık iki yüz bin el ateş edildi,” diye hatırlıyordu Young daha sonra.<sup>33</sup> İngilizler de diplomatik manevralarından sessizce memnundu. “Sykes-Picot Anlaşması’yla daha sonra uğraşmak için elimizdeki çeşitli silahları sayarken sanırım kendimizi bildirinin koşullarına değilse de genel havaya çok büyük vurgu yaparken bulacağımızı düşünüyorum,” dedi Lord Curzon Londra’da.<sup>34</sup>

Faysal kasım sonunda barış konferansına katılmak üzere Beyrut’tan Avrupa’ya gitti. Gemisine bindikten sonra şoförü Fransızlar tarafından durdurulup tutuklandı ve arabasındaki Arap bayrağı alındı.<sup>35</sup> Fransız Askerî Valisi Albay Piépape, olayla ilgili üzüntüsünü dile getirse de bu, olacakların bir işaretiydi. Albay Brémond Fransa’da kaldığı süreçte Faysal’la ilgilenmekle görevlendirilmişti. Kendisine verilen talimat Faysal’a “saygın kişi olarak davranılması ama ona herhangi bir diplomatik statü tanınmaması”<sup>36</sup> yolundaydı ve Brémond onu Paris’ten uzak tutmak için Fransız savaş alanlarında gezdirdi. Sonunda, 3 Aralık’ta Faysal, Brémond’u bir kenara çekti. Ona şöyle yalvardı:

Bizler omuza omuza savaştık, bizler silah arkadaşınız. Sizin dostluğunuza ve sadakatinize güveniyorum: bana dürüstçe neler olduğunu söyleyin. Fransız hükümeti Paris’e gitmemi istemiyorsa,

bana açıkça söyleyin. Şam'da yerime genç ve deneyimsiz kardeşim Zeyd geçti. Orada durum ciddi ve ben huzursuzum. Eğer burada zamanımı boşa harcıyorsam yapılacak en iyi şey Şam'a dönmem olur.

Elbette Fransızların istediği bu değildi: Faysal çabucak dört gün sonrası için Fransız Cumhurbaşkanı Poincaré'yle görüşme güvencesi aldı.

Faysal aralıkta Londra'ya gitti. Orada, 1919 başında Haim Weizmann'la bir anlaşmaya imza attı; anlaşmada ikisi de barış konferansı sona erdikten sonra Hicaz ve Filistin arasında nihai bir sınır belirlenmesini kabul ediyordu. Filistin'deki Arapların "mülkleri ve hakları korunacak ve ekonomik olarak gelişmeleri için destek verilecekti" ve "Müslüman kutsal mekânları Müslüman denetimi altında bulundurulacaktı."<sup>37</sup> Anlaşma çoğunlukla bir Yahudi devletinin meşru varlığının özgür iradeyle tanınması olarak görülüyor ama Faysal – hâlâ ayda yüz elli bin sterlin İngiliz yardımına bağımlı olmasının yanında Orta Doğu'daki Fransız etkisinin dengelenmesi için İngilizlere güvenebileceğine de inanıyordu– İngilizlerin baskısıyla isteksizce imzalamış, henüz tamamladığı bir bildiride tanımlandığı şekliyle "Arapların bağımsızlığını kazanması durumunda" anlaşmaya uyacağı koşulunu eklemişti. Lawrence'ın yardımıyla yazılan bu açıklamada, Arapların dış yardıma gereksinim duymasına karşın, "bu para için daha yeni silah zoruyla kazandıkları özgürlüğün hiçbir parçasını feda etmeyecekleri" savunuluyordu.<sup>38</sup> Ama bildiri aynı zamanda İngilizlerin bölgedeki hırslarına baş eğiyordu. "Dünyanın Mezopotamya'dan hızla yararlanmak istediğini" kabul ediyor, yerel bir yönetime ihtiyaç olduğunu savunuyor ve bunun "ilke olarak ve özünde Arap olması" ve büyük bir dış gücün "adamları ve maddi kaynaklarıyla desteklenmesi gerektiğini" vurguluyordu.

Kahire'nin karşı çıkmasına rağmen Hindistan Ofisi Mezopotamya'yı sömürgeleştirme umudundan asla vazgeçmemişti. Ama İngiliz ve Fransızların savaş hedeflerine yönelik Amerikan eleştirisinin yarattığı kendi geleceğini belirleme ikliminde, Suriye'nin geleceğine

odaklanarak davasını dolaylı olarak savunmakta dikkatliydi. Hindistan Ofisi'nde, Sir Arthur Hirtzel Fransa'nın Suriye'deki talebinden vazgeçmesi fikrinin müthiş olduğunu savunuyordu:

Bu konuda Arapları desteklersek Fransa'nın düşmanlığını çekeriz ve dünyanın her yanında Fransa'yla birlikte yaşamamız ve çalışmamız gerekiyor. Suriye'de Mezopotamya'dakilere benzer hiçbir çıkarımız yok ve olsaydı ve Fransızları kendi lehimize saf dışı bırakabilseydik Mezopotamya ve Arap yarımadasındaki sorumluluklarımıza ek olarak Suriye siyasetinin ve yönetiminin kontrolünü üstlenebilir miydik?<sup>39</sup>

Hirtzel'in kastettiği Mezopotamya'daki çıkar, petroldü. 1915 sonunda Orta Doğu'daki İngiliz müdahalesinin gerekçesi petrol olmasa da savaş bittikten sonra Britanya'nın orada kalma kararlılığının başlıca etkenlerinden biri buydu. 1918 ortasında İngiliz hükümeti ülkenin petrol için Birleşik Devletler'e aşırı bağımlı olduğunu gizlice kabul etti. Bir İngiliz istihbarat raporu 1919 başında, "Yakıt yağı bugün İngiliz deniz gücünün korunması için zorunludur," sonucuna varmıştı: "Savaş zamanında dünyanın deniz nakliyatını denetleme gücümüz gelecekte muhtemelen büyük ölçüde dünya petrol arzının egemenliğimiz altındaki oranıyla ölçülecektir."<sup>40</sup> Bu petrolün bağımsız olarak nereden elde edilebileceği sorusu Savaş Kabinesi Sekreteri Maurice Hankey tarafından zaten yanıtlanmıştı; Hankey savaştan önce Balfour'a açıkça "İngiliz denetimi altına alabileceğimiz tek büyük olası kaynak İran ve Mezopotamya petrolü," demişti.<sup>41</sup> 1919 başında Mezopotamya'nın Britanya İmparatorluğu'na ne kadar yaşamsal bir ek oluşturacağını kabul eden sadece Hindistan Ofisi değildi. Faysal ve Lawrence bunu kabul etmeye zorlanmıştı. Lloyd George hemen modern Irak'taki Musul'u Clemenceau'dan istedi. Clemenceau şubat ayında kabul etti.

10 Ocak 1919'da, Osmanlı'yla ateşkesin ardından on haftadır meydana okurcasına Medine'de direnen Fahri teslim olmak için kentten



çıktı. Savaş sonunda dünyayı pençesine alan grip salgını garnizonu ciddi şekilde zayıflatmıştı, adamları kaçıyordu ve sonunda astları tarafından devrilmişti. Üç gün sonra, Hüseyin'in oğlu Abdullah isyanın başlangıcından beri ilk kez Medine'ye girdi. Namaz kılmak için doğruca Hz. Muhammed'in kabrinin bulunduğu camiye gitti. Öncelikle düzeni sağlamak için kente girmişti ama kent işgalci Arap güçleri tarafından talan edildi.

18 Ocak'ta, uzun zamandır beklenen barış konferansı nihayet Paris'te başladı. Faysal Hicaz temsilcisi olarak orada bulunuyordu ama resmî temsilci listesinde adının bulunmadığını gördü. Fransızlar Faysal'a konferansta resmî bir konumunun bulunmadığını açıklamadıkları için İngilizleri suçlaması gerektiğini söyledi. İngilizler karşılık olarak Fransa'nın iki Hicaz temsilcisini kabul etmesi gerektiğini çünkü Arapların müttefik olduğunu ve Fransızlar tarafından 1916 sonunda bağımsız olarak tanındıklarını savundu. Ama Orta Doğu konuları ikincildi ve ancak 6 Şubat'taki genel oturumda Faysal konuşma fırsatı buldu, çevirmeni Lawrence'tı. Bir İngiliz gözlemci, "en ilginç ve bir devlet adamına yakışır konuşmalardan biri olduğuna" dikkat çekmişti. Fransa Dışişleri Bakanı Stephen Pichon, Faysal'ın sözünü kesip Fransa'nın ona yardım etmek için neler yaptığını sorduğunda Faysal kibarca Fransız hükümetini desteği için övdükten sonra Fransızların "kendi güçlerine katılması için dört antika ve iki yeni tüfeği olan küçük bir birlik gönderdiğini" söyledi... Pichon konuştuğuna üzüldü ve aptal durumuna düştü.<sup>42</sup>

Clemenceau Fransa'nın Suriye'yi sömürgeleştirip sömürgeleştirmemesiyle pek de ilgili görünmese de bu konuda çok daha heyecanlı olanlar vardı. Suriye'de, Fransız askerî ataşe, Stirling'e, "Clemenceau ve pek çok düşünen Fransız onun Suriye'yi almasının tamamen karşısında ama Fransız halkının ruh hali öyle ki, Suriye'den vazgeçen herhangi bir hükümet kaçınılmaz olarak düşer; özellikle de Britanya'ya verilirse. Şu anda Fransa'da güçlü bir Anglogobi kampanyası var."<sup>43</sup> Lloyd George'a boyun eğilmemesi yönündeki giderek artan iç baskı karşısında Clemenceau tutumunu sertleştirdi; Kuzey Irak'ta istediğini

alan ve Kuzey Suriye’de çok büyük stratejik değere sahip bir şey olmadığına inanan Lloyd George ödün vermeye gönüllüydü. Mısır’da patlak veren milliyetçi kargaşa –Britanya’nın Suriye’ye ve Hüseyin’e verdiği sözlerin ortaya çıkması ve Faysal’ın barış konferansına davet edilmesiyle alevlenmişti– ve terhislerin yavaşlığının Mısır’daki İngiliz ordusunda yarattığı moral bozukluğu İngilizleri Suriye’den çekilmeyi düşünmeye zorlamıştı. O eylül ayında, Lloyd George çekilme kararı aldı. Anlatılanlara göre Balfour, Lloyd George’a “Fransızlarla kavga etmektense Araplarla kavga etmek daha iyidir,” demişti.<sup>44</sup> Böylece Sykes-Picot Anlaşması barış konferansı sırasında gripten ölen velveleci İngiliz müzakerecesinden daha uzun yaşamış oldu. Fransızlar ertesi yıl Faysal’ı sürgüne zorlayacaktı. Sorumlu Fransız generalin daha sonra Selahaddin’in Şam’daki mezarına gidip şöyle dediği söyleniyor: “Nous revoilà, Saladin”, Selahaddin, biz geldik.<sup>45</sup>

Savaş dönemi müttefiklerini ödüllendirmek için Britanya Faysal’ı Irak kralı, kardeşi Abdullah’ı da Ürdün kralı yaptı. Hâlâ Batı’yla yakın ilişkiler içinde olan ve Abdullah’ın büyük büyük torunu Abdullah tarafından yönetilen Ürdün bugün Orta Doğu’nun en az istikrarsız rejimlerinden biri. Irak kuşkusuz bir başka hikâye.

Britanya stratejik ve duygusal nedenlerden ötürü Filistin’i bırakmadı. Ama Süveyş’in güvenceye alınması yönündeki en büyük stratejik gerekçe hızla zayıfladı. 1922’de, aralıklı olarak üç yıl süren şiddetin ardından Mısır’a bağımsızlık verildi. Hindistan’da, sıırım gibi, inatçı avukat Mahatma Gandhi, Britanya’nın savaştan sonra İpek Mektup Komplosu gibi savaş dönemi komplolarına karşılık olarak uygulamaya koyduğu baskıcı yasaların yarattığı yaygın öfkeden yararlanarak İngiliz yönetiminin sona erdirilmesine yönelik kampanyasını başlattı.

Britanya’nın, korunması için Şerif Hüseyin’i desteklediği doğu imparatorluğu yavaş ama emin adımlarla dağılmaya başladı. Ve yerinde, İngilizlerle Arapların giderek kötüleşen ilişkilerinden oluşan yeni bir miras daha yeni ortaya çıkıyordu.

## SONUÇ

(1921-2001)

Irak Nisan 1920’de Britanya mandası altına girdi ve İngilizler o yaz başlayıp yılın sonuna kadar süren bir ayaklanmayla uğraşmak zorunda kaldı. Olaylar sırasında öldürülenler arasında, beş yıl önce Britanya saflarına geçmesi McMahon’ın Şerif Hüseyin’e teklifleri için önemli bir kolaylaştırıcı işlevi gören Muhammed el Faruki de vardı. Ayaklanma Lawrence’ı çok kızdırdı. O ağustosta *Sunday Times*’a yazdığı ve imza satırında “savaşın en olağanüstü maceralarından birinin” lideri olarak tanımlandığı bir makalede, isyanın sorumlusunun, Bağdat’ın ele geçirilmesinden bu yana ülkeyi yöneten Hindistan yönetimi yöneticileri olduğunu açıkça belirtti: “İşler bize söylendiğinden çok daha kötü, yönetimimiz kamuoyunun bildiğinden çok daha kanlı ve yetersiz. Bu imparatorluk sicilimiz için bir yüz karası ve çok geçmeden bu yara sıradan ilaçlarla iyileştirilemeyecek kadar kötüleşecek. Bugün bir felaketin çok uzağında değiliz.”<sup>1</sup>

Ertesi yıl mart ayında, Kahire’de Sömürge Bakanı Winston Churchill’in düzenlediği konferansta verilen Faysal’ı Irak kralı yapma kararı, yönetimin yapısını değiştirse de Britanya, Faysal’ın tahtının arkasındaki mali ve askerî güç olmayı sürdürdü. Faysal’ın seçilmesi Arap İsyanı’na katılanların çoğuyla yeni ülke arasında yakın bir ilişkinin önünü açacaktı. Churchill’in üzerindeki tasarruf baskısı onun Irak’taki İngiliz askerî varlığını Kraliyet Hava Kuvvetleri’yle sınırlandırmasıyla sonuçlandı ve 1921’de Pierce Joyce bir ordu kurul-

ması için Iraklılara danışmanlık yapmak üzere Bağdat'a gönderildi; Akabe'deki rolünün aynısını sürdürüyordu.

Lawrence Irak devletinin kurulmasında Kahire'de oynadığı rolden büyük gurur duyuyordu. "Onarılması İngiliz hükümetinin yetkisinde olduğu için, 1918'de imzalanan ateşkesin Arap hareketine verdiği zararı onardım," diye açıkladı 1927'de Charlotte Shaw'a.<sup>2</sup> Yaklaşık bir yıl sonra, Clayton Bağdat'a İngiliz yüksek komiseri olarak atandığında, Lawrence yazdığı mektupta onu kutladı ve eski şefinden Faysal'a selamlarını iletmesini istedi: "Ona savaş sırasında onu çok fazla düşündüğümü söyleyin: ve şimdi onu daha da çok düşündüğümü. Muhteşem bir şekilde dayandı."<sup>3</sup> Clayton bir yıldan az bir süre sonra, Bağdat'ta polo oynarken kalp krizinden ölecekti.

Arap İsyanı'na katılan Iraklıların büyük bölümü de Bağdat'a döndü. Cafer Paşa 1922'de Irak'ın Londra'daki diplomatik temsilcisi olarak atanmadan önce savunma bakanı olmuştu. Ertesi yıl kasım ayında Faysal onu başbakanlığa getirerek ülkeye çağırdı; Cafer bu makama bir kez daha gelecekti. Cafer, silahlı kuvvetler içindeki desteğini kullanarak bir askerî darbeyi engellemeye çalışırken katledildi. Cafer'in kayınbiraderi ve eski Genelkurmay Başkanı Nuri Said, onun arkasından 1921'de savunma bakanı olarak atandı ve 1930'da ilk kez başbakan oldu. Bölgenin istikrarsızlığının istatistiksel bir kanıtı olarak 1958'de yine bir darbeye öldürülene kadar tam on üç kez daha başbakanlık koltuğuna oturdu. Faysal şaşırmamış olmalıydı. On iki yıllık krallığının ardından, Mart 1933'te asi halkını eleştiriyordu:

Hâlâ –bunu derin bir üzüntüyle söylüyorum– Irak halkı diye bir şey yok; yurtsever fikirlerden yoksun, aralarında hiçbir ortak bağ bulunmayan dinsel gelenekler ve saçmalıklarla dolu, kötülüğe kulak veren, anarşiye yatkın ve her zaman her türlü hükümete karşı ayaklanmaya hazır, hayal bile edilemeyecek insan yığınları var.<sup>4</sup>

Eylül ayında öldü.

Lawrence'ı öldüren kaza 13 Mayıs 1935 sabahı gerçekleşti. Takma isimle kaydolduğu RAF'ten kısa süre önce ayrılan Lawrence, moto-

sikletiyle postaneden Dorset'teki küçük kulübesine dönerken dar bir yoldaki iki genç bisikletliye çarpmamak için aniden direksiyonu kırdı. Kontrolünü kaybetti, gidonun üzerinden uçtu ve kafa üstü yola çakıldı. Altı gün sonra öldü, bilinci hiç açılmamıştı. Öldüğünde, "Arabistanlı Lawrence" yirmi yıl önce Arap İsyanı'nın yönlendirilmesinde oynadığı önemli rolle çoktan yarı efsanevi bir konuma gelmişti. Ölüm haberinin ardından Winston Churchill, Lawrence'ı "çağımızın en büyük insanlarından biri" olarak tanımladı.<sup>5</sup>

Lawrence'ın ölümü *Bilgelğin Yedi Sütunu*'nun genel yayınının önünde engeli kaldırdı. Bol resimli ilk şekli, yirmi bir şilin ödeyen aboneler için sadece iki yüz adet basılmıştı. Genel bir baskı iki ay sonra, temmuzda yapıldı. Bu memnun edici önemde bir kitap, bir savaş anısından çok aile İncil'i, kapağında ve sırtında altın harfler olan taba rengi bezle ciltlenmiş. Baş sayfada "BİLGELİĞİN YEDİ SÜTUNU" yazıyor; altında basit bir açıklama var: "Bir zafer."

"Bir zafer" İngilizlerin, Lawrence'ın ayrılmaz parçası olduğu isyana bakışını uygun bir şekilde özetliyor. Çalışma arkadaşlarının katılımı büyük ölçüde gözden kaçsa da, yıllardır eski askerlerin ara sıra gazetelerde çıkan ölüm ilanları T. E. Lawrence'la savaş zamanındaki ilişkilerini gösteriyordu. Lawrence mükemmel İngiliz kahramandı: alışılmamış yöntemleri, Batı Cephesi'nde eksik olan bir tasarruf ve akıcılıkla zafer getiren uçuk bir amatör. "Görevimiz," diye yazmıştı, "insan yaşamından azami tasarruf sağlayarak amacımıza ulaşmaktı çünkü yaşam bizim için para ya da zamandan daha değerliydi."<sup>6</sup> Şimdi parlak yeni savaş anıtlarıyla dolu bir ülkede yankılanan onun amacı – düşmanı çileden çıkarmak ama onu öldürmemek ve –böyle bir tasarrufla elde edilen– başarısıydı.

Lawrence'ın stratejisinin başarısı, o noktaya kadar ve Boerler dışında, açık bir çarpışmaya giremeyecek kadar zayıf ya da düzensiz durumdaki bir ordunun başvurduğu son çare olarak görülen gerilla savaşı algısında tam bir değişime neden oldu. Lawrence'ın başarısı, motorize savaşın da gelişiyi birlikte bunu değiştirmek üzereydi. "Askerî tarih onu sadece düzensiz birliklerin lideri olarak reddedemez,"

diyordu açık sözlü askerî düşünür Basil Liddell Hart. “Ülkelerin endüstriyel kaynaklara giderek artan bağımlılığından kaynaklanan uygar savaşın gerilla eğilimini önceden görebilen bir vizyona sahip dahi bir stratejistti.”<sup>7</sup> Hareketli bir ordu daha hızlı ilerleyebilirdi ama ikmal hatları daha uzundu ve bu yüzden Lawrence’ın yaygınlaştırdığı vurkaç taktiklerine karşı daha savunmasızdı. *Bilgeliğin Yedi Sütunu*’nda ayrıntılı olarak açıklanan strateji bir sonraki savaşta çarpışan bir kuşağa ilham verecekti. Bunlardan biri, Kuzey Afrika seferinde düşman hatlarının gerisinde etkinlik gösteren Uzun Menzilli Çöl Grubu’nun gelecekteki lideri, daha sonra, “Gerilla savaşına öncülük edenlerin coşkusunu alevleyen ateşi Lawrence yakmıştı ve ben bunu yaşamayı her şeyden çok istiyordum,” diye hatırlıyordu.<sup>8</sup> İroni şu ki Araplarda tamamen farklı duygular uyandıran şey, tam da isyanın geleneksel olmayan kökenleri ve arkadan gelen başarısıydı.

İngilizlerin Türklere karşı bir isyanda Şerif Hüseyin’i destekleyebileceği fikri ilk ortaya çıktığında kimse isyanın Hicaz dışında patlamasını beklemiyordu. Ronald Storrs’un yıllar sonra itiraf ettiği gibi, hilafeti Osmanlı sultanından alıp Şerif’e devretmek cazipti çünkü “en güçlü dindarla en güçsüz maddi gücü birleştirmek fazlasıyla bizim çıkarımıza olurdu.”<sup>9</sup> Şerif’in İslam dünyasında güçlü bir dinî etkisi bulunsa da siyasi bir cüce olduğu yönündeki görüşü, McMahon’ı ona yazdığı mektuplarda saygısız bir yaklaşım sergilemeye teşvik etmişti. “İster istemez belirsizdim çünkü hem Majestelerinin hükümeti geleceğe yönelik kesin bir eylem yükümlülüğü altına girmek istemiyordu, hem de taleplerimizin ayrıntılı bir tanımı Arapları korkutabilirdi,”<sup>10</sup> diye açıklamıştı McMahon 1915 sonunda:

Mevcut görüşmelerin Arabistan’ın gelecekteki biçimini şekillendirecek ya da bu ülkedeki haklarımızı belirleyecek veya bizi engelleyecek kadar ileri gideceğini bir an bile düşünmedim. Şu anda ulaşmamız gereken yer, Arap halkını doğru yola sokmak, onları düşmandan ayırmak ve kendi tarafımıza çekmek.

Wingate isyanı aynı şekilde görmüştü. Savaşın sonunda şöyle diyordu:

Şerif'in isyanını büyük birleşik Arap imparatorluğunun doğuşu amacına yönelik bir araç olarak değil gerçekten yararlı bir savaş önlemi olarak ele almak için durumdan en iyi şekilde yararlanmak üzere yeterince fırsatçı davrandığımı itiraf ediyorum... Hâlâ bu yöndeki inançlarını ve umutlarını yaşatanlar olabilir ve onların coşkusuna saygı duyuyorum ama kişisel olarak... hareket İttifak Devletleri'nin kemerinden bir iki taş düşürme amacına hizmet ettiği sürece, amacına (benim müdahalemle ilgili olarak) ulaş-tığını düşünüyorum.<sup>11</sup>

İsyan Suriye'ye ulaşmamış olsaydı bu hesaplamaların küçüm-seyiciliği asla açıklığa kavuşmayacaktı. Güçleri Ekim 1918'de Şam'a varmamış olsaydı, Hüseyin'e İngilizlerin reddetmek zorunda kalacağı, Suriye üzerinde güçlü bir talepte bulunmak zor gelecekti. Tam da isyan bu kadar başarılı olduğu için –büyük ölçüde Lawrence saye-sinde– İngilizlerin kötü niyeti kaçınılmaz olarak ortaya çıkacaktı.

İngilizlerin arkadan nelerin geleceğiyle ilgili önsezileri yok de-ğildi. Savaş boyunca, Hüseyin'in onlara sürekli Britanya'nın isyandan önce McMahon'ın bulunduğu vaatleri yerine getireceğine güvendi-ğini söylemesi sıkıntı yaratıyordu. Hüseyin'in –kasıtlı olarak ya da değil– kendisine verilen güvencelerin gücünü yanlış yorumladığını biliyorlardı ama Arap desteğinde, ilk başta onları şüpheli cihat teh-ditine karşı korumasız bırakacak ve daha sonra ve daha önemlisi Allenby'nin Filistin'deki operasyonlarını büyük ölçüde etkileyecek bir çöküşe neden olma ihtimali yüzünden sorunla yüzleşmeye korkuyor-lardı. Cyril Wilson'ın çalışma arkadaşı Albay Bassett 1918 başında, Hüseyin'in "bu 'söz'ün koşullarını çok geniş ülke sınırları olarak yorumladığı ve Büyük Britanya'nın bu 'sözü' onun yorumladığı şek-liyle yerine getirme niyetine ve yeteneğine tam güvenini açıkladığı" uyarısında bulunmuştu. "Onu "gerçekle karşı karşıya getirecek" her şeyden korkarım."<sup>12</sup>

Allenby kuzeye, Filistin'e doğru ilerledikçe eylemsizlik tezi de güçleniyordu. Desteğini kesmesi ve Allenby'yi Maan bölgesinden bir Türk saldırısına karşı savunmasız bırakması ihtimaline karşı Hüseyin'in gözüünü açacak hiçbir şey yapılmamalıydı. Başlangıçta seferini Arap hareketine verdiği desteğin önemiyle gerekçelendiren Allenby İngilizlerin Şerif'le yaptığı ittifakın güçlü bir propaganda olduğunu kabul etmişti. 1917 sonbaharında, karısına yazdığı mektubun zarfına İngilizlerin Filistin'e havadan attığı bir bildiriye de koydu. "Mekke Şerifi'nin ilişikteki fotoğrafı –ve onun duyurusu– Arapları Türklerin saflarını bırakmaya ikna etmeye yönelik araçlarımızdan biri. Bu kâğıtları –ve sigara paketlerini– uçaklardan Türk hatlarına atıyoruz," diye açıkladı. Duyuru Arapları "Arabistan'ın özgürlüğü ve bağımsızlığı için" saf değiştirip savaşa katılmaya teşvik ediyordu, "propagandamızın sonucu olarak pek çoğu geliyor."<sup>13</sup> Bu tür bir taktik kullanımı daha sonra Arapların Britanya tarafından yanıltıldıkları iddialarını körükledi. Diğer bildiriler –muhtemelen İngiliz kökenli– Hüseyin'in bütün Arap yarımadasını temsil ettiğini anlatıyordu: İngilizlerin Hüseyin'e olan güvenlerini kaybedip 1925'te Hicaz'ı fetheden Abdülaziz bin Suud'a yönelmesiyle hızla vazgeçilen bir taahhüttü bu.<sup>14</sup>

McMahon'la Hüseyin arasındaki mektuplaşmaların anlamıyla ilgili tartışma Lawrence'in ölümünün ardından yoğunlaştı. 1920'lerde, Araplar Yahudilerin Filistin'e göçüne karşı yumuşak bir tutum içindeydi. Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah daha sonra, "Siyonistlerin göçünün kendilerini rahatsız ettiğini ve incittiğini ancak korkutmadığını" belirtti.<sup>15</sup> "Siyonist kurucular kalıcı olduğunu düşünse de sürekli ama epeyce azdı. Aslında birkaç yıl gelenlerden daha fazla Yahudi Filistin'den ayrıldı; 1927'de neredeyse iki katıydı." Birbiriyle bağlantılı iki olay bu dengeyi bozdu. Birincisi, 1929'da borsanın çöküşünün yol açtığı ekonomik bunalım; ikincisi Hitler'in iktidara gelişi. Her ikisi de çoğu gönülsüz binlerce Yahudi'nin iş ve güvenlik arayışı içinde Doğu Avrupa'yı terk etmesine neden oldu. Göç denetimleri sıkılaştırılmamış olsaydı Birleşik Devletler'e ya da Batı Avrupa'ya gidebilirlerdi. Bazıları Filistin'e gitti. Yahudi nüfusunda



1930’larda yaşanan artış Arapları ürkütüyordu. “1932’de,” diyordu Abdullah yaptığı bir konuşmada, “Filistin’e sadece dokuz bin beş yüz Yahudi geldi. Onları içtenlikle karşılamadık ama sağlam Arap çoğunluğumuzun hiçbir şekilde tehlikeye düşeceğinden korkmuyorduk. Ama ertesi yıl –Hitler yılı– otuz bine fırladı! 1934’te kırk iki bindi! 1935’te altmış bir bin!”

1936’da, Filistin’deki Araplar şiddetli bir tepki verdi. İtalya bir yıl önce Habeşistan’ı işgal ettiğinde, Britanya’nın yaptırım tehdidi savaş korkularına yol açtı. Büyümenin fazlasıyla istikrarsız bir kredi bağımlılığıyla sürdüğü Filistin’de bu endişeler ekonomik güvenin çöküşüne yol açtı. Araplar ağır bir şekilde etkilendi ve Yahudi göçü onları kızdırmaya başladı. 1936’da başlayan grevler yaygın bir ayaklanmaya dönüştü ve ancak hasat zamanı yatıştı. Arkadan iki yıllık bir aralıklı şiddet dönemi geldi.

Filistin’e Yahudi akınının temelini çürütme yolları arayan Araplar dikkatlerini Mekke’de başlayan isyan öncesinde Hüseyin’le McMahon arasındaki yazışmalara yöneltti çünkü bu, Balfour Deklarasyonu’nun temelini çürütüyor gibi görünüyordu. İngiliz hükümeti mektupların yayımlanması isteklerini reddetti. Ağustos 1930’da bir devlet bakanı parlamentoya bilgi verirken, “Filistin sorunuyla tümüyle bağlantılı olmayan, mektupların yayımlanmasını halkın yararı için son derece sakıncalı kılan geçerli nedenler” bulunduğunu söyledi.<sup>16</sup> Bu fazlasıyla samimiyetsizdi. Perde arkasında, devlet memurları mektuplarının tamamının yayımlanmasının İngilizlerin hilafet konusuna –o zaman Hindistan’da hâlâ hassas bir konuydu– rahatsız edici bir ölçüde karıştığının ortaya çıkarmasından kaygılanıyordu ve Filistin’in McMahon tarafından Araplara önerilen bölgenin dışında bırakılıp bırakılmadığını netleştirecek hiçbir şey yapmadı. Ama bu durum korunamazdı. Mektupların Arapça versiyonları zaten dolaşımdaydı ve 1937’de hükümet Filistin’deki duruma bir çözüm bulmakla görevlendirdiği Kraliyet Komisyonu’na raporlarında Hüseyin-McMahon yazışmalarından alıntılar yapma izni verdi. Kraliyet Komisyonu’nun kararı, “Savaşın getirdiği zorunluluklar dahilinde İngiliz hükümeti’nin

niyetlerini Şerif'e açıkça belli edememiş olması son derece talihsiz bir durumdur," yönündeydi.<sup>17</sup>

McMahon'ın Hüseyin'e yazdığı mektuplarda hangi vaatlerde bulunduğu, tam da onun istediği gibi, hiçbir zaman tatminkar bir şekilde açıklığa kavuşturulmadı. Ama onun o dönemde uygun görünen kasıtlı belirsizliği uzun dönemde amaca zararlıydı. İngiliz yetkililer Arapların kendilerinin olduğunu iddia ettiği bölgeden Filistin'i çıkarmaya çabalarken, McMahon'ın söylemiş olduklarını yorumlamak için çok uğraştı. Yaklaşık on beş yıldır kayıp olan en önemli iki mektubun Arapça versiyonların kopyaları Ronald Storrs'un Kahire'deki ofisinde yapılan temizlik sırasında bulunmasıyla sorunlar tırmanışa geçti.<sup>18</sup> Mektupların bulunması İngilizlerin rahatsızlığını daha da artırdı. 24 Ekim'de Hüseyin'e yazdığı mektupta, McMahon, "Britanya'nın müttefiki Fransa'nın çıkarlarına zarar vermeksizin hareket özgürlüğüne sahip olduğu" yerlerde güvence verebileceği koşuluyla taahhüdünü sınırlamaya çalışmıştı. Belirsiz olması amaçlanan ifade daha Arapçaya çevrilirken McMahon'ın üstü kapalı şekilde tanımladığı bölgeler dışında Britanya'nın Fransız çıkarlarını etkilemeksizin Hüseyin'in taleplerinin onaylayabileceğinin doğrulanması olarak yorumlandı. Lord Chancellor Arap talebinin gücü üzerine gizli bir hukuki görüş yazısında, "Bu dikkatsiz çeviri koşulun anlamını tümüyle değiştiriyor ya da en azından anlamı çok fazla belirsiz yapıyor,"<sup>19</sup> diye itiraf etti. Storrs daha sonra mektupların gizli ajanı Ruhi tarafından çevrilme şeklinin hatalı olduğunu kabullendi. Ruhi'nin "ajanlığının âlimliğinden daha iyi"<sup>20</sup> olduğunu söyledi.

McMahon'ın asıl amacının Şerif Hüseyin'i oyalamak olduğunun kabul edilmemesi tartışmayı, *The Times*'in McMahon'ın ölüm ilanında "kötü bir son" olarak harika bir şekilde açıkladığı şeye götürdü.<sup>21</sup> 1930'ların sonunda, savaş bir kez daha yüzünü gösterirken İngilizlerin Arapların desteğinin sürmesine ihtiyacı vardı. 1939'da, Filistin'le ilgili Londra'da düzenlenen bir konferans sırasında, İngilizler İngiliz ve Arap temsilcilerden oluşan bir kurulun mektupları incelemesine

izin verdi. Raporlarındaki tek bir cümle hikâyeyi özetliyordu: “Hem Arap hem de Birleşik Krallık temsilcileri (umdukları gibi başarıyla) birbirlerinin bakış açısını anlamaya çalıştı ama mektupların yorumlanması üzerinde bir anlaşmaya varamadı.”<sup>22</sup> O zaman, görüşlerini McMahan’ın sözlerine dayandırmanın sonuçsuzluğunu kabul eden İngilizler, Filistin’in metindeki bir açıklamayla dahil edilmediği tezini savunmaya başvurdu. Bu daha güçlü bir tezdi çünkü muhtemelen McMahan’ın başlangıçta neden ayrıntılara girmekte isteksiz olduğunu açıklıyordu ama nihai olarak Britanya’nın bölgeyi Fransız nüfuzu nedeniyle Araplara bırakmadığı iddiasına dayanıyordu: Savaş boyunca İngilizlerin politikasının Fransız etkisini sınırlamak ve altını oymak olduğu düşünülüyordu şaşırtıcı bir sav.

İsyanın iki tarafı –Lawrence’ın simgesi olduğu zafer ve Arapların hissettiği ihanet– birbirinden ayrılmayacak şekilde iç içe geçmiş. Mektuplaşmalar olmasaydı, İngilizlerin isyanla ilişkisi de olamazdı ve zafer olmasaydı, Hüseyin’e yazılan mektupların samimiyetsizliği hiçbir zaman bu kadar çarpıcı şekilde ortaya çıkamazdı. Bu mirasın iki yanı da –zafer ve ihanet– hâlâ yaşıyor. Irak’taki yeni askerî danışmanlar kuşağı ilham arayışıyla Lawrence’ı incelerken,<sup>23</sup> Britanya’nın ilk vaadini yerine getirmemesi Arapların zihninde, Batı karşıtlarının düzenli olarak kullanmaya devam ettiği derin bir öfke deposu yarattı. 11 Eylül 2001’deki terör saldırısının ardından Usame bin Ladin –Riyad’da doğmuş ve Cidde’de eğitim görmüştü– yaptığı ilk açıklamada dünyaya “halkının seksen yıldır aşağılandığını ve küçümseildiğini” hatırlatıyordu.<sup>24</sup> Bugün Araplar için İngilizlerin doksan yıl önce isyanlarının ardında oynadığı rol unutulmaz ve büyük ölçüde bağışlanmaz olmayı sürdürüyor.

## NOTLARDA KULLANILAN KISALTMALAR

BL= Britanya Kütüphanesi

CCC= Churchill College, Cambridge

IOR= Hint Ofisi Kayıtları

IWM= İmparatorluk Savaş Müzesi

LHCMA = Liddell Hart Askerî Arşivler Merkezi

MAE= Fransa Dışişleri Bakanlığı

MEC= Orta Doğu Merkezi

PCC= Pembroke College, Cambridge

SAD= Sudan Arşivi, Durham

TNA= Ulusal Arşiv

Vincennes= Vincennes Şatosu



## NOTLAR

### GİRİŞ

- 1 1964'te çekilen fotoğraflar, raydan çıkan lokomotifin aslında, muhtemelen I. Dünya Savaşı'nda tahrip edilen demiryolunun yeniden yapılması yönündeki sonuçsuz girişimlerden birinde kaldırıldığını ve döndürüldüğünü gösteriyor. *The Times*, "Tracking the Train that Lawrence Wrecked", 4 Aralık 1964 ve Phillip Knightley ile Colin Simpson, *The Secret Lives of Lawrence of Arabia*, Londra 1969, fotoğraf s. 94-5. (*Lavrens'in Gizli Hayatı*, çev: Cüneyd Emiroğlu, Sebil Yayınevi, 1994.)
- 2 Valentine Chirol, *Pan-Islamism*, Londra 1906, s. 2.
- 3 IOR, L/PS/10/12, parça 2181; G.B. Jathar ve S.G. Beri, *Indian Economics*, Londra 1933, s.120. William Ochsenwald (*The Hijaz Railroad*, Charlottesville 1980), ancak Batılı hükümetlerin Müslüman uyruklarının verdiği miktarı abarttığına inanıyor.
- 4 Valentine Chirol, *Pan-Islamism*, Londra 1906, s. 9.
- 5 Geoffrey Lewis, "The Ottoman Proclamation of Jihad in 1914", *Arabic and Islamic Garland: Historical, Educational and Literary Papers presented to Abdul Latif Tibawi*, Londra 1977.

### 1 YOL AYRIMI

- 1 TNA, FO 882/25, *Arab Bulletin* 29, 8 Kasım 1916.
- 2 TNA, FO 882/25, *Arab Bulletin* 21, 15 Eylül 1916.
- 3 TNA, FO 882/25, *Arab Bulletin* 21, 15 Eylül 1916.
- 4 PCC, Storrs Belgeleri, günlük maddesi, 16 Ekim 1916.
- 5 MEC, Hogarth Belgeleri, Hogarth'tan "Billy"ye, 10 Ocak 1918.

- 6 Victoria Wester Wemyss, *The Life and Letters of Lord Wester Wemyss*, Londra 1935, s. 354 ve MEC, J. W. A. Young Belgeleri, "A Little to the East", 29 Aralık 1945.
- 7 TNA, FO 882/13, Hogarth, "Position and Prospects of King Hussein", *Arab Bulletin*, Supplementary Papers, No. 2, 1 Mart 1918.
- 8 MEC, J.W.A. Young Belgeleri, "A Little to the East", 29 Aralık 1945.
- 9 Lord Winterton, *Fifty Tumultuous Years*, Londra 1955, s. 140.
- 10 IWM, W.F. Stirling Belgeleri, mektup, 1 Ocak 1918.
- 11 Ronald Storrs, *Orientations*, London 1937, s. 143.
- 12 Storrs, *Orientations*, s. 98.
- 13 Aktaran Jacob M. Landau, *The Politics of Pan-Islam*, Oxford 1990, s. 47.
- 14 Thomas W. Arnold, *The Caliphate*, ikinci baskı, Londra 1965, s. 47.
- 15 Storrs'un yerine geçtiği Doğu Müsteşarı Harry Boyle açıkça çekincelerini belirtmişti. MEC, Baring Belgeleri, Cromer'dan Boyle'a, 10 Ekim 1914.
- 16 Storrs Belgeleri, "Sevgili"ye mektuplar, 22 Şubat 1915.
- 17 Storrs Belgeleri, Storrs'tan Abdullah'a, tarihsiz.
- 18 TNA, FO 882/4, İsmailiye'deki bir toplantıyla ilgili not, 12 Eylül 1916.
- 19 SAD, Wingate Belgeleri, 134/2, Clayton'dan Wingate'e, 29 Mayıs 1915.
- 20 TNA, FO 371/2486, parça 77713, McMahon'dan Grey'e, 30 Haziran 1915.
- 21 TNA, FO 371/3054, Wingate'ten Balfour'a, Lawrence'ın raporlarını içeriyor, 16 Ağustos 1917; FO 882/27, *Arab Bulletin* 76, 13 Ocak 1918.
- 22 Ramzi Touchan, David Meko ve Malcolm K. Hughes, "A 396-year reconstruction of precipitation in Southern Jordan", *Journal of the American Water Resources Association*, Böl.35 No. 1 (Şubat 1999).
- 23 TNA, FO 882/25, *Arab Bulletin* 33, 4 Aralık 1916.
- 24 MEC, J. W. A. Young Belgeleri, "Cidde'de Üç Ay", tarih yok.
- 25 TNA FO 882/25, *Arab Bulletin* 33 ve Şerif Hüseyin'in Bağımsızlık Bildirisi, 27 Haziran 1916.
- 26 IOR, L/PS/11/117, parça 353. Bu şikâyetin yapıldığı bildiri 14 Kasım 1916'dan önce yayımlandı.
- 27 Arnold, *The Caliphate*, s. 48.
- 28 IOR, L/PS/11/117, parça 353, 14 Kasım 1916'dan önce.
- 29 Şerif Hüseyin'in Bağımsızlık Bildirisi, 27 Haziran 1916.
- 30 Hüseyin'den McMahon'a, 14 Temmuz 1915, George Antonius, *The Arab Awakening*'de s. 414.

- 31 TNA, FO 371/2486, parça 117236, McMahon'dan Grey'e, 22 Ağustos 1915.
- 32 Antonius, *The Arab Awakening*, s. 167.
- 33 McMahon'dan Hüseyin'e, 30 Ağustos 1915; Hüseyin'den McMahon'a 9 Eylül 1915, Antonius, *The Arab Awakening*'de s. 417.
- 34 Eliezer Tauber, *The Arab Movements in World War I*, Londra 1993, s. 76.
- 35 Storrs, *Orientations*, s. 165.
- 36 John Buchan, *Greenmantle*, Londra 1916, s.6. (John Buchan, *Doğudaki Sır*, çev: Nazlı Özgün, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2003.)
- 37 Buchan, *Greenmantle*, s. 9.
- 38 TNA, FO 371/2354, parça 127705, *Daily Chronicle*, 30 Ağustos 1915.
- 39 SAD, Wingate Belgeleri, 135/2, Clayton'dan Wingate'e, 9 Ekim 1915.
- 40 TNA, FO 371/3486, parça 150309, Kitchener'den Maxwell'e, 13 Ekim 1915.
- 41 TNA, FO 371/2486, parça 153045, McMahon'dan Grey'e, 18 Ekim 1915.

## 2 BU İŞE YARAR MI?

- 1 TNA, FO 371/2486, parça 155203, McMahon'ın taslağı, 20 Ekim 1915.
- 2 Ronald Graham, Elie Kedourie, *Anglo-Arab Labyrinth*'te aktarılıyor, Cambridge 1976, s. 35.
- 3 Lord Hardinge, Kedourie, *Anglo-Arab Labyrinth*'te aktarılıyor, s. 35.
- 4 TNA, FO 882/2, Clayton'dan Tyrrell'e, 30 Ekim 1915.
- 5 TNA, FO 371/2486, parça 152729, George Clerk'in tutanağı, 19 Ekim 1915.
- 6 TNA, FO 371/2486, parça 163832, McMahon'dan Grey'e, 26 Ekim 1915.
- 7 TNA, FO 371/2486, parça 163832, McMahon'dan Grey'e, 26 Ekim 1915.
- 8 SAD, Clayton Belgeleri, 469/11, Wingate'ten Clayton'a, 15 Kasım 1915.
- 9 Hüseyin'den McMahon'a, 1 Ocak 1916, Antonius, *The Arab Awakening*'de s. 426.
- 10 Cemal Paşa, *Memories of a Turkish Statesman*, Londra 1922, s. 168. (Cemal Paşa, *Anılarım 1913-1922*, haz: Fahri Parin, Parola Yayınları, 2016)
- 11 TNA, FO 882/19, Hüseyin'den McMahon'a, 18 Şubat 1916.
- 12 SAD, Clayton Belgeleri, 693/10, Clayton'dan Askeri İstihbarat Müdürü'ne, 3 Mart 1916.



- 13 Cemal Paşa, *Memories of a Turkish Statesman*, s. 197.
- 14 Cemal Paşa, *Memories of a Turkish Statesman*, s. 197.
- 15 Cemal Paşa, *Memories of a Turkish Statesman*, s. 215.
- 16 Graves, ed. *Memoirs of King Abdullah*, Londra 1950, s. 137.
- 17 Cemal Paşa, *Memories of a Turkish Statesman*, s. 217.
- 18 Cemal Paşa, *Memories of a Turkish Statesman*, s. 212.
- 19 TNA, FO 882/25, *Arab Bulletin* 21, 15 Eylül 1916.
- 20 Cemal Paşa, *Memories of a Turkish Statesman*, s. 224.
- 21 Cemal Paşa, *Memories of a Turkish Statesman*, s. 224.
- 22 PCC, Storrs Belgeleri, Storrs'un raporu, 14 Haziran 1916.
- 23 Storrs, *Orientalism*, s. 185.
- 24 TNA, FO 882/4, Clayton'dan Wingate'e, 9 Haziran 1916, Storrs'un olayları anlatışını aktarıyor.
- 25 IOR, L/PS/10/598, parça 3040, Storrs'un telgrafı, 6 Haziran.
- 26 D.G. Hogarth, "Mecca's Revolt against the Turk", *Century Magazine*, 1920.
- 27 TNA, FO 882/25, *Arab Bulletin* 22, 19 Eylül 1916.
- 28 LHCMA, Joyce Belgeleri, 1/43, 1-5 Şubat 1917.
- 29 T. E. Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, Londra 1935, s. 94 (T. E. Lawrence, *Bilgelik'in Yedi Sütunu*, Chiviyazıları Yayınevi, çev: Bilal Çölgeçen, Nemesis Kitaplığı, 2014).
- 30 Graves, ed. *Memoirs of King Abdullah*, s. 144.
- 31 Graves, ed. *Memoirs of King Abdullah*, s. 148.
- 32 Earl of Cork and Orrery, *My Naval Life*, 1886-1941, Londra 1942, s. 94.
- 33 IWM, F. Hayward Belgeleri, Hayward'dan Lawrence'a, 6 Eylül 1936.
- 34 Orrery ve Cork Kontu, *My Naval Life*, s. 97.
- 35 Şerif Hüseyin'in Bildirisi, 26 Haziran 1916 ve TNA, FO 686/149, Seyyid Mehdi Hasan'ın kanıtı.
- 36 Musbah Haydar, *Arabesque*, Londra 1944, s. 82. (Musbah Haydar, *Arabesk*, çev: Celal Kapkın, Yaprak Yayınları, 1991.)

### 3 TUHAF, ESRARLI BİR YER

- 1 BL, Mss Eur E 264/7, Chelmsford'dan Chamberlain'e, 13 Haziran 1916.
- 2 BL, IOR, L/PS/10/599, parça 2506, Chelmsford'dan Chamberlain'e, 29 Haziran 1916.

- 3 BL, IOR, L/PS/10/599, parça 2542, Chelmsford'dan Chamberlain'e, 1 Temmuz 1916.
- 4 IOR, L/PS/10/599, parça 3113.
- 5 BL, IOR, L/PS/10/597, parça 2394, McMahon'dan Dışişleri Bakanlığı'na ve yanıtı, 19-21 Haziran 1916.
- 6 Malcolm Brown, ed. *T.E. Lawrence: the selected letters*, Londra 2005, Lawrence'dan Sarah Lawrence'a, 1 Temmuz 1916, s. 87.
- 7 SAD, Wingate Belgeleri, 137/4, Wingate'ten Clayton'a, 15 Haziran 1916.
- 8 MEC, Hogarth Belgeleri, Hogarth'tan "Mary"ye, 19 Ocak 1918.
- 9 SAD, Wingate Belgeleri, 138/5, Wilson'ın raporu, 7 Temmuz 1916.
- 10 TNA, FO 882/4, Cornwallis'in raporu, 8 Temmuz 1916.
- 11 SAD, Wingate Belgeleri, 138/5, Wilson'ın raporu, 7 Temmuz 1916.
- 12 PCC, Storrs Belgeleri, hacla ilgili not, tarihsiz.
- 13 SAD, Wingate Belgeleri, 138/5, Wilson'ın raporu, 7 Temmuz 1916.
- 14 SAD, Wingate Belgeleri, 147/6, Beryl Wilson'dan Wingate'e, 28 Aralık 1917.
- 15 LHCMA, Joyce Belgeleri, 1/323 ve 1/324, Wilson'dan Wingate'e, 16 Şubat 1936; Wingate'ten Wilson'a, 21 Şubat 1936.
- 16 N.N.E. Bray, *Shifting Sands*, Londra 1934, s. 75.
- 17 SAD, Wingate Belgeleri, 139/2, Clayton'dan Wingate'e, 7 Ağustos 1916.
- 18 Vincennes, SS Marine Q 85, Arabie Revolte du Cherif, Jaussen'in raporu, 15-31 Temmuz 1916.
- 19 TNA, FO 686/10, 1 Ağustos 1916 tarihli not.
- 20 IOR, L/PS/10/598, parça 2739.
- 21 BL, Add 52463, Robertson'dan Murray'ye, 14 Temmuz 1916.
- 22 IWM, F. Hayward Belgeleri, T.E. Lawrence'a mektup, 6 Eylül 1936.
- 23 BL, Add 52463, Robertson'dan Murray'ye, 16 Ekim 1916.
- 24 BL, Add 52463, Robertson'dan Murray'ye, 1 Ağustos 1916.
- 25 BL, Add 52463, Robertson'dan Murray'ye, 29 Ağustos 1916.
- 26 SAD, Wingate Belgeleri, 139/2, Robertson'dan Wingate'e, 8 Ağustos 1916.
- 27 IOR, L/PS/10/599 ve TNA, FO 686/11, Ali Haydar'ın bildirisi, 9 Ağustos 1916.
- 28 IOR, L/PS/11/113, Chamberlain'den Asquith'e, 16 Ağustos 1916.
- 29 SAD, Clayton Belgeleri, 470/3, Wingate'ten Clayton'a, 6 Ağustos 1916.
- 30 SAD, Clayton Belgeleri, 470/3, Wingate'ten Clayton'a, 14 Eylül 1916.
- 31 IOR, L/PS/10/600, parça 3894, Wilson'ın raporu, 17 Ağustos 1916.

- 32 TNA, FO 882/4, İbrahim Dmitri'nin raporu, 17 Ağustos 1916'dan sonra yazıldı.
- 33 SAD, Wingate Belgeleri, 139/5, Wilson'dan Wingate'e, 23 Ağustos 1916.
- 34 TNA, FO 882/4, Wilson'ın raporu, 1 Eylül 1916.
- 35 TNA, FO 882/4, İsmailiye'deki toplantıyla ilgili not, 12 Eylül 1916.
- 36 SAD, Clayton Belgeleri, 470/4, Wingate'ten Clayton'a, 30 Kasım 1916.
- 37 IOR, L/PS/10/600, parça 3894, Wilson'ın raporu, 17 Ağustos 1916.
- 38 IOR, L/PS/10/600, parça 4238, Wilson'dan McMahon'a, 24 Ağustos 1916.
- 39 SAD, Clayton Belgeleri, 693/10, Clayton'dan Hall'a, 10 Eylül 1916.
- 40 TNA, FO 882/4, İsmailiye'deki toplantıyla ilgili not, 12 Eylül 1916.
- 41 Wemyss, *The Life and Letters of Lord Wester Wemyss*, s. 236.

#### 4 DIŞ ETKİLER

- 1 TNA, FO 686/149.
- 2 BL, Mss Eur E 264/7, Chelmsford'dan Chamberlain'e, 15 Eylül 1916.
- 3 TNA, FO 686/149.
- 4 TNA, FO 686/149.
- 5 TNA, FO 686/149, Cleveland'ın duyurusu, muhtıra, 14 Eylül 1916.
- 6 Storrs, *Orientalisms*, s. 204.
- 7 IOR, L/PS/10/615, parça 3768, McMahon'dan Grey'e, 13 Eylül 1916.
- 8 SAD, Clayton Belgeleri, 693/10, Clayton'dan Hall'a, 10 Eylül 1916.
- 9 Bray, *Shifting Sands*, s. 66-7.
- 10 MEC, Sykes Belgeleri, Savaş Komitesi Tutanakları, 16 Aralık 1915.
- 11 Mark Sykes, *The Caliph's Last Heritage*, Londra 1915, s. 596.
- 12 SAD, Wingate Belgeleri, 135/6, Sykes'tan Askeri Operasyonlar Müdürü'ne, 21 Kasım 1915.
- 13 TNA, FO 882/2, Arap sorunu ve Suriye'yi ele alan komitenin ikinci toplantısının tutanakları, 23 Kasım 1915.
- 14 TNA, FO 882/2, Picot'yla yapılan ikinci toplantıyla ilgili iç yazışma, 23 Kasım 1915.
- 15 Roger Adelson, *Mark Sykes'ta aktarılıyor*, Londra 1975, s. 200.
- 16 Adelson, *Sykes'ta aktarılıyor*, s. 201.
- 17 SAD, Clayton Belgeleri, 470/2, Wingate'ten Clayton'a, 24 Nisan 1916.
- 18 SAD, Clayton Belgeleri, 694/4, "Arap Sorunu Üzerine Not", 5 Temmuz 1916.

- 19 TNA, FO 371/2767, Nicolson'ın Komite Toplantısı, 17 Ocak 1916, Adelson, *Sykes*'ta aktarılıyor, s. 202.
- 20 Edouard Brémond, *Le Hedjaz dans la Guerre Mondiale*, Paris 1931, s. 35.
- 21 Pierre de Margerie, "Note to the President of the Council", 19 Temmuz 1916, Christophe Leclerc, "The French Soldiers in the Arab Revolt"ta aktarılıyor, *Journal of the T.E. Lawrence Society*, Böl. IX, No. 1 (Sonbahar 1999).
- 22 SAD, Clayton Belgeleri, 694/4, "5 Eylül 1916'da Genelkurmay Başkanı'nın konutunda Hicaz'daki Fransız askerî misyonuyla ilgili yapılan toplantının notları."
- 23 BL, Add 52463, Murray'den Robertson'a, 5 Eylül 1916.
- 24 Storrs, *Orientalism*, s. 192.
- 25 Storrs, *Orientalism*, s. 193. [CHECK]
- 26 PCC, Storrs Belgeleri, günlük maddesi, 27 Eylül 1916.
- 27 PCC, Storrs Belgeleri, günlük maddesi, 27 Eylül 1916.
- 28 Storrs, *Orientalism*, s. 193.
- 29 SPCC, Storrs Belgeleri, günlük maddesi, 27 Eylül 1916.
- 30 PCC, Storrs Belgeleri, günlük maddesi, 27 Eylül 1916.
- 31 Brémond, *Le Hedjaz dans la Guerre Mondiale*, s. 52.
- 32 MEC, J.W.A. Young Belgeleri, "Three Months in Jeddah", tarih yok.
- 33 Storrs, *Orientalism*, s. 194.
- 34 IOR, L/PS/10/600, parça 4160, Parker'dan McMahon'a, 3 Ekim 1916.
- 35 MEC, Sykes Belgeleri, "Râbiğ'e Sefer Gücü Gönderilmesi", 13 Kasım 1916, Robertson'ın Savaş Komitesi'ne 20 Eylül 1916 tarihli ilk tavsiyesini içeriyor.
- 36 IOR, L/PS/10/600, parça 4054, McMahon'dan Grey'e, 29 Eylül 1916.
- 37 IOR, L/PS/10/600, parça 3977, Wilson'dan Dışişleri Bakanlığı'na, 28 Eylül 1916.
- 38 SAD, Wingate Belgeleri, 140/8, Wigram'dan Wingate'e, 28 Eylül 1916.
- 39 IOR, L/PS/10/600, parça 4238, Savaş Komitesi Tutanakları, 3 Ekim 1916.
- 40 H.V.F. Winstone, ed. *The Diaries of Parker Pasha*'da aktarılıyor, Londra 1983, s. 137.
- 41 SAD, Wingate Belgeleri, 142/11, McMahon'dan Wingate'e, 6 Ekim 1916.
- 42 IOR, L/PS/10/600, parça 4209, Wingate'in telgrafı, 11 Ekim 1916.

## 5 PENÇELER VE DİŞLER

- 1 PCC, Storrs Belgeleri, günlük maddesi, 15 Ekim 1916.
- 2 IOR, L/PS/10/600, parça 4238, Dışişleri Bakanlığı'ndan Wingate'e, PCC, 13 Ekim 1916.
- 3 PCC, Storrs Belgeleri, 14 Kasım 1916.
- 4 Baroness Elles, söyleşi, Temmuz 2004.
- 5 Storrs, *Orientations*, s. 200.
- 6 Storrs, *Orientations*, s. 220.
- 7 Mısır, Maliye Bakanlığı, Ölçüm Dairesi, *Ekselansları Hüseyin Emir ve Mekke Şerifi ve Hicaz Kralı için Mısır Ölçüm Dairesi Tarafından Hazırlanan Posta Pullarının Tasarımı ve Dağıtımıyla İlgili Kısa Bir Not*, Kasım 1918.
- 8 David Garnett, ed. *The Letters of T.E. Lawrence*, Londra 1938, s. 195-6, Lawrence'tan Hogarth'a, 22 Mart 1915.
- 9 T. E. Lawrence, *Crusader Castles*, Oxford 1988, s. 116-122.
- 10 SAD, Wingate Belgeleri, 135/1, "Mekke Siyaseti", 8 Şubat 1916.
- 11 SAD, Clayton Belgeleri, 693/10, Clayton'dan Hall'a, 2 Şubat 1916.
- 12 University of Newcastle, Gertrude Bell arşivi, Bell'den Hugh Bell'e, 16 Ocak 1916.
- 13 TNA, FO 882/13, Lake'ten Chamberlain', 30 Mart 1916.
- 14 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 57.
- 15 TNA, FO 141/736, Lawrence'tan Arap Bürosu'n, 9 Nisan 1916.
- 16 TNA, FO 141/736, Lawrence'tan Arap Bürosu'na, 9 Nisan 1916, Shakespear'den Cox'a, 17 Ocak 1915. Shakespear'in mektubu 25 Ekim 1916'da *Arab Bulletin*'de yeniden basıldı.
- 17 SAD, Wingate Belgeleri, 137/7, Lawrence'ın raporu, "Intelligence, IEF D", 12 Haziran 1916 tarihli not.
- 18 W. F. Stirling, *Safety Last*, Londra 1953, s. 66-7.
- 19 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, s. 58.
- 20 Storrs, *Orientations*, s. 220.
- 21 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, s. 65.
- 22 Garnett, ed. *The Letters of T.E. Lawrence*, Lawrence'tan ailesine, 24 Ocak 1911.
- 23 BL, Add 45914, "Haud Rediturus", *The Times*, 15 Mart 1916.
- 24 Malcolm Brown, ed. *Lawrence of Arabia: the selected letters*, Londra 2005, s. 81, Lawrence'tan E. T. Leeds'e, 16 Kasım 1915.

- 25 SAD, Clayton Belgeleri, 470/5, Wilson'dan Clayton'a, 22 Kasım 1916.
- 26 SAD, Clayton Belgeleri, 693/11, Lawrence'tan Clayton'a, 18 Ekim 1916.
- 27 PCC, Storrs Belgeleri, günlük maddesi, 16 Ekim 1916.
- 28 PCC, Storrs Belgeleri, "Colum"a mektup, 21 Aralık 1916.
- 29 PCC, Storrs Belgeleri, günlük maddesi, 16 Ekim 1916.
- 30 Storrs, *Orientations*, s. 203.
- 31 Graves, ed. *Memoirs of King Abdullah*, s. 157.
- 32 Graves, ed. *Memoirs of King Abdullah*, s. 158.
- 33 Storrs, *Orientations*, s. 203.
- 34 SAD, Clayton Belgeleri, 470/5, Wilson'dan Clayton'a, 18 Ekim 1916.
- 35 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, s. 71.
- 36 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, s. 73.
- 37 Graves, ed. *Memoirs of King Abdullah*, s. 158.
- 38 PCC, Storrs Belgeleri, günlük maddesi, 17 Ekim 1916.
- 39 IOR, L/PS/10/602, parça 5195, Wilson'ın raporu, 20 Ekim 1916.
- 40 MEC, J.W.A. Young Belgeleri, "Cidde'de Üç Ay", tarihsiz.
- 41 T.E. Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, Oxford 1922, s. 57.
- 42 Storrs, *Orientations*, s. 208.
- 43 BL, Add 45914, f. 22.
- 44 PCC, Storrs Belgeleri, Lawrence'tan Clayton'a, 17 Ekim 1916.
- 45 PCC, Storrs Belgeleri, Lawrence'tan Clayton'a, 17 Ekim 1916.
- 46 SAD, Clayton Belgeleri, 693/11, Lawrence'tan Clayton'a, 18 Ekim 1916.
- 47 SAD, Clayton Belgeleri, 693/11, Lawrence'tan Clayton'a, 18 Ekim 1916.
- 48 TNA, FO 882/25, *Arab Bulletin* 32, 26 Kasım 1916.
- 49 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1922, s. 75.
- 50 TNA, FO 882/25, *Arab Bulletin* 32, 26 Kasım 1916.
- 51 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 91.
- 52 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 91.
- 53 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 91.
- 54 TNA, FO 882/25, *Arab Bulletin* 32, 26 Kasım 1916.
- 55 TNA, FO 882/25, *Arab Bulletin* 32, 26 Kasım 1916.
- 56 TNA, FO 882/25, *Arab Bulletin* 32, 26 Kasım 1916.
- 57 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 67.
- 58 TNA, FO 882/25, *Arab Bulletin* 32, 26 Kasım 1916.
- 59 Winstone, ed. *The Diaries of Parker Pasha*, s. 173, Arap Bürosu'na rapor, 8 Kasım 1916.
- 60 TNA, FO 882/25, *Arab Bulletin* 32, 26 Kasım 1916.

- 61 Charles Callwell, *Small Wars*, ikinci baskı, Londra 1899, s. 3.
- 62 Callwell, *Small Wars*, s. 105.
- 63 Orrery ve Cork Kontu, *My Naval Life*, s. 99.

## 6 RÂBİÇ KRİZİ

- 1 IOR, L/PS/10/637, parça 4932, Wilson'dan McMahon'a, 31 Ekim 1916.
- 2 IOR, L/PS/10/637, parça 5321, Wilson'dan McMahon'a, 5 Kasım 1916.
- 3 IOR, L/PS/10/637, McMahon'dan Grey'e, 21 Kasım 1916.
- 4 SAD, Wingate Belgeleri, 143/6, Clayton'dan Wingate'e, 23 Kasım 1916.
- 5 IOR, L/PS/10/637, parça 5235, Dışişleri Bakanlığı'ndan Wingate'e, 11 Aralık 1911.
- 6 IOR, L/PS/10/602, Wingate'ten Dışişleri Bakanlığı'na, 7 Kasım 1916.
- 7 SAD, Wingate Belgeleri, 143/6, Cornwallis'ten Wingate'e, 30 Kasım 1916.
- 8 MEC, Hogarth Belgeleri, Hogarth'tan Laura Hogarth'a, 7 Kasım 1916.
- 9 MEC, Hogarth Belgeleri, Hogarth'tan Laura Hogarth'a, 19 Ocak 1917.
- 10 SAD, Wingate Belgeleri, 143/6, Cornwallis'ten Wingate'e, 30 Kasım 1916.
- 11 Bray, *Shifting Sands*, s. 103.
- 12 BL, Add 52463, Murray'den Robertson'a, 14 Kasım 1916.
- 13 SAD, Clayton Belgeleri, 694/4, "Teğmen Lawrence'ın Gözlemleri", 18 Kasım 1916.
- 14 SAD, Clayton Belgeleri, 694/4, "Teğmen Lawrence'ın Gözlemleri", 18 Kasım 1916.
- 15 SAD, Clayton Belgeleri, 694/4, "Teğmen Lawrence'ın Gözlemleri", 18 Kasım 1916.
- 16 Brémond, *Le Hedjaz dans la Guerre Mondiale*, s. 98.
- 17 PCC, Storrs Belgeleri, Storrs'tan Sybil Graham'a, 21 Kasım 1916.
- 18 IOR, L/PS/10/602, Wingate'ten Grey'e, 22 Kasım 1916.
- 19 SAD, Clayton Belgeleri, 470/4, Wingate'ten Clayton'a, 20 Kasım 1916.
- 20 SAD, Wingate Belgeleri, Wingate'ten Wilson'a, 23 Kasım 1916.
- 21 TNA, FO 882/6, Lawrence'ın günlüğünde Faysal'ı ziyareti, 2-5 Aralık 1916.
- 22 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s.119.
- 23 TNA, FO 882/6, Lawrence'ın günlüğünde Faysal'ı ziyareti, 2-5 Aralık 1916.
- 24 TNA, FO 882/6, Lawrence'ın günlüğünde Faysal'ı ziyareti, 2-5 Aralık 1916.

- 25 Lawrence tüfeği savaştan sonra Kral V. George'a sundu, o da bugün sergilendiği Londra'daki İmparatorluk Savaş Müzesi'ne teslim etti.
- 26 TNA, FO 882/6, Lawrence'tan Hogarth'a, 5 Aralık 1916.
- 27 TNA, FO 882/6, Lawrence'tan Hogarth'a, 5 Aralık 1916.
- 28 TNA, FO 882/6, Lawrence'tan Hogarth'a, 5 Aralık 1916.
- 29 BL, Add 45914, 5 Aralık 1916 tarihli madde.
- 30 TNA, FO 882/6, Lawrence'tan Hogarth'a, tarihsiz.
- 31 BL, Add 45914, 6 Ocak 1917 tarihli madde; TNA, WO 158/625, P184A.
- 32 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 129.
- 33 IWM, H. Garland Belgeleri, ders, tarihsiz (ama Nisan 1921'den önce). Garland'ın ders notu taslakları Bedevilere yönelik çok fazla eleştiri içeriyor, sonradan bazılarının üzeri karalanmış olsa da hâlâ okunabiliyor. Bu malzemelerden serbestçe alıntılar yaptım çünkü kitlelerle paylaşmak istemese de Garland'ın gerçek görüşlerini temsil ediyor gibi görünüyorlar.
- 34 IWM, H. Garland Belgeleri, ders, tarihsiz.
- 35 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1922, s. 121.
- 36 TNA, FO 882/6, Lawrence'dan Arap Bürosu Müdürü'ne, tarihsiz.
- 37 Garnett, ed. *The Letters of T.E. Lawrence*, s. 213, Lawrence'tan Wilson'a, 6 Aralık 1916.
- 38 LHCMA, Joyce Belgeleri, 1/J/4/2, Lawrence'tan Ross'a, 9 Aralık 1916.
- 39 LHCMA, Joyce Belgeleri, 1/7, Joyce'tan Wilson'a, 9 Aralık 1916.
- 40 LHCMA, Joyce Belgeleri, 1/1, Joyce'tan Wilson'a, 15 Kasım 1916.
- 41 Brémond, *Le Hedjaz dans la Guerre Mondiale*, s. 88.
- 42 LHCMA, Joyce Belgeleri, 1/3, Joyce'tan Wilson'a, 26 Kasım 1916.
- 43 LHCMA, Joyce Belgeleri, 1/11, Joyce'tan Rees-Mogg'a, 21 Aralık 1916.
- 44 TNA, FO 141/736, Joyce'tan Arap Bürosu'na, 24 Ocak 1917.
- 45 IWM, T. Henderson, *The Hejaz Expedition, 1916-17 – A Narrative of the Work done by the Arabian detachment of No. 14 Squadron RFC while attached to the Hejaz expedition*, tarihsiz.
- 46 Alışılmış bir panik Storrs Belgeleri, "Büyük Şerif'i Ziyaret", 13 Aralık 1916.
- 47 LHCMA, Joyce Belgeleri, 2/2, 10 Aralık 1916, Yanbu'da yapılan Askerî Konsey toplantısının tutanakları.

## 7 DÖNÜM NOKTASI

- 1 Add 52463, Robertson'dan Murray'ye, 1 Aralık 1916.



- 2 IOR, L/PS/10/602, Hirtzel, tutanak, 8 Aralık 1916.
- 3 IOR, L/PS/10/602, parça 5213, Chamberlain, not, 11 Aralık 1916.
- 4 LHCMA, Robertson Belgeleri, 4/4/63, Robertson'dan Murray'ye, 11 Aralık 1916.
- 5 IOR, L/PS/10/602, Dışişleri Bakanlığı'ndan Wingate'e, 11 Aralık 1916.
- 6 IOR, L/PS/10/602, parça 5230, Wingat'ten Dışişleri Bakanlığı'na, 11 Aralık 1916; TNA, FO 686/6, George Lloyd'un raporu, 22 Aralık 1916.
- 7 TNA, FO 882/6, Wilson'dan Arap Bürosu'na, 12 Aralık 1916.
- 8 IOR, L/PS/10/602, Wingate'ten Wilson'a, 11 Aralık 1916.
- 9 PCC, Storrs, *Orientations*, s. 212.
- 10 Storrs Belgeleri, "Büyük Şerif'i Ziyaret", 13 Aralık 1916.
- 11 FO 882/6, Wilson'dan Arap Bürosu'na, 12 Aralık 1916.
- 12 Storrs, *Orientations*, s. 213.
- 13 TNA, FO 686/6, Hicaz Raporu, 22 Aralık 1916.
- 14 TNA, FO 882/25, *Arab Bulletin* 29, 8 Kasım 1916.
- 15 Bray, *Shifting Sands*, s. 79-80.
- 16 TNA, FO 141/736, Wilson'dan Arap Bürosu'na, 7 Ocak 1917.
- 17 Liman von Sanders, *Five Years in Turkey*, Nashville 2000, s. 144-5 (Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, çev: Eşref Bengi Özbilen, İş Bankası Kültür Yayınları, 2016).
- 18 Liman von Sanders, *Five Years in Turkey*, s. 231; George Stitt, *A Prince of Arabia, The Emir Shereef Ali Haider*, Londra 1948, s. 174-5.
- 19 Stitt, *A Prince of Arabia*, s. 171.
- 20 TNA, FO 882/26, *Arab Bulletin* 39, 19 Ocak 1917.
- 21 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1922, s. 124.
- 22 TNA, T 1/12249.
- 23 Orrery ve Cork Kontu, *My Naval Life*, s. 108.
- 24 TNA, FO 882/25, *Arab Bulletin* 32, 11 Kasım 1916.
- 25 TNA, FO 882/26, *Arab Bulletin* 39, 19 Ocak 1917.
- 26 TNA, FO 882/26, *Arab Bulletin* 37, 4 Ocak 1917.
- 27 TNA, WO 158/625, parça 171A, 11 Aralık 1916.
- 28 Stitt, *A Prince of Arabia*, s. 171.
- 29 TNA, FO 882/28, *Arab Bulletin* 110, 30 Nisan 1919.
- 30 LHCMA, Joyce Belgeleri, 1/15, Joyce'tan Rees-Mogg'a, 3 Ocak 1917.
- 31 Winstone, ed. *The Diaries of Parker Pasha*, Parker'ın 10 Ekim 1916 tarihli raporu, s. 141.
- 32 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1922, s. 131.

- 33 TNA, FO 686/6, Lawrence'tan Wilson'a, 8 Ocak 1917.
- 34 TNA, FO 686/6, Lawrence'tan Wilson'a, 8 Ocak 1917.
- 35 IOR, L/PS/11/116, parça 243, Hirtzel'in memorandumı, 15 Ocak 1917.
- 36 SAD, Wingate Belgeleri, 145/1, Murray'den Wingate'e, 5 Ocak 1917.
- 37 SAD, Clayton Belgeleri, 694/5, Râbiğ Komutanlığı'na emirler, 7 Ocak 1917.
- 38 TNA, FO 141/736, Wilson'dan Arap Bürosu'na, 7 Ocak 1917.
- 39 IOR, L/PS/11/116, parça 243, Hirtzel'in muhtırası, 15 Ocak 1917.
- 40 SAD, Wingate Belgeleri, 145/1, Wingate'ten Dışişleri Bakanlığı'na, 12 Ocak 1917.
- 41 SAD, Wingate Belgeleri, 145/1, Murray'den Wingate'e, 19 Ocak 1917.
- 42 IOR, L/PS/11/118, parça 585, Wingate'ten Balfour'a, 24 Ocak 1917.
- 43 Brown, ed. *Lawrence of Arabia: the selected letters*, s. 106, Lawrence'tan Sarah Lawrence'a, 16 Ocak 1917.
- 44 Orrery ve Cork Kontu, *My Naval Life*, s. 102.
- 45 Orrery ve Cork Kontu, *My Naval Life*, s. 102.
- 46 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1922, s. 137.
- 47 BL, Add 45914, 18 Ocak girdisi 1917, f. 43.
- 48 Brémond, *Le Hedjaz dans la Guerre Mondiale*, s. 120.
- 49 MEC, Newcombe Belgeleri, Lawrence'dan Newcombe'a, 17 Ocak 1917.
- 50 TNA, FO 686/6, Lawrence'ın Wilson'a raporu, 8 Ocak 1917.
- 51 BL, Add 45914, 22 Ocak 1917 girdisi, f. 49.

## 8 EL VECİH VE SONRASI

- 1 Wemyss, *The Life and Letters of Lord Wester Wemyss*, s. 346, 21 Ocak 1917 günlük maddesi.
- 2 Bray, *Shifting Sands*, s. 119.
- 3 TNA, FO 882/27, *Arab Bulletin* 41, 6 Şubat 1917.
- 4 Bray, *Shifting Sands*, s. 128-9.
- 5 TNA, FO 882/27, *Arab Bulletin* 41, 6 Şubat 1917.
- 6 Bray, *Shifting Sands*, s. 123.
- 7 Bray, *Shifting Sands*, s. 131.
- 8 BL, Add 45914, f. 7.
- 9 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 163.
- 10 TNA, FO 141/736, Weldon'dan Arap Bürosu'na, 25 Ocak 1917.

- 11 TNA, FO 882/6, Vickery, "The General Situation in Arabia (Hedjaz) and the Policy and Organisation of the British Mission to Grand Sharif", 2 Şubat 1917.
- 12 Bray, *Shifting Sands*.
- 13 TNA, FO 882/26, *Arab Bulletin* 41, 6 Şubat 1917.
- 14 Winstone, ed. *The Diaries of Parker Pasha*, s. 97, aktarılan notlar Parker tarafından yazıldı ama "Ekim 1915, TEL Arabistan'daki Arap Kabileleri," başlığı kullanıldı.
- 15 TNA, FO 882/17, Gertrude Bell, "Northern Arabia" ve FO 882/4, Dmitri İbrahim, rapor, 17 Ağustos 1916'dan sonra; Winstone, ed. *The Diaries of Parker Pasha*, s. 97.
- 16 TNA, FO 882/6, Bray'in raporu, tarihsiz ama 4 Ocak 1917 tarihinden önce.
- 17 SAD, Clayton Belgeleri, 694/4, Salmond'dan Clayton'a, 12 Kasım 1916.
- 18 Musbah Haydar, *Arabesque*, s. 91; Eugene Rogan, *Frontiers of the State in the Late Ottoman Empire*, Cambridge 1999, s. 228; Stitt, *A Prince of Arabia*, s. 180.
- 19 MEC, Hogarth Belgeleri, Hogarth'tan Laura Hogarth'a, 3 Şubat 1917.
- 20 SAD, Wingate Belgeleri, 132/5, "G", Hicaz Demiryolu", 23 Aralık 1907'de dosyalandı.
- 21 A.J.B. Wavell, *A Modern Pilgrim in Mecca*, ikinci baskı, Londra 1918, s. 72.
- 22 IWM, H. Garland Belgeleri, savaş sonrası dersi, tarihsiz.
- 23 IWM, H. Garland Belgeleri, savaş sonrası dersi, tarihsiz.
- 24 TNA, WO 158/987, *Handbook of Hejaz*, Kahire 1917, s. 15.
- 25 TNA, WO 158/987, *Handbook of Hejaz*, s. 9.
- 26 TNA, FO 882/4, Garland'ın raporu, 6 Mart 1917.
- 27 IWM, H. Garland Belgeleri, savaş sonrası dersi, tarihsiz.
- 28 IWM, H. Garland Belgeleri, savaş sonrası dersi, tarihsiz.
- 29 Winterton, *Fifty Tumultuous Years*, s. 8.
- 30 IWM, H. Garland Belgeleri, savaş sonrası dersi, tarihsiz.
- 31 Touchan ve arkadaşları, "A 396-year reconstruction of precipitation in Southern Jordan", *Journal of the American Water Resources Association*, Böl.35 No.1, (Şubat 1999).
- 32 IWM, H. Garland Belgeleri, savaş sonrası dersi, tarihsiz.
- 33 IWM, H. Garland Belgeleri, savaş sonrası dersi, tarihsiz.
- 34 IWM, T. Henderson, *The Hejaz Expedition*.

- 35 IWM, H. Garland Belgeleri, savaş sonrası dersi, tarihsiz.  
 36 TNA, FO 882/4, Garland'ın raporu, 6 Mart 1917.

## 9 İLK DEMİRYOLU SALDIRILARI

- 1 Trenin güneye mi kuzeye mi gittiğinden emin olabilmek imkânsız. Savaş sonrasındaki bir derste Garland güneye gittiğini iddia etti. Ancak, saldırının ardından Wingate aynı bölgede kuzeye giden bir trenin mayınlanıldığını bildirdi (TNA, FO 882/6, Wingate'ten Robertson'a, 21 Şubat 1917).
- 2 IWM, H. Garland Belgeleri, savaş sonrası dersi, tarihsiz.
- 3 IWM, H. Garland Belgeleri, savaş sonrası dersi, tarihsiz ve TNA, FO 882/4, Garland'ın raporu, 6 Mart 1917.
- 4 TNA, FO 882/4, Garland'ın raporu, 6 Mart 1917.
- 5 TNA, FO 882/4, Garland'ın raporu, 6 Mart 1917.
- 6 TNA, FO 882/6, Lawrence'tan Cornwallis'e, 28 Aralık 1916.
- 7 IWM, H. Garland Belgeleri, savaş sonrası dersi, tarihsiz ve TNA, FO 882/4, Garland'ın raporu, 6 Mart 1917.
- 8 BL, Add 45914, f. 26.
- 9 BL, Add 45914, f. 9.
- 10 BL, Add 45914, f. 19.
- 11 Alois Musil, *The Northern Hegaz*, New York 1926, s. 7.
- 12 Newcastle Üniversitesi, Gertrude Bell arşivi, mektup, 25 Ocak 1914.
- 13 Henry Laurens, "Jausen en Arabie", *Photographies d'Arabie, Hedjaz'da* aktarılıyor, 1907-1917, Paris 1999, s. 30.
- 14 BL, Add 45914, f. 21.
- 15 BL, Add 45914, f. 21.
- 16 TNA, FO 882/6, Lawrence'tan Clayton'a, 28 Şubat 1917.
- 17 *Photographies d'Arabie, Hedjaz* 1907-1917, s. 51.
- 18 IWM, Henderson, *The Hijaz Expedition* 1916-17.
- 19 Stitt, *A Prince of Arabia*, s. 177.
- 20 Stitt, *A Prince of Arabia*, s. 177-8.
- 21 Stitt, *A Prince of Arabia*, s. 178.
- 22 Stitt, *A Prince of Arabia*, s. 178-9.
- 23 Musbah Haydar, *Arabesque*, s. 102.
- 24 TNA, FO 882/6, Wingate'ten Robertson'a, 19 Mart 1917; FO 141/736, Wingate'ten Pearson'a, 6 Mart 1917.
- 25 MEC, Hogarth Belgeleri, Hogarth'tan Laura Hogarth'a, 7 Kasım 1917.

- 26 MEC, Karadoğın Belgeleri, Karadoğın'dan Monroe'ya, 17 Eylöl 1971.
- 27 TNA, FO 686/6, Newcombe'un raporu, 12 Mart 1917.
- 28 TNA, FO 686/6, Newcombe'un raporu, 12 Mart 1917.
- 29 BL, Add 45914, f. 23.
- 30 Garnett, ed. *Letters of T.E. Lawrence*, s. 222, Lawrence'tan Wilson'a, 9 Mart 1917.
- 31 BL, Add 45915, f. 22.
- 32 BL, Add 45915, f. 25.
- 33 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 186-7.
- 34 Brémond, *Le Hedjaz dans la Guerre Mondiale*, s. 72.
- 35 BL, Add 45983A, 17-25 Mart 1917 girdileri.
- 36 TNA, FO 882/6, Newcombe'dan Hogarth'a, 3 Nisan 1917.
- 37 Suleiman Mousa, *T.E. Lawrence: an Arab View*'da aktarıılıyor, Oxford 1966, s. 55.
- 38 Graves, ed. *Memoirs of King Abdullah*, s. 170.
- 39 TNA, FO 686/6, Lawrence'in raporu, 24 Nisan 1917.
- 40 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 199.
- 41 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 202.
- 42 TNA, FO 686/6, Lawrence'in raporu, 16 Nisan 1917.
- 43 TNA, FO 686/6, Lawrence'in raporu, 24 Nisan 1917.
- 44 TNA, FO 686/6, Lawrence'in raporu, 24 Nisan 1917.
- 45 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 209.

## 10 TAKTİKLERLE İLGİLİ ANLAŞMAZLIKLAR

- 1 LHCMA, Joyce 1/78, Joyce'tan Wilson'a, 23 Mart 1917.
- 2 TNA, FO 882/6, Joyce'tan Wilson'a, 1 Nisan 1917.
- 3 LHCMA, Joyce Belgeleri, 1/125, Joyce'tan Newcombe'a, 12 Nisan 1917.
- 4 LHCMA, Joyce Belgeleri, 1/142, Joyce'tan Newcombe'a, 13 Nisan 1917.
- 5 TNA, FO 686/6, Lawrence'in raporu, 16 Nisan 1917.
- 6 TNA, FO 686/6, Lawrence'in raporu, 16 Nisan 1917.
- 7 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 192-3.
- 8 TNA, FO 686/6, Newcombe'un raporu, 4 Mayıs 1917.
- 9 TNA, FO 686/6, Newcombe'un raporu, 4 Mayıs 1917.
- 10 SAD, Clayton Belgeleri, 470/6, Wilson'dan Clayton'a, 16 Ocak 1917.
- 11 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 194.
- 12 BL, Add 45914, f. 13.

- 13 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 239.
- 14 BL, Add 45915, reverse f.48.
- 15 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 221.
- 16 Musil, *The Northern Hegaz*, s. 7.
- 17 Söz gelimi bakınız Richard Burton, *Personal Narrative of a Pilgrimage to Al-Madinah and Al-Meccah*, Londra 1893, s. 119. Bölüm 25.
- 18 Musil, *The Northern Hegaz*, s. 8 ve MAE, Guerre 1914-1918, 878, 173-81, Defrance, "Le mouvement arabe a la frontiere du desert syrien", 30 Ağustos 1917.
- 19 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 221.
- 20 TNA, FO 882/7, Lawrence'tan Clayton'a, 27 Ağustos 1917.
- 21 MEC, Sykes Belgeleri, Clayton'ın Faysal'ın planlarıyla ilgili raporu, 29 Mayıs 1917.
- 22 TNA, FO 686/6, Lawrence'in raporu, Nisan sonu 1917.
- 23 TNA, FO 882/6, Clayton'ın notu, tarihsiz ama 5 Nisan 1917'den sonra.
- 24 MEC, Sykes Belgeleri, Clayton'ın Faysal'ın planlarıyla ilgili raporu, 29 May 1917.
- 25 TNA, FO 882/6, Lawrence'tan Wilson'a, 16 Nisan 1917.
- 26 BL, Add 45914, f. 29.
- 27 TNA, FO 686/6, Lawrence'tan Wilson'a, 8 Ocak 1917.
- 28 MEC, Sykes Belgeleri, Sykes'in Downing Sokağı 10 Numara'daki görüşmesinin tutanağı, 16 Aralık 1915.
- 29 BL, Add 52463, Murray'den Robertson'a, 26 Şubat 1917.
- 30 MEC, Sykes Belgeleri, Downing Sokağı 10 Numara'daki bir toplantıyla ilgili not, 3 Nisan 1917.
- 31 MEC, Sykes Belgeleri, Downing Sokağı 10 Numara'daki bir toplantıyla ilgili not, 3 Nisan 1917.
- 32 IOR, L/PS/11/119, Wingate'ten Balfour'a, 28 Nisan 1917.
- 33 TNA, FO 686/6, Lawrence'tan Wilson'a, 8 Ocak 1917.
- 34 TNA, FO 686/6, Lawrence'in raporu, 24 Nisan 1917.
- 35 IOR, L/PS/10/615, Chamberlain'den Chelmsford'a, 15 Şubat 1917.
- 36 IOR, L/PS/10/615, parça 1332, Balfour'dan Wingate'e, 29 Nisan 1917.
- 37 MEC, Sykes Belgeleri, Sykes'tan Wingate'e, 5 Mayıs 1917.
- 38 MEC, Sykes Belgeleri, Sykes'tan Wingate'e, 5 Mayıs 1917.
- 39 Adelson, *Sykes*, s. 230'da aktarılıyor.
- 40 MEC, Sykes Belgeleri, Sykes'tan Wingate'e, 5 Mayıs 1917.
- 41 Brémond, *Le Hedjaz dans la Guerre Mondiale*, s. 137-8.

42 SAD, Clayton Belgeleri, 693/12, Clayton'dan Storrs'a, 7 Mayıs 1917.

## 11 BİR YALAN YÜZÜNDEN BİZİM İÇİN SAVAŞIYORLAR

- 1 IWM, W.F. Stirling Belgeleri, 1 Ocak 1918 tarihli mektup, Stirling'den kız kardeşine, 5 Kasım 1918 ve Stirling, *Safety Last*, Londra 1953, s. 97.
- 2 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 148.
- 3 Alec Kirkbride, *An Awakening*, University Press of Arabia 1971, s. 51.
- 4 BL, Add 45983A, 11-12 Mayıs 1917.
- 5 BL, Add 45915, reverse f. 47.
- 6 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 237.
- 7 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 30.
- 8 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 30.
- 9 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 496.
- 10 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 348.
- 11 BL, Add 45903, Lawrence'tan Charlotte Shaw'a, 28 Eylül 1925.
- 12 Lord Vansittart, *The Mist Procession*, Londra 1958, s. 205.
- 13 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 239.
- 14 Woodrow Wilson, Kongre'deki konuşması, 2 Nisan 1917.
- 15 Charles Seymour, ed. *The Intimate Papers of Colonel House*, Londra 1928, Böl.III, s. 47.
- 16 IOR, L/PS/10/609, Wingate'ten Balfour'a, 23 Nisan 1917; Wingate'ten Balfour'a, 10 Mayıs 1917; Balfour'dan Wingate'e, 14 Mayıs 1917.
- 17 MEC, Sykes Belgeleri, Sykes'tan Wingate'e, 22 Şubat 1917.
- 18 MEC, Sykes Belgeleri, Sykes'tan Wingate'e, 23 Mayıs 1917.
- 19 IOR, L/PS/11/124, Wemyss'in raporu, 13 Haziran 1917.
- 20 TNA, FO 882/12, Lawrence'tan Wilson'a, 30 Temmuz 1917.
- 21 IOR, L/PS/11/124, Wemyss'in raporu, 13 Haziran 1917.
- 22 MEC, Sykes Belgeleri, Sykes'tan Wingate'e, 23 Mayıs 1917.
- 23 Antonius, *The Arab Awakening*, s. 423-4, McMahon'dan Hüseyin'e, 13 Aralık 1915.
- 24 TNA, FO 371/3054, Wingate'ten Balfour'a, Lawrence'in raporunu içeriyor, 16 Ağustos 1917.
- 25 SAD, Clayton Belgeleri, 693/13, Clayton'dan "George"a 2 Mart 1918.
- 26 MEC, Sykes Belgeleri, Sykes'tan Wingate'e, 23 Mayıs 1917.
- 27 MEC, Sykes Belgeleri, Sykes'tan Wingate'e, 23 Mayıs 1917.
- 28 BL, Add 45915, 20 Mayıs 1917, f. 50.

## NOTLAR

- 29 BL, Add 45915, f. 49.
- 30 BL, Add 45915, f. 49.
- 31 BL, Add 45915, 22 Mayıs 1917, f. 53.
- 32 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 248.
- 33 BL, Add 45915, 23 Mayıs 1917 f. 52.
- 34 BL, Add 45915, 19 Mayıs 1917, f. 50.
- 35 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 253.
- 36 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 255.
- 37 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 255.
- 38 BL, Add 45915, f. 53.
- 39 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 254.
- 40 SAD, Clayton Belgeleri, 693/11, Lawrence'tan Sykes'a (gönderilmemiş), 7 Eylül 1917.
- 41 BL, Add 45915, f. 54.
- 42 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 270.
- 43 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 265.
- 44 BL, Add 45915, f. 54.
- 45 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 266.
- 46 BL, Add 45915, f. 55.
- 47 TNA, FO 882/27, *Arab Bulletin* 44, 12 Mart 1917.
- 48 BL, Add 45983A, 5 Haziran 1917.
- 49 BL, Add 45915, f. 55.

## 12 AKABE

- 1 MEC, Sykes Belgeleri, Clayton'ın Faysal'ın planlarıyla ilgili raporu, 29 Mayıs 1917.
- 2 SAD, Clayton Belgeleri, 693/12, Clayton'dan Pearson'a, 2 Mart 1917.
- 3 MEC, Sykes Belgeleri, Clayton'ın Faysal'ın planlarıyla ilgili raporu, 29 Mayıs 1917.
- 4 IWM, H. Garland Belgeleri, savaş sonrası dersleri, tarihsiz.
- 5 TNA, FO 686/6, Newcombe'un baskınlarla ilgili raporu, 4-10 Mayıs 1917.
- 6 TNA, FO 686/6, Garland'ın raporu, 22 Mayıs 1917.
- 7 TNA, FO 686/6, Garland'ın raporu, 22 Mayıs 1917.
- 8 TNA, FO 686/6, Newcombe'un baskınlarla ilgili raporu, 4-10 Mayıs 1917.



- 9 Alec Kirkbride, *An Awakening*, s. 39.
- 10 William Facey ve Najdat Fathi Safwat, ed. *A Soldier's Story – From Ottoman Rule to Independent Iraq: The Memoirs of Jafar Pasha Al – Askari*, Londra 2003, s. 105.
- 11 IWM, Henderson, *The Hejaz Expedition* 1916-17.
- 12 Garnett, ed. *The Letters of T.E. Lawrence*, s. 225, Lawrence'tan Clayton'a, 10 Temmuz 1917.
- 13 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 546.
- 14 BL, Add 45915, reverse f. 57.
- 15 BL, Add 45915, f. 57.
- 16 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 293.
- 17 LHCMA, Joyce Belgeleri, 1/243, Joyce'tan Wilson'a, 3 Temmuz 1917.
- 18 Facey ve Safwat, ed. *The Memoirs of Jafar Pasha Al – Askari*, s. 122.
- 19 LHCMA, Joyce Belgeleri, 1/245, Joyce'tan Wilson'a, 15-16 Temmuz 1917. Joyce, Mayıs 1917'de iki yüz çift bot sipariş etti, "7, 8, 9 ve birkaç 10" istedi, Joyce Belgeleri, 1/204.
- 20 Facey ve Safwat, ed. *The Memoirs of Jafar Pasha Al – Askari*, s. 122.
- 21 LHCMA, Joyce Belgeleri, 1/245, Joyce'tan Wilson'a, 15-16 Temmuz 1917.
- 22 TNA, WO 339/125412, H.S. Hornby, ordu kaydı.
- 23 IWM, Henderson, *The Hejaz Expedition*, 1916-1917.
- 24 IWM, Henderson, *The Hejaz Expedition*, 1916-1917.
- 25 TNA, FO 686/6, Newcombe'un raporu, 18 Temmuz 1917.
- 26 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 298.
- 27 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 301
- 28 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 302.
- 29 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom* 1935, s. 302.
- 30 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom* 1935, s. 303
- 31 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom* 1935, s. 303
- 32 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom* 1935, s. 311-12.
- 33 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom* 1922, s. 336
- 34 BL, Add 45983A, 7 Temmuz 1917.

### 13 AKABE'NİN ETKİSİ

- 1 MEC, Sykes Belgeleri, Clayton'ın raporu, 10 Temmuz 1917.
- 2 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1922, s. 347.
- 3 BL Add 45915, f. 59.

- 4 TNA, FO 882/26, *Arab Bulletins* 53 ve 55, 14 ve 28 Haziran 1917.
- 5 TNA, FO 882/7, Clayton'dan Macdonogh'a, 5 Temmuz 1917.
- 6 TNA, FO 882/26, *Arab Bulletin* 56, 9 Temmuz 1917.
- 7 IOR, L/PS/11/124, Wingate'ten Robertson'a, 10 Temmuz 1917.
- 8 TNA, FO 882/27, *Arab Bulletin* 57, 24 Temmuz 1917.
- 9 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1922, s. 295 ve 305.
- 10 T.E. Lawrence, *T.E. Lawrence to his Biographers, Robert Graves and Liddell Hart*, Londra 1963, s. 88-9.
- 11 LHCMA, Liddell Hart Belgeleri, 9/13/42, Lawrence'tan Stirling'e, 25 Eylül 1917.
- 12 IOR, L/PS/11/124, Wingate'ten Robertson'a, 13 Temmuz 1917.
- 13 MAE, Guerre 1914-1918, 879, 25-57, Defrance'tan Ribor'a, Jaussen'in raporunu içeriyor, 8 Ekim 1917.
- 14 Jeremy Wilson, *Lawrence of Arabia: the authorised biography of T.E. Lawrence*, Londra 1989, s. 413. Akra'nın kuzeyindeki bölgede "geçenlerde patlayan küçük isyan"a Jaussen de Defrance'tan Ribor'a gönderilen raporda değiniyor, MAE, Guerre 1914-1918, 879, 25-57, 8 Ekim 1917.
- 15 Rogan, *Frontiers of the State in the Late Ottoman Empire*, s. 231.
- 16 MEC, Sykes Belgeleri, Wingate'ten Balfour'a, 3 Temmuz 1917.
- 17 MEC, Hogarth Belgeleri, Hogarth'tan Laura Hogarth'a, 19 Ocak 1917.
- 18 MEC, Hogarth Belgeleri, Hogarth'tan Clayton'a, 11 Temmuz 1917.
- 19 TNA, FO 371/3054, Hogarth'ın muhtırası, 10 Temmuz 1917. Britanya'nın Orta Doğu'daki hırslarıyla ilgili kötüleiyici iddialar *Pravda* gazetesinde 23 Nisan 1917'de yayımlandı.
- 20 MEC, Hogarth Belgeleri, Hogarth'tan Clayton'a, 11 Temmuz 1917.
- 21 MEC, Sykes Belgeleri, Sykes'tan Clayton'a, 22 Temmuz 1917.
- 22 MEC, Hogarth Belgeleri, Hogarth'tan Clayton'a, 20 Temmuz 1917.
- 23 MEC, Sykes Belgeleri, Sykes'tan Clayton'a, 22 Temmuz 1917.
- 24 MEC, Sykes Belgeleri, Sykes'tan Drummond'a, 20 Temmuz 1917.
- 25 MEC, Hogarth Belgeleri, Hogarth'tan Clayton'a, 20 Temmuz 1917.
- 26 Garnett, ed. *The Letters of T.E. Lawrence*, s. 228-30, Lawrence'tan Clayton'a, 10 Temmuz 1917, s. 228-30.
- 27 MEC, Sykes Belgeleri, Clayton'ın raporu, 16 Temmuz 1917.
- 28 MEC, Sykes Belgeleri, Clayton'ın raporu, 16 Temmuz 1917.
- 29 LHCMA, Allenby Belgeleri, 1/8/6, Allenby'den Lady Allenby'ye, 9 Temmuz 1917.
- 30 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 322.

- 31 Anthony Bruce, *The Last Crusade*, Londra 2003, s. 116.
- 32 TNA, WO 106/718, Allenby'den Robertson'a, 16 Temmuz 1917.
- 33 MEC, Hogarth Belgeleri, Hogarth'tan Clayton'a, 11 Temmuz 1917.
- 34 TNA, WO 158/634, Allenby'den Robertson'a, 19 Temmuz 1917.
- 35 TNA, FO 882/16, Clayton'dan Sykes'a, 22 Temmuz 1917.
- 36 LHCMA, Joyce Belgeleri 1/245, Joyce'tan Wilson'a, 15-16 Temmuz 1917.
- 37 Facey ve Safwat, ed. *The memoirs of Jafar Pasha Al-Askari*, s. 119.
- 38 TNA, FO 686/6, Davenport'un raporu, 8 Ağustos 1917.
- 39 Facey ve Safwat, ed. *The memoirs of Jafar Pasha Al-Askari*, s. 158.
- 40 Edward Robinson, *Lawrence the Rebel*, Londra 1946, s. 92.
- 41 TNA, FO 371/3054, Wingate'ten Balfour'a, Lawrence'in raporlarını içeriyor, 16 Ağustos 1917.
- 42 TNA, WO 158/634, parça 24A.
- 43 LHCMA, Robertson Belgeleri, 8/1/67, Robertson'dan Allenby'ye, 1 Ağustos 1917.

#### 14 POLİTİK OLMAYAN GERÇEKLER

- 1 TNA, WO 158/611, Robertson'dan Allenby'ye, 10 Ağustos 1917.
- 2 Wilson, *Lawrence of Arabia*'da aktarılıyor, s. 427.
- 3 LHCMA, Robertson Belgeleri, 8/1/69, Robertson'dan Allenby'ye, 10 Ağustos 1917.
- 4 TNA, WO 158/634, Lawrence'in raporu, 6 Ağustos 1917.
- 5 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1922, s. 355.
- 6 LHCMA, Robertson Belgeleri, 8/1/70, Allenby'den Robertson'a, 21 Ağustos 1917.
- 7 Brown, ed. *Lawrence of Arabia: the selected letters*, s. 123, Lawrence'tan Sarah Lawrence'a, 27 Ağustos 1917.
- 8 TNA, WO 158/634, parça 41B, Arap Bürosu'ndan Genel Karargâh'a, 16 Ağustos 1917.
- 9 Brown, ed. *Lawrence of Arabia: the selected letters*, s. 126-7, Lawrence'tan Clayton'a, 27 Ağustos 1917.
- 10 Facey ve Safwat, ed. *The Memoirs of Jafar Pasha Al-Askari*, s. 132.
- 11 TNA, WO 158/634, MacIndoe'in raporu, 27 Ağustos 1917.
- 12 TNA, WO 158/634, parça 91A, Joyce'tan Clayton'a, 12 Eylül 1917, Clayton'dan GSO'ya, 20 Eylül 1917.

- 13 Brown, ed. *Lawrence of Arabia: the selected letters*, s. 125, Lawrence'dan Clayton'a, 27 Ağustos 1917.
- 14 MEC, Sykes Belgeleri, Sykes'tan Clayton'a, 22 Temmuz 1917.
- 15 SAD, Clayton Belgeleri, 693/11, Lawrence'tan Sykes'a (gönderilmemiş), 9 Eylül 1917.
- 16 SAD, Clayton Belgeleri, 693/11, Lawrence'tan Sykes'a, 9 Eylül 1917 (gönderilmemiş).
- 17 Leonard Stein, *The Balfour Declaration*'da aktarılıyor, Londra 1961, s. 294.
- 18 "Şimdi Faysal İstiyor", SAD, Clayton Belgeleri, 693/11, Lawrence'tan Sykes'a, 9 Eylül 1917 (gönderilmemiş).
- 19 SAD, Clayton Belgeleri, 693/11, Lawrence'tan Sykes'a, 9 Eylül 1917 (gönderilmemiş).
- 20 SAD, Clayton Belgeleri, 693/11, Lawrence'tan Clayton'a, 7 Eylül 1917.
- 21 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 359.
- 22 TNA, FO 882/4, Clayton'dan Genelkurmay'a, Lawrence'ın raporunu içeriyor, 29 Eylül 1917.
- 23 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1922, s. 399.
- 24 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 361.
- 25 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 367.
- 26 A. W. Lawrence, ed. *T.E. Lawrence by his friends*, Londra 1954, s. 167.
- 27 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 368.
- 28 Garnett, ed. *The Letters of T.E. Lawrence*, s. 237-8, Lawrence'tan Leeds'e, 24 Eylül 1917.
- 29 LHCMA, Liddell Hart Belgeleri, 9/13/42, Lawrence'tan Stirling'e, 25 Eylül 1917.
- 30 BL, Add 45903, Lawrence'tan Charlotte Shaw'a, 29 Mart 1927, Vyvyan Richards'a mektubun kopyasıyla birlikte, 15 Temmuz 1918, arka sayfada.
- 31 MEC, Hogarth Belgeleri, Hogarth'tan Laura Hogarth'a, 14 Ekim 1917.
- 32 Lawrence, ed. *T.E. Lawrence by his friends*, s. 167.
- 33 LHCMA, Joyce Belgeleri, 1/258, Joyce'tan Clayton'a, 25 Eylül 1917.
- 34 SAD, Wingate Belgeleri, 146/3, Lloyd'dan Wingate'e, 17 Ağustos 1917.
- 35 Garnett, ed. *The Letters of T.E. Lawrence*, s. 236, Lawrence'tan Wilson'a, 2 Eylül 1917.

## 15 ZOR ZAMANLAR

- 1 SAD, Clayton Belgeleri, 693/12, Clayton'dan Lawrence'a, 20 Eylül 1917.  
ABD Başkanı Woodrow Wilson'ın eleştirileri gelecek ocak ayında on

dört maddede çok güçlü şekilde dile getirilecekti. 12. Madde Osmanlı yönetimi altındaki Araplar ve diğer Türklolmayanlar için özerklik fırsatı öneriyordu.

- 2 MEC, Sykes Belgeleri, Sykes'tan Clayton'a, 22 Temmuz 1917.
- 3 Adelson, *Mark Sykes*'ta aktarılıyor, s. 246.
- 4 SAD, Clayton Belgeleri, 693/12, Clayton'dan Lawrence'a, 20 Eylül 1917.
- 5 LHCMA, Joyce Belgeleri, 1/254, Joyce'tan Clayton'a, 17 Eylül 1917.
- 6 Brown, ed. *Lawrence of Arabia: the selected letters*, s. 125, Lawrence'tan Clayton'a, 27 Ağustos 1917.
- 7 LHCMA, Joyce Belgeleri, 1/255, Joyce'tan Clayton'a, 18 Eylül 1917.
- 8 LHCMA, Joyce Belgeleri, 1/255, Joyce'tan Clayton'a, 25 Eylül 1917.
- 9 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1922, s. 98.
- 10 TNA, WO 158/634, Snagge'in raporu, 1 Ekim 1917.
- 11 TNA, WO 158/634, Snagge'in raporu, 1 Ekim 1917.
- 12 TNA, WO 158/634, Snagge'in raporu, 1 Ekim 1917.
- 13 LHCMA, Joyce Belgeleri, 1/258, Joyce'tan Clayton'a, 25 Eylül 1917.
- 14 Brémond, *Le Hedjaz dans la Guerre Mondiale*, s. 179.
- 15 Brémond, *Le Hedjaz dans la Guerre Mondiale*, s. 177.
- 16 TNA, WO 158/634, Cidde'den Arap Bürosu'na, 26 Kasım 1917.
- 17 TNA, FO 686/6, Davenport'un raporu, 8 Ağustos 1917.
- 18 TNA, WO 158/611, Robertson'dan Allenby'ye, 5 Ekim 1917.
- 19 TNA, WO 158/611, Allenby'den Robertson'a, 9 Ekim 1917.
- 20 MEC, Sykes Belgeleri, Clayton'dan Sykes'a, 20 Eylül 1917.
- 21 TNA, FO 371/3054, Mısır'daki durumla ilgili not, 10 Temmuz 1917.
- 22 SAD, 146/7, Dışişleri Bakanlığı'ndan Wingate'e, 19 Ekim 1917; Wingate 2 Kasım 1917 tarihli (IOR, L/PS/10/609, parça 4396) telgrafta rapora değiniyor.
- 23 Kirkbride, *An Awakening*, s. 17.
- 24 Brémond, *Le Hedjaz dans la Guerre Mondiale*, s. 215.
- 25 TNA, FO 882/26, *Arab Bulletin* 66, 21 Ekim 1917.
- 26 TNA, FO 882/26, *Arab Bulletin* 66, 21 Ekim 1917.
- 27 Christophe Leclerc, "The French Soldiers in the Arab Revolt"ta aktarılıyor, *Journal of the T.E. Lawrence Society*, Böl.IX, No.1 (Güz 1999).
- 28 TNA, FO 882/26, *Arab Bulletin* 66, 21 Ekim 1917.
- 29 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1922, s. 423.
- 30 SAD, Clayton Belgeleri, 693/12, Clayton'dan Lawrence'a, 20 Eylül 1917.

- 31 LHCMA, Robertson Belgeleri, 8/1/73, Allenby'den Robertson'a, 17 Ekim 1917.
- 32 LHCMA, Robertson Belgeleri, 8/1/73, Allenby'den Robertson'a, 17 Ekim 1917.
- 33 TNA, WO 33/935, Allenby'den Robertson'a, 13 Ekim 1917.
- 34 TNA, FO 371/3054, Hogarth'tan Ormsby-Gore'a, 26 Ekim 1917.
- 35 MEC, Sykes Belgeleri, Clayton'dan Sykes'a, 18 Ekim 1917.

## 16 GAZZE VE YERMÜK

- 1 TNA, FO 882/26, *Arab Bulletin* 67, 30 Ekim 1917.
- 2 TNA, FO 882/26, *Arab Bulletin* 67, 30 Ekim 1917.
- 3 Facey ve Safwat, ed. *The memoirs of Jafar Pasha Al-Askari*, s. 130.
- 4 MEC, Sykes Belgeleri, Pearson'dan Clayton'a seçmeler, 5 Ekim 1917, Clayton'dan Sykes'a, 18 Ekim 1917.
- 5 SAD, Clayton Belgeleri, 693/12, Clayton'dan Joyce'a, 30 Ekim 1917.
- 6 IWM, Lawrence Belgeleri, Lawrence tarafından Edward Robinson'a yazdırılan mücadele üzerine notlar, Eylül 1917.
- 7 SAD, Clayton Belgeleri, 693/11, Lawrence'tan Clayton'a, 24 Ekim 1917.
- 8 SAD, Clayton Belgeleri, 693/11, Lawrence'tan Clayton'a, 24 Ekim 1917.
- 9 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 388.
- 10 CCC, Lloyd Belgeleri, GLLD 9/10, Clayton'dan Lloyd'a, 25 Ekim 1917.
- 11 SAD, Clayton Belgeleri, 693/12, Clayton'dan Lawrence'a, 20 Eylül 1917.
- 12 SAD, Clayton Belgeleri, 694/5, Lloyd, "Diary of a journey with TEL to El Cafer".
- 13 SAD, Clayton Belgeleri, 694/5, Lloyd, "Diary of a journey with TEL to El Cafer".
- 14 SAD, Clayton Belgeleri, 694/5, Lloyd, "Diary of a journey with TEL to El Cafer".
- 15 SAD, Clayton Belgeleri, 694/5, Lloyd, "Diary of a journey with TEL to El Cafer".
- 16 SAD, Clayton Belgeleri, 694/5, Lloyd, "Diary of a journey with TEL to El Cafer".
- 17 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 401.
- 18 Lloyd Belgeleri, GLLD 9/10, Lloyd'un notları, tarihsiz.
- 19 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 398.

- 20 SAD, Clayton Belgeleri, 694/5, Lloyd, "Diary of a journey with TEL to El Cafer", tarihsiz.
- 21 SAD, Clayton Belgeleri, 694/5, Lloyd, "Diary of a journey with TEL to El Cafer", tarihsiz.
- 22 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 401.
- 23 Türklerin dikkatini saldırının temel hamlesinin hedefi olan Birüssebi'den uzaklaştırmak için düzenlenen bombardıman aslında 27 Ekim'de, önceki gün başladı.
- 24 SAD, Clayton Belgeleri, 694/5, Lloyd, "Diary of a journey with TEL to El Cafer", tarihsiz, Lloyd 5 Kasım 1605'te parlamentonun havaya uçurulmasına yönelik başarısız Barut Komplosu'nu düşünüyordu.
- 25 MEC, Hogarth Belgeleri, Hogarth'tan Laura Hogarth'a, 11 Kasım 1917.
- 26 MEC, Hogarth Belgeleri, Hogarth'tan "Billy"ye, 2-3 Kasım 1917.
- 27 MEC, Hogarth Belgeleri, Hogarth'tan "Billy"ye, 2-3 Kasım 1917.
- 28 TNA, FO 882/7, Joyce'tan Clayton'a, 4 Kasım 1917.
- 29 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 411.
- 30 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 423.
- 31 Garnett, ed. *The Letters of T.E. Lawrence*, s. 239, Lawrence'tan Joyce'a, 13 Kasım 1917.
- 32 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 425.
- 33 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 428.
- 34 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 431.
- 35 Brown, ed. *Lawrence of Arabia: the selected letters*, s. 140, Lawrence'tan ailesine, 14 Aralık 1917.
- 36 TNA, FO 158/634, Joyce'tan Arap Bürosu'na, 25 Kasım 1917.
- 37 MEC, Hogarth Belgeleri, Hogarth'tan Laura Hogarth'a, 26 Kasım 1917.
- 38 MEC, Hogarth Belgeleri, Hogarth'tan Laura Hogarth'a, 29 Kasım 1917.
- 39 TNA, FO 882/26, *Arab Bulletin* 73, 5 Aralık 1917.
- 40 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s.442.

## 17 DERA MI AZRAK MI?

- 1 BL, Add 45983A. Lawrence'ın 27-28 Kasım'ı (her iki madde de "Akabe" için) yazarken büyük harflerinde gözlenen sıra dışı değişiklik daha önceki maddeleri 26 Kasım'dan daha sonra yazmadığını işaret ediyor.
- 2 Lawrence James, *The Golden Warrior*, Londra 1990, s. 252.

- 3 Brown, ed. *Lawrence of Arabia: the selected letters*, s. 175, Lawrence'tan W. F. Stirling'e, 28 Haziran 1919.
- 4 TNA, F0141/510/7.
- 5 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1922, s. 496.
- 6 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1922, s. 497.
- 7 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1922, s. 498.
- 8 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1922, s. 499.
- 9 J.N. Lockman'ın Michigan'da 1996'da yayımlanan kitabı *Scattered Tracks on the Lawrence Trail* için yürüttüğü araştırmalar sırasında bu testi yaptırdığını önceden bilseydim aynı testi isteme zahmetine hiç girmezdim. Lockman testin bir şey ortaya çıkarmadığını söyledi.
- 10 Brown, ed. *Lawrence of Arabia: the selected letters*, s. 138, Lawrence'tan Sarah Lawrence'a, 14 Kasım 1917.
- 11 Brown, ed. *Lawrence of Arabia: the selected letters*, s.139, Lawrence'tan ailesine, 14 Kasım 1917.
- 12 BL, Add 45903, Lawrence'tan Charlotte Shaw'a, 19 Temmuz 1924.
- 13 BL, Add 45903, Lawrence'tan Charlotte Shaw'a, 26 Aralık 1925.
- 14 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 445.
- 15 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1922, s. 502.

## 18 YAHUDİLER VE KUDÜS

- 1 Londra'da 1961'de yayımlanan Leonard Stein, *The Balfour Declaration*'da bir kopyası basıldı, resimli sayfada yer alıyor.
- 2 Hugh Strachan, *The First World War*, Böl.I, Oxford 2003, s. 957.
- 3 Robert Gildea, *Barricades and Borders: Europe 1800-1914*, Oxford 1987, s. 284.
- 4 MEC, Clayton Belgeleri, Clayton'dan Wingate'e, 3 Ağustos 1916. CUP, iktidardaki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (Committee of Union and Progress) kısaltması.
- 5 MEC, Sykes Belgeleri, 19 Temmuz 1917.
- 6 Stein, *The Balfour Declaration*, s. 275, Sykes'tan Sokolow'a aktarılıyor, 12 Nisan 1917.
- 7 SAD, Wingate Belgeleri, 166/3, Wingate'ten Allenby'ye, 17 Aralık 1917.
- 8 Stein, *The Balfour Declaration*, s. 275, Sledmere Belgeleri, no. 66, c. Eylül 1917.
- 9 Başkan Woodrow Wilson, Kongre'deki konuşması, 2 Nisan 1917.



- 10 MEC, Sykes Belgeleri, Clayton'dan Sykes'a, 28 Kasım 1917.
- 11 SAD, Clayton Belgeleri, 693/13, Clayton'tan Bell'e, 8 Aralık 1917.
- 12 University of Newcastle, Gertrude Bell arşivi, Bell'den Mary Bell'e, 25 Ocak 1918.
- 13 SAD, Clayton Belgeleri, 693/13, Clayton'dan Bell'e, 8 Aralık 1917.
- 14 MEC, Sykes Belgeleri, Clayton'dan Sykes'a, 28 Kasım 1917.
- 15 Brémond, *Le Hedjaz dans la Guerre Mondiale*, s. 128; Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1922, s. 51.
- 16 TNA, FO 686/33, Wilson'dan Hüseyin'e, 28 Ekim 1916; Brémond, *Le Hedjaz dans la Guerre Mondiale*, s. 58.
- 17 TNA, FO 686/38, Wilson'ın Kral Hüseyin'le 6 Haziran 1918'de yaptığı görüşmenin notları.
- 18 MEC, Sykes Papers, Wingate'ten Dışişleri Bakanlığı'na, 29 Kasım 1917.
- 19 IOR, L/PS/10/609, Wingate'ten Dışişleri Bakanlığı'na, 2 Kasım 1917. *Arab Bulletin*'in 21 Kasım 1917'de yayımlanan 70. sayısında Hüseyin'in Harb kabilesine ödeme yapmayı durdurduğu bildirildi.
- 20 IOR, L/PS/10/609, Wingate'ten Dışişleri Bakanlığı'na, 15 Kasım 1917.
- 21 IOR, L/PS/10/609, Hirtzel, tutanak, 15 Ağustos 1916.
- 22 IOR, L/PS/10/609, Dışişleri Bakanlığı'ndan Wingate'e, 6 Şubat 1917.
- 23 TNA, T 1/12249, parça 33669, not, tarihsiz.
- 24 TNA, FO 882/26, *Arab Bulletin* 68, 7 Kasım 1917.
- 25 TNA, WO 33/946, Allenby'den Robertson'a, 15 Kasım 1917.
- 26 IOR, L/PS/10/609, parça 4753, Dışişleri Bakanlığı'ndan Wingate'e, 17 Kasım 1917.
- 27 TNA, W033/946, Robertson'dan Allenby'ye, 21 Kasım 1917.
- 28 LHCMA, Allenby Belgeleri, 1/8/32, Allenby'den Lady Allenby'ye, 11 Aralık 1917 [CHECK Hughes for ref]
- 29 IWM, H.V. Gilbert Belgeleri.
- 30 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1922, s. 510.
- 31 SAD, Wingate Belgeleri, 147/6, Wingate'ten Allenby'ye, 27 Aralık 1917.
- 32 *Glasgow Herald*, "Jerusalem Delivered", 11 Aralık 1917.
- 33 *The Times*, "Jerusalem", 11 Aralık 1917.
- 34 Franz von Papen, *Memoirs*, Londra 1952, s. 80.
- 35 TNA, FO 686/38, Faysal'a muhtıra, Kasım 1917.
- 36 TNA, FO, Cemal'dan Faysal'a, Kasım 1917 686/38.
- 37 Donald M. McKale, *War by Revolution*, Ohio 1998.

- 38 SAD, Wingate Belgeleri, 147/2, El Bela, 6 ve 12 Aralık 1917, Cemal'in Beyrut Kulübü'ndeki konuşması, 5 Aralık 1917.
- 39 Wilson, *Lawrence of Arabia*, s. 468.
- 40 Robinson, *Lawrence the Rebel*, s. 123.
- 41 Robinson, *Lawrence the Rebel*, s. 119.

## 19 LÜKS SAVAŞ

- 1 TNA, WO 158/634, Macauley'den EEF'ye, 10 Ocak 1918, 12 Ocak 1918'de Campbell tarafından iletili.
- 2 LHCMA, Robertson Belgeleri, 4/5/10, Allenby'den Robertson'a, 14 Aralık 1917 ve 20 Aralık 1917.
- 3 IWM, Dawnay Belgeleri, 69/21/2, Allenby'den Robertson'a, 26 Kasım 1917.
- 4 SAD, Wingate Belgeleri, 148/1, Lt.-Col. for Brig. Gen. Hejaz Ops to Dir. Mil. Int., 5 Ocak 1918.
- 5 Lawrence, ed. *T.E. Lawrence by his friends*, s. 170.
- 6 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1922, s. 515.
- 7 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 458.
- 8 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1922, s. 518.
- 9 TNA, FO 882/27, *Arab Bulletin* 77, 27 Ocak 1918.
- 10 Siddons uçuş kayıt defterinde (IWM, V.D. Siddons Belgeleri) alçak bulutlardan söz ediyor.
- 11 David Hogarth, *The Penetration of Arabia*, Londra 1904, s.46.
- 12 MEC, Hogarth Belgeleri, Hogarth'tan "Mary"ye, 19 Ocak 1918.
- 13 MEC, Hogarth Belgeleri, Hogarth'tan "Billy"ye, 10 Ocak 1918.
- 14 MEC, Hogarth Belgeleri, Hogarth'tan "Billy"ye, 10 Ocak 1918; TNA, FO 882/27, *Arab Bulletin* 77, 27 Ocak 1918.
- 15 SAD, Wingate Belgeleri, 148/2, Hogarth'tan Wingate'e, 19 Ocak 1918.
- 16 SAD, Wingate Belgeleri, 148/1, Arap Bürosu'ndan Bassett'e, 6 Ocak 1918.
- 17 Stein, *The Balfour Declaration*, s. 633.
- 18 TNA, FO 882/13, Hogarth'tan Wingate'e, 15 Ocak 1918.
- 19 TNA, FO 882/27, *Arab Bulletin* 77, 27 Ocak 1918.
- 20 Robinson, *Lawrence the Rebel*, s. 130.
- 21 Facey ve Safwat, ed. *The Memoirs of Jafar Pasha Al-Askari*, s. 154.
- 22 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 472.
- 23 TNA, WO 158/634, Lawrence'tan Clayton'a, 22 Ocak 1918.

- 24 Rogan, *Frontiers of the State*, s. 238.
- 25 TNA, WO 158/634, Lawrence'tan Clayton'a, 22 Ocak 1918.
- 26 TNA, FO 882/27, *Arab Bulletin* 79, 18 Şubat 1918.
- 27 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 483.
- 28 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 483.
- 29 Kirkbride, *An Awakening*, s. 13.
- 30 Kirkbride, *An Awakening*, s. 14.
- 31 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 500.
- 32 TNA, FO 882/7, Lawrence'dan Clayton'a, 12 Şubat 1918.
- 33 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1922, s. 568.

## 20 YENİ KOŞULLAR

- 1 MEC, Hogarth Belgeleri, Hogarth'tan "Billy"ye, 25 Şubat 1918.
- 2 MEC, J.W.A. Young Belgeleri, "Biraz Doğu'ya", 29 Aralık 1945.
- 3 Robinson, *Lawrence the Rebel*, s. 133.
- 4 LHCMA, Joyce Belgeleri, 1/265, Dawnay'den Joyce'a, 22 Şubat 1918.
- 5 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1922, s. 572.
- 6 Matthew Hughes, *Allenby and British Strategy in the Middle East*, Londra 1999, s. 60.
- 7 LHCMA, Robertson Belgeleri, 7/5/84, Allenby'den Robertson'a, 25 Ocak 1918.
- 8 LHCMA, Robertson Belgeleri, 7/5/86, Allenby'den Robertson'a, 23 Şubat 1918.
- 9 TNA, FO 882/3, Clayton'dan Wilson'a, 17 Aralık 1917.
- 10 Hubert Young, *The Independent Arab*, Londra 1933, s. 141-2.
- 11 Young, *The Independent Arab*, s. 141-2.
- 12 Young, *The Independent Arab*, s. 18.
- 13 Brown, ed. *Lawrence of Arabia: the selected letters*, s. 153, Lawrence'tan Sarah Lawrence'a, 8 Mart 1918.
- 14 Kirkbride, *An Awakening*, s. 22.
- 15 SAD, Clayton Belgeleri, 470/7, Wilson'dan Clayton'a, 6 Ekim 1917.
- 16 Young, *The Independent Arab*, s. 150.
- 17 Facey ve Safwat, ed. *The Memoirs of Jafar Pasha Al-Askari*, s. 138.
- 18 Young, *The Independent Arab*, s. 160.
- 19 Facey and Safwat, eds. *The Memoirs of Jafar Pasha Al-Askari*, s. 138.
- 20 TNA, WO 158/634, Hedgehog Kahire'den Cidde'ye, 20 Mart 1918.

- 21 Liman von Sanders, *Five Years in Turkey*, s. 211.
- 22 Geoffrey Inchbald, *Imperial Camel Corps*, Londra 1970, s. 107.
- 23 TNA, FO 882/27, *Arab Bulletin* 84, 7 Nisan 1918 ve WO 33/946, Allenby'den Savaş Bakanlığı'na, 31 Mart 1918.
- 24 Martin Gilbert, *First World War'da aktarıyor*, Londra 1994, s. 408.
- 25 TNA, WO 33/946, Savaş Bakanlığı'ndan Allenby'ye, 27 Mart 1918.
- 26 Young, *The Independent Arab*, s. 165.
- 27 LHCMA, Joyce Belgeleri, 1/270, Dawnay'ın raporu, 1 Mayıs 1918.
- 28 MEC, J.W.A. Young Belgeleri, not, 21 Nisan 1918.
- 29 Kirkbride, *An Awakening*, s. 42-3.
- 30 Kirkbride, *An Awakening*, s. 41.
- 31 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, s. 586. Bakınız James Elroy Flecker, "The Golden Journey to Samarkand," 1915.
- 32 LHCMA, Joyce Belgeleri, 2/6, Joyce'tan Dawnay'e, 6 Ocak 1918.
- 33 TNA, FO 882/27, *Arab Bulletin* 80, 26 Şubat 1918.
- 34 LHCMA, Joyce Belgeleri, 1/270, Dawnay'ın raporu, 1 Mayıs 1918.
- 35 TNA, FO 882/26, *Arab Bulletin* 60, 20 Ağustos 1917.
- 36 LHCMA, Joyce Belgeleri, 1/270, Dawnay'ın raporu, 1 Mayıs 1918.
- 37 Young, *The Independent Arab*, s. 151.
- 38 Facey ve Safwat, ed. *The Memoirs of Jafar Pasha Al-Askari*, s. 139.
- 39 LHCMA, Joyce Belgeleri, 1/270, Dawnay'ın raporu, 1 Mayıs 1918.
- 40 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 516.
- 41 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1922, s. 598.
- 42 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1922, s. 598. Lawrence *Seven Pillars of Wisdom*'da Ali ve Osman'ı Davud ve Farrac olarak isimlendirdi. Bu alıntıda "Davud"un yerine "Ali" kullanıldı.
- 43 Mousa, *T.E. Lawrence: An Arab View*'da aktarıyor, s. 163.
- 44 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 520.
- 45 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1922, s. 604.
- 46 Facey ve Safwat, ed. *The Memoirs of Jafar Pasha Al-Askari*, Londra 2003, s. 143.
- 47 Young, *The Independent Arab*, s. 165-6.
- 48 IWM, F.G. Peake Belgeleri, DS/Misc/16.
- 49 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 521.
- 50 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 521.
- 51 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 521.
- 52 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 510.

- 53 IWM, Beaumont Belgeleri 12 Aralık 1936. Olayların ardından hatırladıklarına dayanarak yazan Beaumont bu olayı bir başka baskınla ilişkilendiriyor. Ancak siper başlığına çarpan taşla ilgili ayrıntı Lawrence'ın baskını betimlemesiyle uyumlu görünüyor.
- 54 S. C. Rolls, *Steel Chariots in the Desert*, Londra 1937, s. 176.
- 55 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 522.
- 56 LHCMA, Joyce Belgeleri, 1/270, Dawnay'ın raporu, 1 Mayıs 1918.
- 57 Lawrence, *T.E. Lawrence to his biographers: Robert Graves and Liddell Hart*, s. 100.
- 58 IWM, F. G. Peake Belgeleri, DS/Misc/16.

## 21 TAM BİR BECERİKSİZLİK

- 1 MEC, H. W. Young Belgeleri, not, 21 Nisan 1918.
- 2 Young, *The Independent Arab*, s. 166.
- 3 Young, *The Independent Arab*, s. 165.
- 4 Young, *The Independent Arab*, s. 174.
- 5 TNA, WO 33/946, Savaş Bakanlığı'ndan Allenby'ye, 2 Nisan 1918.
- 6 IWM, Wilson Belgeleri, HHW 2/33A/2, Allenby'den Wilson'a, 20 Nisan 1918.
- 7 LHCMA, Robertson Belgeleri 4/4/108, Allenby'den Robertson'a, 7 Aralık 1917.
- 8 TNA, WO 158/634, E.D. Machray'ın Raporu, 24 Nisan 1918.
- 9 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1922, s. 611.
- 10 C. T. Atkinson, "General Liman von Sanders on his Experiences in Palestine" de aktarılıyor, *Army Quarterly* 3 (1921-2), s. 266.
- 11 Von Papen, *Memoirs*, s. 79.
- 12 IWM, D. H. Calcutt, günlük, 6 Mayıs 1918, Rogan, *Frontiers of the State*, s. 238.
- 13 TNA, WO 158/634, Hedgehog'dan Akabe'ye, 5 Mayıs 1918.
- 14 TNA, WO 158/634, Joyce'un raporu, 31 Mayıs 1918 ve LHCMA, Joyce Belgeleri, 1/Q/8, İbn el Nacdavi'nin tanıklığı, 8 Şaban 1336 [17 Mayıs 1918].
- 15 TNA, WO 158/634, Joyce'un raporu, 31 Mayıs 1918.
- 16 SAD, Wingate Belgeleri, 148/3, Wingate'ten Allenby'ye, 7 Mayıs 1918.
- 17 MEC, Sykes Belgeleri, Ormsby-Gore'dan Sykes'a, 9 Nisan 1918.

- 18 Count Bernstorff, *Memoirs*, Berlin 1936, s. 179, Efraim Karsh ve Inari Karsh, "Myth in the Desert, or Not the Great Arab Revolt"ta aktarıyor, *Middle Eastern Studies*, Böl. 33 No. 2, Nisan 1997, s. 267-312.
- 19 TNA, WO 158/634, Cemal'den Faysal'a, istihbarat notlarında bildiriliyor, 5 Haziran 1918.
- 20 TNA, FO 371/3881, Karsh ve Karsh, "Mythin the Desert, or Not the Great Arab Revolt".
- 21 SAD, Clayton Belgeleri, 470/7, Cornwallis'ten Clayton'a, 28 Kasım 1917.
- 22 TNA, FO 686/38, Bassett'ten Hüseyin'e, 2 Mayıs 1918.
- 23 LHCMA, Joyce Belgeleri, 1/271, Bassett'ten Arap Bürosu'na, 8 Mayıs 1918.
- 24 TNA, FO 686/38, Wilson, Kral Hüseyin'le görüşmeyle ilgili not, 27 Mayıs 1918.
- 25 MEC, Hogarth Belgeleri, Hogarth'tan "Mary"ye, 19 Ocak 1918.
- 26 TNA, FO 882/27, *Arab Bulletin* 87, 30 Nisan 1918.
- 27 SAD, Clayton Belgeleri, 693/13, Clayton'dan Sykes'a, 4 Nisan 1918.
- 28 SAD, Wingate Belgeleri, 148/8, Clayton'dan Wingate'e, 21 Nisan 1918.
- 29 LHCMA, Joyce Belgeleri, 1/272, Dawnay'den Joyce'a, 27 Mayıs 1918.
- 30 TNA, FO 686/38, Wilson'dan Wingate'e, 5 Haziran 1918.
- 31 TNA, FO 686/38, Wilson'dan Wingate'e, 5 Haziran 1918.
- 32 IWM, Wilson Belgeleri, HHW2/33A/18, Allenby'den Wilson'a, 14 Ağustos 1918.
- 33 TNA, FO 686/38, Wilson, Hüseyin'le görüşmeyle ilgili not, 28 Mayıs 1918.
- 34 TNA, FO 686/38, Wilson'dan Wingate'e, 5 Haziran 1918.
- 35 LHCMA, Joyce Belgeleri, 1/O/14, Joyce'un Faysal-Weizmann görüşmesiyle ilgili notları.
- 36 TNA, FO 882/27, *Arab Bulletin* 93, 18 Haziran 1918.

## 22 HÜCUM HAZIRLIĞI

- 1 TNA, WO 158/634, 123 ve 135, 31 Mayıs ve 11 Haziran 1918.
- 2 "The Hijaz Railway 1918: A German Report", *Journal of the T.E. Lawrence Society*, Böl.XII No.2 (İlkbahar 2003).
- 3 Liman von Sanders, *Five Years in Turkey*, s. 258.
- 4 Liman von Sanders, *Five Years in Turkey*, s. 231.
- 5 Sykes, *The Caliphs' Last Heritage*, s. 471.

- 6 Antonin Jaussen, *Mission Archeologique en Arabie*, Böl. II, s. 7.
- 7 IWM, Wilson Belgeleri, HHW2/33A/7, Allenby'den Wilson'a, 15 Haziran 1918.
- 8 IWM, Wilson Belgeleri, HHW2/33A/12, Allenby'den Wilson'a, 22 Haziran 1918.
- 9 IWM, Wilson Belgeleri, HHW2/33A/12, Allenby'den Wilson'a, 22 Haziran 1918.
- 10 SAD, Clayton Belgeleri, 693/13, Robertson'dan Hindistan'a, kopyası Clayton'a, 14 Mart 1918.
- 11 IWM, Wilson Belgeleri, HHW2/33A/3A, Wilson'dan Allenby'ye, 29 Mayıs 1918.
- 12 Bruce, *The Last Crusade*, s. 205.
- 13 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 527.
- 14 LHCMA, Joyce Belgeleri, 1/272, Dawnay'den Joyce'a, 27 Mayıs 1918.
- 15 IOR, L/PS/10/12, F.R. Maunsell, Hicaz Demiryolu Üzerine Ayrıntılı Rapor, 1907.
- 16 LHCMA, Joyce Belgeleri, 1/282, Joyce'tan Hornby'ye, 2 Haziran 1918.
- 17 C. S. Jarvis, *Arab Command: the biography of Lieutenant-Colonel F.W. Peake Pasha*, Londra 1942, s. 37.
- 18 Brown, ed. *Lawrence of Arabia: the selected letters*, s. 155, Lawrence'tan Hüseyin'e, 25 Haziran 1918.
- 19 LHCMA, Joyce Belgeleri, 1/300, Dawnay'den Joyce'a, 12 Haziran 1918.
- 20 LHCMA, Joyce Belgeleri, 1/300, Dawnay'den Joyce'a, 12 Haziran 1918.
- 21 LHCMA, Joyce Belgeleri, 1/300, Dawnay'den Joyce'a, 12 Haziran 1918.
- 22 LHCMA, Joyce Belgeleri, 1/308, Joyce'tan Dawnay'e, 20 Haziran 1918.
- 23 TNA, FO 882/27, *Arab Bulletin* 92, 11 Haziran 1918.
- 24 TNA, FO 882/13, *Arab Bulletin Supplementary Papers*, No.5: Lawrence, "Tribal Politics in Feisal's area", 24 Haziran 1918.
- 25 TNA FO 882/27, *Arab Bulletin* 83, "Palestine Letter", 27 Mart 1918. Hogarth o dönemde Arap Bürosu'nun Filistin temsilcisiydi.
- 26 Antonius, *The Arab Awakening*, s. 434.
- 27 TNA, FO 686/9, Hüseyin'den Wilson'a, 20 Haziran 1918.
- 28 TNA, FO 686/9, Wilson'dan Hüseyin'e, 21 Haziran 1918.
- 29 TNA, FO 686/9, Wilson'dan Hüseyin'e, 28 Haziran 1918.
- 30 TNA, FO 686/10, Joyce'tan Lawrence'a, 28 Haziran 1918.
- 31 Garnett, ed. *The Letters of T.E. Lawrence*, s. 243-6, Lawrence'tan Richards'a, 15 Temmuz 1918.

- 32 LHCMA, Joyce Belgeleri, 1/264, Dawnay'den Joyce'a, 3 Temmuz 1918.
- 33 LHCMA, Joyce Belgeleri, 1/310, Dawnay'den Joyce'a, 3 Temmuz 1918.

## 23 OPERASYONLAR

- 1 TNA, WO 158/639B, Bartholomew'dan Genelkurmay Başkanı'na, 15 Temmuz 1918.
- 2 LHCMA, Joyce Belgeleri, 1/311, Dawnay'den Joyce'a, 15 Temmuz 1918.
- 3 Young, *The Independent Arab*, s. 203.
- 4 LHCMA, Joyce Belgeleri, 1/264, Dawnay'den Joyce'a, 3 Temmuz 1918.
- 5 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 540.
- 6 Allenby Kraliyet Genelkurmay Başkanı'na 24 Temmuz'da, eylülde saldırıyı hedeflediğini bildirdi; IWM, Wilson Belgeleri, HHW2/33A/14.
- 7 Young, *The Independent Arab*, s. 203.
- 8 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1922, s. 642.
- 9 IWM, Pearman Belgeleri, 78/21/1, Ders: "Kraliyet Deve Birliği ve Albay Lawrence," tarihsiz.
- 10 Robin Buxton, 16 Ağustos 1918 tarihli not, Wilson, *Lawrence of Arabia'da* aktarıyor, s. 537.
- 11 IWM, H. Garland Belgeleri, savaş sonrası dersi, tarihsiz.
- 12 Laurence Moore, Inchbald, *The Imperial Camel Corps'ta* aktarıyor, Londra 1970, s. 131-2.
- 13 Stirling, *Safety Last*, s. 86.
- 14 Stirling, *Safety Last*, s. 87.
- 15 Moore, Inchbald, *The Imperial Camel Corps'ta* aktarıyor, s. 133-4.
- 16 TNA, WO 374/43340, Lyall'ın ordu kayıtları.
- 17 Bodleian Kütüphanesi, Oxford, MS Foto. c. 123/2 f. 130.
- 18 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 555.
- 19 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 555.
- 20 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 555.
- 21 TNA, FO 882/27, *Arab Bulletin* 100, 20 Ağustos 1918.
- 22 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 548.
- 23 Liman von Sanders, *Five Years in Turkey*, s. 262.
- 24 LHCMA, Bartholomew Belgeleri, 1/9, Türk 8. Ordusu'na bağlı bir Alman Ordusu istihbarat subayının 29 Ağustos 1918 tarihli belgesinin çevirisi. Konstantiniyye'deki Askerî Tam Yetkili Elçi'ye yazılmış.
- 25 TNA, FO 686/9, Wilson'ın raporu, 19 Temmuz 1918.



- 26 TNA, FO 686/9, Wilson'ın raporu, 19 Temmuz 1918.
- 27 TNA, FO 686/10, Wilson'ın raporu, 21 Temmuz 1918.
- 28 TNA, FO 686/9, Wilson'ın raporu, 21 Temmuz 1918.
- 29 TNA, FO 686/10, Bassett'ten Arap Bürosu Müdürü'ne, 30 Temmuz 1918.
- 30 TNA, FO 686/10, Hüseyin'in mektubu, 28 Temmuz 1918.
- 31 TNA, FO 686/10, Bassett'ten Arap Bürosu'na, 30 Temmuz 1918.
- 32 TNA, FO 686/10, Bassett'ten Hüseyin'e, 3 Ağustos 1918.
- 33 IWM, Wilson Belgeleri, HHW2/33A/18, Allenby'den Wilson'a, 14 Ağustos 1918.
- 34 TNA, WO 33/960, Allenby'den Savaş Bakanlığı'na, 16 Ağustos 1918.
- 35 Joseph Kostiner, "Prologue of Hashemite Downfall and Saudi Ascendancy: A New Look at the Khurma Dispute, 1917-1919", Asher Susser ve Aryeh Shmulevitz, ed. *The Hashemites in the Modern Arab World*, Londra 1995.
- 36 Buxton, 4 Ağustos 1918 tarihli not, Wilson, *Lawrence of Arabia*'da aktarıyor, s. 534.
- 37 Buxton, Ağustos 1918 tarihli not, Wilson, *Lawrence of Arabia*'da aktarıyor, s. 537.
- 38 Moore Inchbald, *The Imperial Camel Corps*'ta aktarıyor, s. 135.
- 39 TNA, WO 158/639B, Bartholomew'dan Genelkurmay Başkanı'na, 15 Temmuz 1918.
- 40 TNA, WO 158/639B, Bartholomew'dan Genelkurmay Başkanı'na, 15 Temmuz 1918.
- 41 Moore Inchbald, *The Imperial Camel Corps*'ta aktarıyor, s. 136.
- 42 Kirkbride, *An Awakening*, s. 62.
- 43 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 574.
- 44 Moore, Inchbald, *The Imperial Camel Corps*'ta aktarıyor, s. 137
- 45 LHCMA, Bartholomew Belgeleri, 1/9, Türk 8. Ordusu'na bağlı bir Alman Ordusu istihbarat subayının 29 Ağustos 1918 tarihli belgesinin çevirisi. Konstantiniyye'deki Askerî Tam Yetkili Elçi'ye yazılmış.

## 24 DERA SALDIRISI

- 1 TNA, FO 882/27, *Arab Bulletin* 104, 24 Eylül 1918.
- 2 Facey ve Safwat, ed. *The Memoirs of Jafar Pasha Al-Askari*, s. 149.
- 3 Kirkbride, *An Awakening*, s. 47.
- 4 Kirkbride, *An Awakening*, s. 47.
- 5 Young, *The Independent Arab*, s. 204.

- 6 Young, *The Independent Arab*, s. 204.
- 7 Young, *The Independent Arab*, s. 206.
- 8 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1922, s. 700.
- 9 Young, *The Independent Arab*, s. 197.
- 10 Young, *The Independent Arab*, s. 198.
- 11 Young, *The Independent Arab*, s. 208-9.
- 12 Facey ve Safwat, ed. *The Memoirs of Jafar Pasha Al-Askari*, s. 150.
- 13 Young, *The Independent Arab*, s. 211.
- 14 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 576.
- 15 TNA, FO 882/13 Lawrence aracılığıyla Akabe Komutanı'ndan Hedgehog Kahire'ye, 30 Ağustos 1918, Wilson, *Lawrence of Arabia*'da aktarılıyor, s. 540.
- 16 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 577.
- 17 LHCMA, Joyce Belgeleri, 1/Q/20, tarihsiz.
- 18 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1922, s. 703.
- 19 BL, Add 45983B.
- 20 Winterton, *Fifty Tumultuous Years*, s. 179. Yorum Lowell Thomas'a ait.
- 21 Kirkbride, *An Awakening*, s. 47.
- 22 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1922, s. 702.
- 23 TNA, FO 882/27, *Arab Bulletin* 102, 3 Eylül 1918.
- 24 MEC, Tibawi Belgeleri, Fahri'den Hüseyin'e, 4 Eylül 1918 ve S. Tanner Wasti, "The Defence of Medina 1916-19", *Middle Eastern Studies*, Böl. 27, (4) Ekim 1991.
- 25 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 581.
- 26 SAD, Clayton Belgeleri, 694/5, "TEL ile birlikte El Cafer Seyahati'nin Günlüğü", tarihsiz.
- 27 Winterton, *Fifty Tumultuous Years*, s. 182.
- 28 Winterton, *Fifty Tumultuous Years*, s. 182.
- 29 TNA, FO 882/27, *Arab Bulletin* 106, 22 Ekim 1918.
- 30 TNA, FO 882/27, *Arab Bulletin* 106, 22 Ekim 1918.
- 31 Winterton, *Fifty Tumultuous Years*, s. 64-5.
- 32 "The Hijaz Railway 1918: A German Report", *Journal of the T.E. Lawrence Society*, Böl.XII No.2 (İlkbahar 2003).
- 33 Young, *The Independent Arab*, s. 219.
- 34 Liman von Sanders, *Five Years in Turkey*, s. 274.
- 35 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 594.

- 36 Jarvis, *Arab Command: the biography of Lieutenant-Colonel F.W. Peake Pasha*, s. 48.
- 37 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 594.
- 38 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 594.
- 39 Kirkbride, *An Awakening*, s. 69.
- 40 Young, *The Independent Arab*, s. 227.
- 41 Liman von Sanders, *Five Years in Turkey*, s. 290.
- 42 Young, *The Independent Arab*, s. 228.
- 43 Young, *The Independent Arab*, s. 228.
- 44 Young, *The Independent Arab*, s. 228-9.
- 45 Young, *The Independent Arab*, s. 230.
- 46 Kirkbride, *An Awakening*, s. 71.
- 47 Young, *The Independent Arab*, s. 231.
- 48 Liman von Sanders, *Five Years in Turkey*, s. 274.
- 49 TNA, FO 882/27, *Arab Bulletin* 106, 22 Ekim 1918.
- 50 Kirkbride, *An Awakening*, s. 72.
- 51 Alec Kirkbride, *A Crackle of Thorns*, Londra 1956, s. 8.
- 52 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 608.
- 53 Atkinson, "General Liman von Sanders on his Experiences in Palestine", *Army Quarterly* 3, s. 257-75.
- 54 LHCMA, Allenby Belgeleri, 1/9/1, Allenby'den Lady Allenby'ye, 19 Eylül 1918.
- 55 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 612.
- 56 LHCMA, Joyce Belgeleri, 1/263, Dawnay'den Joyce'a, tarihsiz ama 20 Eylül 1918 tarihli bir kaynaktan.
- 57 MEC, H. W. Young Belgeleri, Allenby'den Faysal'a, 20 Eylül 1918.
- 58 LHCMA, Joyce Belgeleri, 1/263, Dawnay'den Joyce'a, tarihsiz ama 20 Eylül 1918 tarihli bir kaynaktan.
- 59 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1922, s. 754.

## 25 ŞAM'A GİDEN YOL

- 1 "The Hijaz Railway 1918: A German Report", *Journal of the T.E. Lawrence Society*, Vol. XII No. 2 (İlkbahar 2003).
- 2 Kirkbride, *An Awakening*, s. 77.
- 3 "The Hijaz Railway 1918: A German Report", *Journal of the T.E. Lawrence Society*, Vol. XII No. 2 (İlkbahar 2003).

- 4 Vincennes, SS Marine Q86, Jaussen'in raporu, 20 Eylül 1918.
- 5 Wilson, *Lawrence of Arabia*, s. 553.
- 6 Çevirisi *Evening Standard*'da, 25 Eylül 1918.
- 7 TNA, WO 33/960, Askeri İstihbarat Müdürü'nden Allenby'ye, 25 Eylül 1918.
- 8 TNA, WO 95/4371, Allenby'den Faysal'a, 25 Eylül 1918.
- 9 TNA, WO 95/4551, Avustralya Atlı Tümeni'ne Özel Talimat, Hughes, *Allenby and British Strategy in the Middle East'te* aktarılıyor, Londra 1999, s. 98.
- 10 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 623-4.
- 11 Young, *The Independent Arab*, s. 245.
- 12 Kirkbride, *An Awakening*, s. 81.
- 13 Young, *The Independent Arab*, s. 248.
- 14 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1922, s. 770.
- 15 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 631.
- 16 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 631.
- 17 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 631.
- 18 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 631.
- 19 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 633.
- 20 Liman von Sanders, *Five Years in Turkey*, s. 292.
- 21 TNA, FO 882/27, *Arab Bulletin* 106, 22 Ekim 1918.
- 22 Young, *The Independent Arab*, s. 251.
- 23 LHCMA, Joyce Belgeleri, 2/20/1, Peake'ten A. W. Lawrence'a, 4 Ağustos 1965.
- 24 Young, *The Independent Arab*, s. 251-2.
- 25 Winterton, *Fifty Tumultuous Years*, s. 71-2.
- 26 Kirkbride, *An Awakening*, s. 82.
- 27 Kirkbride, *An Awakening*, s. 84-5.
- 28 Sir G. de S. Barrow, *The Fire of Life*, Londra tarihsiz, s. 211.
- 29 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1922, s. 782.
- 30 Stirling, *Safety Last*, s. 93.
- 31 Philip Graves, *The Pursuit*, Londra 1930.
- 32 TNA, FO 882/27, *Arab Bulletin* 106, 22 Ekim 1918.
- 33 TNA, WO 33/960, Allenby'den Savaş Bakanlığı'na, 30 Eylül 1918.
- 34 Liman von Sanders, *Five Years in Turkey*, s. 304.
- 35 Liman von Sanders, *Five Years in Turkey*, s. 304.
- 36 Musbah Haydar, *Arabesque*, s. 147.

- 37 Stirling, *Safety Last*, s. 94.  
 38 Stirling, *Safety Last*, s. 94.

## 26 KAPISI OLMAYAN EV

- 1 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 645.
- 2 TNA, FO 882/27, *Arab Bulletin* 106, 22 Ekim 1918.
- 3 MEC, Allenby Belgeleri, Chauvel'den Bean'e, 8 Ekim 1929.
- 4 MEC, Allenby Belgeleri, Chauvel'den Bean'e, 8 ekim 1929.
- 5 Brown, ed. *Lawrence of Arabia: the selected letters*, s. 176, Lawrence'tan W. F. Stirling'e, 28 Haziran 1919.
- 6 IWM, sertifika, 8 Kasım 1918, EPH 4338'le beraber.
- 7 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1922, s. 799.
- 8 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, 1935, s. 651.
- 9 Stirling, *Safety Last*, s. 95.
- 10 Stirling, *Safety Last*, s. 95.
- 11 Kirkbride, *A Crackle of Thorns*, s. 9.
- 12 Kirkbride, *An Awakening*, s. 97.
- 13 TNA, WO 95/4553, ADMS Savaş Günlüğü, Avustralya Atlı Tümeni, Ekim 1918.
- 14 MEC, Allenby Belgeleri, Chauvel'den Bean'e, 8 Ekim 1929.
- 15 IWM, Q12377.
- 16 TNA, WO 33/960, Savaş Bakanlığı'ndan Mısır Genel Karargâhı'na, 1 Ekim 1918.
- 17 SAD, Wingate Belgeleri, 170/2, Allenby'den Lady Allenby'ye, 3 Eylül [Ekim] 1918. Tümgeneral A. W. Money, İşgal Altındaki Düşman Toprakları (Güney) Baş Yöneticisi.
- 18 Bu izlenim görüşmeyi orada bulunan bir Arap olan Tahsin Kadri'den duyan Kirkbride tarafından destekleniyordu. Kirkbride, *An Awakening* s. 99.
- 19 MEC, Allenby Belgeleri, Chauvel, not, 31 Ekim 1935.
- 20 IWM, Wilson HHW2/33A/29, Allenby'den Wilson'a, 9 Kasım 1918.
- 21 BL, Add 45914, f. 42.
- 22 TNA, WO 33/960, Allenby'den Savaş Bakanlığı'na, 6 Ekim 1918.
- 23 Stirling, *Safety Last*, s. 97.
- 24 IWM, Stirling Belgeleri, Stirling'den kız kardeşine, 5 Kasım 1918.

- 25 TNA, WO 33/960, Allenby'den Savaş Bakanlığı'na, 12 Ekim 1918; WO 33/960, Allenby'den Savaş Bakanlığı'na, 13 Ekim 1918.
- 26 IWM, Wilson Belgeleri, HHW2/33A/28, Allenby'den Wilson'a, 19 Ekim 1918.
- 27 TNA, FO 882/17, Clayton'dan Dışişleri Bakanlığı'na, 19 Ekim 1918.
- 28 MAE, Nantes, Kudüs, B, 114, SS Marine Q86, Jaussen'in raporu, 15 Kasım 1918.
- 29 *The Times*, 17 Ekim 1918.
- 30 Garnett, ed. *The Letters of T.E. Lawrence*, s. 266, "The reconstruction of Arabia", 4 Kasım 1918.
- 31 MEC, Hogarth Belgeleri, Hogarth'tan Clayton'a, 1 Kasım 1918.
- 32 Margaret Macmillan, *Peacemakers*, Londra 2002, s. 397.
- 33 Young, *The Independent Arab*, s. 280.
- 34 Hughes, *Allenby and British Strategy*, s. 118.
- 35 TNA, WO 33/960, Genel Karargâh'tan Savaş Bakanlığı'na, 22 Kasım 1918.
- 36 Brémont, *Le Hedjaz dans la Guerre Mondiale*, s. 310.
- 37 SAD, Clayton Belgeleri, 694/6, the Weizmann-Faysal Anlaşması, 3 Ocak 1919.
- 38 Wilson, *Lawrence of Arabia*, s. 596.
- 39 TNA, CAB 27/37, Hirtzel, "Policy in Arabia", 20 Kasım 1918.
- 40 TNA, FO 608/97/371/5/3, Intelligence Department of the Naval Staff, 26 Şubat 1919, Hughes, *Allenby and British Strategy*.
- 41 TNA, CAB 21/119, Hankey'den Balfour'a, 1 Ağustos 1918, Hughes, *Allenby and British Strategy*, s. 120.
- 42 Lord Hardinge of Penshurst, *Old Diplomacy*, Londra 1947, s. 232.
- 43 IWM, W.F. Stirling Belgeleri, mektup, 26 Nisan 1919.
- 44 Hughes, *Allenby and British Strategy*, s. 158.
- 45 Ross Burns, *The Monuments of Syria*, Londra 1992, s. 91.
- 46 TNA, FO 686/6, Lawrence'tan Wilson'a, 8 Ocak 1917.

## SONUÇ

- 1 *Sunday Times*, "A Report on Mesopotamia", 22 Ağustos 1920.
- 2 BL, Add 45903, Lawrence'tan Shaw'a, 18 Ekim 1927.
- 3 SAD, Clayton Belgeleri, 693/11, Lawrence'tan Clayton'a, 8 Ekim 1928.

- 4 Hanna Batatu, *The Old Social Classes and Revolutionary Movements of Iraq*'ta aktarılıyor, Princeton 1978, s. 25.
- 5 *The Times*, 20 Mayıs 1935.
- 6 T. E. Lawrence, *Revolt in the Desert*, New York 1927, s. 66.
- 7 Basil Liddell Hart, '*T.E. Lawrence*' in *Arabia and After*, Londra 1934, s. 438.
- 8 D.L. Lloyd Owen, *The Desert my Dwelling Place*, Londra 1957, s. 46.
- 9 Storrs, *Orientations*, s. 177.
- 10 Elie Kedourie, *In the Anglo-Arab Labyrinth*, Cambridge 1976, s. 119.
- 11 SAD, Wingate Belgeleri, 171/6, 28 Aralık 1918, M.W. Daly, *The Sirdar*, Newark 1997, s. 27.
- 12 SAD, Wingate Belgeleri, 148/4, 11 Şubat 1918.
- 13 LHCMA, Allenby Belgeleri, 1/8/15, Allenby'den Lady Allenby'ye.
- 14 Amin Rihani, *Around the Coasts of Arabia*, Londra 1930, ön resimli sayfa.
- 15 Kral Abdullah, "As the Arabs see the Jews", *American Magazine*, Kasım 1947.
- 16 Hansard, 1 Ağustos 1930, sütun 902-3.
- 17 *The Times*, 8 Temmuz 1937.
- 18 Kedourie, *In the Anglo-Arab Labyrinth*, s. 228.
- 19 IOR, L/PS/12/3349, 1915-1916 arasında McMahon'la Hüseyin arasında süren yazışmalarla ilgili notlar ve Filistin'in gelecek statüsüyle ilgili olarak Majesteleri hükümeti adına yapılan sonraki bazı açıklamalar.
- 20 Storrs, *Orientations*, s. 179.
- 21 *The Times*, 30 Aralık 1949.
- 22 1915 ve 1916'da Sir Henry McMahon'la Mekke Şerifi'nin yazışmalarının bazılarını değerlendirmek üzere kurulan komitenin raporu, Mart 16, 1939, Cmd. 5974.
- 23 *The Times*, "Lawrence of Arabia's Lessons on the Iraq War," 1 Mart 2004; *Sunday Times*, "Lawrence of Arabia Guides US Troops", 22 Mayıs 2005.
- 24 Usame bin Ladin, [http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/south\\_asia/1585636.stm](http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/south_asia/1585636.stm)

## KAYNAKÇA

### 1. ARŞİVLER

#### **Bodleian Kütüphanesi, Oxford**

T. E. Lawrence Belgeleri

#### **Britanya Kütüphanesi**

*Mısır* 1916-17, General Sir William Robertson ve General Sir Archibald Murray arasındaki özel mektuplaşmalar, 1932'de özel olarak basıldı. (Add 52463)

T. E. Lawrence belgeleri, günlükleri ve fotoğrafları (Add 45914, Add 45915, Add 45983A and B, Add 45903, Add 50584)

#### **Britanya Kütüphanesi**

**Gertrude Bell Project (online arşiv), Robinson Kütüphanesi, Newcastle Üniversitesi**

G. Bell mektupları

#### **Churchill Koleji, Cambridge**

G. Lloyd Papers

#### **Hindistan Ofisi, Britanya Kütüphanesi, Londra**

Bu seriden dosyalar:

L/PS/10

L/PS/11

L/PS/12

L/PS/18

Mss Eur D660, Sir A.H. Grant Belgeleri

Mss Eur D613, Sir G. Roos-Keppel Belgeleri

Mss Eur E264/7, Genel Vali ve Hindistan İşleri Bakanı arasındaki telgraflar, 1916



**İmparatorluk Savaş Müzesi**

T. W. Beaumont Belgeleri

Sir P. W. Chetwode Belgeleri

G. Dawnay Belgeleri

H. Garland Belgeleri

H. V. Gilbert Belgeleri

F. Hayward Belgeleri

T. Henderson, *Hejaz Expedition, 1916-17 – A Narrative of the Work done by the Arabian detachment of No 14*, Hicaz seferine bağlı Filo RFC

F. G. Peake Belgeleri

D. G. Pearman Belgeleri

V. D. Siddons Belgeleri

W. F. Stirling Belgeleri

Sir H. H. Wilson Belgeleri

**Liddell Hart Askerî Arşiv Merkezi, King's College, Londra**

Sir E. H. H. Allenby Belgeleri

Sir W.H. Bartholomew Belgeleri

P. C. Joyce Belgeleri

Sir W. R. Robertson Belgeleri

**Orta Doğu Merkezi, St. Antony's College, Oxford**

Sir E. H. H. Allenby Belgeleri

N. Barbour Belgeleri

E. Baring Belgeleri

Sir G. F. Clayton Belgeleri

D. G. Hogarth Belgeleri

I. Karadogan Belgeleri

T. E. Lawrence Belgeleri

S. F. Newcombe Belgeleri

H. St. J. Philby Belgeleri

Sir M. Sykes Belgeleri

A. Tibawi Belgeleri

W. Yale Belgeleri

Sir H. W. Young Belgeleri

J. W. A. Young Belgeleri

**Ulusal Arşivler, Kew**

Bu seriden dosyalar:

FO 141 Büyükelçilik ve Konsolosluklar, Mısır: genel yazışmalar

- FO 371 Siyasi Bürolar: genel yazışmalar  
FO 686 Cidde Temsilciliği belgeleri  
FO 882 Arap Bürosu belgeleri  
T1 Maliye dosyaları  
WO 33 Savaş Bakanlığı: Raporlar, Notlar ve Belgeler  
WO 95 Savaş günlükleri  
WO 106 Askerî Operasyonlar ve Askerî İstihbarat Müdürlüğü: yazışmalar ve belgeler  
WO 158 Savaş Bakanlığı, Askerî Karargâhların yazışmaları ve belgeleri  
WO 374 Subayların hizmet kayıtları  
**Pembroke College, Cambridge**  
Sir R. Storrs Belgeleri  
**Sudan Arşivi, Durham Üniversitesi Kütüphanesi**  
Sir G. F. Clayton Belgeleri  
Sir F. R. Wingate Belgeleri

## 2. KİTAPLAR VE MAKALELER

- Abdullah, "As the Arabs see the Jews", *American Magazine*, Kasım 1947.  
Adelson, R., *Mark Sykes: Portrait of an Amateur*, Londra 1975.  
Antonius, G., *The Arab Awakening*, Londra 1938.  
Armstrong, K., *Islam: a short history*, Londra 2001 (Karen Armstrong, *İslam: Kısa Bir Tarih*, çev: Selim Yeniçeri Koridor Yayıncılık, 2008).  
Arnold, T. W., *The Caliphate*, ikinci baskı, Londra 1965.  
Asher, M., *Lawrence: the uncrowned king of Arabia*, Londra 1999.  
Asprey, R. B., *War in the Shadows*, Londra 1994.  
Atkinson, C. T., "General Liman von Sanders on his Experiences in Palestine", *Army Quarterly* 3 (1921-2).  
Ayalon, A., "The Hashemites, T.E. Lawrence and the postage stamps of the Hijaz", içinde Susser, A. ve Shmuelevitz, A., ed. *The Hashemites in the Modern Arab World: A Festschrift in Honour of the Late Professor Uriel Dann*, Londra 1995, s. 15-30.  
Baker, R., *King Husain and the Kingdom of the Hejaz*, Cambridge 1979.  
Barrow, Sir G. de S., *The Fire of Life*, London, tarihsiz.  
Batatu, H., *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq*, Princeton 1978.  
Bell, Gertrude, *The Desert and the Sown*, New York 1907.  
Bernstorff, Count, *Memoirs*, Berlin 1936.

- Birdwood, Lord C. B. B., *Nuri As-Said*, Londra 1959.
- Bray, N.N.E., *Shifting Sands*, Londra 1934.
- Brémond, E., *Le Hedjaz dans la Guerre Mondiale*, Paris 1931.
- Brodrick, A. H., *Near to Greatness: a life of the Sixth Earl Winterton*, Londra 1965.
- Brown, M., ed. *Lawrence of Arabia: the selected letters*, Londra 2005.
- Bruce, A., *The Last Crusade*, Londra 2002.
- Buchan, J., *Greenmantle*, Londra 1916.
- Burdett, A. L. P., ed. *Arab Dissident Movements*, Slough 1996.
- Burns, R., *Monuments of Syria*, Londra 1999.
- Burton, R. *Personal Narrative of a Pilgrimage to Al-Madinah and Meccah*, Londra 1893.
- Cain, P. J., ve Hopkins, A. G., *British Imperialism 1688-2000*, ikinci baskı, Edinburgh 2002.
- Callwell, C.E., *Small Wars*, ikinci baskı, Londra 1899.
- Charmley, J., *Lord Lloyd and the decline of the British Empire*, Londra 1987.
- Chirol, V., *Pan-Islamism*, Londra 1906.
- Chirol, V., *Fifty Years in a Changing World*, Londra 1927.
- Churchill, W. S., *Great Contemporaries*, Londra 1937.
- Clayton, Sir G. F., *An Arabian Diary*, ed. Collins, R. O., Berkeley 1969.
- Daly, M. W., *The Sirdar: Sir Reginald Wingate and the British Empire in the Middle East*, Philadelphia 1997.
- Daly Metcalf, B., *Islamic Revival in British India: Deoband 1860-1900*, Princeton 1982.
- Dawisha, A., *Arab Nationalism in the Twentieth Century*, Princeton 2003.
- Dawn, C. E., *From Ottomanism to Arabism: Essays on the origins of Arab nationalism*, Illinois 1973.
- Djemeal Pasha, *Memories of a Turkish Statesman 1913-1919*, Londra 1922 (Cemal Paşa, *Anılarım 1913-1922*, der: Fahri Parin, Parola Yayınları, 2016).
- Dowson, Sir E. M., *A Short Note on the design and issue of postage stamps prepared by the Survey of Egypt for His Highness Husein, Emir & Sherif of Mecca & King of the Hejaz*, Kahire 1918.
- Douglas-Hamilton, J., *From Gallipoli to Gaza: the desert poets of World War One*, Londra 2003.
- Erickson, E., *Ordered to Die: a history of the Ottoman Army in World War One*, Londra 2001.
- Erskine, Mrs. S., *King Faysal of Iraq*, Londra 1933.
- Esin, E., *Mecca the Blessed, Madinah the Radiant*, Londra 1963.

- Facey W., ve Grant, G., *Saudi Arabia by the First Photographers*, Londra c. 1996.
- Facey, W. ve Safwat, N. F., ed. *A Soldier's Story: The Memoirs of Jafar Pasha Al-Askari*, Londra 2003.
- Ferguson, N., *Empire: How Britain made the Modern World*, Londra 2003.
- Field, M., *The Merchants*, Londra 1984.
- Fisher, J., *Curzon and British Imperialism in the Middle East*, Londra 1999.
- Fisher, J., "The Rabegh Crisis 1916-17: 'A comparatively Trivial Question' or 'A Self-Willed Disaster'", *Middle Eastern Studies*, Böl. 38 No. 3, Temmuz 2002, s. 73-92.
- Fisher, J., *Gentlemen Spies*, Stroud 2002.
- Fitzherbert, M., *The Man who was Greenmantle: a biography of Aubrey Herbert*, Londra 1983.
- Fletcher, D., *War cars: British armoured cars in the First World War*, Londra 1987.
- Freedman, I., *The Question of Palestine*, Londra 1973.
- Fromkin, D., *A Peace to End All Peace*, karton kapaklı baskı, Londra 2000.
- Gilbert, M., *First World War*, Londra 1994.
- Gilbert, M., *Israel*, Londra 1999.
- Gildea, R., *Barricades and Borders: Europe 1800-1914*, Oxford 1987.
- Graves, P., *The Pursuit*, Londra 1930.
- Graves, P., *Briton and Turk*, Londra 1941 (P. Philip Graves, *İngilizler ve Türkler: Osmanlı'dan Günümüze Türk İngiliz İlişkileri 1789 – 1939*, çev: Yılmaz Tezkan, 21. Yüzyıl Yayınları, 1999).
- Graves, P., ed. *Memoirs of King Abdullah of Transjordan*, Londra 1950.
- Graves, R., *Lawrence and the Arabs*, Londra 1927.
- Grey, Sir E., *Twenty Five Years – 1892-1916*, Londra 1925.
- Gubser, P., *Politics and Change in Al-Karak*, Oxford 1973.
- Haydar, M., *Arabesque*, Londra 1944.
- Hardinge of Penshurst, Lord, *Old Diplomacy*, Londra 1947.
- Hardy, P., *The Muslims of British India*, Cambridge 1972.
- Henderson Stewart, F., *Honor*, Chicago 1994.
- Hogarth, D. G., *The Penetration of Arabia*, Londra 1904.
- Hogarth, D. G., "Mecca's Revolt against the Turk", *Century Magazine*, 100 (1920), s. 403-9.
- Hogue, O., *The Cameliers*, Londra 1919.
- Hughes, M., *Allenby and British Strategy in the Middle East*, Londra 1999.
- Hughes, M., ed. *Allenby in Palestine: the Middle East correspondence of Field Marshal Viscount Allenby, June 1917-October 1919*, Stroud 2004.

- Inchbald, G., *Imperial Camel Corps*, Londra 1970.
- James, L., *Imperial Warrior – the life and times of Sir Edmund Allenby*, Londra 1993.
- James, L., *The Golden Warrior: the Life and Legend of Lawrence of Arabia*, gözden geçirilmiş baskı, Londra 1995.
- Jarvis, C. S., *Arab Command: the biography of Lieutenant-Colonel F.W. Peake Pasha*, Londra 1942.
- Jathar, G. B. ve Beri, S. G., *Indian Economics*, Londra 1933.
- Jaussen, A., *Coutumes des Arabes au pays de Moab*, Paris 1908.
- Jaussen ve Savignac, *Mission Archeologique en Arabie*, Volume II, Paris 1914.
- Karsh, E. ve Karsh, I., "Myth in the Desert, or Not the Great Arab Revolt", *Middle Eastern Studies*, Böl. 33 No. 2, Nisan 1997.
- Keay, J., *Sowing the Wind: the seeds of conflict in the Middle East*, Londra 2003.
- Kedourie, E., *In the Anglo-Arab Labyrinth*, Cambridge 1976.
- Khoury, P. S., *Urban Notables and Arab Nationalism*, Cambridge 1983.
- Kidwai, M. H., *Pan-Islamism and Bolshevism*, Londra [1937].
- Kinross, J. P. D. B., *Ataturk: the rebirth of a nation*, Londra 1964 (Lord Kinross, *Atatürk: Bir Milleti Yeniden Doğuşu*, çev: Necati Sander, Altın Kitaplar, 1994).
- Kirkbride, A., *A Crackle of Thorns*, Londra 1956.
- Kirkbride, A., *An Awakening*, University Press of Arabia 1971.
- Knightley, P. ve Simpson, C., *The Secret Lives of Lawrence of Arabia*, Londra 1969.
- Kostiner, J., "Prologue of Hashemite Downfall and Saudi Ascendancy: A New Look at the Khurma Dispute, 1917-1919", Susser, A. ve Shmuelewitz, A., ed. *The Hashemites in the Modern Arab World*, Londra 1995.
- Landau, J.M., *The Politics of Pan-Islam*, Oxford 1990.
- Lancaster, W., *The Rwala Bedouin Today*, Cambridge 1981.
- Lares, M., *T.E. Lawrence, la France et les Français*, Paris 1980.
- Laurens, H., "Jaussen et les services de renseignement français (1915-1919)", Chatelard, G. ve Tarawneh, M., ed. *Antonin Jaussen: Sciences sociales occidentales et patrimoine arabe*, Centre d'Etudes et de Recherches sur le Moyen-Orient Contemporain 1999, s. 23-35.
- Lawrence, A. W., ed. *T.E. Lawrence by His Friends*, Londra 1937.
- Lawrence, B., ed., *Messages to the World: the statements of Osama bin Laden*, Londra 2005.
- Lawrence, T. E., *Seven Pillars of Wisdom*, Londra 1935.
- The Letters of T.E. Lawrence*, ed. Garnett, D., Londra 1938.

- Lawrence, T. E., *Letters to his Biographers Robert Graves and Liddell Hart*, Londra 1963.
- Lawrence, T. E., *Crusader Castles*, Oxford 1988.
- Lawrence, T. E., *Seven Pillars of Wisdom* (Eksiksiz 1922 Oxford Metni), For-  
dingbridge 2004.
- Leclerc, C., "The French Soldiers in the Arab Revolt", *Journal of the T.E. Lawrence Society*, Böl.IX, No.1 (Sonbahar 1999).
- Lewis, B., *The Crisis of Islam*, London 2003 (Bernard Lewis, İslam'ın Krizi, çev: Abdullah Yılmaz, Literatür Yayınları, 2003).
- Lewis, G., "The Ottoman Proclamation of Jihad in 1914", *Arabic and Islamic Garland: Historical, Educational and Literary Papers presented to Abdul Latif Tibawi*, Londra 1977.
- Liddell Hart, B., "T.E. Lawrence" in *Arabia and After*, Londra 1934.
- Liman von Sanders, O., *Five Years in Turkey*, Nashville 2000.
- Lloyd Owen, D. L., *The Desert My Dwelling Place*, Londra 1957.
- Lockman, J. N., *Scattered Tracks on the Lawrence Trail*, Michigan 1996.
- Lockman, J. N., *Meinertzhagen's Diary Ruse*, Michigan 1995.
- MacMillan, M., *Peacemakers*, Londra 2001.
- McKale, D. M., *War by Revolution*, Ohio 1998.
- Manual of Field Engineering 1911*, GS, War Office (1914 yeniden basım).
- Margoliouth, D. S., "Pan-Islamism," *Proceedings of the Central Asian Society*, 12 Ocak 1912.
- Massey, W.T., *Allenby's Final Triumph*, Londra 1920.
- Meeker, M., *Literature and Violence in North Arabia*, Cambridge 1979.
- Morgenthau, H., *Ambassador Morgenthau's Story*, New York 1919.
- Morris, J., *The Hashemite Kings*, Londra 1959.
- Mousa, S., *T.E. Lawrence: an Arab view*, Oxford 1966.
- Mundy, M. ve Musallam, B., *The Transformation of Nomadic Society in the Arab East*, Cambridge 2000.
- Musil, A., *The Northern Hegaz*, New York 1926.
- Nelson, B., *Azraq: desert oasis*, Londra 1973.
- Nevakivi, J., *Britain, France and the Arab Middle East, 1914-1920*, Londra 1969.
- Nevo, J., "Abdallah's memoirs as historical source material", Susser, A. ve Shmuelevitz, A., ed. *The Hashemites in the Modern Arab World: A Festschrift in Honour of the Late Professor Uriel Dann*, London 1995, s. 165-82.
- Nicholson, J., *The Hejaz Railway*, Londra 2005.
- Nicolson, N., ed. Harold Nicolson, *Diaries and Letters, 1907-1964*, Londra 2004.

- Ochsenwald, W., *The Hijaz Railroad*, Charlottesville 1980.
- Ochsenwald, W., *Religion, Society and the State in Arabia – the Hijaz under Ottoman control*, 1840-1908, Ohio 1984.
- O'Dwyer, M. F., *India as I Knew It*, Londra 1925.
- Orrery ve Cork Kontu, [Boyle, W.], *My Naval Life*, 1886-1941, Londra 1942.
- Özcan, A., *Pan-Islamism: Indian Muslims, the Ottomans and Britain 1877-1924*, Leiden 1997 (Azmi Özcan, *Pan-İslamizm/Osmanlı Devleti-Hindistan Müslümanları ve İngiltere 1877-1924*, İsam Yayınları, 1997).
- Peake, F. G., *History of Jordan and its Tribes*, Miami 1958.
- Photographies d'Arabie, Hijaz* 1907-1917, Paris 1999.
- Pierard, P. ve Legros, P., *Off-Road in the Hejaz*, Dubai 2001.
- Prasad, Y. D., *The Indian Muslims and World War I: a phase of disillusionment with British rule*, 1914-1918, Yeni Delhi 1985.
- Reid, F., *The Fighting Cameliers*, Sidney 1934.
- Robertson, Sir W., *From Private to Field Marshal*, Londra 1921.
- Robinson, E. H. T., *Lawrence the Rebel*, Londra 1946.
- Rogan, E., *Frontiers of the State in the Late Ottoman Empire*, Cambridge 1999.
- Rolls, S. C., *Steel Chariots in the Desert*, Londra 1937.
- Schatkowski Schilcher, L., "The Famine of 1915-1918 in Greater Syria", Spagnolo, J., ed. *Problems of the Modern Middle East in Historical Perspective*, Reading 1996.
- Segev, T., *One Palestine, Complete*, karton kapak baskı, Londra 2001.
- Seymour, C., ed. *The Intimate Papers of Colonel House*, Londra 1928.
- Smith, J. A., *John Buchan, A Biography*, Londra 1965.
- Stein, L., *The Balfour Declaration*, Londra 1961.
- Stevenson, D., *1914-1918: the history of the First World War*, Londra 2005.
- Stirling, W.F., *Safety Last*, Londra 1953.
- Stitt, G., *A Prince of Arabia, The Emir Shereef Ali Haider*, Londra 1948.
- Storrs, R., *Orientations*, Londra 1937.
- Strachan, H., *The First World War, Volume I: To Arms*, Oxford 2001 (Hew Strachan, *Birinci Dünya Savaşı*, çev: Ümit Hüsrev Yolsal, Say Yayınları, 2014).
- Sykes, M., *The Caliphs' Last Heritage*, Londra 1915.
- Tanvir Wasti, S., "The Defence of Medina" No. 4, Ekim, *Middle East Studies* Böl. 27, 1991.
- Tauber, E., *The Arab Movements in World War I*, Londra 1993.
- "The Hijaz Railway 1918: A German Report", *Journal of the T.E. Lawrence Society*, Böl.XII No.2 (İlkbahar 2003).

- Thesiger, W., *Arabian Sands*, Londra 1959.
- Tibawi, A. L., *A Modern History of Syria*, Londra 1969.
- Touchan, R., Meko, D. ve Hughes, M. K., "A 396-year reconstruction of precipitation in Southern Jordan", *Journal of the American Water Resources Association*, Böl.35 No.1 (Şubat 1999).
- Tourret, R., *Hedjaz Railway*, Abingdon 1989.
- Travers, T., *Gallipoli*, Stroud 2001.
- Travis, A., *Bound and Gagged: A secret history of obscenity in Britain*, Londra 2000.
- Vansittart, Lord, *The Mist Procession*, Londra 1958.
- Von Papen, F., *Memoirs*, Londra 1952.
- Wallach, J., *Desert Queen*, karton kapaklı baskı, Londra 1997 (Janet Wallach, *Çöl Kraliçesi*, çev: Püren Özgören Can Yayınları, 2003)
- Wavell, A. J. B., *A Modern Pilgrim in Mecca*, ikinci baskı, Londra 1918.
- Weldon, L. B., *Hard Lying*, Londra 1925.
- Wemyss, V. Wester, *The Life and Letters of Lord Wester Wemyss*, Londra 1935.
- Westrate, B., *The Arab Bureau: British Policy in the Middle East, 1916-1920*, Pennsylvania 1992.
- Wilson, J., *Lawrence of Arabia: the authorised biography of T.E. Lawrence*, Londra 1989.
- Wilson, M. C., *King Abdullah of Jordan: a political biography*, Oxford 1983.
- Wilson, M. C., *King Abdullah, Britain and the making of Jordan*, Cambridge 1987.
- Winstone, H. V. F., ed. *The Diaries of Parker Pasha*, Londra 1983.
- Winterton, Earl, [Turnour, E.], *Fifty Tumultuous Years*, Londra 1955.
- Woodward, D.R, *Lloyd George and the Generals*, Newark 1983.
- Wyman Bury, G., *Pan-Islam*, Londra 1919.
- Yapp, M. E., *The Making of the Modern Near East, 1792-1923*, Londra 1987.
- Young, H., *The Independent Arab*, Londra 1933.
- Zeigler, P., *Edward VIII*, Londra 1990.
- Zeine, Z.N., *The Emergence of Arab Nationalism*, Beirut 1966 (Zeine N. Zeine, *Türk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, çev: Emrah Akbaş, Gaye Kitabevi Dağıtım, 2003).





## TEŞEKKÜR

Yayımlanmış ya da yayımlanmamış kayıtlardan alıntı yapılması için gerekli yasal izinler konusunda; Cafer el Askerî için Ömer Ziya el Askerî, D. H. Calcutt için Patricia Bettany, Sir Gilbert Clayton için Patience Marshall, Herbert Garland için Mena Garland O'Connor, *Bilgeliğin Yedi Sütunu* için Lawrence, Sir Mark Sykes için Sir Tatton Sykes ve Sir Reginald Wingate için Martin Dane'e teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Gertrude Bell'in mektuplarından alıntılar, Special Collections Librarian, Robinson Kütüphanesi ve Newcastle Üniversitesi'nin izni ile yapılmıştır; ayrıca Sir Ronald Storrs'un bildirileri, Cambridge Üniversitesi Pembroke College Master ve Fellows'un izni ile kullanılmıştır. Liddell Hart Askeri Arşivler Merkezi Mütevelli Heyeti'ne ve İmparatorluk Savaş Müzesi'ne de, ilgili arşivlerinde tutulan bildirilerden alıntı yapmamıza izin verdikleri için ayrıca teşekkür etmek istiyorum. Hindistan Büro Kayıtları, Ulusal Arşiv, Sudan Arşivi ve Britanya Kütüphanesi tarafından düzenlenen Crown telif kayıtlarından yapılan alıntılar, Majestelerinin Kırtasiye Bürosu'nun izniyle yayımlanmaktadır. Her ikisi de Hutchinson tarafından yayımlanan *Arab Command: the Biography of Lt Col FW Peake Pasha* ve Orrery ve Cork Kontu'nun *My Naval Life* adlı çalışmaları ile Philip Graves'in editörlüğünü yaptığı Jonathan Cape tarafından yayımlanan *Memoirs of King Abdullah of Jordan* kitabı, Random House Group Ltd.'nin izniyle yayımlanmaktadır.

Bu kitap, Catherine Clarke ve George Lucas'ın özverili çalışması, Bloomsbury'deki editörüm Sarah Marcus ve Bill Swainson ve W. W. Norton'daki Maria Guarnaschelli'nin sonsuz desteği olmadan var olmazdı. 2002'de Suriye'ye yaptığımız ve İngiltere'nin Orta Doğu'yla ilişkisine olan ilgimi arttıran ziyaretten bu yana devam eden teşviklerinden dolayı Richard Spring'e ve Ürdün ve Suudi Arabistan'a yaptığım gezilerde bana çölde eşlik edecek kadar cesur olan Steve Boyle ve Tom Tugendhat'a özellikle teşekkür ediyorum. Araştırmam sırasında uzman oldukları alanlarda yaptıkları katkılar, araştırma sürecindeki uyarıları, hatırat önerileri ve misafirperverlikleri dâhil çok çeşitli yardımları için Attayak Ali, Son Aziz Jon Armitage, Ray Benitez, Michael Binyon, Jenny Carter-Manning, Anna Checkley, Derek Cooper, Rob Crothers, Richard Drayton, Barones Elles, Elizabeth Elliott, Ed Erickson, William Facey, Mark Goodwin, David Grisenthwaite, Jane Hogan, Patrick Kidd, Robert Knight, Henri Laurens, Alysa Levene, Sami Nawar, Tamsin O'Connel, Patrick Pierard, Andrew Reynolds, Eugene Rogan, Charlie Sykes, Ramzi Touchan, Mesut Uyar, Debbie Usher, George Williamson ve Harvey Woods'a teşekkürlerimi bir borç bilirim. Suudi Arabistan'a girebilmem, büyük ölçüde İngiliz Büyükelçisi Sir Sherard Cowper-Coles'e bağlıydı. Kendisine ve eşi Bridget'a beni Riyad'da karşıladıkları için çok minnettarım. Ayrıca, Hindistan Ofisi Kütüphanesi, Ulusal Arşiv, Liddell Hart Askeri Arşivler Merkezi, İmparatorluk Savaş Müzesi, Sudan Arşivi, Orta Doğu Merkezi ve Bodleian Kütüphanesi Modern Belge Okuma Odası personeline de yardımlarından dolayı teşekkür etmeliyim. Britanya Kütüphanesi'nden Dr. Christopher Wright ve Dr. Barry Knight, Lawrence'ın George Jenkinson tarafından hukuki olarak incelenen günlüğüne erişimimi sağladılar. Üçüne de bana zaman ayırdıkları için teşekkür ederim ve ortaya çıkan filmlerin tamamen benim tarafımdan yorumlandığını da eklemeliyim.

Son olarak çalışmam boyunca gösterdikleri sabır dolayısıyla sevgili meslektaşlarım Meladie Blackshaw, Caroline Denton, James Dunseath ve Juliette Proudlove'a, bana verdikleri sonsuz destek için de canım ailem Valerie ve Stuart'a ayrıca teşekkür etmek istiyorum.

## DİZİN

### A

Aaron Aaronsohn 201

abaya 58

Abdullah bin Hüseyin 11

Abdülaziz bin Suud 11, 14, 37, 38,  
47, 86, 99, 164, 165, 194, 212,  
213, 254, 255, 286, 296, 304,  
305, 306, 355

Abdülhamid, Osmanlı sultanı 14,  
26, 31

Adem-i merkeziyet 38

Afganistan 69, 70, 80, 112

Ageyl kabilesi 139, 140, 142, 159,  
168, 173, 252, 277, 323

Ahmed Cemal Paşa 11, 38, 281

Ais Vadisi 115, 139, 142, 144, 151,  
180, 192, 193

Akabe 15, 20, 21, 61, 62, 126, 127,  
135, 150, 151, 177, 178, 180,  
181, 182, 183, 184, 185, 186,  
187, 192, 194, 196, 197, 198,  
199, 200, 206, 210, 211, 212,  
213, 215, 217, 220, 221, 222,  
223, 231, 232, 233, 235, 246,

250, 252, 253, 256, 260, 265,  
266, 269, 277, 279, 283, 292,  
294, 297, 298, 299, 300, 301,  
304, 311, 340, 342, 351, 385,  
391, 395

Akabet el Hicaziye 275

Albay Bassett 354

Albay Beach 86

Albay Stewart Newcombe 118

Alec Kirkbride 260, 310, 376, 378,  
396

Ali Cevdet 213, 331

Ali Haydar 12, 54, 60, 61, 63, 98,  
111, 113, 114, 126, 137, 138,  
335, 364

Ali Rıza el Rikabî 176

Amiral Wemyss 66, 77, 100, 211

Amman 7, 20, 21, 150, 177, 227,  
229, 251, 252, 257, 264, 266,  
267, 268, 269, 271, 279, 288,  
289, 290, 292, 293, 295, 299,  
301, 307, 308, 315, 316, 321,  
324, 325, 326, 328, 333

Aniza Kabilesi 125, 126, 175

Antonin Jaussen 12, 61, 135, 275,  
289, 326, 344, 392, 408  
Arava Vadisi 20, 21, 199, 214, 256,  
257, 258, 260, 301  
*Arab Bulletin* 85, 170, 185, 216,  
245, 256, 268, 269, 287, 294,  
295, 313, 334, 360, 361, 362,  
367, 368, 370, 371, 372, 378,  
379, 383, 385, 386, 387, 388,  
389, 391, 392, 393, 394, 395,  
396, 398  
“Arabistanlı Lawrence” 83  
Arap bağımsızlığı 45  
Arap birliği 161, 181, 305  
Arap Bürosu 13, 14, 18, 85, 86, 98,  
99, 100, 101, 103, 116, 117,  
125, 127, 128, 199, 223, 242,  
251, 281, 285, 295, 367, 368,  
369, 370, 371, 372, 381, 383,  
385, 388, 391, 393, 394, 405  
Arap İsyanı 14, 90, 153, 154  
Arap Konfederasyonu 155, 286  
Arap milliyetçiliği 11, 342  
“Arap ülkelerinin kralı” 296  
Arkeoloji 224, 265  
Arthur Balfour 7, 12, 117, 156, 188,  
239, 327  
Arthur Wavell 127  
Askerî misyon 13, 15, 69, 70, 87,  
215  
Auda abu Tayi 12, 135, 136, 149,  
165, 257, 277, 331, 337, 338  
Ayda kabilesi 125, 136  
Azrak 20, 21, 150, 176, 185, 189,  
227, 229, 231, 233, 235, 236,  
237, 292, 297, 308, 311, 312,  
313, 314, 323, 328

**B**

Bağdat 12, 16, 19, 152, 153, 154,  
155, 164, 165, 221, 225, 242,  
350, 351  
Balfour Deklarasyonu 12, 239, 241,  
242, 243, 244, 245, 254, 356  
Barış Konferansı, Paris 7  
Basra 19, 46, 74, 85, 86  
Basra Körfezi 46, 74  
Batı Cephesi 18, 27, 73, 153, 190,  
195, 241, 268, 278, 281, 298,  
309, 352  
Batn el Ghul 20, 21, 61, 275  
Bedeviler 8, 30, 31, 38, 95, 107,  
114, 120, 131, 140, 142, 165,  
169, 190, 203, 216, 254, 294,  
308, 332  
Beli kabilesi 125, 136  
Bekaa Vadisi 176  
Beni Atiye kabilesi 61, 136, 203,  
272, 295  
Beni Sahr kabilesi 177, 228, 229,  
230, 253, 254, 257, 271, 277,  
278, 279, 280, 281, 295, 297,  
315  
Beyrut 19, 48, 49, 50, 72, 174, 175,  
194, 248, 249, 342, 343, 345,  
387  
*Bilgeliğin Yedi Sütunu* 87, 88, 160,  
183, 185, 232, 233, 234, 235,  
236, 237, 292, 324, 352, 353,  
363, 413  
Bir Abbas 20, 65, 81  
Birüssebi 20, 21, 214, 226, 227,  
261, 309, 384  
Bolşevikler 248

Britanya İmparatorluğu 27, 34, 42,  
347

## C

Cafer el Askerî (Cafer Paşa) 12,  
174, 413  
Cebel el Batra Dağı 180, 181, 253  
Cebel el Durzi 154, 176, 328  
Charles Callwell 96, 368  
Charlotte Shaw 161, 235, 236, 237,  
351, 376, 382, 385  
Cidde 7, 8, 20, 30, 37, 48, 50, 51,  
52, 53, 56, 57, 58, 59, 64, 66,  
70, 71, 75, 76, 77, 78, 81, 82,  
87, 88, 92, 97, 98, 108, 111,  
113, 114, 136, 138, 155, 156,  
162, 165, 192, 194, 197, 213,  
243, 254, 255, 262, 282, 283,  
284, 296, 297, 304, 358, 361,  
367, 383, 389, 405  
Ciyad Kalesi 30, 50, 54  
Clemenceau 347, 348  
Curuf el Deraviş 136, 254, 256,  
276, 280, 293, 294  
Cüheyne kabilesi 104, 105, 106,  
120, 121, 122, 129, 130, 136,  
144, 145  
Cyril Wilson 12, 57, 69, 70, 107,  
266, 282, 354

## Ç

Çanakkale Boğazı 36  
Çanakkale Komisyonu 44

## D

Dar el Hamra 138, 272  
Dat el Hacc 267

David Hogarth 13, 84, 388  
David Lloyd George 13, 110, 152  
Dürziler 150, 176, 189, 327, 339

## E

Ebu el Assal 181, 182, 199, 253,  
256, 266, 267, 269, 272, 278,  
280, 283, 287, 297, 300, 301,  
303, 310, 312, 323  
Ebu el Curdan 21, 270, 271, 277,  
280, 281  
*Echo de Paris* 327  
Edouard Brémont 13, 70, 365  
Edward Leeds 206  
El Hasa Vadisi 258, 259  
El Katrana 21, 290, 297  
El Kerak 125, 189, 224, 257, 258,  
261, 262, 294  
El Ula 20, 127, 150, 172, 175, 178,  
179, 193, 223, 249, 272  
El Vecih 8, 20, 115, 117, 118, 119,  
120, 121, 122, 123, 124, 125,  
126, 127, 129, 133, 134, 135,  
136, 138, 139, 140, 141, 142,  
145, 146, 147, 148, 150, 158,  
161, 162, 167, 175, 179, 180,  
183, 192, 212, 226  
Eriha 21, 189, 246, 252, 260, 263,  
299  
Ermeniler 33  
*Euryalus* 76, 77, 78  
*Evening Standard* 327, 397  
Evlat Süleyman kabilesi 125, 136  
  

## F

  
Faysal bin Hüseyin 13

- Filistin 13, 14, 15, 33, 41, 47, 74,  
113, 116, 153, 154, 155, 159,  
177, 189, 190, 191, 192, 195,  
196, 209, 210, 214, 217, 218,  
219, 224, 229, 239, 241, 242,  
244, 247, 248, 249, 250, 251,  
255, 257, 262, 263, 265, 268,  
269, 276, 287, 290, 291, 292,  
295, 313, 318, 319, 323, 324,  
325, 326, 327, 341, 346, 349,  
354, 355, 356, 357, 358, 393,  
401
- Filistin Siyonist Komisyonu 14
- Fox* 53, 54, 123
- Francis Stirling 13
- Frankofobi 210
- Fransızlar 13, 45, 72, 73, 75, 76,  
84, 97, 99, 136, 141, 155, 156,  
194, 210, 212, 217, 344, 345,  
348, 349
- Franz von Papen 248, 279, 387
- Fukara kabilesi 125, 136
- G**
- Gelibolu 19, 36, 37, 41, 79, 85,  
104, 106, 126
- General Barrow 324
- General Chaytor 324
- George Lloyd 13, 128, 208, 223,  
314, 370
- Gerilla savaşı 96
- Gilbert Clayton 14, 413
- H**
- Habban 119, 121, 123
- Haim Weizmann 14, 154, 284, 346
- Hakikat* 51
- Halep 46, 154, 191, 291, 336, 342,  
344
- Halife 26, 34, 35, 39
- Hamd Vadisi 20, 129, 147
- Hamid Fahri Bey 260
- Harb kabilesi 54, 59, 77, 104, 105,  
113, 115
- Hardinge* 53, 54, 109, 121, 122,  
222, 255, 362, 400, 407
- Harit kabilesi 148, 179, 203, 223,  
229
- Hartum 19, 55, 57, 62, 81, 99, 111
- Herbert Asquith 14, 44, 110
- Herbert Garland 8, 106, 127, 132,  
413
- Herbert Kitchener 14
- hibnah* 313
- Hicaz Demiryolu 7, 26, 27, 30, 35,  
64, 112, 125, 127, 132, 149,  
152, 165, 172, 173, 175, 177,  
181, 189, 217, 220, 251, 257,  
263, 275, 278, 279, 282, 288,  
289, 318, 321, 372, 392
- Hicaz kabilesi 140
- Hicaz kralı 14, 285, 296
- Hicaz Rehberi* 125, 129
- Hindistan Ofisi 99, 117, 346, 347,  
403, 414
- Hint ordusu 86
- Hint Sefer Gücü 79
- Humber* 198, 211, 212, 250
- Huveytât 12, 61, 135, 136, 149,  
150, 165, 166, 169, 175, 176,  
177, 182, 185, 197, 203, 259,  
295
- Hüseyin bin Ali 14
- Hüseyin el Atraş 176

- İ**
- İmparatorluk Savaş Müzesi 338, 414
- İngiliz desteği 337
- İngiliz istihbaratı 51, 69
- İngilizler 11, 12, 13, 15, 25, 26, 27, 34, 36, 41, 48, 54, 57, 59, 61, 96, 102, 112, 114, 115, 119, 123, 128, 138, 150, 154, 185, 187, 210, 213, 214, 215, 226, 227, 244, 245, 247, 249, 257, 264, 266, 267, 268, 280, 282, 296, 302, 304, 322, 327, 344, 345, 348, 350, 357, 358, 407
- İngiliz ordusu 91, 133, 191, 261, 277, 349
- İpek Mektuplar (İpek Mektup Komplosu) 69, 70, 80, 113, 349
- İslam 26, 27, 34, 36, 37, 39, 49, 63, 73, 75, 85, 86, 176, 194, 343, 353, 405, 409
- İtilaf Devletleri 48, 65, 90, 201, 240, 248, 263, 269, 296, 342
- İtım Vadisi 8, 21, 180, 181, 183, 197, 199, 202, 223, 252, 266, 301
- İttifak Devletleri 354
- J**
- Joe Lyall 303
- John Bruce 237
- Jön Türk 31, 39, 281
- K**
- Kahire 12, 13, 15, 16, 19, 32, 37, 41, 42, 45, 47, 51, 53, 56, 57, 59, 61, 65, 66, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 93, 98, 99, 103, 116, 118, 124, 125, 126, 134, 136, 152, 154, 157, 161, 166, 174, 184, 185, 188, 199, 201, 202, 207, 208, 224, 225, 231, 234, 242, 255, 265, 266, 269, 276, 282, 283, 284, 290, 294, 295, 303, 309, 312, 326, 339, 341, 344, 346, 350, 351, 357, 373, 389, 395, 406
- kefiye 58, 64, 120, 133
- Kible 310, 311, 312, 313
- Kızıldeniz 12, 19, 20, 29, 51, 58, 66, 76, 82, 119, 128, 129, 177, 254
- Konstantiniyye 7, 15, 19, 26, 27, 34, 36, 38, 39, 49, 54, 55, 128, 214, 241, 249, 319, 394, 395
- Kudüs 9, 11, 13, 15, 16, 153, 190, 196, 197, 214, 215, 227, 233, 245, 246, 247, 251, 254, 262, 263, 264, 265, 278, 292, 399
- Kureyş kabilesi 36, 40
- Kuzeybatı sınırı 35, 57, 69
- L**
- Lama 82
- Lord Edward Winterton 313, 315, 316, 332
- Louis Bols 279
- Lut Gölü 136, 256
- Lübnan 12, 17, 21, 40, 84, 136, 138, 175, 176, 194, 335, 341



**M**

- Mafrak 21, 177, 314, 315, 318, 321, 326  
 Maurice Hankey 347  
 Mecali ailesi 258, 294  
 Medain Salih 20, 127, 151, 289  
 Medine 12, 15, 19, 25, 26, 30, 31, 36, 40, 47, 50, 51, 52, 53, 55, 58, 60, 63, 65, 66, 70, 76, 77, 81, 91, 95, 101, 102, 103, 104, 111, 113, 114, 115, 117, 126, 127, 128, 136, 137, 138, 139, 144, 146, 147, 149, 150, 151, 152, 159, 162, 172, 174, 193, 213, 217, 218, 246, 249, 251, 255, 264, 274, 282, 303, 313, 314, 347, 348  
 Mehmed Ziya 29, 50  
 Mekke 7, 12, 14, 16, 26, 27, 29, 30, 31, 36, 38, 40, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 61, 64, 66, 72, 75, 76, 77, 78, 79, 85, 86, 91, 95, 97, 100, 101, 102, 105, 106, 111, 112, 115, 116, 117, 127, 128, 130, 134, 147, 174, 188, 212, 213, 225, 243, 248, 249, 286, 296, 310, 312, 355, 356, 366, 401  
 "Mekke politikası" 85  
 Mescid-i Nebvî 60, 137  
 Metovila kabilesi 176  
 Mezopotamya 17, 63, 65, 72, 79, 80, 86, 116, 126, 134, 153, 154, 162, 163, 164, 187, 194, 196, 249, 250, 263, 268, 291, 346, 347

- Minifir 21, 177, 229, 231, 232, 233, 252  
 Mirzuk 142, 277, 280  
 Mısır Deve Birliği 272, 273, 312, 314  
 Mısır Seferî Gücü 14, 16, 154, 251  
 Muhammed el Faruki 41, 350  
 Musa Vadisi 221  
 Muşayş Vadisi 21, 277  
 Musbah Haydar 334, 363, 372, 374, 398  
 Müderrec istasyonu 127, 144, 193  
 Müdevvere 21, 203, 204, 205, 208, 210, 252, 253, 266, 267, 273, 274, 299, 302, 303, 307  
 Müslümanlar 26, 34, 37, 57  
 Musul 19, 291, 347  
 Muvakkar 307, 308

**N**

- Nablus 20, 21, 245, 246, 292, 319  
 "Ned Lawrence" 83  
 Nesib el Bekri 159, 170, 185, 283  
 Nuri Said 14, 65, 213, 253, 272, 276, 277, 280, 294, 311, 312, 313, 316, 321, 351  
 Nuri Şaalan 15, 125, 126, 135, 136, 149, 150, 169, 176, 177, 197, 295, 297, 303, 304, 332, 334, 335, 336

**O**

- Orta Doğu politikası 255  
 Osmanlı İmparatorluğu 15, 17, 27, 33, 34, 36, 38, 39, 41, 72, 134, 135, 153, 188, 241, 250

Osmanlı ordusu 41, 83, 174, 192,  
230, 282, 291, 322, 326  
Otto Liman von Sanders 15, 113,  
325

## Ö

Ömer Fahreddin ("Fahri") Paşa 15

## P

Petrol 39, 79, 347  
Philip Graves 127, 398, 407, 413  
Pierce Joyce 15, 108, 146, 198, 220,  
350

## R

Râbiğ 15, 20, 71, 77, 78, 79, 80,  
81, 82, 89, 92, 93, 99, 100,  
101, 102, 103, 104, 105, 106,  
107, 108, 109, 110, 111, 114,  
115, 116, 117, 136, 146, 273,  
366, 371

Raymond Goslett 198

Rethem Vadisi 274, 275

*Reuters* 56

Riyad 11, 37, 38, 254, 358, 414

Robert Graves 186, 274, 379, 390,  
409

Ronald Storrs 15, 32, 40, 51, 76,  
247, 353, 357, 360, 413

Rosslyn Wemyss 16

Ruala kabilesi 315, 326, 332

Rum Vadisi 21, 203, 206, 216, 224,  
252

## S

Safra Vadisi 94, 100, 104, 107, 108,  
109, 115

Sam Rolls 252

Savaş Bakanlığı 75, 268, 389, 390,  
394, 398, 399, 405

Savaş Kabinesi 110, 347

Savaş Komitesi 59, 62, 72, 79, 80,  
81, 98, 100, 101, 365, 366

*Savaş Üzerine* 260

Selâhaddîn Eyyûbî 35

*semn* 130, 167

Sır 42

Sina Yarımadası 62

Sir Archibald Murray 16, 61, 62,  
117, 403

Sir Austen Chamberlain 16, 110,  
156

Sir Edmund Allenby 16, 190, 408

Sir Edward Grey 16, 40, 44, 98,  
247

Sir Henry McMahon 7, 17, 37, 40,  
401

Sir Henry Wilson 17, 278, 290,  
291, 306, 341

Sir Hubert Young 17

Sir Mark Sykes 7, 17, 72, 413

Sir Reginald Wingate 17, 43, 46,  
117, 406, 413

Sir William Robertson 18, 62, 79,  
110, 185, 263, 403

Sirhan Vadisi 20, 165, 166, 168,  
169, 170, 175, 176, 227

Siyonizm 295

*Small Wars* 96, 368, 406

Stephen Pichon 348

Sudan 12, 17, 46, 60, 62, 80, 96,  
111, 118, 188, 301, 359, 405,  
413, 414

*Süleyman'ın Özdeyişleri* 87

*Sunday Times* 350, 400, 401  
 Süveyş Kanalı 20, 26, 34, 41, 47,  
 61  
 Sykes-Picot Anlaşması 71, 72, 74,  
 75, 134, 153, 154, 159, 162,  
 168, 186, 187, 188, 192, 209,  
 210, 218, 223, 225, 226, 241,  
 248, 250, 327, 328, 332, 340,  
 341, 342, 343, 345, 349

## Ş

Şam 9, 19, 25, 26, 35, 38, 46, 49,  
 50, 52, 84, 94, 128, 134, 136,  
 137, 138, 146, 147, 154, 159,  
 163, 168, 170, 171, 174, 175,  
 176, 185, 189, 196, 218, 223,  
 229, 232, 234, 257, 258, 264,  
 283, 292, 295, 304, 309, 316,  
 318, 319, 324, 325, 327, 328,  
 329, 333, 334, 335, 336, 337,  
 338, 340, 341, 342, 343, 344,  
 345, 346, 349, 354  
 Şerif Ali 54, 223, 226, 228, 229,  
 335  
 Şerif Hüseyin 7, 11, 12, 13, 14, 15,  
 16, 17, 31, 33, 35, 36, 37, 47,  
 50, 54, 56, 61, 64, 77, 86, 91,  
 93, 137, 155, 162, 192, 243,  
 248, 254, 296, 335, 349, 350,  
 353, 355, 357, 361, 363  
 Şerif Nasır 138, 159, 165, 176, 180,  
 182, 184, 253, 293, 312, 321,  
 333, 336, 338

## T

Taberiye Gölü 21, 177, 324

Tafile 185, 186, 189, 256, 257, 258,  
 259, 260, 261, 262, 264, 266  
 Tafile Vadisi 259  
 Taif 20, 30, 50, 52, 53, 64, 76, 81,  
 91  
 Taravna ailesi 258  
 Teğmen Stuetz 321  
 Teğmen Thalacker 288, 316  
 Tel Arar 316, 317, 318, 320, 323  
 Tel el Şebab 9, 228, 229, 232, 252,  
 318, 320, 326  
 Tel Şahm 21, 253, 272, 273, 274,  
 276  
 Ticaret 58, 59, 124, 249, 295, 304  
*The Times* 26, 56, 87, 127, 224,  
 239, 241, 248, 275, 327, 344,  
 357, 359, 367, 387, 399, 400,  
 401  
 Thomas Edward Lawrence 18  
 Tom Beaumont 273  
 Türk gücü 61, 79, 99, 114, 227  
 Türkler 8, 53, 54, 81, 94, 104, 106,  
 111, 113, 114, 122, 123, 125,  
 126, 134, 137, 144, 145, 147,  
 150, 155, 170, 173, 176, 181,  
 182, 185, 186, 189, 193, 199,  
 200, 206, 217, 221, 227, 245,  
 259, 266, 267, 274, 279, 280,  
 281, 293, 295, 297, 302, 304,  
 308, 315, 317, 321, 323, 330,  
 331, 335, 407

## U

Umm Lajj 118, 119  
 Umtaiye 315, 317, 318, 321, 322,  
 323  
 Usame bin Ladin 358, 401

## DİZİN

Uteybe kabilesi 38, 115, 140, 142,  
286

### Ü

Ürdün 11, 20, 21, 40, 61, 131, 136,  
177, 186, 189, 191, 204, 214,  
219, 220, 251, 260, 263, 264,  
267, 268, 274, 277, 278, 279,  
280, 288, 290, 292, 294, 295,  
296, 299, 300, 310, 321, 323,  
324, 327, 349, 414

Ürdün Vadisi 191, 324

### V

Valentine Chirol 26, 360

Vergi 149, 159, 286, 308

### W

W. A. Davenport 193

Waterloo Köprüsü 301

Will Lawrence 87

Winston Churchill 350, 352

Woodrow Wilson 161, 376, 382,  
386

### Y

Yahudiler 33, 155, 201, 239, 240,  
241

Yanbu Vadisi 8, 104, 105, 109, 114,  
129

“Yediler Deklarasyonu” 295

Yermük Vadisi 9, 21, 177, 189, 218,  
221, 222, 223, 227, 228, 233,  
318, 320, 323, 324, 336

Yunanistan 35

### Z

Zeyd kabilesi 31, 32, 51, 52, 55

Zırhlı araçlar 273

Zureyb Kalesi 158

